

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

**Конференсияи III-юми байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар
мавзӯи “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир”
бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои
табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва
маориф”(солҳои 2020-2040)
27-28 декабри 2024**

**III-ая международная научно-практическая конференция
на тему «Развитие цифровых технологий в современных
условиях», посвященной «Двадцатилетию изучения и развития
естественных, точных математических наук в сфере науки и
образования» (2020-2040 годы)
27-28 декабря 2024**

**КОНФЕРЕНСИЯИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМӢ-АМАЛӢ**

**МАВЗУӢ: РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР
ШАРОИТИ МУОСИР**

*бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ
дар соҳаи илм ва маориф”(солҳои 2020-2040)*

27-28 декабри 2024с.

Душанбе 2024

ББК: Тадж: 342
УДК: 0001+34
М – 45

Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир: маводҳои конференсияи III-юми байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040) 27-28 декабри соли 2024 / Зери назари доктори илмҳои техники Х.Х. Назарзода, номзоди илмҳои иқтисодӣ Ҷ.Н.Машокиров, номзоди илмҳои иқтисодӣ З.С.Султонов, номзоди илмҳои иқтисодӣ Амонов С.С.– Душанбе: «ДДТТ», 2024. - 425 с.

Развитие цифровых технологий в современных условиях: материалы III-ей международной научно-практической конференции, посвященная «Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» (2020-2040 гг.), 27-28 декабря 2024 г. / Под редакции доктора технических наук Х.Х. Назарзода, кандидата экономических наук Дж.Н.Машокирова, кандидата экономических наук З.С.Султонова, кандидата экономических наук С.С.Амонова – Душанбе: «ДДТТ», 2024. – 425 с.

The development of digital technologies in modern conditions: materials of the 3-rd international scientific and practical conference dedicated to the "Twentieth Anniversary of the Study and Development of Natural, Exact and Mathematical Sciences in the Field of Science and Education" (2020-2040), December 27-28, 2024 / Edited by Doctor of Technical Sciences Kh.Kh. Nazarzoda, Candidate of Economic Sciences J.N. Mashokirov, Candidate of Economic Sciences Z.S.Sultonov, Candidate of Economic Sciences Amonov S.S. - Dushanbe: "DDTT", 2024.- 425 p.

Матни маърузаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

The texts of the article are published in their original form, the authors are responsible for their content and originality.

© Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, 2024
© Таджикский государственный университет коммерции, 2024
© Tajik State University of Commerce, 2024

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

1.	Абдурахмон Ҳ.	Захира ва имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди “иктисоди сабз”	7-11
2.	Абдуллоева М. А.	Ташаккул ва рушди иктисодиёти рақамӣ: мушкилот ва дурнамо	11-14
3.	Абдуллоева Ш.А.	Технологияи рақамӣ ва таъсири он ба сатҳи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа	14-17
4.	Абдуллозода А. М.	Риояи талаботҳои нозуқиҳои низоми кредитии таҳсилот - асоси баланд бардоштани сифати тайёр кардани балакаврҳои замонавӣ	18-23
5.	Абдуллозода Н.А.	Тақвияти истиқлолияти давлатӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ	24-26
6.	Акрамова З.Б. Бобочонова Н. И. Раҳимов А.А.	Гузариши машғулиятҳои амалӣ бо истифода аз воситаҳои рақамӣ дар шакли фосолави таълим	26-31
7.	Алиев А.Р. Баҳромзода Р.	Ҳисоботи муҳосибӣ: танзим ва арзёбии нишондиҳандаҳои он дар шароити рақамӣ	31-35
8.	Аминов Ф.И.	Торговля как вид предпринимательской деятельности	35-37
9.	Амонатзода М.А.	Возможности использования туристического потенциала центрального Таджикистана в экотуризме	37-40
10.	Аскарова С. С. Султонова Ш. Х.	Рушди сиёсати саноати минтақа ва нақши он дар шароити рақамикунӣ	40-44
11.	Аскарова С.С. Нуриддинова М.И.	Масъалаҳои асосии сиёсати саноати кишвар дар шароити иктисодиёти рақамӣ	45-49
12.	Аскарова С.С. Нуриддинова М.И.	Тамоюлҳои рушди институтсионалии танзими давлатӣ рушди саноат	49-52
13.	Аслонов С.М.	Приоритетные направления развития бизнес-среды в Республике Таджикистан	53-55
14.	Афзалшо И., Аҳмадов Ф.М.	Таҳқиқи шугли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ ва арзёбии омории сохтори он	55-63
15.	Аҳмадбекова М. Ф. Юсупова Ф.А., Шерматов Ҷ.А.	Рақамигардонӣ дар соҳаи маориф	64-65
16.	Баҳромзода Р.	Ҳисоботи муҳосибӣ: аҳамият, хусусият ва нақши он дар рушди иқтисоди рақамӣ	65-68
17.	Гафарзода М.Т.	Муаммоҳои асосии рушди соҳаҳои иҷтимоӣ Тоҷикистон	68-73
18.	Гаюри Р.С. Назарбекова Н.А.	Таможенное регулирование в условиях развития цифровой экономики	73-77
19.	Гаюри Р.С. Назарбекова Н. А.	Влияние цифровой экономики на внешнеторговую деятельность	77-81
20.	Ғуломов З.Т. Мирзоев С.А. Холикова Ҷ.М.	Мақоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар таъмини рушди иқтисодиёти кишвар	81-86
21.	Давлатов А. И. Саидзода И.М.	Истифодаи технологияҳои амсиласозии компютерӣ зимни таҳияи ҷадвали дарсӣ	86-89
22.	Джабаров Г.Н.	Опыт зарубежных стран в становлении и развитии страховой деятельности в условиях глобализации	89-97
23.	Дустбоев Ш. Сафарова М. Б. Сафаров А. С.	Переход к реализации цифровой трансформации - залог обеспечения продуктивной занятости	97-100
24.	Дустова Н.О.	Хусусиятҳои тақмили низоми франчайзинг дар бозори сузишвори автомобилӣ шароити муосир	100-104

25.	Зайнуудинов С. Салимов Н.С.	Роҳҳои ҳалли масъалаҳои рақамикунонӣ дар макроиқтисоди Тоҷикистон	104-107
26.	Икромов И. У.	Таърихи рушди технологияи рақамӣ дар системаи маориф	107-111
27.	Икромов М. Н.	Важная инициатива Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на международном сообществе	111-113
28.	Икромов И. У.	Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим	113-116
29.	Имомназаров М. А.	Электронная торговля как основной часть цифровизации экономики	116-120
30.	Иномов Д. И.	Таҳлили омилҳои тараққиёти истеҳсолоти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт	120-126
31.	Исозода А. З. Аҳмадов Ф. М.	Таҳқиқи шугли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ ва арзёбии омории сохтори он	126-134
32.	Кабиллов Ш. С.	Выбор методологии сбора данных в информационных системах управления больших систем.	135-137
33.	Каримов И.И., Шарипова П. И., Каримов П. И.,	Роль цифровизации в повышении финансовой грамотности населения, сферы туризма и апк	137-141
34.	Каримова М. И.	Роль и значение маркетинга в цифровой трансформации	141-143
35.	Каримова М. Ҷ.	Идоракунии қарзҳои бонкии кишвар дар асоси таҳқиқотҳои маркетингӣ	143-147
36.	Комилов С. С.	Цифровое образование и перспективы его развития	147-151
37.	Комилов С. С.	Дурнаоми рушди фаъолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт	152-154
38.	Коситова У.О.	Асосҳои назариявии молияи давлатӣ ва марҳилаҳои рушди он дар давраи рақамикунонии иқтисодиёт	154-159
39.	Коситова У.О., Амонов С.С.	Асосҳои назариявии тадқиқоти устувории молиявии корхона ва механизми таъмини он	159-163
40.	Курбонов М.А.	Танзими бозорҳои криптопулҳо (криптовалютӣ) дар ҷаҳони рақамӣ: имкониятҳо ва таҳдидҳо	164-169
41.	Қосимова М. Ҳ. Осимова П. У.	Барӯйхатгирии воситаҳои асосӣ ҳамчун усули назорат дар шароити рақамикунонӣ	169-172
42.	Курбонов А. Сафарова М.Б. Нуралиева М. Д.	Влияние цифровизации на миграционные процессы	172-175
43.	Маджидов А. Фаёзова М.А.	Влияние цифровизации экономики на функции управления	175-178
44.	Мирзоалиев А.А.	Менеҷменти рақамӣ ва масоили ҳалталаби он	178-181
45.	Мирзоалиев А.А.	Сармояи зеҳнӣ-сарчашмаи менеҷменти самарабахш	181-185
46.	Мирзоалиев Ё.А.	Бухгалтерский учет в условиях глобализации	185-187
47.	Мирпочоев Д.А. Охунов Ф	Доир ба рушди стартапҳои рақамӣ: мушкилиҳо ва роҳҳои ҳал	187-189
48.	Муртазозода О.	Аҳамияти рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ	189-193
49.	Мусинов А.С.	Оптимизатсияи идоракунии захираҳои оби дарёҳои байнисарҳадӣ дар давраи рушди технологияҳои рақамӣ	193-196
50.	Назарматов А. А.	Применение цифровых технологий при решении вопросов регионального размещения горнорудной промышленности	196-197
51.	Назаров А. Ш. Махманова Д. К.	Цифровизация и перспективы внедрения информационных систем в медицинских учреждениях	198-199
52.	Назаров А. Ш. Муродзода У.	Биллингсовая система в условиях цифровизации экономики	200-201
53.	Назуллозода М.Н. Курбонова И.Н.	Зарурияти инкишофи иқтисодиёти сабз дар Тоҷикистон	201-206

54.	Нарзуллозода С. Н.	Развитие интеграционных форм бизнеса основа инновационного развития сферы услуг в условиях цифровизации	206-208
55.	Ниёзмамадова Р.А.	Основные характеристики цифровой экономики и её необходимость в условиях рыночной экономики	208-210
56.	Нуриддинова М.И.	Муаммоҳои рушди иқтисодии муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	211-216
57.	Одинаев Ҳ.С.	Моҳияти экосистемаҳои бонкӣ: ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфӣ, дурнамои рушд	216-220
58.	Олимҷонзода У.О., Давлатова М.М., Атоева Ш.А.	Ташаккули асосҳои назариявии тафсири иқтисодӣ ва иттилоотӣ-рақамӣ	220-222
59.	Раджабова Н.Р. Факеров Х.Н.	Вопросы внедрения цифровых технологий при таможенной экспертизы товаров	222-224
60.	Рахимова О. Х.	Особенности современного развития легкой промышленности в условиях цифровизации экономики	225-227
61.	Рахимова Ф. Х.	Зарубежный опыт формирования и развития финансовой отчетности в условиях цифровизации экономики	228-232
62.	Раҳимӣ Ш.Д.	Ҳукумати электронӣ ва рушди он дар пешрафти кишвар	232-235
63.	Раҳматова М. М.	Хусусиятҳои баҳисобирии музди меҳнат дар шароити рақамизатии	235-238
64.	Садыкова Г. И. Эсонова М. О.	Пути совершенствования организации бухгалтерского учета на предприятиях в условиях цифровизации	238-241
65.	Саидзода И.М.	Татбиқи технологияҳои амсиласозӣ дар баҳодиҳии маҳсулотии оилаҳои занбӯри асал	241-245
66.	Саидов Н. Б.	Распознавание лиц в видеонаблюдении: современное состояние и перспективы	245-247
67.	Салимов Н.С., Зайнудинов С. Қурбонова С. А.	Таҳлили раванди таълим дар шароити рақамизатии	248-253
68.	Саломова С.Н.	Теоретические основы цифровизации налогового аудита коммерческих организаций	254-258
69.	Самадова М.М.	Устойчивость конкурентного преимущества в условиях цифровой экономики	258-260
70.	Самиева М. Б. Ҳоҷаев С. И.	Иттилооткунонии ҷомеа омили баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли	261-264
71.	Сангинов А.М.	Маҳсулооти нави бонкӣ ва нақши онҳо дар пешрафти иқтисодӣ ва рақамӣ	264-267
72.	Сафарова М. Б.	Влияние цифровизации на рынок труда	267-271
73.	Султонбекова М.Р.	Основные проблемы, сдерживающие развитие франчайзинга в республике таджикистан	271-277
74.	Тоирова М.А.	Тақмили ихтисоси омӯзгорон дар давраи рақамизатии таҳсилот	277-278
75.	Толибова С. Н.	Тағйирёбии талабот ба касб дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ	279-280
76.	Тураева М.Т. Одинаев М. А.	Таҳлили омории нишондиҳандаҳои гидроэнергетикӣ ва сатҳи онҳо дар таъмини самаранокии энергетикӣ	281-284
77.	Турсунова М. Ё.	Низоми нархи иқтисоди рақамӣ, ташаккул ва тақмили он.	285-287
78.	Улфатшоев Ф. С.	Предпринимательство в Республике Таджикистан сущность и функции в современной экономики	288-289
79.	Усмонов И. Мӯминова Н.Р.	Тамоюли рушди идоракунии лоиҳаҳо дар шароити рақамизатии иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	290-293
80.	Хамроев Ф.М., Ғадоева Ф.С.,	Тенденция цифровизации сферы транспорта Республики Таджикистан	293-297
81.	Ходжибаева М. М.	Роль цифровых технологий в развитии человеческого ресурса региона	297-300

82.	Холов М.Х.,	Аҳамияти рақамикунонии фаъолияти тарабхонаҳои Тоҷикистон	300-303
83.	Ҳақимов А. А.	Нақши савдои мутақобила дар рушди тичорати байналмилалӣ	304-308
84.	Ҳамитов М. С. Абдурахмон Ҳ.	Самтҳои афзалиятноки рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	308-317
85.	Ҳикматова М.С Асоева М.С.	Борҷома ҳамчун воситаи таъмини рақобатпазирии маҳсулоти хӯрокворӣ	317-322
86.	Ҷабборов А.Ҷ. Алимов К.К. Солиев У.Р	Рақамикунонии фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ	322-326
87.	Ҷабборов А.А. Холаҳмади С.	Рақамикунонии иқтисодиёт ва муносибат-ҳои молиявӣ дар шароити муосир	326-332
88.	Шамсов Ф.Т. Ҳикматова М.С.	Нақши давлат дар таъмини амнияти озуқаворӣ	332-337
89.	Шамсов Ф.Т.	Баъзе масъалаҳои рақамикунони иқтисодиёт	337-341
90.	Шамсов Ф.Т.	Масоили ташакул ва тараққиёти тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	342-351
91.	Шарипов Н.З., Шарифова Ҷ.Н.	Саҳми технологияи иттилоотӣ ва математика дар рушди иқтисодиёти рақамӣ	351-355
92.	Шарипов Н.З., Шокамолова Ҷ.А., Мастонаи Р.	Нақши ҳалли масъалаҳои геометрӣ дар рушди қобилияти фикрии хонандагон	355-360
93.	Шарипова М.Н.	Шаклҳои муосири савдои чакана дар шароити ташақкулёбии иқтисодиёти рақамӣ	360-364
94.	Шеров З. М.	Таҳлили андозбандии гардиши маснуоти заргарӣ	364-368
95.	Шоназарзода Н. Ш.	Менечменти андоз ҳамчун воситаи самарабахши идоракунии андоз дар шароити навосӣ ва рушди маъмурикунонии андоз	369-374
96.	Юсупов Ғ.Ғ.	Нақши амсилаҳои иқтисодӣ – математикии табиғот дар рушди иқтисодиёти рақамӣ	374-378
97.	Яҳёев Д.З. Худойбердиева З. К.	Использование трехмерного (3D) моделирования в экономико-математическом анализе развития цифровой экономики	378-381
98.	Яъқуб Х. Муҳаммадиев С.Ш.	Системаи тичорати электронӣ дар сектори корпоративӣ	381-386
99.	Komilov S.S. Goibnazarov G. U.	Trends and development in the digitalization of the economy of Tajikistan	387-391
100.	Samadova Z. A. Hasanova M. I.	Foreign experience of the digitalization of region: trends and acceptable aspects	391-394
101.	Почоева М.А.	Соҳибқорӣ хурду миёна ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	394-398
102.	Файзулло М.К., Дӯстматов Б.М.	Баъзе ҷанбаҳои рушди соҳибқорӣ инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	398-401
103.	Курбонов А.К. Бобомуродов П.У.	Таҳлили иқтисодии илмӣ минтақаҳо дар низоми иқтисоди миллӣ	402-405
104.	Одинаев Р. Н. Мавлонзода С. Х.	Математическое и компьютерное моделирование транспортной задачи и её применение в решении экономических задач Рогунской ГЭС	405-409
105.	Холаҳмади С.	Рақамикунонии иқтисодиёт ва муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосир	410-415
106.	Хайдарова Ф.А.	Направления улучшения экосистемы цифрового предпринимательства в условиях Республики Таджикистан	416-421
107.	Ясакиева С.А.	Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои наздисарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли ВМКБ)	421-424

ЗАХИРА ВА ИМКОНИЯТҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ РУШДИ “ИҚТИСОДИ САБЗ”

Иқтисоди сабз яке аз самтҳои муосири илми иқтисод ба шумор рафта, давоми ду даҳсолаи охир ба арсаи илм ворид гардида, дар доираи он бахшҳои гуногуни иқтисод, ки аз ҷузъҳои табиати муҳити атроф вобастагӣ доранд, баррасӣ мегардад.

Иқтисодиёти сабз ба маънои васеи худ фаъолияти хоҷагидорие фаҳмида мешавад, ки ба баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат намуда, хатҳои муҳити зист ва харобшавии табиатро коҳиш медиҳад.

Ба маънои маҳдудаш “иқтисодиёти сабз” - ро ҳамчун технологияи коркард, истеҳсол ва истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва кам кардани партовҳои моддаҳои ифлоскунанда ва газҳои гулхонаӣ, мониторинг ва пешгӯии тағйирёбии иқлим, ҳамзамон технологияҳои сарфакунондаи нерӯ ва энергияи барқароршаванда маънидод қаран мувофиқи мақсад аст.

Айни замон ҷомеа моҳияти ибораи “иқтисоди сабз” - ро ба маъноҳои гуногун мефаҳмад. Гурӯҳи аввал чунин меҳисобанд, ки ин соҳаи нави иқтисод буда, табиати муҳити зистро беҳтар мегардонад. Гурӯҳи дуюм ин ифодаро ҳамчун технологияи нав ва як навъи экосистема, ки ба кӯмак ва нафъ овардан ба табиат мефаҳманд. Гурӯҳи сеюм бошад, онро марҳилаи нави гузариши рушд ҳисобида, ҳадафи асосиашро истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза медонанд. Дар маҷмӯъ, иқтисоди сабз ба технология тоза ё “сабз” асос меёбад.

Иқтисоди сабз ин шакли нави рушди иқтисодӣ мебошад, ки ба баландбардории сатҳи сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад ва он дар заминаи технологияҳои коркарди аз ҷиҳати экологӣ тозаи маҳсулот пайдо шуда, дар он тавозуни рушди иқтисодӣ ва беҳдошти муҳити зист нигоҳ дошта мешавад [1].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ барои амалисозии густариши ҳадафҳои иқтисодиёти сабз саҳми арзанда гузошта истодааст. Муҳиммият ва зарурати гузариш ба иқтисодиёти сабзро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои байналмилалӣ чандин маротиба иброз кардаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои аввалиндараҷаи иқтисодиёт барои ҷорӣ намудани принсипҳои рушди сабз - энергетика, соҳаҳои истифодаи сарватҳои табиӣ ва соҳаи безараргардонию истифодаи такрории партов мебошад [2].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ вобаста ба рушди “иқтисоди сабз” ва “энергияи сабз” қайд намуданд: “...мо ҳамчунин, ташаккули “иқтисоди сабз”, суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем.

Бинобар ин, бо мақсади истеҳсоли “энергияи сабз”, рушди “иқтисоди сабз” ва паст кардани партови газҳои гулхонаӣ зарур аст, ки дар самти сармоягузориҳои давлатӣ ва рақамикунонии ҳифзи муҳити зист тадбирҳои иловагӣ амалӣ карда шаванд [3].

Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои Стратегияи рушди “иқтисоди сабз” ҷиҳати бунёди неругоҳҳои барқӣ аз ҳисоби манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва то соли 2030 ба ҳаҷми на кам аз 1000 мегаватт расонидани иқтидорҳои алтернативии истеҳсоли “энергияи сабз”, яъне бо истифодаи захираҳои офтобӣ бодӣ тадбирҳои амалӣ андешида шаванд.

Яъне Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи “иқтисоди сабз” соли 2037 воқеан ба “кишвари сабз” табдил меёбад. Ҳоло кишвари мо аз рӯйи Ҷоиизи истеҳсоли барқ аз манбаъҳои барқароршаванда дар ҷаҳон дар ҷойи 6-ум қарор дорад”.

Аз ин лиҳоз, ҳамаи нақшаву барномаҳо маҳз ба хоҳири татбиқи ҳамин ҳадафи олии давлат қабул ва мавриди амал қарор мегиранд. Бо вучуди қорҳои баанҷомрасида ва дастовардҳои зикргардида, ҳамчунин, ҷиҳати баррасӣ намудани мушкилоти мавҷуда Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки минбаъд низ ба масъалаҳои баланд бардоштани гуногунсамтиву рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, густариши раванди рақамикунонии иқтисод, татбиқи “иқтисоди сабз”, саноатикунонии босуръат, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва рушди нерӯи инсонӣ афзалият дода, дар ин замина рушди устувору босифати иқтисоди миллиро таъмин намояд.

Бояд қайн намуд, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз дар Паёми соли 2021-уми хеш қайд карда буданд: “...ҷиҳати рушди фаъолият дар самти иқтисоди сабз воситаҳои нақлиёти барқӣ аз пардохти боҷи гумрукии воридотӣ ва андоз аз арзиши иловашуда озод гардидаанд. Ин омил вобастагии бозори истеъмолиро аз маҳсулоти сӯзишвории воридотӣ давра ба давра кам намуда, дар татбиқи принципҳои иқтисоди сабз саҳм мегузорад” [4].

Бинобар ҳамин ҳам ба кишвар ворид кардани нақлиётҳои барқӣ, аз қабилӣ электробусҳо, троллейбусҳо ва нақлиёти сабукрави барқӣ, яке аз иқдоми саривактӣ буда, баҳри татбиқи иқтисоди сабз дар ҷумҳурӣ заминаҳои мусоид фароҳам меоварад.

Бояд зикр намуд, ки истифодаи нақлиёти барқӣ ҷамъиятӣ дорои якчанд афзалиятҳои зерин буда, дар фазои экологии кишвар таъсири мусбат мерасонад [6].

- ✓ аз партовҳои гази хавфнок пурра озод мебошанд;
- ✓ нигоҳдорӣ ва хизматрасониҳои техникӣ камхарҷ мегарданд;
- ✓ вазъи экологии кишвар тоза ва беҳтар мегардад;
- ✓ аз сузишвории воридшаванда озод мегарданд.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 сентябри соли 2022 “Стратегияи рушди “иқтисоди сабз барои солҳои 2023-2037” - ро қабул кард, ки мақсади Стратегияи мазкур - гузаронидани ислоҳоти дастурӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти “иқтисоди сабз” мебошад.

Бояд зикр кард, ки амалӣ намудани Стратегияи мазкур ба таъмини рушди устувор дар соҳаҳои иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Ба “Стратегияи рушди иқтисоди сабз барои солҳои 2023-2037” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати мушаххас намудани ҳадафҳо дар самти рушди “иқтисоди сабз” нақшаи амал баҳри татбиқи он дар солҳои 2023-2025 ва индикаторҳои асосии стратегия замиа мегарданд.

Ҳадафи стратегияи рушди “иқтисоди сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини рушди иқтисодӣ аз ҳисоби истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли ва суботи иҷтимоӣ, инчунин таъмини баробарии экологӣ дар давраи дарозмуддат мебошад [5].

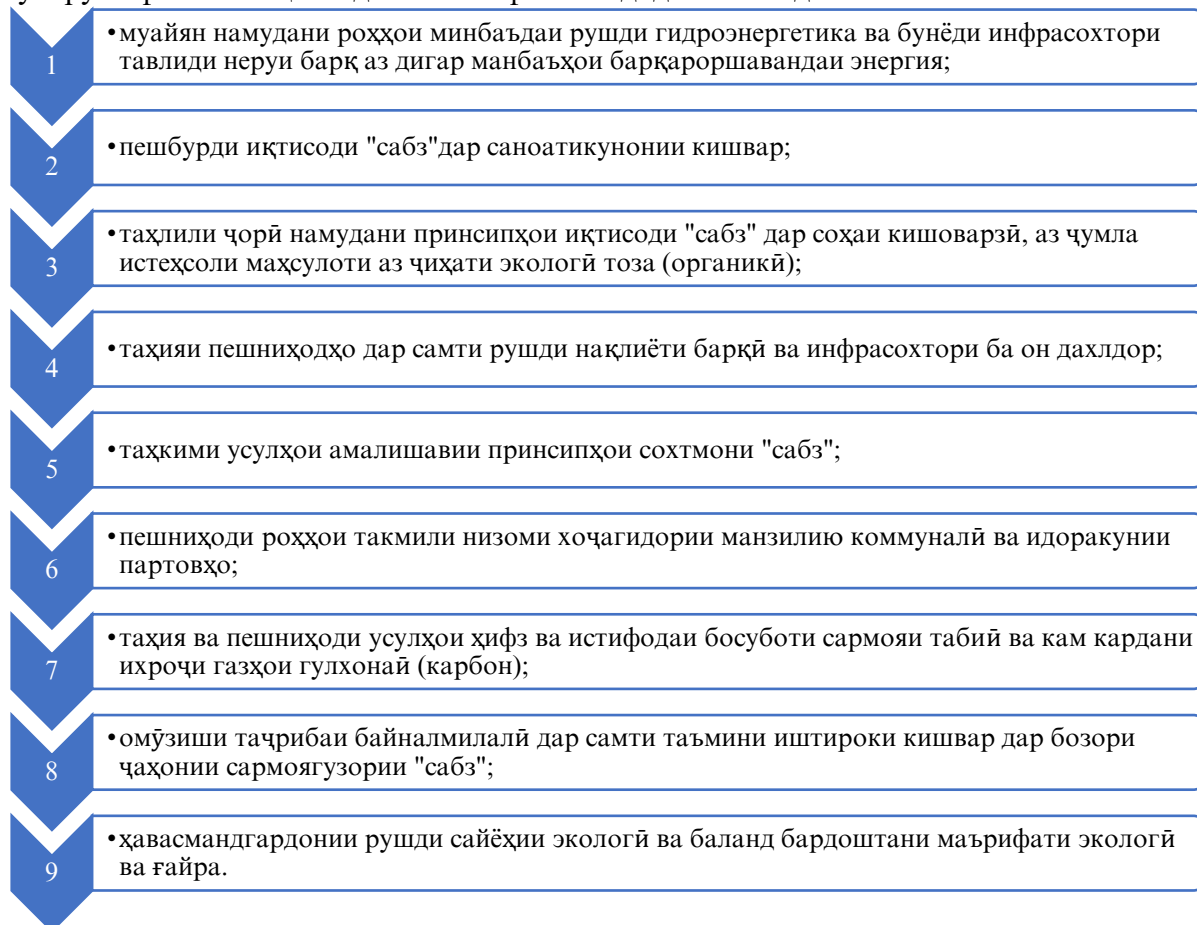

Расми 1. Ҳадафи стратегияи рушди “иқтисоди сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Рушди “иқтисоди сабз” дар пайваستاгӣ бо ҳадафҳои стратегияи кишвар, аз ҷумла таъмини истиклолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ, раҳой бахшидани мамлакат аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани он, таъмини

амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат, саноатикунони босуръати кишвар ва вусъатдиҳии шуғли пурмахсул амалӣ мегардад.

Дар ин раванд, ба гуногунсамтӣ рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, фаъолияти самарабахши бахшҳои воқеии иқтисодиёт, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди неруи инсонӣ, таҳкими институтсионалӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди устувору сифатноки иқтисоди миллӣ афзалият дода мешавад.

Расми 2. Вазифаҳои асосии рушди “иқтисоди сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

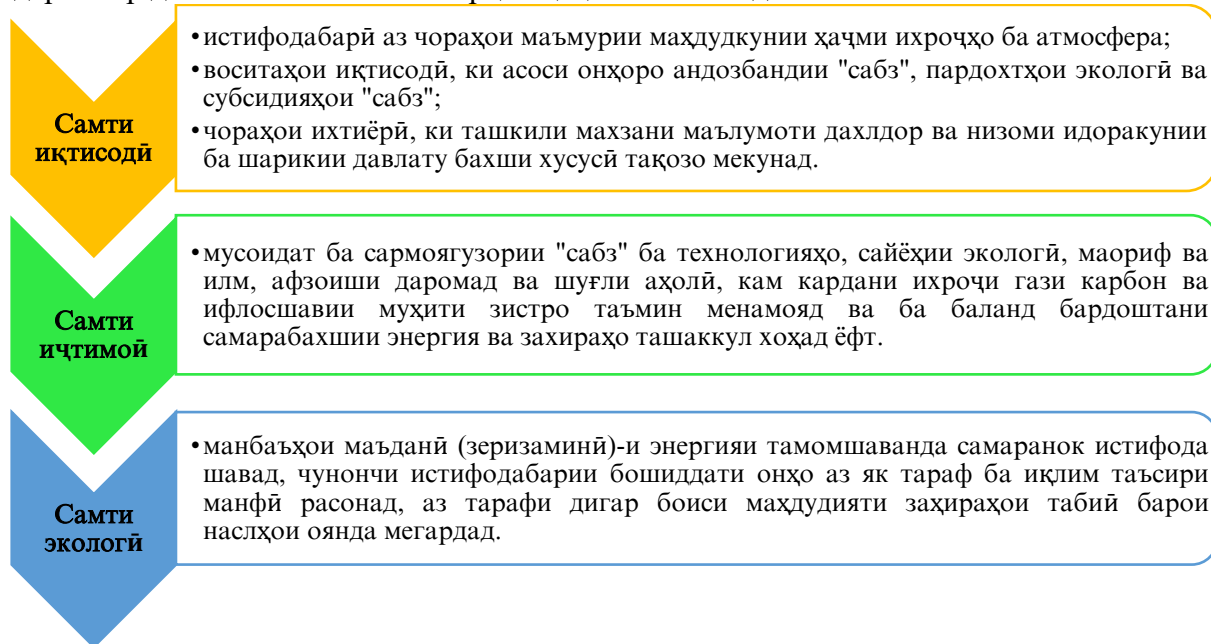
Ҳудуди Тоҷикистони муосир дорои захираҳо ва имкониятҳои зиёд барои рушди “иқтисоди сабз” буда, аз қуҳҳои баланд, табиати нотақрор, обҳои мусоффо ва манбаъҳои барқароршаванда иборат мебошад. Дар ҳудуди Тоҷикистон беш аз 64 фоизи захираҳои оби Осиёи Марказӣ ташаккул ёфта, нерӯи барқ дар кишвар асосан аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия истеҳсол карда мешавад [5].

Дар ин раванд гидроэнергетика манбаи асосии таъмини аҳоли ва иқтисодиёти миллӣ бо энергия мебошад, зеро неруи барқ асосан аз неругоҳҳои барқи обӣ ҳосил мегардад ва ин соҳа дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон мақоми асосӣ дорад. Тоҷикистон дорои иқтидори истеҳсоли 527 млрд. кВт/соат қувваи барқ дар як сол буда, айни замон ҳамагӣ 6 фоизи ин иқтидорҳо аз худ карда шудаанд.

Иқлими Тоҷикистон бо мавҷудияти 280 - 330 рӯзи офтобӣ ва дар маҷмӯъ 2 000 кВт/м² шиддатнокии радиатсияи офтобӣ дар як сол барои истифодаи энергияи офтобӣ ҳамчун сарчашмаи аз рӯи аҳамият дуумдараҷаи энергияи барқароршаванда хеле мусоид мебошад, ки ин дар қиёс бо кишварҳои пешрафтаи васеъ истифодабарандаи энергияи офтобии Аврупо ду маротиба зиёд мебошад.

Тибқи арзёбии коршиносон иқтидори тавлиди энергияи офтобии Тоҷикистон қариб 25,16 млрд. кВт/соат дар як солро ташкил дода, 10-20 фоизи талаботи хоҷагии миллӣ ба ҳомили энергия ва 60-80 фоизи талаботи умумии аҳолиро ҳадди ақал давоми 10 моҳ дар як сол, дар тамоми ҳудуди кишвар қонеъ гардонида метавонад [5].

Дар ояндаи наздик Тоҷикистон метавонад бо истифода аз иқтидорҳои тавлиди неруи барқ аз сарчашмаҳои барқароршаванда дар ҷаҳон мавқеи ҷорумро ишғол намояд ва ба содироткунандаи азими қувваи барқ дар минтақа табдил ёбад. Инчунин Тоҷикистон дорои имкониятҳои рушди кишоварзии органикӣ, инфрасохтору нақлиёти барқӣ ва “савдои сабз” бо дар назар доштани талаботи бозорҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Расми 3. Самтҳои имкониятҳои ташаккули “иқтисоди сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Асоси ин самти “иқтисоди сабз” ё ба таври дигар иқтисоди пасткарбониро он принципҳои таъмини боэътимоди энергия ташкил медиҳанд, ки ба сарфаи энергия, самаранокии он ва гузариш ба манбаъҳои барқароршавандаи энергия таъмин мекунанд.

Бо татбиқи “иқтисоди сабз” Тоҷикистон метавонад мавқеи пешсафро дар истифодабарии иқтидорҳои тавлиди нерӯи барқ аз сарчашмаҳои барқароршаванда дар ҷаҳон ишғол намояд, ҳамчунин ба содироткунандаи азими қувваи барқ дар минтақа, истеҳсолкунандаи неруи барқ аз дигар манбаъҳои барқароршавандаи энергия (оғтоб, бод ва ғайра), истеҳсолкунанда ва содироткунандаи маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологии тоза 7 (органикӣ) шуда, ба қатори давлатҳои камихроҷкунандаи газҳои гулхонаӣ (карбон) ва аз ҷиҳати сайёҳии экологӣ рушдёфта ворид гардад.

Амалисозии принципҳои “иқтисоди сабз” ба рушди муносибатҳои зерин таъсир мерасонад: [5].

- робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар кишварҳо дар самти амалишавии “иқтисоди сабз” тақвият дода мешаванд;
- низоми содирот, ҷалби маблағҳо, сармоягузорӣ, аз ҷумла сармояи “сабз” таҳким дода мешавад;
- сохтори истеҳсол, тақсимот ва истеъмол тақмилу тақвият дода шуда, ба рушди инсон нигаронида мешавад.

Рушди “иқтисоди сабз” дар давраи дарозмуҳлат тавассути се ҷараёни асосӣ роҳандозӣ мегардад:

- истифодаи самаранок ва сарфаҷӯёнаи сармояи табиӣ;
- истифодаи технологияҳои муосир ва инноватсионӣ;
- истеҳсол ва содироти маҳсулоти ба стандартҳои муосири ҷаҳонӣ ҷавобгӯ.

Ҳамин тариқ, дурнамои асосии ташаккул ва рушди “иқтисоди сабз” манфиатҳои хуби иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дошта, принциби тақсимои одилонаи захираҳо байни наслҳо фаро мегардад, ки рушди устуворро бо риояи суботи иҷтимоӣ ва мувозинати экологӣ барои давраи дарозмуҳлат тавассути баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии

Тоҷикистон инъикос менамояд. Принципҳои “иқтисоди сабз” имкон медиҳад, ки аз насл ба насл шароити ҳаёту фаъолияти инсон тағйир ёфта, он мусоидтар, беҳтар ва беҳатар гардад.

Адабиёт

1. Алиева З.С., Неъматуллои М. Иқтисоди сабз самти муҳими рушди соҳаҳои иқтисодӣ миқдори Ҷумҳурии Тоҷикистон // ELS. 2022. №ноябр. URL: <https://cyberleninka.ru>.
2. Алиджанова С. А. Таҷрибаи хориҷии идоракунии партов ҳамчун самти рушди иқтисодӣ сабз дар Тоҷикистон // Вестник ТГУПБП. 2024. №2. URL: <https://cyberleninka.ru>.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 28.12.2023 ш. Душанбе.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 21.12.2021 ш. Душанбе.
5. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037. Душанбе 2022.
6. <https://mts.tj>.

*Абдуллоева Махфуза Абдуҷаборова., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии информатика МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров”,
номзади илмҳои иқтисодӣ. mahfuza8@mail.ru*

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Технологияҳои инноватсионӣ ва рушди босифати иқтисодӣ талаботи ногузири рушди устувор мебошанд, ва иқтисоди рақамӣ тадриҷан ба як муҳаррики нав барои мусоидат ба технологияҳои инноватсионӣ ва рушди босифати иқтисоди ҳар як кишвар табдил мешавад. Мубодила ва муҳокимаи таъсири иқтисоди рақамӣ ба рушди босифати иқтисодӣ ва равшан кардани механизмҳои, ки паси ин қарор доранд, метавонад ба давлат кувваи ташвиққунандаи иқтисоди рақамиро ба таври самаранок таъмин намояд. Ғайр аз ин, технологияҳои инноватсионӣ як роҳи муҳим барои интиқоли иқтисоди рақамӣ ба рушди босифати иқтисодӣ ба шумор меравад. Бар асоси ин, тасмимгирандагон кӯшиши рақамикунониро пурзӯр намоянд, то ки иқтисоди рақамӣ як воситаи тавоноии коҳиш додани нобаробарии рақамӣ гардад. Иқтисоди рақамӣ як системаи иқтисодӣ аст, ки ба технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) асос ёфтааст, ки равандҳои тиҷорат, усулҳои кор ва ҳамкориҳои байни корхонаҳо, давлатҳо ва шаҳрвандонро ба таври назаррас тағйир медиҳад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технология рақамисозӣ ҷузъи ҷудонашавандаи рушди иқтисодии кишварҳо ва минтақаҳо мегардад [6].

Иқтисоди рақамӣ як системаи иқтисодӣ мебошад, ки дар он равандҳо ва амалиётҳои асосӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ амалӣ карда мешаванд. Дар ин система технологияҳои инноватсионии иттилоотӣ, Интернет, инчунин шаклҳои гуногуни ҳамкориҳои байни иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Иқтисоди рақамӣ доираи васеи ҷанбаҳоро дар бар мегирад, аз ҷумла истеҳсол, истеъмол, мубодила ва коркарди маълумот, эҷод ва истифодаи молу хидматҳои рақамӣ, инчунин роҳҳои муносири ташкили кор ва тиҷорат тавассути платформаҳои интернет. Иқтисоди рақамӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёт, аз тиҷорати хурд то корпоратсияҳои калон, аз муассисаҳои таълимӣ то муассисаҳои давлатӣ таъсир мерасонад.

Иқтисоди рақамӣ якчанд ҷузъҳои муҳимро дар бар мегирад:

• **Интернет ва инфрасохтори рақамӣ** – шабакаест, ки алоқа ва интиқоли маълумотро фароҳам меорад.

- **Платформаҳои рақамӣ**, ки захираҳои онлайнро барои анҷом додани намудҳои гуногуни тиҷорат истифода мебаранд (масалан, тиҷорати онлайн, пардохтҳои электронӣ, технологияҳои абрӣ).

- **Маълумоти калон ва зеҳни сунӣ**, ки ба коркарди ҳаҷми калони иттилоот барои қабули қарорҳои идоракунии ва баланд бардоштани самаранокии амалиёт имкон медиҳанд.

- **Ҳукумати электронӣ**, ки бо ёрии он мақомоти давлатӣ бо шахрвандон ва соҳибкорон тавассути хадамоти интернетӣ ҳамкорӣ мекунанд.

Ташаккули иқтисоди рақамиро метавон ба якчанд марҳилаҳои асосӣ тақсим кард, ки ҳар яки онҳо бо тағйироти муайяни технологӣ ва иҷтимоӣ тавсиф мешаванд. Ин марҳилаҳо гузариш аз шаклҳои анъанавии иқтисодӣ ба равандҳои ҳамгирошудаи рақамиро дар бар мегиранд, ки ба тамоми соҳаҳои ҳаёт ва истеҳсолот таъсир мерасонанд. Гузариш ба иқтисоди рақамӣ равандест, ки якчанд марҳилаҳои калидиро дар бар мегирад: [5]

1. Интернет кунунӣ (1990). Дар ин марҳила қадами асосӣ пайвасти оммавии интернет буд, ки барои алоқа, тиҷорати электронӣ ва табодули иттилоот имкониятҳои нав фароҳам овард.

2. Рушди технологияҳои рақамӣ ва рақамикунонии тиҷорат (2000-2010). Дар ин марҳила ширкатҳо ба истифодаи технологияҳои интернетӣ барои автоматикунории равандҳои бизнес, эҷоди платформаҳои онлайн ва ҷорӣ намудани хидматҳои рақамӣ шурӯъ карданд. Ин давра инчунин рушди технологияҳои мобилиро дар бар мегирад, ки татбиқи қарорҳои рақамиро ба таври назаррас суръат бахшид.

4. Глобализатсияи иқтисоди рақамӣ. Солҳои охир рушди босуръати асбобҳои рақамӣ (масалан, криптовалютаҳо), тавсеаи тиҷорати электронӣ ва ҷорӣ намудани моделҳои инноватсионии тиҷорат дар сатҳи ҷаҳонӣ мушоҳида шудааст.

Иқтисоди рақамӣ, сарфи назар аз бартариҳои худ, бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ рӯбарӯ аст, ки метавонанд рушди онро маҳдуд кунанд ва ба самаранокии он таъсир расонанд. Баъзе аз мушкилоти асосии иқтисоди рақамӣ инҳоянд: [1]

1. Нобаробарии дастрасӣ ба технология

- **Нобаробарии рақамӣ:** Дар саросари ҷаҳон байни минтақаҳо ва кишварҳо дар робита ба дастрасӣ ба Интернет ва технологияҳои рақамӣ фарқияти назаррас вучуд дорад. Ин махсусан барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ муҳим аст, ки дар он ҷо бисёрҳо ба интернет ё гачетҳои муосир дастрасии бозътимод надоранд.

- **Нобаробарии глобалӣ ва маҳаллӣ:** Рушди рақамӣ метавонад нобаробарию афзоиш диҳад, зеро мардуми камбизоат ва манотиқи деҳот аксар вақт аз имкониятҳои рақамӣ хориҷ мешаванд.

2. Масъалаҳои киберамният

- **Таҳдидҳои ҳамлаҳои киберӣ:** Бо афзоиши истифодаи технологияҳои рақамӣ, таҳдиди ҳамлаҳои киберӣ, аз ҷумла вирусҳо, ҳакерӣ, ихроҷи маълумот ва қаллобии молиявӣ зиёд мешавад. Бисёр ширкатҳо ва ҳукуматҳо барои дифоъ аз таҳдидҳои мураккаб омода нестанд.

- **Махфияти маълумот:** Масъалаҳои ҳифзи маълумоти шахсӣ, махсусан бо зиёд шудани ҳаҷми пайҳои рақамии аз ҷониби корбарон гузошташуда, аҳамияти бештар пайдо мекунанд.

3. Вобастагӣ ба маълумоти калон ва зеҳни сунӣ

- **Назорати додаҳо:** Корпоратсияҳои калон (масалан, Google, Amazon, Facebook) миқдори зиёди маълумоти корбарро ҷамъоварӣ ва назорат мекунанд, ки боиси нигаронӣ дар бораи монополияҳо ва аз даст додани махфият мегардад.

- **Масъалаҳои ахлоқӣ дар зеҳни сунӣ:** зеҳни сунӣ ва омӯзиши мошинсозӣ дучуми ахлоқии навро ба мисли таъбири алгоритм, таъя ба автоматизатсия, аз даст додани ҷойҳои корӣ ва идоракунии системаҳои автономӣ ба вучуд меоранд.

4. Мушкилот бо танзим ва қонунгузорӣ

- **Қонунгузории ақибмонда:** Суръати босуръати рушди технологияҳои рақамӣ аксар вақт аз эҷоди меъёрҳои ҳукукии мувофиқ пештар аст. Ин боиси норасоии танзимкунанда мегардад, махсусан дар соҳаҳои, ба монанди ҳифзи додаҳо, андозбандии платформаҳои рақамӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои корбарон.

- **Тафовутҳои байналмилалӣ:** Кишварҳои гуногун ба танзими иқтисоди рақамӣ ба таври гуногун муносибат мекунанд, ки ин эҷоди стандартҳои байналмилалиро мушкил мекунад ва метавонад мушкилоти мутобикатро ба вучуд орад.

5. Масъалаҳои бо шугли меҳнат вобаста

- **Автоматикунонӣ ва аз даст додани ҷойҳои корӣ:** Ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ, аз қабili робототехника ва зехни сунъӣ метавонад боиси аз даст додани ҷойҳои корӣ гардад, бахусус дар соҳаҳои анъанавӣ, аз қабili истеҳсолот ва хидматрасонӣ.

- **Зарурати бозомӯзӣ:** Коргароне, ки корашон автоматикунонида мешавад, бояд аз нав тайёр карда шавад. Аммо барои ба даст овардани малакаҳои нав на ҳамеша имконият ва захираҳо мавҷуданд.

6. Мушкилот бо платформаҳои рақамӣ

- **Монополизатсияи бозор:** Платформаҳои бузурги рақамӣ, аз қабili Google, Amazon ва дигарон метавонанд дар бозор бартарӣ дошта бошанд, ки барои корхонаҳои хурду миёна мушкилот эҷод карда, онҳоро аз бартарии рақобатӣ маҳрум месозад.

- **Рақобати беадолатона:** бештари платформаҳо ба амалияҳои ноодилона машғул мешаванд, ба монанди коркарди алгоритмҳои рейтингӣ барои пешбурди маҳсулот ва хидматҳои худ.

7. Мушкилот бо ҷанбаҳои ахлоқии рақамисозӣ

- **Аз даст додани озодии шахсӣ ва даҳлатнопазирӣ:** дар иқтисоди рақамӣ маълумоти шахсӣ мавриди тичорат қарор мегирад ва ширкатҳои давлатӣ ва хусусӣ ба иттилооти шахсӣ дастрасӣ пайдо мекунанд, ки нигарониҳо дар бораи даҳлатнопазирӣ шаҳрвандонро ба вучуд меорад.

- **Вобастагии рақамӣ:** Истифодаи доимии технология метавонад ба мушкилоти равонӣ, аз қабili вобастагӣ ба интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ва фароғатии рақамӣ оварда расонад.

8. Мушкилот дар мутобиксозии тичорати анъанавӣ

- **Ҳамгирӣ бо технологияҳои нав:** Барои бисёре аз тичорати анъанавӣ, гузариш ба платформаҳои рақамӣ ва татбиқи технологияҳои нав як раванди гаронарзиш ва аз ҷиҳати техникӣ мураккаб мегардад.

- **Мушкилот бо рақамикунонӣ дар тичорати хурд:** корхонаҳои хурд ва миёна аксар вақт наметавонанд сармоягузориҳои калонро барои рақамисозӣ пардохт кунанд ва дар ҳошияи тағйироти иқтисодӣ боқӣ мемонанд.

9. Масъалаҳои экологӣ ва энергетикӣ

- **Истеъмоли баланди энергия:** иқтисоди рақамӣ захираҳои бузурги энергетикиро талаб мекунад.

- **Партовҳои электронӣ:** тағйирёбии босуръати технология ва фарсуда шудани дастгоҳҳои электронӣ дар партовҳои электронӣ мушкилот эҷод мекунанд, ки ба муҳити зист зараровар аст.

Иқтисоди рақамӣ, албатта, барои рушд ва ташаккул имкониятҳои зиёде фароҳам меорад, аммо мушкилоти он ҳам дар сатҳи кишварҳои алоҳида ва ҳам дар арсаи байналмилалӣ муносибати ҳамгирӣ ва ҳалли онҳоро талаб мекунад.

Дурнамои рушди иқтисодиёти рақамӣ дорои потенциали назарраси рушди минбаъда мебошад. Самтҳои асосии эволютсияи он инҳоянд: [2]

1. Инкишофи зехни сунъӣ ва автоматикунонӣ. Зехни сунъӣ ва омӯзиши мошинсозӣ дар тичорат барои таҳлили додаҳо, қабули қарорҳо ва автоматикунонии равандҳо бештар истифода мешаванд.

2. Ташкили рақамии идоракунии давлатӣ. Дар ояндаи наздик раванди ворид кардани технологияҳои рақамӣ дар системаи идоракунии давлатии кишвар идома хоҳад ёфт. Хидматҳои электронӣ барои шаҳрвандон, рақамисозии системаи андоз ва гумрук, истифодаи блокчейн барои баланд бардоштани шаффофият — ҳамаи ин уфуқҳои нави рушдро боз мекунад.

3. Рушди технологияҳои блокчейн ва асёрҳои рақамӣ. Blockchain ва cryptocurrencies имкон медиҳад, ки шаклҳои нави эътимод ва муомилоти молиявӣ. Асёрҳои

криптовалютаҳои давлатӣ (асъорҳои рақамии бонки марказӣ) метавонанд барои табдил додани низоми байналмилалӣ молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии интиқоли маблағҳо асос гардад.

4. Интернети ашъ ва шаҳрҳои оқил. Рушди Интернети ашъҳо ба бунёди шаҳрҳои «ақл» мусоидат мекунад, ки дар онҳо дастгоҳҳо ва системаҳо ба ҳам пайваست мешаванд ва метавонанд истеъмоли энергия, қараёни трафик ва инфрасохторро оптимизатсия кунанд. Ин боиси баланд шудани сифати зиндагӣ ва самаранокии иқтисоди шаҳр мегардад.

5. Рақамизатсияи соҳаи маориф ва тандурустӣ. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи маориф ва тиб имкониятҳои навро барои омӯзиши фосилавӣ, телетиббӣ ва муносибати фардӣ ба омӯзиш ва табобат фароҳам меорад.

Иқтисоди рақамӣ дорои потенциали бузургест барои тағир додани тамоми соҳаҳои ҳаёт. Аммо муваффақияти рушди он ба бисёр омилҳо, аз ҷумла навовариҳои технологӣ, тағйироти иҷтимоӣ ва танзими сиёсӣ вобаста аст. Рақамикунонӣ аллакай ҷаҳони моро тағир дода истодааст ва дар даҳсолаҳои наздик мо шояд тағйироти боз ҳам амиқтар хоҳем шуд, ки барои тичорат, маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳо уфукҳои нав мекушоянд. Иқтисоди рақамӣ марҳилаи ногузир дар рушди иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад, ки тамоми соҳаҳои ҳаётро дигаргун месозад. Бо вучуди ин, роҳи он ҳам бо мушкilotи технологӣ ва ҳам иҷтимоӣ дучор меояд, ки муносибати ҳамаҷонибаро талаб мекунад. Бартараф кардани мушкilotи рақамисозӣ тавассути эҷоди стратегияҳо ва механизмҳои самараноки танзими давлатӣ, тақмили киберамният ва таъмини дастрасии одилона ба технологияҳои рақамӣ имконпазир аст. Муҳим он аст, ки рушди иқтисодиёти рақамӣ на танҳо табақаҳои муайян, балки ба тамоми ҷомеа манфиат орад. Дурнамои рақамикунонӣ барои инсоният имкониятҳои азимро мекушояд, аммо татбиқи ин иқтидор саъю кӯшиши тамоми ҷонибҳои манфиатдор: давлат, тичорат, ҷомеаи илмӣ ва шаҳрвандонро тақозо мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Кибанов, В. Г., Соловьев, А. С. // Цифровая экономика: Проблемы и перспективы развития. / М.: Наука. 2017.- 365 с.
2. Маркова, Е. С // Цифровые технологии в развитии современных экономических систем / Изд-во Липецк, 2023. – 504 с.
3. Киселев И.М. // Применение технологии blockchain в экономике / Экономика и социум. 2016. № 7. – 246 с.
4. Вершинская О.Н., Ю.Д. Волинский, Т.В. Ершова, Н.В. Кривошеин // Русско-английский глоссарий по информационному обществу/, Институт развития информационного общества, 2001.
5. Головенчик, Г. Г. М. М. Ковалев // Цифровая экономика /– Минск : Изд. центр БГУ, 2019. – 395 с.
6. Столбова М. И., Бренделевой Е. А. // Основы цифровой экономики: учеб. пособие / под ред. – М. 2018. – 238 с.

Абдуллоева Шаҳноза Абдучаборовна

*сармуаллимаи кафедраи умумидонишгоҳии информатика
МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров”,
номзади илмҳои иқтисодӣ. fgai2012@mail.ru*

ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА САТҲИ ИҚТИСОДИ ВА ИҶТИМОӢИ ҶОМЕА

Аввали асри XXI рушди технологияҳои рақамӣ мебошанд. Олимон мутмаинанд, ки рушди технология дар оянда ба тамоми муносибатҳои байни одамон, иқтисодиёт, ҷомеа ва тамоми ҷаҳон таъсир мерасонад.

Имрӯз захираҳои иттилоотии ҷомеа яке аз омилҳои муҳими рушди он ба шумор меравад. Онҳо чӣ дар соҳаи илмӣ-техникӣ ва чӣ дар соҳаи иҷтимоӣ мавқеъ муайян менамоянд, ки ба шуури оммаи одамон таъсири калон мерасонад.

Мафҳумҳои «рақамикунонӣ» ва «иктисоди рақамӣ» дар робита бо назария ва ҳам амалияи ҷомеаи ҷаҳонӣ баррасӣ мешаванд.

Айни ҳол барои таъсиси ширкати рақобатпазир диққати махсус бояд ба самти нави рушди иқтисод - иқтисоди рақамӣ дода шавад. Иқтисоди рақамӣ - ин фаъолияти мустақиман марбут ба рушди технологияҳои рақамӣ аст, ки шомили пешниҳод кардани хизматрасониҳои онлайн, пардохтҳои электронӣ, тичорати электронӣ, ва краудфандинг мебошад. Умуман, унсурҳои асосии иқтисоди рақамӣ тичорати электронӣ, интернет-банкинг, пардохтҳои электронӣ, рекламаи интернетӣ ва бозигарии интернетиро ташкил медиҳанд. Иқтисоди рақамӣ ҳамчун асоси нави ташакул ва рушди соҳаҳои гуногун, ба монанди бонкдорӣ, савдои ҷаҳона, нақлиёт, энергетика, таълим, тандурустӣ ва бисёр соҳаҳои дигар ҳисобида мешавад. Иқтисоди рақамӣ як навъи иқтисод аст, ки барои он татбиқи фаъл ва истифодаи дурусти технологияҳои рақамӣ барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, табдил ва интиқоли маълумот дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонӣ хос аст. Ин як концепсияи муносибатҳои иҷтимоии-иқтисодӣ ва ташкилотӣ – техникӣ аст, ки бар асоси истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ сохта шудааст. Ба ҷуз ин, ин як концепсияи мураккаби ташкилотӣ-техникӣ мебошад, ки шакли маҷмӯи унсурҳои гуногун (технологии истеҳсолӣ, инфрасохторӣ, ташкилотӣ, барномавӣ, меъёрӣ, қонунгузорӣ ва ғайра) бо ҳамкориҳои паҳншуда ва татбиқи мутақобилаи намоёндагони иқтисодӣ бо мақсади мубодилаи донишҳо дар шароити рушди доимӣ мебошад. Калиди таъриф кардани концепсияи рақамӣ мубодилаи донишҳо, технологияҳое мебошад, ки ин фаъолиятро имконпазир месозанд, ва ҷомеае, ки метавонад дар ин мубодила иштирок кунад ва онро идора намояд [1].

Имрӯз ҷомеа ба давраи иқтисоди рақамӣ ворид мешавад, ки соҳаҳои маъмулро ба таври назаррас тағйир медиҳад [2]:

- манбаи асосӣ - маълумот;
- майдони савдо дар Интернет ҳеҷ гуна маҳдудият надорад;
- ширкат барои бомуваффақият рақобат кардан, набояд бузург бошад;
- як захираи модӣ метавонад якчанд маротиба барои таъмин истифода шавад;
- миқёси қори амалиётӣ танҳо бо миқёси Интернет маҳдуд аст.

Интернет бо потенциали саросари худ ҷузъи асосии иқтисоди рақамӣ ба ҳисоб рафта самаранокӣ ва истеҳсолкуниро афзоиш медиҳад. Инфрасохтор дар Интернет барои ҳамкориҳои соҳаҳои гуногуни фаъолият таъсис дода шудааст. Барои фаҳмидани он ки чӣ гуна Интернет ба иқтисодиёти рақамӣ таъсири калон мерасонад, фаҳмидани миқёс ва ҷуғрофияи паҳншавии он муҳим аст.

Дар иқтисодиёти муосир, ширкатҳои рақамӣ мавқеи баландро ишғол намуда ба нуқтаҳои афзоиш табдил меёбанд, ки иқтисодиётро бо захираи рақамӣ таъмин мекунанд. Агар дар ибтидои асри XX муҳаррирҳои асосии иқтисоди ҷаҳонӣ ширкатҳои бузурги нафту металлургӣ, мошинсозӣ ва истихроҷи маъдан ба шумор мерафтанд, имрӯз ширкатҳои бузург намоёндагони бахши иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб мераванд.

Ақидаҳои назариявӣ дар бораи таъсири ҷараёни афзоишдаи иттилоот ба системаи кунунии иҷтимоӣ – иқтисодиро дар концепсияҳои ҷомеаи постиндустриалӣ ва иттилоотӣ пайдо кардан мумкин аст. Тағйироти равандҳои истеҳсолӣ, самти таҷдиди истеҳсолот аз ташаққули неъматҳои моддӣ ба пешниҳоди хизматрасонӣ, ҷаҳонишавии иқтисодро назариячиёни ҷомеаи рақамӣ ҳамчун хусусияти бунёдии навъи наватарини ҷомеа, ки дар натиҷаи иттилоотикунунӣ ба вучуд омадаанд, қайд мекунанд [4]. Дар бораи раванди «рақамикунонии» иқтисодиёт ва ҷомеа сухан ронда, пеш аз ҳама истилоҳотро равшан кардан лозим аст. Ба маънои васеъ, раванди «рақамикунонӣ» одатан ҳамчун дигаргунсозии иҷтимоию иқтисодӣ фаҳмида мешавад, ки тавассути ҷорӣ ва рушди сершумори

технологияҳои рақамӣ, яъне технологияҳои ташаккул, коркард, мубодила ва интиқоли маълумот оғоз меёбад.

Дар заминаи трансформатсияи рақамӣ коршиносон падидаи “сафарбаркунии иқтисодӣ” – ро омӯхта, таъсири технологияҳои мобилӣ ба иқтисоди давлат муайян мекунад. Барои зиёд кардани саҳми иқтисодиёти рақамӣ дар давлат саъю кӯшиши ҳукумат, тичорат ва илм зарур аст. Маданияти шарикӣ интенсиғӣ бо ташкилотҳои таълимӣ ва тадқиқотӣ, инчунин ширкатҳои баландтехнологӣ бояд инкишоф дода шаванд.

Рақамикунони – як раванди мураккаб ва бисёрҷанбаест, ки дар баробари таъсири мусбати миқёси васеъ як қатор хатарҳо ва оқибатҳои номуайян, аз ҷумла тағйироти сохторӣ дар бозори меҳнат, тағйироти сифати зиндагии категорияҳои гуногуни истеъмолкунандагон ва ғайраро дарбар мегирад.

Рақамикунониро ҳамчун ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолият дар системаҳои сатҳҳои гуногун, аз ҷумла иқтисодиёт муайян кардан мумкин аст. Иқтисоди рақамӣ – як фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки дар он омили асосии истеҳсоли маълумот дар шакли рақамӣ, коркарди ҳаҷми калон ва истифодаи натиҷаҳои таҳлил мебошад, ки дар муқоиса бо шаклҳои анъанавии идоракунии метавонад самаранокии намудҳои гуногуни истеҳсолот, технологияҳо, таҷҳизотро ба таври назаррас афзоиш диҳад, инчунин нигоҳдорӣ, фурӯш, интиқоли мол ва хидматҳо.

Мутобиқи вазифаҳои муайяншуда “Иқтисоди рақамӣ” қувваи пешбаранда, механизми расидан ба ҳадафҳост. Худи рақамисозӣ наметавонад ягона нерӯи пешбарандаи рушд дар ҳама сатҳ бошад. Барои таъмини рушди минтақа, пеш аз ҳама, ҳамчун сатҳи муайянкунанда бояд инҳоро ба назар гирифт: захираҳои инсонӣ, қобилияти харидории аҳоли, дараҷаи дастгирии давлатӣ ба соҳибкорон (хусусан соҳибкорои хурд), мавҷудияти захираҳои молиявӣ, сатҳи сифат ва рақобатпазирии маҳсулот (кор, хизматрасонӣ), миқёси инноватсия ва ғайра.

Ҳамин тариқ, агар мо таҷрибаи хориҷиро дар назария ва амалияи рақамисозӣ таҳлил кунем, мо метавонем таърифи рақамиро ҳамчун воситаи ба даст овардани самарани дилхоҳ, ба корбарон овардани натиҷаҳои назаррас ва ғайра ба даст ба соҳибон тасаввур кунем. Ҳоло қувваи асосии иқтисодӣ корхонаҳои иқтисоди рақамӣ мебошанд.

Технологияи иттилоотӣ ҳамчун воситаи ҷамъоварии маълумот барои коркарди минбаъдаи таҳлилӣ барои қабули қарорҳо дар самтҳои асосии рушд замина фароҳам меорад. Дар амал метавон дар бораи нармафзори нав, технологияи нави ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот, истифодаи робототехника, воситаҳои автоматикунонии истеҳсолот ва ғайра сухан ронем. Ин навоариест, ки бо ёрии онҳо соҳаҳои истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмол самараноктар фаъолият мекунад.

Аз ин рӯ, барои таъмини рушд дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ доираи татбиқи технологияҳои рақамиро васеъ намудан, барои ин мақсадҳо маблағгузориҳои дахлдор ҷудо намудан, механизмҳои самараноки ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ ва тавлиди ғояҳои бизнес дар доираи идоракунии рушдро таҳия намудан зарур аст.

Ҳамин тариқ, давлат рақамикунониро самти афзалиятноки рушди кишвар эътироф кардааст, ки он дар сурати мавҷуд будани имконият, малака ва хоҳиши истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва бо назардошти истифодаи самараноки он ҳамчун манбаи рушд тамоюл ва заминаи рушд мегардад. Рақамикунонӣ на танҳо дар иқтисод, балки дар сифати зиндагӣ низ ба тағйирот оварда мерасонад. Татбиқи миқёси васеъи рақамисозӣ як раванди бисёрҷанба ва мураккабест, ки бо хатарҳо ва оқибатҳои норавшан пур аст.

Ҷорӣ намудани рақамикунонӣ ба рушди босуръати таҷҳизот, технология, автоматикунонӣ, роботизатсия мусоидат мекунад, доираи Интернет ва имкониятҳои онро васеъ мекунад, бахусус омӯзиши истифодаи технологияҳои фосолавӣ, ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки кори кормандонро оптимизатсия кунанд, ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат мусоидат кунанд, дастрасии як қатор молу хизматҳоро зиёд мекунад, ба пайдоиши молҳо, хизматрасонӣ ва касбҳои нав тақони мебахшад, имкон медиҳад, ки сарбории нақлиёт кам карда шавад, оқибатҳои манфии ифлосшавии муҳити зист кам карда шавад, тамоюли

«истеъмоли оқилона» муайян карда шавад. Тамоюли тозагии экологӣ ва бароҳатӣ дар хона ва муҳити зист, афзоиши сифати ҳаётро таъмин мекунад, барои васеъ кардани таблиғ имкон медиҳад шунавандагон барои пешбурди маҳсулот ва ғояҳо.

Баръакси рақамисозӣ ва як қатор оқибатҳои зикршударо коҳиш ёфтани муошират ва иҷтимоишавӣ, хатаре барои афзоиши ҷинойтҳои киберӣ, табдили ногузири бозори «анъанавӣ», тағйироти истеҳсолот, бунёди сохтори бозори қор ва шиддат гирифтани мушкilotи бекорӣ, зарурати такмили иқтисод, таълим ва идоракуниро ташкил медиҳанд. Иҷрои ҳамаҷонибаи принципҳои татбиқи самараноки иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки аз таъсири манфии ин оқибатҳо пешгирӣ карда ё онҳо ба таври назаррас заиф гардонида шаванд.

Дар таҳқиқот усули таҳлили муқоисавӣ ва равиши систематикӣ истифода шудааст. Хулосаи асосии таҳқиқот ин аст, ки рушди рақамисозӣ ва табдил ба иқтисодиёти рақамӣ бидуни танзим ва назорати давлат имконнопазир аст ва барои ин дастгирии давлатӣ зарур мебошад. Камбудии рақамисозӣ ва як қатор оқибатҳои номбаршуда ин аст кам шудани муоширати шахсӣ ва иҷтимоӣ, таҳдиди афзоиши ҷинойтҳои киберҷинойткорӣ, табдили ногузири бозори «анъанавӣ», тағирот дар истеҳсолот, таҳдиди сохтори бозори меҳнат ва тезутунд шудани мушкilotи бекорӣ, зарурати барқарорсозии иқтисодиёт, маориф, ва идоракунӣ. Татбиқи ҳамаҷонибаи принципҳои татбиқи самараноки иқтисодиёти рақамӣ имкон медиҳад, ки таъсири оқибатҳои манфӣ пешгирӣ ё ба таври назаррас коҳиш диҳад.

АДАБИЁТ:

1. Дж. Уэзерб, «Информационные технологии для управления: трансформация организаций в цифровой экономике», 2008.
2. Г. Валендюк и П. Вендрамин, «Работа в цифровой экономике: сортировка старого от нового», (2016).
3. Brand Finance, «Brand Finance Global 500 2018».
4. Р. Ключев, «Глобализация, информатизация и межкультурная коммуникация», (2010).
5. McKinsey & Company. [Online]. Available: <https://www.mckinsey.com/ru/our-work/mckinsey-digital>. [Accessed: 01-Apr-2018].
6. И. В. Ильин, К. В. Фролов и А. А. Лепехин, в Трудах 29-й Международной конференции Ассоциации управления деловой информацией – Устойчивый экономический рост, высокое качество образования и управление инновациями через Видение 2020, 1157–1164 (2017).
7. Глухов В.В., Ильин И.В., Копосов В.И., Левина А.И. // Азиат. соц. Sci., 10(24), 209 (2014).
8. IDC: The premier global market intelligence firm. [Online]. Available: <https://www.idc.com/>. [Accessed: 01-Apr-2018].
9. Вовченко Н., Андреева А., Оробинский А., Филиппов Ю. // Евр. Рез. Студ., 20(3Б), 193 (2017).
10. А. Саид, Р. А. Усмани, Х. Акрам, С. М. Саклен и А. Гани, Eng. Technol. Appl. Sci. Res., 7(6), 2189–2193 (2017)

РИОЯИ ТАЛАБОТҲОЮ НОЗУКИҲОИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ-АСОСИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЙЁР КАРДАНИ БАЛАКАВРҲОИ ЗАМОНАВӢ

Дар мақола оварда шудааст, ки бо мақсади ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидан имрӯзҳо ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ истифода бурда истодаанд. Қайд гардидааст, ки яке аз бартариҳои низоми кредитии аврупоӣ аз он иборат аст, ки бояд дипломҳои додаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳуриямон дар ҳамаи мамлакатҳои аврупо эътироф гарда. Инчунин дар мақола оварда шудааст: татбиқи низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон нишон дод, ки он яке аз усулҳои замонавӣ самарабахш дар тайёр намудани бакалаврҳои магистрҳои ҷавобгӯи стандартҳои байналмилалӣ давлатӣ ба шумор меравад. Дар мақола оварда шудааст: Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ чунин қайд намуд: “Низоми кредитии таҳсилот водор месозад, ки ҳам донишҷӯ ва ҳам устод ҳамеша дар ҷустуҷӯ бошанд ва ҳар чӣ бештар аз васоити таълимию методӣ ва технологияҳои иттилоотӣ кумуникатсионӣ муосир истифода намоянд”. Инчунин дар мақола қайд гардидааст: Татбиқи низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ дар донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон нишон дод, ки барои самарабахш истифода бурдани низоми нозукиҳои талаботҳои онро ҳам донишҷӯён ва ҳам устодон риоя намоянд. Дар мақола нишон дода шуда аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар талаботҳои нозукиҳои низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ риоя карда намешаванд ва ин ба тайёр намудани бакалаврҳои магистрҳои замонавӣ монеа эҷод мекунад.

Калидвожаҳо: Низоми кредитии таҳсилот, бакалаврҳои магистрҳои замонавӣ, фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ, стандартҳои байналмилалӣ давлатӣ, васоити таълимию методӣ, технологияҳои иттилоотӣ кумуникатсионӣ муосир, татбиқи низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ, қори мустақилонаи донишҷӯён, тахти роҳбарии устод (КМРУ), дастури методӣ, дастури таълимӣ, малакаи маъруза кардан, маводҳои таълимӣ, имтиҳонҳои фосилавӣ (рейтингҳои яқум ва дуюм), ҷустуҷӯи донишҳои нав, баланд бардоштани сифати таълим, омӯзиши саволҳои тестӣ, қори тарбиявӣ, дараҷаи азхудкунии маводҳои таълимӣ.

Бо мақсади ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидан имрӯзҳо ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ истифода бурда истодаанд.

Мақсади ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ дохил гардидан дар ҷумҳурӣ аз он иборат аст, ки ба талаботҳои низоми байналмилалӣ таҳсилот риоя намоем ва дараҷаи таҳассусе, ки хатмкунандаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ соҳиб мегарданд, бояд ҳам дар бозори ҷаҳонӣ таҳсилот ва ҳам дар бозори меҳнат эътироф гардад ва дипломҳо баробар арзиш гарданд.

Яке аз бартариҳои низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ аз он иборат аст, ки бояд дипломҳои додаи мактабҳои олии ҷумҳуриамон дар ҳамаи мамлакатҳои аврупо эътироф гардад.

Татбиқи низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ дар Донишгоҳи давлатии Тичорати Тоҷикистон нишон дод, ки он яке аз усулҳои замонавӣ самарабахш дар тайёр намудани бакалаврҳои ҷавобгӯи стандартҳои байналмилалӣ давлатӣ ба шумор меравад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ чунин қайд намуд:

“Низоми кредитии таҳсилот водор месозад, ки ҳам донишҷӯ ва ҳам устод ҳамеша дар чустуҷӯ бошанд ва ҳар чӣ бештар аз васоити таълимию методӣ ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии муосир истифода намоянд”.

Ҳамин тариқ, барои самарабахш татбиқ намудани низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ бояд ҳам донишҷӯён ва ҳам устодон пайваста дар омӯзиш бошанд.

Татбиқи низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон нишон дод, ки барои самарабахш истифода бурдани ин низом нозукиҳои талаботҳои онро ҳам донишҷӯён ва ҳам устодон риоя намоянд.

Дар баробари татбиқи низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба таълими бисёрзинагӣ гузаштанд. Дар зинаи сеюми омӯзиш бояд бакалаврҳо ба кори илмӣ – тадқиқотӣ машғул гардида, то гирифтани дараҷаи номзади илм бояд бирасанд [3,4,].

Баъди гузаштани муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар ба низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ ҷабҳаҳои гуногуни онро устодони варзидаи ҷумҳурӣ Сангинов Н.С., Шукуров Т.Ш., Шоев Н.Н., Қодиров Б.Р., Салимов Н.С., Мачидов Ҳ., Раҳмонов Ф.К., Ҳабибов С.Х., Мирзоев Р.Р., Раҳмонкулов М. ва дигарон [5- 11] омӯхта пешниҳодҳои назаррас намуданд.

Барои ба донишҷӯён фаҳмондани талаботҳои нозукиҳои низом кредитии таҳсилоти аврупоӣ дар факултетҳо ду нафар эдвайзерҳо (машваратчиён), як нафар барои донишҷӯёни курсҳои якум дуюм ва нафари дигар барои донишҷӯёни курсҳои сеюм чорум фаъолият менамуданд. Имрӯзҳо бо мақсади сарфакорӣ дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон вазифаи эдвайзерҳоро ҷонишинони деканҳо доир ба таълим – эдвайзер иҷро менамояд. Яъне, вазифаи эдвайзерӣ ба зиммаи ҷонишинони декан доир ба таълим гузошта шудааст. Ҷонишинони деканҳо доир ба таълим ниҳоят серкоранд, ба зиммаи онҳо масъулияти ниҳоят калон гузошта шудааст ва онҳо вазифаи эдвайзериро бо масъулияти баланд иҷро карда наметавонанд.

Ба донишҷӯёни курси якум, ки соли аввали хонишашон аст, эдвайзерҳо бояд низоми кредитии таҳсилоти аврупоиро бо тамому талаботу нозукиҳои ба онҳо фаҳмонанд ва онҳо аз рӯзи аввали хониш ба талаботҳои нозукиҳои ин низом риоя кунанд ва устодон низ мувофиқи ин низом фаъолияти худро ба роҳ монанд.

Дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ 50-65% сарбории донишҷӯёнро кори мустақилонаи онҳо ташкил менамояд. Яке аз намуди кори мустақилонаи донишҷӯён, кори мустақилона таҳти роҳбарии устод (КМРУ) ном дорад. Машғулиятҳои КМРУ–ро устодон ҳама вақт дар сатҳи зарурӣ ташкилкардаю гузаронида наметавонанд.

Барои барҳам задани ин камбудӣ кормандони департаменти таълими Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон таҳти роҳбарии профессор Ҳамид Мачидов дастури методиро бо номи «Кори мустақилонаи донишҷӯён» соли 2009 аз ҷоп бароварданд. Муаллифони ин дастури методӣ ба мудирони кафедраҳои деканҳои факултетҳои донишгоҳ як нусаҳои онро тўхфа намуданд, то ки онҳо бо устодону донишҷӯёни ба кафедрашон вобаста истифодабарии онро тавсия диҳанд. Дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон 150 нуса ин дастури методӣ доир ба кори мустақилонаи донишҷӯён мавҷуд аст ва аз ҷониби устодону донишҷӯёни донишгоҳ қариб истифода бурда намешаванд.

Ин дастури методӣ ба кори мустақилонаи донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар ин дастур роҳу усулҳо ва ҷанбаҳои гуногуни кори мустақилонаи донишҷӯён ҳам дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ ва ҳам барои низоми муқаррарии таҳсилот нишон дода шудааст. Дастури методи мазкурро устодону донишҷӯёни дигар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ низ истифода бурда наметавонанд.

Мавриди истифода қарор нагирифтани ин дастури таълимӣ шаҳодати он аст, ки қорҳои мустақилонаи донишҷӯён, аз он ҷумла машғулиятҳои КМРУ дар донишгоҳ дар сатҳи зарурӣ ташкил карда, гузаронида намешаванд.

Барои ҳаллу фасли масъалаҳои низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ дар назди департаменти таълим (ҳоло раёсати таълим) семинари илмӣ – методии доимо амалкунанда таҳти роҳбарии профессор Ҳамид Маҷдов фаъолият менамуд. Ин семинар ҳар моҳ мунтазам дар асоси нақшаи аз ҷониби роҳбарияти донишгоҳ тасдиқ гардида фаъолият менамуд ва дар ҷаласаҳои он масъалаҳои ҷараёни таълим ҳаллу фасл карда мешуданд. Ҳоло фаъолияти ин семинари илмӣ – методии ба сифати ҷараёни таълим сахмгузоранда қатъ гардидааст. Ба назар чунин менамояд, ки гӯё дар донишгоҳ ҳамаи масъалаҳои ҷараёни таълим ҳаллу фасл гардида бошанд.

Масъалаи дигари ба баланд бардоштани сифати ҷараёни таълим ва сифати тайёр кардани бакалаврҳои замонавӣ таъсири мусбат расонанда, гузаронидани «Машғулиятҳои санҷиши ҳаттӣ» буд.

Барои самарабахш гузаронидани «Машғулиятҳои санҷиши ҳаттӣ» бо ташаббуси сардори департаменти таълим барои тафтиши санҷиши ҳаттии дар «Машғулиятҳои санҷиши ҳаттӣ» гузаронидашуда ҳар ҳафта дар сарбории устои фан 1 соат сарборӣ ҷудо карда шуда буд, то ки ин машғулиятҳо ба сифати баланд гузаронида шаванд.

Дар донишгоҳ бо мақсади сарфакорӣ аз ҳисоби ҷараёни таълим як соати барои тафтиши санҷиши ҳаттии бакалаврҳо ҷудо гардида аз сарбори устодони фанҳо бардошта шуд. Ҳоло санҷишҳои ҳаттӣ дар гурӯҳҳои таълимӣ гузаронида намешаванд ва агар гузаронида шаванд ҳам дар сатҳи паст қарор доранд.

Семинари илмӣ – методии назди раёсати таълим, фаъолияти эдвайзерҳо ва «Машғулиятҳои санҷиши ҳаттӣ» барои баланд бардоштани сифати таълим ва сифати тайёркунии бакалаврҳои касбӣ дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ манфиатовар буданд.

Дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ бояд бакалаврҳо корҳои мустақилонаро дар сатҳи баланд иҷро кунанд, то ки дар муассисаҳои олии касбӣ бакалаврҳои ҷавобгӯи стандартҳои давлатию байналмилалӣ тайёр карда шаванд.

Сифати тайёр кардани бакалаврҳои замонавӣ аз тарзу усули гузаронидани КМРҶ вобастагии калон дорад.

Тарзи самарабахш гузаронидани КМРҶ-ро аз фанни «Консепсияҳои табиатшиносии муосир» пешниҳод менамоям.

Дар ин машғулиятҳо донишҷӯён ба иҷрои корҳои мустақилона машғул мешаванд. Ба сифати кори мустақилона ба донишҷӯён супориш дода мешавад, ки доир ба мавзӯҳои кори мустақилонае, ки дар силлабуси (барномаи кории) дар асоси барномаи таълимӣ таъсис дода шуда, реферат ё консепт навишта ва доир ба мавзӯҳои дар машғулиятҳои лексионӣ гузашта шуда саволҳои тестино бо ҷавоби дурусташон дар дафтарашон дарҷ намоянд.

Дар ин машғулият бакалаврҳо кори мустақилона иҷро намуда, саволҳо ва масъалаҳои нофаҳмашонро бо саволу ҷавоб бо устод ҳаллу фасл менамоянд ва бо навбат рефератҳои консептҳо ва саволҳои тестино омӯхтаашонро ба устод барои қайд нишон медиҳанд.

Бакалаврҳо доир ба мавзӯи реферату консептҳои навиштаашон маърӯза менамоянд.

Ҳамин тавр, ҳангоми иҷрои корҳои мустақилона дар бакалаврҳо малакаи маърӯза кардан пайдо мегардад. Баъзе аз бакалаврҳо доир ба рефераташон дар конференсияҳои илмии донишҷӯён маърӯза менамоянд.

Саволҳои тестино бо ҷавобҳои дурусташон ба дафтарашон навишта, донишҷӯён мавзӯҳои маводҳои таълимиро азхуд менамоянд.

Ин усули кор сатҳи дониши бакалаврҳоро хеле баланд мебардорад, дараҷаи азхудкунии онҳоро зиёд мегардонад ва малакаи мустақилона аз бар намудани донишро дар онҳо пайдо мекунад.

Таҷрибаи татбиқи ин усули корбарӣ дар гурӯҳҳои таълими нишон дод, ки гурӯҳи бакалаврҳое ки супоришҳоро саривақт бо сифати баланд иҷро мекунанд, дараҷаи азхудкуниашон хеле баланд гардид ва 90-95% - ро ташкил дод.

Бинобар ин, барои дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштани дараҷаи азхудкунии бакалаврҳо талаботро нисбати иҷрои корҳои мустақилона ва иҷроиши супоришҳо зиёд намудан зарур аст.

Бо ин усул иҷроиши корҳои мустақилонаю супоришҳо аз бакалаврҳо талаб намуда, ҳар ҳафта ба онҳо ҳолгузорӣ карда мешавад.

Барои ҳолгузорӣ ба дониши бакалаврҳо ва иҷроиши корҳои мустақилонаю супоришҳо аз системаи баҳогузори 100 ҳола истифода бурда мешавад. Баҳогузори 100 ҳола тамоми фаъолияти бакалаврҳою магистрҳо дар бар мегирад ва ҳар як фаъолияти бакалаврҳо ҳолгузорӣ карда мешаванд.

Ҳар ҳафта ба фаъолияти бакалаврҳо ҳолҳои мувофиқ гузошта мешавад.

Аз рӯйи ҳолҳои ҳарҳафтаина имтиҳонҳои фосилавӣ (рейтингҳои якум ва дуюм) бакалаврҳо ҳолгузорӣ карда мешавад.

Бо ин усулҳо баҳогузори кардани дониши бакалаврҳо натиҷаҳои назаррас дода истодааст.

Ҳамин тариқ, низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ талаб менамояд, ки талаботро нисбат ба иҷроиши корҳои мустақилонаю супоришҳо дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштан лозим аст, то ки иқтисоди кори бакалаврҳо ба пуррагӣ истифода намояд.

Кори мустақилона асосан бакалаврҳо ба ҷустуҷӯи донишҳои нав ва иловагӣ водор сохта, онҳоро вазифадор менамояд, ки ҳамеша дар ҷустуҷӯи адабиёт бошанд ва аз шабакаи интернет маълумоти наватрин гиранд.

Бинобар ин, дар ҷараёни таълими низоми кредити таҳсилоти аврупоӣ ба кори мустақилона бакалаврҳо диққати асосиро рағбат кардан лозим аст.

Мо бояд бо ҳар роҳи усул сифати гузаронидани машғулиятҳои КМПУ ва иҷрои корҳои мустақилона бакалаврҳо баланд бардорем, то ки дар низоми кредити таҳсилоти аврупоӣ ба муваффақиятҳои назаррас соҳиб гардем.

Агар дар давоми таҳсили бакалаврҳо тариқи мустақилона аз худ намудани донишро ёд гиранд, он гоҳ гуфтан мумкин аст, ки бакалаврҳои замонавии ҷавобгӯи стандартҳои давлатию байналмилалӣ тарбия намудем. Бакалаврҳо, ки мустақилона донишро аз худ менамоянд, баъди хатми донишгоҳ аз уҳдаи аз худ намудани комёбиҳои илму техникаи замонавӣ баромада метавонанд ва ҳамчун бакалаври замонавӣ ба камол мерасанд.

Барои дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштани сифати таълим ҳамаи устодон бояд машғулиятҳо, аз он ҷумла машғулиятҳои КМПУ-ро дар сатҳи зарурӣ ташкил намуда самарабахш гузаронанд. Нисбати иҷроиши корҳои мустақилонаю супоришҳо ҳамаи устодон талаботи яхела доштани лозим аст.

Таҷрибаи қорӣ нишон дода истодааст, ки қисми зиёди устодон талаботҳои нозуқиҳои низоми кредити таҳсилоти аврупоиро риоя накарда, ба иҷроиши корҳои мустақилонаю супоришҳои бакалаврҳо диққати ҷиддӣ намедиханд.

Ҳангоми гузаштани машғулиятҳо аз фанни «Концепсияҳои табиатшиносии муосир» ба бакалаврҳои курси дуюми ихтисоси 960101- фаъолияти гумрукӣ гуруҳҳои тоҷикӣ ва русӣ, курсҳои якуми ихтисосҳои 250107- Иқтисодиёт ва ташкили бизнеси тарабхонаҳо, 25010717- Иқтисодиёт ва идоракунии дар корхонаҳо, 260202- Менеджмент, 890101 – саёҳат ва меҳмондорӣ, факултети «Иқтисодиёт ва менеджмент», дар нимсолаи якум соли хонаши 2019-2020, бакалаврҳои курсҳои якум ихтисосҳои 250109- Молшиносӣ ва экспертизаи молҳои истеъмолӣ, 910101- Технологияи ҳуҷраҳои оммаи факултети «Тичорат ва гумрук» дар нимсолаи дуюм соли хониши 2019-2020 маълум гардид, ки онҳо доир ба низоми кредити таҳсилоти аврупоӣ ва талаботҳои нозуқиҳои он маълумоти зарурӣ надоранд.

Бакалаврҳои гуруҳҳои номбар гардида дар бораи иҷроиши корҳои мустақилонаю супоришҳо ва омӯзиши саволҳои тестӣ тасаввурот надоранд ва ҷи тавр иҷро кардани онҳоро намедонанд.

Ҳангоме, ки дар асоси барномаи таълимию силлабуси «Концепсияҳои табиатшиносии муосир» аз бакалаврҳои ин гуруҳҳои таълимӣ, иҷроиши корҳои мустақилона, консептҳо,

супоришҳо ва омӯзиши саволҳои тестино талаб мекунад, ба иҷроиши ин талаботҳо онҳо бо зудӣ камар намебанданд.

Сабаби чунин муносибати бакалаврҳои ин гурӯҳҳои таълимӣ аз он иборат аст, ки устодони дигар ҷанҳои таълимӣ аз онҳо ба таври ҷиддӣ иҷроиши корҳои мустакилонаро супоришҳо ва омӯзиши саволҳои тестино талаб намекунад, ба дониши бакалаврҳо рӯйякӣ ҳолгузорӣ менамоянд.

Бакалаврҳо бошанд ба ҳолҳои муфат соҳиб гардида, барои баланд бардоштани сатҳи донишашон кӯшиш ба ҳарч намедиханд.

Ин тавр муносибат кардани устодон ба иҷроиши корҳои мустакилонаро супоришҳо ва омӯзиши саволҳои тестино сабаби паст гардидани сатҳи дониши бакалаврҳо мегардад.

Бакалаврҳои имрӯзаи ба донишгоҳ дохил гардида сатҳи дониши паст доранд, аз китобхонӣ дуранд. Баъзе бакалаврҳо ҳавсалаи аз китобхонаи донишгоҳ китоб гирифтаниро надоранд. Бо роҳи навиштани реферату конспект ва омӯхтани саволҳои тестино онҳо маҷбур мешаванд, ки аз китобҳои дарсӣ истифода баранд.

Агар бакалаврҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ китобхониро сармашки кори худ нагардонанд, ҳеҷ гоҳ ба мақсади асосии худ тайёр кардани бакалаврҳои замонавии ҷавобгӯи стандартҳои давлатию байналмилалӣ расида наметавонем.

Таҷрибаи имрӯзаи корӣ бо бакалаврҳои курси якуми ихтисоси молшиносӣ ва экспертизаи молҳои истеъмолӣ нишон дода истодааст, ки онҳо аз ҷанҳои «Физика» ва «Концепсияҳои табиатшиносии муосир» дар нимсолаи дуҷуми соли хониши 2019-2020 ба иҷроӣ ягон кори мустакилона (навиштани реферату конспект) ва омӯзиши саволҳои тестино майлу рағбат намекунад.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар нимсолаи якуми хонишашон бакалаврҳои ин гурӯҳи таълимӣ ягон кори мустакилона иҷро накарда, бо ҳолгузориҳои рӯйякӣ рейтингҳои имтиҳонҳои ҷамъбастино аз ҷанҳои таълимӣ супориданд. Пас маълум мешавад, ки дар ин гурӯҳи таълимӣ дар нимсолаи якуми хониш устодон машғулиятҳои гузаронидаанду нисбати баландбардории сифати таълим ва баландбардории сифати тайёркунии бакалаврҳои замонавӣ парвоя надоранд. Сафи чунин устодон дар донишгоҳ хеле зиёданд. Қайд кардан лозим аст, ки ба устодони саҳтгирӣ сарталаб, ки ҳамеша баҳри баланд бардоштани сатҳи дониши бакалаврҳо ва сифати баланд бардоштани бакалаврҳои касбӣ кушиш ба ҳарч медиҳанд, бакалаврҳо ҳангоми пурсишномаҳои устод аз нигоҳи донишҷӯ ҳолҳои паст мегузоранд.

Ҳангоми чунин анкетагузаронӣ ба устодоне, ки фориғболи намуда, ба бакалаврҳо дар рейтингҳои имтиҳонҳои ҷамъбастино ҳолҳои ғайриҳақиқӣ мегузоранд, дар анкетаҳо бакалаврҳо ба онҳо ҳолҳои баланд мегузоранд. Чунин устодони фориғболе, ки бо корҳои ғайри худ сатҳи тайёркунии бакалаврҳои замонавӣ ва сифати таълимиро паст мегардонанд, дар доскаҳои ғайрии устодони беҳтарин расми онҳо овехта мешавад. Чунин доскаҳои ғайрӣ ба сатҳи сифати таълим таъсири манфӣ мерасонанд.

Татбиқи низомии кредитии таҳсилоти аврупоӣ нишон дод, ки самарабахшии он аз омилҳои зиёде вобастагӣ дорад. Баъзе омилҳои, ки ба ташаккулёбии бакалаврҳои касбӣ саҳми муҳим мегузоранд, дар тадқиқоти устодони Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Барои ба бакалаврҳо ғаймондани талаботҳои нозукиҳои низомии кредитии таҳсилоти аврупоӣ кори тарбиявино дар гурӯҳҳои таълимӣ пуркуват кардан лозим мебошад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба ғаймондадиҳои талаботҳои нозукиҳои низомии кредитии таҳсилоти аврупоӣ бояд ҳамаи соҳторҳои донишгоҳ саҳмгузор бошанд. Дар байни соҳторҳои донишгоҳ дар тарбияи бакалаврҳои замонавӣ саҳми ҷонишинони декани факултет доир ба таълими тарбия ва кафедраҳо бояд назаррас бошад.

Ҳангоми истифодаи низомии кредитии таҳсилоти аврупоӣ кушиш ба ҳарч додан лозим аст, ки дараҷаи азхудкунии маводҳои таълимӣ дар сатҳи зарурӣ бардошта шавад.

Барои азхудкунии маводҳои таълимӣ дар низомии кредитии таҳсилоти аврупоӣ нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳо хеле ҳуб таҳия гардидаанд.

Доир ба ҳар як мавзӯ лексия хонда мешавад, дар машғулияти «Кори мустақилонаи бакалаврҳо таҳти роҳбарии устод (КМРУ)» ин мавзӯ ё мавзӯи ба он вобаста муҳокима карда мешавад ва дар машғулияти амалӣ (семинарӣ) бакалаврҳо доир ба мавзӯи дар лексия хондашуда баромад ё маъруза менамоянд.

Агар машғулиятҳои номбаршуда дар сатҳи зарурӣ гузаронида шаванд, дараҷаи азҳудкунии маводҳои таълимӣ аз ҷониби бакалаврҳо баланд мегарданд.

Дараҷаи азҳудкунии маводҳои таълимӣ аз мавҷудияти китоби дарсӣ, васоитҳои ёрирасонӣ таълимӣ ва дастурҳои таълимӣ, китоб доир ба саволҳои тестӣ вобастагии калон дорад. Ин маводҳои номбаршуда кори бакалаврҳоро осон мегардонад ва шавқу ҳаваси онҳоро барои баланд бардоштани дараҷаи азҳудкуниашон зиёд мегардонад.

Бинобар ин, дар низоми кредитии таҳсилоти аврупоӣ бакалаврҳо бояд бо китобҳои дарсию маводҳои ёрирасони таълимию методӣ таъмин бошанд, дар ин сурат дараҷаи азҳудкунии онҳо баланд бардошта мешавад.

Таҷрибаи чандин солаи корӣ нишон дод, ки дараҷаи азҳудкунии бакалаврҳо ба талаботи устодон нисбати иҷроиши корҳои мустақилона (реферату конспектҳо) ва омӯзиши саволҳои тестӣ вобастагии зич дорад.

Адабиёт

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҚТ (26 декабри соли 2019).
2. Эмомали Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҚТ (23 декабри соли 2020).
3. Байденко В. И. Балонский процесс; курс лекций 2004.
4. Байденко В. И. Балонский процесс: поиск общности европейских систем образования. М., 2006.
5. Катаев А.Х., Шоев Н.Н., Ҷононов С. Д. И др. Характерные особенности получения высшего образования в условиях инновационной деятельности вуза. Душанбе, Ирфон, 2007.
6. Маҷидов Ҳ., Мирзоев Р.Р., Табарова А. М. Кредитная технология обучения и основные факторы влияющие на повышение качества подготовки бакалавров. Таджикское отделение международной академии наук высшей школы, 2009, №2.
7. Маҷидов Ҳ., Ҳабибов С.Х., Мирзоев Р.Р. Кредитная технология обучения и повышение качества подготовки бакалавров. Вопросы психологии и педагогика. Кургантүбинского государственного университета, 2009, №4.
8. Сангинов Н.С., Салимов Н.С. Кредитная система образования, «Ирфон», Душанбе, 2005, 200с.
9. Шарипов М.М., Маҷидов Ҳ., Ҳабибов С. Ҳ., Мирзоев Р. Р. Внедрение и использование кредитной системы образования в Таджикском государственном университете коммерции. Вопросы психологии и педагогика. Кургантүбинская государственного университета, 2009, №5.
10. Ҳабибов С.Х., Сангинов Н.С., Салимов Н.С., Исоев Р.С. Путеводитель студента Таджикского государственного университета коммерции (в условиях внедрения кредитной технологии обучения) Душанбе – “Ҳумо”, 2006, 71с.
11. Раҳмонкулов М. Формирование профессионально значимых качеств бакалавров в условиях кредитной системы образования. Автореферат канд, дисс. На соискание ученой степени кандидата педагогических наук, Кургантүбе, 2012.
12. Олейникова О.Н., Муравьева А.А., Коновалова Ю.В., Сартакова Е. В. Разработка модульных программ, основанных на компетенциях: Учебное пособие. М., 2005.
13. Бордовский Т.А., Нестеров А.А., Трапицын С. Ю. Управление качеством образовательного процесса. СПб., Изд-во РГПЦ. 2001.
14. Организация и планирование самостоятельной работы студентов на ФФК / Сб. Научн. Тр. М., 1991.

ТАҚВИЯТИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ

Истиқлолият мафҳуми арзишманд ва дар навбати худ калидие мебошад, ки ноил гардидан ба он шарафи бузург барои ҳар як миллат аст. Истиқлолияти давлатӣ ба он мусоидат менамояд, ки рушди босубот дар кишвар таъмин гардад, сатҳи некуахлоқии аҳли ҷомеа беҳтар ва натиҷаҳои бузург дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба даст оварда шавад. Истиқлолияти давлатӣ як арзиш ва моҳияти муҳим дар таърихи ҳар як миллат мебошад, ки бо гузашти вақт ва дар сурати тағйироти ҷаҳонишавӣ, моҳияти он ба таври амиқ иваз мешавад. Ҷаҳонишавӣ ҳамчун як феномен глобалӣ дар маҷмӯъ ба рушду тараққиёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳо таъсир мерасонад, ки дар он мавқеи давлатҳо ва истиқлолияти онҳо низ ба таври назаррас тағйир меёбад.

Касб ва ҳифзи истиқлоли давлатӣ дар шароити мураккаби шиддати муносибатҳои байналхалқӣ, равандҳои ҷаҳонишавӣ ва осебпазирии кишварҳои милли арзишмандтарин дастоварди миллати фарҳангсолор ва куҳанбунёди тоҷик ба шумор меравад.

Дар олам ифодаҳои зиёди ҷаҳонишавӣ ҳамчун падида вучуд доранд. Ҷолиб он аст, ки муносибат нисбат ба ҷаҳонишавӣ – мусбат, манфӣ ва эҳтиёткорона буда, ин амр вобаста ба сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии кишварҳо сурат мегардад. Вале ин вобастагӣ он қадар ҳаммаъно намебошад. Дар кишварҳои пешрафта, ки аксаран аз ин падида суд меёбанд, «нобоварони ҷаҳонишавӣ» («глобал-скептикҳо») мавҷуданд. Ҳол он ки дар кишварҳои қафомонда, ки дар онҳо муносибати душманона ва эҳтиёткорона нисбати ҷаҳонишавӣ ҳукмфармоӣ, одамоне ёфт мешаванд, ки маҳз дар ин раванд имкони бартараф намудани қафомондагии иқтисодӣ ва баробарии иҷтимоиро мебинанд.

Дар ҷаҳони муосир давлатҳо ҳарчи бештар маҷбур мешаванд, ки дар қабули қарорҳои муайяни сиёсӣ маҳдуд гашта, аз як қисми имтиёзҳои худ даст кашанд. Оқибати асосии равандҳои ҷаҳонишавӣ аз нуқтаи назари масъалаи соҳибхотирӣ давлатӣ, муҳолифати байни вобастагии афзоюндаи иқтисодӣ ва сиёсии кишварҳо ва халқҳо, аз як тараф ва ҳифзи ҳуқуқи давлат ба мустақилият ва ҳалли мушкилоти мавҷуда дар салоҳдиди худ аз тарафи дигар ба шумор меравад.

Оқибати ин раванд аз ҷониби давлат дар арсаи байналхалқӣ аз даст додани як қатор вазифаҳо ва пайдоиши шумораи зиёди омилҳои нав - ташкилотҳои байналхалқии байнихукуматӣ мебошад, ки як қатор вазифаҳоеро, ки давлатҳои алоҳида ба зиммаи худ доштаанд, ба уҳдаи хеш мегиранд, ки воқеан соҳибхотирӣ хориҷии кишварҳоро маҳдуд мекунад. Аксари мушкилоти байналхалқӣ ба андозаи умумиҷаҳонӣ гузашта давлат дигар дар алоҳидагӣ аз уҳдаи онҳо баромада наметавонад, дохил шудан ба низоми муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, ки ҳоло характери умумиҷаҳонӣ пайдо менамояд, ба давлатҳои хурд имкон намедихад, ки соҳибхотирӣ худро пурра дарк кунанд, ки ин боиси зарурати объективии муттаҳидшавии давлатҳо, ташкили блокҳои иқтисодӣ, ҳарбӣ-сиёсӣ, минтақавӣ ва иттифокҳои касба мегардад. Ҳамин тариқ, таъсири ҷаҳонишавии сиёсӣ ба соҳибхотирӣ давлатҳо чунин натиҷаҳо ба бор меорад:

- дар сахнаи сиёсӣ пайдо шудани субъектҳои нави пушқудрати сиёсӣ, аз қабилӣ Ширкатҳои фаромиллӣ ва созмонҳои ғайрихукуматӣ, созмонҳои байналхалқӣ ва сармояи байналхалқӣ. Дар ин замина кишварҳои милли маҷбур мешаванд, то субъектҳои ғайрианъанавии сиёсиро дар паҳлуи худ ҷой диҳанд;

- ҷаҳонишавии сиёсӣ ба таҳкими назарраси асосҳои ҳуқуқи байналхалқӣ оварда мерасонад, ки ин боиси қисман аз даст додани соҳибхотирӣ ҳуқуқи давлатҳо дар қаламрави худ мегардад;

- масъалаи амният дигар масъалаи ягонаи давлатҳои милли набуда, масъалаи тақсим ва сарфи оқилонаи сарватҳои заминӣ аз доираи салоҳияти онҳо берун меравад. Бинобар ин,

масъалаи дар оянда кӣ ҳокимияти сиёсиро ба дасти худ мегирад, ҷомеаи ҷаҳониرو кӣ идора мекунад ва ба кӣ ҳуқуқи даҳлат ба қорҳои давлатҳои мустақил дода мешавад, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Оё давлат соҳибхитиёрии миллӣ, ҳудудӣ ва салоҳиятҳои ҳудро ҳамчун омили асосии муносибатҳои байналхалқӣ нигоҳ медорад ё онҳоро ба сохторҳои нави қудрат волегузорад, ки дар асри XXI қудрати олий хоҳад дошт [4, С. 216].

Ҷаҳонишавӣ равандест, ки дар натиҷаи он олам бештар ба ҳам алоқаманд гашта, дар баробари ин, вобастагаш аз субъектҳои мухталифи он зиёдтар мегардад. Дар раванди ҷаҳонишавӣ мушкилоти умумӣ барои давлатҳои миллӣ бештар мегарданд ва зарурати муттаҳидшавии онҳо барои бартараф кардани мушкилиҳо меафзояд. Албатта, равандҳои глобализатсионӣ дар шакли усулҳои мухталиф сурат гирифта, ба давлатҳои миллӣ ва истиқлолияти онҳо ба таври мухталиф таъсир мерасонанд.

Яке аз зуҳуроте, ки мавҷудияти истиқлоли давлатҳои миллиро зерӣ суол бурдааст ва мавқеи онҳоро дар муносибатҳои байналмилалӣ майли танг кардан дорад ин раванди ҷаҳонишавӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин асос метавон гуфт, ки ҷаҳонишавии иқтисодиёт, сиёсат ва фарҳанги иттилоот онро ба раванди бебозгашти таърихӣ табдил додааст. Ҷаҳонишавӣ ҳамчун падидаи мураккаб ва ҳамафарогиранда метавонад ба тақдирӣ ояндаи инсоният ё таъсири мусбат (фаровонӣ, баробаршавии сатҳи зиндагӣ) ва ё манфӣ (махлутшавӣ, якхела шудан) расонад.

Пӯшида нест, ки монеаи асосӣ дар роҳи махлут сохтани фарҳанги арзишҳои халқҳои ин давлатҳои миллӣ мебошад. Зеро низомии нави умумии иқтисодӣ, ки дар пояи арзишҳои либералӣ ташаккул дода мешавад, ташаккули чунин низомии ягонаи сиёсӣ фарҳангиро тақозо менамояд. Фазаи ҷаҳонӣ, ки аз маҷмӯи фазоҳои алоҳида таркиб ёфтааст, аз дигар сӯ, тафовутҳои миллӣ, динӣ, фарҳангӣ, забонӣ ва расму русумро наменпазирад.

Дар ин қария ҳадафи асосии акторҳои ҷаҳонишавӣ ин қоҳиш додани нуфӯзи давлатҳои миллӣ мебошад. Чуноне ки С. Хантингтон гуфтааст, давлатҳои миллӣ дар давоми чандин садсолаҳо қоҳии асолати миллӣ, фарҳанги миллӣ ва забон, анъанаҳои маросимҳои мардумӣ буд ва имрӯз ҳам дар шароити ҷаҳонишавӣ боқӣ хоҳад монд [1].

Аммо дар шароити ҷаҳонишавӣ мушкилоте зуҳур намудааст, ки ба соҳибхитиёрии давлат ва истиқлолияти он таҳдид менамоянд. Дар шароити имрӯза, бинобар тамоюлҳои ҷаҳонишавӣ дар назди давлатдорӣ миллӣ ҳавфу таҳдидҳои нав ба вуҷуд омадаанд.

Дар нимаи аввали даҳаи сеюми асри XXI қомеаи ҷаҳонӣ қустуҷӯи воқуниши муассир ба қолишҳои глобалӣ идома медиҳад, ки ба низомии мавҷудаи муносибатҳои байналмилалӣ таҳдид мекунад. Қариб ҳамаи давлатҳои муосир бо таҳдидҳои терроризми байналмилалӣ, муқочирати беназорат, паҳншавии қилоҳи ҳастай, кибер-ҳуҷум ва як қатор омилҳои дигари нооромкунандаи умумиҷаҳонӣ, аз қабилӣ мусаллаҳшавии фаъоли минтақавӣ, қоҳиши захираҳои табиӣ ва рақобати шади қудратҳои манотиқи стратегӣ ҷаҳон дучор меоянд.

Тавре ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намуданд, - «Баҳусус, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, ки воридшавии унсурҳои бегонаро ба фарҳанги миллӣ осон гардонидааст, рӯ овардан ба таърих ва огоҳ будан аз аслу насаби хеш барои ҳар як фарди миллат, ҳусусан, насли наврасу қавон зарур ва ҳатмӣ мебошад» [3].

Мебояд сатҳи маданияти истифодабарии технологияи иттилоотиро дар байни омма баланд бардошт. Зеро қисми зиёди оммаи мардум ба тамошои барномаҳои фароғатӣ бештар майлдоранд. Барномаҳои таҳлилии сиёсиро мадди назар намегиранд. Қол он ки асри XXI-ро асри иттилоот меноманд. Онҳое, ки дар хизмати ҳуд технологияи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ муосирро қарор додаанд, дар ҳама қабҳаҳо пешсаф ва қомёбанд.

Барои бартараф намудани мушкилиҳои мавҷуда дар қамони ҷаҳонишавӣ кишварҳои тозаистіқлолро лозим аст, ки іқдомоти зеринро анҷом диҳанд:

1. Ба даст овардани истиқлолияти воқеии іқтисодии мамлакат, ки дар пояи истехсоли техникаю технологияи ватанӣ, аз содирунандаи ашъи хом ба кишвари тавлиди маҳсулоти тайёр табдил додани қумҳурӣ, зиёд намудани истехсоли номгӯи молҳои воридивазкунанда, ба қойи қор ва маоши арзанда таъмин кардани ақолий амри воқеӣ шуданаш мумкин аст.

2. Пайванди миллату давлат чунон тақвият дода шавад, ки ҳарду ба як мафҳум чилвагар шаванд, то аз сӯиистифодаҳои эҳтимолӣ пешгирӣ карда шавад [2, С.26]

4. Пайгирӣ аз сиёсати хориҷии дарҳои кушода ва риояи принсипи бисёрсамтӣ. Инъикоси арзишҳои таърихӣ ва фарҳангии миллат дар сиёсати хориҷӣ.

5. Таъмини волоияти қонун, ки яке аз шартҳои муҳимтарини ташаккули давлати ҳуқуқбунёд, таъмини ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, баробарии воқеии одамон дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёт ва дастраси ҳама будани сарватҳои моддию маънавӣ ва масъулиятшиносии онҳо дар назди ватану миллат мебошад.

6. Баланд бардоштани зиракии сиёсии ҳар як шаҳрванд, дарки масъулият нисбат ба ҳифзи истиқлолият чиҳати идомаи муаррифии ҳастии миллат ва муқовимат бо хатарҳои, ки аз равандҳои ҷаҳонишавӣ бармеоянд.

Дар маҷмӯъ, зарур аст, ки барои ҳифзи истиқлолият маҷмуи чораҳои комплексӣ андешида шуда, бо эҳсоси масъулият аз ҷониби тамоми мардуми кишвар дар баробари хатарҳои ҷаҳонишавӣ барои ояндаи миллат мебошад истодагари кард.

АДАБИЁТ

1. Волох О., Васильева Н. Глобализация: угроза и вызов для национальной безопасности России <https://cyberleninka.ru>

2. Махмадов А.Н. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ. Монография. Душанбе: «Ирфон», 2016. С.24

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, Душанбе, 26.12.2019 [Манбаи электронӣ]. – URL: <http://www.president.tj/node/21975>

4. Худайбергенов А. А. Проблемы национально-государственного суверенитета в условиях политической глобализации / А. А. Худайбергенов. // Молодой ученый. — 2016. — № 6 (110). — С. 661

*Акрамова Заррина Башировна - номзоди илмҳои иқтисодии ДПДТТ ба номи
М.С.Осимӣ дар шаҳри. Хуҷанд .E-mail: zarrina_2309@mail.ru*

*Бобочонова Назира Иномҷоновна - номзоди илмҳои таърихи ДП ДТТ ба номи
М.С.Осимӣ дар шаҳри. Хуҷанд, E-mail: naziron74@mail.ru*

*Раҳимов Амон Акпарович -, номзоди илмҳои педагогии ДПДТТ ба номи М.С.Осимӣ
дар шаҳри. Хуҷанд.E-mail: amon_rahimov@mail.ru*

ГУЗАРОНИДАНИ МАШҒУЛИЯТҲОИ АМАЛӢ БО ИСТИФОДА АЗ ВОСИТАҲОИ РАҚАМӢ ДАР ШАКЛИ ФОСИЛАВИИ ТАЪЛИМ

Таҳсилоти фосилавӣ дар давраи пандемия мубрам гардида азҳудкунии фаврии восита ва имкониятҳои нави истифодаи технологияҳои рақамиро тақозо намуд ва тарзи нави иртиботи омӯзгор -донишҷӯ гардид. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар омода намудани бакалавр дар шакли таҳсилоти фосилавӣ ва ҷорӣ намудани онлайн-таҳсилот ташкили раванди таълим ва фаъолияти омӯзгорро ба мушкилиҳо дучор намуд, ки он бо тарзи гузаронидани дарсҳо тариқи онлайн, набудани малака, усулҳои ташкили дарс вобаста аз намуди машғулиятҳо дар онлайн-формат, маводҳои методӣ бо назардошти хусусиятҳои таҳсилоти фосилавӣ алалхусус барои дарсҳои амалӣ вобаста мебошад. Дар ин вазъият зарурияти пайдо намудани иртибот дар низоми омӯзгор-донишҷӯ, апробатсияи технологияҳои нави педагогӣ ба миён омад. Дар қатори усулҳои омӯхташуда дар ҳалли масъалаи мазкур истифодаи платформаи Microsoft Teams муваффақ гардидааст. Дар мақола муфасссал оиди гузаронидани дарси амалӣ дар таҳсилоти фосилавӣ бо истифодаи имкониятҳои платформаи Microsoft Teams тавсиф карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: таҳсилоти фосилавӣ, дарси амалӣ, воситаҳои рақамӣ, асбоби рақамӣ, усули гузаронидани онлайн-машғулият, технологияҳои интерактивӣ

Дар ҷамъияти имрӯза истифодаи технологияҳои таълимии фосилавӣ дар раванди таълим тақозои замон аст. Талабот ба шакли фосилавии таълим ҳар чӣ бештар дар таҳсилоти олии касбӣ зиёд гашта дар низоми таҳсилоти бефосила нақши он назаррас аст.

Мутахассисон муайян кардаанд, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ нисбат ба шакли рӯзонаи таҳсил самаранокии таҳсилоти фосилавӣ баланд мебошад. Ғайр аз ин, чунин шакли таҳсил демократӣ буда, дар он шахс метавонад бо хароҷоти нисбатан ками моддӣ соҳиби касб гардад, сатҳи таҳассуснокии худро баланд бардорад, сатҳу сифати фаъолияти касбии худро тағйир диҳад, маълумоти худро бо соҳаҳои нави дониш пурра намояд ва ғайра.

Таҳсилоти фосилавӣ раванди робитаи мутақобилаи донишҷӯ ва омӯзгор дар фосила бо истифодаи технологияҳои телекоммуникатсионӣ мебошад. Дар ин шакли таҳсил ҳадафи асосӣ нигоҳ доштани тамоми компонентҳои ба таҳсилоти анъанавӣ хос ба шумор меравад. Таҳсилоти фосилавӣ машғулиятҳои аудиторӣ ва кори мустақилонаи донишҷӯро дар бар мегирад.

Машғулиятҳои аудиторӣ донишҷӯён бо роҳбарии омӯзгор иҷро гардида дорой чунин хусусиятҳо мебошад:

- дар гурӯҳҳои академӣ, тибқи чадвал иҷро карда мешавад;
- аз рӯи супоришҳои гурӯҳӣ иҷро карда мешавад;
- истифодаи технологияҳои муосири таълимиро дар бар мегирад;
- дар баробари он кори мустақилонаи донишҷӯ иҷро карда мешавад;
- ташаккули асосан чунин салоҳиятҳои фанро ба монанди “дониш” ва “татбиқ” таъмин менамояд.

Дар адабиёти муосир ҷабҳаҳои зерини онлайн-таҳсилот ба монанди муаммо ва дурнамои таҳсилоти фосилавӣ; бартарӣ ва норасоии шакли фосилавии таҳсилот; сатҳи омодагии омӯзгорон ва донишҷӯён ба онлайн-таҳсил дарҷ гардидааст [1].

Оиди усули таълими фанҳои риёзӣ - техникӣ [1], [2], истифодаи амсиласозии компютерӣ [3], [4], [5], [6] дар равандаи таълим дар асарҳои муҳаққиқони тоҷик ба назар мерасанд. Дар асарҳо онҳо оиди баланд бардоштани сифати таълим бо истифода аз воситаҳои техникӣ, усули фаъоли таълим ва истифодаи барномаҳои компютерӣ дар раванди таълим баррасӣ гардидаанд.

Ҳавасмандии донишҷӯро дар онлайн – таҳсил чунин омилҳо ба монанди баланд намудани сатҳи интерактивии машғулиятҳо, ҷандирӣ ва муносибати инфиродӣ ба ҳар як донишҷӯ аз тарафи омӯзгор, шавқи омӯзгор ба таълим додан, нигоҳ доштани алоқаи тарафайн бо донишҷӯён таъмин мекунад.

Омили дигар таъминоти маводҳои таълимӣ, ташаккули малакаҳои рақамӣ ва салоҳияти омӯзгор мебошад. Ба сифати муҳити таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ чунин платформаҳо ба монанди Zoom, Microsoft Teams, Moodle, Google Forms ва имкониятҳои сомонии таҳсилоти фосилавӣ васеъ истифода бурда мешавад. Функсияҳои чунин платформаҳо имконияти васеи гузаронидани шаклҳои гуногуни машғулиятҳо: лексияҳо, семинарҳо, машваратҳо, назорат ва санҷиши сатҳи дониш (онлайн - пурсиш, онлайн –тест, баҳогузориҳои иҷроӣ вазифаҳо барои кори мустақилона ва ғ.) мубодилаи паёмакҳо (чатҳо, форумҳо, конференсияҳо ва ғ.), намоиши экран, ҳимояи корҳои курсӣ ва рисолаҳои хатми таҳассусӣ ба роҳ монда шаванд. Таҷриба нишон дод, ки ҳамаи платформаҳои имкониятҳои васеи иртиботиро дар бар мегиранд, аммо истифодаи платформаи MS Teams дар раванди ташкили таҳсилоти фосилавӣ самаранокии бештар дошта дар истифода дастрас, сода ва қулай мебошад.

Истифодаи воситаҳои рақамӣ ва технологияҳо дар омода намудани бакалаврон дар заминаи рақамикунории зинаи маълумоти олӣ ва ҷорӣ намудани онлайн-таҳсилот ташкили дарсро барои омӯзгор душвор намуд. Хусусан душворӣ дар ташкили дарсҳои амалӣ назаррас гардид. Зеро вобаста намудани назария бо амалия дар онлайн-формат, дастурҳои

методӣ ва таълимӣ барои ташкили чунин шакли машғулият бо донишҷӯён чун дарси амалӣ мавҷуд надошт. Бинобар ин, зарурӣ ба пайдо намудани намудҳои гуногуни фаъолият дар шакли таҳсилоти фосилавӣ, пайдо намудани тарзҳои нави иртибот дар низоми омӯзгор – донишҷӯ ба миён омад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. *Объекти таҳқиқот* – раванди гузаронидани машғулиятҳои амалӣ дар таҳсилоти фосилавии МТОК.

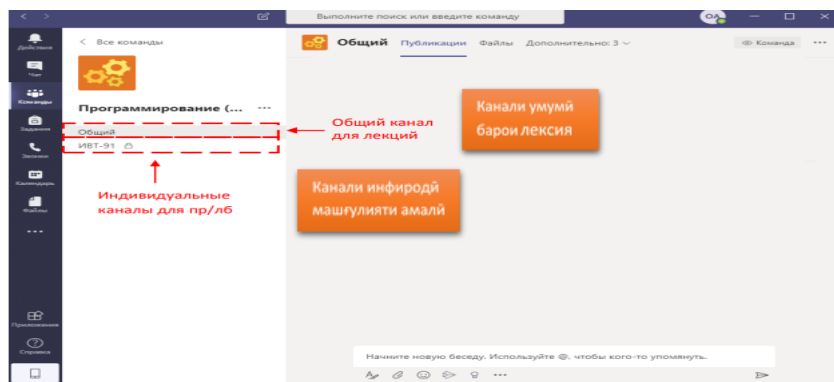
Предмети таҳқиқот – усулҳои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ бо донишҷӯён дар таҳсилоти фосилавӣ бо истифодаи воситаҳои платформаи Microsoft Teams.

Дар таҳқиқот усулҳои назария ва таҳлили муқоисавии адабиёт, гурӯҳбандӣ ва ҷамъбасти маълумот, баҳодиҳии натиҷаҳои иҷрои супоришот – ҳисобот барои иҷрои кори мустақилона, натиҷаҳои тестиронӣ ва пурсиш истифода бурда шудааст.

Ташкили дарс. Дар ташкил ва гузаронидани машғулияти амалӣ имкониятҳои техникии платформаи Microsoft Teams: видеосабт, тестиронӣ, ба донишҷӯён ирсол намудани супоришот барои кори мустақилона, машварат, чат, намоиши экран, фазо барои кори ҳамҷояи ҳамаи иштирокчиёни дарс истифода бурда мешавад. Кори мустақилонаро бо ҳар як донишҷӯ дар алоҳидагӣ ваёгурӯҳи иҷро намудан мумкин аст. Дар функсияи “Файлы” дар ҳар як саҳифа маводи таълимӣ ва супориш барои иҷрои кори мустақилона сабт карда мешавад.

Ҷабҳаҳои методии ташкили машғулияти амалӣ. Барои гузарони дарси амалӣ чунин технологияҳои инноватсионии педагогии таълим, ба монанди кейс-технология, занҷираи мантиқӣ (истифодаи технологияи фикрронии танқидӣ) самаранок мебошад. Барои гузаронидани чунин марҳилаи дарс, чун “мақсаднокӣ ва ҳавасмандии фаъолияти таълимӣ” ва “азҳудкунии назарияи маводи таълимӣ” гузаронидани сӯҳбат истифода бурда мешавад. Дар сӯҳбати шифоҳӣ натиҷаҳои иҷрои кори мустақилона санҷида мешавад, ки дар намуди pdf-формат дар сомонии таҳсилоти фосилавӣ дар саҳифаи вазифаҳо аз тарафи донишҷӯён сабт карда мешавад, расми 1.

Барои пешниҳоди маводи таълимӣ омӯзгор бо истифодаи барномаи Powerpoint ба донишҷӯён мундариҷа ва мазмунӣ дарсро намоиш медиҳад.

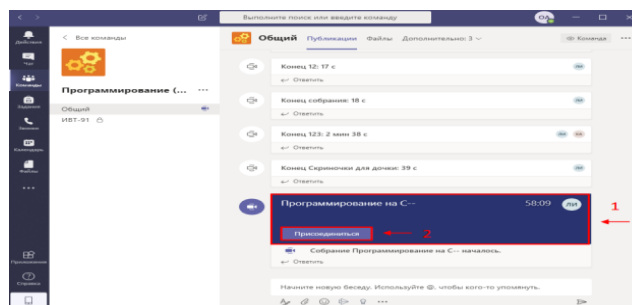

Расми 1. Интихоби машғулиятҳои фанӣ

Омӯзиши фосилавӣ бо истифода аз платформаи Microsoft Teams тавассути фармоиши КОМАНДА амалӣ карда мешавад. КОМАНДАҲО ба машғулиятҳо, ки тибқи ҷадвал ташкил карда мешаванд мувофиқат мекунанд ва ҳамаи гурӯҳҳои равандро муттаҳид мекунанд. Дар дохили як даста ду намуди КАНАЛҳоро таъсис додан аст.

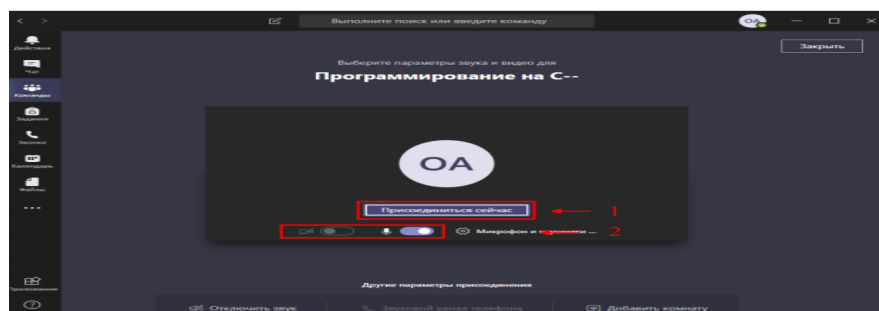
КАНАЛИ «Умумӣ» (ишора карда мешавад) барои гузаронидани лексияҳо, инчунин барои ҷойгиркунии ва санҷиши супоришҳои машғулияти амалӣ пешбинӣ шудааст. Ин КАНАЛ донишҷӯёни тамоми равандро дар бар мегирад. 2. КАНАЛҲОИ инфиродӣ (ишора карда мешавад), мувофиқи номи гурӯҳ ва фан номгузорӣ шуда, барои корҳои амалӣ мешавад. Барои гузаштан ба канали дилхоҳ тариқи паҳш кардани он интихоб карда мешавад.

Барои ҳамроҳ шудан ба ВОХУРӢ (видеодарс) (1) пас аз оғози он, бояд тугмаи «Ҳамроҳ шудан»-ро паҳш кард (2) (расми 2).

Расми 2. Равзанаи ҳамроҳ намудани гуруҳ

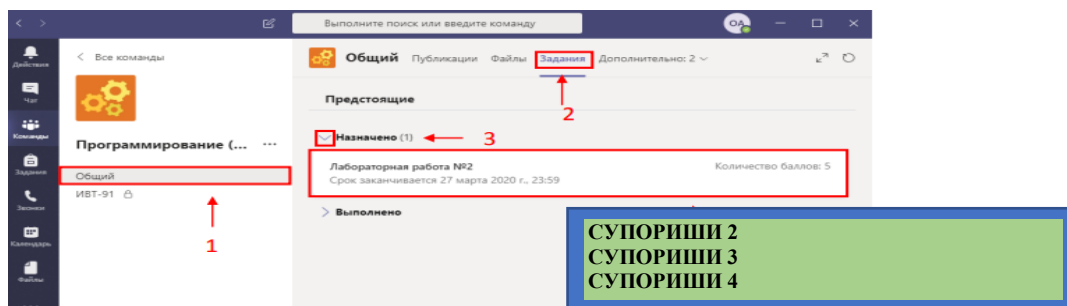
Минбаъд, дар равзанаи кушодашуда тавсия дода мешавад, ки камера ва микрофнро бо ҳаракат додани слайдерҳо ба тарафи чап хомӯш кард (2) ва тугмаи «Ҳозир ҳамроҳ шавед»-ро пахш кард (1) (расми 3).

Расми 3. Ҳамроҳ намудани гуруҳ бо фанн

Пас аз оғоз шудани вохӯрӣ, метавон назорати худро бо истифода аз панели идоракунӣ идора кард. Омӯзгор метавонад тартиби гузоштани супоришҳо ва/ё ҲИМОЯИ КОРҲОИ АМАЛИРО тағйир диҳад. Масалан, имконияти вазифахоро дар чадвали Файлҳо ё дар чати умумӣ фиристодан мавҷуд ҳаст.

Омӯзгор метавонад супоришҳоро барои корҳои амалӣ аз рӯи мавзӯ дар КАНАЛИ умумӣ (1) дар чадвали Супоришҳо (2), (3), (4) мушоҳида кунад (расми 4).

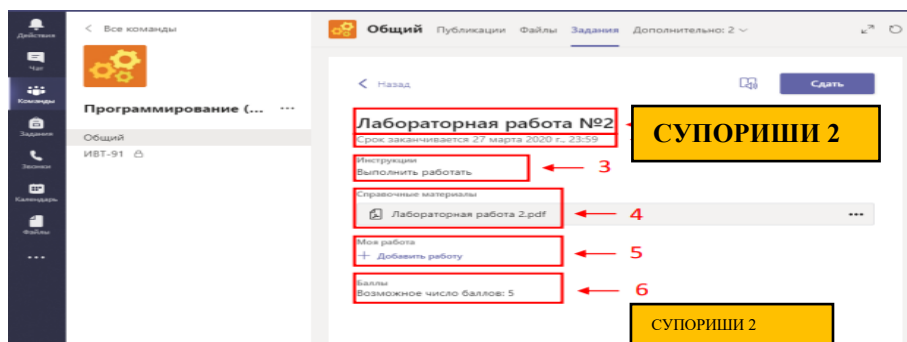
Расми 4. Интиҳоби маводҳои фанн

Ин равзана ду рӯйхатро дар бар мегирад "Таъиншуда" ва "Тамомшуда". Рӯйхати "Таъиншуда" номгӯи корҳои амалии аз тарафи омӯзгор ирсолшударо нишон медиҳад ва дар рӯйхати "Анҷом" корҳои аз тарафи донишҷӯён иҷрошуда ва барои санҷиш ирсолшударо дар бар мегирад.

Барои санҷидани вазифа бояд тугмаи супориш (4) пахш карда шавад.

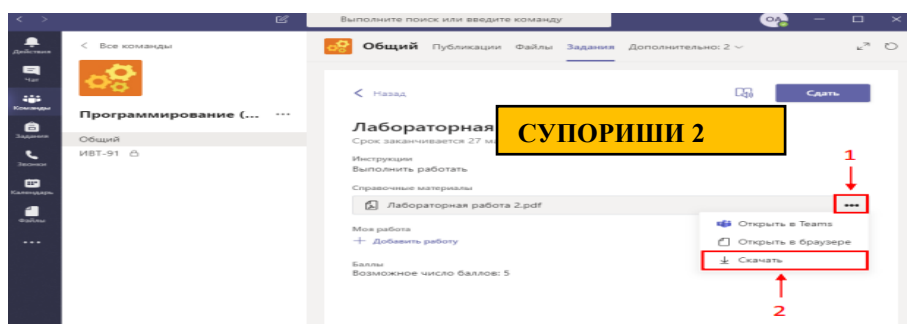
Дар равзанаи вазифа омӯзгор метавонед ҳамаи маълумоти дахлдорро бубинад: номи кор (1), мӯҳлати анҷомёбӣ (2), дастур оид ба анҷом додани кор (3), файлҳои супориш (4),

Ҷазо барои бор кардани вазифаи донишҷӯӣ (5), бал барои иҷрои вазифа (6) дар равзана пайдо мегардад.

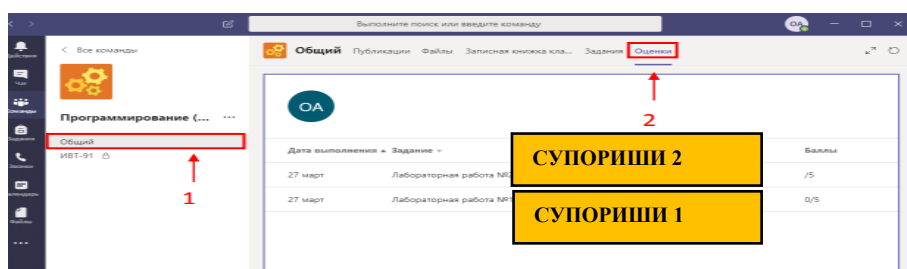
Расми 5. Интихоби маводҳои корҳои мустақилона

Барои зеркашии файли ба супориш замимашуда (дастур, барнома ва ғ.), омӯзгор метавонад номи маводи истинодро паҳш кунад (1) ва дар менюи пайдошаванда амали дилхоҳи "Зеркашӣ"-ро (2) дар сатр интихоб кунад. (расми 6).

Расми 6. Пайдошавии маводи супоришҳо

Натиҷаи санҷиши вазифаро тавассути гузаштан ба КАНАЛИ «Умумӣ» (1) ба баҳши «Баҳогузорӣ» (2) دیدан мумкин аст (расми 7). Дар ин бахш рӯйхати вазифаҳое, ки барои тафтиш пешниҳод шудаанд, инъикос карда мешавад. Донишҷӯ метавонад ҳолати қор ва баҳои аз ҷониби омӯзгор барои иҷрои вазифа гузошташударо мушоҳида кунад.

Расми 7. Интихоби вазифаҳои фанн

Хусусияти хоси Microsoft Teams ин аст, ки барнома бо OneDrive, Word, Excel ва PowerPoint ҳамгирой мекунад. Microsoft Teams имконият медиҳад, ки файлҳо аз OneDrive for Business мустақиман дар Teams мубодила карда шаванд, ҳуҷҷати Word аз OneDrive мушоҳида карда шавад ва бидуни зеркашии дастӣ ҳуҷҷатҳо ва файлҳо аз One Drive дар мубодила истифода шаванд. Имконияти дигари барнома инчунин истифодаи занги видеоии гурӯҳӣ мебошанд, ки метавонад омӯзгорро бо таълимгиранда рӯ ба рӯ намояд, ки дар раванди саволу ҷавоб хеле қулай аст.

Дар замони кунунии рушди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ шакли фосилавии таҳсилот тақозои замон буда, ташкили раванди таълим дар он истифодаи воситаҳои нав ва технологияҳои рақамиро талаб мекунад. Аз ин рӯ, интихоби платформаҳо ва истифодаи технологияҳои рақамӣ дар шакли фосилавии таҳсилот самаранокии таълим ва сифати таҳсилро баланд мекунад.

АДАБИЁТ

1. Бободжанова Н.И. Структура системы дистанционного обучения fosilavi.tj Худжанского политехнического института Таджикского технического университета / Н. И. Бободжанова, Д. Р. Саиди, Н. М. Муллоджонов // Тенденции развития науки и образования. – 2023. – № 104-1. – С. 73-76.
2. Пучкова Е.Б., Темнова Л.В., Сорокоумова Е.А., Чердымова Е.И. Готовность преподавателей вузов к дистанционной работе в период пандемии COVID-19 // Перспективы науки и образования. 2020. № 6 (48). С. 89–102. DOI: 10.32744/pse.2020.6.8 (12)
3. Рахимов А.А. Использование компьютерного моделирования в процессе обучения алгебре студентов технических направлений / А. А. Рахимов // Вестник Сургутского государственного педагогического университета. – 2024. – № 1(88). – С. 49-61. – DOI 10.69571/SSPU.2024.88.1.023.
4. Рахимов А.А. Использование компьютерного моделирования в процессе обучения математике и физике для подготовке студентов в техническом вузе / А. А.Рахимов//Мировые стратегии развития науки и образования в новой реальности: междисциплинарные исследования: Материалы I Международной научно-практической конференции, Москва, 29 января 2024 года. – Москва: Издательство “Научная парадигма”, 2024. – С. 157-162.
5. Рахимов А.А. Использование компьютерного моделирования в процессе обучения математике и физике для подготовке студентов в техническом вузе/ А.А. Рахимов//Мировые стратегии развития науки и образования в новой реальности: междисциплинарные исследования : Материалы I Международной научно-практической конференции, Москва, 29 января 2024 года. – Москва: Издательство “Научная парадигма”, 2024. – С. 157-162. – EDN GAVEGP.
6. Раҳимов А.А. Такмили самаранокии таълими математикаи олӣ дар донишгоҳҳои олии техники бо ҷалби амсиласозии компютерӣ / А. А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – №. 1. – Р. 294-305. – EDN PCOWPK.
7. Рахимов А. А. Компьютерное моделирование как один из способов математической подготовки студентов в техническом вузе / А. А. Рахимов, Ф. Джалилов, М.М.Комилов//Психолого -педагогические и лингвокультуроло- гические исследования: от теории к практике: Материалы XII Всероссийской научно-практической конференции, Москва, 08 июня 2023 года. – Москва: ООО "Академ-пресс", 2023. – С. 122-128. – EDN AWQSGO
8. Истифодабарии воситаҳои аёни дар ҳалли масъалаҳо аз статика ва ҷалби барномаҳои ҳисобкунӣ барои ҳосил кардани натиҷаҳо / Ф. Ҷалилов, У. Аҳмедов, А. А. Умаров [et al.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – №. 1. – Р. 306-317. – EDN WGFTOP.
9. Истифодаи усулҳои гуногуни математикӣ дар ҳалли масъалаҳои физикӣ / Ф. Ҷалилов, А.А.Рахимов, Ш. Ш. Шодиев, Д. Н. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – Vol. 2, No. 11. – Р. 268-277. – EDN ВЈТАНО.

Алиев Абдурахим Раҳмонович, н.и.и., муаллими калони кафедраи баҳисобгирӣ
бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДИС ДДТТ,
abdurahim-aliev@mail.ru

Баҳромзода Рӯхшона, магистранти курси 2-юми ДИС ДДТТ дар ш.Хучанд

ҲИСОБОТИ МУҲОСИБӢ: ТАНЗИМ ВА АРЗӢБИИ НИШОНДИҲАНДАӢОИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМӢ

Дар мақола ҷиҳатҳои назариявии таҳқиқи талаботҳои таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи муҳосибии молиявӣ ва усулҳои таҳлили он мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дида барномада шудааст, ки дар асоси кадом санадҳои меъёрӣ талаботҳо ба ҳисобот пешбини гардида, ба кадом гурӯҳҳои тасниф мегарданд. Инчунин дар асоси усулҳои таҳлили

нишондиҳандаҳои ҳисобот имконоти иттилоотии он таҳқиқ ва аниқ сохташудаанд. Дар охир фикру андешаҳои муаллиф доир ба таҳиқот дар шароити рақамӣ баён ва ҷамъбаст карда шудааст.

Калидвожаҳо: ҳисоботи муҳосибӣ, иттилоот, имконоти иттилоотӣ, усулҳои таҳлил, таҳлили ҳисобот, шароити рақамӣ

Иқтисоди рақамӣ низоми иқтисодиест, ки барои дастрасии иттилооти муҳосибӣ (молиявӣ) дар шакли рақамӣ хос буда, аз субъектоне хоҷагидор пешниҳоди ғаврии онро талаб менамояд. Зеро, иттилооти рақамӣ ва аз лиҳози маълумоти ғаврӣ ва пурра ғарогир барои таҳлил ва қабули қарорҳои идоракунӣ муҳим мебошад. Аз ин рӯ, субъектоне хоҷагидор барои он кушиш менамоянд, ки иттилоотӣ пешниҳодшавандаи онҳо ба талаботи меёрӣ ва дастрасии истифодабарандагон мутобиқ пешниҳод карда шавад.

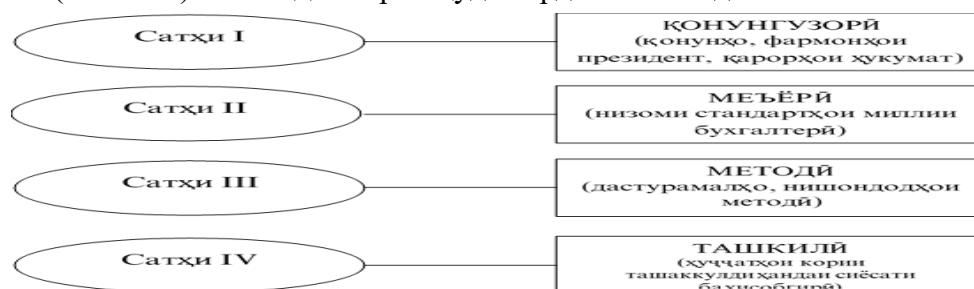
Дар робита бо ин мақсад, омӯзиши талаботҳои ташаккули ҳисоботҳои муҳосиби молиявӣ барои таҳлили нишондиҳандаҳои он муҳим арзёбӣ гардида, аниқсозии он муфид мебошад. Зеро, омӯзиши талаботҳо барои таҳия ва пешниҳоди ҳисобот метавонад ба сифати иттилоот ва раванди пешниҳоди ғаврии он таъсири мусбӣ гузоранд.

Ҳисобот, яке аз унсурҳои методии баҳисобгирии муҳосибӣ ба ҳисоб рафта, ба таркиби ғаммиши муҳосибӣ дохил мешавад [3, с. 128]. Чунон ҷӣ, он ҳамчун марҳилаи ниҳой дар асоси маълумотҳои баҳисобгирӣ (сабткунакҳо) ташаккул меёбад. Аз ин лиҳоз, ҳама гунна тағйиротҳо ба таркиби ҳисобот дохил карда мешаванд, дар ҳолате, ки агар, маълумотҳо ё нишондиҳандаҳои мазкур, алақай дар баҳисобгирӣ дар шакли тайёр мавҷуд бошанд ва ё тағйиротҳои мушаххас дар низоми баҳисобгирӣ ворид карда шуда бошанд.

Ҳисоботи (молиявӣ) муҳосибӣ барои дилхоҳ истифодабарандагон бо таври ошкоро ва дастрас пешниҳод мегардад, ки чунин принцип дар асоси санадҳои меёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ замина гузошта мешавад.

Олимон Назаров А.А. ва Казакбаев Т.К. бар ин назаранд, ки ҳисобдорӣ ва ҳисобот дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботҳои иқтисоди бозорӣ пурра ҷавобгӯ буда, ба стандартҳои байналхалқии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ тақя мекунад. Мувофиқи ин талабот низомҳои ҳуҷҷатҳои меёрии чорзинагӣ тавсия карда мешавад [2, с. 14].

Низоми санадҳои меёрӣ-ҳуқуқии танзимоти ғавроияти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) ба сатҳҳои зерин ҷудо карда мешаванд:

Расми 1. Ҳуҷҷатҳои танзимӣ-меёрии баҳисобгирӣ ва ҳисобот [7, с. 231-236]

Дар рафти мушоҳидаи тавсифоти болоии додашуда метавон хулоса намуд, ки номгӯи ҳуҷҷатҳои танзимоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи он хеле зиёд ва гуногун мебошанд. Аз ҳама муҳим барои муҳосибон дарки сохтори санадҳои меёрӣ-ҳуқуқии танзимоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ ба ҳисоб меравад.

Ба талаботҳои асосии таҳияи ҳисоботи (молиявӣ) муҳосибӣ, ки дар Низомнома «Дар бораи пешбарии баҳисобгирии бухгалтерӣ ва ҳисоботи бухгалтерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» НББ 9/2003 аз 8.02.2003. №9 пешбинӣ гардидаанд, дохил карда мешаванд (ниг. ба расми 2).

Талаботҳои дар расми 2 додашуда, на танҳо талаботҳои таҳияи ҳисобот мебошанд, балки онҳо талабот ё худ принципҳои асосии пояии ташаккули иттилооти бухгалтерӣ низ

ба ҳисоб мераванд. Зеро, манбаи асосии ташаккул ва пешниҳоди иттилооти бухгалтерӣ, маҳз, ҳисоботҳо маҳсуб дониста мешаванд, ки дар асоси принципҳои таҳияи он барои истифодабарандагон таҳия ва пешниҳод дода мешаванд.

Талаботҳои меъёрӣ	Талаботҳои техникӣ
☐	☐
☐ Муҳимиятнокии иттилоот;	☐ Пуррагии иттилоот;
☐ Мунтазамнокии тартибдиҳӣ;	☐ Саривактин тартибдиҳӣ;
☐ Муқоисашиавандагии иттилоот;	☐ Беҳатоғӣ (бе ғалатӣ);
☐ Тартибдиҳӣ бо забони давлатӣ;	☐ Дақиқияти иттилоот;
☐ Тартибдиҳӣ бо асъори миллий.	☐ Пешниҳоди фаврӣ.

Расми 2. Талаботҳои асосии таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи муҳосибӣ [3, с.432]

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳисоботҳои муҳосибии корхона дар асоси ҷамъбасти маълумотҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ (китоби асосӣ) тартиб додашуда, зинаи иттилоотии пайвастандандаи корхона бо ҷамъият ва шарикони соҳибқарории он, ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин, бояд гуфт, ки дар асоси маълумоти ҳисоботҳои бухгалтерӣ имконоти иттилоотии ҳисоботҳои бухгалтерӣ баҳодиҳӣ карда мешаванд. Аз ин лиҳоз, баҳодиҳии имконоти иттилоотии ҳисоботи бухгалтерии корхонаҳо дар асоси гузаронидани таҳлили маълумотҳои ҳисоботҳои (молиявӣ) муҳосибӣ баҳо дода мешаванд, ки тарзу усул ва вазифаҳои таҳлили онро дида мебароем.

Таҳлили ҳисоботи молиявӣ – ин раванди ҷудонашаванда, ки бо ёрии он ҳолати молиявӣ дар давраҳои қарорӣ ва гузашта ва натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ субъект баҳо дода мешавад.

Бар ақидаи олим Бабаев Ю.А. ҳисобот нақши муҳимро дар ташаккули низоми иттилоотии корхона мебозад, ки он дар асоси маълумоти муттаҳидаи ҳамаи намудҳои баҳисобгирӣ ва дар шакли ҷадвал таҳияшуда барои қабули иттилоот қарорӣ оид ба фаъолияти ташкилот мебошад. Дар он маълумотҳои намудҳои баҳисобгирии хоҷагӣ, яъне муҳосибӣ, оморӣ ва фаврӣ ҷамъбаст мегардад [5, с. 265].

Мақсади таҳлили ҳисоботи молиявӣ дар гирифтани маълумот оид ба нишондиҳандаҳои муайян доир ба ҳолати молиявӣ ва натиҷаҳои молиявӣ аз фаъолияти хоҷагидорӣ корхона барои қонунгардонидани талаботи иттилоотии истифодабарандагон ҳисобида мешавад [5, с. 157].

Тартиби таҳлили фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона дар шакли нақша дар расми 3 пешниҳод карда шудааст.

Расми 3. Тартиби таҳлили имконоти иттилоотии ҳисоботи муҳосибӣ [5, с. 158]

Дар таҷриба усулҳои гуногуни таҳлили фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхонаҳоро истифода менамоянд, ки ҳамчун ба сифати баҳои имконоти иттилоотии

ҳисоботи бухгалтерӣ истифода мешавад. Ҳамаи онҳо истифодаи маълумотҳои ҳисоботи молиявӣ (бухгалтери)-и корхонаро тавсия менамоянд, ки дар зер дида мебароем.

Коэффисиентҳои иқтисодӣ тарафҳои зерини фаъолияти иқтисодии корхонаро тавсиф медиҳанд:

- пардохтпазирӣ;
- вобастагии иқтисодӣ ё худмухторияи молиявӣ;
- фаъолнокӣ ва самаранокии корҳо;
- тавсифотҳои бозории ташкилот ва ғ.

Коэффисиентҳои молиявӣ – ин нишондиҳандаҳои нисбие, ки муносибати моддаҳои алоҳидаи ҳисоботро муайян менамоянд [6, с. 142].

Усулҳои арзёбии нишондиҳандаҳои молиявии ҳисоботҳои муҳосибиро метавонем дар намуни чадвали навбатӣ мушоҳида намоем. [7, с. 22-23]

Чадвали 1. Усулҳои арзёбии нишондиҳандаҳои молиявии ҳисобот

№	Усули арзёбӣ	№	Формулаи ҳисоб	Тавсиф
1	Коэффитсиенти мутлақи бозоргирӣ ($K_{мб}$)	(1)	$K_{мб} = S / P_t$	S – воситаҳои пули ва ё маблағгузориҳои молиявии кӯтоҳмуддат; P_t – ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддат
2	Коэффитсиенти бозоргирии ҷорӣ ($K_{бч}$)	(2)	$K_{бч} = (S + R.a + Z) / P_t$ $= A_t / P_t$	S – воситаҳои пули ва ё маблағгузориҳои молиявии кӯтоҳмуддат; $R.a$ – қарздорӣ дебеторӣ; Z – хароҷот ва захираҳо; P_t – ӯҳдадориҳои кӯтоҳмудда
3	Нишондиҳандаҳои мутлақи устувории молиявӣ	(3)	$A_e = E_c - F$	E_c – сармояи худӣ; F – дороиҳои ғайригардон
4	Коэффитсиенти автономӣ ($K.a$)	(4)	$K.a = E_c / B_p$	E_c – сармояи худии воқеӣ; B_p – асъори баланс (сармояи корхона)
5	Коэффитсиенти таъминнокии воситаҳои худӣ	(5)	$K_{осс} = A_e / A_t$	A_e – дороиҳои гардони худӣ; A_t – дороиҳои гардон
6	нишондиҳандаҳои даромаднокии маҳсулот	(6)	$P_{Ba} = BП / B_{аср}$	$BП$ – маҷмӯи фоида; $B_{аср}$ – бузургии миёнаи дороиҳои ташкилот; A_t ср – бузургии миёнаи дороиҳои гардони ташкилот; P A_t – рентабелнокии дороиҳои гардон; P B_a – рентабелнокии дороиҳо.
7	нишндихандаҳои даромаднокии амволи корхона	(7)	$P_{at} = BП / A_{tcp}$	

Сарчашма: адабиётҳои [2, 5, 6]

Дар натиҷа, барои баҳодиҳии имконоти иттилоотии ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) гузаронидани таҳлилии нишондиҳандаҳои дар боло баёнгашта, муҳим буда, чиҳати таъминоти методии тадқиқоти илмиро нишон медиҳад. Дар сурати гузаронидани таҳлилии нишондодҳои мазкур метавонем ба имконоти молиявии ҳисобот баҳои мувофиқ дод. Ин ҳолат метавонад дар шароити иқтисоди рақамӣ барои истифодабарандагони иттилоот тавассути технологияҳои рақамӣ боз ҳам қулай ва имконпазир гардад.

Адабиёт:

1. Низомнома «Дар бораи пешбарии бахисобирии бухгалтерӣ ва ҳисоботи бухгалтерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» НББ 9/2003 аз 8.02.2003. №9
2. Назаров А.А., Казакбаев Т.К., «Назарияи таҳлили иқтисодӣ» дастури таълимӣ ДДТД - 1991г. С.50-68.
3. Финансовый учет и отчетность: Учебник / Под ред. д-ра экон. наук А.М. Петрова. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА – М, 2015. – 464 с.
4. Бабаев Ю.А. Бухгалтерский учет: учебник для бакалавров / Ю.А. Бабаев, А.М. Петров, Л.А. Мельникова. – М.: Проспект, 2015. – 312 с.
5. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник / Г.В. Савицкая. – 6-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 378 с.
6. Басовский Л.Е. Экономический анализ (комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности): учебное пособие / Л.Е. Басовский, А.М. Лунева, А.Л. Басовский. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 221 с.
7. Бухгалтерская отчетность организации и анализ ее показателей (на примере ПАО «Электровыпрямитель»). Дипломная работа, Т.А. Инсаркина. Саранск. 2018. Стр. 22-23.
8. <http://www.mtec.by/Files/analiz/an3.htm>.

Аминов Фотехджон Иномджонович - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции,
Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail:
aminov_f@mail.ru, Тел.: (+992) 935763355.

ТОРГОВЛЯ КАК ВИД ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрено торговля, торговля как вид предпринимательской деятельности, виды торговли, классификация торговли, розничная торговля, оборот розничной торговли, а также изучено торговое предпринимательство.

Ключевые слова: торговля, предпринимательство, розничная торговля, торговое предпринимательство.

Торговля, как процесс обмена товарно-материальными ценностями, известна начиная с каменного века. Как в то время, так и сейчас, сутью торговли является предложение к обмену, либо к продаже товарно-материальных, а также нематериальных ценностей с целью извлечения выгоды из этого обмена.

Торговля возникла с появлением разделения труда, как обмен излишками производимых продуктов, изделий. Обмен сначала носил натуральный характер; с возникновением денег возникли предпосылки для установления товарно-денежных отношений.

Торговля — это вид предпринимательской деятельности, где объектом действия является товарообмен, купля-продажа товаров, а также обслуживание покупателей в процессе продажи товаров, их доставки, хранения и подготовки к продаже.

Это огромная отрасль народного хозяйства, одна из важнейших сфер жизнеобеспечения населения. При её посредстве осуществляется рыночное согласование предложения и покупательского спроса. Являясь источником поступления средств, торговля тем самым формирует основы финансовой стабильности государства.

Торговля, сама по себе — это хозяйственная деятельности в сфере обращения, объектом которой является товарообмен.

Торговля подразделяется:

- оптовая торговля — продажа товаров крупными партиями для производственного потребления или перепродажи (с целью дальнейшего использования в розничной торговле);

- мелкооптовая торговля — продажа товаров мелкими партиями для различных организаций. Минимальная партия товара при мелкооптовой торговле не может быть меньше, чем количество единиц соответствующего товара в одной упаковке производителя для розничной реализации;

- розничная торговля — это торговля товарами и оказание услуг покупателям для личного, семейного, домашнего использования, не связанного с предпринимательской деятельностью.

- мелкорозничная торговля — продажа продовольственных и непродовольственных товаров несложного ассортимента через стационарную и передвижную мелкорозничную торговую сеть. К стационарной мелкорозничной торговой сети относятся палатки, ларьки, киоски — торговые предприятия, занимающие обособленные помещения, но не имеющие торгового зала для покупателей. К передвижной мелкорозничной торговой сети относятся специально оборудованные приспособления для торговли в развоз и вразнос.

Как для целей бухгалтерского учета, так и для целей налогообложения, наиболее принципиально деление торговли на розничную и оптовую.

Оборот оптовой торговли представляет собой стоимость отгруженных (переданных) на сторону товаров, приобретенных на стороне для целей перепродажи.

Обязательным признаком операции, относимой к оптовой торговле, является наличие накладной и счета-фактуры. Только в этом случае покупатель сможет поставить приобретенные товарно-материальные ценности на учет в качестве товаров для перепродажи или перенести их стоимость на затраты на продукцию собственного производства.

Оборот розничной торговли включает в себя:

- стоимость товаров, проданных населению за наличный расчет;
- стоимость товаров, проданных в кредит в объеме полной стоимости товара;
- стоимость товаров, проданных в порядке комиссионной торговли;
- полную стоимость товаров, проданных отдельным категориям населения со скидкой;
- стоимость упаковки, имеющей продажную цену, не входящую в цену товара;
- стоимость проданной порожней тары и др.

Не включается в оборот розничной торговли стоимость товаров, не выдержавших сроков гарантийной эксплуатации, и стоимость товаров, проданных юридическим лицам и индивидуальным предпринимателям за безналичный расчет.

Торговля является неотъемлемым звеном общественного производства товаров и услуг в широком смысле этой экономической категории. В широком понятии производство объединяет три сферы общественной деятельности:

- непосредственное производство товаров и услуг;
- обмен произведенным;
- потребление.

Торговля представляет собой отрасль хозяйства, выполняющую функции обращения товаров, обеспечивающую их движение из сферы производства в сферу потребления, то есть торговля — это коммерческая деятельность по обороту, купле и продаже товаров. Иначе говоря, торговля — это коммерция, однако присутствуют свои нюансы.

Торговлю можно классифицировать:

- по типу собственности: частная, государственная, кооперативная;
- по движению товаров: оптовая, розничная и общественного питания;
- по способу функционирования: внутренняя, внешняя, международная;
- по сферам производства: сельскохозяйственная, продовольственная, промышленная.

Предпринимательство в сфере торговли является звеном коммерческого предпринимательства, которое, в свою очередь, делится на торговое предпринимательство и посредническое предпринимательство.

Предпринимательство в сфере торговли является ведущим видом предпринимательства. Наибольшее значение торговое предпринимательство имело в период перехода от административно-командного регулирования экономики к рыночным методам в 90-е годы XX века. Эта сфера, ранее сильно ограниченная государством, стала бурно развиваться главным образом как частное, индивидуальное предпринимательство.

Торговое предпринимательство рассматривается в тесной взаимосвязи с коммерческой деятельностью – деятельностью, без которой современная торговля не была бы возможна. Также подробно рассматривается структура торгового предпринимательства: функции, этапы, принципы, механизм; основные направления развития. Следует особо отметить вклад торговли и в общее развитие предпринимательства в стране, так как зачастую именно торговля является «первым шагом» для многих предпринимателей перед переходом в другие сферы экономической деятельности.

Развитая и высоко эффективная торговля, диктуя высокие стандарты качества поставщикам и производителям, фактически выступает участником сферы контроля за качеством продукции, попадающей к потребителям, и таким образом способна обеспечить положительный вклад в борьбе государства за безопасность здоровья и жизни населения.

Именно обороты розничной торговли используются в большинстве развитых стран, как индикаторы ожидаемого состояния экономики, так как снижение потребительской активности, неминуемо приводящее к падению темпов экономического роста, быстрее всего отражается на динамике розничного товарооборота.

Таким образом, торговое предпринимательство осуществляет свою деятельность в сфере обмена, а точнее на стадии обращения, но не охватывает стадию распределения финансов, перераспределение средств и капитала.

Литература

1. Агеев А. И. Предпринимательство: проблемы собственности и культуры. -М., 2008.
2. Бусыгин А.В. Предпринимательство: Основной курс: Учеб. для студ. Вузов, обуч-ся по спец. «Национальная экономика» и «Менеджмент»: /Бусыгин А.В. М.: ИНФРА, 2007.
3. Грузинов В., Грибов В. Предпринимательство формы и методы организации предпринимательской деятельности // Экономика предприятия. - М., 2007.

Амонатзода Махбуба Ато – кандидат географических наук, и.о., доцента кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.:(+992)985110984, E-mail: amonat_84@mail.ru.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЦЕНТРАЛЬНОГО ТАДЖИКИСТАНА В ЭКОТУРИЗМЕ

В статье представлены сведения о богатой туристско-рекреационной потенциале республики и их возможности использования в экотуризме. Установлено, что в отличие от рекреационных ландшафтов, познавательная рекреация характеризуется весьма неоднозначной требовательностью к наличию определенных природных и антропогенных ресурсов как объектов осмотра и изучения. Показано, что использование туристско - рекреационных ландшафтов в качестве объектов экотуризма и образования, позволит не только расширить наши знания о территориях отдыха и туризма, внести что - то новое в

теорию и методологию рекреационной географии, но и сформировать в обществе достойное отношение к природному и культурному наследию как нашему национальному достоянию.

Ключевые слова: туризм, рекреация, природопользования, устойчивое развитие, потенциал, достопримечательность, ландшафт.

Амонатзода М.А.

ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРҲОИ САЙЁҲИИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗӢ ДАР ЭКОСАЙЁҲӢ

Дар мақола маълумот оид ба иқтидорҳои бои сайёҳӣ-рекреатсионии ҷумҳурӣ ва имконияти истифодаи онҳо дар экосайёҳӣ маълумот дода шудааст. Муқаррар мегардад, ки бар хилофи ландшафтҳои рекреатсионӣ, омӯзиши рекреатсия, талаботҳои хеле норавшан нисбат ба мавҷудияти захираҳои алоҳидаи табию антропогенӣ ҳамчун объект ба санҷиш ва омӯзиш хос аст. Қайд карда мешавад, ки истифодаи самараноки захираҳои сайёҳӣ-рекреатсионии ин минтақа на танҳо дониши моро дар бораи ҳудудҳои рекреатсионӣ- сайёҳӣ васеъ менамояд, балки ба назария ва методологияи географияи рекреатсионӣ чизи нав ворид намуда, муносибат ба мероси табию фарҳангӣ ҳамчун сарвати миллии дар ҷомеа як неъмат арзандаро ташаққули медиҳад.

Калид вожаҳо: сайёҳӣ, рекреатсионӣ, идоракунии табиат, рушди устувор, иқтидор, мавзеҳои тамошобоб, ландшафт

Amonatzoda M.A.

OPPORTUNITIES OF USING THE TOURIST POTENTIAL OF CENTRAL TAJIKISTAN IN ECOTOURISM

The article provides information about the rich tourist and recreational potential of the republic and the possibility of their use in ecotourism. It has been established that, in contrast to recreational landscapes, cognitive recreation is characterized by very ambiguous demands on the availability of certain natural and anthropogenic resources as objects of inspection and study. It is shown that the use of tourist and recreational landscapes as objects of ecotourism and education will not only expand our knowledge about areas of recreation and tourism, introduce something new into the theory and methodology of recreational geography, but also form in society a worthy attitude towards natural and cultural heritage as our national treasure.

Key words: tourism, recreation, pyrodouse, sustainable development, potential, attractions, landscape.

Туристический отрасль относятся к числе самыхбыстрорастущих и стратегически важных отраслей в мировой экономике. Его вклад в мировой ВВП на 2022 г. составляло – 10,4%, с годовым ростом – 3,9%. При этом данный отрасль занимает второе место после обрабатывающей промышленности и первое по величине экспорта мировых услуг. Совокупный вклад туризма в мировую занятость составил 10% (319 млн. рабочих мест) [5]. Если с туристической точки зрения характеризовать территорию Таджикистана, то здесь имеется богатый туристско-рекреационный потенциал (свыше 5%), из которого 2567км² (около 2%) связаны с водой. В республике выявлены 162 природных ландшафтных памятника Зарегистрированы более 200 минеральных источников, разведаны 18 грязевых и соленых озер и выявлены сотни тысяч гектаров горных рекреационных территорий [4].

Экотуризм представляется наиболее оптимальным видом рекреационных занятий. Рекреационные ландшафты (лечебные, оздоровительные, спортивные и познавательные)

особенно рекреационно- познавательные, - наиболее пригодны для экологического туризма.

Основные рекреационные занятия - экскурсии к объектам природы и культуры представляют высокую научную, духовную и эстетическую ценность. Сами экскурсии включают не только осмотр объектов, но и знакомство с их основными свойствами, историей возникновения, динамикой во времени и пространстве, местными обычаями и традиционным укладом жизни и т.д.

В сравнении с перечисленными выше типами рекреационных ландшафтов, познавательная рекреация характеризуется весьма неоднозначной требовательностью к наличию определенных природных и антропогенных ресурсов как объектов осмотра и изучения. По степени распространенности и наличию туристических активов ландшафты, предназначенные для экологического туризма, приближаются к рекреационно-оздоровительным.

Если в программу туристских путешествий включаются функции природоохранного просвещения или научных исследований, то можно говорить уже о развитии экологического туризма. В этом случае ландшафт приобретает статус одновременно и рекреационно-спортивного, оздоровительного, и эколого-познавательного.

Правительством Республики Таджикистан приняты необходимые меры для превращения республика в страну туризма, в частности, 2019-2021 годы объявлены годами развития, туризма и ремесел. Должен быть упрощён визовый режим для иностранных граждан более 80 стран. Ведутся переговоры с соседним Узбекистаном, а также с другими зарубежными странами об активной реализации этой политики как об одном из основных рычагов дальнейшего развития туризма.

В целях усиления работы по охране окружающей среды, охране редких ландшафтов, исчезающих видов флоры и фауны, сохранения экологии, памятников природы, культуры, истории и дальнейшего развития туризма было принято Постановление Правительства Республики Таджикистан от 17 февраля 1993 года №75. Предусмотрено создание национального парка [3].

В Республики Таджикистан охрана природы, рациональное использование и восстановление ее ресурсов, улучшение окружающей среды - общенациональная задача, дело всех людей и моральный долг каждого гражданина. 27 декабря 1993 года вступил в силу Закон Республики Таджикистан «Об охране природы», который состоит из 16 глав и 89 статей.

К таким ландшафтам относится большая часть территории национальных и природных парков, как отечественных, так и зарубежных. При наличии в пределах горных особо охраняемых природных территорий (ООПТ) не только привлекательных природных объектов, но еще и бальнеологических ресурсов, все четыре перечисленных типа рекреационных ландшафтов, о которых говорилось выше, по сути объединяются в один.

В структуре ландшафта ведущими выступают следующие подсистемы: 1- отдыхающие (или рекреанты), 2 - организатор, 3 - природный (исходный) ландшафт. Объекты культурного и исторического наследия, а также рекреационная инфраструктура, блок управления и обслуживающий персонал, по нашему мнению, представляют собой дополнительные элементы подсистемы, входящие составной частью в указанные выше основные структурные элементы [6].

При этом как те, так и другие воздействия осуществляются на фоне определенного природного ландшафта, который в силу своего внутреннего развития обладает некоторым набором взаимосвязанных свойств, обуславливающих определенный уровень его потенциальной устойчивости к рекреационным нагрузкам [2].

В итоге все три составляющие (отдыхающие, организаторы и сам природный ландшафт), развиваясь интегрировано, определяют дальнейшее формирование рекреационного ландшафта как природно-антропогенной экосистемы, использующейся

для рекреационных целей. И именно это триединство подсистем представляет собой главный и весьма интересный для изучения объект экологического туризма [1].

Именно такие ландшафты составляют центральную часть территории исследуемого региона: природно-ботанические сады, парк «Ирам» в г. Душанбе, заказник «Алмаси», Ширкентский историко-природный парк, где имеются музей природы и разветвленная сеть туристских троп, причем разной категории сложности, с ярко выраженной экологической направленностью экскурсионных программ, а также ущелье Камароу в Раштском районе с горячими термальными источниками, посещаемое с оздоровительными и лечебными целями.

Анализируя вышеизложенного следует отметить, что использование туристско-рекреационных ландшафтов в качестве объектов экологического туризма и образования, позволит не только расширить наши знания о территориях отдыха и туризма, внести что-то новое в теорию и методологию рекреационной географии, но и сформировать в обществе достойное отношение к природному и культурному наследию как нашему национальному достоянию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова, Т. Д. Оценочные исследования в отечественной географии //Т.Д.Александрова, Л.В. Максимова /география и природные ресурсы. №4. - 2004. - 204с.
2. Бегматов, З. Р. Перспективы повышения уровня рекреационного освоения Варзобского района//З.Р.Бегматов, У.И.Муртазаев/Вестник ТНУ, сер.экон.наук, №2(157). - Душанбе: Сино, 2015.- С.189-200.
3. Закон Республики Таджикистан «Об особо охраняемых природных территориях и объектах», Душанбе, 2011. - 117с.
4. Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов в Республике Таджикистан. Душанбе, 2012-65с. // Постановления Правительства республики Таджикистан №55 от 1 декабря 2001г.
5. Сайт Всемирного совета по путешествию и туризму / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://wttc.org/> (дата обращения: 11.03.2021)
6. Чижова, В.П. Принципы организации туристских потоков на особо охраняемых территориях разного типа. Экологические проблемы сохранения исторического и культурного наследия// В.П. Чижова/ Материалы Шестой Всероссийской конференции. - Сборник научных статей. – М.: Российский НИИ культурного и природного наследия им. Д.С. Лихачева, 2002. - С. 390 - 405.

Аскарова Санавбархон Султонхожаевна доктори PhD фалсафа сармуаллимаи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел: (+992)-92-616-55-57 e-mail: sanam85@mail.ru

Султонова Шахноза Хайруллоевна муаллимаи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, e-mail: sahnoz92@mail.ru

РУШДИ СИЁСАТИ САНОАТИ МИНТАҚА ВА НАҚШИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Масъалаҳои ташаккули концепсияи рушди инноватсионӣ ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати саноатӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуда, самтҳои инкишофи мошинсозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба шароити фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ мутобиқ карда шудаанд, тавсиф гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: саноат, рақобатпазирӣ, минтақа, сиёсати саноатии минтақа.

Концепсияи рушди саноати минтақаро дар шароити муосир бо концепсияи рушди фазой пурра кардан мувофиқи мақсад мебуд. Воситаи асосии рушди фазой банақшагирии фазой мебошад, ки ба ноил шудан ба сатҳи баландтари ҳамоҳангии иҷтимоӣ тавассути рушди системаҳои самараноки шахрӣ ва шабакаҳои нақлиётӣ – телекоммуникатсионӣ, эҳёи минтақаҳои таназзулғфта, таҳкими мустақилии минтақа ва гуногунии иттиҳодҳои маҳаллӣ нигаронида шудааст. Идоракунии самарабахши минтақа маҷмуи воситаҳо ва концепсияҳоеро талаб мекунад, ки сатҳи банақшагирии умумидавлатиро бо сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии минтақа алоқаманд мекунад. Ба ибораи дигар, зарур аст, ки ширкатҳои хусусӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, инчунин ҳокимиятҳои маҳаллӣ дар минтақаҳо мақсадҳои умумидавлатиро ба инобат гиранд [3, с. 2].

Дар шароити ҳозира муносибатҳои давлат ва соҳибкорӣ таҳияи мавқеи умумӣ ва мутобиккунии амалҳоро талаб мекунад. Ба сифати мисоли чунин ҳолат амаликунонии лоиҳаи долони нақлиётии “Север-Юг” (“Шимол-Ҷануб”)–ро метавон овард, ки метавонад алоқамандии фазоҳои калонро таъмин намуда, ба сифати катализатори рушди минтақа хизмат кунад. Ба чунин лоиҳаҳо муҳлатҳои дарози иҷро ва ҳароҷоти калон ҳосанд, ки онҳоро дар ҳолати мутаносибии имконияти гузарониши хатсайри нав ва иқтидори марказҳои саноатӣ, ки он ба ҳам мепайвандад, талофӣ кардан мумкин аст. Миқёси лоиҳа мутобикгардонии манфиатҳои миқдори зиёди иштирокдорони имконпазир (эҳтимолӣ) ва воқеӣ, аз ҷумла, ҳокимияти давлатии сатҳи гуногунро тақозо мекунад. Дар ҳолати набудани чунин мутобикат лоиҳа дучори нобарории иқтисодӣ мегардад. Дар шароити ҳозира ба гумон аст, ки ҳокимиятҳои маҳаллӣ мустақилона бо намоёнҳои соҳибкории минтақавӣ системаи босамари муносибатҳоро барпо карда тавонанд, зеро онҳо ягон мақсади умумии ҳамкорӣ ва мутобикгардонии фаъолиятро надоранд. Воситаи самарабахштарини ҳалли ин масъала концепсияи рушди фазой шуда метавонад. Маҳз рушди фазой, ҳамчун концепсияе, ки дар худ рушди минтақавӣ, инкишофи фасоҳати инфрасохторӣ, тадбирҳои гуногун оид ба баланд бардоштани ҷаззобият сармоягузории минтақа, ҳамчунин механизмҳои робита бо ҳокимият ва соҳибкорию “ҷамъ” кардааст, барои мувофиқгардонии мақсадҳо ва ҳалли якҷоя ба ҳам муфиди масъалаҳои давлатӣ асос шуда метавонад.

Вақтҳои охир рушди институти ҳамкории бахшҳои давлативу хусусӣ, яъне аз тарафи давлат истифода бурдани механизмҳои, ки иштироки соҳибкории шахсиро дар фаъолияти инноватсионӣ ҳавасманд мекунад, ба мушоҳида мерасад. Шарикии давлат бо бахшҳои хусусӣ барои муттаҳид гардонидани захираҳо, ҷудо кардани даромад ва хатарҳои имконият дода, ба ташаккули муҳити рақобатнок ва истифодаи самараноки маблағҳои бучавӣ мусоидат мекунад.

Дар соҳаҳои илмӣ-технологӣ ва инноватсионӣ бештар шаклҳои муайян ба назар мерасанд: ҳаммаблағгузории лоиҳаҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар марҳилаи торақбатӣ (дар ин ҳол омили иштироки саноат додани ҳуқуқ ба натиҷаҳои тадқиқот ва коркарди тичоратикунонии ояндаи онҳо мебошад); ҳаммаблағгузории марҳилаҳои ибтидоии тичоратикунонӣ (маблағгузорӣ); барпо намудани марказҳои тадқиқотии муштарак дар соҳаҳои дар ихтиёри давлат буда (тандурустӣ, ҳифзи муҳити зист, мудофия). Идоракунии ҳамкории бахшҳои давлативу хусусӣ хеле мураккаб аст, аз ин рӯ дар ибтидо муайян кардани соҳаҳои масъулияти давлатӣ ва соҳибкории хусусӣ ва ба назар гирифтани механизмҳои аз нав дида баромадани онҳо, ки ягон тарафро зерӣ хатари ҷиддӣ намерасад, хеле муҳим аст [1, с. 6-12].

Натиҷаи асосии чунин ҳамкорӣ бояд рушди системаҳои инноватсионӣ бошад, ки дар доираи онҳо кластерҳои навоариҳои радикалӣ пайваستا ба вучуд меоянд ва амалӣ мешаванд. Системаҳои инноватсионӣ маҷмуи унсурҳои ҳамшарик ва якҷоя амалкунандаро мегардонанд, ки дар доираи бутун ҷойгиранд. Пайваستшавиҳои гуногуни унсурҳои системаҳои инноватсионӣ метавонанд доираи васеи иқтидорашон аз хеле боло то хеле паст барои пайдо кардани инноватсия ба вучуд оранд. Ин аз мавҷудияти ҳаракат дар системаҳои инноватсионии қонуни синергия шаҳодат медиҳад [2, С. 182].

Қонуни синергия аз он иборат аст, ки ҷамъи ҳосиятҳои як томи мутаҷаккил аз суммаи арифметикии ҳосиятҳои унсурҳои он зиёд аст. Илова бар ин, таъсири синергетикӣ дар система метавонад якбора оқибатҳои ҳам мусбат ва ҳам манфиро ба бор орад. Яъне барои системаҳои инноватсионӣ маҷмуи унсурҳое мавҷуд аст, ки потенсиалашон ҳамеша ё аз суммаи одии унсурҳои таркибии он зиёд, ё камтар хоҳад буд. Ҳамааш аз хусусияти таъсири мутақобилаи унсурҳои системаи инноватсионӣ вобаста хоҳад буд.

Аз сабаби номуайянии ва ҳавфнокии баланди равандҳои навоваронаи системаҳои инноватсионӣ ҳатто тағйироти ночизи иқтисодии унсурҳои он метавонад бо гузашти вақт ба оқибатҳои назаррас оварда расонад. Инноватсия дар умум метавонад аз ҳодисаи хурде сарзанад, ки дар натиҷа боиси ба вуҷуд омадани вазъияти тамоман дигар дар соҳа, бозор, иқтисодиёт ва ғайра, ҳатто тағйир додани сохтори онҳо мегардад.

Боиси таассуф аст, ки дар асарҳои иқтисоддонони рус ба таҳқиқи зоҳир шудани қонуни синергия дар фаъолияти инноватсионӣ ва таъсири он ба суръати сифати рушди иқтисод тамоман аҳаммият дода нашудааст.

Дар адабиёти хориҷӣ бошад, тадқиқоти зиёде ба назар мерасанд, ки ба ҷанбаҳои алоҳидаи зуҳуроти таъсири синергия дар ташкилотҳои инноватсия меҳвар бахшида шудаанд. Аз ҷумла, баъзе ҳолатҳое, ки ба номунтазамии ҷараёни равандҳои инноватсионӣ дахл доранд, дар асарҳои Пригожин И., Фостер Р., Янсен Ф. ва дигарон инъикос ёфтаанд [4, с. 162-171].

Синергетикаи фаъолияти инноватсионӣ ҷузъи синергетикаи иқтисодӣ буда, як навъ алоқамандкунандаи ҷор мафҳуми асосии синергетикаи иқтисодӣ мебошад: мафҳуми синергетикӣ таърихи иқтисод, мафҳуми синергетикӣ давраҳои иқтисодӣ, консепсияи синергетикӣ афзоиши иқтисодӣ ва консепсияи синергетикӣ рушди иқтисод. То чӣ андоза агар сарчашмаҳои синергия, яъне алоқаҳои интегратсионӣ ва кооперативии байни объектҳои система мавҷудбуда; шаклҳои ташкилии мутараққӣ; системакунӣ ва вобастагии мақсадҳои системаи инноватсионӣ ва ғ. рушд ёфта бошанд, ҳамон қадар равандҳои синергетикӣ дар системаҳои инноватсионӣ қавитар мегарданд. Дар ИМА давлат барои барпо намудани системаи миллии инноватсионӣ кӯшишҳои зиёд ба харҷ додааст. Айни замон он мисли ҷангкеш аз тамоми ҷаҳон коркардҳои навро кашида гирифта истодааст.

Ширкатҳои навовар барои ташаккули ҳалқаҳои таҳкими мутақобила имкониятҳои бештар доранд, зеро онҳо дорои заминаи баландтари иборат аз донишҳои ҷамъовардашуда, ҳамчунин дорои имкониятҳои молиявӣ мебошанд, ки аз имконияти ширкатҳои ғайринавовар аз ҳисоби даромаднокии баланд зиёдтаранд.

Аз нуқтаи назари амалия, дар системаҳои инноватсионии миллий таҳаввули якҷояи маҳсулот ва технологияҳо маънои мутобиқи тағйир додани маҳсулотро дорад, ки зарурати тағйир додани технологияҳоро ба миён меорад. Дар навбати худ, ин технологияҳои навкардашуда метавонанд дар истехсоли маҳсулоти дигар истифода шаванд. Дар баъзе мавридҳо технология метавонад аз шакли аслии худ ба дараҷае фарқ кунад, ки ҳамчун технологияи комилан дигар қабул карда шавад.

Дар сатҳи макроинноватсияҳо ва илми бунёдӣ дар якҷоягӣ тақрибан ҳамин тавр инкишоф меёбанд. Яъне аз сабаби байни марҳилаҳои алоҳидаи раванди инноватсионӣ мавҷуд будани робитаи мутақобила “ҳалқаҳои таҳкими мутақобила” ба вуҷуд меоянд, ки дар натиҷа маҳсулоти дар марҳилаи муайяни раванди инноватсионӣ ба даст овардашуда асоси пайдоиши маҳсулоти нав мешавад, гарчанде, ки ба вуҷуд овардани онҳо мақсади ибтидоии ин раванд набуд. Аз тарафи дигар, таъсири мутақобилаи унсурҳои система на ҳамеша ба натиҷаҳои мусбат оварда мерасонад. “Ҳалқаҳои таҳкими мутақобила” метавонанд хусусияти барои иқтисодиёт ё корхонаи алоҳида номусоид ва ҳатто хатарнок дошта бошанд.

Масалан, баъзан нуфузи ширкат ё маҳсулот аз сабаби ягон ҳодисаи манфӣ хатарнок шуданаш мумкин аст, зеро он тавассути ВАО паҳн карда шудааст. Ҳамчун мисоли дигар метавон “домҳои сифат” –ро ном бурд. Дар пайгирии суръати тараққиёт ширкатҳо баъзан маҳсулоти “хом”-ро пешниҳод мекунанд, ки камбудии зиёд дорад. Маҳдудиятҳо

метавонанд на фақат иқтисодӣ, вобаста ба куҳнашавии инноватсия, балки ҳуқуқӣ, аз ҷумла, экологӣ, тандурустӣ, амниятӣ ва иҷтимоӣ низ бошанд. Баъзе аз маҳсулотҳои метавонанд ба сабаби таъсири манфии ин технология ё худ маҳсулот ба саломатии инсон ва ё муҳити зист ниёз ба такмил ё ин ки ба тағйирҳои куллии технологияи истеҳсолоташон дошта бошанд. Ин маҳдудиятҳои хусусияти қатъӣ доранд, зеро онҳоро худ ширкатҳои ин навовариҳо қорӣ кардаистода бекор карда наметавонанд. Роҳи аз ҷунин вазъият баромадан гузариш ба траекторияҳои инноватсионии дигар шуда метавонад. Ба ғайр аз маҳдудиятҳои қатъӣ, ба инноватсияҳои маҳдудиятҳои ноаён дар шакли мушкilotҳои иҷтимоӣ ва психологӣ низ монеа шуда метавонанд. Маҷмуи арзишҳои ва меъёрҳои иҷтимоӣ мисоли онҳо мебошанд. Қолаби назариявии аз тарафи ҷомеа муайяншуда ва аз тарафи ширкат қабулшуда метавонад ба дидани имкониятҳои дигар ва эҳтимолияти таҳдид монеа шавад. Ғайр аз ин, мутахассисон дар самти инкишофи инноватсияҳои омилҳои маҳдудкунанда, аз ҷумла “механизми басташавӣ”, ҷудо мекунанд, ки суръати эволютсияро суст мекунанд. Ҷунин омилҳо дар ҳолатҳои пайдо мешаванд, ки барои гузариш ба зинаи мукамалтар ва босамари истифодаи инноватсия хароҷотҳои калони барои ҷунин гузариш зарур мамонат мекунанд. Одатан маҳдудиятҳои зерин натиҷаи рушди якҷояи технологияҳои, маҳсулотҳои, бозорҳои, сохторҳои ташкилӣ ва ғайра мебошанд. Дар натиҷа вобастагии байниҳамдигарӣ метавонад ба дараҷае наздик гардад, ки тағйирот дар ҳама унсурҳои икишофёбанда танҳо дар сурате муваффақ мешавад, ки ҳамаи унсурҳои дигар низ мутобик шуда бошанд. Тағйир ёфтани ҳамаи унсурҳои дар маҷмуъ хароҷотҳои ба дараҷае зиёд мекунад, ки онҳо дар муқоиса бо даромадҳои оянда хеле калон дарк карда мешаванд. Дар мавриди равона кардани ҳамаи кӯшишҳои барои рафти маҳдудиятҳои ё ин ки ба траекторияҳои нави инноватсионӣ фаҳмидани он муҳим аст, ки технологияҳои ва маҳсулот на бо хусусиятҳои алоҳида, балки бо маҷуи онҳо тавсиф мешаванд. Инноватсия метавонад аз рӯи як ё якчанд хусусияташ ҳамчун захира маҳдуд шавад, вале ин ҳолат набояд ҳатман ба маҳдудияти он аз рӯи дигар хусусиятҳои оварда расонад. Ин маънои онро дорад, ки як инноватсия метавонад аз нуқтаи назари татбиқи он дар маҳсулотҳои дигар ҷолибтар бошад. Истифодаи хусусиятҳои гуногуни инноватсия дар навбати худ боиси ба вучуд омадани бозорҳои нав шуда метавонад.

Ҳамин тавр, рушди инноватсионии саноатро метавон ҳамчун функцияи бисёрии тағйирёбандаҳои баррасӣ намуд. Бешак, истифодаи самараноки инноватсияҳои мавҷудияти комплекси саноатии дорои технологияҳои бузургро пешбинӣ мекунад, вале ба фикри мо, омилҳои муҳимтарини рушди инноватсионӣ сифати идоракунии мебошад.

Сифати пасти идоракунии рушди минтақа аз он вобаста аст, ки минтақаҳои Русия ба талаботи субъектҳои хоҷагиҳои фаъолиятҳои самаранок ҷавобгӯ набуда, ҳамчунин имкониятҳои молиявӣ ва дигар имкониятҳои захиравӣ барои таъсир расонидан ба рушди инноватсионии комплекси саноатӣ надоранд.

Дар охир бояд қайд намуд, ки аксари кишварҳои пешрафтаи саноатӣ рушди устувору дарозмуддати иқтисодӣ худро пеш аз ҳама бо гузариш ба роҳи инноватсионии тараққиёт алоқаманд мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки мафҳумҳои зерин, ба монанди сарвати миллӣ, пешравӣ ва неқӯаҳволии ҷомеа ба кулӣ таҷдиди назар карда шуданд. Воқеаҳои солҳои охир нишон медиҳанд, ки коркарди истифодаи натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ ба пешрафти иқтисодӣ давлат мусоидат намуда, боиси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳукмронӣ тобеъият байни давлатҳои, рушди босуръати соҳаҳои нави саноатӣ, соҳаҳои хизматрасонӣ мегарданд, ва пешниҳодҳои мекунанд, ки ба сифатан тағйир ёфтани тамоми истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва фаъолияти ҳаётии одамон оварда мерасонанд. Ба сифати омилҳои рушди иқтисодӣ раванди маърифати илмӣ, ки пайваста дар унсурҳои қувваҳои истеҳсолкунанда татбиқ карда мешавад, баромад мекунад. Кӯшиши тафсири ҷузъи инноватсионӣ аз нуқтаи назари рушди иқтисодӣ дар алоқа бо динамикаи иқтисодии ҷаҳонӣ хеле ҷолиб ба назар мерасад. Навоварӣ сохти мавҷудаи муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон, нархҳои, даромадҳои истеъмолкунандагон, дастрасии ашёи хомро вайрон мекунад. Нисбати системаи иқтисодии

дорои бозори мутаносиби омилҳои истеҳсолот, мувозинати нисбии бозорҳои молу пул, пайдоиши кашфиёти илмӣ ва кластерҳои ихтироёт омилҳои экзогенӣ ва таъсири ташвишвар ба ҳисоб мераванд. Системаи иқтисодӣ чунин таъсиротро ба андозаи маҳдуд қабул карда метавонад. Дар натиҷа он метавонад аз мувозинат барояд. Тағйироти даврӣ ва вазъиятҳои нави иқтисодӣ рушди иқтисодро мазмунӣ на мебахшанд. Импулси ибтидоии инноватсияҳои ибтидоӣ ба паҳншавии босуръати азнавсозӣҳои навоариҳо, тақлидҳо, навоариҳои бардурӯғ(ботил) тақон дода, боиси гузариши фаъоли донишҳои на аз шакли ғайримоддӣ ба субстансияи моддӣ равандҳо, молҳо, сохторҳои на мешаванд. Дар аксари мамлакатҳои мутараққӣ вусъат додани базиси донишҳои технологияҳо яке аз ҷузъҳои фаъолтарини раванди тақрористеҳсолӣ мешавад.

Дар ҳоле, ки дар Тоҷикистон ҳанӯз ҳам иқтисодии саноатӣ, ки имконияти оғоз кардани дигаргуниҳои инноватсиониро дорад, мавҷуд аст, дар Доғистон деиндустриализатсия ба амал омад. Ҳиссаи саноат дар маҳсулоти умумии дохилии Тоҷикистон айни ҳол 33,2 % -ро ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи саноат дар маҳсулоти умумии минтақа (МУМ) – наздик 8%.

Ба зами ин фондҳои асосӣ дар саноат 65-70% фарсуда шудаанд, ҳаҷми маҳсулоти умумии минтақа ба ҳар як одам дар ҷумҳурӣ, назар ба Тоҷикистон 2,7 маротиба, музди меҳнат – 2,1 маротиба кам аст. Гузаронидани азнавсозӣҳои инноватсионӣ дар иқтисоди деиндустриализатсияшуда – кори осон нест. Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бояд барои эҳёи саноати худ бо истифода аз афзалиятҳои рақобатпазири минтақавӣ чораҳои воқеӣ андешад. Бе истифодаи самараноки афзалиятҳои иқтисодӣ эҳё намудани саноат ва гузоштани замина барои модели инноватсионӣ ғайриимкон аст. Вале амалигардонии чунин корҳо боиси ташаккули сохтори технологӣ намешавад, онҳо фақат рушди иқтисодиро таъмин мекунанд. Барои ин, чӣ хеле ки аз таҷрибаи кишварҳои постиндустриалӣ маълум шуд, ташкили системаи таҷдиди сохти технологӣ зарур аст. Дар умум, бояд қайд намуд, ки дар Доғистон имрӯз қадамҳои аввалин барои ташаккули шакли инноватсионии рушд қадамҳои аввалин гузошта шуда истодааст. Гузашта аз ин, модернизатсия бо он модернизатсияе, ки марҳила ба марҳила дар мамлакатҳои индустриалӣ анҷом дода шуд, яхела набуд. Шароитҳои дохилӣ ва берунӣ ҷумҳуриро водор мекунанд, ки он дар маҷмӯъ, дар як вақт дар мӯҳлати кӯтоҳ бо фарогирии ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа гузаронида шавад. Модернизатсия бояд аз дигаргуниҳои кулӣ дар иқтисодиёт, эҳёи саноат дар заминаи нави технологӣ, аз ташаккули сохтори таҷдидӣ, на в кардани соҳаи иҷтимоӣ ва ҷалби он ба ҳалли вазифаҳои модернизатсионӣ, рушди асосҳои демократии системаи сиёсӣ ва ташаккули қувваи пешбарандаи тағйиротҳои инноватсионӣ оғоз ёбад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТҲО

- 1.Зельднер А.Г. Концептуальные основы становления и функционирования государственно-частного партнерства. - М.: Ин-т экономики РАН, 2010.
- 2.Иванова Н.И. Национальные инновационные системы. М.: Наука, 2002. - С.182.
3. Медведев Ю. Кулибины на холостом ходу//Российская газета. - 2004. - № 96 (3473). - С.2.
4. Фостер Р. Обновление производства: атакующие выигрывают. М.: Прогресс, 1987.

Аскарова Санавбархон Султонхочаевна доктор PhD сармуаллимаи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел: +992926165557 e-mail: sanam85@mail.ru
Нуриддинова Манзура Исмоиловна н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, e-mail: nuriddinova-1970@mail.ru

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ СИЁСАТИ САНОАТИ КИШВАР ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақола проблемаҳои таҳияи сиёсати саноат дар заминаи саноатикунони кишвар барраси карда шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ муосир оиди дарки нақш ва барои рушд ёфтани соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишварҳо системаҳои саноатии кишвар ташаккул дода шуда таҳқиқи баррасӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти саноат, сиёсати саноатӣ, рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ, низоми саноатӣ, сармоягузорӣ

РЫЧАГИ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ СТРАНЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются проблемы развития промышленной политики в условиях индустриализации страны. Автор отмечает, что на основе результатов современных научных исследований по восприятию роли и развития социально-экономических секторов страны сформированы и изучены промышленные системы страны.

Ключевые слова: национальная экономика, промышленная политика, конкурентоспособность промышленная продукция, промышленная система, инвестиции

LEVERS OF THE COUNTRY'S INDUSTRIAL POLICY IN THE DIGITAL ECONOMY

The article examines the problems of the development of industrial policy in the context of the industrialization of the country. The author notes that based on the results of modern scientific research on the perception of the role and development of the country's socio-economic sectors, the country's industrial systems have been formed and studied.

Key words: national economy, industrial policy, competitiveness of industrial products, industrial system, investments

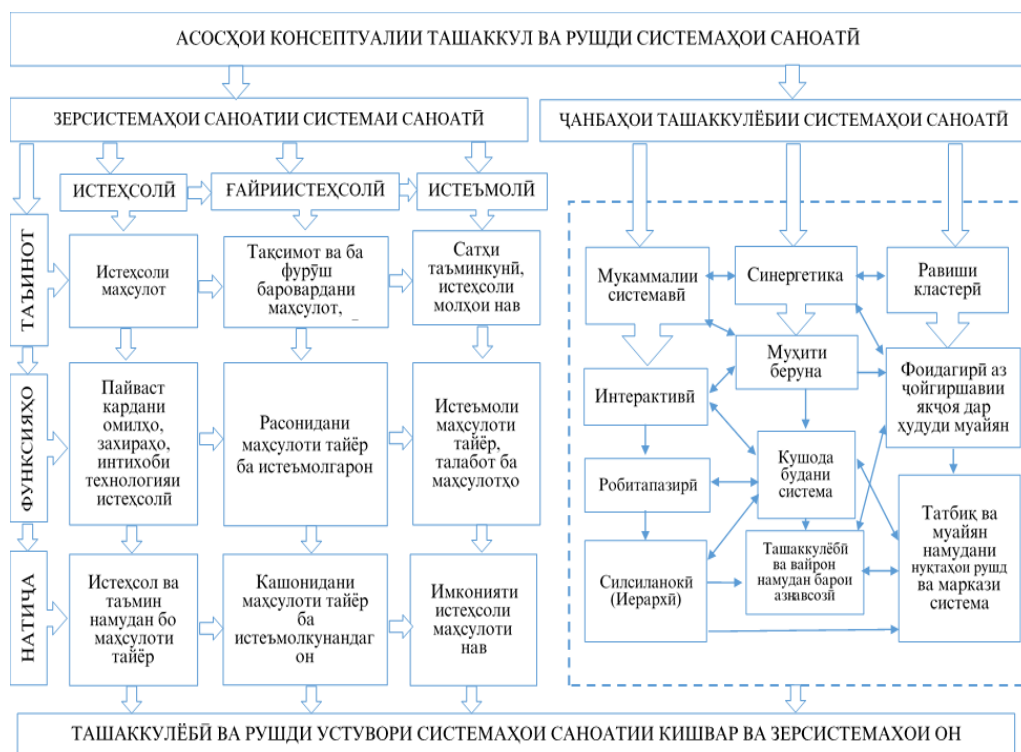
Концепсияи рушди системаҳои саноатӣ пешбинӣ мекунад, ки истеҳсолоти моддӣ дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ мақоми калидиро касб намуда аст, ки дар натиҷаи саноатикунонӣ ё худ «индустриализатсия» саноатро ташкил медиҳад. То охири асри XX мафҳуми системаи саноатӣ бо мӯҳтавои ҷавҳари истеҳсолоти саноатии айният дода ғаҳмида мешуд. Асоси модели чунин намуди корхонаро функцияи мақсад ташкил медиҳад, ки натиҷаҳо, ҳароҷот ва захираҳои миқдоран ба ҳамдигар алоқаманд месозад. Дар назарияи неоклассикӣ ҷонибдорони назарияи рақобати комил истеҳсолоти саноатиро ҳамчун системаи ба таври автоматӣ идорашаванде инъикос карда мешуд, ки корхонаи саноатӣ элементи он мебошад. Бинобар ин дар шароити рушди бозор ба чунин элементе ба мисли корхонаи саноатӣ ҳам омилҳои беруна ва ҳам омилҳои дохила ва ё элементҳои фарқкунанда таъсир мерасонанд.

Дар равандҳои ташаккул додан ва ба таври комил идора намудани истеҳсолот дар соҳаи саноат аз равишҳо ва принсипҳои гуногун истифода менамоянд. Чи хеле, ки олимони қайд менамоянд, дар замони муосир дар раванди ташаккул додан ва идора намудани истеҳсолоти

саноатӣ, махсусан дар сатҳи иқтисодӣ кишварҳо ва минтақаҳои онҳо принципи «томияти низоманд» ва равишҳои кластерии ташаккули иқтисодӣ хело васеъ истифода мешавад. Тибқи ба ин равиш ва ин принцип системаи саноати кишварҳо ва минтақаҳои ҷудогонаи онҳо ҳамчун сохтори системавии дохилии элементҳои ба ҳам алоқаманд ва ҳамкор тасаввур мешавад, ки барои иҷрои функсияҳои мақсадноки баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар заруранд.

Ҳамин тариқ метавон тазаккур дод, ки асосҳои ба вучуд омадани системаҳои саноатии муосир дар маҷмӯъ назарияи мукаммалии системавӣ, равиши кластерии ташкилдиҳии истеҳсолот, назарияи синергетика бунёд мебошад ва он, дар навбати худ дорони зерсистемаҳои гуногунҷабҳаи фарқкунанда мебошанд.

Асосҳои концептуалӣ ва назариявии ташаккул додан ва рушд ёфтани системаҳои саноатӣ аз ҷанбаҳои ташаккули системаҳои саноатӣ ва зерсистемаҳои саноатии системаи саноатӣ иборат мебошанд, ки онҳоро мо ба гуруҳҳои истеҳсолӣ, ғайриистеҳсолӣ ва истеъмоли ҷудо намудем (расми 1.). Ба зерсистемаи аввал субъектҳои истеҳсолкунандаи система дохил мешаванд, ки ба онҳо корхонаҳои саноатӣ шомил мебошанд. Ба зерсистемаи ғайриистеҳсолӣ бошад тақсимкунандагон ва интиқолкунандагони маҳсулот дохил мешаванд, ки хизматрасониҳои ба фурӯш баровардани маҳсулотро мерасонанд. Маҳсулоти истеъмомлешудаи таъиноти техникаву истеъмолидошта низ зерсистемаи системаи саноатӣ мебошад.

Расми 1. Моделли концептуалӣ асосҳои ташаккулӣ ва рушд ёфтани системаҳои саноатӣ
Аз ҷониби муаллиф таҳия шуда аст

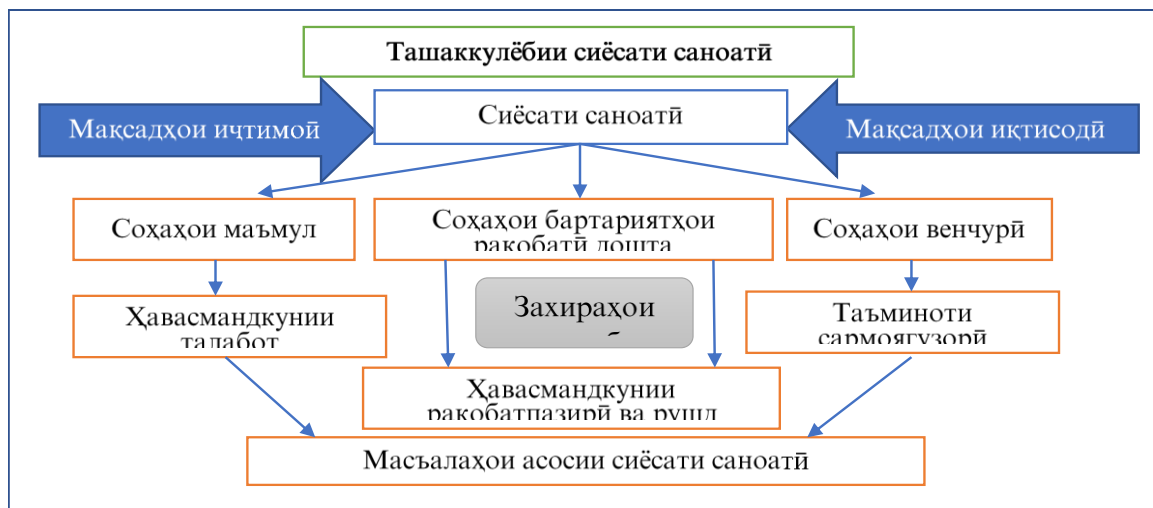
Ташкили алоқаҳои системаи саноатии корхонаҳои алоҳидаи саноатӣ бо истеъмомкунандагони маҳсулоти онҳо хусусияти хоси ташаккули пояи моддӣ ва техникаи саноат мебошад. Айни замон бошад корхонаҳо алоқаи худро бо истеъмолгарон ғум кардаанд.

Тамойилҳои рушди системаи саноати кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳанд, ба системаи саноатӣ як қатор элементҳои инфрасохторӣ аз қабилҳои озмоишгоҳҳои илмӣ, ки рушди корҳои илмӣ тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ, амалисозии натиҷаҳои онҳо дар амалияро таъмин менамоянд, ниҳодҳои махсуси илмӣ-тадқиқотӣ, макотибҳои олии ва ғ. дохил мешаванд. Бо ибораи дигар, қомил будани системаи саноати миллии бо сатҳу дараҷаи алоқаҳои истеҳсолот бо дигар соҳаҳои саноат, иқтисодиёти миллии, соҳаҳои илму маориф муайян мегардад, ки

дар маҷмӯъ дорои алоқаҳои васеъи байни мақомоти маҳаллии давлатӣ, корхонаҳои саноатӣ, таъминкунадагони захираҳо ва ашёи хом, инфрасохтори соҳаҳои иҷтимоӣ, соҳаҳои таъминоти иттилоотии фаъолияти система, баҳши истеъмолий, корхонаҳои тақсимкунада ва ба фурӯш бароварандаи маҳсулоти истеҳсолшаванда, инфрасохтори истеҳсоли мебошад.

Ҳамин тавр системаи саноати кишвар бо рушд додани ҳамкориҳои байни корхонаҳои саноатӣ, истеҳсолот, бо дигар соҳаҳои иқтисодии кишвар, бо соҳаҳои илму маърифат комил мегардад ва самаранокиву маҳсулнокии он бо сохтори он муайян мегардад, яъне бо ҷудо намудани соҳаҳои локомотивӣ, пешбаранда, ҳаракатдиҳанда ва фаъолкунанда муайян мегардад. Соҳаҳои ба фаъолиятovarанда рушди саноатро ҳавасманд месозунду соҳаҳои пешбаранда дар маҷмӯъ ба пешрафти тамоми системаи саноати миллий мусоидат мекунанд. Саноати пешраванда тараққиёти мутамаддинро таъмин намуда, маҳсулоти бехтарини миллиро муайян мекунанд. Соҳаҳои таъминоти захиравии саноатӣ истеҳсоли бунёдии хоҷагидориро таъмин менамоянду соҳаҳои умумии саноатӣ бошанд соҳаҳои хизматрасонӣ ва истеъмоли ниҳоиро таъмин мекунанд. Зарур аст, ки схемаҳои мушаххаси рушди саноати миллий маҳз бо таҷаммӯъи ин сохторҳо ҳамчун элементҳои сохтори системаи саноати миллий коркард карда шаванд.

Ҷанбаҳои татбиқӣ ва концептулаи назарияи системаҳои саноати миллий дар шароити ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти махсус дорад. Зеро айни замон ҳукумати кишвар ба таври фаъол ислоҳоти иқтисодӣ гузаронида истода аст, ки пеш аз ҳама самтҳои таъмини рушди устувори кишвар ва минтақаҳои он дар асоси гузаштан ба роҳҳои саноатикунории рушдро дарбар мегирад. Дар алоқа ба ин ташкили шароитҳо барои ташаккул ва рушд додани системаҳои саноати миллий, ки табиати инноватсионӣ доранд яке аз масъалаҳои асосии сиёсати саноатии миллии муосир дар кишвар ба ҳисоб меравад. Ташаккул додан ва сохторӣ намудани соҳаҳои комплексҳои саноатӣ, ки ҳамкориҳои судманди субъектону соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллиро таъмин менамоянд, бояд ҳамчун самти асосии коркардҳои стратегии усулҳои рушди кишвар ва сохторҳои он баромад кунанд (расми 1).

Расми 1. Ташаккулёбии соҳаи сиёсати саноатӣ

Аз ҷониби муаллиф таҳия шуда аст.

Аммо бояд тазаққур дод, ки ҳалли ин масъала бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мегардад. Пеш аз ҳама мушкилоти асосӣ дар мавҷуд набудани инфрасохтори ташаккулёбии системаи саноатӣ ва рушди инноватсионии он инъикос гардида, баъдан коркарди механизмҳои сиёсати саноатӣ дар мартабаи асосӣ қарор гирифтааст.

Лозим ба таъкид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистони имрӯза дар бунёди иқтисодиёт бо ду концепсияи ғоявӣ бархӯрд мекунанд. Концепсияи аввала бар он назар аст, ки гузаштани кишвар аз тоталитаризм ба демократия ва иқтисодиёти хусусӣ маҳдуд намудани фаъолияти давлатро талаб мекунанд. Концепсияи дуюм бошад ба таҷрибаи дигар кишварҳо таъя намуда,

дар назар дорад, ки иқтисодиёти муосири нав бидуни иштирок ва ҳавасмандгардонии давлат рушд карда наметавонад ва ҳамзамон талаб мекунад, ки функцияҳои аҳамиятнокӣ давлат ҳамчун қувваи ташкилдихандаи ҷомеа ва иқтисодиёт аз нав дида баромада шаванд. Концепсияи аввала инъикоси худро дар сиёсати иқтисодиёти рақобатӣ мебинаду, дуҷум бошад дар сиёсати саноатӣ. Чунин ҳолат наметавонад дар равишҳои методологии сохтани механизмҳои идоракунии кишвар, махсусан ҳангоми коркарди сиёсати саноатӣ инъикос нагардад. Гузашта аз ин ба ин ҳолат сохтори муосири хоҷагидорӣ халқ, сохтори соҳибмӯлкӣ ба воситаҳои истеҳсолӣ ва сохтори идоракунии мусоидат мекунад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ислоҳоти соҳаҳо рад кардани парадигмаи маъмули «монополияҳои табииро» талаб мекунад, ки айни замон барои Тоҷикистон имконнопазир аст. Воқеъан алҳол дар кишвар бахши бозорӣ моликияти хусусӣ, ки дар кишварҳои рушдкарда ба назар мерасад, ташаккул дода нашуда аст.

Ҳамин тавр, айни замон мутахассисон ҳарчанд дар сохтани сиёсати саноатӣ гуногунандешӣ дошта бошанд ҳам, бар он нуқтаи назаранд, ки дар кишвар сиёсати саноатӣ ва таҳизоти воситаҳои амалисозӣ он зарур аст. Аммо новобаста аз ҷой доштани нуқтаҳои назари гуногунӣ истилоҳи «сиёсати саноатӣ» дар маҷмӯъ тавсифҳои умумӣ он дида мешаванд. Имрӯз бештари олимони иқтисодӣ ба ақидаи ягонае омадаанд, ки сиёсати саноатӣ на танҳо зарур аст, балки дар маҷмӯъ элементи марказии фаъолияти мақмотҳои давлатӣ мебошад ва пеш аз ҳама ҳамчун инъикоскунандаи тараққиёт ва пешрафт кардани давлат мебошад. Инчунин баъзе фикрхоёро дидан мумкин аст, ки дар онҳо сиёсати саноатӣ ҳамчун қисми табиӣ, аммо ҳамчун қисми марказии сиёсати давлатӣ баромад мекунад. Вобаста ба ин се ҳолатро қайд намудан мувофиқи мақсад мебошад: дар ҳолати якум то ба ҳол ягон назарияи мувофиқи сиёсати саноатӣ коркард карда нашуда аст, ва дар ҳар ҳолати мушаххас ва ҳар як давлат коркарди мутобиқ ба ҳудуди ҳамон давлат дида мешавад ва ё нусхабардорӣ моделҳои дигарон дида мешавад. Дар ҳолати дуҷум ҳангоми коркард кардани сиёсати саноатии мушаххаси як қатор омилҳои тахассусияти ин ё он кишварро инъикос кунанда, таърих ва рушди иқтисодиву саноатии он бояд ба назар гирифта шаванд. Маълум аст, ки дар ин ҷо проблемаи то ҷи андоза назария ва методология ин тахассусиятро қабул мекунад, ба миён меояд. Ҳолати сеюм то ҳол пурра ҳаллошуда ин набудани ягонагии ақидаҳо дар байни назария ва амалия дар бораи он, ки оё принсипи чунин сиёсати саноатиро таҳия кардан зарур аст ва ё ин танҳо як оқибати табиӣ сиёсати иқтисодӣ ҳар давлат дар маҷмӯъ аст.

Ин мушкилот сабаби мавҷуд набудани ақидаи ягона оид ба объекти сиёсати саноатӣ гардида, ҳамчунин ба самти сохтани пояи назариявӣ методологии сиёсати саноатӣ низ таъсир хоҳанд расонид.

Ҳамин тавр мувоҳидаҳои назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи сиёсати саноатӣ, пеш аз ҳама, ҳангоми ташаккулёбии сиёсати саноатӣ бояд ба назар гиранд, ки барои дуруст ташаккул ёфтани он, омилҳо ва шароитҳои бунёдӣ мавҷуд ҳастанд. Аз нигоҳи мо дар маҷмӯъ системаи онҳо ва дар алоҳидагӣ элементҳои ҷудогонаи алоқамандҳои онҳо яке аз масъалаҳои муҳими назарияи ташаккулёбии сиёсати саноатӣ мебошад.

Ҳамин тавр шароитҳои бӯҳрони ҷаҳонӣ ва оқибатҳои манфии бо он алоқаманд, инчунин зарурати гузаштани иқтисодиёт ва ҷомеа ба тартиби нави ҷаҳонӣ муайян кард, ки маҳз давлат бояд як қатор функцияҳои рушд кардани бахши воқеӣ иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла истеҳсолоти саноатиро бояд ба зимма гирад. Дар алоқа ба ин яке аз проблемаҳои муҳими назариявӣ, методологӣ ва амалӣ ин ташаккулёбӣ ва амалишавии сиёсати саноатии давлатӣ ба воқеиятҳои ҷорӣ ҷавобгӯи буда дар сатҳи умумимиллӣ ба ҳисоб мерасад.

Дар маҷмӯъ таҳлили тахассусияти Тоҷикистони муосир нишон медиҳад, ки афзалиятҳои сиёсати саноати давлатӣ бояд пеш аз ҳама дар доираи васеӣ иштирокчиёни ҷорабинҳои асосии сиёсати саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне давлат, ниҳодҳои он, сохтори тижорат, намоёндагони ҷамъиятҳо ва дигарон мавриди муҳокимаи қушод қарор гирад. Баъдан сиёсати саноатӣ манфиатҳои қонунии ҳамаи иштирокдорони фаъолияти саноатиро,

новобаста аз иқтисодии молиявӣ, шакли моликият, мақомашон дар ҷомеа бояд баробар ба инобат гирад ва дар ниҳоят сиёсати саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба таври афзалиятнок сарчашмаҳои маблағгузориҳои давлатии ҷорабиниҳои худро дошта бошад. Ин имконият медиҳад, ки сиёсати саноатӣ аз ғаразҳои субъективӣ, вобастагӣҳои раванدى ва манфиатҳои муғризона орӣ бошад. Хамин тавр махсусгардонии сиёсати саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки барои гузаронидани он танҳо як механизми бозорӣ нокофист. Идоракунии бомаҳоратонаи давлатӣ, алоқамандии тағйирпазири идорракуний ва танзими бозор зарурати ҳоса доранд. Сухан оид ба системаи нави самтҳои иқтисодие меравад, ки субъектони хоҷагидорию баҳри рушди тавсеаи тартиби нави технологӣ ҳавасманд месозад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТҲО

1. Вайкок М.А., Водождокова З.А. Понятие производственной системы промышленного предприятия и этапы ее развития // Инновации и инвестиции / М.А. Вайкок, З.А. Водождокова. – М., 2016. - № 11. – С.48-52.
2. Вдовенко З.В. Индустриальная система в условиях экономической нестабильности // Транспортное дело России / З.В. Вдовенко, Д.Н. Клепиков, А.В. Лукьянова– М, 2014. - № 6. - С. 48-51.
3. Верещагина Е.В. Сущность промышленной политики государства // Academy / Е. В. Верещагина. - Иваново, 2016. - № 8(11). – С. 40-45.
4. Воробьева, Н.А. Роль промышленной политики в территориальной организации национальной экономики // Вестник Иркутского государственного технического университета / Н.А. Воробьева. – Иркутск, 2012. - № 7 (66). - С. 177-181.
5. Идрисов, Г.И. Промышленная политика России в современных условиях / Г.И. Идрисов. – М., 2016. - 160 с. – С. 9. ISBN 978-5-93255-443-2.
6. Каюмов Н.К. Переходная экономика Таджикистана: концепции, цели и механизмы развития. - Душанбе, ИЭ и Д АН РТ, 2013. - 661с.
7. Комилов, С.Д. Теоретические аспекты инновационно-инвестиционного развития промышленных предприятий в Республике Таджикистан // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет) / С.Д. Комилов, Е.Ш. Мирзоева. – Душанбе, 2019. - № 1 (65). - С.12-21
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 272). ш. Душанбе, 18 майи соли 2017, № 384

Аскарова Санавбархон Султонхоҷаевна доктор PhD сармуаллимаи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел: +992926165557 e-mail: sanam85@mail.ru

Нуриддинова Манзура Исмаиловна н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, e-mail: nuriddinova-1970@mail.ru

ТАМОҶУЛҲОИ РУШДИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТӢ РУШДИ САНОАТ

Зарурати пурзӯр намудани самти амалии стратегияҳо ва консепсияҳои рушди саноат, ки вақтҳои охир дар кишвари мо ба миён гузошта шудаанд, моро водор месозад, ки ба ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои идоракунии гузариши баҳши дуюмдараҷа ба тартиби нави технологӣ дар шароити дастрасии маҳдуд ба бозорҳои байналхалқии молияҳо ва технологияҳо, мушкилиҳои сохтмони институтсионалӣ ва амали дигар омилҳои номусоид, ки ба ташаккули иқтисодиёти муосири рақобатпазир монеъ мешаванд, рӯ ба рӯ шаванд. Ин мақола ба муайянкунӣ ва асоснок кардани роҳҳои мушаххаси такмилёбии танзими давлатии рушди саноат баҳшида шудааст. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф ҳам усулҳои умумии илмӣ

ва ҳам хусусӣ, иктисодӣ, аз ҷумла таҳлил ва синтез, равиши мураттаб, маводҳои оморӣ ва дигар воситаҳои тадқиқот васеъ истифода шудаанд.

Калидвожаҳо: танзими давлатӣ; рушди саноат; сохтори саноатӣ; ивазкунандаи воридот; механизмҳои танзими рушди саноат; рақобатпазирӣ; стратегияи рушди саноат, сиёсати саноат; рушди ба содирот нигаронидашуда.

ТЕНДЕНЦИИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Потребность в усилении практической направленности выдвинутых в последнее время в нашей стране стратегий и концепций промышленного развития заставляет обратиться к поиску решения проблем управления переходом вторичного сектора к новому технологическому укладу в условиях ограниченного доступа к международным рынкам финансов и технологий, трудностей институционального строительства и действия других неблагоприятных факторов, препятствующих формированию современной конкурентоспособной экономики. Определению и обоснованию конкретных путей совершенствования государственного регулирования развития промышленности посвящена настоящая статья. Для достижения поставленной цели применялись как общенаучные, так и частные, экономические методы, в том числе анализ и синтез, системный подход, широко использовались статистические материалы и другие средства исследований.

Ключевые слова: государственное регулирование; промышленное развитие; промышленная структура; импортозамещение; механизмы регулирования промышленного развития; конкурентоспособность; стратегия промышленного развития, промышленная политика; экспортоориентированное развитие.

Дар амал татбиқи самтҳои рушди институтсионалӣ бо тамаркузи стратегияи онҳо, ба низом даровардан ва ҳамоҳангсозии фаъолияти муассисаҳои рушди маҷмӯаҳои саноатӣ тавассути таъсиси институти ягонаи интегратор, ки ба рушди саноат мусоидат мекунад, имконпазир аст. Ин танҳо бо истифода аз механизмҳои зерин имконпазир аст:

1. Ташкили Шӯрои миллии саноатӣ, ки ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот медиҳад ва барои хабардор кардани ҳукумат дар бораи вазъи саноат ва таҳияи тадбирҳои стратегияи вобаста ба баланд бардоштани самаранокии соҳаи саноат масъул аст.

2. Аз тарафи Шӯрои миллии саноат дар асоси мунтазам тартиб додани Стратегияи рушди саноат, ки Доктринаи саноатии мамлакат, Самтҳои асосии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи давлатии рушди саноат, Ҳисоботи миллии дар бораи татбиқи ин барнома.

3. Ба низом даровардани чараёни идоракунии рушди саноат бо роҳи ҳамгироии сиёсати илмӣ ва техникаӣ ва саноатӣ тавассути ҳаллу ҷасли вазифаҳои зерин:

- мушаххас кардани ҳуҷҷатҳои меъёрий дар самти фаъолияти ташкилию маъмурии мақомоти иҷроияи федералӣ;
- зиёд кардани фармоиши давлатӣ дар миқёси кишвар ба маҳсулоти илмӣ ва техникаӣ ва инноватсионӣ;
- бино кардани муассисаҳои илмӣ дар инфрасохтори инноватсионӣ саноатӣ;
- ба низом даровардани фаъолияти давлат, корхона ва илм тавассути таъсиси институти ягона-интегратори унсурҳои алоҳида, ки ба рушди саноат мусоидат мекунад;
- таҳияи стратегияи “воридотивазкунии ба содирот нигаронидашуда”;
- ҳавасмандгардонии талаботи ширкатҳои саноатӣ ва инноватсионӣ бо истифода аз усулҳои нави ташкилии идоракунии давлатӣ, ки бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ таҳия шудаанд;
- пурзӯр намудани пешбурди лоиҳаҳо, интиқоли технология, муколамаи мустақими байни истехсолот ва мақомоти давлатӣ;

- мураттаб сохтани афзалиятҳои стратегӣ дар соҳаҳои технологӣ бо имкони ҳамгироии босуръати ширкатҳои ватанӣ ба занҷирҳои бузурги технологиии миллий.

Илова бар ин, қайд кардан муҳим аст, ки сиёсати саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои баландтехнологӣ бояд хусусияти дирижистии идоракуниро пайдо кунад, зеро амалияи муосири таъсиррасонӣ ба агентҳои иқтисодӣ дар шакли ҷудогона бесамар будани онро дар баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳои истеҳсолӣ ва инноватсионӣ нишон медиҳад.

Намунаи ин амалия метавонад ҳамчун як қатор тадбирҳое, ки дар Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Рушди саноат ва баланд бардоштани рақобатпазирии он” эълон шудаанд, вале бо механизмҳои мушаххаси татбиқи онҳо ҳамроҳ нашудаанд, масалан:

- назорати қатъӣ оид ба риояи принсипи афзалият додан ба таҳвилгарони ватанӣ дар бозори хариди давлатӣ бо риояи шаклҳои рақобатии харид, ки пастшавии нархҳо ва иҷрои босифати фармоишро кафолат медиҳанд;

- зиёд намудани ҳиссаи маҳсулоти инноватсионӣ дар хариди мақомоти давлатӣ;

- таҳия, татбиқ ва тавсеаи фаъолонаи низомҳои ягонаи рақамӣ (дар асоси мақомоти ҳокимияти давлатӣ), ки қодир ба назар гирифтани, эҷод кардан, тағйир додани занҷирҳои технологӣ дар сатҳи миллий, инчунин ба назар гирифтани, мониторинг ва ба таври оммавӣ қорӣ намудани иштирокчиёни объектҳои саноатӣ дар низомии талабот/пешниҳод дар речаи онлайн;

- қорӣ намудани низомии мониторинги сатҳи техникӣ бо истифода аз технологияҳо дар сохтмони нав ё таҷдиди иқтидорҳои истеҳсолӣ аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ ё ватанӣ.

Масалан, барои татбиқи чорабиниҳои (ва воқеан ҳадаф) “Татбиқи низомии мониторинги сатҳи техникӣ технологияҳо, ки ҳангоми сохтмони нав ё таҷдиди иқтидорҳои истеҳсолии кӯҳна аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ ё дохилӣ қорӣ карда мешаванд”, он имкон дорад, ки механизми бозгашт пешниҳод карда шавад, яъне ҳангоми ҳамоҳангсозии ин чорабинӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии он ҳангоми санҷиши манфиатнокии он бояд ба назар гирифта шавад.[1, С. 24–28]

Низомии мониторинг ба Вазорати саноат ва савдо дар заминаи комиссияҳои экспертии илмӣ-техникии дар назди он таъсисёфта, аз ҷумла мутахассисони пешбари техникии ин соҳа аз бахши саноат ва корпоративӣ, илми академӣ ва донишгоҳӣ вогузор карда шавад. Натиҷаҳои ин санҷишро метавон ҳангоми баррасии дархостҳои сармоягузори барои дастгирии молиявӣ қарзӣ барои лоиҳа истифода бурд.

Возеҳ аст, ки сиёсати воридотивазкуниро на худ аз худ, балки бо “пайванди” зич бо вазифаи асосии рушди иқтисоди Тоҷикистон – таъмини афзоиши рақобатпазирии он дар дурнамои дарозмуддат амалӣ кардан лозим аст. Воридотивазкунии стратегӣ ин раванди аз миён бурдани ашёи хоми воридотӣ, маводҳо, маҳсулоти харидашуда ба сатҳи пасти истеҳсолот мебошад. Чунин равиш ба ивази воридот маънои даст кашидан аз консепсияи ҳамгироӣ ба занҷирҳои арзиши ҷаҳонӣ ва талош барои иваз кардани тамоми воридоти саноатӣ тавассути эҷоди амсилаи автаркии иқтисодро надорад. Ин ҳаёли хомест, ки иқтисоддонҳои таблиғотии либералӣ баъзан дидаву дониста ба тарафдорони амалҳои стратегии иқтисодӣ нисбат доданро сарфи назар мекунанд. Воридотивазкунии дарозмуддат мутобиқи сиёсати саноатӣ маънои даст кашидан аз самти содиротии ҳалқаҳои занҷирҳои глобалии арзиши иловашударо, ки дар қаламрави миллий парвариш меёбанд, надорад. Пас, ба ин маъно ҳатто бо он муаллифоне, ки зарурати тақвият намудани ошкорбаёнӣ иқтисодиётро ошкоро эълон мекунанд, розӣ шудан мумкин аст. Масъалаи муҳимтар, муайян кардани ҳадафҳои стратегии рушди саноат ва мавқеи истеҳсолкунандагони ватанӣ дар занҷираи арзиши иловашудаи ҷаҳонӣ мебошад.[2, С. 16–26]. Дар доираи сиёсати воридотивазкунӣ мумкин ва зарур аст, ки монеаҳои гумрукӣ ва маъмурӣ барои воридоти мошинҳо, таҷҳизот ва ҷузъҳои хориҷӣ муваққатан кам карда шаванд, агар ин тадбирҳо ба низомии тадбирҳои баланд бардоштани сатҳи технологию истеҳсолот ба таври дақиқ ворид карда шаванд. Дар ниҳоят, воридотивазкунии стратегӣ набояд ва наметавонад бо ҳаҷми бозори худ маҳдуд карда шавад ва танҳо дар натиҷаи экспансияи умумӣ дар бозорҳои

чаҳонӣ муваффақ мешавад. Аз ин рӯ, Вазорати саноат ва савдо дар самти стратегияи “воридотивазкунии ба содирот нигаронидашуда” чиддан кор мебарад, ки ба маънои концептуалӣ оксюмор нест.[3, С. 6–11]

Умуман, дар иқтисодиёти муосири чаҳонӣ дигар аниқ ҷудо кардани амсилаҳои воридотивазкуниро аз рушди ба содирот нигаронидашуда имконнопазир аст, чуноне ки дар назарияи иқтисодии солҳои 1950-1960 мӯд буд. Муваффақиятҳои инкишофи мукаммали кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ нишон медиҳанд, ки онҳо ҳар ду амсиларо моҳирона ба ҳам пайвастанд. Тамоми масъала дар он аст, ки заминаи ҳадди аксари технологӣ барои тавсеаи минбаъдаи содирот дар натиҷаи тадбирҳои оид ба мусоидат ба воридотивазкунии, яъне рушди сатҳҳои болоии занҷирҳои чаҳонии арзиши иловашуда ва ё ҳадди ақалл ба таври ҷиддӣ мустаҳкам шудан дар бозори дохилӣ мебошад.

Маҳз дар ҳамин ҷо, ба андешаи мо, тақсимои маъноӣ байни ҷонибдорони равишҳои либералии иқтисоди кушода ва ҷонибдорони амалҳои стратегӣ, ки ба миллат нигаронида шудааст, ҷойгир аст. Маҳз, иқтисоддонони либералӣ барои васеъ намудани заминаи технологияи воридотивазкунии кӯшиш намеkunанд, балки танҳо аз бартарии ҳозираи рақобатие, ки то ҳол дар истеҳсолкунандагони алоҳидаи мустаҳкамшуда ва ё ҷамъиятҳои онҳо вучуд доранд, мебароянд. Онҳо далелҳои маъруфро дар бораи хатари хароҷоти бефоидаи захираҳо, интиҳоби сунъии ғолибон, фасод ва истифодаи бесамари маблағҳои барои дастгирии воридотивазкунии ҷудошуда ва ғайра истифода намуда, боиси пайдо шудани “тегинхӯр”-и оянда мешаванд. Чуноне ки аз амалияи чаҳонӣ аён мешавад, маҳз давлат ташаббускори ҳавасмандгардонии рушди саноат бо истифода аз механизмҳои бозорӣ ва ғайрибозорӣ мебошад.[5, С. 31–42]

Ҳамин тариқ, барои таъмини самаранокии ислоҳоти минбаъда бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти саноати ватанӣ низоми тадбирҳои ташкилию идоракунӣ, пеш аз ҳама, навсозии заминаи истеҳсолию технологӣ ва фароҳам овардани шароит барои пешравии технологӣ.[4, С. 97–108]

Бо ин мақсад низоми тадбирҳои тақмил додани механизмҳои танзими давлатии рушди саноат, аз ҷумла дар соҳаи асосии инкишофи заминаи истеҳсолию технологияи маҷмӯаҳои саноатӣ таҳия намудан зарур аст.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТҲО

1. Абдикеев Н. М. Технологии когнитивного менеджмента в цифровой экономике. Мир новой экономики. 2017;3:24–28.
2. Абдикеев Н. М., Богачев Ю. С. Расчет стоимости нематериальных активов, созданных на базе объектов интеллектуальной собственности. Учет. Анализ. Аудит. 2017;4:16–26.
3. Масленников В. В., Федотова М. А., Сорокин А. Н. Новые финансовые технологии меняют наш мир. Вестник Финансового университета. 2017;2(98):6–11.
4. Голиченко О. Государственная политика и провалы национальной инновационной системы. Вопросы экономики. 2017;2:97–108.
5. Carayannis E., Grigoroudis E. Quadruple innovation helix and smart specialization: Knowledge production and national competitiveness. Foresight and STI Governance. 2016;10(1):31–42.

Аслонов С.М. - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, улица Борбада 48/5. Тел.: (+992) 93 777 77 98.
E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ БИЗНЕС-СРЕДЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

За последние несколько лет развитие **startup**, стало продвигаться. В большей мере этому способствует желание людей открыть какое-либо своё дело для более стабильного и высокого заработка.

Говоря о скорости развития startup подразумевается не то, что нет желающих открыть своё дело, а то, что чаще всего эти желания упираются в области, которые зачастую уже развиты на рынках страны. В лучшем случае такие начинания остаются на одном уровне, а в худшем разочарование предприниматели вынуждены закрываться.

Продвижение startup (не считая тех областей, где и так достаточно представителей рынка) началось только несколько последних лет назад. При этом были достаточно значимые мероприятия, которые вплотную направлены на развитие бизнеса.

Стартап — это только что созданная компания (возможно даже не являющаяся еще юридическим лицом), находящаяся на стадии развития и строящая свой бизнес либо на основе новых инновационных идей, либо на основе только, что появившихся технологий. Чаще всего, характерные особенности стартапа - это нехватка финансов и положение фирмы на рынке. Сложившаяся практика венчурных инвестиций предполагает несколько этапов финансирования стартапов, на каждом из которых компания привлекает достаточно средств для поддержания роста и достижения следующего раунда инвестиций.[1, стр.139]

Венчурные инвестиции (от англ. venture — «риск», «авантюра») — это инвестиции в перспективные новые компании (стартапы) или в компании, стремящиеся существенно расширить бизнес в ожидании получения высокого дохода в будущем. Вкладывая средства в такие компании, инвесторы обеспечивают их финансирование. При этом, учитывая особенности подобных предприятий, венчурные инвестиции имеют высокую степень риска. Таким образом, по сути венчурные инвестиции являются долгосрочными инвестициями в высокорискованные ценные бумаги. Венчурный инвестор (венчурный капиталист) — это инвестор, работающий в сфере венчурных инвестиций. Венчурным инвестором может быть как частное лицо, так и организация.

Эксперты считают, что главные препятствия для стартапов в Таджикистане — низкая скорость интернета, высокие налоги и сложное законодательство.

В то же время эксперты отрасли отмечают, что сейчас Таджикистан остро нуждается в стартапах, ориентированных на образование, здравоохранение, информационные технологии и агротехнологии.

По инициативе Основателя мира и национального единства – Лидера нации Эмомали Рахмона – 31 декабря 2018 года было создан Государственное учреждение «Бизнес инкубатор Таджикистана».

Учреждение действует в рамках своих уставных полномочий по оказанию методической поддержки, консультированию начинающим предпринимателям и с учетом опыта бизнес-инкубаторов цивилизованных стран, осуществляет свою деятельность в области развития бизнеса и инвестиций.

Государственное учреждение «Бизнес инкубатор Таджикистана» предоставляет следующие услуги:

- Предоставление бизнес-образования;
- Рекомендации по разработке бизнес-планов;
- Проведение тренингов и курсов «от плана к действию»;
- Изучение способов получения капитала;

- Налоговые и юридические консультации;
- Маркетинговые и технические консультации.

Startup Talks - это платформа для привлечения интереса, мотивации и повышения предпринимательской активности в регионах РТ, где планируется запуск функционирования представительств бизнес-инкубатора, что позволит собрать целевую аудиторию и подготовить будущий потенциал для вовлечения их работа с участниками будет осуществляться в виде: набора на Business Skills (курсы подготовки предпринимателей) и Startup Stan Cup.

Площадка бизнес-инкубатора дает возможность диалога, участников со спикерами на регулярном основе;

Startup Talks способствует открытию диалога по актуальным темам стартапов и предпринимательства в целом, возможностей и перспектив, как в мире, так и на локальном уровне. [3]

Сейчас развитием стартапов в стране занимаются международные организации, путем финансовой поддержки молодых предпринимателей. Среди них — Программа развития ООН в Таджикистане, «Peak Tajikistan», «Startup Go», «Accelerate Prosperity» и другие.

Например, только «Peak Tajikistan» за время своей деятельности поддержал около 100 стартапов. Самая большая сумма финансирования стартапов со стороны «Accelerate Prosperity» составляет 50 тысяч долларов США.

На уровне правительства стартапам начинающих предпринимателей помогает только государственное учреждение «Формирование и развитие предпринимательства в Таджикистане». [2]

Предпринимательство в республике развивается под воздействием факторов и условий, которые влияют на эффективность ее деятельности. Иными словами, реализация предпринимательской деятельности возможна только при наличии и функционировании предпринимательской среды. На ее формирование и функционирование влияют различные условия, основными из которых, на наш взгляд, являются: экономические; социально-культурные; научно-технические; институциональные (политико-правовые и организационно-технические) и др.

Следовательно, можно утверждать, что формирование условий для ускоренного развития предпринимательства невозможно без реализации комплекса мероприятий, состоящего из таких элементов, как:

- формирование институциональных правил (законодательно-правовых основ и упрощение административных процедур предпринимательской среды для функционирования субъектов хозяйствования в начале, в процессе, и при завершении предпринимательской деятельности, а также предпринимателей в организационных, юридических и других аспектах деятельности);
- оказание финансовой помощи и развитие предпринимательской инфраструктуры;
- внедрение достижений научно-технического прогресса через предоставление льгот предпринимательским структурам, работающим в высокотехнологических нишах национальной экономики. [4, стр.149]

В рамках созданию новых рабочих мест и расширению экспорта был создан проект USAID по Развитию Предпринимательства и бизнес-среды в Таджикистане, в которой включались следующие программы:

1. Развитие предприятий – Содействие конкурентоспособным отраслям за счет их выхода на новые целевые рынки (региональные или глобальные) для **увеличения продаж и экспорта** при одновременном привлечении местных и международных инвестиций.
2. Создание новых рабочих мест – Развитие предпринимательства и эффективных трудовых ресурсов посредством целевого обучения для **создания новых рабочих мест** или улучшения существующих.

3. Улучшение бизнес-среды – Создание условий для рабочих мест и инвестиций путем поддержки изменений в политике посредством диалога между государственным и частным секторами, анализа и применения мировых стандартов.

В периоде реализации проекта с октября месяца 2019 года по сентябрь 2024 года, проект дал следующие результаты:

- С началом проекта более 1,800 местных предпринимателей из Таджикистана приняли участие в виртуальном и очном форматах тренингов по приобретению навыков, способствующих экономическому росту региона. Тренинги проводились международными экспертами включая компании Mastercard, UPS, PayPal, and the E-commerce Institute.
- Более 500 молодых людей закончили профессиональные IT курсы по популярным языкам программирования (i.e. Golang, PHP, Python, Android, Java Script, и т.д.). Более 227 выпускников нашли новую работу или смогли продвинуться по карьерной лестнице.
- При поддержке USAID FGI местные компании привлекли более 10 миллионов долларов США внутренних и внешних инвестиций и финансирования, что способствовало расширению и диверсификации производства и созданию более чем 820 новых (46% женщин) и 2655 улучшенных рабочих мест.
- USAID/FGI помог более 50 частным предприятиям внедрить лучшие международные практики и стандарты в области управления, маркетинга и операционной деятельности, что способствовало увеличению продаж, эффективности работы и улучшению условий труда для более чем 650 сотрудников этих компаний. [5]

ЛИТЕРАТУРА

1. Аслонов С.М. Поддержка бизнес-идей (стартапов) для развития предпринимательства. Экономика Таджикистана. №3-2020. – с. 139 - 142.
2. <https://cabar.asia/ru/tadzhikistan-startapy-nuzhny-no-uslovij-net>
3. <https://bizincubator.tj/proekti/>
4. Аслонов С.М. Роль предпринимательства в обеспечении экономической безопасности Республики Таджикистан. Вестник Таджикского Национального Университета. №6. Ч2-2018 – с.149-152.
5. <https://www.usaid.gov/ru/tajikistan/fact-sheets/usaid-future-growth-initiative>.

Исозода Афзалшо Зиёдулло – Донишгоҳи давлатии Данғара, ассистенти кафедраи банақшагири ва барномасозии компютери дар соҳаҳо. Суроға: 735320 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Данғара. E-mail: isozoda19@mail.ru тел.: + (992) 885556595.
Ахмадов Фарахманд Муфазалович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи омор. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: Farahmand@mail.ru. Телефон: (+992)901-61-66-33.

ТАҲҚИҚИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ АЗ РӢИ НАМУДИ ФАӢОЛИЯТИ ИҚТИСОДӢ ВА АРЗӢБИИ ОМОРИИ СОҲТОРИ ОН

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ таҳқиқ гардида, арзёбии омории соҳтори он гузаронида шудааст. Қайд шудааст, ки тағйиротҳои соҳтории бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси тағйирёбии соҳтори шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ гардида, номутаносибӣ ва дифференсиатсия дар он дида мешавад. Дар ин замина, таҳлили омории соҳтори шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ гузаронида шуда, дараҷаи тағйирёбии он муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: сохтори шуғл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, намуди фаъолияти иқтисодӣ, тағйирёбии сохторӣ, захираҳои меҳнатӣ, сиёсати давлатии шуғли аҳоли, сатҳи касбии кормандон, сатҳи зиндагӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ПО ВИДАМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЕЕ СТРУКТУРЫ

В статье исследованы теоретические аспекты занятости населения по видам экономической деятельности и проведена статистическая оценка ее структуры. Было отмечено, что структурные изменения на рынке труда Республики Таджикистан приводят к изменению структуры занятости населения по видам экономической деятельности, в ней наблюдается дисбаланс и дифференциация. В этом контексте был проведен статистический анализ структуры занятости населения Республики Таджикистан по видам экономической деятельности и определена степень ее изменения.

Ключевые слова: структура занятости в Республике Таджикистан, вид экономической деятельности, структурные изменения, трудовые ресурсы, государственная политика занятости, профессиональный уровень работников, уровень жизни.

STUDY OF EMPLOYMENT BY TYPE OF ECONOMIC ACTIVITY AND STATISTICAL ASSESSMENT OF ITS STRUCTURE

The article examines the theoretical aspects of employment by type of economic activity and provides a statistical assessment of its structure. It was noted that structural changes in the labor market of the Republic of Tajikistan lead to a change in the structure of employment of the population by type of economic activity, there is an imbalance and differentiation in it. In this context, a statistical analysis of the employment structure of the population of the Republic of Tajikistan by type of economic activity was carried out and the degree of its change was determined.

Keywords: structure of employment in the Republic of Tajikistan, type of economic activity, structural changes, labor resources, state employment policy, professional level of workers, standard of living.

Тағйиротҳое, ки солҳои охир дар сохтори бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасанд, боис гардидааст, ки дар сохтори шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ номутаносибӣ ва дифференсиатсия пайдо шавад ва ин ҳолат ба номутобикати динамикаи нишондиҳандаҳои талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ вобаста мебошад.

Тағйиротҳое, ки дар сохтори шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ ба амал меоянд, равандҳои муҳимтарини бозори меҳнатро тавсиф меkunанд ва ошкор намудани қонунияти тағйири онҳо дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ фаъолияти самаранок ва рушди институтҳои ба тақсимои меҳнат ҷалбшударо таъмин меkunад.

Дар самти идоракунии бомуваффақияти шуғли аҳоли аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар сатҳи миллий ва минтақаҳо бояд усулҳои омӯрӣ коркард шавад, ки имкони ошкор намудани қонунияти алоқамандии нишондиҳандаҳои миқдории бозори меҳнатро диҳад. Ҳамзамон, истифодаи он боиси болоравии самаранокӣ фаъолияти бозори меҳнат гардида, қарорхое, ки оид ба масъалаи шуғли аҳоли аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ қабул мегарданд, асоснок шаванд ва тағйироти сохтори шуғл аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ ошкор кардашуда, дифференсиатсия ва нобаробарии тақсимои шуғл дар соҳаҳо ба танзим дароварда шавад.

Танзим ва бартараф намудани муаммоҳои шуғли аҳоли дар маркази диққати натаанҳо олимон, муҳаққиқон қарор дорад, балки дар сиёсати дохилию хориҷии давлат масъалаи калидӣ ба шумор меравад. Чунончи, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 шуғли пурмахсул ҳамчун бахши афзалиятнок ба нақша гирифта шудааст.

Яке аз самти афзалиятноки сиёсати давлатии шуғли аҳоли ташкили курсҳои омӯзишӣ, ки дар самти баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ равона гардидааст, ба шумор меравад. Амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар соҳаи тайёр намудан, бозомӯзӣ, такмили ихтисоси мутахассисон ва кормандон бо назардошти талаботи иқтисодӣ рақамӣ, таҳияи механизми доимоамалкунандаи танзими низоми тайёр кардани мутахассисон ва кормандон яке аз мақсадҳои асосии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тайёр намудани мутахассисон бо назардошти талаботи бозори меҳнат мебошад [4, с.109]. Мутобик намудани сатҳи касбии кормандон ба талаботҳои бозори меҳнати муосир, муайян ва ошкор кардани талаботи имрӯза ва ояндаи бозори меҳнат ба мутахассисон мутобики дурнамои рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи асосӣ ба шумор меравад, зеро самаранокии фаъолияти бозори меҳнатро аз ҳолат, вазъият ва сохтори шуғл арзёбӣ намудан мумкин аст.

Бояд хотирасон намуд, омилҳое, ки бавосита ба сатҳи зиндагӣ таъсир мерасонанд дараҷаи шуғли аҳолии қобили меҳнат, давомнокии вақти корӣ, шиддатнокии меҳнат, шароити ҳифзи меҳнат, техникаи бехатарӣ дар истеҳсолот ва ғайра ба шумор мераванд [1, с.116].

Сохтори шуғл то дараҷаи муайян сохтори умумии иқтисодиётро иникос мекунад ва тағйирёбии он то як андоза зерин таъсири тағйирёбии иқтисодиёт сурат мегирад. Дар ин замина, маълум мегардад, ки коркарди сиёсати самаранокии шуғл бояд таблиғгари чорабиниҳо буда, пеш аз ҳама бо тағйирёбии сохтори шуғл аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ мувофиқ бошад. Таҷрибаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки бозсозии сохторӣ яке аз вазифаҳои мушкӣ ба шумор меравад. Дар алоқамандӣ ба ин, зарурият ба миён меояд, ки тағйирёбии сохтори шуғли аҳолиро аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ арзёбӣ намоем, зеро ҳалли як қатор муаммоҳо аз он вобаста мебошанд. Пеш аз ҳама, зарурияти омӯзиш ва нисбатан афзун намудани асосҳои назариявии сохтори ҷараёнҳо, ошкор намудани қонуният ва алоқамандии байни тақсмоти шуғл дар соҳаҳои фаъолият, ки дар шароити муосир нобаробар ҷойгир шудааст, ба миён меояд. Дигар самти масъала дар он аст, ки нокифоягии воситаҳои методологӣ барои таҳқиқи тағйирёбии сохтори шуғл аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ истифодашаванда ба назар мерасад. Сеюм, мавҷуд набудани асосҳои концептуалӣ ва механизми муайян дар рафти коркарди сиёсати сохтории шуғл чи дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақавӣ боиси пурра таҳқиқ нагардидани масъалаи мазкур мегардад [3, с.74].

Дар мақолаи мазкур ба сифати объекти таҳқиқот шуғл аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ барои солҳои 2011-2022 интиҳоб шудааст.

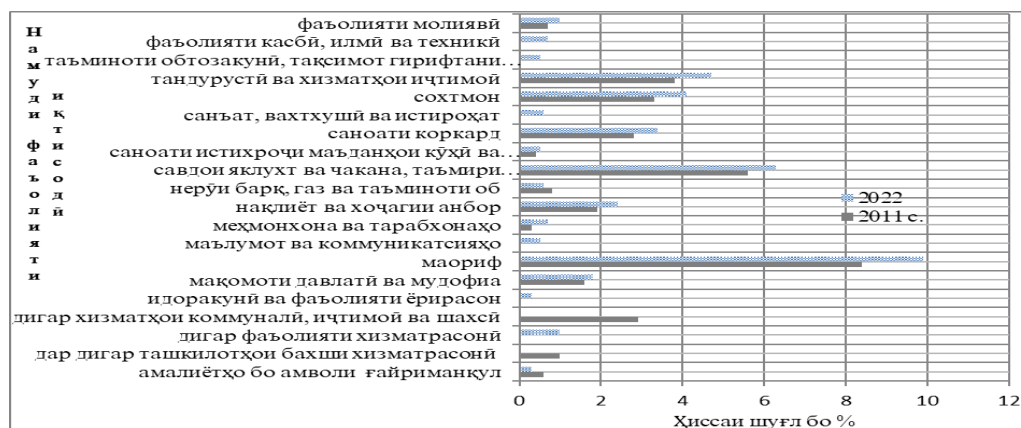
Интиҳоби қатори вақтӣ бо он асоснок карда мешавад, ки дар соли 2011 таснифоти нав, таснифоти умумии намуди фаъолияти иқтисодӣ (ТУНФИ-1) тадбиқ шуда буд, ки ба таснифоти қаблан истифодашаванда таснифоти умумии соҳаҳои хоҷагии халқ (ТУСХХ) қиёснопазир мебошад. ТУНФИ – вобаста ба зарурияти мутобик сохтани низоми баҳисобгирӣ ва омор, ки дар амалияи байналхалқӣ истифода мегардад, қабул гардидааст. Бояд ёдовар гардид, ки маълумоти солҳои 2019-2022 оид ба намуди фаъолияти иқтисодӣ тибқи ТУНФИ-2 таснифот карда мешаванд. Дар ин замина, номгузории самти фаъолияти иқтисодӣ, ки дар диаграммаи 1 инкос ёфтааст, қисман фарқкунанда мебошад. Чунончи, дар ТУНФИ-2 намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ба монанди: дигар фаъолияти хизматрасонӣ, санъат, вахтхушӣ ва истироҳат, идоракунӣ ва фаъолияти ёрирасон, фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ, маълумот ва коммуникатсияҳо, таъминоти обтозакуни, тақсмот ва гирифтани ашёи дуҷумдараҷа истифода гардидааст, ки дар таснифоти ҷаблӣ истифода намегардид ва қисме аз онҳо дар дигар шакл пешниҳод шуда буданд.

Дар ТУНФИ-1 намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ба монанди: дигар хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ ва дар дигар ташкилотҳои бахши хизматрасонӣ истифода мегардид.

Баробари рушд ёфтани иқтисодиёти мамлакат дар шароити иқтисоди рақамӣ дар намудҳои фаъолияти иқтисодӣ чи дар бахши воқеӣ ва хизматрасонӣ низ тағйиротҳо сӯрат

мегиранд. Дар ин замина метавонад намудҳои фаъолияти иқтисодии ба ҳолат ва шароитҳои рақамикунонии иқтисодиёти мамлакат мутобиқ дар ТУНФИ-ҳои навбатӣ ворид карда шаванд ва дар ин самт бояд маҳдудиятҳо мавҷуд набошанд.

Дар рафти таҳқиқи омӯрӣ маълум гардид, ки дар сохтори шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ТУНФИ тағйироти ҷиддӣ ба назар мерасад.

Диаграммаи 1. Тақсироти ҳиссаи аҳолии машғул дар иқтисодиёти ҷумҳурий аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ, солҳои 2011-2022 бо %

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои маҷмӯаи омӯриҳои Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии омӯри назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – С. 142-143 ва омӯри солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омӯри назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023. – С. 88-89.

Бояд қайд намуд, ки ҳиссаи аҳолии машғул дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ нисбат ба дигар соҳаҳо бештар (соли 2011-ум 67% ва соли 2022-ум 63,2%-и шуғли умумӣ) буда, ин маълумот дар диаграмма ворид нагардидааст, зеро соҳае, ки ҳиссаи аҳолии шуғлварзанда дар онҳо кам аст, дар диаграмма инникос намеёбанд.

Аз маълумотҳои диаграммаи 1 маълум аст, ки даҳсолаи охир боиси ҷидди тағйир ёфтани сохтори шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ гардида, ҳиссаи шуғл дар баъзе намуди фаъолият афзоиш ёфтааст. Соли 2022 нисбати соли 2011 ҳиссаи шуғл аз рӯи намуди фаъолият бо нишондоди банди фоизӣ чунин аст:

- ҳолати афзоишбӣ дар соҳаи маориф 1,5 б.ф.; дигар фаъолияти хизматрасонӣ 0,8 б.ф.; тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ 0,9 б.ф., сохтмон 0,6 б.ф.; фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ 0,9 б.ф.; саноати коркард 0,7 б.ф.; саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди конҳо 0,1 б.ф.; санъат, вахтхушӣ ва истироҳат 0,5 б.ф.; таъминоти обтозакунии, тақсирот гирифтани ашёи дуомдараҷа 0,5 б.ф.; маълумот ва коммуникатсияҳо 0,5 б.ф.; нақлиёт ва хоҷагии анбор 0,1 б.ф.; меҳмонхона ва тарабхонаҳо 0,4 б.ф.; фаъолияти молиявӣ 0,1 б.ф.; идоракунӣ ва фаъолияти ёрирасон 0,3 б.ф.; мақомоти давлатӣ ва мудофия 0,4 б.ф.; саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди конҳо 0,1 б.ф.

- ҳолати коҳишбӣ дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ -3,8 б.ф., дар нерӯи барқ, газ ва таъминоти об -0,1 б.ф.; амалиётҳо бо амволи ғайриманқул -0,4 б.ф.; дигар хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ -2,9 б.ф., дар дигар ташкилотҳои бахши хизматрасонӣ -1 б.ф. ба назар мерасад.

Таҳқиқи солони тағйирёбии ҳиссаи шумораи аҳолии машғул аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ имкон дод, ки 4 гурӯҳи намуди фаъолияти иқтисодиро ҷудо созем: ба гурӯҳи аввал (I) намудҳои фаъолият ворид карда шудаанд, ки ҳиссаи шумораи аҳолии машғул дар онҳо тамоюли устувори афзоиш дорад; ба гурӯҳи дуюм (II) намудҳои фаъолият, ки тамоюли устувори афзоиш надоранд ё ҳиссаи шуғл бетағйир аст, ба гурӯҳи сеюм (III) намудҳои фаъолият, ки устуворона коҳиш меёбанд ва ба гурӯҳи чорум (IV) намудҳои фаъолият, ки тибқи ТУНФИ-2 маълумот оид ба онҳо дар таркиби дигар амалиётҳо ҷамъоварӣ мегарданд. Натиҷаи таҳқиқи тағйирёбии ҳиссаи шумораи аҳолии машғул аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Тағйирёбии шумораи аҳолии машғул аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2011-2022.

Намуди фаъолияти иқтисодӣ	Солҳо							Гурӯҳи намуди фаъолият
	2011	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	↑	↓	↑	↑	↓	↓	↑	II
Моҳипарварӣ	↔	↓	↔	-	-	-	-	IV
Саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ ва коркарди конҳо	0,4	↔	↔	↔	↔	↔	↔	II
Саноати коркард	2,8	↑	↓	↓	↔	↑	↔	II
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об * Дастрасӣ (таъмин)-и қуваи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво**	0,8	↔	↑	↓	↑	↑	↑	I
Таъминоти обтозакунии, тақсимот ва гирифтани ашёи дуҷумдараҷа ***	-	-	-	↑	↔	↓	↓	III
Сохтмон	3,3	↑	↔	↓	↔	↓	↑	II
Савдои яклухт ва ҷакана, таъмири автомобилҳо, мотосиклҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ	5,6	↑	↓	↓	↑	↑	↓	II
Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	0,3	↑	↔	↑	↔	↑	↓	II
Нақлиёт, хоҷагии анбор ва алоқа* Нақлиёт ва хоҷагии анбор**	1,9	↑	↑	↓	↓	↓	↓	III
Маълумот ва коммуникатсияҳо***	-	-	-	↑	↔	↓	↓	II
Миёнаравӣҳои молиявӣ ва фаъолияти суғуртавӣ***	-	-	-	↑	↑	↓	↔	II
Фаъолияти молиявӣ*	0,7	↓	↓	-	-	-	-	IV
Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул, иҷора ва фаъолияти тиҷоратӣ* Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул**	0,6	↑	↔	↑	↓	↓	↓	III
Фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникаӣ**	-	-	-	↑	↑	↑	↓	I
Идоракунии ва фаъолияти ёрирасон**	-	-	-	↑	↑	↓	↑	II
Идоракунии давлатӣ ва мудрофия; суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ	1,6	↑	↑	↓	↔	↑	↓	II
Маориф	8,4	↑	↑	↑	↑	↑	↓	I
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	3,8	↑	↑	↑	↑	↑	↓	I
Санҷат, вақтхушӣ ва истироҳат**	-	-	-	↑	↑	↑	↓	I
Дигар хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ	2,9	↓	↓	-	-	-	-	IV

* то соли 2018 тибқи маълумотҳои ТУНФИ-1 ҷамъоварӣ мегардид.

** солҳои 2019-2022 тибқи маълумотҳои ТУНФИ-2.

*** маълумотҳои намуди фаъолият тибқи ТУНФИ-2 аз соли 2019 инҷониб ҷамъоварӣ мегардад.

*то соли 2018 тибқи ТУНФИ-1.алоқа ба ин намуди фаъолияти иқтисодӣ дохил мешуд.

**солҳои 2019-2022 тибқи ТУНФИ-2 алоқа ба таркиби ин намуди фаъолияти иқтисодӣ дохил нашудааст.

*** тибқи ТУНФИ-2 солҳои 2019-2022 ба қайд гирифта шудааст.

Дигар фаъолияти хизматрасонӣ**	-	-	-	↑	↑	↓	↓	II
Дар дигар ташкилотҳои бахши хизматрасонӣ	0,1	↓	↓	-	-	-	-	IV

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумотҳои маҷмӯаи омори Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – С. 142-143 ва оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023. – С. 88-89 таҳия гардидааст.

Динамикаи тағйирёбии ҳиссаи шумораи аҳолии машғул аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ, ки ҳамчун фарқияти ҳиссаи нишондиҳандаи сохторӣ дар давраи қорӣ ва базавӣ муайян карда мешавад, қор гурӯҳи намуди фаъолияти иқтисодиро собит ва тақсим намуд. Аз рафти таҳқиқ маълум гардид, ки бештар дар соҳаҳои хизматрасонӣ ҳиссаи шумораи аҳолии машғул тамоюли устувори афзоиш дорад.

Гарчанде, ки шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои хизматрасонӣ, саноат ва сохтмон нисбат ба як қатор мамлакатҳои ИДМ камтар бошад, аз рӯи нишондиҳандаи шугл дар соҳаи кишоварзӣ, ҷангал ва хоҷагии моҳипарварӣ 63,2%-и шугли умумиро ташкил мекунад. Дар соҳаи саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва қоркарди қонҳо, саноати қоркард 4%, сохтмон 3,9% ва бахши хизматрасонӣ 27,7%-и шугли умумиро ташкил мекунад [2, с.166-170].

Ҳиссаи аҳолии машғул дар соҳаҳои меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо, маориф, тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ дар соли 2011-ум 12,5%-ро ташкил меод, ки дар соли 2022-ум 2,8 банди ғоизӣ бештар гардидааст.

Ҳиссаи аҳолии машғул дар соҳаҳои маориф, дастрасӣ (таъмин)-и қуваи барқ, газ, буг ва тозакунии ҳаво, фаъолияти қасбӣ, илмӣ ва техникӣ, тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ, санъат, вақтхушӣ ва истироҳат гарчанде, ки соли 2022-юм нисбат ба соли 2021 қаме қоҳиш ёфта бошад, аммо дар гурӯҳи яқум қойгир намудем, зеро ҳиссаи шумораи аҳолии машғул дар онҳо тамоюли устувори афзоиш дорад.

Дар маҷмӯъ намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ба гурӯҳи аввал шомилгардида соли 2022 нисбат ба соли 2021 - ум 0,26 банди ғоизӣ қоҳиш ёфта, нисбат ба соли 2011-ум 3,74 банди ғоизӣ зиёд шудааст.

Дар гурӯҳи дуҷуми фаъолияти иқтисодӣ ҳолати баракс ба назар мерасад. Яъне, соли 2022 нисбат ба соли 2021-ум 0,6 банди ғоизӣ зиёд ва нисбат ба соли 2011-ум 0,4 банди ғоизӣ қоҳиш ёфтааст.

Дар маҷмӯъ дар гурӯҳи сеҷуми фаъолияти иқтисодӣ соли 2022 бо қиёси занҷирӣ 0,4 банди ғоизӣ қоҳиш ёбӣ ва бо қиёси базавӣ 0,2 банди ғоизӣ афзоиш ба назар мерасад.

Ҷадвали 2. – Гурӯҳбандии ҳиссаи шумораи аҳолии машғул аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2011-2022 бо %

Намуди фаъолияти иқтисодӣ	Солҳо						
	2011	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Гурӯҳи якуми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ «Тамоюли устувори афзоиши ҳиссаи шумораи аҳолии машғул доранд»							
Маориф	8,4	9,6	9,7	9,8	9,9	10, 1	9,9
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	3,8	4,7 2	4,7 3	4,7 4	4,7 5	4,8	4,7 4
Фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ**	-	-	-	0,6	0,7	0,9	0,9
Санъат, вақтхушӣ ва истироҳат**	-	-	-	0,5	0,6	0,6	0,5
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об * Дастрасӣ (таъмин)-и қуваи барқ, газ, буг ва тозакунии ҳаво**	0,8	0,7	0,8	0,6	0,6	0,6	0,7

* то соли 2018 тибқи маълумотҳои ТУНФИ-1 қамъоварӣ мегадид.

** солҳои 2019-2022 тибқи маълумотҳои ТУНФИ-2.

Дар мачмуъ	13	15, 02	15, 23	16, 24	16, 6	17	16, 74
Гурӯҳи дуҷуми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ «Тамоюли устувори афзоиши ҳиссаи шумораи аҳолии машғулро надоранд ё ҳиссаи шуғл бетағйир аст»							
Савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, мото-сиклҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ	5,6	7,	6,5	6,2	6,3	6,3	4,5
Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	0,3	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7
Соҳтмон	3,3	4,2	4,2	4,1	4,1	3,9	3,9
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	67, 0	60, 9	61, 1	61, 2	60, 9	60, 6	63, 2
Саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ ва коркарди конҳо	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Саноати коркард	2,8	3,6	3,5	3,4	3,4	3,5	3,5
Миёнаравӣҳои молиявӣ ва фаъолияти суғуртавӣ***	-	-	-	0,9	1,0	0,8	0,8
Идоракунии ва фаъолияти ёрирасон**	-	-	-	0,2	0,3	0,2	0,2
Дигар фаъолияти хизматрасонӣ**	-	-	-	0,9	1	1	0,8
Маълумот ва коммуникатсияҳо***	-	-	-	0,5	0,5	0,5	0,5
Идоракунии давлатӣ ва мудофия; таъминоти ҳатмии иҷтимоӣ	1,6	1,9	2,0	1,8	1,8	2,0	2,0
Дар мачмуъ	81	78,7	78,4	80,4	80,5	80	80,6
Гурӯҳи сеҷуми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ «Намудҳои фаъолият, ки ҳиссаи шумораи аҳолии машғул устуворона коҳиш меёбанд»							
Таъминоти обтозакунии, тақсирот ва гирифтани ашёи дуҷумдараҷа***	-	-	-	0,5	0,5	0,5	0,5
Нақлиёт, хоҷагии анбор ва алоқа* Нақлиёт ва хоҷагии анбор**	1,9	1,8	2,6	2,5	2,4	2,3	2,0
Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул, иҷора ва фаъолияти тиҷоратӣ* Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул**	0,6	1,3	1,3	0,4	0,3	0,3	0,2
Дар мачмуъ	2,5	3,1	3,9	3,4	3,2	3,1	2,7
Гурӯҳи чоруми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ «Намудҳои фаъолият, ки тибқи ТУНФИ-2 маълумот оиди онҳо дар таркиби дигар амалиётҳо ҷамъоварӣ мегарданд»							
Фаъолияти молиявӣ*	0,7	0,9	0,8	-	-	-	-
Моҳипарварӣ	0,0 1	0,0 1	0,0 1	-	-	-	-
Дигар хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ	2,9	1,9	1,7	-	-	-	-
Дар дигар ташкилотҳои бахши хизматрасонӣ	0,1	0,0 2	0,001	-	-	-	-
Дар мачмуъ	3,71	2,83	2,51 1	-	-	-	-

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумотҳои маҷмӯаи оморӣ Тоҷикистон: 30-соли истиқдोलати давлатӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021.

*** тибқи ТУНФИ-2 солҳои 2019-2022 ба қайд гирифта шудааст.

*** маълумотҳои намуди фаъолият тибқи ТУНФИ-2 аз соли 2019 инҷониб ҷамъоварӣ мегардад.

*то соли 2018 тибқи ТУНФИ-1.алоқа ба ин намуди фаъолияти иқтисодӣ дохил мешуд.

**солҳои 2019-2022 тибқи ТУНФИ-2 алоқа ба таркиби ин намуди фаъолияти иқтисодӣ дохил нашудааст.

Давоми давраи таҳқиқгардида бештар ҳиссаи шумораи аҳолии машғул дар соҳаҳои иҷтимоӣ ба монанди маориф, тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ, фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ, санъат, вақтхушӣ ва истироҳат тамоюли устувори афзоишбӣ дорад, зеро дар сиёсати дохилии Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон соҳаи маориф ва илм ва дар маҷмӯи иҷтимоӣ бартарӣ дошта, нимаи хароҷотҳои буҷети давлатиро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, дар паёмҳои харсолаи Пешвои миллат, Президенти Чумхурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии мамлакат ба масъалаҳои иҷтимоӣ, хусусан соҳаи маориф ва илм таваҷҷуҳи махсус дода мешаванд. Дар Паёми имсола низ омадааст, ки «Бо фароҳам омадани имконият хусусияти иҷтимоии буҷети давлатӣ тақвият дода шуда, хароҷот барои илму маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ аз 9,6 миллиард сомони соли 2017 ба 18,5 миллиард сомонӣ дар соли 2023 расонида шуд, яъне 1,9 баробар зиёд гардид» [6].

Таҳлили сохторӣ ошкор намуд, ки ба гурӯҳи якуми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар соли 2021 намудҳои фаъолияти меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо, миёнаравҳои молиявӣ ва фаъолияти суғуртавӣ, дигар фаъолияти хизматрасонӣ дохил мешуданд, аммо дар соли 2022 мавқеи худро иваз намуда, дар гурӯҳи дууми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ҷойгир шуданд.

Нишондиҳандаи маҷмӯи дар гурӯҳи дууми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ аз коҳишбӣи шуғл хабар медиҳад. Дар давраи солҳои 2011-2022 нишондиҳандаи шуғл дар гурӯҳи болозир 0,4 б.ф. коҳиш ёфтааст. Дар гурӯҳи сеюми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ нишондиҳандаи маҷмӯи сатҳи афзоиши шуғлро нишон медиҳад. Аз соли 2018 то соли 2022 нишондиҳандаи маҷмӯи дар гурӯҳи мазкур 1,2 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст, ки паёмади нек надорад.

Барои дурӯст баҳо додани дараҷаи тағйирбӣи сохторӣ, нишондиҳандаҳои тафовути сохториро барои гурӯҳи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ барои солҳои 2011-2022 ҳисоб мекунем.

Ҷадвали 3. Таҳлили сохтории намудҳои фаъолияти иқтисодӣ

Гурӯҳи якуми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ		
Коэффитсиенти ҳаттии тағйирбӣи мутлақи сохторӣ (банди фоиз)	Коэффитсиенти квадрати тағйирбӣи сохтории мутлақ (банди фоиз)	Индекси тафовути сохторӣ
0,35	2,05	17,5%
Гурӯҳи дууми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ		
0,85	1,29	42,5%
Гурӯҳи сеюми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ		
0,09	0,2	4,5%

Сарчашма: ҳисоби муаллифони дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2.

Аз рафти таҳлил маълум гардид, ки дар сохтори гурӯҳи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ тағйиротҳои назаррас рӯх додааст. Дар сохтори гурӯҳи дууми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ҷунонҷӣ аз нишондиҳандаҳои сохторӣ бармеояд, тағйиротҳо бештар мебошанд. Масалан, агар коэффитсиенти ҳаттии тағйирбӣи мутлақи сохторӣ 0,85 банди фоизиро ташкил карда бошад, пас коэффитсиенти квадрати тағйирбӣи сохтории мутлақ 1,29 банди фоизӣ расидааст. Ҳамчунин, индекси тафовути сохторӣ 0,425 ё ба 42,5% баробар гаштааст, ки ин тағйироти назаррас мебошад.

Вобаста ба мавҷуд будани муаммоҳои ҷойдошта мо чунин мешуморем, ки амалӣ намудани тадбирҳои зерин барои ҳалли онҳо аз манфиат холӣ намебошанд [8, с.41]:

- коркарди сиёсати шуғл дар минтақаҳои гуногун вобаста ба имкониятҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, табиӣ-ҷуғрофӣ ва дигар хусусиятҳои минтақа;

- таҳия ва дар амал татбиқ намудани механизми муосири ҳамкорӣ бо корфармоён, аз ҷумла, бахши хусусӣ дар самти таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва бо кор таъмин намудани аҳолии бекор;
- роҳандозӣ намудани тадбирҳо ҷиҳати муайянсозии тавозуни воқеии талабот ва пешниҳод ба қувваи корӣ;
- тақмил ва тақвият додани маҳзани маълумот оид ба ҷойҳои кори ҳолӣ ва таъмини дастрасии васеи корҷӯён ба ин маълумот;
- дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ хурду миёна, эҳёи ҳунароҳои мардумӣ дар шаҳру деҳот, ҳамчун роҳҳои самарабахши афзун намудани теъдоди ҷойҳои корӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ;
- оғиятбахшии занон, ҷавонони бешуғл ва бекор дар деҳот тавассути пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва кам намудани сатҳи бекорӣ дар байни занон ва ҷавонони бекор дар деҳот;
- рушди низоми таълимӣ, ба роҳ мондани курсҳои омӯзишии сайёр барои сокинони шаҳро ва ноҳияҳои дурдасти кишвар ҷиҳати ба даст овардани малакаҳои касбӣ, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси занон, ҷавонон, гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла маъҷубон;
- ба роҳ мондани корҳои ташвиқотию тарғиботӣ оид ба масъалаҳои мусоидат ба шугли аҳоли дар байни бекорон, корҷӯён ва муҳоҷирони меҳнатӣ;
- тақвият бахшидани таҷрибаи ташкили ярмаркаҳои соҳавии ҷойҳои кори ҳолӣ ва вазифаҳои озод.

Ҳамзамон, зарурият пеш меояд, ки сохтори шугл аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ мавриди таҳлили омӯрӣ қарор додашуда, динамикаи афзоиш ва коҳишҳои шугл ошкор гардад, ҷораҳои зарурӣ дар самти танзими масъалаи мазкур андешида шаванд. Зеро шугл яке аз нишондиҳандаи асосии калидии иқтисодию иҷтимоӣ буда, беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли аз он вобастагӣ дошта, иқтисодии истеҳсоли хизматрасонии мамлакатро нишон медиҳад.

АДАБИЁТ

- [1] Хушвахтзода, Қ. Х. Арзёбии омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Х. Хушвахтзода, Ф. М. Аҳмадов, Ф. М. Ашуров. – Душанбе : Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 189 с. – ISBN 978-99975-1-387-8. – EDN OQYVTS.
- [2] Исозода, А. З. Омӯзиши омории шугли аҳоли ҳамчун категорияи муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ / А. З. Исозода, Ф. М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 1(40). – Р. 165-170. – EDN PMAWCS.
- [3] Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология / О.Ю. Красильников – Саратов: Научная книга, 1999, –74с.
- [4] Исозода, А. З. Арзёбии омории сохтори шугли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. З. Исозода, Ф. М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 7. – Р. 109-115. – EDN GLYFYA.
- [5] Маҷмӯаи омории Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – С. 142-143.
- [6] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023, шаҳри Душанбе.
- [7] Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023.
- [8] Хушвахтзода, Қ. Х. Арзёбии омории бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Х. Хушвахтзода, О. Ҷ. Рачабов, Ф. М. Аҳмадов, Ф. М. Ашуров. – Душанбе : «Шарқи озод», 2023. – 142 с. – ISBN 978-99985-38-51-1

Аҳмадбекова Мадинахон Ғайбуллоевна, н.и.п., муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии информатика, МДТ”ДДХ ба номи ак. Б.Ғафуров”.
madina1977-77@mail.ru

Юсупова Фирӯза Алиевна, н.и.п., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии информатика, МДТ”ДДХ ба номи ак. Б. Ғафуров”. faga_b12@mail.ru

Шерматов Чавлонбек Алиқулович, муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии информатика, МДТ”ДДХ ба номи ак. Б.Ғафуров”. Sher-jav@inbox.ru

РАКАМИГАРДОНӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Ҷаҳони муосир доимо тағйир меёбад. Қариб дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон инноватсияҳо қорӣ карда мешаванд ва одамон ба зинаи навбатии рушди технологияҳои нав гузашта истодаанд. Таҳсилот дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ асоси табилии таълим бо истифода аз технологияҳои рақамӣ гардид.

Рақамикунонӣ асоси рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон буда, ба омода намудани кадрҳое, ки дар бозори меҳнат талаботи зиёд доранд, нигаронида шудааст. Технологияҳои рақамӣ дар ҷаҳони муосир на танҳо як абзор, балки муҳити мавҷудияте мебошанд, ки имкониятҳои нави таълимро мекушоянд. Аммо барои рақамикунонӣ дар соҳаи маориф ҳамкориҳои омӯзгорон ва донишҷӯён лозим аст. Ҳангоми истифодаи технологияҳои рақамӣ омӯзгор ҳамчун роҳнамо ва барандаи дониш амал мекунад. Вай бояд донишҳои ҷамъшударо бо ёрии технологияҳои рақамӣ моҳирона истифода барад, қобилияти эҷоди чизи навро бо истифода аз малакаҳои барномасозӣ, ҷустуҷӯ ва табодули иттилоот дошта бошад. Ҳама муассисаҳои таълимӣ барои истифодаи рақамикунонӣ дар таълим тамоми таҷҳизоти заруриро доранд. Муассисаҳо барои истифода дар раванди таълим бо компютерҳо, принтерҳо ва барномаҳои гуногуни компютери ҳозиразамон комилан мучахҳаз мебошанд. Ҳамаи омӯзгорон оид ба қорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маориф аз тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ гузаштаанд. Таҳияи барномаҳои педагогӣ барои мақсадҳои гуногун; – таҳияи сомонаҳои интернетӣ бо мақсади таълимӣ; – таҳияи маводи методӣ ва дидактикӣ; – идоракунии объектҳои воқеӣ; – ташкил ва гузаронидани таҷрибаҳои компютерӣ бо моделҳои виртуалӣ; – татбиқи ҷустуҷӯи мақсадноки иттилоот [1]. Барои гузаштан ба ҷаҳони технологияҳои рақамӣ, системаи маориф бояд ба талаботи нави инсоният ҷавобгӯ бошад ва намудҳои нави корро таъмин намояд. Ин ҳама тавассути омӯзиши мустақилона, ба даст овардан ва идоракунии натиҷаҳои худ, истифодаи воқеияти виртуалӣ дар фаъолияти касбӣ ва ҷалби тамоми табақаҳои аҳоли ба раванди таълим ба даст оварда мешавад. Баръакси таълими анъанавӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ, ки ҳоло истифода мешаванд, имкон медиҳад, ки муаллим, шаклу усулҳои таълим, инчунин суръати инфиродии омӯзиш ва азхудкунии барномаи таълимии интихобшударо интихоб кунад. Истифодаи рақамикунонӣ дар соҳаи маориф гузариш ба сатҳи нави рушди технологияҳои нави компютерӣ мебошад. Маҳорату малакаҳои ибтидоӣ бо ёрии муҳити рақамӣ тезтар ташаккул ва инкишоф меёбанд ва наврасони синну соли гуногун ба тағйироти гуногун зуд мутобиқ мешаванд. Дар ҳама сатҳҳои раванди таълим маҳорату малакаҳои мушаххас ташаккул меёбанд, аммо малакаҳои муоширати рақамӣ дар тӯли ҳаёт инкишоф меёбанд. Рақамикунонии таҳсилот, яъне дар шакли рақамӣ муаррифии иттилоот аз сатҳи маҳорати омӯзгор ва сатҳи азхудкунии технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти таълимӣ вобаста аст. Самтҳои асосии татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маориф мебошад.

Фарқи байни муаррифии рақамии додаҳо ва электронӣ дар он аст, ки иттилооти рақамӣ дар формати дақиқтар пешниҳод карда мешавад. Таҳсилоти рақамӣ дорои захираҳои иттилоотӣ (иттилооти видео ва аудио, файлҳои акс, графика ва аниматсия, сайтҳо ва захираҳои таълимӣ), телекоммуникатсия (муҳити шабакавӣ ва таҳияҳои мобилӣ), системаи идоракунии (блогҳо, форумҳо, почтаи электронӣ ва шабақаҳои иҷтимоӣ) мебошад. Имрузҳо ба навиштан кам диққат дода мешавад. Бо гузаштан ба рақамисозӣ дастхат комилан аз байн хоҳад рафт. Дар натиҷа, донишҷӯён дар фаҳмиши матни хаттӣ бадтар кор мекунанд.

Чорисозии технологияҳои рақамӣ аз мактаб оғоз мешавад. Аллакай дар он ҷо бисёр супоришҳо аз ҷустуҷӯ дар Интернет оғоз мешаванд. Рақамикунонӣ ба ориентация дар фазо таъсири бад мерасонад, бо ташаккул ва ифодаи салоҳиятноки фикрҳо мушкilot ба миён меоянд. Муносибат бо ҷаҳони беруна тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ сураат мегирад ва одамон сифатҳои эмотсионалӣ ва шахсиро нишон намедиханд. Сарфи назар аз нуқсонҳои омӯзиши рақамӣ, афзалиятҳои зиёде мавҷуданд. Агар шумо ба Интернет дастрасӣ дошта бошед, шумо метавонед ҳама гуна маълумотро дар вақти дилхоҳ пайдо кунед. Технологияҳои иттилоотӣ як қисми сарбории омӯзгоронро сабук намуда, ба ин васила барои донишҷӯён вақти бештар ҷудо карда мешавад. Аз миқдори зиёди иттилооте, ки аз Интернет гирифта мешавад, муаллимон ба донишҷӯён танҳо маълумоти дуруст ва заруриро интихоб мекунанд. Дар натиҷа, донишҷӯён малакаҳои интихоби маълумоти асосӣ ва заруриро аз тамоми сарчашмаҳои ёфтшуда инкишоф медиҳанд. Имрӯз мубориза бо истифода ва таъсири гачетҳо ё маҳдуд кардани имкониятҳои истифодаи интернет барои ҳалли мушкilotи муайяни раванди таълим маъно надорад.

Зарур аст, ки ин истифодабарӣ ба ҳалли баъзе масъалаҳои инфиродӣ ва амалӣ намудани лоиҳаҳои мустақили эҷодӣ равона карда шавад.

Ҳамин тариқ, рақамикунонии таҳсилот истифодаи технологияҳои мобилӣ ва интернет, китобу китобхонаҳои электронӣ ва захираҳои иттилоотиро аз ҷониби донишҷӯён дар назар дорад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар таълим, ҷустуҷӯи мустақилонаи ҳалли онҳо, қори эҷодӣ, қори инфиродии ҳар як донишҷӯ, ҷустуҷӯи иттилоот ва интихоби чизи асосӣ аз он, иштирок дар татбиқи лоиҳаҳо таҷриба, саводнокӣ ва омодагии насли навро ташаккул медиҳад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Вартанова Е. Л. Индустрия российских медиа: цифровое будущее: академическая монография / Е. Л. Вартанова, А. В. Вырковский, М. И. Максеенко, С. С. Смирнов. М.: МедиаМир, 2017. -160 с.
2. Цифровизация [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://www.ug.ru/article/1029>.
3. Марей А. Цифровизация как изменение парадигмы [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://www.bcg.com/ru-ru/about/bcg-review/digitalization.aspx>.

Баҳромзода Рӯхшона, магистранти курси 2, ДИС ДДТТ дар ш.Хучанд

ҲИСОБОТИ МУҲОСИБӢ: АҲАМИЯТ, ХУСУСИЯТ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақола ҷиҳатҳои назариявии нақш, аҳамият ва хусусиятҳои таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ дида баромада шудааст. Аниқ сохта шудааст, ки ҳисоботи молиявӣ тибқи хусусияти давра ва сохтор ба намуд ва шаклҳои таркиби тасниф гардида, ба сифати асоси иттилоотӣ дар корхонаҳо ба низоми идоракунии корхона мусоидат менамояд. Ҳамчунин дар мақола хусусияти шакли ҳисоботи молиявӣ муайян карда шудааст. Дар охир ҳулосабарорӣ карда, андешаҳои муаллифи доир ба масъалаи таҳқиқшуда ҷамъбаст карда шудааст.

Калидвожаҳо: ҳисобот, ҳисоботи муҳосибии молиявӣ, нақши ҳисобот, хусусиятҳои ҳисоботи молиявӣ, шаклҳои ҳисоботи молиявӣ

БУХГАЛТЕРСКАЯ ОТЧЕТНОСТЬ: ЗНАЧЕНИЯ, ОСОБЕННОСТИ И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются теоретические аспекты роли, значимости и особенности подготовки и представления финансовой отчетности. Выявлено, что финансовая отчетность по характеру периода и структуры подразделяется на виды и структурные

формы, что в качестве информационной основы способствует управления предприятием. Также в статье описаны особенности каждой формы финансовой отчетности. В заключении приводятся обобщенные мнения автора по исследуемому вопросу.

Ключевые слова: отчет, финансовый учет, роль отчета, особенности финансовой отчетности, формы финансовой отчетности

Низом ва давраи баҳисобгирии муҳосиби корхона ва ташкилотҳо амали худро аз марҳилаи ҷамъоварии иттилоот оғоз намуда, то ҷамъбаст, таҳия ва пешниҳод намудани ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) идома медиҳад. Ин тартиб барои дилхоҳ низоми баҳисобгирӣ ягона буда, вобаста аз шаклу намуд, сохтори ташкилӣ ва фаъолияти корхонаҳо метавонад фарқияти нисбӣ дошта бошад. Бинобар он, омӯзиши хусусиятҳои таҳия, пешниҳоди ҳисоботи муҳосиби молиявӣ ва аниқсозии хусусиятҳои он ҳамчун асоси ташаккули низоми иттилоотии корхона метавонад, барои қабули қарорҳои идоракунии фаврӣ ва перспективии корхонаҳо бо таври мусбӣ таъсиргузор бошад.

Ҳисоботи муҳосиби молиявӣ (ҲММ) ҳамчун ҷузъи муҳими низоми баҳисобгирии муҳосибӣ буда, маҷмӯи маълумоти молиявии дар шакли умумӣ пешниҳодшуда мебошад, ки ҳолати молиявии корхона, натиҷаҳои фаъолияти он ва ҳаракати воситаҳои пулиро дар давраи муайян тасвир мекунад [1, с.2-3].

Бояд қайд намуд, ки ҳисоботи муҳосиби молиявӣ ҳамчун ҷузъи асосии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва низоми иттилоотии корхона метавонад, натиҷаҳои зеринро тасвир намояд [1, с.234]:

✓ **Инъикоси ҳолати молиявӣ:** ҲММ ҳолати молиявии корхонаро дар лаҳзаи муайян (дар охири давраи ҳисоботӣ) тавассути тавозуни муҳосибӣ ва дигар ҷадвалҳо нишон медиҳад.

✓ **Тасвири натиҷаҳои фаъолият:** ҲММ самаранокии фаъолияти корхонаро дар давраи муайян (масалан, як сол) тавассути ҳисоботи фоида ва зарар ва дигар ҷадвалҳо нишон медиҳад.

✓ **Муайян кардани ҳаракати воситаҳои пулӣ:** ҲММ ҷараёни гардиши пулиро дар давраи муайян нишон медиҳад, ки ба муайян кардани манбаъҳо ва истифодаи воситаҳои пулӣ имконият медиҳад.

✓ **Шаффофияти молиявӣ:** ҲММ ба корбарони дохилӣ ва берунӣ имкон медиҳад, ки ба ҳолати молиявии корхона баҳо диҳанд, қарорҳои идоракунӣ қабул кунанд ва ба фаъолияти онро назорат кунанд.

✓ **Барои қабули қарорҳо:** ҲММ ҳамчун асоси иттилоотӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ, сармоягузорӣ, қарздиҳӣ ва дигар қарорҳои муҳим хизмат мекунад.

Ҳамчунин ҳисоботи муҳосиби молиявӣ (ҲММ) метавонад барои танзим ва идоракунии корхонаҳо ҳамчун манбаи иттилоот барои таҳлили нишондиҳандаҳои ҳолат ва фаъолияти онҳо баромад намояд, зеро он барои ҳолатҳои зерин заминагузор аст [5, с.23-24]:

1. **Барои идоракунии дохилӣ:**

➤ **Назорат:** Ба роҳбарони корхона имкон медиҳад, ки фаъолияти молиявии корхонаро назорат кунанд, камбудихоро ошкор намоянд ва ҷораҳои ислоҳӣ биандешанд.

➤ **Банақшагирӣ:** Барои таҳияи нақшаҳои молиявӣ, буҷетҳо ва дурнамои рушди корхона асос мегузорад.

➤ **Қабули қарорҳо:** Дар қабули қарорҳои идоракунӣ, аз қабili сармоягузорӣ, қарзгирӣ, тақсими фоида ва дигар қарорҳо кӯмак мекунад.

2. **Барои сармоягузoron:**

✓ **Баҳодиҳии хавфҳо:** Сармоягузoron ба воситаи ҲММ хавфҳои сармоягузорино баҳо медиҳанд ва дар бораи сармоягузорӣ қарор қабул мекунанд.

✓ **Баҳодиҳии самаранокӣ (фоидаоварӣ):** Сармоягузoron самаранокии сармоягузорино аз рӯи нишондиҳандаҳои дар ҲММ нишон додашуда арзёбӣ мекунанд.

✓ **Қабули қарор:** Сармоягузoron дар бораи идома додан ё қатъ кардани сармоягузорӣ ба корхона қарор қабул мекунанд.

3. Барои қарздиҳандагон:

➤ **Баҳодиҳии қобилияти пардохт:** Бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарздиҳанда қобилияти пардохти қарзро тавассути таҳлили ҲММ арзёбӣ мекунанд.

➤ **Баҳодиҳии хавфҳо:** Қарздиҳандагон хавфҳои қарздиҳиро арзёбӣ мекунанд ва дар бораи додани қарз қарор қабул мекунанд.

➤ **Назорати қарз:** Қарздиҳандагон тавассути таҳлили ҲММ ҳолати қарзро назорат мекунанд.

4. Барои таъминкуандагон ва харидорон:

✓ **Баҳодиҳии қобилият:** Таъминкуандагон қобилияти пардохти қарздориҳо баҳо медиҳанд.

✓ **Қабули қарор:** Ҳам таъминкуандагон ва ҳам харидорон дар бораи ҳамкориҳои оянда қарор қабул мекунанд.

5. Барои мақомотҳои қудратӣ ва ҳукумат:

➤ **Назорат:** Барои назорати иҷроӣ қонунгузории андоз ва дигар қонунҳо.

➤ **Таҳлили иқтисодӣ:** Барои таҳлили иқтисодии соҳа ва кишвар маълумот медиҳад.

Албатта, ҷиҳатҳои болоӣ зикршуда, аҳмияти ҳисоботи муҳосибии молиявиро дар фаъолияти дилхоҳ субъектони хоҷагидоро инъикос менамояд, ки он рӯз то рӯз бештар ва муҳимтар гардида истодааст.

Бинобар он, дар рафти инкишофи аҳмияти ҳисоботи муҳосибӣ ҳамчун манбаи иттилооти баҳисобгирӣ ва таҳлил боз ҳам хусусиятҳои он муҳимтар мегарданд, ки дар маҷмӯъ тибқи нишондоди санадҳои меъёи ҳукуки баҳисобгирӣ ва ақидаи олимони соҳа дар шакли ҷадвал (ҷадвали 1) онҳоро тасвир менамоем.

Ҷадвали 1. Тавсифи хусусиятҳои шаклҳои ҳисоботи муҳосибии молиявӣ

№	Номи Ҳисобот	Тавсифи мухтасар	Таъинот	Маълумоти асосӣ	Намуди ҳисобот
1	Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (шакли 1)	Инъикоси ҳолати молиявии корхона	Нишон додани дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи корхона.	1) Дороиҳо (моддӣ, ғайримоддӣ, молиявӣ); 2) Уҳдадориҳо (қарзҳо) 3) Сармоя (сармояи саҳҳомӣ).	Ҳисоботи лаҳзавӣ
2	Ҳисоботи фоида ва зиён	Инъикоси натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона	Нишон додани даромад, хароҷот ва фоида ё зиёни софи корхона.	1) Даромад аз фурӯш; 2) Хароҷоти истеҳсолӣ; 3) Хароҷоти идоравӣ; 4) Фоидаи умумӣ; 5) Фоидаи соф (ё зиён).	Ҳисоботи даврӣ
3	Ҳисоботи ҳаракати маблағҳо	Инъикоси ҳаракати пули нақд ва ғайринақд дар давраи муайян.	Нишон додани манбаъҳои воридот ва самтҳои сарфи маблағҳо.	1) Ҳаракати маблағҳо аз фаъолияти асосӣ; 2) Ҳаракати маблағҳо аз сармоягузорӣ; 3) Ҳаракати маблағҳо аз фаъолияти молиявӣ; 4) Бақияи маблағ дар оғоз ва анҷоми давра.	Ҳисоботи даврӣ
4	Ҳисоботи тағйирот дар сармоя	Инъикоси тағйирот дар таркиби сармояи корхона дар давраи муайян.	Нишон додани манбаъҳои тағйироти сармоя (мисоли фоидаи соф, пардохти дивидендҳо, сармоягузорӣ).	1) Бақияи сармоя дар оғози давра; 2) Тағйирот дар сармоя (зиёдшавӣ ё камшавӣ); 3) Бақияи сармоя дар охири давра.	Ҳисоботи даврӣ

5	Шарҳнома ба Ҳисоботи молиявӣ	Маълумоти иловағӣ ва тавзеҳот оид ба ҳисоботҳои асосии молиявӣ.	Додани маълумоти иловағӣ (шарҳи қоидаҳои баҳисобгирӣ, таркиби дороиҳо ва ғайра).	1) Қоидаҳои баҳисобгирии истифодашуда; 2) Шарҳи сиёсати баҳисобгирӣ; 3) Маълумоти иловағӣ дигар доир ба корхона.	Ҳисоботи тавзеҳӣ
6	Ҳисоботи аудиторӣ	Натиҷаи санчиши мустиқли ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби аудитор.	Тасдиқ ё радди дурустии ҳисоботи молиявӣ ва мутобиқати он ба стандартҳои баҳисобгирӣ.	1) Хулосаи аудитор оид ба дурустии ҳисоботҳо; 2) Мулоҳизаҳои аудитор оид ба ҳолати баҳисобгирӣ; 3) Омилҳои муҳими аудитории дигар.	Ҳисоботи тасдиқӣ (хулоса)

Сарчашма: муаллиф тартиб додааст дар асоси адабиётҳои [2, 3, 4]

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқи манбаҳои илмӣ-методӣ ва ақидаи олимони соҳа дида мешавад, ки хусусиятҳои таҳияи ҳисобот аз инъикоси ҳолати молиявӣ то натиҷаи санчиш ва арзёбии нишондиҳандаҳои онро ифода менамояд, ки барои ҳамаи муҳосибони корхона ва ташкилотҳо ва муҳаққони соҳаи баҳисобгирӣ муҳим дониста мешавад. Бинобар он, барои муҳаққони оянда дар самти баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ омӯзиш ва муайянкунии хусусиятҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Адабиёт:

9. Низомнома «Дар бораи пешбарии баҳисобгирии бухгалтерӣ ва ҳисоботи бухгалтерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» НББ 9/2003 аз 8.02.2003. №9
10. Финансовый учет и отчетность: Учебник / Под ред. д-ра экон. наук А.М. Петрова. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА – М, 2015. – 464 с.
11. Бабаев Ю.А. Бухгалтерский учет: учебник для бакалавров / Ю.А. Бабаев, А.М. Петров, Л.А. Мельникова. – М.: Проспект, 2015. – 312 с.
12. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник / Г.В. Савицкая. – 6-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 378 с.
13. Бухгалтерская отчетность организации и анализ ее показателей (на примере ПАО «Электровыпрямитель»). Дипломная работа, Т.А. Инсаркина. Саранск. 2018. Стр. 23-24.
14. <http://www.mtec.by/Files/analiz/an3.htm>.

ГАФАРЗОДА МАВҚУДА ТАХИР

Муаллими калони кафедраи Андоз ва суғуртаи ДДТТ тел: (+992) 918686998,
E-mail: bonu-jon@mail.ru

МУАММОҲОИ АСОСИИ РУШДИ СОҲАҲОИ ИҶТИМОИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои асосии рушди соҳаи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин хусусиятҳои хоси он баррасӣ карда шудааст. Ҳамзамон рушду инфрасохтори соҳаи иҷтимоӣ бо таваҷҷӯҳ ба ниёзҳои инсон ва ташвиқи иштироки фаъолона дар раванди татбиқи он тавсеа дода мешавад.

Калидвожаҳо: соҳаи иҷтимоӣ; сиёсати иҷтимоӣ; инфрасохтор; ҳифзи иҷтимоӣ; суғуртаи иҷтимоӣ; стратегияи рушд.

Инфрасохтори иҷтимоӣ маҷмӯи соҳаҳо ва фаъолиятҳои мебошад, ки ба тақрористеҳсоли маҷмуавии инсон дар раванди қонунгардонидани талаботи шахсӣ ва иҷтимоӣ ӯ тавассути пешниҳоди намудҳои гуногуни хизматрасонӣ мусоидат мекунанд.

Рушди соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ҳадафҳои асосии сиёсати иҷтимоиро ба инобат мегирад, ки ба беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволӣ ва дарозумрии онҳо, ташаккул ва тавлиди насли солим, аз ҷиҳати эҷодкорӣ фаъол нигаронида шудааст.

Ин, пеш аз ҳама, ҳал кардани муаммоҳои манзил, барҳам додани манзили коммуналӣ, қонунгардонидани талаботи рузафзуни аҳоли ба манзили хушсифат; баланд бардоштани дараҷа ва сифати рушди инфраструктураи иҷтимоӣ, ба вучуд овардани соҳаи маданияи фаъолияти инсон; беҳтар намудани шароити зист ва шароити экологӣ; баланд бардоштани дараҷаи касбии коргарон ҳамчун асоси баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва зиёд кардани ҳаҷми молу хизмат; фароҳам овардани кафолатҳои таъминоти иҷтимоӣ ҳамаи гуруҳҳои аҳоли, аз ҷумла ҷавонон ва нафақахурон; қонунгардонидани талаботи аҳоли ба мол ва хизмат дар баробари баланд бардоштани дараҷаи қобилияти пардохпазирии аҳоли.

Ҳамин тариқ, дар баробари кафолатҳои давлатӣ, масъулият ва аз ин рӯ, ӯҳдадорӣ фарзандон дар таъмини нигоҳубин ва нигоҳубини волидони пиронсолон дар Конститутсия муқаррар карда шудааст[1].

Ба масъалаи сохтори дохилӣ ва таснифоти қисмҳои инфраструктураи иҷтимоӣ муносибатҳои гуногун мавҷуданд. Як равиш ба таркиби инфрасохтори иҷтимоӣ се блоки функционалӣ ва мақсаднокро баррасӣ мекунанд. (Расми 1.)

Вазифаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ба мақсадҳои тараққиёти иҷтимоӣ вуҷуд додани ҷамъият муайян ва тобеъ карда мешаванд: ноил гардидан ба ҳамаҷинсии иҷтимоӣ ҷамъият ва инкишофи ҳамоҳангии ҳамаҷаҳони шахсият.

Вазифаҳои муҳимтарини инфрасохтори иҷтимоӣ инҳоянд:

1. Фароҳам овардани шароит барои ташаккули тамоюлҳои прогрессивии равандҳои демографӣ;
2. Тақрористеҳсоли қувваи қонун, ки сифатан ба талабот ва дараҷаи тараққиёти истеҳсолот мувофиқ аст;
3. Истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ;
4. Ба аҳоли муҳайё намудани шароити оптималии манзилию коммуналӣ ва маишӣ;
4. Беҳтар кардан ва нигоҳ доштани саломати ҷисмонии аҳоли;
5. Истифодаи оқилонаи вақти холии одамон.

Расми 1. Инфрасохтори соҳаи иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мақсади асосии фаъолияти объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ин инкишофи қонун ва ҳамаҷонибаи инсон тавассути қонунгардонидани талаботи рӯзмарра, маънавӣ ва фарҳангии ӯ мебошад.

Ҳамчунин бояд гуфт, ки соҳаи иҷтимоӣ, махсусан, аз давлат ва созмонҳои байналмилалӣ маблағгузорино интизоранд, ки хусусияти онҳоро ошкор месозад.

Бояд гуфт, ки дар асоси таҳқиқот ва омӯзиши вазъи кунунӣ омилҳои гуногун ба рушди соҳаи алоҳида таъсир мерасонанд. Дар рафти таҳқиқот мо инчунин муайян кардем, ки ба инкишофи соҳаи иҷтимоӣ омилҳои зерин таъсир мерасонанд. Воқеан, ин омилҳоро ба назар гирифта, таъсири бевоситаи онҳоро ба тараққиёти соҳаи иҷтимоӣ муайян кардан мумкин аст. Ҳангоми муайян намудани масъалаҳои асосии рушди соҳаи иҷтимоӣ ва арзёбии соҳаҳои асосии иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин омилҳо бояд ба назар гирифта шаванд.

Худмаблағгузориҳои хизмати маишӣ аҳоли вақтҳои охир васеъ паҳн шуда, ба чунин ҳулоса омадан имкон медиҳад, ки талабот ба хизмати маишӣ бо пуррагӣ қонеъ гардонда намешавад. Ин дар натиҷаи кам кардани ҳаҷми хизмати роӣгон ва имтиёзнок ба аҳоли аз тарафи қорхонаю муассисаҳои бахшҳои давлатӣ ва дар айни замон кам кардани хароҷоти давлат барои нигоҳ доштани инфрасохтори иҷтимоӣ ба амал меояд.

Шакли истифодаи маблағҳои молиявии буҷет аз ҷониби муассисаҳо ва ташкилотҳои соҳаи иҷтимоии худмаблағгузорӣ ва даромади мустақилона ин ба онҳо додани субсидияҳои буҷетӣ барои ҷуброни даромади норасида барои мувозинати даромад ва хароҷот мебошад. Чунин эҳтиёҷ ба субсидияҳои давлатӣ одатан ё аз хоҳиши нигоҳ доштани талабот ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ ё сиёсати мутамарказии нархгузорӣ ба хизматрасониҳои пулакии иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (кино, театрҳо, чорабиниҳои консертӣ) ба вучуд меояд.

Низоми маблағгузориҳои инфрасохтори иҷтимоӣ аз рӯи анъана ба ду самт ҷудо мешуд: соҳавӣ ва қаламравӣ. Инкишоф ва фаъолияти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ аз он вобаста аст, ки соҳаҳои он то кадом андоза худро бо захираҳои молиявӣ барои мақсадҳои ҳозира таъмин карда метавонанд. Принципи қори соҳавӣ камбудиро дорад: ба таври комплекс истифода набурдани объектҳои инфрасохтори иҷтимоии идоравӣ боиси пароканда шудани захираҳои молиявӣ мегардад. Ба идораҳои гуногун тобеъ будани объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ҳамоҳангсозиро дар ҳалли муаммоҳои иҷтимоии шаҳрҳо душвор мегардонад. Самти ҳудудии маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети маҳаллӣ, ки манбаи асосии маблағгузориҳои инфрасохтори иҷтимоии шаҳр мебошад, ифода меёбад. Аммо буҷети мақомоти маҳаллӣ хеле маҳдуд аст, ки ба ин раванд ҳалал мерасонад.

Таҳқиқи маблағгузориҳои инфрасохтори иҷтимоӣ, таҳлили дараҷаи ҳозираи тараққиёти қисмҳои он зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ тараққиёти минбаъдаи интенсификации он ва шаклҳои ғайриоддӣ маблағгузорино нишон медиҳад.

Имрӯз буҷети давлатӣ имконияти ба зимаи худ пурра баровардани харчи нигоҳдории соҳаи иҷтимоиро надорад. Аз тарафи дигар, давлат вазифадор аст, ки манфиати аҳолиро (махсусан табақаҳои камбизоатро) ҳифз намуда, ба онҳо хизматҳои иҷтимоиро таъмин намояд ва аз ин рӯ объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ пурра ба худмаблағгузорӣ гузашта наметавонанд.

Тибқи Тавсияи № 202 СБМ, қароратҳои асосии иҷтимоӣ бояд ҳадди ақал дастрасии эҳтиёҷмандонро дар тӯли ҳаёт ба ҳифзи саломатӣ, ба қарорати базавии гирифтани даромаде, ки дар якҷоягӣ дастрасии муоссир ба молҳо ва хизматрасониҳои дар сатҳи миллии муҳим ва зарур мебошанд таъмин намояд. Тавассути татбиқи пайваста бо ҳадафҳо ва мӯҳлатҳо, умумичаҳонии ҳифзи иҷтимоӣ бояд таъмин карда шавад[3].

Барои тақмили муносибатҳои байнибуҷетӣ ва таъмини дастгирии давлатии буҷетҳои маҳаллӣ низоми стандартҳои давлатии ҳадди ақали иҷтимоӣ, ки ҳамчун заминаи меъёрӣ ва воситаи ҳисобкунии эҳтиёҷоти буҷет ва арзёбии иҷроии воқеии буҷетҳои сатҳҳои гуногун, аҳамияти ҳалқунанда дорад.

Мутобиқи моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартҳои давлатии иҷтимоӣ» низоми стандартҳои давлатӣ соҳаҳои асосии зерини муносибатҳои ҷамъиятиро дар бар мегирад: музд ва муносибатҳои меҳнатӣ; таъмини шӯғли аҳоли ва дастгирии бекорон; нафақа ва суғуртаи иҷтимоӣ; бо молҳои истеъмоли ҳалқ таъмин кардан; бо манзил, хизмати коммуналӣ ва маишӣ таъмин намудани аҳоли; маориф; илм; нигоҳдории тандурустӣ; тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш; фарҳанг; кумаки иҷтимоӣ ва хизматрасонии

ичтимоӣ ба аҳоли; таъмини амнияти экологӣ; ҳифзи ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандон; истифодаи механизми андозбандӣ ва нархгузорӣ[5].

Стандарти иҷтимоӣ ин маҷмӯи эҳтиёҷоти иҷтимоии аҳоли, инчунин эҳтиёҷот барои нигоҳдории муассисаҳои ғайриҷамъиятӣ, ки аз ҳисоби буҷет маблағгузорӣ мешаванд, дар меъёр ва стандартҳои иҷтимоӣ ифода ёфтааст.

Меъёрҳо ва стандартҳои иҷтимоӣ ин тадбирҳои ягона ё гуруҳии эҳтиёҷоти иҷтимоӣ барои ҳудудҳои яхела, ба монанди таъмини озуҳаворӣ, манзили зарурӣ, хизмати коммуналӣ, иҷтимоӣ маданӣ ва дигар, инчунин эҳтиёҷот ба нигоҳдории инфрасохтори иҷтимоӣ мебошанд. Меъёрҳои иҷтимоиро дар нишондиҳандаҳои табиӣ: вазн, ҳаҷм, миҳдор ва ғайра, ва нишондиҳандаҳои молиявӣ - ифодаи арзиши меъёрҳои иҷтимоии табиӣ фарқ менамоянд.

Яке аз мақсадҳои асосии стандартҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ истифода бурдани онҳо ҳамчун асоси меъёрӣ барои ҳисоб кардани эҳтиёҷоти буҷет барои соли пешбинишуда мебошад. Талаботи буҷетӣ барои минтақа аз рӯи ҳудуди он, соҳаҳо ва моддаҳои хароҷоти таснифоти буҷет ташаккул меёбад.

Хусусиятҳои инфрасохтори иҷтимоӣ маълумоти асосии воридотӣ мебошанд, ки барои ҳисоб кардани эҳтиёҷоти буҷетӣ истифода мешаванд. Қисмҳои асосии тавсияҳо шумораи коргарон, донишҷӯён, талабагон, хизматрасон, майдони ишғолшуда ва дараҷаи ободонии он мебошанд. Тавсияҳо дар шароити соҳаҳо, намудҳо ва намудҳои муассисаҳои саноатӣ, дар доираи қаламравӣ вилоят ташкил карда мешаванд.

Дар вақти тартиб додани маҷмӯаи намунавӣ низоми нишондиҳандаҳоеро пешниҳод кардан лозим аст, ки онҳо барои ба таври комплексӣ баҳо додан ба тараққиёти хоҷагии манзилию коммуналӣ ва муқоисаи он бо стандартҳои (регламентҳои) давлатӣ истифода бурда шаванд. Маҷмааи намунавӣ метавонад барои мутобиқ кардани барномаҳои давлатӣ барои як шаҳр ё мунитсипалитет бо назардошти хусусиятҳои маҳаллии минтақа муфид бошад. Барои ин шароити манзилии мардуми Тоҷикистонро ба назар гирифта лозим аст. (Ҷадвали 1.).

**Ҷадвали 1. Шароитҳои манзилии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон
барои солҳои 2017-2022 гг. (млн. м²)**

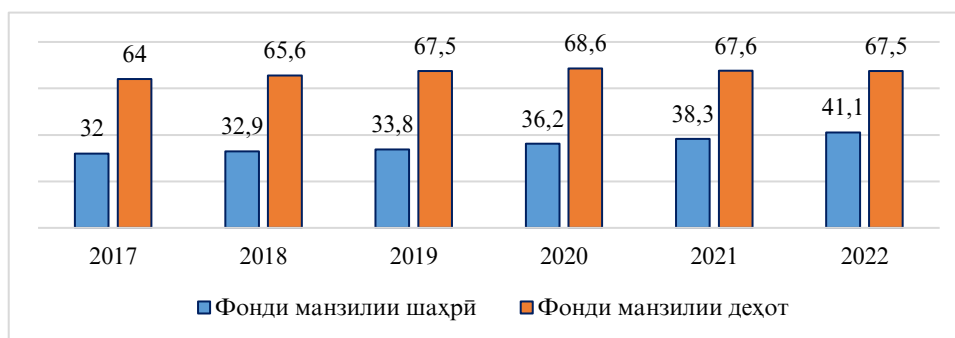
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Фонди манзилии шаҳрӣ						
Фонди давлатӣ, ҷамъиятии манзил, фонди кооперативҳои сохтмони манзил	1,7	1,8	1,7	1,0	1,1	1,8
Моликияти шахсии шаҳрвандон мебошад	30,2	31,1	32,1	35,2	37,2	39,3
Ҳамагӣ	32,0	32,9	33,8	36,2	38,3	41,1
Фонди манзилии деҳот						
Фонди давлатӣ, ҷамъиятии манзил, фонди кооперативҳои сохтмони манзил	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	-
Моликияти шахсии шаҳрвандон мебошад	64,1	65,5	67,4	68,5	67,5	67,5
Ҳамагӣ	64,	65,6	67,5	68,6	67,6	67,5
Ҳамагӣ дар Ҷумҳурий	96,3	98,6	101,3	104,8	105,9	108,5

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023, Агенти омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон С. 191-192

Аз ҷадвал дида мешавад, ки дар масъалаҳои фонди манзил фонде, ки дар моликияти шахсии шаҳрвандони ҷумҳурии мебошад, асосан бартарӣ дорад. Масалан, фонди манзили давлатии шаҳрӣ дар соли 2022 1,8 млн. м² ташкил дод, дар ҳоле ки фонди манзили моликияти шахсии шаҳрвандон 39,3 млн. м² ташкил дод, ки нисбат ба фонди манзили давлатӣ 37,5 млн. м² зиёд аст. Чунин тафовути калон гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҷумҳурии чун дар бисёр мамлакатҳои иқтисоди бозаргонӣ сохтмони биноҳои истиқоматӣ асосан дар дасти бахши хусусӣ қарор дорад.

Дар навбати худ дар байни нишондиҳандаҳои фонди манзили шаҳр деҳот тафовути муайян мушоҳида карда мешавад. Нишондиҳандаҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки фонди манзили давлатии деҳот дар соли 2022 1,8 млн. м² ташкил дод, дар ҳоле ки дар деҳот ин рақам хеле камтар, яъне қариб ба сифр баробар аст. Аммо деҳот аз сабаби васеъ шудани нисбат ба фонди манзили шаҳрӣ бартарӣ дорад. Дар як ҳуди соли 2022 моликияти шахсии манзил дар деҳот 67,5 млн. м² ташкил дод, ки нисбат ба манзилҳои хусусии шаҳрӣ 28,2 млн. м² зиёд аст.

Инчунин, барои муқоисаи муфассалтари тафовути фонди манзили шаҳр ва деҳот бояд ба фонди манзили миёна ба як аҳоли диққат дод (диаграммаи 1.). солҳои 2017-2022

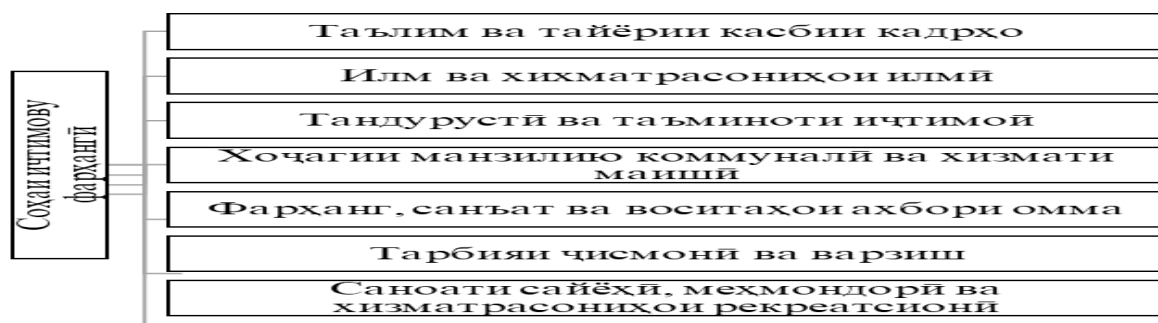

Диаграммаи 1. Тафовути фонди манзилии шаҳрӣ ва фонди манзилии деҳот млн.м² солҳои 2017-2022

Ҳамин тариқ, нишон дода шуд, ки соҳаи хоҷагии манзилию коммуналӣ дар инфрасохтори иҷтимоӣ яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол намуда, шароити манзил ҷузъи муҳими сатҳи зиндагии мардум мебошад.

Бояд гуфт, ки вақтҳои охир истилоҳи «соҳаи ғайриистехсоли» фаъолона истифода мешавад. Ба соҳаи ғайриистехсоли соҳаҳои зерини хоҷагии халқ ва намудҳои фаъолият дохил мешаванд: хоҷагии манзилию коммуналӣ, намудҳои ғайриистехсолии хизмати маишӣ; тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва таъминоти иҷтимоӣ; маориф; фарҳанг ва санъат; илм ва хизмати илмӣ; молия, қарз, суғурта, нафақа; идоракунии давлатӣ; иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ; савдо ва хуроки умумӣ; нақлиёт ва алоқа; фаъолияти экологӣ.

Ҳамин тавр, соҳаи ғайриистехсоли маҷмӯи соҳаҳост, ки ба истеҳсоли неъматҳои моддӣ алоқаманд нестанд (ё қариб алоқаманд нестанд). Дар бораи соҳаи ғайриистехсоли ҳамчун ба вучуд овардани объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ суҳан рондан мумкин аст. Аммо ба андешаи аксари олимони мафҳумҳои «соҳаи ғайриистехсоли» ва «соҳаи иҷтимоӣ фарҳангӣ» якхела нестанд.

Расми 2. Зерсоҳаҳои асосии соҳаи иҷтимоӣ фарҳангӣ

Ба андешаи мо, соҳаи иҷтимоӣ фарҳангӣ маҷмӯи корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳоеро мефаҳмад, ки ба истехсол, тақсим, нигоҳдорӣ ва ташкили истеъмоли молу хизматҳо ба мақсадҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ва иттилоотӣ машғуланд ва тавасути қаноатмандии иҷтимоӣ фарҳангӣ ва аҳолиро бо иттилоот таъмин менамоянд. Соҳаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ бисёрҷанба буда, аз якҷанд зербаҳшҳо иборат аст.

Литература

1. Оценка на основе национального диалога по вопросам социальной защиты. На пути к национально установленному минимальному уровню социальной защиты в Республике Таджикистан / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. Москва: МОТ, 2018. С. 62
2. Пост. Правительства РТ «Об утверждении Концепции социальной защиты населения РТ» от 29 декабря 2006 года №783 г. Душанбе. <http://portali.huquqi.tj>
3. Рекомендация МОТ от 2012 года «О минимальных уровнях социальной защиты» (№ 202)
4. Составлено на основе данных Статистического ежегодника Республики Таджикистан 2023, Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. С. 191-192 Қонуни ҚТ «Дар бораи стандартҳои иҷтимоӣ» ш. Душанбе, аз 19 май соли 2009 №528. <https://mmk.tj/>

Гаюри Рано Саидмурод старший преподаватель кафедры таможенное дело ТГУК
734055, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2 Тел. (+992909113378) E-mail: gaurovarano@gmail.com

Назарбекова Нурия Амзалиевна старший преподаватель кафедры таможенное дело
ТГУК
734055, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2 Тел. (+992904459393) E-mail: nuriya_1985@mail.ru

ТАМОЖЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Целью исследования является анализ влияния цифровизации на развитие внешнеторговой деятельности. Использовались методы анализа и синтеза для определения основных тенденций развития мировой экономики под влиянием процессов цифровизации и определения влияния на деятельность субъектов ВЭД. На основе проведенного исследования можно сделать вывод о том, что развитие рынка высокотехнологических товаров и услуг позволяет создавать новые конкурентные решения, которые помогут справиться с проблемами отечественного бизнеса на мировых рынках.

Ключевые слова. Цифровизация, внешнеэкономическая деятельность, цифровая экономика, цифровые технологии.

БАТАНЗИМДАРОРИИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИКТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Мақсади тадқиқот таҳлили таъсири рақамӣ ба рушди фаъолияти тичорати хориҷӣ мебошад. Усулҳои таҳлил ва синтез барои муайян кардани тамоюлҳои асосии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ таҳти таъсири равандҳои рақамӣ ва муайян кардани таъсир ба фаъолияти субъектҳои тичорати хориҷӣ истифода шуданд. Дар асоси тадқиқоти гузаронидашуда мо метавонем ба хулосае омадем, ки рушди бозори молҳо ва хизматрасониҳои баландтехнологӣ имкон медиҳад, ки роҳҳои нави рақобатпазир эҷод карда шаванд, ки ба ҳалли мушкилоти тичорати ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: Рақамикунонӣ, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ.

Под цифровым обеспечением на сегодняшний день понимают готовность специально организованных и предназначенных для конкретных целей средств выполнять поставленные задачи за счет систематизации, сбора и аналитической интерпретации информации. Организация аналитической работы в таможенных органах должна способствовать объективной и своевременной оценке деятельности таможенных органов, выявлению проблем и оперативному нахождению путей их решения. Для этого необходимо систематическое проведение анализа в определенной последовательности и повышение его эффективности и оперативности.

Задача цифрового обеспечения подразделений таможенных органов состоит в том, чтобы лица, принимающие решения, располагали необходимым и достаточным для принятия решения объемом информации. В таможенной службе Таджикистана назрела необходимость решительной смены приоритетов в части, касающейся её цифрового обеспечения: настало время перейти от экстенсивного накопления и потребления потоков необработанных документированных данных к новым информационно-аналитическим технологиям, созданию центров их внедрения и использования.

Цифровизация открывает широкие перспективы использования различных интеллектуальных информационных систем, которые могут находить отражение не только в Единой автоматизированной информационной системе таможенных органов, но и внедряться в основные логистические и административные процессы таможенной деятельности посредством использования смежных технологических решений (телематические средства связи, спутниковые системы контроля трафика движения и т. д.).

Новые цифровые технологии развивают функциональную структуру коммуникационных и информационных потоков и в околотаможенной структуре, а именно в управлении цепями поставок. Цифровая трансформация логистических бизнес-процессов участников ВЭД является главной технологической инновацией. Она способствует ускорению проведения всех операций и бизнес-схем в цепях поставок и обеспечивает достоверность и прозрачность информации для принятия правильных решений, что ведет к сокращению издержек, необоснованных рисков и устранению лишних звеньев в цепях.

Оцифрованные цепи поставок участников ВЭД позволяют в режиме реального времени получать актуальную и достоверную информацию о параметрах бизнес-процессов, сбоях в работе системы, потенциально проблемных местах цепи и оперативно вырабатывать алгоритмы решения проблемы. Те компании, которые имеют на вооружении самые передовые модели цифровых цепей поставок, находятся в выигрышном положении. Они наилучшим образом используют свои ресурсы, активы, сотрудников и запасы, быстрее ориентируются в перемещении товаров, обходят рискованные операции и тем самым снижают собственные затраты.

Таможенное регулирование играет ключевую роль в экономике и политике страны. Следовательно, введение таможенного регулирования занимает значимое место для специалистов государственных структур и для лиц, выполняющих операции, связанные с ввозом и вывозом товаров за пределы таможенной территории.

Со стороны экономической сферы государства, таможенное регулирование несет ответственность за финансовое формирование отдельных областей страны. Например, высокие ставки ввозных таможенных пошлин, снижают конкуренцию с точки зрения иностранного производителя, тем самым наши, отечественные, производители ведут свою деятельность на территории страны гораздо комфортнее, к тому же за счет высоких ставок пополняется гос. бюджет страны. Но, тем не менее, благодаря конкуренции, наши производители обладают ещё более сильным стимулом ведения своей деятельности и привлечения конечного покупателя на приобретение их продукции, тем самым благодаря конкуренции зарождаются новые отечественные производства.

Следовательно, стоит отметить, что при правильном таможенном регулировании, происходит защита наших производителей от иностранной конкуренции и, к тому же, плюсом, пополнение гос. бюджета за счет взимания таможенных пошлин с иностранного производителя.

Таможенное регулирование и таможенный контроль обладает значимой важностью в обеспечении финансовой безопасности и экономического формирования государств.

Электронная торговля как вид экономических отношений между субъектами ВЭД по поводу обмена, распределения и перераспределения благ с помощью компьютерных технологий и интернета, стала следствием научно-технического прогресса. На возникновение электронной торговли оказали несколько важных факторов: использование интернета, который затем стал одним из основных средств связи при проведении деловых отношений; возникновение общего потребительского пространства за счет увеличения количества предоставляемых товаров и услуг. Появление интернета позволило в значительной мере повлиять на бизнес за счет упрощения и удобства использования такого вида связи, в результате чего снижались сроки доставки товаров за счет более быстрой кооперации между компаниями, трансграничные операции совершались эффективнее, взаимодействие между потребителем, посредником и покупателем очень сильно упрощалось.

Таким образом, интернет стал частью повседневной жизни предприятий и компаний, возникли новые формы взаимоотношений между субъектами на международной арене. Электронную торговлю можно рассматривать в качестве двигателя любого экономического процесса, что в дальнейшем предполагает рост национальной и глобальной экономики.

Развитие интернета позволило многим компаниям в корне модернизировать методы своей работы за счет внедрения новых технологий.

В последние годы вместе с ускоренным развитием сети Интернет и усложнением всех технологических цепочек взаимодействия физических и юридических лиц, возникла необходимость подстраиваться под современные реалии, что привело к вопросу о цифровизации национальных экономик. Электронная торговля является частью «электронной экономики» и одним из главных элементов формирования новой экономики. Далее электронная торговля превращается в особый тип информационных технологий, применяемый в дальнейшем на всех этапах производства товара и доставки его непосредственно до покупателя.

Также хотелось бы рассмотреть преимущества и недостатки цифровой экономики. К плюсам цифровой экономики можно отнести:

- рост производительности труда;
- повышение конкурентоспособности компаний;
- снижение затрат производства;
- создание новых рабочих мест;
- преодоление бедности и социального неравенства.

Внедрение цифровой экономики в повседневную жизнь может привести также к отрицательным последствиям.

Можно выделить такие минусы как:

- риск киберугроз (т.е. риск, связанный с проблемой защиты персональных данных);
- «цифровое рабство» (чтобы повлиять на поведение множества людей могут быть незаконно использованы их данные);
- рост безработицы на рынке труда, который увеличивает риск исчезновения разных профессий;
- «цифровой разрыв» (т.е. это означает то, что не у всего населения есть доступ к цифровым услугам).

Применение цифровых технологий в современной экономике значительно облегчает процесс торговли. Цифровая экономика приводит к значительному росту электронной коммерции.

В современной экономике, направление современных технологий в сферах компьютеризации и телекоммуникаций рассматривается, словно одна из предпосылок действенного совершенствования таможенного контроля.

Цифровая экономика, заменившая собой обычную форму торговли, устанавливает новые правила развития. Воздействию цифровизации подвержены все сферы деятельности каждого государства. Из-за создания и введения цифровых научно-технических продуктов в таможенной сфере, как и во многих прочих областях, замечается прогресс цифровой модификации.

Развитие инновационных технологий в таможенной деятельности реализовано успешно в наше время, поскольку сегодня мы можем видеть целый блок наблюдения передвижения товаров, хотя несколькими годами ранее мы видели только автоматизацию систем отдельных таможенных операций.

В ближайшем будущем, государства будут зависеть от работы цифровых платформ, создающих постоянный торговый оборот и комфортные обстоятельства воплощения трансграничной торговли. Формирование цифровой всемирной таможни проходит под влиянием глобализации и цифровых методов, сориентированных на формирование таможенного администрирования.

Таможне нужно идти в ногу со временем, когда применяются всё более эффективные информационные ресурсы. За последние несколько лет таможенные органы изменялись в лучшую сторону, перейдя от бумажного носителя к электронному. Уже далеко не секрет, что должностные лица таможенных органов и участники внешнеэкономической деятельности (далее – ВЭД) работают на основе безбумажных и высокоинтеллектуальных технологий.

Цифровизация имеет большее развитие в развитых странах, а особенно в финансовых и социальных областях, приводящих к увеличению финансового потенциала, улучшению степени жизни населения и появлению рабочих мест в определенной сфере производства. Ключевым аспектом цифровизации является полномасштабное введение IT-технологий в действие всех государственных органов, исполняющих непосредственную или косвенную связь с участниками бизнеса и торговли.

Внешекономическая деятельность на всех стадиях формирования нашего государства оказывала воздействие на решение финансовых задач как в структуре народного хозяйства в целом, так и на уровне отдельных регионов, предприятий и организаций.

Одному из самых главных элементов рыночной инфраструктуры, а именно таможенной службе принадлежит важнейшая значимость в деле обеспечения экономических интересов страны. Таможенная служба непрерывно пополняет государственный бюджет страны, участвуя в регулировании внешнеторгового оборота исполняя тем самым фискальную функцию. Соответственно этими действиями она содействует разрешению экономических споров.

АДАБИЁТ

1. Аксенов, И. А. Цифровые технологии в таможенной и околотаможенной деятельности [Электронный ресурс] : учеб. пособие / И. А. Аксенов ; Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2022. – 363 с.
2. Нидоев Н.Ф., Наврӯзов Р.П., Файёзов Ҷ.Б. Танзими давлатии ҷаъолияти гумрукӣ. Комплекси таълимӣ - методӣ - Душанбе: «Ирфон», 2018. - 315 - сах.
1. Гончаров, С. В. Перспективы развития и проблемы электронного декларирования и технологии удаленного выпуска товаров [Текст] / С.В. Гончаров // Известия Санкт – Петербургского государственного экономического университета. – 2016 – № 6 (84). – С. 71 – 73
2. Диброва, М. С. Декларирование товаров на основе информационных технологий: проблемы и пути их решения [Текст] / М.С. Диброва // Научный журнал ДИСКУРС. – 2017 – № 1 (3). – С. 228 – 235
3. Китоби рӯйимизии гумрукчиён, Душанбе: КВД «Матбаа» - и Хадамоти гумрук, 2015. - ... сах. 550
4. Максимова Н. Е. Проблемные аспекты административно- правового регулирования таможенного декларирования в электронной форме// Вестник Российской таможенной академии. — 2014. — № 2

Гаюри Рано Саидмурод старший преподаватель кафедры таможенное дело ТГУК
734055, г.Душанбе, ул.Дехоти,1/2 Тел. (+992909113378) E-mail: gaurovarano@gmail.com

Назарбекова Нурия Амзалиевна старший преподаватель кафедры таможенное дело
ТГУК
734055, г.Душанбе, ул.Дехоти,1/2 Тел. (+992904459393) E-mail: nuriya_1985@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА ВНЕШНЕТОРГОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В статье отмечается, что государственное регулирование внешнеэкономической деятельности (ВЭД) представляет собой комплекс экономических, правовых и административно-управленческих инструментов и методов воздействия, которые используются государством в лице государственных органов и служб. Целью данного комплекса является обеспечение экономической поддержки и правовой защищенности на внутреннем и внешнем рынках, а также воздействие на экономические отношения субъектов разных стран в соответствии с поставленными задачами и национальными интересами.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, государственное регулирование, методы воздействия, цифровая экономика, таможенные органы.

ТАЪСИРИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ БА ҶАЪОЛИЯТИ САВДОИ БЕРУНӢ

Дар мақола зикр мегардад, ки танзими давлатии ҷаъолияти иқтисодии хориҷӣ (ҶЭА) маҷмуи воситаҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ ва усулҳои таъсиррасоние мебошад, ки аз ҷониби давлат дар шахси мақомоти давлатӣ ва хадамоти давлатӣ истифода мешаванд. Мақсади ин маҷмаа таъмин намудани дастгирии иқтисодӣ ва ҳифзи ҳуқуқӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин таъсир расонидан ба муносибатҳои иқтисодии субъектҳои кишварҳои гуногун мутобиқи вазифаҳои гузошташуда ва манфиатҳои миллӣ мебошад.

Вожаҳои калидӣ: ҷаъолияти иқтисодии хориҷӣ, танзими давлатӣ, иқтисоди рақамӣ, мақомоти гумрук.

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва рушди бемайлони тичорати хориҷӣ маълум аст, ки конунгузории соҳаи гумрук на танҳо ба баъзе табақаҳои маҳдуди ҷомеа ё бахши алоҳидаи иқтисодӣ, балки қариб ба ҳамаи кишварҳои ҷомеа, аз ҷумла соҳибкорони ба воридоту содироти мол машғулбуда ва шаҳрвандоне, ки бо мақсадҳои гуногун (сайёҳӣ, алоқаҳои гуманитарӣ, сафарҳои хизматӣ ва ғайра) ба хориҷи кишвар сафар мекунанд, тааллуқ дошта, ба манфиатҳои қисми зиёди ҷомеаи кишвар таъсиргузор аст. Пешбурди фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба ҳимояи истехсолкунандагони ватанӣ, пешгирии воридоти ғайриқонунӣ, таъмини рақобатпазирӣ дар қаламрави гумрукӣ, беҳдошти муносибати мутақобила бо дигар кишварҳо, риояи талаботи стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи гумрук равона карда шудааст.

Таҳқиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳӣ медиҳад, ки омили асосии таъмини суръати баланди рушди иқтисодӣ воридшавии кишвар ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад, ки яке аз нишондиҳандаҳои он ҷонибдорӣи кишвар аз баланд бардоштани сатҳи ошкор ва дастрасӣ дар соҳаи тичорати байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Тадбири муҳими бештар ба рушди тичорати байналмилалӣ мусоидаткунанда фаъолияти босуботи гумрукӣ, ташкили низоми бозьтимоди танзими гумрукӣ, аз ҷумла расмиётҳои стандартишуда, соддагардонидашуда, ҳамоҳангшуда, шаффоф ва пешгӯишаванда мебошанд, ки назорат ва барасмиятдарории гумрукиро дар раванди интиқоли молу воситаҳои нақлиёт тавассути сарҳади гумрукӣ таъмин мекунанд.

Дар ин радиф яке аз масъалаҳои муҳими рушди инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ, бешубҳа, вусъат ва рушди фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ мебошад. Ба ақидаи мо, зарур аст, ки дар ин самт тадбирҳои маъмурии танзимкунандаи давлатӣ ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалӣ ҷорӣ карда шавад. Бешубҳа, рушди иқтисодиёти кишвар ва муносибатҳои байналмилалӣ бо сиёсати оқилонаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Тоҷикистони соҳибистиклол сари вақт амалӣ гардида истодааст.

Дар раванди баҳодиҳии системаи манфиатҳо таҳқиқи талаботи аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди байналмилалӣ гузошташударо дар асоси ба даст овардани фоидаи зарурӣ муайян намудан бо нишон додани ҳадафҳо ва вазифаҳои гузошташуда имконпазир аст.

Самтҳои инкишофи сиёсати берунии ҷумҳурӣ дар Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарзи возеҳ ҷашмдошт шудааст. Ҳангоми таҳия намудани Барнома тамоюлҳои рафти муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии байналхалқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои ҷоннок намудани иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созишномаҳои байналхалқии тичоративу иқтисодии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ба эътибор гирифта шудааст.

Айни замон дар бахши фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, ҷумҳурӣ бо зиёда аз 120 мамлакатҳои хориҷи дуру наздик муносибатҳои тичоратӣ дорад, ки он ба таъмини бозори дохила бо молу маҳсулот ва таҷҳизоти техникаю истехсолӣ мусоидат менамояд.

Мақомоти давлатии дахлдор, ки дар қатори мақомоти гумрук дар раванди интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт тавассути сарҳади гумрукии кишвар мустақиман вобастаанд, инҳоянд: - Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти назорати давлатии фитосанитарӣ, карантинии растаниҳо ва тухмӣ, Маркази Ҷумҳуриявии назорати давлатии санитарияу эпидиомологӣ, Маркази назорати давлатии фаъолияти фармасевтӣ ва тиббӣ, Хадамоти назорати давлатии байтории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хадамоти назорати давлатии оид ба истифода ва ҳифзи табиат.

Робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои аъзои Иттиҳоди давлатҳои мустақил бо назардошти манфиатҳои миллӣ ва бар асоси эҳтироми мутақобила, риояи ҳуқуқи байналмилалӣ ва принципҳои, ки дар аҳднома ва созишномаҳои дучонибаю бисёрҷониба дарҷ гаштаанд, густариш меёбанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиё сол то сол доираи робитаҳояшро қавӣ гардонид, дар баробари ривож додани табодули мол бо

давлатҳои алоҳида, ҷалби сармояро ба иқтисоди худ тавсеъ мебахшад. Агар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рузҳои нахустини истиқлолият бо Хитой, Афғонистон, Эрон, Туркия, Покистон ва Ҳиндустон барин кишварҳо муносибатҳои ҳамкориро ба роҳ монда бошад, пас бо кишварҳои арабӣ робитаҳои ғаёл аз соли 2007 шуруъ шудаанд, муносибатҳо бо кишварҳои Осиёи ҷанубӣ-шарқӣ ва ҳавзаи уқёнуси Ором бошад, дар оянда рушту тавсеъ хоҳад ёфт.

Инкишофи муносибатҳои тиҷорати ва мутақобилан манфиатбахш бо Хитой аз системаҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, тамосҳои наздики вазорату идораҳои гуногуни ду кишвар аз алоқамандии ҷонибҳо ба густариши робитаҳои фарогир шаҳодат медиҳанд.

Ҳангоми воридоти мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷати тасдиқкунандаи кишвари истеҳсолкардаи мол дар сурате нишон дода мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давлати истеҳсолкардаи ҷунин мол тибқи санадҳои ҳукукии байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳои тарифӣ фароҳам оварад. Дар ин ҳолат ҳуҷҷати тасдиқкунандаи кишвари истеҳсолкардаи мол ҳамзамон бо пешниҳоди декларатсияи гумрукӣ ба мақомоти гумрук манзур мегардад. Дар айни замон имтиёзҳои тарифии фароҳамоварда метавонанд бо зарурати пешниҳоди сертификати кишвари истеҳсолкардаи мол тибқи намунаи муайяни пешбиниамудай санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳукукии байналмилалӣ эътирофнамудай Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шавад.

Таҳлили савдои хориҷии мамлакат тӯли солҳои сипаригашта собит менамояд, ки равандҳои ҳамгирой дар иқтисодиёти Тоҷикистон бояд дар асоси коркард ва иҷрои сиёсати босуботи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ сурат гирад. Ҳадафҳои ин сиёсат хеле гуногун буда муҳимтаринашон инҳо мебошанд:

- самаранок истифода бурдани равандҳои ҳамкорӣ барои тезонидани суръати афзоиши иқтисодӣ, пурра бартараф сохтани камбизоатӣ ва ба зудӣ баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии аҳоли бо назардошти меъёрҳои пешқадами ҳаёт;
- муваффақ гаштан ба рақобатпазирии молҳои ватанӣ ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори берунӣ;
- азнавсозии техники пурраи иқтисодиёт, зуд тараққӣ кардани соҳаҳои технологияи баланд;
- ҳамаҷониба тараққӣ кардани сармояи инсонӣ мутобиқи равандҳои дар ҷаҳон идомаёбандаи ҷараёнҳои иқтисодӣ, инноватсионӣ ва иҷтимоӣ-маданӣ;
- таъмини амнияти комили иқтисодиёти мамлакат;
- муваффақ гаштан ба сатҳи устувори захираҳои тиллову асёр, ки барои таъмини истиқлолияти иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат пояи бозғайимии пулӣро ташкил медиҳанд;
- муваффақ шудан ба тавозуни мусбати муомилоти савдои хориҷии кишвар;
- дар охири давраи пешбинишаванда ба давлати мунтазам тараққикунонда, табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар қатори даҳ кишвари аввали ба ҳисоби миёна тарақиёфта дохил шудани он.

Дар шароити кунунӣ рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ гумрукӣ самти афзалиятнок ҳисобида мешавад. Ҳадафи асосии он фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи ғаёлияти иқтисодии байналмилалӣ тавассути содагардонӣ ва коҳиш додани расмиёти гумрукӣ ҳангоми содирот ва воридот мебошад.

Мушкилоти таҳияи назария ва амалияи маъмурияти гумрукӣ дар заминаи ташаккули иқтисоди рақамӣ мураккаб буда, ҳамаи сатҳҳои ҳоси назарияҳои махсусро фаро мегиранд. Инҳо масоили дорои хусусияти концептуалӣ, мушкилоти дарёфти моделҳо ва усулҳои мувофиқ, эҷод ва навазсозии технологияҳо ва системаҳои идоракунии мебошанд. Ба андешаи мо, дар байни масоили мубраме, ки тавачҷӯҳи аввалиндарачаро барои амалисозии трансформатсияи мувофиқи институти маъмурияти гумрук дар раванди ҷорӣ намудани гумруки рақамӣ талаб мекунанд, инҳоянд:

✓ ташаккул ва таҳияи як идеяи асосии институти кибернетикии маъмурияти гумрук, ки моҳияти интеллектуалии гибридии равандҳо ва технологияҳои гумрукиро инъикос мекунад ва татбиқи онҳо;

✓ таҳияи асосҳои назарияи маъмурӣ ва идоракунии гумрукӣ дар асоси дониш - назарияи менеҷменти гумрукии рақамӣ ё назарияи маърифатӣ;

✓ таҳияи технологияҳои инноватсионӣ барои идоракунии электронӣ ва назорат (идоракунии электронӣ ва назорати электронӣ), бо дарназардошти талаботи протоколҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо ва стандартҳои ҷорҷӯбаи амният ва соддагардонии тичорати байналмилалӣ;

✓ таҳияи маҷмуи вазифаҳо барои идоракунии дар асоси дониш, эҷоди платформаи ягонаи иттилоотӣ, усулҳои таҳлил ва омодасозии муҳити истифодаи технологияҳо ва воситаҳои перспективии технологияи иттилоотӣ дар заминаи ягонаи методологӣ;

✓ таҳияи заминаи методӣ ва базаи барномавию техникий бехатарии система, муҳити иттилоотӣ, воситаҳои барномавию техникий маъмурият ва идоракунии гумруки рақамӣ;

✓ ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ, зерсохторӣ, ташкилӣ, кадрӣ ва омӯзиши онҳо бо технологияи рақамӣ ва ғайра.

Баҳри боло бурдани самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва афзоиши иқтидорҳои содиротӣ ба рушди соҳаҳои анъанавии истеҳсолот, афзоиши молҳои рақобатпазир, ташкили силсилаи ба ҳамдигар пайвасти чараёни истеҳсолот диққати махсус дода мешавад. Ҳалли ин вазифа табиқи ислоҳоти сохторӣ ва таҷдиди бунёдии иқтисодиёти миллиро тақозо менамояд. Бинобар ҳамин яке аз вазифаҳои афзалиятнок дар оянда ҳавасмандсозӣ ва дастгирии соҳаҳои мебошад, ки молҳои рақобатпазир истеҳсол менамоянд, инчунин анҷоми корҳои мақсаднок барои вусъати пояи содиротӣ ба ҳисоб меравад.

Микдори зиёди маҳсулоти соҳаи аграрӣ вучуд дорад, ки метавонад дар зиёд гардонидани ҳаҷмҳо ва такмили баҳши содиротӣ ҳиссаи сазовор гузорад. Ба онҳо метавон истеҳсоли пила, ашёи хоми чарм, асал, маснуот ва пашми бузҳои ангорӣ ва ғайраро дохил намуд.

Тадбирҳои андешидашудаи маҷмуӣ муносибатҳои анъанавӣ ва ифода мекунад, ки аз инҳо иборатанд:

- дар асоси таҳлили дақиқи натиҷаҳо ва проблемаҳои рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ҳамасола Барномаи рушди савдои хориҷӣ ба шумули феҳристи тадбирҳо оид ба ҳавасмандгардонии содирот таҳия гардида, яқоя бо буҷети ҷумҳурӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гагдад;

- ташкил ва иҷрои корҳои тадқиқотӣ оид ба вусъати иқтидорҳои содиротӣ, тамоили рушди вазъи сиёсӣ савдо ва талаботи бозори ҷаҳонӣ ҷиҳати муайян кардани афзалиятҳои инкишофи иқтидорҳои содиротӣ;

- мувофиқати тадбирҳо оид ба дастгирӣ ва ҳавасмандсозии содироте, ки дар барномаҳои соҳавӣ ва минтақавӣ яқоя бо тадбирҳои Барномаи соҳавӣ ва минтақавӣ яқоя бо тадбирҳои Барномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд;

- ташаккули механизмҳои самарабахши дастгирии давлатии рушди иқтидорҳои содиротӣ, ки ташкили фишангҳои иқтисодии қарзӣ ва суғуртакунонии содирот, пешниҳоди ҳадамоти иттилоотиву машваратиро ба содиркунандагон дар бар мегиранд;

- аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳоди ўҳдадорихои кафолатнок оид ба ҷалби захираҳои қарзии бонкҳои ваколатдор барои бо воситаҳои гардон таъмин намудани субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;

- пешниҳоди ўҳдадорихои кафолатнок ва суғуртаи қарзҳои содиротӣ аз таваккали тичоратӣ (бонкӣ) ва сиёсӣ ҷиҳати таъмини ҷимояи содиркунандагон;

- харидаи таҷҳизот барои инкишофи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва ҷойгузинии воридот, вогузор намудани қарз ба истеҳсолоти маҳсулоти содиротии дорои силсилаи дарозмуддати истеҳсолӣ, ба шумули харидаи ашё, мавод ва қисмҳои эҳтиётӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсол намешаванд.

Мавҷудияти технологияи рақамӣ ба манфиати иқтисодиёти милли мебошад. Ҳукумати мамлакат дар самти ҷорисозии иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон тадбирҳои зарурӣ

меандешад. Имрӯзҳо дар шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми пардохти электронӣ дар хизматрасонии нақлиёти чамбъиятӣ мавриди амал қарор дорад. Ин раванд дар доираи татбиқи иқтисодиёти рақамӣ сураи гирифта, роҳҳои нави хизматрасонию таъмин мекунад. Инчунин, амалишавии амалиётҳои пулӣ тавассути корҳои электронӣ аз ҷумлаи тадбирҳои ҳастанд, ки дар доираи татбиқи барномаи рушди иқтисоди рақамӣ ба роҳ монда шудаанд.

Таҷрибаи ҳақон нишон медиҳад, ки имрӯз тамоми давлатҳои дунё барои гузаштан ба модели нави иқтисодӣ барномаҳои таҳия ва татбиқи қарда истодаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҳақонӣ барои гузариш ба модели нави иқтисодӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст. Мувофиқи барномаҳои иқтисодӣ ва пеш аз ҳама мувофиқи Стратегияи миллии рушд то соли 2030 Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба модели нави иқтисодӣ қадам гузорад.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти иқтисоди ҳақонӣ ба иттиҳоди иттилоотии ҳақонӣ ва тамоюлҳои муосири рушди ҷомеаи иттилоотӣ шомил шудааст. Қорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ–коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат ва ҳарчи пурратар қонё гардонидани талаботи афзояндаи иттилоотии ҷомеа ва субъектҳои иқтисодӣ дар ҷумҳурии заминаи ҳуқуқи ташаққул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ гузоштааст.

АДАБИЁТ

3. Аксенов, И. А. Цифровые технологии в таможенной и околотаможенной деятельности [Электронный ресурс] : учеб. пособие / И. А. Аксенов ; Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2022. – 363 с.
4. Нидоев Н.Ф., Наврӯзов Р.П., Файёзов Ҷ.Б. Танзими давлатии фаъолияти гумрукӣ. Комплекси таълимӣ - методӣ - Душанбе: «Ирфон», 2018. - 315 - саҳ.
5. Раджабов Р. К., Хикматов С. И. Таможенная система: проблемы и инновационное развития. Монография/ Р.К. Раджабов, С. И. Хикматов. – Душанбе: «Сумани Кудрат», 2012. – 184с.
6. Раҷабов Р.К., Хикматов С.И., Раҷабова Н.Р. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт. -Душанбе: Ирфон, 2021. -236 саҳ.
7. Раджабов Р.К., Алиев М.Б. Развитие внешней торговли и таможенной службы в условиях рыночной экономики// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «Сино», 2016, №2/9(218). – С.26-32.

Ғуломов Зикрулло Тошмуродович –н.и.и., дотсенти ДБССТ, Институти иқтисодиёти ҳақон ва муносибатҳои байналмилалӣ, Суроға: 734036, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад 48/5. Тел.: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru.

Мирзоев Сухбатулло Афғонович –н.и.и., дотсенти ДБССТ, Институти иқтисодиёти ҳақон ва муносибатҳои байналмилалӣ, Суроға: 734036, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад 48/5. Тел.: +992 907500013

Холиқова Ҷиёнби Муҳамадовна –магистранти ДБССТ, Институти иқтисодиёти ҳақон ва муносибатҳои байналмилалӣ, Суроға: 734036, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад 48/5. Тел.: +992 985620438.

МАҚОМИ ҲИСОББАРОВАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Дар мақола низоми ҳисоббароваркуниҳои ғайринақдӣ дар давлат бояд самаранок бошад ва тавре сохта шавад, ки ҳам ниёзҳои субъектҳои иқтисодӣ ва ҳам аҳолиро қонё гардонад.

Ҳалли ин масъала тавассути такмили ҳам заминаи қонунгузорӣ ва ҳам ташкили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ имконпазир аст, зеро дар шароити кунунӣ масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Калидвожа: амният, ғайринақдӣ, иқтисодиёт, рушд, шароит, ҳисоббаробаркунӣ

Вазъи кунунии иқтисоди ҷаҳон бо мавҷудияти омилҳои гуногун, ки фаъолияти онро ноором мекунад, хос аст. Дар ин ҳолатҳо таъмини амнияти иқтисодӣ, ки некӯаҳволии мардум, ҷомеа ва рушди устувори тамоми давлатро кафолат медиҳад, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи байналмилалӣ буда, мисли дигар давлатҳо пайваста бо таҳдиду омилҳои иқтисодӣ рӯ ба рӯ аст. Дар ин радиф татбиқи мукаммали низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ метавонад дар таъмини амнияти иқтисодӣ нақши бориз дошта бошад. [1, с. 240].

Афзалиятҳои муҳими ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар шароити имрӯза:

- Ҳифз ва нигоҳдошти захираҳои молиявӣ;
- Сарвивақтӣ ва дурустии амлиёти пардохт;
- Сарфаи вақт дар иҷрои амалиёти пардохт;
- Роҳҳои имтиёзнок барои пасандозкунӣ ва сармоягузорӣ;
- Банақшагирии даромад ва хароҷоти пулӣ;
- Қобилияти хариди молҳо ба тариқи маҷозӣ;
- Тезонидани ҳаркати гардиши воситаҳои пулӣ дар истехсолот;
- Ҳавасмангардӣ ва ғайригардӣ аз истифодаи мақсадноки фаъолият.

Андозаи гардиши ғайринақдӣ аз ҳаҷми молҳо дар кишвар, сатҳи нархҳо, инчунин ба андозаи муносибатҳои тақсимот ва азнавтасимкунӣ, ки тавассути низоми молиявӣ амалӣ карда мешавад, вобаста аст. Ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ барои тезонидани муомилоти маблағҳои дар гардишбуда, кам кардани пули нақд ва кам кардани хароҷоти тақсимот аҳамияти бузурги иқтисодӣ дорад. Махсусан миқдори зиёди пули нақд дар муомилот ба афзоиши иқтисодиёти ниҳонӣ ва афзоиши омилҳои коррупсионӣ оварда мерасонад, бинобар ин, рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба бартараф кардани ин омилҳо мусоидат мекунад. [2;].

Ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ҳолате таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ буда метавонад, ки ба меъёрҳо ва принципҳои эътимоднокӣ ҷавобгӯ бошад, ба ҳаракати пул дар иқтисодиёт ва таваррум таъсири мусбат дошта бошад, ҳамоҳангсозии аҳоли, субъектҳои иқтисодӣ ва давлатро ба вучудоварда, ба тақрористехсоли ҷамъиятӣ суръат бахшад ва инчунин ба талаботи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ қарор дорад, мутобик шавад.

Низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар давлат бояд самаранок бошад ва тавре сохта шавад, ки ҳам ниёзҳои субъектҳои иқтисодӣ ва ҳам аҳолиро қонеъ гардонад. Ҳалли ин масъала тавассути такмили ҳам заминаи қонунгузорӣ ва ҳам ташкили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ имконпазир аст, зеро дар шароити кунунӣ масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Давлат бояд дараҷаи озолии бозорро муайян кунад, аммо нақши ҳудуди давлат дар танзим мушаххас бошад. Амнияти миллий дар ин вазъият пеш аз ҳама ба нақши давлат дар иқтисодиёти кишвар асос ёфтааст. [3;].

Маҳз бо назардошти зарурати ин масъала ба сифати самтҳои асосии фаъолият дар соҳаи ислоҳоти бахши молиявӣ, ки аз «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бармеояд, тадбирҳои зерин муайян шудаанд: Истифодаи васеи воситаҳои электронии пардохт, баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ, амният, сифати хизматрасониҳои пардохт ва низоми пардохт, рушди заминаи техникаю инфрасохтори низоми пардохт».

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 23-юми декбари соли

2022 зарурати рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим доништа ба маврид қайд намуданд, ки: «Бо мақсади мусоидат ба рушди бахши молиявӣ зарур аст, ки пардохти ҳамаи андозҳо ва боҷҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ ва дигар намудҳои хизматрасонии давлатӣ пурра ба таври ғайринақдӣ ба роҳ монда шавад».

Дастуру супоришҳо ва роҳнамоии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо он мақсад роҳандозӣ гардид, ки маҷмӯи васеи равандҳои ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба рушди низомии бонкӣ, имкониятҳои иттилоотӣ ва техникӣ, ки давлат ба он манфиатдор аст, мусоидат кунад, ки ба вазъи иқтисодии кишвар дар тамоми давлат ва умуман таъмини амнияти иқтисодӣ таъсир мусбат расонад. [4, с. 240].

Ҳамин тавр, динамикаи нишондиҳандаҳои асосии бозори қортҳои пардохтии бонкиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем. Нигаред ба ҷадвали 1.

Ҷадвали 1: - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии бозори қортҳои пардохтии бонкӣ дар солҳои 2010-2023

	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2015
Шумораи бонкҳо-эмитентҳои қортҳои пардохтӣ, адад.	8	16	21	19	21	24	+16 адад
Миқдори умумии қортҳои пардохтии бонкӣ, адад.	155585	1446138	3247851	3479109	5060793	6711241	+6 555 656 адад
Миқдори дорандаҳои қортҳои пардохтии бонкӣ, нафар.	147685	1427221	3016946	3371317	4662545	6524142	+6 376 457 нафар
Миқдори НППН, адад.	231	1564	1899	3371317	2132	3492	+3 261 адад
Шумораи терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ, адад.	94	650	3811	1848	3872	6939	+6 845 адад
Миқдори банкоматҳо, адад.	220	762	1281	3030	1724	2240	+2 020 адад
Шумораи умумии амалиёт, ҳазор адад.	2025	15695	7 886,4	1412	8550	12764	+10 739 ҳазор адад

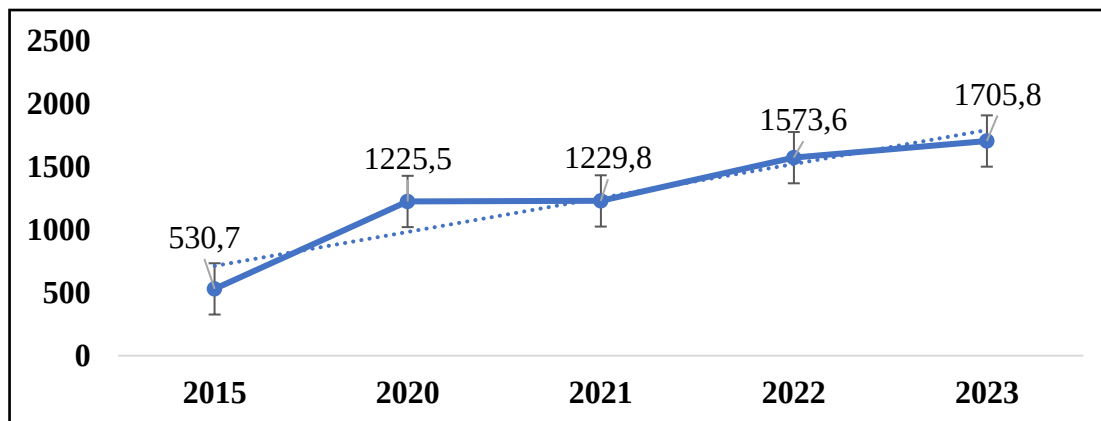
Таҳлили омории рушди динамикаи нишондиҳандаҳои асосии бозори қортҳои пардохтии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки давоми солҳои 2010-2023 шумораи бонкҳо-эмитентҳои қортҳои пардохтӣ 16 адад, миқдори умумии қортҳои пардохтии бонкӣ 6 555 656 адад, миқдори дорандаҳои қортҳои пардохтии бонкӣ 6 376 457 нафар, миқдори нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд 3 261 адад, шумораи терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ 6 845 адад, миқдори банкоматҳо 2 020 адад, шумораи умумии амалиёт 10 739 ҳазор адад зиёд шудааст.

Мавриди зикр аст, ки низомии пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ҷузъҳои асосии инфрасохтори молиявӣ буда, фаъолияти устувору мунтазами низомии молиявии кишвар, татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва буҷетиро бо гузаронидани пардохтҳои саривақтӣ ва

ҳисоббаробаркуниҳои бехатар таъмин менамояд ва ба рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. [5,].

Тамоюли ҳаҷми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ солҳои 2015-2023 амалӣ гаштааст чунин аст. Диаграммаи 1.

Диаграммаи 1. Тамоюли ҳаҷми умумии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2015-2023, млрд. сомонӣ).

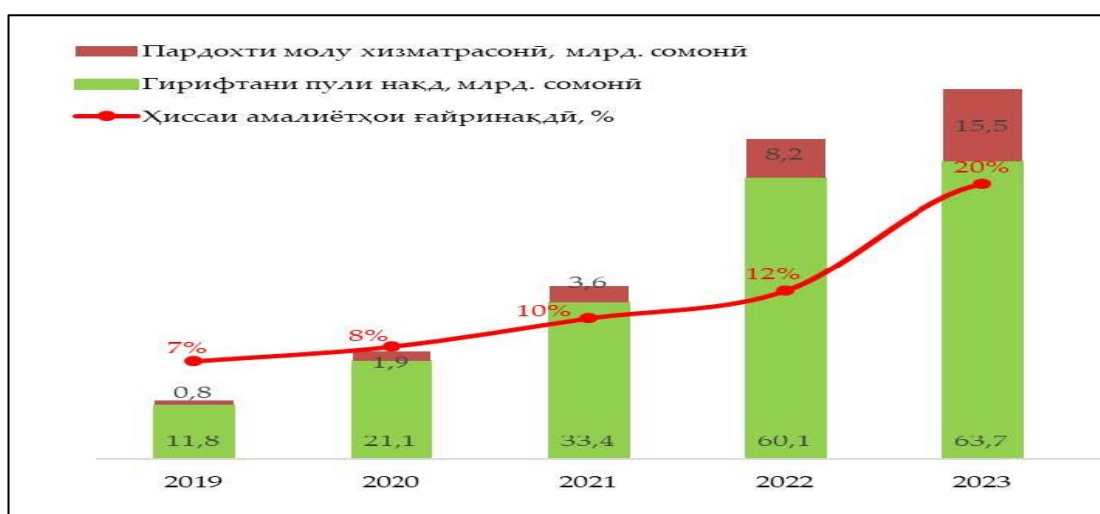

Аз рӯйи маълумоти диаграммаи 1. маълум мегардад, ки ҳаҷми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ тавассути роҳҳои гуногуни ҳисоббаробаркунӣ (доҳилибонкӣ, тавассути муносибатҳои мустақими муросилотӣ ва тавассути суратҳисоби муросилотии дар Бонки миллии Тоҷикистон кушодашуда) амалӣ гаштаанд, давоми солҳои 2015-2023 ба андозаи 3,2 маротиба рушд кардааст.

Яке аз самтҳои муҳимтарини ислоҳоти низоми пардохт ин кам кардани пули нақд дар муомилот мебошад. Ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ намуди махсуси пардохтҳое мебошанд, ки дар онҳо пули нақд истифода намешавад. Ҳама ҳисобҳо бо интиқоли маблағ аз суратҳисоб ба суратҳисоб дар ташкилотҳои қарзӣ ё масалан, бо роҳи ҳисоб кардани талаботи тарафайн анҷом дода мешаванд. [6, с. 41].

Амалиётҳо бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдиро дар диаграммаи 2 дида мебароем.

Диаграммаи 2. Амалиёт бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2019-2020).

Диаграммаи 2 оид ба амалиёт бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2019-2023 гувоҳӣ медиҳад, ки пардохти молу хизматрасониҳо аз 0,8 млрд. сомонӣ то ба 15,5 млрд. сомонӣ,

гирифтани пули нақд аз 11,8 млрд. сомонӣ то ба 63,7 млрд. сомонӣ ва ҳиссаи амалиётҳои ғайринақдӣ аз 7% то ба 20% афзоиш ёфтааст.

Аммо, сарфи назар аз тамоюли мусбати рушди низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва дар маҷмӯъ низоми бонкӣ, дар муомилоти пулӣ бо аҳоли ба шакли ғайринақдӣ ҳанӯз ҳам нигарониҳоро ба вуҷуд меорад. Бо дарназардошти ин, хусусияти тадбирҳои маъмурӣ-танзимкунанда бояд ҷиддӣ бошад ва тадбирҳои ҳавасмандгардонии афзоиши ҳиссаи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ барои рафъи мушкilotи техникии истифодаи воситаҳои махсуси пардохт ва рушди инфрасохтори онҳо равона карда шаванд.

Таъсири афзоиши беамалӣ сатҳи хавфҳо дар низоми бонкӣ солҳои охир ба чашм мерасад, ки ин хатари асосии амнияти иқтисодии низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ҳангоми истифодаи қортҳои пластикии бонкӣ мебошад. Равандҳои пешрафтаи рушди технологияҳои бонкӣ ва вазъи умумии низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон қорӣ намудани расмиёти сатҳи сифатан навро барои баланд бардоштани амнияти иқтисодии низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ зарурат дорад.

Метавон муҳим донист, ки дар робита ба ташкили ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ нокифоягии як қатор шахру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо воситаҳои техниии амалиёти ҳисоббаробаркунии дар шакли ғайринақдӣ, инчунин норасоии кадрҳои баландихтисос эҳсос мегардад. [7, с. 122-130].

Ҳамин тариқ, табриҳои зеринро бо мақсади беҳтарсозии нақши ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар таъмини амнияти иқтисодӣ мутобиқ ба шароити иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тариқи зерин пешниҳод менамоем:

1. Фароҳам овардани шароити самарабахши иқтисодӣ - ҳуқуқӣ ва таҳияи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии нав, ки ба ҳалли масъалаҳои ҳалношудаи марбут ба ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, инчунин тақмили заминаи қонунгузори мавҷуда, ки имкон медиҳад қисми зиёди мушкilotи мавҷуда дар соҳаи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ҳал карда шаванд;
2. Гузаронидани чорабиниҳои илмӣ-амалӣ бо иштироки намоёндогони ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия, илм ва тиҷорат барои муҳокимаи мушкilotи рӯзмарра, мубодилаи таҷриба ва таҳияи барномаҳо, стратегияҳо ва пешниҳодҳои нав оид ба тақмили низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ;
3. Автоматикунони раванҷҳои гузариши ҳуҷҷатҳои ҳисоббаробаркунии дар марҳилаҳои гуногуни қоркард, ки барои ташкили қардиши муназзами ҳуҷҷатҳои бонкӣ, қам қардани мӯҳлати пардохт, инчунин таъмини амнияти иқтисодӣ дар соҳаи амалиёт дар шакли ғайринақдӣ аҳамияти хос дорад;
4. Тайёр намудани кадрҳои соҳибихтисос тавассути таҳияи барномаҳои самараноки таълимӣ, бо назардошти хусусиятҳои ташкили ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар шароити ислоҳоти баҳши молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, инчунин ташкил ва гузаронидани қурсҳои тақмили ихтисос, тренинҳо ва семинарҳои таълимӣ-машваратӣ;
5. Қорӣ намудани ҳавасмандгардонии иқтисодӣ, ки метавонанд тавачҷӯҳи истеъмолкунандагонро ба амалӣ намудани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ баланд бардоранд;
6. Ташкили лоиҳаҳои ҳавасмандии амалиёти ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ беҳатар дар қомеа бо мақсади баланд бардоштани сатҳи эътимод байни бонкҳо ва мизочони он тавассути пешниҳоди доираи васеи хизматрасониҳои бонкӣ, иттилооти фаврии муштариён дар бораи ҳама гуна тағйироти сохторӣ ва маҳсулоти нави барномавӣ, таъмини амнияти амалиёти ҳисоббаробаркунии дар шакли ғайринақдӣ ва дараҷаи баланди ҳифзи иттилооти махфӣ;
7. Дар асоси шартномаҳои ҳамқорӣ аз байн бурдан ва ё қам қардани арзиши комиссияи бонк, банкоматҳо ва терминалҳои пардохтӣ, ки инчунин афзоиши шумораи ҳисоббаробаркунии ғайринақдиро тавассути қалби истеъмолкунандагони иловагӣ таъмин менамояд;

8. Тавсеаи соҳаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тавассути гузаронидани гуфтушунӣ ва ба роҳ мондани робитаҳои корреспондентӣ бо бонкҳои кишварҳои дигар, ки имкон медиҳад гардиши ғайринақдӣ ба таври назаррас афзоиш ёбад ва иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба сатҳи нав барорад;
9. Таҳия ва чорӣ намудани ташаббусҳои воқеӣ, қоидаҳо, усулҳо ва стандартҳо оид ба баланд бардоштани сифати ташкили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;
10. Татбиқи рушди инноватсионии фаъолият дар низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ (навоариҳои техникӣ ва технологӣ), таъсир ба афзоиши гардиши пулии ғайринақдӣ дар истехсолот, назорату пешгирии иқтисодиёти нӣҳонӣ ва хатарҳои иқтисодӣ, ба роҳ мондани мониторинги доимии рушди пардохтҳои ғайринақдӣ ва ғайраҳо.

АДАБИЁТ

1. Басовский Л.Е. «Финансовый менеджмент» Учебник – М.: ИНФРА-М, 2002– 240 с.
2. Гулмирзоев Д.Г., Оймаҳмадов Г.Н., «Менеҷменти молиявӣ» Душанбе «Маориф ва фарҳанг» 2004.
3. Исоматов Б. «Асосҳои назарияи иқтисод». Душанбе. 2001. Қисми дуюм. Боби 1.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2012.
5. Қодиров Ш., Раҳимов О., Фозилхонов Д., Хоркашев И. «Назарияи иқтисод». Душанбе. «Ирфон». 2008 с. қисми 2-юм.
6. Ozili, P. K. Impact of Digital Finance on Financial Inclusion and Stability. Borsa Istanbul Review. 2018. С. 41.
7. Rogoff, K. S. (2016). The Curse of Cash. Princeton University Press. 2016. С. 122, 130
8. Ҷӯрабоев Г. «Макроиқтисод». Душанбе. 2010

Давлатов Амриддин Иноятуллоевич – докторанти (PhD) кафедраи информатикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: d.amriddin.10@gmail.com.

Саидзода Исроил Маҳмад – н.и.т., дотсенти кафедраи информатикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: isroil-84@list.ru.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ АМСИЛАСОЗИИ КОМПЮТЕРӢ ЗИМНИ ТАҲИИИ ҶАДВАЛИ ДАРСӢ

Дар мақола усулҳои оптимизатсияи ҷадвали дарсӣ бо истифода аз технологияҳои муносири амсиласозии математикӣ ва компютерӣ баррасӣ карда шудааст.

Таҳқиқот собит намуд, ки бо истифодаи усулҳои амсиласозии компютерӣ ба осонӣ ва дар кӯтоҳтарин муҳлат ҷадвали дарсиро тартиб додан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, метавон хулосабарорӣ намуд, ки татбиқи амалии амсилаҳои компютерӣ дар баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таълимӣ нақши муҳим бозида, истифодаи амалии онҳо тақозои замон аст.

Вожаҳои калидӣ: амсила, барнома, ҷадвали дарсӣ, донишҷӯ, омӯзгор, таҳқиқот, сенария, минимизатсия, оптимизатсия, аудитория.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ КОМПЬЮТЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРИ СОСТАВЛЕНИИ РАСПИСАНИЯ УРОКОВ

В статье рассматриваются методы оптимизации расписания занятий с использованием современных технологий математического и компьютерного моделирования.

Исследование доказало, что с помощью методов компьютерного моделирования можно быстро и легко составить оптимальное расписание занятий. Таким образом, можно сделать вывод, что практическое применение компьютерных моделей играет важную роль в

повышении качества образовательных услуг, и их использование становится необходимостью в современном образовании.

Ключевые слова: модель, программа, учебная программа, студент, преподаватель, исследование, сценарий, минимизация, оптимизация, аудитория.

Гузориши масъала. Тачрибаи солҳои охир нишон медиҳанд, ки дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ новобаста аз шакли таълим яке аз масъалаҳои муҳим ва аввалиндараҷа ҷобачогузори машғулиятҳо дар ҷадвали дарсӣ ба ҳисоб меравад. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур аз беҳтарсозӣ ва дуруст ҷобачогузори машғулиятҳои таълимӣ бо татбиқи амсилаҳои математикӣ ва компютерӣ дар ҷадвали дарсӣ иборат буда, дар заминаи он тақсимооти самараноки сарбориҳои таълимиро роҳандозӣ намудан мумкин аст, ки ҳолати мазкур метавонад ба сифати таълим, фоизи азхудкунии машғулиятҳо ва қаноатмандии омӯзгорон ва донишҷӯён замина гузорад.

Амсилаи математикӣ. Барои таҳия намудани амсилаи математикӣ ҷиҳати беҳтарсозии ҷадвали дарсӣ дар қадами аввал амсилаи математикии содаро дар намуди зерин дида мебароем.

Дар амсилаи математикӣ чунин параметрҳоро интихоб мекунем: бо N – миқдори фанҳои таълимӣ, бо T – фосилаи вақти додашуда ва бо R – миқдори аудиторияҳои дарсиро ишора мекунем. Инчунин, тағйирёбандаи бинарии x_{ijt} – ро ба амсила ворид намуда, фарз мекунем, ки дар ҳолати қимати он ба 1 баробар будан, фанни i -юм дар синфхонаи j -юм дар фосилаи вақти муайяншудаи t дарс хонда мешавад ва ҳангоми қимати он ба 0 баробар будан акси ҳол ҷой дорад [4].

Барои минимизатсия намудани масъалаи додашуда, функсияи мақсадро дар намуди зерин тартиб медиҳем:

$$Z_{min} = \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^R \sum_{t=1}^T (1 - x_{ijt}). \quad (1)$$

Тавассути функсияи додашуда (1) шумораи маҳдудиятҳои вақти истифодашаванда кам гардида, эҳтимолияти такрор ёфтани онҳо коҳиш меёбад. Барои ин ҳолат бояд маҳдудиятҳои зерин ҷой дошта бошанд:

1. Ҳар як фанни таълимӣ дар вақти муайяншуда ба як аудитория мувофиқ ояд, яъне

$$\sum_{j=1}^R \sum_{t=1}^T x_{ijt} = 1, \quad i = 1, 2, \dots, N; \quad (2)$$

2. Як аудитория танҳо барои як фанни интихобшуда дар вақти додашуда истифода шавад:

$$\sum_{i=1}^N x_{ijt} \leq 1, \quad j = 1, 2, \dots, R, \quad t = 1, 2, \dots, T; \quad (3)$$

Инчунин, ҳангоми $x_{ijt}=0$ будан, дастрас набудани омӯзгорон ифода шудааст, ки он ҳам танҳо қиматҳои 0 ва 1-ро барои ҳамаи ijt –ҳо аз фосилаи интихобшуда қабул мекунад [5].

Дар заминаи таҳқиқотҳои [2, 9, 11, 14-19] ва таҳлили масъалаи дар боло овардашуда ба амсилаи (1) параметрҳои навро ворид намуда, онро такмил дода, амсилаи навро ҳосил мекунем.

Бигузор амсилаи математикӣ параметрҳои зеринро дарбар гирад: N – миқдори фанҳои таълимӣ, T – фосилаи имконпазири вақт, R – миқдори аудиторияҳо, S – теъдоди донишҷӯён ва P – теъдоди омӯзгорон. Инчунин, тағйирёбандаҳои бинарии:

– x_{ijt} – фарз мекунем, ки дар ҳолати қимати он ба 1 баробар будан, фанни i -юм дар синфхонаи j -юм дар фосилаи вақт t дарс хонда мешавад ва дар акси ҳол қимати он 0 аст [4];

– y_{ik} – фарз мекунем, ки дар ҳолати қимати он ба 1 баробар будан, донишҷӯи k -юм, фанни i -юмро дар фосилаи вақт t меҳонад ва дар акси ҳол қимати он 0 аст;

- z_{pt} – дар ҳолати қимати он ба 1 баробар будан, омӯзгори p -юм дар фосилаи вақти t барои таълими фанни интихобшуда дастрасӣ дорад ва дар акси ҳол қимати он 0 аст [5-7];
- c_{ikt} – фарз мекунем, ки дар ҳолати қимати он ба 1 баробар будан, донишҷӯи k -юм дар фосилаи вақти t , дар раванди дарси i -юм иштирок мекунад ва дар акси ҳол қимати он ҳам 0 аст.

Барои коҳиш додани монеаҳои ҷойгиркунии донишҷӯён ба синфхонаҳои таълимӣ амсилаи математикии зеринро таҳия менамоем:

$$Z_{min} = \sum_{k=1}^S \sum_{t=1}^T \left(\sum_{i=1}^N c_{ikt} - 1 \right)^2. \quad (4)$$

Барои баҳодиҳии ҳолати масъала зарурат пеш меояд, то суммаи функсияҳои (1) ва (4) ҳисоб карда шаванд. Яъне:

$$ZZ_{min} = \alpha \sum_{k=1}^S \sum_{t=1}^T \left(\sum_{i=1}^N c_{ikt} - 1 \right)^2 + \beta \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^R \sum_{t=1}^T (1 - x_{ijt}), \quad (5)$$

ки дар ин ҷо, α ва β коэффитсиентҳо буда, аҳамияти нисбии ҳадафи гузошташударо танзим мекунанд. Илова бар ин, ғайр аз шартҳои (2) ва (3) бояд шартҳои зерин ҳам иҷро шаванд:

$$\sum_{j=1}^R x_{ijt} \leq z_{pt} \quad (6)$$

барои қиматҳои дилхоҳи i – юм ва t – юми мувофиқи p .

$$\sum_{i=1}^N c_{ijt} \leq 1 \quad (7)$$

барои қиматҳои дилхоҳи k ва t

$$c_{ijt} \leq x_{ijt} y_{ik} \quad \text{барои қиматҳои дилхоҳи } i, j, k, t. \quad (8)$$

Амсилаи компютерӣ. Дар қисмати навбатии таҳқиқот, барои арзёбии масъалаи додашуда барномаи компютериро тавассути забони барномасозии Python таҳия намуда, барои қиматҳои гуногун ҳисобкуниҳоро роҳандозӣ менамоем. Натиҷаи барномаи компютерӣ ҳангоми $N = 15$, $T = 10$, $R = 8$ ва $P = 10$ дар расми 1 оварда шудааст.

= RESTART: C:/Users/User/AppData/Local/Programs/Python/Pyt		
Чадвал:		
Фанни 1 (Омӯзгор 1),	Аудиторияи 7,	дар лаҳзаи T1:
Фанни 2 (Омӯзгор 2),	Аудиторияи 5,	дар лаҳзаи T4:
Фанни 3 (Омӯзгор 3),	Аудиторияи 5,	дар лаҳзаи T7:
Фанни 4 (Омӯзгор 4),	Аудиторияи 2,	дар лаҳзаи T3:
Фанни 5 (Омӯзгор 5),	Аудиторияи 4,	дар лаҳзаи T4:
Фанни 6 (Омӯзгор 6),	Аудиторияи 2,	дар лаҳзаи T9:
Фанни 7 (Омӯзгор 7),	Аудиторияи 7,	дар лаҳзаи T10:
Фанни 8 (Омӯзгор 8),	Аудиторияи 6,	дар лаҳзаи T5:
Фанни 9 (Омӯзгор 9),	Аудиторияи 8,	дар лаҳзаи T8:
Фанни 10 (Омӯзгор 10),	Аудиторияи 1,	дар лаҳзаи T10:
Фанни 11 (Омӯзгор 1),	Аудиторияи 8,	дар лаҳзаи T3:
Фанни 12 (Омӯзгор 2),	Аудиторияи 6,	дар лаҳзаи T4:
Фанни 13 (Омӯзгор 3),	Аудиторияи 7,	дар лаҳзаи T7:
Фанни 14 (Омӯзгор 4),	Аудиторияи 7,	дар лаҳзаи T3:
Фанни 15 (Омӯзгор 5),	Аудиторияи 6,	дар лаҳзаи T6:

Расми 1 – Натиҷаи компютерӣ ҳангоми $N = 15$, $T = 10$, $R = 8$ ва $P = 10$

Тавре аз натиҷаҳои барнома аён аст, тақсимои фанҳои таълимӣ байни омӯзгорон дар аудиторияҳои интихобшуда, дар лаҳзаи вақти муайян дуруст оптимизатсия карда шуд.

Натиҷаҳои компютерӣ ҳосилшуда гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки бо истифода аз усулҳои амсиласозии математикӣ ва компютерӣ раванди ҷобачогузори машғулиятҳои таълимиро дар чадвали дарсӣ пурра оптимизатсия намудан мумкин аст. Зеро тавре, ки натиҷаҳои компютерӣ дида мешавад, тамоми фанҳои таълимӣ бе ягон маҳдудият байни омӯзгорон дар аудиторияҳои мувофиқ тақсим шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Бабаков, В. А. Методы и алгоритмы оптимизации расписаний / В.А. Бабаков, Н.В. Дьяков. – М.: Наука, 2012. – 256 с.
2. Гребенчиков, С. И. Методы и средства решения задач оптимизации расписания / С.И. Гребенчиков. – Новосибирск: СО РАН, 2015. –184 с.
3. Забавников, В. Н. Компьютерное моделирование и оптимизация образовательных процессов / В.Н. Забавников. – СПб.: Питер, 2010. – 320 с.
4. Саидзода, И. М. Амсилаи системаи иттилоотии кафедра / И.М. Саидзода, А.И. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 1(45). – С. 360-367.
5. Саидов, И. М. Асосҳои амсиласозии риёзӣ / И.М. Саидов. – Душанбе : Мехроҷ-граф, 2020. – 152 с.
6. Саидов, И. М. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти таълимӣ / И.М. Саидов, А.И. Саидҷаҳфаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. – №1. – С. 220-227.
7. Сидоров, А. А. Системы и методы для автоматизации процесса оптимизации расписания / А.А. Сидоров. –Тюмень, 2018. – 310 с.

Джабаров Гани Набиджанович к.э.н., доцент кафедры «Финансы и налоги»
ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», dzhбаров.1960@mail.ru.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

в статье рассматривается, что страховой рынок в зарубежных странах в силу специфики и выполняемых функций в обществе страхование является стратегическим сектором экономики. Страхование отдельных видов рисков является общественной необходимостью, хотя юридически все виды имущественного страхования являются добровольными. Страховая система США, исходя из различных показателей, является одной из лучших в мире, и страховой рынок сформирован окончательно. В Германии очень развита система частного страхования, они возникли с появлением системы социального страхования, за 2 столетия, поэтому их сфера деятельности шире, чем публичные. В развитых странах особое внимание уделяется рекламе, где расходуются огромные средства по продвижению страховых продуктов. Изучив, опыт рынка страхования развитых стран предложено, конкретные мероприятия по совершенствованию и развитию рынка страховых услуг в Таджикистане.

Ключевые слова: Страховой рынок, система страхования, страховая премия, инфраструктура рынка, функция страхования, страховой надзор, регулирования рынка, страховой продукт.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF INSURANCE ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Annotation: the article discusses that the insurance market in foreign countries, due to the specifics and functions performed in society, insurance is a strategic sector of the economy. Insurance of certain types of risks is a social necessity, although legally all types of property insurance are voluntary. The US insurance system, based on various indicators, is one of the best in the world, and the insurance market is finally formed. In Germany, the private insurance system is very developed, they arose with the advent of the social insurance system, over 2 centuries, so their scope is wider than public ones. In developed countries, special attention is paid to advertising, where huge funds are spent to promote insurance products. Having studied the experience of the insurance market of developed countries, it was proposed that specific measures be taken to improve and develop the insurance services market in Tajikistan.

Key words: Insurance market, insurance system, insurance premium, market infrastructure, insurance function, insurance supervision, market regulation, insurance product.

В зарубежных странах страхование развивается благодаря наличию приоритетных видов страхования, особенностям по организации страхового дела на рынке страхования и налаженному механизму регулирования деятельности страховых компаний. Страхование, являясь важнейшим элементом социальной системы государства, позволяет успешно решать вопросы социального обеспечения [1,183]. В странах с развитой рыночной экономикой приоритетной является система социальной защиты населения [8,83].

Необходимо отметить, что привлечение в экономику инвестиционных ресурсов, является основной функцией страхования. Другая функция — страхования- это механизм привлечения в экономику страны инвестиционных ресурсов. Например, средства на сумму в 4 трлн. долл. США (80% этих вложений обеспечиваются операциями по долгосрочному страхованию жизни) вложены страховыми компаниями Европы, Японии и США.

Таким образом, очевидно, что в развитых странах в силу специфики и выполняемых функций в обществе страхование является стратегическим сектором экономики. В мировой практике существует два вида государственное регулирование страхового рынка:

1. Система "континентального" права ("романо-германская" или "кодифицированная"). Эта система действует в Германии, Франции, Италии, Испании, Японии и в других странах. Эта система основана на строгом исполнении закона со стороны страховых компаний и субъектов страхового рынка, поэтому основными источниками права являются законы и кодексы.

2. "Англо-американская" система права. Эта система действует в США, Великобритании, Австралии, Канаде и других странах. В этой системе закон не является преобладающим источником права, а важную роль играет судебный прецедент.

Страхование в США. Контролируя, примерно 50% всего мирового рынка американские страховые монополии достигли огромных успехов, общий объем страховых премий составляет 7-8% от ВВП страны, а темпы роста составляет 2% в год. В США каждый штат имеет свой регулирующий орган (надзор), потому что единого федерального органа нет, и на рынке страхования функционируют свыше 8 тыс. компаний и общее регулирование страховой деятельности, ревизию подконтрольных страховых компаний осуществляет страховой надзор штата.

Необходимо отметить, что в США только страховая деятельность не попала под антимонопольное законодательство страны, и на рынке страхования очень развито личное страхование и страхование в кредитно-финансовой сфере [3,621].

Рынку страхования характерны следующие особенности:

- задачей страховых обществ является обеспечение сохранности и прироста, переданных много миллиардных средств, принадлежащих различным пенсионным фондам, путем эффективной, инвестиционной политики;

- участие различных посредников в страховании.

Три консалтинговые компании: A.M. Best, Moody S, Standart&Poors, тщательно анализируют деятельность всех страховых организаций США и ежеквартально издают каталоги по их работе.

Основанная в 1982 году, страховая корпорация "Сигна" в результате слияния двух старых обществ "Коннектикут дженерэл корпорейшн" и "ИНА корпорейшн", является одной из ведущих широко диверсифицированной страховой корпорацией, которая занимается страхованием имущества и страхованием ответственности. Холдинговая компания "Америкэн интернэшнл групп" (АИГ), со штатом около 28 тыс. человек служащих контролирует 44 дочерние компании в 130 странах мира.

Объем страховой премии около 10 миллиардов долларов в год, дает рынку страхования имущество и ответственность. Страхование отдельных видов рисков является общественной необходимостью, хотя юридически все виды имущественного страхования являются добровольными. Страховая система США, исходя из различных показателей, является одной из лучших в мире, и страховой рынок сформирован окончательно [9,132].

Страховой рынок в Германии находится в тесной связи с крупным промышленным капиталом, поэтому он находится под жестким контролем государства, и страховая премия составляет 6-7% от ВВП. В Германии очень развита система частного страхования, они возникли с появлением системы социального страхования, за 2 столетия, поэтому их сфера деятельности шире, чем публичные. Могут застраховываться предприниматели и люди свободных профессий, как в частных компаниях, так и в публичных, при этом, если заработная плата служащего составляет больше, чем определенная сумма, он может обратиться в частную компанию, при этом расторгнув договор страхования с публичной компанией. В Германии самые крупные страховые компании выступают в виде акционерных обществ. Банки и страховые компании участвуют в делах друг у друга, 10%-ми акционерного капитала крупнейшего страхового концерна Европы AllianzHolding владеет один из известных немецких банков. Этот концерн, в свою очередь, располагает основной частью акционерного капитала 5 остальных крупных банков. Услуги тех и других, образуют единый комплекс, при тесном сотрудничестве страховой компании с банком. Например, банк требует гарантии возвращения денег, если частное лицо берет в банке кредит, и в других случаях при покупке клиентом недвижимости, имеют место совместные услуги банков и страховых компаний. Под руководством специального федерального ведомства государство осуществляет контроль над деятельностью страховых компаний, проверяет их деятельность, заключение договора страхования и применение тарифных ставок и т.д.

Необходимо отметить, что в Германии распространены следующие виды страхования:

- страхование в пользу родных застрахованного лица;
- страхование на случай потери трудоспособности страхователя;
- частное пенсионное страхование.

Обязательное и добровольное страхование ответственности. В Германии согласно действующему закону с 1871 года виновник причиненного ущерба полностью возмещает сумму ущерба. Для определенной группы лиц (владельцев автомобилей), такой риск может быть застрахован в обязательной форме, в этом случае, застрахованный сам выбирает страховщика. Этот страховой продукт продают около 120 страховых компаний, при этом страховая сумма должна быть не менее 400 тыс. марок на страхование имущества, и не менее 1 млн. марок на страхование жизни и здоровья.

В Германии существует страхование собственности и к этому виду относится:

- страхование от риска кражи автомобиля или его повреждения;
- страхование защиты юридических прав.

-страхование здания: покрывается ущерб, причиненный пожаром, грозой, дождем, ветром, наводнением, 80% всех квартир имеют страхования предметов домашнего имущества;

- страхование риска транспортировки автомобиля и его пассажиров;
- страхование от любых финансовых рисков.

Страхователи могут застраховать ответственность за загрязнение окружающей среды [6,217]. Закон об ответственности за продукцию принят в Германии в 1990 году. Например, подрядчик спортивного снаряда привлекается к ответственности, если спортсмен упал и сломал бедро, кроме того, специальным договором принимается на страхование риск качества продукции, из-за нарушения производственного процесса фирма может понести ущерб, в этом случае страховая компания возмещает причиненный ущерб, если заключен договор страхования [2,12].

Менее существенную роль на мировой арене в сфере страхования играют страховые рынки Италии [4,191]. Из-за консерватизма системы страхования рынок развивается медленно. Самой крупной страховой компанией в Италии считается - Assicurazioni Generali, который входит в десятку ведущих страховых обществ мира.

В развитых странах особое внимание уделяется рекламе, где расходуются огромные средства по продвижению страховых продуктов [5,19]. Анализируя страховые рынки развитых стран и рынки СНГ можно сделать вывод о том, что отечественный рынок страховых услуг развивается не равномерно. Развития рынка страхования, прежде всего, зависит от развития экономики страны и от уровня доходов населения, при этом основным показателем рынка страхования является, доля страхового рынка в ВВП страны (таблица 1).

В 2023 году ВВП США составило 17 трил.419 миллиард долларов, а общая страховая премия на рынке страховых услуг составила 1 триллион 350 миллиард долларов или 7,8% в структуре ВВП страны, в Китае ВВП составило 12 трил.014 миллиард долларов, а страховая премия 466 миллиард 400 миллионов долларов, доля страхования в ВВП 3,8%.

Таблица 1. Основные показатели рынка страховых услуг за 2023 год.

Источник: Составлено автором на основании отчетов Евразийской экономической

Страны	Показатели		
	ВВП (млн.дол)	Страх.премия (млн.доллар)	Доля страх.в ВВП (в %)
Страны с развитым рынком страхования			
США	17419,6	1350100,0	7,8
Китай	12014,61	466400,0	3,8
Япония	4 872,14	471500,0	9,6
Страны СНГ			
Армения	11,5	73,0	0,63
Белорусия	54413	543,7	1,0
Казахистан	158,2	1135,5	0,72
Россия	1578,6	21932,3	1,39
Кыргизистан	12,5	43,2	0,35
Таджикистан	11,9	39,1	0,32

комиссии /Официальный сайт Евразийского экономического союза. URL: <http://www.eaeunion.org>.

В Японии ВВП страны 4 трил.872 миллиард долларов, а страховая премия 471 миллиард 500 миллион долларов, доля страхования в ВВП 9,6%, в России ВВП страны 1 трил.579 миллиард долларов, а а страховая премия 21 миллиард 932 миллиона долларов, доля страхования в ВВП 1,39%, в Казахистане ВВП страны 158 миллиардов 180 миллионов долларов, а страховая премия 1 миллиард 136 миллионов долларов, доля страхования в ВВП

0,72%, в Белоруссии ВВП страны 54 миллиарда 413 миллионов долларов, а страховая премия 544 миллиона долларов, доля страхования в ВВП 1,0%, в Армении составляет ВВП страны 11 миллиардов 500 миллионов долларов, а страховая премия 73 миллиона долларов, доля страхования в ВВП 0,63%, в Кыргызстане ВВП страны 12 миллиардов 500 миллионов долларов, а страховая премия 43,2 миллиона долларов, доля страхования в ВВП 0,35%:, в Таджикистане ВВП страны 11 миллиардов 900 миллионов долларов, а страховая премия 39,1 миллионов долларов, доля страхования в ВВП 0,34%: В 2023 году на рынке страховых услуг собственный капитал в США составил 97651 миллион доллар, страховая премия 1350 миллионов долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 4120 долларов, на рынке функционировали 1315 страховых компаний.

Таблица 2. Основные показатели рынка страховых услуг в отдельных странах за 2023 год.

Страны	Показатели				
	Собт.капитал (млн.дол.сша)	Страх.премия (млн.дол.)	Население (млн.чел.)	Ср.плата на душу населения (доллар)	К –во страх.компаний (штук)
Страны с развитым рынком страхования					
США	9765100,0	1350100,0	325	4154	1315
Китай	4321500,0	466400,0	1388	336	498
Япония	4475800,0	471500,0	1265	372,7	348
Страны СНГ					
Армения	59,0	73,0	2,98	24,5	7
Белорусия	769,0	543,7	9,50	57,2	22
Казахистан	1266,0	1135,5	17,91	63,4	32
Россия	10266,0	21932,3	146,8	149,4	226
Кыргызстан	51,6	43,2	6,14	7,03	20
Таджикистан	42,1	39,1	9,9	3,95	16

Источник: Составлено автором на основании отчетов Евразийской экономической комиссии / Официальный сайт Евразийского экономического союза. URL: <http://www.eaeunion.org>.

В Китае собственный капитал 43215 миллионов долларов, страховая премия 466.4 миллиона долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 336 долларов, на рынке функционировали 498 страховых компаний. Япония собственным капиталом 44758 миллионов долларов, страховую премию выделяет в 471.5 миллионов долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 3726 доллара, на рынке функционировал 348 страховых компаний. В России собственный капитал составляет 10266 миллионов долларов, страховая премия 21,9 миллиард долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 149,4 доллара, на рынке функционировал 226 страховых компаний. Казахстан с собственным капиталом 1266 миллионов долларов, имеющую страховую премию 1миллиард 135 миллионов долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 63,4 доллара, на рынке функционировал 32 страховых компаний. В Белоруссии собственный капитал 769 миллионов долларов, страховая премия 543,7 миллион доллара, средний страховой платёж на душу населения составил 57,2 доллара, на рынке функционировал 22 страховых компаний. Армения с собственным капиталом 59 миллионов долларов, здесь страховая премия составила 73 миллиона долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 24,5 доллара, на рынке

функционировали 7 страховых компаний. Кыргызстан с собственным капиталом 51,6 миллиона долларов, имел страховую премию 43,2 миллионов долларов, где средний страховой платёж на душу населения составил 7,03 долларов, на рынке функционировало 20 страховых компаний. Таджикистан с собственным капиталом 42,1 миллионов долларов, имел страховую премию 39,1 миллионов долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 3,95 доллара, на рынке функционировало 16 страховых компаний.

Проведён сравнительный анализ страховых услуг в Республике Таджикистан, по сравнению с другими странами. Как видно из таблицы доля расходов на страховые услуги в среднем на одного человека на рынке страхования сильно отличается друг от друга. В развитых странах с мощной экономикой такие как США и Япония расходы на одного человека составили от 3 до 4 тысяч долларов США. В странах СНГ этот показатель намного ниже в РФ 149,4: Казахстане 63,4: Белорусии 57,2: Армении 24,56 в Кыргызии и Таджикистане 7,03 и 3,95 долларов. Расходы страховых услуг в ВВП, также сильно отличаются по странам: в США этот показатель составляет 7-8%: в Китае 10%: в Японии 8%: в России 1,39%: в Белорусии 1%: в Казахстане 0,72%: в Армении 0,63%: в Таджикистане 0,32% и в Кыргызии 0,35%.

Таблица 3. Расходы страховых услуг в Республике Таджикистан и других странах в % от общей суммы доходов населения за 2023 год.

Страны	Доля расходов на страхование в сред.на 1 чел. (в долл.)	Численность населения (млн.чел.)	Удельный вес страхования к ВВП (в %)	ВВП стран (млрд.долл.)
Страны с развитым рынком страхования				
США	4154	325719,0	7-8	17419,6
Китай	336	1388905,0	10	12014,61
Япония	372,7	126550,0	8	4 872,14
Страны СНГ				
Россия	149,4	146,80	1,39	11,5
Казахстан	63,4	17,91	0,72	54413
Беларусь	57,2	9,50	1,0	158,2
Армения	24,5	2,98	0,63	1578,6
Кыргызстан	7,03	6,14	0,35	12,5
Таджикистан	3,95	9,9	0,32	11,9

(Примечание: США 19 трн.390 млрд.60млн доллар). **Источник:** Составлен автором на основании отчетов Евразийской экономической комиссии / Официальный сайт Евразийского экономического союза. URL: <http://www.eaeunion.org>.

Это говорит о том, что нам надо развивать рынок страхования путём создания перестраховочных страховых компаний, которые до сих пор у нас в республике отсутствовали, а также страховым компаниям необходимо пересмотреть тарифную политику и предложить страхователям более привлекательные и дешевые страховые продукты., тем самым увеличить количество договоров.

На рынке страховых услуг одним из основных показателей является доля расходов на страхование в среднем на один человек [14,205]. Диаграмма показывает, что на рынке страховых услуг Таджикистана, доля страхования к ВВП страны составляет всего около 0,5%, этот показатель в США 7 -8 % , а Китае около 10% от ВВП страны. Поэтому предлагаем страховым компаниям усилить массово разъяснительную работу среди населения и развивать инвестиционное страхование жизни, а также другие виды накопительного страхования.

Таблица 4. Соотношения расходов и доходов на страхования в мире и в Республике Таджикистан за 2023 год

Страны	Средние страховые взносы (в доллар. США)	Ср.месяч.зарплата, (доллар США)	Удельный вес к средней зарплате,(в %)	Выплата страхово й премии (млн. доллар)	Среднегодовая страховая премия (млн. доллар)
Страны с развитым рынком страхования					
США	4154	7580	54,4	810030	112 504,1
Китай	336	950	35,4	383147	38 868
Япония	372,7	4700	66,5	30290	39 290
Страны СНГ					
Россия	149,4	874	16,4	1828	1 827,7
Казахстан	63,4	459	13,8	95	94,6
Беларусь	57,2	495	11,5	45	45,3
Армения	24,5	517	4,7	6	6
Таджикистан	3,95	183	2,3	2,1	3,2
Кыргызстан	7,03	301	0,83	2,3	3,6

Источник: Составлено автором на основании отчетов Евразийской экономической комиссии / Официальный сайт Евразийского экономического союза. URL: <http://www.eaeunion.org>.

Анализ таблицы показывает, что США лидирует по объёму страховой премии. В 2023 году мировой объём собранной страховой премии составило более 5 триллионов долларов США и в структуре объёма доля США 1 триллион 350 миллиардов долларов. В Китае 466 миллиард 380 миллион долларов: Японии 471 миллиард 481 миллион доллар, России 21 миллиард 932 миллиона долларов, Казахстане 1 миллиард 135 миллионов долларов: Белорусии 544 миллиона долларов: Армении 73 миллиона долларов, Таджикистане 39,1 миллионов долларов и Кыргызии 43,2 миллионов долларов. Средние страховые взносы по этим странам составили от 3,95 до 4120 долларов США.

В процентном соотношении к среднемесячной зарплате, объём страховой премии составил от 0,83% до 66,5%. За 2017 год из – за крупных природных катаклизмов больше всех пострадали США, Япония и Китай, соответственно страховые выплаты по этим странам составили от 1,22 миллион долларов до 112 миллиардов 504 миллиона долларов в Китае и США, 39 миллиардов 290 миллионов долларов в Японии.

В условиях рыночной экономики страховые компании самостоятельно определяют конкретные виды страхового продукта, объекты страхования, размеры тарифных ставок, правила и условия страхования, но основой страхования является тарифная ставка, потому что она является ценой страхового продукта, с которой тесно связан материальный интерес страхователя и спрос на него [16,387].

Выводы

Для совершенствования системы регулирования рынка страхования, используя опыт работы зарубежных стран нами разработаны мероприятия:

1. Совершенствование системы страхового законодательства. Отсутствие единой системы страхового законодательства является основной проблемой в сфере правового регулирования рынка страхования. При этом обширную правовую базу страховых отношений на рынке страхования, составляют условия и правила страхования различных страховых компаний. Для улучшения этой работы по регулированию рынка страхования, можно использовать опыт Франции, где правовое регулирование рынка страхования производится через страховой кодекс. Этот кодекс был принят в 1976 году, он

регламентирует все вопросы рынка страхования. В Таджикистане также можно создать комплекс пакет базовых данных законодательных актов, касающихся страхового рынка и выпустить в форме сборника, чтобы страховые компании использовали как инструкцию по ведению страховой деятельности в стране.

2. Необходимо нормативно – законодательными актами регламентировать деятельность страховых компаний. Например, в США каждый штат имеет независимую систему регулирования страхового рынка. Страхование, как сектор национальной экономики аккумулирует значительные финансовые ресурсы, обеспечивает инвестиционный потенциал и соответствующее социально – экономическое развитие регионов. Используя данный опыт развития рынка страхования, как в областях, так и в стране в целом, можно законодательно закрепить регламентирование деятельности страховых компаний нормативными актами на уровне областей. В результате этого страховые компании могут инвестировать временные денежные средства в развитие экономики региона.

3. Необходимо совершенствовать порядок налогообложения страховых компаний. По действующему Налоговому кодексу страховые компании по более высокой ставке уплачивают налог на прибыль. Целесообразно воспользоваться зарубежным опытом налогообложения страховой деятельности. В странах с развитым рынком страхования, а также в странах ближнего зарубежья, вместо налога на прибыль уплачивается налог на страховую премию, который показал позитивные результаты. Таким образом, замена налогообложения страховых платежей взамен налога на прибыль позволит местным бюджетам получать налоговые ресурсы, которые направляются на развитие района или города.

4. Необходимо создать электронную базу данных по всем страховым компаниям, функционирующим на рынке страхования страны и с ее помощью распределить страховые компании по риску, по размеру премии, и по объему уставного фонда. Подобный банк данных широко используется в зарубежных странах. Потенциальные страхователи с помощью банка данных, могут в любое время ознакомиться с интересующей информацией на рынке страхования, финансовым состоянием и репутацией любой страховой компании, которые хотят приобрести страховой продукт. Таким образом, предлагаем в районах или городах органов статистики, создать банк данных страховой статистики, пользователями которых могут быть страхователи и страховщики и другие заинтересованные лица. Этот банк данных можно использовать, как доверие населения к страховым компаниям, а следовательно, и повышение спроса на страховые услуги.

5. Используя опыт зарубежных стран, предлагаем создать независимый институт защиты прав страхователей. Во многих странах действует Бюро по страхованию, которое занимается проведением семинаров, тренингов, оказывает помощь страхователям. Бюро, как для страхователей, так и для страховщиков организует консультации и семинары, с целью ознакомления с принципами ведения дела, осуществления маркетинга и повышения страховой культуры. Независимый институт, подобный Бюро по страхованию, мог бы сыграть немаловажную роль и на отечественном рынке страхования и способствовал бы повышению страховой культуры населения и защите прав страхователей. Таким образом, для развития страхового рынка государство может и должно создать оптимальные условия.

Литература:

1. Архипов А.П. Андеррайтинг в страховании / А.П. Архипов. // – М., Юнити – Дана, 2015. – 240 с.
2. Алиев Б. Х. Специфика организации страхового маркетинга в условиях кризиса/ Б.Х. Алиев, Э.С. Вагабова Р.А. Кадиева // Финансы и кредит. – 2011. - № 23. – С. 22-27
3. Артамонов А.П. Право перестрахования. В 2 томах (комплект) / А.П. Артамонов, С.В. Дедиков. // – М: Страховая пресса, 2017. – 927 с.

4. Архипов А.П. Управление страховым бизнесом / А.П. Архипов. // – Москва: Огни, 2017. -320 с.
5. Батиашвили. Т,0, Некоторые аспекты развития мирового рынка страховых брокеров/Страховое дело, №5,2005.
6. Булатов А.С. Национальная экономика: учебное пособие для вузов / А.С. Булатов. // – М.: Магистр. – 2011. – 304 с.
7. Бугаева С.Ю. Совершенствование регулирования деятельности страховых посредников. Европейский опыт и российская действительность. //Страховое дело, №4-5. – 2013. - С.23 – 31.
8. Буторина О.В. Еврoзона: гравитация против конвергенции? / /под общ. ред. А. А. Громыко и В. П. Фёдорова. //М.: Издательство «Весь Мир», 2014. ISBN 978-5-7777-0643-0 С. 186 - 205.
9. Жук И.Н. Управление конкурентоспособностью страховых организаций / И.Н. Жук. //- М., Анкил, 2015. - 286 с.
10. Косаренко Н.Н. Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования: монография. / Н.Н. Косаренко //- М.: Волтерс Клувер, 2010. 320 с.
11. Никулина Н.Н. Страховой маркетинг / Н.Н. Никулина, Л.Ф. Суходоева, Н.Д. Эриашвили. //- М., Юнити - Диана, 2016.- 504 с.
12. Небольсина Е.В. ЕврАзЭС: интеграция страховых рынков: монография; науч. ред. Р.Т. Юлдашев, С.Н. Асабина. // - М.: МГИМО- Университет, 2013. -218 с.
13. Страховое дело в вопросах и ответах: учебное пособие // сост. М.И.Басаков. // –Ростов на Дону, Феникс, 2018. - 576 с.
14. Страхование / Под ред. Г.В. Черновой. // – М.: Проспект, 2017. – 432
15. Ройтман Л.И. Страховое дело: Учебник. / Л.И. Ройтман // - М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 2010. - 524 с.
16. Страхование: Учебник / ред. Ю. Т. Ахвледиани, В. В. Шахов. 4-е изд., перераб. и доп. // - Москва: Юнити - Дана, 2011. 495 с.

Дустбоев Шодимурод доктор экономических наук, профессор

Таджикский государственный университет коммерции,

*Сафарова Муборак Бобохоновна кандидат экономических наук Таджикский
государственный университет коммерции E-mail: safarova-muborak@mail.ru*

*Сафаров Ахлиддин Сайвалиевич. Кулябский государственный университет
имени А.Рудаки*

ПЕРЕХОД К РЕАЛИЗАЦИИ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ - ЗАЛОГ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ

XXI - век разительно отличается от предыдущего: здесь правит техника и товаром выступает информация. Сегодня мы живём в условиях стремительных перемен, затрагивающих основы нашего бытия. То, что еще совсем недавно казалось новым и неизведанным, сегодня уже неактуально. Ускоряется проникновение инноваций. То, что раньше занимало десятки лет от идеи до воплощения, теперь длится два-три года. Глобальная паутина стала всеобъемлющим пространством, которое объединило все и вся. Новая технология и цифровизация экономики распространяется по всему миру быстрее чем «коронавирус» с космической скоростью. [7]

Технические достижения приводят к изменению способа производства обществом благ, кардинально меняют условия труда и образ жизни людей. Условием формирования цифровой экономики в стране является не только наличие сильного специализированного сектора, но и проникновение цифровых технологий во все отрасли народного хозяйства.

Республика Таджикистан, в связи с особенностями своего социально-экономического и демографического развития, сталкивается с проблемой избыточного трудового населения. Одним из главных факторов трудоизбыточности Таджикистана и его регионов, это демографический фактор, который быстрыми темпами увеличивается численность населения и его экономически активной части. Средний возраст населения Республики Таджикистан составляет 25,6 года. Данные показывают, что 36,7% населения моложе трудоспособного возраста, 57,6% находятся в трудоспособном возрасте, а 5,7% старше трудоспособного возраста. [2, с.99]

Проблемы на рынке труда сегодня затрагивают жизненные интересы сотен тысяч людей. Их решение требует широкого подхода с экономических, политических и социальных позиций.

В современном Таджикистане сохраняющийся высокий уровень прироста населения является прямым фактором роста количества населения в трудоспособном возрасте.

Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года определяет расширение продуктивной занятости как один из четырех национальных приоритетов страны.

Обеспечение продуктивной занятости, это комплекс социально-экономических и политических гарантий, содействующих борьбе с безработицей и реализации всех прав граждан на труд.

Государственная политика в сфере обеспечения продуктивной занятости, это основной гарант реализации права граждан на труд.

Продуктивная занятость – это форма занятости, обеспечивающая граждан необходимыми ресурсами для развития общества посредством производительного труда и обеспечивающая каждому работнику необходимый доход для реализации физических, психических и профессиональных качеств.

Следует отметить, что при продуктивной занятости заработная плата каждого члена общества может быть обеспечена равной или превышающей установленный уровень потребительского бюджета. Кроме того, в условиях продуктивной занятости обеспечиваются необходимые инструменты для устойчивого экономического и социального развития в Таджикистане, где разработана научно-обоснованная стратегия развития реального сектора национальной экономики, которая обеспечивает качественно новую ситуацию с занятостью и формировать рынок труда. [6, с.56]

Основная задача по обеспечению продуктивной занятости в Республике Таджикистан, ее реализация будет способствовать дальнейшему снижению уровня бедности в стране. Поэтому обеспечение продуктивной занятости является комплексным вопросом и основной целью развития в сфере трудовой деятельности в будущем.

Концепция развития продуктивной занятости в Республике Таджикистан на период до 2040 года предусматривает создание нормативно-правовых, методологических, организационных и кадровых основ для формирования системы дистанционного обучения и дистанционной занятости. На основе данной Концепции разработана Государственная программа расширения продуктивной занятости в Республике Таджикистан на 2023-2027 годы. [5, с.19]

В рамках совместного проекта с Представительством ЮНИСЕФ в Таджикистане Министерство создано Центров дистанционного трудоустройства, призванных обучать молодых людей использованию цифровых платформ для поиска оплачиваемой работы и оказывать им содействие в трудоустройстве на цифровых платформах труда. В настоящее время создано пять таких центров. С 2022 года Министерство совместно с Представительством ЮНИСЕФ в Таджикистане реализует проект Impact Sourcing, который способствует развитию онлайн-работы на цифровых платформах среди молодежи [5, с.17]. Эта практика в скором времени может стать основой для разработки государственной политики по развитию работы с цифровыми платформами.

Одной из ключевых составляющих инновационной экономики, формирование которой предусмотрено Национальной стратегией развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, является цифровая экономика. Развитие политики цифровой экономики происходит в рамках реализации данной Стратегии. Политические подходы и меры, связанные с цифровизацией и цифровыми навыками, отражены в Концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 г. № 642). Концепция предусматривает постепенный, поэтапный переход к реализации видения цифровой трансформации в республике. Первоначально запланированы три этапа: (1) до 2025, (2) 2030 и (3) 2040 гг. Во-первых, Концепция направлена на укрепление нецифровых основ, необходимых для цифровой трансформации, таких как нормативно-правовая база. Следующий этап — укрепление цифровой инфраструктуры, то есть обеспечение повсеместного широкополосного доступа, развитие систем связи и цифровых платформ. Заключительный этап трансформации — цифровизация ключевых областей экономики, а затем социальной сферы, энергетики, горнодобывающей промышленности, сельского хозяйства, переход к цифровому управлению и создание новых секторов, таких как финансовые технологии. Все этапы реализации цифровой трансформации также будут осуществляться в рамках проекта Digital CASA. [5, с.20]

Кроме того, Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан на первом этапе предусматривает подготовку высококвалифицированных кадров и менеджмента для ведения цифровых проектов, а также создание системы подготовки квалифицированных кадров как в вузах и на предприятиях, так и для развития цифровых навыков у населения в целом. Концепция предусматривает разработку многоступенчатого плана непрерывного профессионального развития государственных служащих и представителей цифровой экосистемы, которые будут задействованы в цифровых преобразованиях. Эти меры позволят более эффективно вовлекать молодежь. Дальнейшее развитие цифровизации экономики страны и ее проникновение в трудовую деятельность людей, безусловно, будет способствовать росту их трудовых доходов.

В Таджикистане создана определенная научно-инновационная инфраструктура, представленная различными институтами развития, инновационными парками и центрами, которые будут использоваться для развития цифровой экономики. Кроме того, существуют механизмы создания государственно-частного партнерства (действует закон и реализуется проект по ГЧП «Умный город Душанбе»). Однако на сегодняшний день специальные режимы управления инновациями развиты слабо, а инициатив по поддержке цифровых предпринимателей недостаточно. Отсутствуют механизмы финансирования цифровых инноваций, ограничены источники финансирования стартапов, отсутствуют специальные налоговые режимы и программы поддержки высокотехнологичного экспорта.

Онлайн-работа на цифровых платформах и платформенная занятость с предоставлением услуг на месте могут представить Таджикистану возможность создать надежную и устойчивую альтернативу миграции и «утечке мозгов». Использование глобальной тенденции новых форм труда в таджикской экономике имеет потенциал для сокращения оттока рабочей силы с таджикского рынка. В частности, наличие развитой среды для оказания услуг в режиме онлайн и на месте, а также стимулов для создания молодыми предпринимателями подобных компаний могут положительно сказаться на удержании квалифицированных и талантливых людей в стране, привлечении новых талантов в страну и на перспективах онлайн-работы с таджикскими компаниями.

Платформенная занятость — как онлайн, так и на месте — предлагает многообещающие возможности для работников, бизнеса и общества. Для работников она может стать источником дохода, средством развития предпринимательства и легализации незадекларированной работы. Кроме того, это фактор снижения уровня безработицы и возможность получения работы с низкими барьерами входа, что особенно важно для молодых или низкоквалифицированных специалистов. Для бизнеса основными

привлекательными факторами являются снижение затрат и гибкость. На уровне общества платформенная занятость способна стать двигателем роста занятости в целом по стране.

Однако для того чтобы воспользоваться этими возможностями, необходимо осуществить ряд изменений, учитывающих текущую ситуацию с платформенной занятостью.

Таким образом, новые формы труда требуют разработки механизмов взаимодействия между всеми участниками и заинтересованными сторонами, такими как платформенные компании, платформенные работники, организации гражданского общества, социальные и образовательные учреждения, международные организации и т.д., с целью создания системы сбора и мониторинга данных о тенденциях и перспективах развития платформенной занятости, а также выявления потребностей и решений для развития платформенной экономики. Также, необходимо совершенствовать систему подготовки высококвалифицированных и опытных кадров для реализации цифровых проектов, а также систему подготовки квалифицированных кадров для школ, университетов и предприятий.

Важно создать условия для обучения и переподготовки населения, в том числе уязвимых слоев: женщин, пенсионеров, безработных, мигрантов, людей с инвалидностью. Это может быть реализовано через семинары, онлайн- и офлайн-курсы по повышению цифровой грамотности, развитию предпринимательства, удаленного сотрудничества и других необходимых навыков.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Государственная программа расширения продуктивной занятости в Республике Таджикистан на 2023-2027гг.
2. Демографический ежегодник Республики Таджикистан: статистический сборник. – Душанбе: АСПРТ, 2022. – С. 99.
3. Концепция развития продуктивной занятости в Республике Таджикистан на период до 2040.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2016г.
5. Новые формы труда и платформенная занятость в Центральной Азии. Европейский Фонд образования, 2024. - С.29
6. Сафарова М.Б. Совершенствование внешней трудовой миграции и ее влияние на рынок труда (на материалах Республики Таджикистан): дисс...канд. экон. наук:5.2.3 /М.Б.Сафарова. - Душанбе, 2023. – 206 с.
7. Электронный ресурс - <https://russiancouncil.ru>

Дустова Н.О. Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

ХУСУСИЯТҲОИ ТАКМИЛИ НИЗОМИ ФРАНЧАЙЗИНГ ДАР БОЗОРИ СУЗИШВОРИИ АВТОМОБИЛӢ ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола хусусиятҳои такмили низоми франчайзинг дар бозори сузишвории автомобилӣ дар шароити муосир дида барома шудааст. Намудҳои франчайзинг дида баромада шуда, истифодаи он дар мисоли Газпронофт Тоҷикистон арзёбӣ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: хусусиятҳо, намудҳо, франчайзинг, бозори сузишвории автомобилӣ.

Дар шароити Тоҷикистон арзёбии хусусиятҳои низоми франчайзинг ҳамчун манбаи асосии рушди соҳибкорӣ зарур лониста мешавад. Олими америкоӣ Филипп Котлер оид ба франчайзинг дар китоби худ «Маркетинг ва менеҷмент» унсурҳои зерини франчайзингро чунин муайн намудааст: “Франчайзер-барои истифодабарии (бренд)-и тамғаи молики хеш, ноу-хау, роялти мегирад, аксаран франчайзиро бо ашёи хом, қисмҳои асосӣ ва ёрирасон, инчунин ба омӯзиш сафарбар намудани кормандон низ таъмин менамояд; Франчайзи-

хукуки пешбурди тичоратро тибқи нақшаи муайншуда ва таҳиякардаи франчайзер меҳарад ё (пардохт менамояд). Харочотҳои омодаسازی, ба қор андохтан, таблиғот ва ба бозори муосир баровардани молу маҳсулот ба души ҳуди франчайзӣ мебошад.

Мо ақидаи Филипп Котлерро дастгирӣ намуда дар он ақидаем, ки “франчайзинг-ин низоме мебошад, ки тамоми ҷанбаҳо ва шартҳои пешбурди тичоратро дар бар мегирад, франчайзи дар навбати худ талош меварзад молу хизматрасониҳои худро бо сифати баланд ба иҷро расонад то он ба талаботи франчайзер ҷавобгӯ бошад”.

Аз тарафи дигар франчайзинг боз чунин унсурҳои асосиро дорост: «пардохти якдафъаина»: -арзиши консессия, маблағи муайяне, ки франчайзи дар марҳилаи аввали ибтидоии фаъолият ба франчайзер пардохт менамояд. Он одатан 9-11% ҳарачоти умумии ибтидоиро ташкил менамояд, ки ба он дохил мешавад: бренд-бук (қоидаҳои сохтан ва истифодаи унсурҳои шахсияти кооперативӣ, таблиғ-реклама), Омӯзиш ва идоракунии кадрҳо, усулҳои фурӯш, тарзи таҳия ва омодаسازی технологияҳо, шакл ва намудҳои баҳисобгирӣ, ҳисоботҳо, дастурҳо ва ғайра; роялти ин пардохти моҳона барои ҳаққи истифодаи тамға (бренд)-ҳои молӣ, патентҳо ва дигар ҳуқуқҳои соҳиби ба франчайзер тааллуқдошта мебошад. Он метавонад 2-6% гардиш ё даромади франчайзиро дарбар гирад; пардохти таблиғот (реклама)-пардохти ҳармоҳа ва ё ғоидаи франчайзер барои таблиғи молу маҳсулот, хизматрасонӣ дар сатҳи дохилӣ ва маркетинги ҷаҳонӣ (байналмиллалӣ). Он метавонад 1-3% муомилот (даромад) ва ё маблағи муайншуда бошад, ки илова ба маблағи роялти пардохта мешавад.

Заррур аст, ки чунин шаклҳои франчайзингро дида бароем: «франчайзинги мустақим-ин маънои ба як шахс (барои як қорхона) додани ҳуқуки пешбурди тичорат бо маҳдудиятҳои минтақавӣ (территориявӣ). Яъне дар ҳамон минтақаи муайншуда, франчайзӣ метавонад фаъолияти соҳибқории худро ба роҳ монад. Субфранчайзинг: Тибқи ин шакл франчайзер ба субфранчайзер қисми зиёди ҳуқуқҳои худро дар қаламрави таъиншуда, аз ҷумла ҳуқуки қушодани қорхонаҳои худ ва фурӯши франчайзҳоро ба шахсони сеюм медиҳад.

Master-франшиза: Ин ба субфранчайзинг наздикӣ дошта, чун қоида дар фаъолияти шабакаҳои бузурги байналмиллалӣ истифода мешавад. (одатан тамоми кишвар ё гурӯҳи кишварҳо ҳамчун ҳудуди муқарраршуда амал мекунанд) Баръакси шакли қаблӣ, ки дар он танҳо як қисми ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои ширкати асосӣ ба ҳайати роҳбарикунандаи миёна вогузор карда мешавад, дар ин ҳолат пурра ва истисноӣ додани ваколатҳои франчайзер ба франчайзи асосӣ пешбинӣ карда мешавад.

Баръакс. Дар Русия он аз соли 2010 инҷониб X5 Retail Group (брендҳои Птерочка ва Перекресток) амалӣ карда мешавад.

Хуллас, ин франчайзӣ ҳамчун агенте баромад мекунад, ки молро аз франчайзер барои фурӯш гирифта, сипасдар шакли ғоиз аз гардиши қорхонаи худ даромад мегирад. Ин ба соҳибқор имкон медиҳад, ки ҳарачоти ибтидоии ифтитохро ба таври назарраскоҳиш диҳад. Зеро мундариҷаи моли мағоза ба монанди Прекресток метавонад ҳиссаи назарраси сармоягузори ибтидоиро ташкил диҳад.

Франчайзинги нарм: Дар ин ҳолат шарикӣ эҳтимолӣ даъват карда мешавад, то ба нисфи маблағе, ки барои қушодани тичорат лозим аст саҳмгузори намояд. Нисфи дигарро ширкати идоракунанда мегирад. Баъдтар шарик имконият пайдо мекунад, ки ҳиссаи ширкати идоракунандаро харидорӣ намояд ва соҳиби мутлақ ширкат бигардад.

Инчунин, чунин намудҳои франчайзингро дида мебароем:

Молӣ: Он асосан дар соҳаи савдо истифода мешавад. Франчайзӣ ҳуқуки фурӯши моли аз ҷониби франчайзер ё тахти тамғаи молии он истеҳсолшударо мегирад. Шартномаи франчайзинг, технологияи фурӯш, доираи хизматрасонӣ ва молҳо, инчунин қоидаҳои мушаххаси истифодаи тичоратро танзим ва қатъиян риоя менамояд.

Аломатҳои истеҳсолкунанда. Масалан як мағозаи фирмае, ки пойафзол ё либоса мефурӯшад.

Истеҳсоли (саноати): Франчайз ҳукуки истеҳсол ва фурӯшимаҳсулотро бо номи бренди франчайзер мегирад. Дар баробари ин технология ва ашёи хоми асосиро гирифта, талабот ба раванди истеҳсолот, ҳаҷми маҳсулот сифати он, нақшаҳои фурӯш, сатҳи таҳассуснокии кормандон ва инчунин ҳисобот баррасӣ карда мешавад.

Хизматрасонӣ. Ба франчайз ҳукуки машғул шудан ба намуди муайяни хизматрасонӣ таҳти тамғаи молии франчайзер дода мешавад, ки он шарикро бо таҷҳизот, технологияи муосир, реклама ва маркетинг таъмин менамояд. Илова ба дастгирӣ инчунин франчайзер равиши корро ҳаматарафа назорат менамояд.

Формати тичорат. (Бизнес-формат): Франчайзер ба шарик на танҳо ҳукуки фурӯш, балки иҷозатномаи ташкили ин намуди тичоратро низ медиҳад. Дар ҳуҷҷатҳо консепсияи соҳибкорӣ возеҳу равшан ифода ёфта, оид ба омӯзиши кормандон дастурҳои муфассал дода шудааст. Инчунин талабот ба ороиши дохили бино (дизайн) сару либоси кормандон, ҳисобот, муносибатҳо бо таъминкунандагони мол (дистрибьюторҳо) назорат карда мешаванд.

Дар замони ташкили аввалин низоми мукаммали франшиза дар ҷаҳон, ширкати Сингер истеҳсоли оммавии мошинҳои дарздӯзиро таъмин кард, ки ин барои нигоҳ доштани нархҳои рақобатпазир имконият фароҳам овард. Вале он дар айни замон низоми хизматрасонии муқаррар надошт, то имконияти нигоҳдорӣ ва таъмири мошинҳои дарздӯзиро дар саросари Иёлоти Муттаҳидаи Амрико таъмин намояд. Дар ин ҳолат низоми франчайзинг ба миён омад, ки он ба фирмаҳои аз ҷиҳати молиявӣ мустақил ҳуқуқҳои истисноии фурӯш ва таъмири мошинҳои дарздӯзиро дар ҳудуди муайян ташкил намуд. Ин франчайзингҳои ибтидоӣ аслан дорои созишномаҳои тақсимои давомдор бо ўҳдадорӣ иловагии франчайзӣ (дилер) оид ба хизматрасонии мошинаҳои мазкур буданд.

Дар солҳои 1920-ум дар Иёлоти Муттаҳида франчайзинги стандартӣ молӣ инкишоф ёфт. Дар асоси қоидаҳои франчайзинг, таъминкунандагони яклухт муносибатҳои тичоратии худро бо соҳибони мағозаҳои чакана оғоз намуданд. Яклухтфурӯш (ё франчайзер) ба фурӯшандагони хурд имкон медиҳад, ки фаъолияти худро ба таври васеъ ва устуворона ба роҳ монанд.

Бар зиммаи ҳамаи ин онҳо метавонанд, таҳфифҳои сершумори иловагӣ гирифта, тамғаи молии ширкатро истифода баранд ва дар айни замон мустақилиятро нигоҳдоранд.

Пеш аз интиҳоби роҳи самараноки микёси ширкат, як қатор тадбирҳо ва қарорҳои идоракуниро таҳия ва татбиқ кардан лозим аст, ки ба таъмини нишондиҳандаҳои банақшагирифташудаи иқтисодӣ ва ташкилӣ ҳангоми васеъкунӣ нигаронида шудаанд:

- муайян кардани мақсадҳо ва васеъ намудани корхонаи хурд;
- муқаррар кардани монеаҳои маҳдудкунанда ва муайян кардани имкониятҳои муҳити дохилӣ;
- муайян кардани таҳдидҳо ва имкониятҳо дар муҳити беруна;
- арзёбии хатарҳо бо равишҳои имконпазирӣ микёс, муайян кардани кадом равиш барои ташкилоти додшуда мувофиқтар аст;
- муқаррар кардани вазифаҳо ва зервазифаҳо, муайян кардани марҳилаҳои асосии васеъкунии тичоратро;
- сохтори сармояи худро таҳлил намуда, модели тақсимои оқилонаи маблағҳои қарзиро (агар ба нақша гирифта шуда бошад) ташаккул диҳад;
- фаъолияти молиявӣ хоҷагиро дар корхона ба нақша гирифта, мавқеъро дар бозор арзёбӣ кунад;
- баҳодиҳии нуқтаҳои эҳтимолии рушди ширкат, ва гузаронидани таҳлили молиявӣ онҳо;
- тадбирҳои вусъат додани тичоратро мувофиқи сохтори ташкилӣ ва шӯъбаҳои корхона тақсим мекунад;
- таркиби микдори ресурсҳоеро, ки барои васеъ кардан заруранд ва манбаъҳои гирифтани онҳоро муайян мекунад;

- дар бораи пайдарҳамӣ ва мӯҳлатҳои татбиқи чораҳо оид ба миқёси ширкат мувофиқа кунед:

- таҳияи нақшаи татбиқи стратегияи интиҳобшудаи рушди тиҷорати хурд;

- татбиқи тадбирҳоро аз рӯи стратегияи интиҳобшуда пеш баранд, стратегияро вобаста ба шароити муҳити берунӣ ва дохилӣ тасҳеҳ намоянд.

Ба гуфтаи муаллифон, роҳҳои зерини васеъ кардани тиҷорати хурд вучуд доранд:

- рушди шабакаи филиалҳо;
- ташкили фурӯши дурдаст;
- харидани корхонаҳои мавҷуда;
- франчайзинг.

Муҳим аст, ки низоми назорати фосилавии молиявӣ, буҷет ва идоракунии ташаккул ёбад. Ин бо хароҷоти иловагӣ ба амал меояд, воҳиди махсусе лозим аст, ки ба риояи буҷети ҷудошуда назорат мекунад, нақшаҳои тараққиёти соҳаҳо тартиб медиҳад, нишондиҳандаҳои асосии фаъолият ва дигар вазифаҳои идоракуниро таҳлил мекунад. Агар модели сохтори дохилӣ ва низоми назорат мавҷуд набошад, он гоҳ самаранокии кор дар филиалҳо паст мешавад, тақроршавии равандҳо байни ширкати асосӣ ва идораҳо метавонад ба амал ояд.

Роҳи навбатии тавсеаи тиҷорати хурд ташкили фурӯшҳои дурдаст мебошад.

Фурӯши дурдаст эҷоди як сайт ва оптимизатсияи он барои кор дар минтақаҳо дар бар мегирад. Дар ин ҳолат, таблиғи онлайни ҷуғрофӣ барои ҳар як макони мушаххас танзим карда мешавад. Бо ин усули миқёс имкон дорад, ки молро ҳам дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва ҳам дар бозорҳои минтақавӣ бидуни хароҷоти иловагӣ барои кушодани филиалҳо фурӯшад, ки ин ба коҳиши хароҷоти молиявӣ ба таври назаррас мусоидат мекунад. Дарвоқеъ, банди асосии хароҷот хароҷоти таблиғ мебошад. Яке аз бартариҳои асосӣ дар он аст, ки имкони озмоиши бозорҳои мухталиф бидуни бори гарони молӣ ва интиҳоби самти муассиртарин барои маркетинг аст. Камбудии маҳдудиятҳои назаррасро дар намуди фаъолият дар бар мегиранд, масалан, ин усул барои тиҷорате, ки алоқаи шахсӣ бо муштарио дар назар дорад, мувофиқ нест. Инчунин хароҷот барои нармафзор ва таҷҳизот, амнияти иловагӣ, омӯзиши кормандон ва ҷалби мутахассисони баландихтисос вучуд дорад. Ғайр аз ин, барои фаъолияти босамари ширкат бояд низоми фурӯш ва таъминоти моддию техникаи бунёд карда шавад, ки харчи молиявӣ ва вақтиро дар назар дорад.

Роҳи сеюм хариди корхонаҳои мавҷуда мебошад.

Дар байни афзалиятҳои имкони ба даст овардани пойгоҳи нави муштариён, технологияҳои бизнеси муосир, ширкатҳои тайёр (нуқтаҳо), ки дар он соҳибкор метавонад бидуни тағйироти назаррас ба фаъолият шурӯъ намоянд. Аммо, ин усул барои харид захираҳои калони молиявиро талаб мекунад ва боиси ба даст овардани обрӯ (на ҳамеша хуб) ва ӯҳдадорӣҳои эҳтимолии қарзи объектҳои ба даст овардашуда мегардад. Ин омилҳо душвории эҷод карда хароҷоти иловагиро низ талаб менамоянд.

Роҳи чоруми миқёс дар тиҷорати хурд ин франчайзинг аст. Франчайзинг сармоягузориҳои назаррасро талаб намекунад, зеро хароҷоти кушодани нуқта аз ҷониби франчайзӣ пардохт карда мешавад, ин ба ширкат имкон медиҳад, ки шабакаи худро зуд васеъ кунад. Аммо, дар муқоиса бо шабакаи давлатӣ, франчайзер даромади камтар мегирад.

Мо аз ҷиҳати низоми франчайзингро дар бозори сузишвориҳои автомобилҳои Тоҷикистон бо иштироки Газпромнефти Россия дида баромадем, ки имрӯз нақши муосирро ишғол менамоянд.

Дар натиҷаи муқоиса ва таҳлили роҳҳои интиҳобкардаи миқёси тиҷорати хурд ба хулосае омадан мумкин аст, ки франчайзинг барои як қатор омилҳо афзалтар аст. Бо вучуди ин, бояд ба назар гирифт, ки дар марҳилаҳои гуногуни мавҷудияти тиҷорат, усулҳои дигари васеъкунӣ метавонанд самараноктар бошанд. Газпромнефт пеш аз муайян кардани усули мувофиқ барои он, бояд имкониятҳо ва захираҳои худро таҳлил кунад, инчунин ҳадафҳо ва дурнамои рушди самаранок ва дарозмуддатро муайян кунад ва барои рушди соҳибкорӣ дар шароити рақамикунӣ имконият фароҳам меоварад.

Адабиёт

1. Газпромнефть Тоҷикистон.-Душаебе, 2024.-146с.
2. Котлер Ф. Маркетинг.-М.:, 2021.-274с.

Зайнуddинов Сафар - н.и.т., дотсент, мудирӣ шуъбаи таъвияти институтсионалии кишвар ва иқтисоди рақамӣ, МД ПИТИ ВРИС ҚТ
Салимов Назарали Сафарович - н.и.ф.м., дотсенти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

РОҲҲОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ РАҚАМИКУНОӢ ДАР МАКРОИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба ҳалли назариявии пазири гаштани рақамикунонии соҳаи макроиқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст ва роҳҳои гуногунро дарбар мегирад. Нишон дода шудааст, ки баъзе омилҳо, аз қабилӣ истифодаи моделҳои эконометрӣ дар низоми дурбинии иқтисодии мамлакат дараҷаи зарурии ҳамоҳангсозии сиёсати макроиқтисодиро бо соҳаҳои ҳақиқии иқтисод таъмин карда натавонистанд, бинобар ин коркарди нишондиҳандаҳои калидии макроиқтисодро мушкил гардонданд, ва аз ин сабаб, зарурати рақамикунонии макроиқтисоди Ҷумҳуриро пеш оварданд. Таҳлили ҳамоҳангсозии сиёсати макроиқтисодӣ дар пайваستاгӣ бо соҳаҳои дигари иҷтимоӣ-иқтисодии ҷаҳони муосир нишон додааст, ки ворид кардани техникаи рақамикунонӣ боиси ҳалли як қатор масъалаҳои ҷиддӣ, монанди кам шудани ҳиссаи “иқтисоди ниҳонӣ”, рушд ёфтани иқтисод, баланд гардидани сатҳи зиндагии мардум ва ғайраҳо мегардад. Дар мақола таъкид гардидааст, ки рақамикунонии макроиқтисод як қатор масъалаҳои миёнҷиеро пеш меоварад, ки ҳалли онҳо боиси ташкил ёфтани макроиқтисоди фаъоли Ҷумҳурӣ, ва аз ин сабаб, боиси пешрафти босуръати иқтисоди Тоҷикистон хоҳад гашт.

Вожаҳои калидӣ. Рақамикунонӣ, технологияҳои иттилоотӣ, иқтисоди ниҳонӣ, нишондиҳандаҳои калидии макроиқтисод, иқтисоди рақамӣ, концепсия, макроиқтисод, омор, низоми иттилоотӣ, низоми оморӣ, ҳамоҳангсозӣ, таваккал.

Макроиқтисод яке аз соҳаҳои асосии иқтисоди Тоҷикистон мебошад, ки беҳатарии соҳаҳои дигари Ҷумҳуриро бемайлон таъмин карда метавонад, бинобар ин ба рушди ҷабҳаҳои гуногун ва равияҳои муфиди он аҳамияти аввалиндараҷаро муносиб медонанд.

Супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳуҷҷатҳои қабулкардаи Ҳукумати Тоҷикистон, аз ҷумла қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2018, №557 “Дар бораи Нақшаи чорабиниҳо оид ба мутобиқати амалигардонии сиёсати макроиқтисодӣ ва пешгирии таъсири таваккалҳои имконпазир ба иқтисоди миллӣ” [1], қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642 “Концепсияи рақамикунонии иқтисод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” [2] нишони чунин муносибатҳои қотеъона нисбати устувории бебаргашти макроиқтисодӣ мебошад, ки он ба раванди интеграция ва ҳамоҳангсозии умумии сиёсати макроиқтисодӣ бо соҳаҳои дигари иҷтимоӣ-иқтисодӣ асос ёфтааст.

Концепсияи рақамикунонии иқтисоди Тоҷикистон ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [4] асос ёфтааст ва диди умумӣ нисбати истифодабарии технологияҳои рақамии муосир барои расидан ба мақсади олии рушди дарозмуддати мамлакат, яъне баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми Тоҷикистон, ҳарчӣ тезтар баромадан ба сатҳи зиндагии мардуми мамлакатҳои миёнаҳол ва хеле паст кардани камбағалӣ ва ғ-ҳо мебошад. Инчунин таъкид бар он гардидааст, ки истифодабарии

технологияҳои рақамии муосир боиси дастрасии мақсадҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ, монанди таъмини истиқлолияти энергетикӣ, бехатарии озуқаворӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва дигарҳо мегардад. Раванди ноил гардидан ба чунин дастовардҳо камбудихоеро равшан кард, ки бартараф кардани онҳо зарурияти воридсозии технологияҳои иттилоотиро талаб мекард.

Яке аз заруриятҳои рӯ овардан ба иқтисоди рақамӣ аз он иборат буд, ки аз соли 2015 сар карда, дар соҳаи истифодаи моделҳои эконометрӣ дар низоми дурбинии иқтисодии мамлакат [6] моделҳои дурбинии иқтисод [5] татбиқ карда шуданд, ки онҳо моделҳои умумии мувозинати ҷузъӣ буда, дараҷаи зарурии ҳамоҳангсозии сиёсати макроиқтисодӣ [9], бахусус, сиёсати молиявӣ-қарзӣ, андоз ва ғ.-ҳоро бо соҳаҳои ҳақиқии иқтисод таъмин карда наметавонистанд, ва аз ин сабаб, коркарди нишондиҳандаҳои калидии макроиқтисодро мушкил мегардонданд. Ин ба он оварда расонд, ки нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ қиматҳои ғайриҳақиқиро доро гаштанд ва дар омили расмӣ дарҷ гардиданд [3].

Зарурияти дигар аз он иборат аст, ки бо воридсозии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба соҳаҳои хизматрасонӣ ва бухгалтерӣ дараҷаи “иқтисоди ниҳонӣ” хеле паст мешавад [8; 7], чунки ҳисобу китоби аниқӣ омили дар низоми макроиқтисод нақши муҳим мебозад. Дар ин соҳа дар Тоҷикистон аз тарафи органҳои давлатӣ корҳои зиёде ба анҷом расидааст, вале, чуноне ки дар Барномаи миёнамӯҳлат [3] қайд гардидааст, дар соҳаи ҳисобҳои омили ҳоло ҳам масъалаҳои ҳалношуда бисёранд, ки ҳалли онҳо аз такмил додани низоми электронии ҳисоботҳо ва ҳисобҳои омили дар асоси таҷрибаҳои ҷаҳонӣ вобаста аст.

Барои ҳалли масъалаҳои баёншуда номгӯи чораҳои зарурӣ дар Барномаи миёнамӯҳлати рушди рақамикунории иқтисод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 оварда шудаанд, ки барои амалисозии онҳо чунин роҳҳо пешниҳод кардан мумкин аст:

1) амалигардонии ҳамозангсозии сиёсати макроиқтисодии ҳақиқӣ дар якҷоягӣ бо сиёсати берунӣ дар чорҷубаи платформаи ягона, ки ба қобилияти ҷалбкунии платформаҳои дигар доро мегардад, ва аз ҷумла, ҷалби ҳамватанонро аз мамлакатҳои хориҷӣ дарбар гирифта метавонад. Барои ин дар мавриди аввали амалишавӣ ҳамоҳангсозии ҷузъиро пеш гирифтани лозим аст, ки оянда бо платформаи умумӣ пайваست карда хоҳад шуд ва аз ҷиҳати сарфи захираҳои мавҷуда хеле арзон аст.

2) истифодаи моделҳои динамикии бисёрсоҳавии мувозинати умумӣ [10] бо мақсади баланд бардоштани дараҷаи сифат ва таҳлил, аниқ муайян кардани иқтидори кишвар ва коркарди дурбинии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ. Барои ба ин мақсад расидан дониши мукаммали кормандон чи дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва чи дар соҳаи фанҳои дақиқ, техникӣ ва химиявӣ нақши аввалиндараҷа мебозад. Роҷеъ ба ин масъала тазаккур бояд дод, ки дар ин раванд мақомчунбони асосӣ мавҷудияти истеҳсолот мегардад, чунки моделҳои динамикии бисёрсоҳаи мувозинати умумӣ технологияҳои иттилоотии навро дар назар дорад, ки технологияҳои кӯҳнашударо дар истеҳсолот иваз менамоянд.

3) механизми электронии ҷамъоварии додаҳои омили, чунки бе иттилооти мувофиқ ба соҳа дар бораи рақамикунонӣ масъалагузорӣ карда намешавад. Ҷамъоварии додаҳо дар ҳамаи соҳаҳо ба мушкилии соҳавӣ соҳиб аст, аз ҳамин сабаб, қолаббандии додаҳо ва ба як сурат овардан барои ворид кардани онҳо ба хотираи техникаи ҳисоббарор заҳмати зиёдеро талаб мекунад, ки асосан ба дониши динамикии технологии иҷрокунанда вобастагии зич дорад.

4) таъмини ҷамъоварии додаҳо оид ба нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз органҳои маҳаллӣ бо ёрии низоми электронӣ. Аз нуқтаи назари технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ таъмини ҷамъоварии додаҳо ба муҳайё кардани захираҳои лозимӣ, яъне компютеризатсияи соҳаҳо, васли онҳо, тайёр кардани кадрҳои ҳамин соҳа алоқаманд аст, ки нархи таъмини ҷамъоварии додаҳо хеле баланд мебардорад.

5) такмили низоми ҳисобҳои миллӣ, чунки ҳисобҳои миллӣ бо назардошти набудани низомҳои иттилоотӣ тарҳрезӣ шуда буданд. Воридсозии технологияҳои иттилоотӣ нисбати

ҳисобҳо талаботи худро пеш меорад, ки ба ногусастаниҳои ҷузъҳои ҳисобҳо таъсия мекунад. Ногусастаниҳои ҳисобҳо боиси баланд бардоштани ҳосилнокии раванди ҳисобу китоб, тезамалии ба даст овардани натиҷаҳо, коркарди ҳаҷми калони додаҳо мегардад.

6) устувор гардонидани потенциали кадрӣ ва техникии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазоратҳои дигар. Маълум аст, ки кормандони вазоратҳо, бахусус, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон маркази масъули коркарди додаҳо мебошад, аз ин сабаб, онҳо бояд бо ду чизи мукаммали зерин соҳиб бошанд: 1) вазоратҳо бояд техникаи ҳозиразамони аълотаринро доро бошанд, монанди низомҳои электронии гардиши ҳуҷҷатҳо, то ин ки ҳангоми васли низомии иттилоотии корхонаҳои дигар бо низомии вазоратҳо мушкилиҳо ба миён наояд; 2) вазоратҳо бояд бемайлони донишу савияи кормандони худро баланд бардоранд, то ин ки барои қабули низомҳои дигар ҳамеша тайёр бошанд ва бе ҳафси нест шудани иттилоот қорро ба анҷом расонида тавонанд. Барои ин қор онҳо аз муассисаҳои зердасти худ бояд истифода баранд, аз ҷумла, ВРИС ҚТ аз захираи молиявӣ ва маънавии муассисаи давлатии Пажӯҳишгоҳи илмӣ таҳқиқотии иқтисодии вазорат метавонад истифода барад. Барои ин мақсад Пажӯҳишгоҳи илмӣ таҳқиқотии иқтисодии ВРИС ҚТ қурси давомноки омӯзиши асосҳои техникаи ҳисоббарорро барои кормандони худ муассисаи ташкил карда буд.

7) рақамикунони базаи додаҳои лоиҳаҳои инвестиционии давлатӣ, рақамикунони таъмини молиявии марказонидашуда, ёрии гуманитарӣ ва ташкили реестри ягонаи электронии давлатӣ. Ин марҳила он вақт амалӣ мешавад, ки агар ногусастаниҳои ҳуҷҷатҳои иттилоотӣ васл карда шаванд; ногусастаниҳои низомҳои иттилоотӣ таъмин карда шаванд; кормандони соҳиби донишҳои дақиқу техникаи ва технологӣ мавҷуд бошанд ва тайёр карда шаванд.

8) воридсозии низомии автоматизиронидаи мониторинги амалигардонии лоиҳаҳои инвестиционии давлатӣ, объектҳои нотамои сохтмонӣ, таъмини молиявии марказонидашуда ва ёрии гуманитарӣ, ҷунки масъалаи рақамикунони макроиқтисоди Ҷумҳурӣ бе воридсозии ин низом ҳали худро намеёбад. Барои воридсозии низомҳои гуногуни автоматизиронидашаванда иҷрои як қатор шарту шароитҳо лозиманд, ки муҳимтаринашонро номбар мекунем: 1) муайян кардани нуктаҳои пайдоиши иттилоот барои тарҳрезӣ кардани самтҳои ҳаракати онҳо дар намуди селҳои иттилоотӣ [11, с.123-134; 12, с.137-145]; 2) тарҳрезӣ кардани самтҳои афзалиятноки аввалиндараҷа, дуумдараҷа, сеюмдараҷа ва ғ-ҳо барои воридсозии онҳо дар хотираи барномаи низомии иттилоотӣ; 3) тарҳрезӣ кардани самти ҳаракатҳои селҳои иттилоотӣ бо афзалиятшон аз ҷузъи муайяни низомии иттилоотӣ ба ҷузъи дигари он; 4) муайян кардани баландтарин афзалият барои қабули қарор аз тарафи низомии иттилоотӣ. Ба ғайр аз ин, шартҳои дигаре низ вуҷуд доранд, ки онҳо ба қабули қарор аз тарафи низомии иттилоотӣ ҳаҷми худро гузошта метавонанд. Ҷунин шартҳо низ барои воридсозии низомии автоматизиронидашудаи мониторинги амалигардонии стратегияи миллии рушд, барномаи рушди миёнамӯҳлат ва Мақсадҳои рушди устувор ҷой доранд. Фарқашон дар он аст, ки додаҳо бо маънии худ, ҳаҷми худ ва соҳаи худ ба ҳамдигар монанд нестанд.

Ҳамин тавр, пеш гузоштани масъалаи рақамикунони макроиқтисод як қатор масъалаҳои миёнавиеро пеш меорад, ки ҳалли онҳо боиси тезонидани рақамикунони макроиқтисод ва зухур ёфтани макроиқтисоди фаъоли Ҷумҳурӣ, ва аз ин сабаб, боиси пешрафти босуръати иқтисоди Тоҷикистон мегардад.

Адабиёт

1. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 ноября 2018 года, №557 «О Плана мероприятий по координации реализации макроэкономической политики и предотвращению воздействия возможных рисков на национальную экономику». Электронный ресурс: [https://adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=132789] (на.02.09.2024)

2. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Электронный ресурс [<https://policy.asiapacificenergy.org/sites/default/files/Concept%20of%20the%20Digital>

%20Economy%20in%20the%20Republic%20of%20Tajikistan%20%28RU%29.pdf] (на 03.09.2024)

3. Среднесрочная программа развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021–2025 годы. Электронный ресурс: [file:///C:/Users/Safarali/Downloads/e8b4cb0f12388405e215ec7934fea736_original.747050.pdf] (на 03.09.2024)

4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030/Қарори Маҷлиси намояндагон Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, аз 1 декабри соли 2016, №636. Душанбе, - 88 с.

5. Яковлева А.В. Эконометрика. 2010. Электронный ресурс: [https://be5.biz/ekonomika/e008/index.html] (на 10.09.2024 г.).

6. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 июня 2023 года №308 "О прогнозе основных макроэкономических показателей Республики Таджикистан на 2024-2026 годы". Электронный ресурс: [https://adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=145685] (на 10.09.2024 г.).

7. Балог М.М., Демидова С.Е., Троян В.В. Влияние цифровой трансформации на теневую экономику. Электронный ресурс: [https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tsifrovoy-transformatsii-na-tenevuyu-ekonomiku] (на 09.06.2024 г.)

8. Набиев, Ф. Н. Цифровые технологии как средство снижения доли теневой экономики / Молодой ученый. — 2023. — № 9 (456). — С. 108-111. — URL: https://moluch.ru/archive/456/100465/ (дата обращения: 10.09.2024).

9. С.И.Шаталов. Координация макроэкономической политики в экономических союзах (на материалах ЕС, АСЕАН и МЕРКОСУР). Электронный ресурс: [https://eabr.org/upload/iblock/acc/shatalov_1.pdf] (на 13.04.2024 г.)

10. Серебряков Г.Р. Макроэкономические исследования. Электронный ресурс: [https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-postroeniya-dinamicheskoy-mezhotraslevoy-ravnovesnoy-modeli-rossiyskoy-ekonomiki] (на 12.04.2024)

11. Землянский А.А., Зайнудинов С.З. Предметно-ориентированные технологии в агробизнесе. Монография. М.: Издательство РГАУ-МСХА, 2016., 133 с., 10,1 п.л.

12. Землянский А.А., Зайнудинов С.З. Предметно-ориентированные технологии в сфере агробизнеса: наука и практика. Под ред. доктора экономических наук, профессора, Академика международной академии Высшей школы А.А. Землянского. Монография. ООО «Мегапринт», Иркутск, 2017, усл.п.л.9,4, 152 с.

Икромов Инобатчон Умарбоевна - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии информатикаи МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров,
E-mail: ikromovai@mail.ru

ТАЪРИХИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР СИСТЕМАИ МАОРИФ

Илму маориф омили муҳимтарини амнияти миллӣ низ буда, дар ҷаҳони ҷаҳонӣ имрӯза фақат насли наврасе, ки дониш ва касбу ҳунари ҷаҳонӣ хуб аз худ кардааст, метавонад дар оянда рушди босуботи иқтисодии кишварро таъмин намояд. Воқеан, дастовардҳои соҳаи маориф дар замони соҳибистиклолӣ зиёду назаррасанд, ки дар он саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беназиру бузург аст. Маҳз бо шарофати сиёсати хирадмандонаи маорифпарваронаи Пешвои миллат маорифи миллӣ зина ба зина рушд карда истодааст, ки ин боиси хурсандист. Дар ҳақиқат сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бамавҷеъ таъкид карданд: «Бунёди миллати мутамаддин аз маориф оғоз меёбад. Бинобар ин, ғамхорӣ

кардан ба илму маориф, яъне, ҳалли масъалаҳои дар ин самт ҷойдошта - сармоягузори ба хотири рушди неруи инсонӣ мебошад».

Маҳз ба ҳамин хотир, мо дар сиёсати иҷтимоии давлату Ҳукумат рушди бонизоми соҳаи маориф мақому манзалати омӯзгор ва фароҳам овардани шароити мусоиду беҳтарро барои наврасону ҷавонон яке аз самтҳои афзалиятнок дониста, барои рушди ин соҳаи муҳими низоми иҷтимоӣ ҳамаи тадбирҳои заруриро роҳандозӣ карда истодаем. Мақсад аз амалӣ сохтани тамоми иқдомот дар самти рушди илму маориф баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии миллат, мунтазам беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълим ва тарбияи кадрҳои ба талаботи замона ҷавобгӯ мебошад».

Дар навбати худ мо омӯзгорон низ дар партави сиёсати дурандешонаву маорифпарваронаи сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бояд дар таълиму тарбияи дурусти насли наврасу ҷавонон ва рушди ҷомеаи соҳибистиқлолу маорифи кишвар саҳмгузор бошем.

Имруз мо дар ҷамъияти баъдисаноатӣ - ҷамъияте зиндагӣ мекунем, ки дар натиҷаи инқилоби илмӣ-техникӣ ва хеле афзудани даромад афзалият аз истехсолоти ибтидоии маҳсулот ба истехсоли хизматрасонӣ гузашт. Гузашта аз ин, хизматрасонӣ аз ҷониби ҳама гуна инфрасохторе, ки аз ҷониби ҷомеа сохта ва дастгирӣ мешавад, пешниҳод карда мешавад: артиш, тандурустӣ, маориф, илм, фарҳанг ва ғайра. Дар робита ба ин, файласуфон рушди «тамаддуни ҳадамот»-ро дар асоси технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) қайд мекунанд. Сатҳи самараноки баланди хизматрасонии босифати таълимӣ дар ҷомеаи муосир метавонад дар заминаи ТИК, аз ҷиҳати методологӣ дастгирӣ ва дастгирии педагогикаи рақамӣ таъмин карда шавад [1].

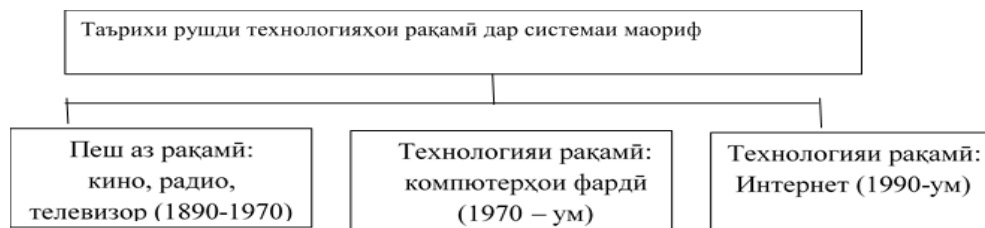
Бӯҳроне, ки дар натиҷаи паҳншавии коронавирус - COVID-19 ба вуҷуд омадааст, барои системаҳои маориф дар саросари ҷаҳон як мушкилоти ҷиддӣ гардид. Ба муддати тӯлонӣ баста шудани муассисаҳои таълимӣ на танҳо метавонад дар муддати кӯтоҳ ба мушкилоти таълимӣ оварда расонад, балки ба сифати сармояи инсонӣ таъсири манфӣ расонд ва қобилияти рақобатпазирии донишҷӯён ва иқтисодиёти кишварро дар муддати дароз коҳиш дод. Ҳамзамон, ба наздикӣ воқиҳои нав пайдо шуданд, ки барои коҳиш додани таъсири манфии COVID-19 кӯмак мекунанд. Инҳо технологияҳои рақамӣ мебошанд, ки ба рушди педагогикаи рақамӣ шурӯъ кардаанд, ки рисолати онҳо ҳамчун воқиҳои таълим бо имкониятҳои технологияи технологияҳои рақамии ТИК таъмин карда мешавад, ки қисман ба баланд бардоштани сифати таълим зоҳир мегардад ва қисман пайдоиши сифати нави ҳамкориҳои субъектҳои раванди таълим.

Чунин инқилоби илмӣю технологӣ ҳамчун воқеияти нав боиси пайдоиши истилоҳоти нав гардид: иқтисодиёти рақамӣ, фазои таҳсилоти рақамӣ, педагогикаи рақамӣ, тибби рақамӣ ва тандурустӣ ва ғайра. Дар назди омӯзгорони муосир бо мушкилоти доимии тақмили усулҳои таълим қарор доранд, ки ба талаботи рузафзунӣ ҷамъияти дигаргунсозанда мувофиқ бошад. Дар навбати худ, донишҷӯён интизоранд, ки таълим ва омӯзиш ба таври рақамӣ ғанӣ гардонида шавад, то онҳо саводнокии рақамӣ ва салоҳиятҳои рақамиро барои муваффақияти оянда дошта бошанд. Ин интизорӣ ба он асос ёфтааст, ки донишҷӯён пайваста дар воқеияти воқеӣ ва виртуалӣ қарор доранд. Дар баробари ин, қисми ҳаёти онҳо ба омӯзиш вобаста нест, аз истифодаи иттилоот аз муҳити рақамӣ пур мешавад. Онҳо телевизиони рақамиро тамошо мекунанд, радиои рақамиро гӯш мекунанд ва смартфонҳои рақамиро истифода мекунанд. Дарвоқеъ, ҷавонони муосир аллакай дар як вақт дар ду ҷаҳон: воқеӣ ва виртуалӣ фаъолона ҳамкорӣ мекунанд. Аз ин лиҳоз, ҳам омӯзгор ва ҳам талабагон бояд саводнокии рақамӣ ва маҷмӯи салоҳиятҳои рақамиро дошта бошанд, то фаъолияти таълимиро самаранок ташкил кунанд [2].

Дар давоми даҳсолаи охир салоҳиятҳои рақамӣ тадриҷан ва пайваста ба барномаҳои таълимии мактабҳо ҷорӣ карда шуданд. Дар муддати тӯлонӣ мафҳумҳои «саводнокии рақамӣ» ва «салоҳиятҳои рақамӣ» таърифи муфассалро талаб мекарданд ва истилоҳи «малақаҳои рақамӣ» пайдо шуд. Салоҳияти рақамӣ пайваста ба даст овардани қобилияти

интиқодӣ, эътимоднок, бехатар ва самаранок муайян ва истифодаи технологияҳои коммуникатсионӣ ва иттилоотиро дар тамоми соҳаҳои ҳаёт дар бар мегирад.

Чизе, ки ҳам дар сиёсат ва ҳам дар доираҳои илмӣ маъмул аст, ин аст, ки то андозае аҳамияти салоҳияти рақамӣ барои донишҷӯён ва коргарон, ки ҳамчун маҳсули ниҳоии таълим фаҳмида мешавад, то андозае дарк карда шудааст. Дар асри гузашта дар системаи маориф технологияҳои сершумори самаранок ҷорӣ ва такмил дода шуданд, ки дар байни онҳо технологияҳои рақамӣ мавқеи хоса доранд. Интизор мерафт, ки рақамисозӣ на танҳо дар соҳаи иқтисодӣ, балки дар таълим ва омӯзиш инқилобиро ба вуҷуд меорад, ки як қатор бехбудиҳо ва дастовардҳои муҳимро дар баробари дастрасӣ ба таҳсилот ва афзоиши босуръати хидматрасонии таълимӣ ба вуҷуд меорад [3]. Дар таърихи рушди технологияҳои таълимии рақамӣ се марҳилаи асосиро ҷудо кардан мумкин аст (расми 1).

Расми 1. Марҳилаҳои рушди технологияҳои рақамӣ дар системаи маориф

Ҳангоми муҳокимаи технология дар соҳаи маориф метавон ба чизи оддӣ ба мисли қалам ё ҳатто бӯр муроҷиат кард. Баъд кино, радио ва телевизион пайдо шуданд. Ин ҳама технологияҳои пеш аз рақамӣ мебошанд, ки пешгузаштаи муҳими навоариҳои технологӣ дар ҷомеа ва маориф мебошанд. Воситаҳои пеш аз рақамӣ: кино, радио ва телевизион. Онҳо дар охири солҳои 1890 ва 1920 ба таълим ҷорӣ карда шуданд. Телевизион каме дертар дар солҳои 1950 пайдо шуд. Ин навоариҳо дар минтақаҳои деҳот, минтақаҳои ва дурдаст султтар қабул карда мешуданд ва одатан барои ҳама дар хона дастрас набуданд ва онҳо махсусан барои мақсадҳои таълимӣ пешбинӣ нашудаанд. Ғояҳои самаранокӣ ва маҳсулнокии бо индустрикунонӣ босуръат паҳн шуда, зарурати стратегияҳо ва технологияҳои таълимро ба вуҷуд меоранд, ки метавонанд ба шумораи зиёди донишомӯзон мустақим ва муассир дастрасӣ пайдо кунанд. Кино, радио ва телевизион ба ин мақсади ҷамъияӣ хизмат мекарданд. Ҳар се технология тавассути каналҳои визуалӣ ва аудиой "дониш" меоданд. Боварӣ дошт, ки онҳоро метавон бо китобҳои анъанавии дарсӣ ва супоришҳои хаттӣ ба осонӣ пайваст кард. Маҷмӯи воситаҳои ахбори омма, махсусан телевизион, ба таҷрибаи воқеии ҷаҳонӣ наздиктарин ва механизми муассири васеъ кардани синфҳои ҳисобида мешуд. Ин ибтидои истифодаи воситаҳои аёнӣ ва воситаҳои визуалии таълим буд. Андешаи маъмул дар бораи ин технологияҳо ва манфиатҳои онҳо он қадар мусбат буд, ки баъзеҳо боварӣ доштанд, ки донишҷӯён метавонанд тавассути тамошои филмҳо ва телевизион ё ғӯш кардани барномаҳои радио ҳама чизи лозимаро омӯзанд. Ин ба ақидаи маъмули омӯзиш дар он замон мувофиқ буд.

Дар ибтидои солҳои 1900-ум, омӯзиш тавассути назарияҳои рафторӣ фаҳмида мешуд. Ин гурӯҳи назарияҳо пешниҳод карданд, ки муҳити атроф рафтор ва омӯзишро ташаккул медиҳад. Кӯдакон ҳамчун "зарфҳои холӣ" дида мешуданд, ки бояд бо донишҳо, аз қабилӣ алифбо, пойтахтҳои давлатӣ ва ҷадвалҳои зарб пур карда шаванд. Кӯдакон метавонистанд барои иҷрои баъзе корҳо омӯзонида шаванд ва далели ин омӯзиш буд. Ин пеш аз ҳама тавассути лексияҳои муаллимон, такрор, машқҳо ва амалия анҷом дода мешуд, ки аксар вақт амалияҳои ба муаллим нигаронидашуда номида мешаванд. Ин равиш ба омӯзиш одатан объективизм номида мешуд. Гарчанде ки тарҳҳои дарсҳо ва барномаҳои таълимӣ дар он вақт ошкоро объективӣ набуданд, онҳо аксар вақт ин принципҳоро нишон медоданд. Дар ин равиш, дарсҳо ба муайян кардан, таъмини захираҳо барои дастгирӣ ва андозагирии омӯзиш асос ёфтаанд. Технологияҳои рақамӣ ва компютерҳои фардӣ. Дар солҳои 1970-ум ва аввали солҳои 1980-ум, компютерҳои мизи корӣ барои мактабҳо барои харидорӣ

ва истифода дар амалияи таълимӣ дастрас шуданд. Мисли технологияи пеш аз рақамӣ, аксарияти кулли мардум ба манфиатҳои мусбии истифодаи компютер барои беҳтар кардани омӯзиш боварӣ доштанд. Шӯъбаҳои маориф ба хариди компютерҳо барои истифода дар синфҳои компютерӣ шурӯъ карданд. Бо вучуди ин, бисёр мактабҳо бо нармафзори нокифоя дучор меоянд. Гумон мерафт, ки худ компютерҳо метавонанд тахсилро инқилоб кунанд ва омӯзиши фардӣ, ки ба эҳтиёҷот ва ҳавасмандии донишҷӯён мутобиқ карда шудаанд, таъмин кунанд. Дар ниҳояти кор, боварӣ дошт, ки бо ёрии омӯзиши компютерӣ ҳар як шахс метавонад тахсилоти чандир ва фардӣ гирад [4]. Ислоҳот ва дигаргуниҳо бо самаранокӣ ва фарогирии бештари донишомӯзон, инчунин бо ҳосилнокӣ ва масъулият алоқаманд буданд.

Технологияҳои рақамӣ ва Интернет. Асри сеюми технологияи таълимӣ давраи технологияҳои рақамӣ ва алоқаи интернетӣ мебошад. Аз ҷумла, истифодаи компютерҳо ва дигар дастгоҳҳои тавассути шабакаҳои маҳаллӣ пайвастшуда. Гумон мерафт, ки дастрасӣ ба интернет ва имконоти омӯзиши фосилавӣ боиси демократикунонии маориф ва дастрасии бештари хидматҳои таълимӣ мегардад. Дар охири солҳои 1990, аксари мактабҳо аллакай ягон намуди дастрасӣ ба Интернет доштанд [5].

Дар ибтидои соли 2000 Интернет бештар динамикӣ ва дастрас гардид. Ин маънои онро дошт, ки одамон метавонанд онлайн муошират кунанд ва мундариҷаи онлайн эҷод кунанд. Ҷанбаҳои асосии ин тағирот қобилияти ҷустуҷӯ бо забони табиӣ ва қобилияти пешгуи калимаҳо (масалан, ҷустуҷӯи Google), эҷоди мундариҷаи шахсии шумо барои ҳама дастрас ва афзоиши ҳамкориҳои иҷтимоӣ (масалан, шӯроҳои муҳофизатӣ, гурӯҳҳои онлайн). Ин навъҳои мутақобила барои дастгирии маъруфияти афзояндаи шабакаҳои иҷтимоӣ, видеоконфронс ва харитасозӣ ва роёниши абрӣ таҳаввул ёфтаанд. Дар соҳаи маориф, технологияҳои шабакавӣ боварӣ доранд, ки муоширати мураккаб, мубодила, назорат ва ба даст овардани мундариҷаҳо дастгирӣ мекунанд. Аксари технологияҳо махсусан барои таълим таҳия нашудаанд, балки барои истифода дар заминаҳои таълимӣ мутобиқ карда шудаанд. Тавре ки тарзи муоширати одамон дар интернет таҳаввул ёфт, дастгоҳҳои рақамӣ барои дастрасӣ ба ин захираҳо низ истифода мешаванд. Бояд қайд кард, ки дастрасии афзоянда ба воситаҳои онлайн ва дастгоҳҳои рақамӣ дар мактабҳо ва донишгоҳҳо боиси афзоиши мушкилоти таълим ва омӯзиш шудааст.

Нуктаи калидии рақамисозӣ ин аст, ки ҷӣ гуна технологияҳои рақамӣ, ки мураккабтар ва серталаб шуда, дар шуури ҷамъиятӣ ҷой гирифтаанд, аммо то ҳол инқилоб дар соҳаи маориф ба амал наомадааст. Сарфи назар аз пешравиҳо дар татбиқи технология дар таълим, бисёр мушкилот истифодаи васеи имкониятҳои рақамиро дар таҷрибаи омӯзгорон ва омӯзгорон маҳдуд мекунанд. Тамоюли асосии таърихи технологияҳои таълимӣ аз он иборат аст, ки бо ҳар як технологияи нав инқилоб интизор аст, аммо бо ҳар як технологияи нав интизорҳои иҷтимоӣ, дар ҳоле ки баланд аст, вақте ки воқеан истифода мешавад, натиҷаҳои паст медиҳад ва дар амалияи таълимӣ мушкилот пайдо мекунанд. Сабаб дар он аст, ки онҳо аксар вақт барои истифодаи таълимӣ пешбинӣ нашудаанд, безътимод ва насб кардан душвор аст, аммо муаллимон ва омӯзгорон наметавонанд, ки ҷӣ гуна воситаҳои навро барои беҳтар кардани таълим беҳтар истифода баранд. Бо вучуди ин, бояд дарк кард, ки технологияҳои рақамӣ аллакай ба кор даромадаанд, қабул шудаанд ва дар соҳаи тиҷорат васеи истифода мешаванд ва аз ин рӯ, онҳо бояд як воситаи боътимод дар системаи маориф ва фардикунонии траекторияи таълимии ҷавонони насли рақамӣ гарданд.

Адабиёт

1. Цифровая трансформация образовательного пространства: новые инструменты и технологические решения / С. И. Аксенов, Р. У. Арифулина, О. А. Катушенко [и др.] // Перспективы науки и образования. - 2021. - № 1(49). - С. 24-43.
2. Ларионов, В. Г. Цифровая трансформация высшего образования: технологии и цифровые компетенции / В. Г. Ларионов, Е. Н. Шереметьева, Л. А. Горшкова // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика. -2021. - № 2. - С. 61-69.
3. Вербицкий, А. А. Воспитание в современной образовательной парадигме / А. А. Вербицкий // Педагогика. - 2016. - № 3. - С. 3-16.

4. Никулина, Т. В. Информатизация и цифровизация образования: понятия, технологии, управление / Т. В. Никулина, Е. Б. Стариченко // Педагогическое образование в России. - 2018. - № 8. - С. 107-113.
5. Deja, M. Digital transformation readiness: perspectives on academia and library outcomes in information literacy / M. Deja, D. Rak, B. Bell // The Journal of Academic Librarianship. - 2021. - № 47 (5). - P. 102403.

Икромова Махина Нумоновна - старший преподаватель кафедры Международных отношений и политологии Международного Университета Туризма и
Предпринимательство Таджикистана.
m.lkomova.86@mail.ru

ВАЖНАЯ ИНИЦИАТИВА ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ РАХМОНА НА МЕЖДУНАРОДНОМ СООБЩЕСТВЕ

Статья посвящена вопросу безопасности, конфликты, угрозы, изменение климата и экономическую нестабильность в мире. Необходимо отметить, что в условиях глобализации и взаимной зависимости государств необходимо устойчивое развитие и стабильность. Актуальная инициатива Лидера Нации Эмомали Рахмон на резолюцию ООН «Десятилетие укрепления мира во имя будущих поколений», эта предотвращение терроризма и экстремизма, а также на укрепление безопасности для будущих поколений.

Ключевые слова: Генеральная Ассамблея ООН, глобальные проблемы, мировое сообщество, мир и согласия, инициатива, сотрудничество, переговоры.

The article is devoted to the issue of security, conflicts, threats, climate change and economic instability in the world. It should be noted that in the context of globalization and interdependence of states, sustainable development and stability are necessary. The current initiative of the Leader of the Nation Emomali Rahmon on the UN resolution "Decade of Strengthening Peace for Future Generations", this prevention of terrorism and extremism, as well as strengthening security for future generations.

Key words: UN General Assembly, global problems, world community, peace and harmony, initiative, cooperation, negotiations.

Сложная международная обстановка, социально-политические конфликты, правовые общественные пробелы, регулирующие спорные региональные и глобальные вопросы, создают условия для таких явлений, как терроризм и экстремизм. Эти проблемы невозможно решить лишь военными методами или в рамках одного государства. Требуется комплексный подход, включающий политические, экономические, культурные проектные меры.

Мир и безопасность являются первоочередной потребностью людей, всего цивилизованного общества. Весьма актуальным стало выступление 22 сентября 2024 года Президента Республики Таджикистан, Лидера Нации, уважаемого Эмомали Рахмона в г. Нью-Йорк на 79 всеобщих дебатах Генеральной Ассамблеи Организация Объединённых Наций [1. с.23].

В своей речи Глава государства особое внимание уделил важности международного сотрудничества для преодоления современных вызовов и угроз, заявив: "Предлагаю принять специальную резолюцию Организации Объединённых Наций "Десятилетие укрепления мира во имя будущих поколений".

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмона подчеркнул своевременность и актуальность данной инициативы, отметив, что сегодня мир сталкивается с

беспрецедентными вызовами, включая конфликты, угрозы, изменение климата и экономическую нестабильность. В условиях глобализации и взаимной зависимости государств необходимость в устойчивом развитии и мирном сосуществовании становится крайне актуальной, так как мир, безопасность и стабильность - главная необходимость в жизни каждого человека.

В настоящее время более 1,5 миллиарда человек живут в странах, пострадавших от войн и вооруженных конфликтов, 60 миллионов были вынуждены покинуть свои дома и родину, 20 миллионов из них, среди которых половина - дети, стали беженцами [2. с.45].

Подобная трагическая ситуация не понаслышке знакома таджикистанцам, находившимся в таком же плачевном положении в начале девяностых годов прошлого века. В то тяжелое время, когда их родная страна только обрела государственную независимость, давшуюся таджикскому народу очень нелегко, с огромными жертвами - потерей родных и близких, разрушением экономики, планов и надежд. Ведь мир - это не просто отсутствие войны, бомбежки и боевых действий. Это атмосфера комфорта, доверия, согласия и сотрудничества во имя безопасности, благополучия и светлого будущего последующих поколений, во благо процветания таджикской нации. Нации, которая в годы гражданской войны в Таджикистане была на грани исчезновения, истребления.

И именно Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон стал тем национальным Лидером, который в полной мере учитывает, что будущее конкретных народов и всего человечества напрямую зависит от того, насколько мы способны защищать мир и стабильность в настоящем.

Именно он призывает сегодня к совместным усилиям по укреплению мира, акцентируя внимание на роли молодежи в этом процессе. Инициатирует глобальные проекты на самых высоких политических и экономических площадках, поддерживаемые прогрессивным человечеством. Предлагает с учетом нашего горького опыта гражданского противостояния и успешного выхода из него. С оглядкой на время, когда 27 июня 1997 года в Москве был подписан исторический документ - Общее соглашение об установлении мира и национального согласия, рекомендуемый сегодня в качестве положительного примера, образца для конструктивного разрешения конфликтов.

В те годы Общее соглашение стало началом диалога, промежуточным, качественно новым этапом в достижении мира и национального согласия, в развитии независимого государства, важной вехой переходного периода от раздора к сотрудничеству. Этому предшествовали многочисленные раунды предварительных переговоров. Руководство страны, которое не побоялось пойти на определенный политический риск и компромисс, на прямые переговоры и уступки, пользовалось доверием у большинства населения, поддержавшего его и согласившегося с достигнутыми договоренностями.

Полностью были выполнены и другие договоренности: амнистия политзаключенных и боевиков, возвращение и обустройство основной массы беженцев. Позже к отдельным представителям оппозиции также применялась амнистия, чем многие из них спекулировали в узкокорыстных интересах.

Переходный этап в истории независимости нового таджикского государства и его граждан благополучно завершён уже много лет назад. Народ и Правительство рука об руку уверенными темпами идут дальше, разрабатывая современные нормативные акты, перспективные планы и проекты, стратегические программы на десятилетия вперед.

Получившие в то время высокие государственные посты, они не только не приносили реальную пользу обществу, но, наоборот, дестабилизировали обстановку, и до сих пор провоцируют социальную напряженность из-за рубежа, где скрываются от уголовной ответственности.

Учитывая перечисленные исторические факты, эскалацию военной напряженности в мире, современную расстановку геополитических сил, инициатива Лидера Нации Эмомали Рахмона на международной общественности – специальную резолюцию ООН «Десятилетие укрепления мира во имя будущих поколений». Эта инициатива своевременна и актуальна,

поскольку она направлена на предотвращение терроризма и экстремизма, а также на укрепление безопасности для будущих поколений.

Эффективная борьба с этими угрозами требует осознанного понимания социальных, культурных и экономических факторов, формирующих современный мир. Это необходимо для предупреждения деятельности террористических организаций и их последующей ликвидации. Независимо от политических разногласий, международное сообщество должно объединиться в борьбе против этих вызовов ради сохранения мира и стабильности на планете.

ЛИТЕРАТУРА

1. Инициативы Таджикистана в векторе предупреждения и профилактики терроризма и экстремизма. Журнал РТСУ 2024г.
2. Пулод Гафаров, кандидат исторических наук. Журнал “Станрадар” Политика и безопасность. 2024г.
3. <https://www.stanradar.com/news/full/5630>
4. <https://mfa.tj/ru/main/view/>

Икромов Инобатчон Умарбоевна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент.
Мудири кафедраи умумидонишгоҳии информатикаи МДТ “ДДХ ба номи академик
Б.Ғафуров, E-mail: ikromovai@mail.ru

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Навсозӣ ва рушди иқтисодиёти кишварро бе ноилшавии пешравиҳо дар илму маориф таъмин кардан ғайриимкон аст. Чавҳари сиёсати давлатиро дар соҳаи маориф масъалаҳои дар низоми таҳсилот ҷорӣ намудани меъёрҳои ҷаҳонӣ, тайёр намудани мутахассисони соҳибкасби ҷавобгӯи талаботи бозори ҷаҳонии меҳнат ташкил медиҳад. Сатҳи тараққиёти ин ё он давлат, пеш аз ҳама аз ғайрияти босамари кадрҳои баландихтисоси соҳаҳои гуногун вобаста буда, заминагузори он соҳаи маориф ҳисоб меёбад.

Рақамикунонии соҳаи маориф имрӯз яке аз қадамҳои муҳимтарин дар самти таҳкими низоми таълим ва таъмини дастрасии ҳамаҷониба ба захираҳои босифати таълимӣ ба ҳисоб меравад. Татбиқи технологияҳои рақамӣ, аз қабili платформаҳои таълимии онлайн, барномаҳои интерактивӣ ва китобхонаҳои электронии дастрас, имкон медиҳад, ки хонандагон ва омӯзгорон ба захираҳои таълимӣ ба таври самаранок ва босифат дастрасӣ пайдо кунанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни мулоқот бо аҳли маориф ва илми кишвар санаи 30-уми майи соли 2024 рушди иқтисодиёт ва тақвияти рақобатнокии онро бе саҳми сармояи инсонӣ ғайриимкон ҳисобида, илму маорифро яке аз омилҳои асосии рушди кишвар ва аҳли маорифу илмро захираи бузурги зехнии ҷомеа дониста, зарурати дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро таъкид намуда, тазақкур доданд, ки истифода аз технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ иртиботӣ талаботи замони муосир мебошад.

Технологияҳои рақамӣ дар соҳаи маориф нақши муҳим доранд, ки бартариҳо, аз қабili баланд бардоштани дастрасии дониш, омӯзиши интерактивӣ ва фардикунонии равандро фароҳам меоранд. Дар ҷаҳони муосир технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои гуногун ҳаёт, аз ҷумла дар соҳаи маориф нақши ҳарчи бештарро мебозанд. Онҳо барои беҳтар кардани омӯзиш ва дастрасӣ ба дониш имкониятҳои беназир фароҳам меоранд. Технологияҳои рақамӣ дар таълими муосир нақши муҳим мебозанд, тарзи омӯзиши моро тағйир медиҳанд ва барои донишҷӯён ва муаллимон имкониятҳои нав фароҳам меоранд. Онҳо ба истифодаи

самараноки иттилоот, беҳтар намудани дастрасии таҳсилот ва эҷоди муҳити интерактивӣ ва инноватсионии таълим имкон медиҳанд.

Яке аз нақшҳои асосии технологияҳои рақамӣ дар таълим таъмини дастрасӣ ба таҳсилот мебошад. Онҳо ба донишҷӯён аз ноҳияи дурдаст ё имконияти маҳдуд доранд ва мецоҳанд, ки тавассути курсҳои онлайнӣ ва омӯзиши фосилавӣ таҳсилоти босифат гиранд. Ин махсусан дар ҳолатҳои муҳим аст, ки ҳузури ҷисмонӣ дар мактаб ё донишгоҳ имконнопазир аст, масалан, ҳангоми пандемия. Технологияҳои рақамӣ инчунин ба фардикунонии таълим мусоидат мекунанд. Онҳо ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки маводҳои бо суръати худ омӯзанд ва усулҳои таълимиро, ки ба онҳо мувофиқанд, интихоб кунанд. Масалан, бо истифода аз платформаҳо ва барномаҳои онлайн, мо метавонем нақшаҳои таълимии фардӣ эҷод кунем, маводҳо ва фаъолиятҳои иловагиро дар асоси ниёзҳои ҳар як донишҷӯ пешниҳод кунем.

Технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки муҳити интерактивӣ ва ҷолиби таълим фароҳам оранд. Дарсҳои видеоӣ, вебинарҳо, экскурсияҳои виртуалӣ ва симулятсияҳо кӯмак мекунанд, ки омӯзиширо ҷолибтар ва хотирмон гардонанд. Онҳо инчунин ба рушди малакаҳои иттилоотӣ, тафаккури интиқодӣ ва ҳамкорӣ мусоидат мекунанд, ки дар ҷомеаи иттилоотии имрӯза муҳиманд. Технологияҳои рақамӣ ба донишҷӯён ва муаллимон имкон медиҳанд, ки иттилоотро самаранок истифода баранд. Онҳо дастрасӣ ба миқдори зиёди захираҳои таълимӣ, китобхонаҳои рақамӣ, пойгоҳи додаҳо ва воситаҳои тадқиқот ва коркарди иттилоотро таъмин мекунанд. Ин ба донишҷӯён дар рушди малакаҳои ҷустуҷӯ, таҳлил ва арзёбии иттилоот кӯмак мекунад, инчунин фаъолияти тадқиқотӣ ва тафаккури эҷодиро ҳавасманд мекунад.

Манфиатҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ дар таълим

Истифодаи технологияи рақамӣ дар таълим бартариҳои зиёд дорад, ки ба омӯзиши муассиртар ва интерактивӣ мусоидат мекунанд, ки дар ин ҷо баъзе аз онҳо ҳастанд:

Вусъат додани дастрасӣ ба таҳсилот - технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки маҳдудиятҳои ҷуғрофӣ ва вақтро бартараф намуда, имкони гирифтани таҳсилро дар ҳама ҷо ва дар вақти дилхоҳ фароҳам меорад. Курсҳои онлайн, вебинарҳо ва китобҳои дарсии электронӣ таҳсилро барои ҳама, новобаста аз ҷойгиршавӣ ё маҳдудиятҳои ҷисмонӣ дастрас мекунанд.

Таълими интерактивӣ - технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки маводи интерактивии таълимӣ эҷод кунанд, ки омӯзиширо барои донишҷӯён ҷолибтар мегардонанд. Дарсҳои видеоӣ, маводи аудиоӣ, тасвирҳои графикӣ ва супоришҳои интерактивӣ ба донишҷӯён кӯмак мекунанд, ки маводро беҳтар дарк кунанд ва дар хотир дошта бошанд.

Омӯзиши инфиродии таълим - технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки раванди таълим ба талаботи инфиродии ҳар як донишҷӯ мутобиқ карда шавад. Бо ёрии платформаҳо ва барномаҳои таълимии онлайн, мо метавонем дар асоси сатҳи дониш, шавқу рағбат ва қобилиятҳои ҳар як донишҷӯ нақшаҳои инфиродии омӯзишӣ созем.

Ташаққули малакаҳои оянда - истифодаи технологияҳои рақамӣ дар таълим ба донишҷӯён малакаҳои инкишоф медиҳад, ки дар оянда талабот хоҳанд буд. Ин малакаҳои компютерӣ, барномасозӣ, таҳлили додаҳо, муошират ва ҳамкорӣ дар бар мегирад, ки дар ҷомеаи иттилоотии имрӯза муҳиманд.

Беҳтар кардани дастрасӣ ба иттилоот - технологияҳои рақамӣ ба донишҷӯён ва муаллимон имкон медиҳанд, ки иттилоотро самаранок истифода баранд. Онҳо дастрасӣ ба миқдори зиёди захираҳои таълимӣ, китобхонаҳои рақамӣ, пойгоҳи додаҳо ва воситаҳои тадқиқот ва коркарди иттилоотро таъмин мекунанд. Ин ба донишҷӯён дар рушди малакаҳои ҷустуҷӯ, таҳлил ва арзёбии иттилоот кӯмак мекунад, инчунин фаъолияти тадқиқотӣ ва тафаккури эҷодиро ҳавасманд мекунад.

Намудҳои асосии технологияҳои рақамӣ дар таълим

Технологияҳои рақамӣ дар соҳаи маориф маҷмӯи васеи воситаҳо ва захираҳоро дар бар мегиранд, ки барои беҳтар кардани раванди таълим ва таъмини самаранокии омӯзиш

мусоидат мекунанд. Намудҳои асосии технологияҳои рақамӣ, ки дар соҳаи маориф васеъ истифода мешаванд, инҳоянд:

Компютерҳо ва ноутбукҳо - воситаҳои асосии технологияи рақамӣ дар соҳаи маориф мебошанд. Онҳо ба донишҷӯён ва муаллимон имкон медиҳанд, ки маълумотро дастрас кунанд, ҳуҷҷатҳоро эҷод ва таҳрир кунанд, тадқиқот гузаронанд, презентатсияҳо таҳия кунанд ва ғайра. Илова бар ин, компютерҳо ва ноутбукҳо метавонанд барои таълими барномасозӣ ва рушди малакаҳои компютерӣ истифода шаванд.

Тахтаҳои интерактивӣ ва проекторҳо - ба муаллимон имкон медиҳанд, ки дарсҳои интерактивӣ эҷод кунанд, маълумотро визуалӣ кунанд ва бо донишҷӯён мубодила кунанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки хонандагон дар дарс фаъолона иштирок кунанд, масъалаҳоро дар тахта ҳал кунанд, ба саволҳо ҷавоб диҳанд ва бо маводи таълимӣ муомила кунанд. Ин ба беҳтар кардани фаҳмиш ва нигоҳ доштани маводи таълимӣ мусоидат мекунад.

Дастгоҳҳои мобилӣ-таҷҳизоти мобилӣ ба монанди смартфонҳо ва планшетҳо дар соҳаи маориф торафт маъмул гашта истодаанд. Онҳо ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки ба захираҳои таълимӣ ва замимаҳо дар вақти дилхоҳ ва дар ҳама ҷо дастрасӣ пайдо кунанд. Дастгоҳҳои мобилӣ инчунин метавонанд барои гузаронидани дарсҳои интерактивӣ, эҷоди презентатсияҳои мултимедиявӣ ва иҷрои супоришҳо истифода шаванд.

Платформаҳои онлайн ва барномаҳои таълимӣ ба донишҷӯён ва муаллимон дастрасӣ ба захираҳо ва воситаҳои гуногуни таълимӣ фароҳам меоранд. Онҳо ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки мавзӯҳои навро аз худ кунанд, супоришҳоро иҷро кунанд, бо муаллимон ва дигар донишҷӯён муошират кунанд ва пешрафти онҳоро пайгирӣ намоянд. Платформаҳои онлайн ва замимаҳо инчунин метавонанд барои гузаронидани курсҳои онлайнӣ ва омӯзиши фосилавӣ истифода шаванд.

Воқеияти виртуалӣ ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки ҳудро дар муҳити виртуалӣ ё васеъшуда ғарқ кунанд, ки ба онҳо маводи курсро беҳтар дарк ва дар хотир нигоҳ медорад. Масалан, бо истифода аз воқеияти виртуалӣ, донишҷӯён метавонанд аз маконҳои таърихӣ дидан кунанд ё дар лабораторияи виртуалӣ таҷриба гузаронанд. Воқеияти афзоянда ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки бо объектҳои виртуалӣ дар ҷаҳони воқеӣ муошират кунанд. Инҳо танҳо баъзе аз намудҳои асосии технологияҳои рақамӣ мебошанд, ки дар таълим истифода мешаванд. Инкишофи босуръати технология боиси пайдо шудани воситаи захираҳои нав мегардад, ки барои такмил додани протсессии таълим истифода мешаванд.

Технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки китобҳои интерактивӣ ва дастурҳои электронӣ эҷод карда шаванд, ки маводи таълимиро бо унсурҳои гуногуни мултимедиявӣ, аз қабилҳои видео, аудио, аниматсияҳо ва супоришҳои интерактивӣ ғанӣ мегардонанд. Ин омӯзиш дар таълим барои донишҷӯён ҷолибтар ва дастрас мегардонад, инчунин ба онҳо имкон медиҳад, ки аз рӯи баъзе масъалаҳо фикру мулоҳизаҳо ва тавзеҳоти иловагӣ гиранд.

Бо рушди Интернет ва технологияҳои рақамӣ бо истифода аз курсҳои онлайнӣ ва вебинарҳо омӯзиши фосилавӣ гузаронидан имконпазир гардид. Донишҷӯён метавонанд босуръат ва вақти худ маводи навро омӯзанд ва ҳамзамон аз муаллимон фикру мулоҳиза гиранд ва тавассути форумҳои онлайн ва утокҳои чат бо донишҷӯёни дигар муошират кунанд.

Дастгоҳҳои мобилӣ ба монанди смартфонҳо ва планшетҳо як ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти мо гаштаанд. Онҳо дар соҳаи маориф низ татбиқи ҳудро пайдо кардаанд. Донишҷӯён метавонанд аз дастгоҳҳои мобилӣ барои дастрасӣ ба маводҳои курсӣ, иҷрои супоришҳо, муошират бо муаллимон ва донишҷӯёни дигар ва мустақилона мавзӯҳо ва малакаҳои навро истифода баранд.

Технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки барномаҳои таълимӣ ба талаботи инфиродӣ ва сатҳи дониши ҳар як донишҷӯ мутобиқ карда шаванд. Бо ёрии алгоритмҳо ва зехни сунъӣ, платформаҳои таълимӣ метавонанд пешрафти донишҷӯро таҳлил кунанд ва ба ӯ мавод ё супоришҳои иловагӣ барои таҳкими маводи омӯхташ пешниҳод кунанд. Инҳо танҳо баъзе аз мисолҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим мебошанд.

Инкишофи босуръати технология боиси пайдо шудани воситаю захираҳои нав мегардад, ки барои такмил додани протсессии таълим истифода мешаванд.

АДАБИЁТ:

1. Айбазова, М. Ю. Формирование информационной компетентности выпускников вузов как условие подготовки кадров для цифровой экономики / М. Ю. Айбазова, А. А. Карасова // Alma Mater (Вестник высшей школы). – 2018. – № 9. – С. 58-63.
2. Ахметова, С. Г. Опыт внедрения новых технологий в высшем профессиональном образовании / С. Г. Ахметова, Л. В. Невская // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2018. - № 2. - С. 62-69.
3. Извозчиков В. А. Новые информационные технологии обучения. СПб., РГПУ, 1991, 16.04.2021.
4. Роль информации в современном обществе — Информация и ее роль в современном обществе, [Электронный ресурс] URL:
5. https://studwood.ru/627806/sotsiologiya/rol_informatsii_sovremennom_obschestve, 16.04.2021

Имомназаров Музаффар Ахмаджонович

к.э.н. доцент кафедры международной экономики, Технологический университет Таджикистана. E-mail:imomnazarov-m@mail.ru

ЭЛЕКТРОННАЯ ТОРГОВЛЯ КАК ОСНОВНОЙ ЧАСТЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В условиях цифровизации экономики в мировом хозяйстве наблюдается ускоренным темпом рост электронной торговли и данная торговля на наш взгляд-считается один из основных частей цифровой экономики, включающий финансовые и коммерческие операции на основе информационно-коммуникационных технологий. Организация электронной торговли на рынке предполагает реализацию ряда этапов: анализ рыночной ситуации; выбор каналов электронной торговли, обеспечение эффективности сбыта; контроллинг и оценка результативности онлайн-торговли. В зависимости от специфических характеристик, особенностей и применяемых инструментов продвижения в настоящее время используют различные виды интернет-платформ: биржевые площадки, корпоративные сайты, форумы и отраслевые клубы, лендинги, инфоблоги и журналы, торговые площадки, рубрикаторы, доски объявлений и др.. Перспективы развития электронной торговли в современных условиях связаны с необходимостью развития цифровых технологий, преодоления цифрового разрыва, а также интеграции малых и средних предприятий в глобальное интернет-пространство.

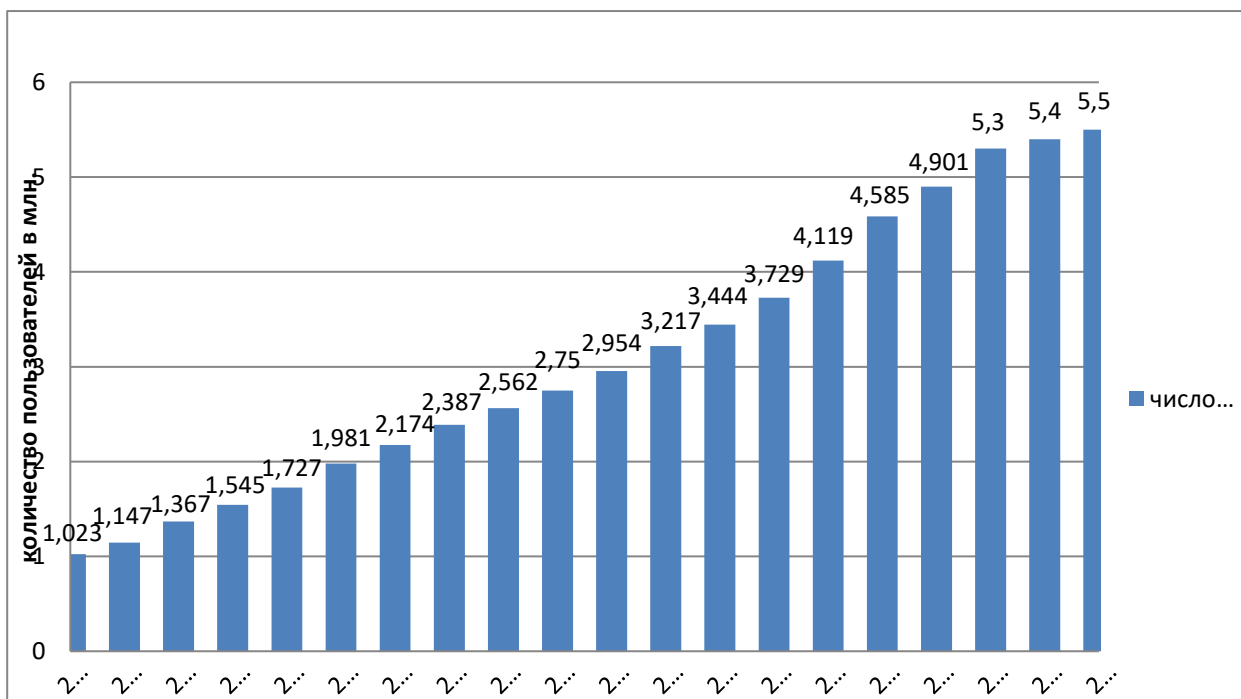
Выбор результативного комплекса инструментов для электронной торговли в зависимости от вида интернет-платформы (см. табл.1) [1., стр.176-181]

Selection of an effective set of tools for e-commerce, depending on the type of Internet platform

Вид интернет-платформы	Инструменты интернет-маркетинга	Пример интернет-платформы
Биржевые площадки	Медийная реклама, SEO, SEA, SMM, PR, директ-маркетинг	case.com.tj/o-birzhe, perevezi.ru, vezetvsem.ru, ru.brokers.best/
Корпоративные сайты	SEO, SEA, SMM, PR	alif.tj, sberbank.com.ru, rostec.ru, transneft.ru

Форумы отраслевые клубы	и SEO, SMM, PR, директ- маркетинг	http://marketing.agentstva.tj/, tgem.tj tez.tj
Лендинги	SEA, SMM, вирусный маркетинг	lazy.camp, noboring-finance.ru, hoknaludyam.ru
Инфоблоги журналы	и SEO, SMM, PR, директ- маркетинг, вирусный маркетинг	media.tj, Avesta.tj
Торговые площадки, рубрикаторы	Медийная реклама, SEO, SEA, SMM	tajtrade.tj , b2b.tj ,t dunyocargo.com duexpress.tj, tajmarket.tj , OBBO.tj
доски объявлений	Медийная реклама, SEO, SEA, SMM	rg.tj ,arzon.tj., somon.tj

Одним из драйверов бурного роста онлайн-торговли является увеличение количества пользователей сети Интернет. За последние несколько лет электронная коммерция стала неотъемлемой частью мировой розничной торговли. Как и во многих других отраслях, покупка и продажа товаров претерпела существенные изменения после появления Интернета, и благодаря продолжающейся цифровизации современной жизни потребители во всем мире теперь получают выгоду от преимуществ онлайн-транзакций. Поскольку глобальный доступ к Интернету и его внедрение быстро растут, а число интернет-

пользователей по всему миру превышает пять миллиардов, число людей, совершающих покупки онлайн, постоянно растет. По состоянию на 2024 год предполагаемое число пользователей интернета во всем мире составило 5,5 млрд. человек, что выше 5,3 млрд. человек в предыдущем году. Эта доля составляет 68 процентов населения мира. (см рис 1.). По оценкам, в 2024 году объем розничных продаж в электронной коммерции во всем мире превысит 4,1 триллиона долларов США, и ожидается, что эта цифра достигнет новых высот в ближайшие годы.

Рис 1. Динамика роста числа интернет пользователей в мировом хозяйстве

Пользователи Интернета могут выбирать из различных онлайн-платформ для просмотра, сравнения и покупки необходимых им товаров или услуг. Хотя некоторые веб-сайты

специально ориентированы на клиентов B2B (бизнес для бизнеса), отдельным потребителям также предоставляется огромное количество цифровых возможностей. По состоянию на 2024 год на онлайн-рынки приходится наибольшая доля онлайн-покупок во всем мире. Лидером мирового рейтинга онлайн-рынков по трафику является Amazon.(см. рис.2)[2,стр.32-39]

Рис.2 Самые посещаемые сайты онлайн-торговли в мире в 2022 году по ежемесячному трафику (в миллионах посещений)

Существует резкая разница в индустрии электронной коммерции до и после подъема Amazon. Международный гигант электронной коммерции переопределил стандарты онлайн-ритейла и услуг по покупкам, максимально используя бизнес-модель маркетплейса. Неуклонно растущие цифры продаж говорят сами за себя — Amazon достиг почти 575 миллиардов долларов США чистого дохода от продаж по всему миру в 2023 году. Благодаря своему глобальному охвату и охвату Amazon считается одним из самых ценных брендов в мире.

Базирующийся в Сиэтле гигант электронной коммерции, предлагающий электронную розничную торговлю, вычислительные услуги, бытовую электронику и цифровой контент, зарегистрировал 6,1 миллиарда прямых посещений своего веб-сайта в декабре 2023 года. По валовой стоимости товара (GMV) Amazon опережает китайских конкурентов Pinduoduo и Taobao. Taobao управляется Alibaba Group, ведущим поставщиком услуг онлайн-коммерции в Азии..

Кроме того одной из самых заметных тенденций в мире электронной коммерции является беспрецедентное использование мобильных устройств. В 2024 году на смартфоны пришлось почти 80 процентов всех посещений розничных сайтов по всему миру, и в свою очередь, они также генерировали большую часть онлайн-заказов по сравнению с настольными компьютерами и планшетами. Поскольку внедрение мобильных устройств прогрессирует быстрыми темпами, особенно в регионах, где отсутствует другая цифровая инфраструктура, мобильная интеграция продолжит формировать опыт покупок будущего. Мобильная коммерция особенно популярна в Азии, где такие страны, как Китай или Южная Корея, генерируют более 70 процентов своих общих онлайн-продаж через мобильные устройства.

Хотя онлайн-покупатели сильно различаются в зависимости от региона по всему миру, существуют общие показатели, которые помогают понять базовое поведение цифровых потребителей. Ведущие торговые площадки служат источником вдохновения и основным местом для поиска товаров в Интернете перед фактической покупкой. Несмотря на то, что онлайн-шопинг менее интерактивен, чем в магазине, онлайн-покупатели ценят простоту и гибкость электронной коммерции. Что касается предпочтений по доставке, доставка товаров на почтовые отделения становится все более популярной, поскольку это часто более устойчивая система доставки, чем доставка на дом. В сфере «бизнес для потребителя»

(B2C) мода и бытовая электроника являются одними из ведущих вертикалей электронной коммерции на сегодняшний день и вносят наибольший вклад в онлайн-розничные продажи.

Электронная коммерция продолжает привлекать новых потребителей. Удобство является ключевым фактором, по которому покупатели по всему миру делают заказы онлайн, а не посещают традиционные магазины. Прогноз роста глобальной электронной коммерции имеет два основных направления. Большинство мировых рынков все еще находятся в процессе увеличения проникновения Интернета и цифровизации, а это означает, что инфраструктура, необходимая для процветания электронной коммерции, все еще создается. В то же время наиболее развитые рынки электронной коммерции в настоящее время извлекают выгоду из преимуществ ИИ. Новые технологии и автоматизация делают путь клиента и процесс выполнения заказов более эффективными, превращая онлайн-ритейл в хорошо отлаженный механизм.

Таким образом, электронная коммерция стала ключевой движущей силой цифровой экономики, темпы роста которой в 2023 году составили 25%, а к 2025 году, по прогнозам, на нее будет приходиться 10% общей выручки розничной торговли. Эта тенденция не только создает значительные возможности, но и подталкивает предприятия к быстрой адаптации и достижению важнейших этапов цифровой трансформации.

Отсюда Таджикистан тоже усердно работает над внедрением электронной коммерции в экономическое и социальное пространство страны. Для активизации места электронной коммерции как основной части цифровой экономики в 24 декабря 2022 года в стране был принят Закон “Об электронной коммерции”. Закон направлен на защиту прав и законных интересов граждан и организаций, занимающихся электронной коммерцией, и обеспечивает свободное функционирование электронной коммерции в стране. После принятия данного закона важной вехой стала конференция по расширению глобального доступа посредством электронной коммерции (E-GATE) в Таджикистане, прошедшая в Душанбе 1-3 марта 2024 года. Мероприятие было организовано Всемирным банком и Международной Финансовой Корпорацией при поддержке Министерства иностранных дел, по делам содружества и развития Великобритании (FCDO), Министерства иностранных дел и торговли Австралии (DFAT) и Государственного секретариата Швейцарии по экономическим вопросам (SECO). Это мероприятие была нацелена на содействие обмену знаниями и ресурсами между малыми и средними предприятиями страны, а также между региональными и глобальными игроками в экосистеме электронной коммерции.

В настоящее время, признавая ключевую роль электронной коммерции в современной экономике, Всемирный банк активно поддерживает Таджикистан в разработке соответствующих платформ, включая E-GATE”. «Программа E-GATE» предлагает малым и средним предпринимателям и предприятиям очень ценное участие в глобальных платформах электронной коммерции B2B для доступа к рынкам, недоступным в автономном режиме, и оказания технической поддержки правительству в разработке соответствующего законодательства, а также передачи глобальных знаний национальным электронным продавцам посредством мероприятий по наращиванию потенциала.

И это по нашему мнению нашему страну дает большой импульс, не имеющей выхода к морю, как и во всей Центральной Азии, развитие электронной коммерции становится мощным инструментом для выхода на мировые рынки сбыта продукции местного производства, модернизации традиционных цепочек поставок и расширения возможностей трудоустройства.

По данным ECDB, специализированной компании по анализу данных в сфере электронной коммерции (<https://ecommercedb.com/markets/tj/all>), Таджикистан в настоящее время является одним из самых небольших рынков электронной коммерции. Прогнозируемый доход на 2024 год составляет 17,1 млн долларов, но после разработки ожидается, что он будет увеличиваться на 5,4% в год, что приведет к прогнозируемому объему рынка в 21,1 млн долларов к 2028 году.

Список литературы:

- [1] Жильцов Д.А. Методика оценки результативности маркетинговых решений в системе управления интернет-маркетингом // Вестник Московского финансово-юридического университета МФЮА. 2019. № 4. С. 176-181.
- [2] Жильцов Д.А. Инструменты онлайн-маркетинга для малого и среднего бизнеса [Электронный ресурс] // Маркетинг и логистика. 2022. № 6. С. 32-39. URL: <http://marklog.ru/instrumenty-onlajn-marketinga-dlja-ma/>
- [3] Голованова Д.П. Методы оценки и главные показатели эффективности рекламной деятельности в сети интернет // Маркетинг и логистика. 2016. № 4. С. 25-32.
- [4]. Хамирзова С.К. Основы маркетинга. Практикум. Германия, LAR LAMBERT, 2014. 276 с

Иномова Дилноза Илхомовна – муаллимаи кафедраи кори бонкӣ, МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. Индекс: 735700. Телефон: 92-635-09-49.
E-mail: inomovadilnoza@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ОМИЛҲОИ ТАРАҚҚИЁТИ ИСТЕҲСОЛОТИИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола омилҳое, ки ба тараққиёти истеҳсолоти саноатӣ дар шароити ҳозираи хоҷагии халқ таъсир мерасонанд, таҳлил карда шудаанд. Таҳлили фаъолияти тамоми истеҳсолоти саноатӣ аз нуқтаи назари ҳар як унсuri алоҳидаи структура, ки характери истеҳсолотро муайян мекунад, гузаронида шуд. Структураи пешниҳодшудаи таҳлил имконият дод, ки моҳияти параметрҳои асосии тамоми системаи истеҳсолот ошкор карда шавад. Бо ин мақсад динамикаи структураи истеҳсолоти саноатӣ ба назар гирифта шудааст. Дар натиҷаи таҳлил параметрҳои фаъолияти иқтисодии минтақа муайян карда мешаванд, ки барои кластеризатсияи минтақавӣ муҳим мебошанд.

Калидвожаҳо: саноат, рақамисозӣ, сохтори минтақавии саноат, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, навъи саноатии рушд.

Давраи муосири рушди иқтисоди Тоҷикистон нобаробар фаъолият ва рушди кишварро тавсиф мекунад. Нобаробарии ҳозираи рушд бо сабабҳои зерин вобаста аст:

- шароити нобаробари мутобикшавии иқтисодиёти кишвар ба гузариш ба шароити нави иқтисодӣ;

- фарқият дар мавҷудияти ашёи хом, захираҳои инсонӣ ва инфрасохтори дахлдор (мавҷуд будани хизматрасониҳои логистикӣ).

Аҳамияти ба инобат гирифтани ин омилҳо барои таҳияи равишҳои муассир дар раванди қабули қарорҳои идоракунии оид ба ташаққули сиёсати иқтисодӣ дар сатҳи макро ва микро замина мегузорад. Дар баробари ин, асоси қарорҳои идоракунии бояд таъмини тараққиёти яхела ва устувори иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои мамлакат бошад. Вобаста ба ин, зарурати фароҳам овардани шароити мувофиқ барои рушди мутаносиби минтақаҳои кишвар ба миён омадааст. Асоси ноил шудан ба ин мақсад, ба фикри мо, тартиб додани чунин сиёсати иқтисодӣ мебошад, ки имкон медиҳад тараққиёти оптималӣ ва баробар тараққи додани минтақаҳо таъмин карда шавад.

Чунон ки аз таҳлили чадвали 1 дида мешавад, суръати мушоҳидаи тараққиёти истеҳсолоти саноат хеле нобаробар аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суръати рушди истеҳсолоти саноатӣ аз 3,8 фоиз (2013) то 13,2 фоиз (2019) фарқ мекунад. Дар бораи истеҳсолоти вилоят низ ҳаминро гуфтан мумкин аст. Ҳамин тариқ, тафовути калонтарин дар суръати истеҳсоли маҳсулоти саноатии минтақавӣ дар НТМ ба қайд гирифта шудааст:

аз -1,33% (2013) то 2,32 маротиба (2019). Инчунин рушди нобаробар ба саноати ВМКБ хос аст: аз -5,5% (2013) то 2,5% (2019). Дар вилояти Суғд суръати рушди истеҳсолоти саноатӣ аз 8,1 фоиз (2014) то 11,2 фоиз (2019) фарқ мекунад, аммо дар соли 2018 суръати рушди истеҳсолоти саноатӣ то 5,9 фоиз коҳиш ёфт.

Ҷадвали 1. Динамикаи нишондиҳандаҳои истеҳсолоти саноатӣ (нисбат ба соли гузашта) аз рӯи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳо

Солҳо Регионҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Тоҷикистон	103,8	105,0	111,3	116,0	121,3	110,6	113,2
ВМКБ	94,5	125,6	116,9	113,8	145,9	120,9	102,5
Вилояти Суғд	108,1	108,6	118,7	135,3	131,5	105,9	111,2
Вилояти Хатлон	102,6	105,7	114,2	102,3	124,3	113,1	116,3
НТМ	200,2	191,3	223,2	222,5	196,2	240,5	232,3

«Солномаи омори Ҷумҳурии Тоҷикистон/-2020//Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нашриёти ҚДММ «ТоРус», Душанбе – 2020. Саҳ. 276.

Бояд гуфт, ки барои гузаронидани таҳлили кластерӣ тамоми фаъолияти истеҳсоли дар шароити минтақаҳои ҷумҳурӣ бо назардошти таъсири параметрҳои гуногуни дохилӣ ва берунӣ таҳлил карда мешавад. Муҳим аст, ки фаъолияти тамоми истеҳсолоти саноатӣ аз нуқтаи назари ҳар як унсури алоҳидаи структуравӣ, ки характери истеҳсолотро муайян мекунад, таҳлил карда шавад. Яъне, тафсилоти протсессии истеҳсолот талаб карда мешавад.

Структураи пешниҳодшудаи таҳлил имконият медиҳад, ки моҳияти параметрҳои асосии тамоми системаи истеҳсолот ошкор карда шавад. Бо ин мақсад динамикаи структураи истеҳсолоти саноатии вилоятро дар мамлакат дида мебароем.

Дар ҷадвали 2 маълумотҳои ҳисобшуда оварда шудаанд, ки ҳиссаи ҳар як минтақаро дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ ва ҳаҷми истеҳсолоти саноат инъикос менамоянд. Ҳисобҳои мо нишон медиҳанд, ки ҳиссаи маҳсулоти саноатии вилояти ВМКБ дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 0,92 фоиз (2012) то 1,0 фоиз дар соли 2019 афзоиш ёфтааст. Бо вучуди ин, ҳиссаи маҳсулоти саноатии ин минтақа дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ каме афзуда, аз 0,30% (2012) то 0,39% дар соли 2019 афзоиш ёфтааст.

Ин тамоюл аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳиссаи маҳсулоти саноат дар структураи умумии маҳсулоти умумии минтақа кам шуда истодааст ва ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи самти агросаноатии тараққиёти вилоят хулоса барорем.

Дар вилояти Суғд тамоюли дигар мушоҳида мешавад. Натиҷаи ҳисобҳои нишон медиҳад, ки ҳиссаи маҳсулоти саноатии вилоят дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 32,71 фоиз (2012) то 40,2 фоиз дар соли 2019 афзоиш ёфтааст. Инчунин, ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар сохтори умумии маҳсулоти минтақавӣ 9,1 фоиз (2012) афзуда, дар соли 2019 ба 19,0 фоиз расид.

Дар вилояти Хатлон метавон мушоҳида кард, ки ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30,47 фоиз (2012) дар соли 2015 то 37,89 фоиз афзоиш ёфтааст. Дар соли 2019 то 31,36% коҳиш ёфт. Дар баробари ин, ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ дар сохтори умумии маҳсулоти минтақавӣ аз 9,97 фоиз (2012) то 8,72 фоиз дар соли 2016 коҳиш ёфт. Ин пас аз афзоиши 11,74% дар соли 2018 буд. Бояд гуфт, ки гарчанде дар вилоят афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноат мушоҳида карда шавад ҳам, суръатро аз суръати афзоиши ММД ақиб мебаронад. Ба ибораи дигар, тамоюли рушди ин минтақа дар давраи гузариш ба сохтори индустриалӣ-аграрӣ тавсиф мешавад.

Яке аз минтақаҳои муҳиме, ки тараққиёти иқтисодии мамлакатро муайян мекунад, минтақаи Тоҷикистони Марказӣ мебошад. Айни замон иқтисодии минтақа навъи саноатии тараққиёт ба ҳисоб меравад, вале тамоюлҳои нишон медиҳанд, ки ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ кам шудааст.

Маълумот нишон медиҳад, ки ҳиссаи Тоҷикистони Марказӣ дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурӣ аз 23,04% дар соли 2012, 22,12% дар соли 2015, 15,06% дар соли 2017 ва 20,35% дар соли 2018 тағйир меёбад.

Саҳми Тоҷикистони Марказӣ дар сохтори умумии маҳсулоти минтақавӣ дар ҷумҳурӣ аз 7,54% дар соли 2012, 6,58% дар соли 2015, 5,38% дар соли 2017 ва 8,22% дар соли 2019 тағйир меёбад.

Ҷадвали 2. Динамикаи сохтори истеҳсолоти саноатии минтақавӣ (2012-2019)

Солҳо Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
МММ ҶТ	32784,7	36535,1	40836,2	43745,9	49921,1	56001,8	61368,4	68691,4
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии ҶТ млн. сомонӣ (бо нархҳои соли 2018), ҶТ	10724,1	9952	10535	12196	15090	20029	23894	27613
Ҳиссаи маҳсулоти саноатии ҶТ дар ҳаҷми умумии ММД, фоиз	32,71	27,23	25,8	27,9	30,23	35,86	38,94	40,20
ВМКБ								
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии ҶТ млн. сомонӣ (бо нархҳои соли 2018)	98,8	100,3	96,5	111,8	128,8	193,4	238,3	249,3
Ҳиссаи маҳсулоти вилоят ба ҳаҷми умумии саноат Маҳсулоти ҶТ, %	0,92	1,01	0,91	0,92	0,85	0,97	1,00	1,00
Ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, фоиз	0,30	0,27	0,24	0,25	0,26	0,34	0,39	0,36
Вилояти Суғд								
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии ҶТ млн. сомонӣ (бо нархҳои соли 2018)	2995,0	3154,6	4103,5	4894,2	7078,5	10066,4	11498,4	13053,6
Ҳиссаи маҳсулоти	27,92	31,69	38,95	40,12	46,90	50,26	48,12	47,27

вилоят ба ҳаҷми умумии саноат Маҳсулоти ҚТ, %								
Ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, фоиз	9,1	8,63	10,04	11,18	14,17	17,97	18,74	19,0
Вилояти Хатлон								
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии ҚТ млн. сомонӣ (бо наҳхҳои соли 2018)	3825,9	4078,5	4044,7	4621,2	5047,7	6753,1	7294,0	8661,1
Ҳиссаи маҳсулоти вилоят ба ҳаҷми умумии саноат Маҳсулоти ҚТ, %	35,67	40,98	38,39	37,89	33,45	33,70	30,52	31,36
Ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, фоиз	11,66	11,16	9,90	10,56	10,11	12,06	11,88	12,6
Тоҷикистони Марказӣ								
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии ҚТ млн. сомонӣ (бо наҳхҳои соли 2018)	2584,3	2618,6	2290,3	2568,8	2835	3016,1	4863,4	5649
Ҳиссаи маҳсулоти вилоят ба ҳаҷми умумии саноат Маҳсулоти ҚТ, %	24,09	26,31	21,73	21,06	18,78	15,06	20,35	20,45
Ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, фоиз	7,88	7,16	5,60	5,87	5,67	5,38	7,92	8,22

Тибқи «Солномаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон / -2020/ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нашриёти ҚДММ «ТоРус», Душанбе - 2020. [С. 207.272].

Дар структураи истеҳсолоти саноати Тоҷикистони Марказӣ шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ҷои муҳимро ишғол мекунад. Соли 2019 тақрибан 25 Ҷоизи шумораи аҳолии тамоми саноати ҷумҳурӣ аз ҳисоби шаҳри Душанбе, ки маркази қувваи қори нисбатан соҳибхисос ҷӣ дар Тоҷикистони Марказӣ ва ҷӣ дар тамоми кишвар ба шумор меравад, таъмин карда шуд. Дар баробари ин, ҳиссаи маҳсулоти саноатии шаҳри Душанбе дар сохтори умумии маҳсулоти минтақавӣ аз 3,77 Ҷоизи (2011) то 3,8 Ҷоизи дар соли 2019 каме афзоиш ёфт. Ҷунин тамоюли пастшавии ҳиссаи маҳсулоти саноат дар сохтори умумии маҳсулоти умумии минтақавӣ аз он иборат аст, ки соҳаҳои дигари иқтисодӣ бо суръати тез тараққӣ мекунад, аз ҷумла, афзоиши соҳаи хизматрасонӣ, сохтмон, нақлиёт ва ғайра. Ин ба тамоюлҳои, ки дар тараққиёти сотсиалии иқтисодии ҷаҳон ба вуҷуд омадаанд, мувофиқ аст.

Дар ноҳияҳои тобеи марказ ҳиссаи маҳсулоти саноатии вилоят дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии Тоҷикистон аз 11,52 Ҷоизи (2012) то 6,7 Ҷоизи дар соли 2019 хеле кам шудааст. Саҳми маҳсулоти саноатӣ дар сохтори умумии маҳсулоти минтақавӣ аз 3,77 Ҷоизи (2011) то 2,7 Ҷоизи дар соли 2019 коҳиш ёфт. Ҷунин тамоюли коҳиши ҳиссаи истеҳсолоти саноатӣ дар сохтори умумии маҳсулоти минтақавӣ аз он иборат аст, ки суръати афзоиши ҷунин як минтақаи муайянкунандаи соҳа, ба монанди Корхонаи воҳиди давлатии «Талко» паст шудааст.

Динамикаи сохтори ҳудудии маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ барои солҳои 2013-2019 аҳамияти калон дорад [Ҷадвали 3]. Дар ҷадвал маълумотҳои омӯӣ оид ба минтақаҳои ҷумҳурӣ оварда шудаанд, ки сохтори минтақавиро аз рӯи истеҳсоли маҳсулот, истеҳсоли хизматрасонӣ ва даромадҳои андоз нишон медиҳанд.

Яке аз ҳулосаҳои аввалинро аз дифференсияи қатъии структураи маҳсулоти умумии район баровардан мумкин аст. Ҷамин тавр, дар ВМКБ вази қиёсии истеҳсоли маҳсулот дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ калонтарин мебошад. Арзиши баландтарини ҳиссаи истеҳсоли маҳсулот дар ин минтақа 71,1% дар соли 2013 мебошад. Минбаъд, тамоюли афзоиши ҳиссаи истеҳсоли хизматрасонӣ мушоҳида мешавад, ки аз 28,18 Ҷоизи соли 2013 то қариб 38 Ҷоизи дар соли 2017 афзоиш ёфтааст. Ба ҳисоби пул истеҳсоли хизматрасонӣ дар ин давра 7,9 баробар афзуд. Бо вуҷуди ин, бояд қайд намуд, ки ақиб дар минтақа дар таносуби ҳиссаи истеҳсоли хизматрасонӣ ақиб равшани тамоюли ҷаҳонии паҳншавии соҳаи хизматрасонӣ дар ММД-и кишварро тавсиф мекунад.

Ҷунин ваъ дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилояти Ҷатлон низ ба вуҷуд омад, ҳарчанд дар таносуби ВМКБ нест. Барои ин минтақа арзиши баландтарини ҳиссаи истеҳсоли маҳсулот дар соли 2014 71,21 буд. Минбаъд низ тамоюли коҳиши ҳиссаи истеҳсоли хизматрасонӣ мушоҳида мешавад, ки аз 44,93 (2013) то 43,11 дар соли 2017 коҳиш ёфтааст. Ба ҳисоби пул истеҳсоли хизматрасонӣ дар ин давра 2,3 баробар афзуд. Бо вуҷуди ин, бояд қайд намуд, ки таносуби ҳиссаи хизматрасонии дар минтақа истеҳсолшаванда ақиб будани тамоюли ҷаҳонӣ дар паҳншавии баҳши хизматрасониро дар маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ тавсиф мекунад.

Ҷамин тариқ, дар вилояти Суғд ҳиссаи истеҳсоли маҳсулот дар соли 2013-ро ташкил дод. 52,87%. Мутаносибан, истеҳсоли хизматрасонӣ дар ин давра аз 41,07% (2013) то 44,92% дар соли 2017 афзоиш ёфтааст. Ба ҳисоби пул истеҳсоли хизматрасонӣ дар ин давра 2,4 баробар афзуд.

Таҳлили ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистони Марказӣ мо тамоюлҳои зеринро мушоҳида мекунем. Саҳми истеҳсоли маҳсулот дар вилоят дар соли 2013 33,24 Ҷоизро ташкил дода, дар соли 2017 ба 45,61 Ҷоиз афзуд. Дар баробари ин, ҳаҷми истеҳсоли хизматрасонӣ аз 61,63% дар соли 2013 то ба 2013% коҳиш ёфт то 54,33% дар соли 2017 дар структураи умумии Тоҷикистони Марказӣ танҳо дар шаҳри Душанбе ҳиссаи истеҳсоли маҳсулот назар ба ҳиссаи истеҳсоли хизматрасонӣ кам аст. Ҷамин тариқ, ҳиссаи истеҳсоли маҳсулот дар соли 2013 20,76%, ки дар соли 2017 ба 34,38% афзоиш ёфтааст.

Чадвали 3. Динамикаи сохтори ҳудудии маҳсулоти умумии минтақавӣ

Минтақаҳо	2013		2014		2015		2016		2017	
	млрд. сомони	%	млрд. сомони	%	млрд. сомони	%	млрд. сомони	%	млрд. сомони	%
ҚТ	27,0188		32,7847		36,5351		40,8362		43,7459	
ВМКБ	0,3505	100	0,7217	100	0,7168	100	0,8412	100	0,9666	100
Истеҳсоли молҳо	0,2995	71,08	0,492	68,17	0,4955	69,13	0,5124	60,91	0,5891	60,95
Истеҳсоли хизматрасонӣ	0,0463	28,19	0,2247	31,13	0,2146	29,94	0,3216	38,23	0,3696	38,24
Андозҳо	0,0047	0,73	0,005	0,69	0,0067	0,93	0,0072	0,86	0,0079	0,82
Вилояти Суғд	7,1793	100	11,5305	100	12,0369	100	14,6548	100	16,6768	100
Истеҳсоли молҳо	4,0407	52,87	5,9659	51,74	6,2976	52,32	7,9139	54	9,4839	56,87
Истеҳсоли хизматрасонӣ	2,9485	44,93	5,3036	46	5,4071	44,92	6,7375	45,97	7,189	43,11
Андозҳо	0,1901	2,2	0,261	2,26	0,3322	2,76	0,0034	0,02	0,0039	0,02
Вилояти Хатлон	8,0132	100	11,7775	100	12,8552	100	14,6202	100	16,0497	100
Истеҳсоли молҳо	5,769	66,27	8,6227	73,21	8,895	69,19	10,2962	70,42	11,0768	69,02
Истеҳсоли хизматрасонӣ	2,145	33,35	2,9378	24,94	3,6593	28,47	4,3203	29,55	4,9687	30,96
Андозҳо	0,0992	1,39	0,217	1,84	0,3009	2,34	0,0037	0,03	0,0042	0,03
Тоҷикистони Марказӣ	11,4758	100,00	16,8065	100,00	18,137	100,00	19,8049	100,00	20,3182	100,00
Истеҳсоли молҳо	3,8149	33,24	5,783	34,41	6,6134	36,46	8,084	40,82	9,2674	45,61
Истеҳсоли хизматрасонӣ	7,0724	61,63	9,9924	59,46	10,5285	58,05	11,7097	59,13	11,0389	54,33
Андозҳо	0,5885	5,13	1,0311	6,14	0,9951	5,49	0,01114	0,06	0,0119	0,06

Ҳисобҳои муаллифӣ дар асоси: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи омор.- Душанбе, Агентии оморӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. – [С.27,128].

Мутаносибан, истеҳсоли хизматрасонӣ дар ин давра аз 76,79% (2013) то 65,58% дар соли 2017 коҳиш ёфт. Ба ҳисоби пул истеҳсоли хизматрасонӣ дар ин давра 1,33 баробар афзуд.

Минтақасоҳе, ки сохтори онҳо бо ғоизи бештари ҳиссаи истеҳсоли хизматрасонӣ фарқ мекунад, ноҳияҳои тобеи марказ, вилояти Суғд ва Душанбе мебошанд.

Ҷузъи дигари муҳими муайянкунандаи Тоҷикистони Марказӣ ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ мебошад, ки ҳиссаи истеҳсоли маҳсулот дар соли 2013 52,09% аст. Минбаъд ин арзиш то 41,04 коҳиш ёфт; дар соли 2017 мутаносибан, истеҳсоли хизматрасонӣ дар ин давра аз 37,09% (2013) то 41,04% дар соли 2017 афзоиш ёфтааст. Ба ҳисоби пул истеҳсоли хизматрасонӣ дар ин давра 2,3 баробар афзуд.

Ҳамин тариқ, таҳлили сохтори минтақавӣ таносуби истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ нишон медиҳад, ки тамоюли умумӣ афзоиши ҳиссаи истеҳсоли хизматрасонӣ вуҷуд дорад, ки қолабҳои мавҷудани ҷаҳониरो тасдиқ мекунад.

Ҳамин тариқ, мо метавонем параметрҳои зерини фаъолияти иқтисодии минтақавиро ҷудо кунем, ки барои кластеризатсияи минтақавӣ муҳим мебошанд. Ин параметрҳо чунин нишондиҳандаҳоро дар бар мегиранд:

- таносуби маҳсулоти саноатии минтақавӣ ба маҳсулоти умумии минтақавӣ;
- сохтори истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ дар маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ;
- таносуби музди миёнаи кор аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аз ин бармеояд, ки таҳия ва татбиқи стратегияву барномаҳои рушди иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамаҷонибаи минтақавӣ ба маҳсулоти умумии минтақавӣ ва соҳавиро, ки имкон медиҳанд, бо назардошти самтҳои афзалиятнок муайян намудани стратегияи ягонаи рушди муштаракро таъмин намояд. Бояд гуфт, ки дар айни замон ҳамаҷонибаи минтақавӣ ба ҳамаҷонибаи манфиатҳои минтақавӣ ва соҳавӣ нокифоя аст.

Ин ташаккули чунин механизмиро тақозо мекунад, ки стратегияи ҳамаҷонибаи минтақавӣ ба маҳсулоти умумии минтақавӣ ва соҳавиро, ки имкон медиҳанд, бо назардошти таносуби манфиатҳои соҳавӣ ва минтақавии субъектҳои ҳоҷатдор таъмин намояд.

Барои ҳалли вазифаҳои ба миён гузошташуда таҳлили сарҳадҳои мавҷудаи маъмурию территориявие зарур аст, ки онҳо бе назардошти иқтисодӣ ва тақсими мавҷудаи минтақавии меҳнат ташаккул ёфтаанд.

АДАБИЁТ

1. Бобочонов Р.М. Проблемаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии рушди минтақаҳо /Сиёсати минтақавӣ ҳамчун ҷузъи стратегияи миллии рушд //Материалҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2009. – С.29-35.

2. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, Агентии омили назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. С.27,128.

3. Солномаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон/-2020/Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нашриёти ҚДММ «ТоРус», Душанбе – 2020.

Исозода Афзалшо Зиёдулло – Донишгоҳи давлатии Данғара, ассистенти кафедраи банақшагирӣ ва барномасозии компютерӣ дар соҳаҳо. Суроға: 735320 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Данғара. **E-mail:** isozoda19@mail.ru **тел.:** + (992) 885556595.

Аҳмадов Фараҳманд Муфазалович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи омор. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: Farahmand@mail.ru. Телефон: (+992)901-61-66-33

ТАҲҚИҚИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ АЗ РӢИ НАМУДИ ФАӢОЛИЯТИ ИҚТИСОДӢ ВА АРЗӢБИИ ОМОРИИ СОХТОРИ ОН

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии шуғли аҳоли аз руи намуди фаъолияти иқтисодӣ таҳқиқ гардида, арзёбии омории сохтори он гузаронида шудааст. Қайд шудааст, ки тағйироти сохтории бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси тағйирёбии сохтори шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ гардида, номутаносибӣ ва дифференциатсия дар он дида мешавад. Дар ин замина, таҳлили омории сохтори шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ гузаронида шуда, дараҷаи тағйирёбии он муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: сохтори шуғл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, намуди фаъолияти иқтисодӣ, тағйирёбии сохторӣ, захираҳои меҳнатӣ, сиёсати давлатии шуғли аҳоли, сатҳи касбии кормандон, сатҳи зиндагӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ПО ВИДАМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЕЕ СТРУКТУРЫ

В статье исследованы теоретические аспекты занятости населения по видам экономической деятельности и проведена статистическая оценка ее структуры. Было отмечено, что структурные изменения на рынке труда Республики Таджикистан приводят к изменению структуры занятости населения по видам экономической деятельности, в ней наблюдается дисбаланс и дифференциация. В этом контексте был проведен статистический анализ структуры занятости населения Республики Таджикистан по видам экономической деятельности и определена степень ее изменения.

Ключевые слова: структура занятости в Республике Таджикистан, вид экономической деятельности, структурные изменения, трудовые ресурсы, государственная политика занятости, профессиональный уровень работников, уровень жизни.

STUDY OF EMPLOYMENT BY TYPE OF ECONOMIC ACTIVITY AND STATISTICAL ASSESSMENT OF ITS STRUCTURE

The article examines the theoretical aspects of employment by type of economic activity and provides a statistical assessment of its structure. It was noted that structural changes in the labor market of the Republic of Tajikistan lead to a change in the structure of employment of the population by type of economic activity, there is an imbalance and differentiation in it. In this context, a statistical analysis of the employment structure of the population of the Republic of Tajikistan by type of economic activity was carried out and the degree of its change was determined.

Keywords: structure of employment in the Republic of Tajikistan, type of economic activity, structural changes, labor resources, state employment policy, professional level of workers, standard of living.

Тағйиротҳое, ки солҳои охир дар сохтори бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасанд, боис гардидааст, ки дар сохтори шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ номутобиқӣ ва дифференциатсия пайдо шавад ва ин ҳолат ба номутобиқатии динамикаи нишондиҳандаҳои талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ вообаста мебошад.

Тағйиротҳое, ки дар сохтори шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ ба амал меоянд, равандҳои муҳимтарини бозори меҳнатро тавсиф мекунад ва ошкор намудани қонуниятҳои тағйироти онҳо дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ фаъолияти самаранок ва рушди институтҳои ба тақсимои меҳнат ҷалбшударо таъмин мекунад.

Дар самти идоракунии бомуваффақияти шуғли аҳоли аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар сатҳи миллий ва минтақаҳо бояд усулҳои омӯриш коркард шавад, ки имкони ошкор намудани қонуниятҳои алоқамандии нишондиҳандаҳои миқдории бозори меҳнатро диҳад. Ҳамзамон, истифодаи он боиси болоравии самаранокии фаъолияти бозори меҳнат гардида, қарорҳое, ки онд ба масъалаи шуғли аҳоли аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ қабул мегарданд, асоснок шаванд ва тағйироти сохтори шуғл аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ ошкор кардашуда, дифференциатсия ва нобаробарии тақсимои шуғл дар соҳаҳо ба танзими дароварда шавад.

Танзими ва баргараф намудани муаммоҳои шуғли аҳоли дар маркази диққати натавон олимони, муҳаққиқон қарор дорад, балки дар сиёсати дохилию хориҷии давлат масъалаи калидӣ ба шумор меравад. Чунончи, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 шуғли пурмаҳсул ҳамчун бахши афзалиятнок ба нақша гирифта шудааст.

Яке аз самти афзалиятноки сиёсати давлатии шуғли аҳоли ташкили курсҳои омӯзишӣ, ки дар самти баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ равона гардидааст, ба шумор меравад. Амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар соҳаи тайёр намудан, бозомӯзӣ, тақмили ихтисоси мутахассисон ва кормандон бо назардошти талаботи иқтисодӣ рақамӣ, таҳияи механизми доимоамалкунандаи танзими низоми тайёр кардани мутахассисон ва кормандон

яке аз мақсадҳои асосии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тайёр намудани мутахассисон бо назардошти талаботи бозори меҳнат мебошад [4, с.109]. Мутобик намудани сатҳи касбии кормандон ба талаботҳои бозори меҳнати муосир, муайян ва ошкор кардани талаботи имрӯза ва ояндаи бозори меҳнат ба мутахассисон мутобики дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи асосӣ ба шумор меравад, зеро самаранокии фаъолияти бозори меҳнатро аз ҳолат, вазъият ва сохтори шуғл арзёбӣ намудан мумкин аст.

Бояд хотирасон намуд, омилҳое, ки бавосита ба сатҳи зиндагӣ таъсир мерасонанд дараҷаи шуғли аҳолии қобили меҳнат, давомнокии вақти корӣ, шиддатнокии меҳнат, шароити ҳифзи меҳнат, техникаи беҳатарӣ дар истеҳсолот ва ғайра ба шумор мераванд [1, с.116].

Сохтори шуғл то дараҷаи муайян сохтори умумии иқтисодиётро иникос мекунад ва тағйирёбии он то як андоза зерин таъсири тағйирёбии иқтисодиёт сурат мегирад. Дар ин замина, маълум мегардад, ки коркарди сиёсати самаранокии шуғл бояд таблиғгари чорабиниҳо буда, пеш аз ҳама бо тағйирёбии сохтори шуғл аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ мувофиқ бошад. Таҷрибаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки бозсозии сохторӣ яке аз вазифаҳои мушкӣ ба шумор меравад. Дар алоқамандӣ ба ин, зарурият ба миён меояд, ки тағйирёбии сохтори шуғли аҳолиро аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ арзёбӣ намоем, зеро ҳалли як қатор муаммоҳо аз он вобаста мебошанд. Пеш аз ҳама, зарурияти омӯзиш ва нисбатан афзун намудани асосҳои назариявии сохтори ҷараёнҳо, ошкор намудани қонуният ва алоқамандии байни тақсимои шуғл дар соҳаҳои фаъолият, ки дар шароити муосир нобаробар ҷойгир шудааст, ба миён меояд. Дигар самти масъала дар он аст, ки нокифоягии воситаҳои методологӣ барои таҳқиқи тағйирёбии сохтори шуғл аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ истифодашаванда ба назар мерасад. Сеюм, мавҷуд набудани асосҳои концептуалӣ ва механизми муайян дар рафти коркарди сиёсати сохтории шуғл чи дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақавӣ боиси пурра таҳқиқ нагардидани масъалаи мазкур мегардад [3, с.74].

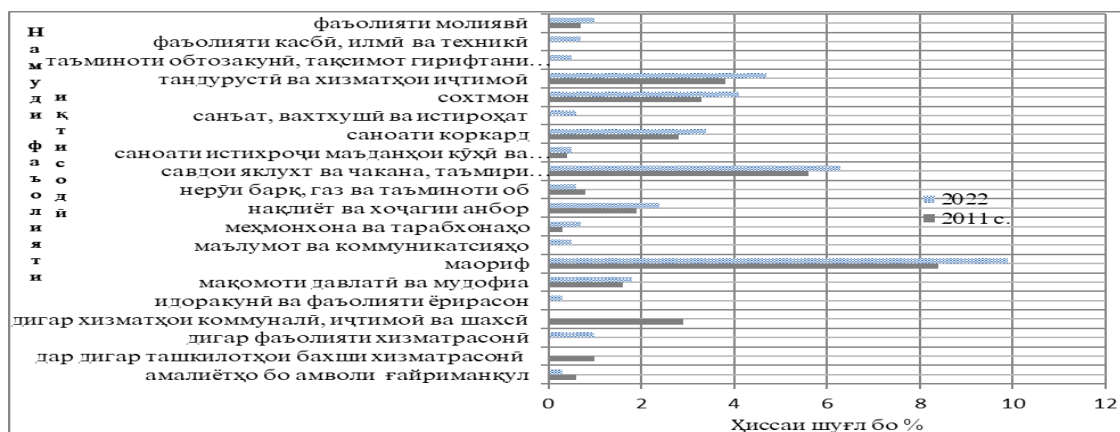
Дар мақолаи мазкур ба сифати объекти таҳқиқот шуғл аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ барои солҳои 2011-2022 интиҳоб шудааст.

Интиҳоби қатори вақтӣ бо он асоснок карда мешавад, ки дар соли 2011 таснифоти нав, таснифоти умумии намуди фаъолияти иқтисодӣ (ТУНФИ-1) тадбиқ шуда буд, ки ба таснифоти қаблан истифодашаванда таснифоти умумии соҳаҳои хоҷагии халқ (ТУСХХ) қиёснопазир мебошад. ТУНФИ – вобаста ба зарурияти мутобик сохтани низоми баҳисобгирӣ ва омор, ки дар амалияи байналхалқӣ истифода мегардад, қабул гардидааст. Бояд ёдовар гардид, ки маълумоти солҳои 2019-2022 оид ба намуди фаъолияти иқтисодӣ тибқи ТУНФИ-2 таснифот карда мешаванд. Дар ин замина, номгузориҳои самти фаъолияти иқтисодӣ, ки дар диаграммаи 1 инкос ёфтааст, қисман фарқкунанда мебошад. Чунончи, дар ТУНФИ-2 намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ба монанди: дигар фаъолияти хизматрасонӣ, санъат, вахтхушӣ ва истироҳат, идоракунӣ ва фаъолияти ёрирасон, фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ, маълумот ва коммуникатсияҳо, таъминоти обтозакуни, тақсимои ва гирифтани ашёи дуомдараҷа истифода гардидааст, ки дар таснифоти ҷаблӣ истифода намегардид ва қисме аз онҳо дар дигар шакл пешниҳод шуда буданд.

Дар ТУНФИ-1 намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ба монанди: дигар хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ ва дар дигар ташкилотҳои бахши хизматрасонӣ истифода мегардид.

Баробари рушд ёфтани иқтисодиёти мамлакат дар шароити иқтисоди рақамӣ дар намудҳои фаъолияти иқтисодӣ чи дар бахши воқеӣ ва хизматрасонӣ низ тағйиротҳо сӯрат мегиранд. Дар ин замина метавонад намудҳои фаъолияти иқтисодии ба ҳолат ва шароитҳои рақамикунони иқтисодиёти мамлакат мутобик дар ТУНФИ-ҳои навбатӣ ворид карда шаванд ва дар ин самт бояд маҳдудиятҳо мавҷуд набоянд.

Дар рафти таҳқиқи оморӣ маълум гардид, ки дар сохтори шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ТУНФИ тағйироти ҷиддӣ ба назар мерасад.

Диаграммаи 1. Тақсимои ҳиссаи аҳолии машғул дар иқтисодиёти ҷумҳурий аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ, солҳои 2011-2022 бо %

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои маҷмӯаи оморӣ Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2021. – С. 142-143 ва оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2023. – С. 88-89.

Бояд қайд намуд, ки ҳиссаи аҳолии машғул дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ нисбат ба дигар соҳаҳо бештар (соли 2011-ум 67% ва соли 2022-ум 63,2%-и шуғли умумӣ) буда, ин маълумот дар диаграмма ворид нагардидааст, зеро соҳае, ки ҳиссаи аҳолии шуғлварзанда дар онҳо кам аст, дар диаграмма инникос намеёбанд.

Аз маълумотҳои диаграммаи 1 маълум аст, ки даҳсолаи охир боиси ҷидди тағйир ёфтани сохтори шуғли аҳоли аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ гардида, ҳиссаи шуғл дар баъзе намуди фаъолият афзоиш ёфтааст. Соли 2022 нисбати соли 2011 ҳиссаи шуғл аз рӯйи намуди фаъолият бо нишондоди банди фоизӣ чунин аст:

- ҳолати афзоишбӣ дар соҳаи маориф 1,5 б.ф.; дигар фаъолияти хизматрасонӣ 0,8 б.ф.; тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ 0,9 б.ф., сохтмон 0,6 б.ф.; фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ 0,9 б.ф.; саноати коркард 0,7 б.ф.; саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди конҳо 0,1 б.ф.; санъат, ваҳтхушӣ ва истироҳат 0,5 б.ф.; таъминоти обтозакуни, тақсимои гирифтани ашёи дуомдараҷа 0,5 б.ф.; маълумот ва коммуникатсияҳо 0,5 б.ф.; нақлиёт ва хоҷагии анбор 0,1 б.ф.; меҳмонхона ва тарабхонаҳо 0,4 б.ф.; фаъолияти молиявӣ 0,1 б.ф.; идоракунӣ ва фаъолияти ёрирасон 0,3 б.ф.; мақомоти давлатӣ ва мулофиа 0,4 б.ф.; саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди конҳо 0,1 б.ф.

- ҳолати коҳишбӣ дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ -3,8 б.ф., дар нерӯи барқ газ ва таъминоти об -0,1 б.ф.; амалиётҳо бо амволи ғайриманқул -0,4 б.ф.; дигар хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ -2,9 б.ф., дар дигар ташкилотҳои бахши хизматрасонӣ -1 б.ф. ба назар мерасад.

Таҳқиқи солонаи тағйирёбии ҳиссаи шумораи аҳолии машғул аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ имкон дод, ки 4 гурӯҳи намуди фаъолияти иқтисодиро ҷудо созем: ба гурӯҳи аввал (I) намудҳои фаъолият ворид карда шудаанд, ки ҳиссаи шумораи аҳолии машғул дар онҳо тамоюли устувори афзоиш дорад; ба гурӯҳи дуюм (II) намудҳои фаъолият, ки тамоюли устувори афзоиш надоранд ё ҳиссаи шуғл бетағйир аст, ба гурӯҳи сеюм (III) намудҳои фаъолият, ки устуворона коҳиш меёбанд ва ба гурӯҳи чорум (IV) намудҳои фаъолият, ки тибқи ТУНФИ-2 маълумот оид ба онҳо дар таркиби дигар амалиётҳо ҷамъоварӣ мегарданд. Натиҷаи таҳқиқи тағйирёбии ҳиссаи шумораи аҳолии машғул аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Тағйирёбии шумораи аҳолии машғул аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2011-2022.

Намуди фаъолияти иқтисодӣ	Солҳо							Гурӯҳи намуди фаъолият
	2011	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Кишоварзӣ, шикор ва чангалпарварӣ	↑	↓	↑	↑	↓	↓	↑	II
Моҳипарварӣ	↔	↓	↔	-	-	-	-	IV
Саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ ва коркарди конҳо	0,4	↔	↔	↔	↔	↔	↔	II
Саноати коркард	2,8	↑	↓	↓	↔	↑	↔	II
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об * Дастрасӣ (таъмин)-и куваи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво**	0,8	↔	↑	↓	↑	↑	↑	I
Таъминоти обтозакунии, тақсимот ва гирифтани ашёи дуомдараҷа ***	-	-	-	↑	↔	↓	↓	III
Сохтмон	3,3	↑	↔	↓	↔	↓	↑	II
Савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, мотосиклҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ	5,6	↑	↓	↓	↑	↑	↓	II
Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	0,3	↑	↔	↑	↔	↑	↓	II
Нақлиёт, хоҷагии анбор ва алоқа* Нақлиёт ва хоҷагии анбор**	1,9	↑	↑	↓	↓	↓	↓	III
Маълумот ва коммуникатсияҳо***	-	-	-	↑	↔	↓	↓	II
Миёнаравӣҳои молиявӣ ва фаъолияти суғуртавӣ***	-	-	-	↑	↑	↓	↔	II
Фаъолияти молиявӣ*	0,7	↓	↓	-	-	-	-	IV
Амалиётҳо бо амволи ғайриманкул, ичора ва фаъолияти тичоратӣ* Амалиётҳо бо амволи ғайриманкул**	0,6	↑	↔	↑	↓	↓	↓	III
Фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ**	-	-	-	↑	↑	↑	↓	I
Идоракунии ва фаъолияти ёрирасон**	-	-	-	↑	↑	↓	↑	II
Идоракунии давлатӣ ва мудофия; суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ	1,6	↑	↑	↓	↔	↑	↓	II
Маориф	8,4	↑	↑	↑	↑	↑	↓	I
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	3,8	↑	↑	↑	↑	↑	↓	I
Санъат, вақтхушӣ ва истироҳат**	-	-	-	↑	↑	↑	↓	I
Дигар хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ	2,9	↓	↓	-	-	-	-	IV
Дигар фаъолияти хизматрасонӣ**	-	-	-	↑	↑	↓	↓	II

* то соли 2018 тибки маълумотҳои ТУНФИ-1 ҷамъоварӣ мегардид.

** солҳои 2019-2022 тибки маълумотҳои ТУНФИ-2.

*** маълумотҳои намуди фаъолият тибки ТУНФИ-2 аз соли 2019 инҷониб ҷамъоварӣ мегардад.

*то соли 2018 тибки ТУНФИ-1.алоқа ба ин намуди фаъолияти иқтисодӣ дохил мешуд.

**солҳои 2019-2022 тибки ТУНФИ-2 алоқа ба таркиби ин намуди фаъолияти иқтисодӣ дохил нашудааст.

*** тибки ТУНФИ-2 солҳои 2019-2022 ба қайд гирифта шудааст.

Дар дигар ташкилотҳои бахши хизматрасонӣ	0,1	↓	↓	-	-	-	-	IV

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумотҳои маҷмӯаи оморӣ Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – С. 142-143 ва оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023. – С. 88-89 таҳия гардидааст.

Динамикаи тағйирёбии ҳиссаи шумораи аҳолии машғул аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ, ки ҳамчун фарқияти ҳиссаи нишондиҳандаи сохторӣ дар давраи қорӣ ва базавӣ муайян карда мешавад, қор гурӯҳи намуди фаъолияти иқтисодиро собит ва тақсим намуд. Аз рафти таҳқиқ маълум гардид, ки бештар дар соҳаҳои хизматрасонӣ ҳиссаи шумораи аҳолии машғул тамоюли устувори афзоиш дорад.

Гарчанде, ки шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои хизматрасонӣ, саноат ва сохтмон нисбат ба як қатор мамлакатҳои ИДМ камтар бошад, аз рӯи нишондиҳандаи шуғл дар соҳаи кишоварзӣ, ҷангал ва хоҷагии моҳипарварӣ 63,2%-и шуғли умумиро ташкил мекунад. Дар соҳаи саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди қонҳо, саноати коркард 4%, сохтмон 3,9% ва бахши хизматрасонӣ 27,7%-и шуғли умумиро ташкил мекунад [2, с.166-170].

Ҳиссаи аҳолии машғул дар соҳаҳои меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо, маориф, тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ дар соли 2011-ум 12,5%-ро ташкил медод, ки дар соли 2022-ум 2,8 банди ғоизӣ бештар гардидааст.

Ҳиссаи аҳолии машғул дар соҳаҳои маориф, дастрасӣ (таъмин)-и қуваҳои барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво, фаъолияти қасбӣ, илмӣ ва техникӣ, тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ, санъат, вақтхушӣ ва истироҳат гарчанде, ки соли 2022-юм нисбат ба соли 2021 қаме қоҳиш ёфта бошад, аммо дар гурӯҳи яқум қойгир намудем, зеро ҳиссаи шумораи аҳолии машғул дар онҳо тамоюли устувори афзоиш доранд.

Дар маҷмӯъ намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ба гурӯҳи аввал шомилгардида соли 2022 нисбат ба соли 2021 - ум 0,26 банди ғоизӣ қоҳиш ёфта, нисбат ба соли 2011-ум 3,74 банди ғоизӣ зиёд шудааст.

Дар гурӯҳи дуҷоми фаъолияти иқтисодӣ ҳолати баракс ба назар мерасада. Яъне, соли 2022 нисбат ба соли 2021-ум 0,6 банди ғоизӣ зиёд ва нисбат ба соли 2011-ум 0,4 банди ғоизӣ қоҳиш ёфтааст.

Дар маҷмӯъ дар гурӯҳи сеҷоми фаъолияти иқтисодӣ соли 2022 бо қиёси занҷирӣ 0,4 банди ғоизӣ қоҳишёбӣ ва бо қиёси базавӣ 0,2 банди ғоизӣ афзоиш ба назар мерасада.

Ҷадвали 2. – Гурӯҳбандии ҳиссаи шумораи аҳолии машғул аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар солҳои 2011-2022 бо %

Намуди фаъолияти иқтисодӣ	Солҳо						
	2011	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Гурӯҳи яқуми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ «Тамоюли устувори афзоиши ҳиссаи шумораи аҳолии машғул доранд»							
Маориф	8,4	9,6	9,7	9,8	9,9	10,1	9,9
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	3,8	4,72	4,73	4,74	4,75	4,8	4,74
Фаъолияти қасбӣ, илмӣ ва техникӣ**	-	-	-	0,6	0,7	0,9	0,9
Санъат, вақтхушӣ ва истироҳат**	-	-	-	0,5	0,6	0,6	0,5
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об *							
Дастрасӣ (таъмин)-и қуваҳои барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво**	0,8	0,7	0,8	0,6	0,6	0,6	0,7

* то соли 2018 тибқи маълумотҳои ТУНФИ-1 қамъоварӣ мегадид.

** солҳои 2019-2022 тибқи маълумотҳои ТУНФИ-2.

Дар мачмуъ	13	15, 02	15, 23	16, 24	16, 6	17	16, 74
Гуруҳи дуҷуми намуҷҳои фаъолияти иқтисодӣ «Тамоҷули устувори афзоиши ҳиссаи шумораи аҳолии машғулро надоранд ё ҳиссаи шуғл бетағйир аст»							
Савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, мото-сиклҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ	5,6	7,	6,5	6,2	6,3	6,3	4,5
Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	0,3	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7
Соҳтмон	3,3	4,2	4,2	4,1	4,1	3,9	3,9
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	67, 0	60, 9	61, 1	61, 2	60, 9	60, 6	63, 2
Саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ ва коркарди конҳо	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Саноати коркард	2,8	3,6	3,5	3,4	3,4	3,5	3,5
Миёнаравӣҳои молиявӣ ва фаъолияти суғуртавӣ***	-	-	-	0,9	1,0	0,8	0,8
Идоракунии ва фаъолияти ёрирасон**	-	-	-	0,2	0,3	0,2	0,2
Дигар фаъолияти хизматрасонӣ**	-	-	-	0,9	1	1	0,8
Маълумот ва коммуникатсияҳо***	-	-	-	0,5	0,5	0,5	0,5
Идоракунии давлатӣ ва мудофия; таъминоти ҳатмии иҷтимоӣ	1,6	1,9	2,0	1,8	1,8	2,0	2,0
Дар мачмуъ	81	78, 7	78, 4	80, 4	80, 5	80	80, 6
Гуруҳи сеҷуми намуҷҳои фаъолияти иқтисодӣ «Намуҷҳои фаъолият, ки ҳиссаи шумораи аҳолии машғул устуворона коҳиш меёбанд»							
Таъминоти обтозакунии, тақсирот ва гирифтани ашёи дуҷумдараҷа***	-	-	-	0,5	0,5	0,5	0,5
Нақлиёт, хоҷагии анбор ва алоқа* Нақлиёт ва хоҷагии анбор**	1,9	1,8	2,6	2,5	2,4	2,3	2,0
Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул, иҷора ва фаъолияти тижоратӣ* Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул**	0,6	1,3	1,3	0,4	0,3	0,3	0,2
Дар мачмуъ	2,5	3,1	3,9	3,4	3,2	3,1	2,7
Гуруҳи чоруми намуҷҳои фаъолияти иқтисодӣ «Намуҷҳои фаъолият, ки тибқи ТУНФИ-2 маълумот оиди онҳо дар таркиби дигар амалиётҳо ҷамъоварӣ мегарданд»							
Фаъолияти молиявӣ*	0,7	0,9	0,8	-	-	-	-
Моҳипарварӣ	0,0 1	0,0 1	0,0 1	-	-	-	-
Дигар хизматҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ	2,9	1,9	1,7	-	-	-	-
Дар дигар ташкилотҳои бахши хизматрасонӣ	0,1	0,0 2	0,00 1	-	-	-	-

*** тибқи ТУНФИ-2 солҳои 2019-2022 ба қайд гирифта шудааст.

*** маълумотҳои намуҷи фаъолият тибқи ТУНФИ-2 аз соли 2019 инҷониб ҷамъоварӣ мегардад.

*то соли 2018 тибқи ТУНФИ-1.алоқа ба ин намуҷи фаъолияти иқтисодӣ дохил мешуд.

**солҳои 2019-2022 тибқи ТУНФИ-2 алоқа ба таркиби ин намуҷи фаъолияти иқтисодӣ дохил нашудааст.

Дар маҷмӯъ	3,71	2,83	2,51	1	-	-	-	-

Сарчашма: Чадвал дар асоси маълумотҳои маҷмӯаи омории Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – С. 142-143 ва оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023. – С. 88-89 таҳия гардидааст.

Давоми давраи таҳқиқгардида бештар ҳиссаи шумораи аҳолии машғул дар соҳаҳои иҷтимоӣ ба монанди маориф, тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ, фаъолияти касбӣ, илмӣ ва техникаӣ, санъат, вақтхушӣ ва истироҳат тамоюли устувори афзоишбӣ дорад, зеро дар сиёсати дохилии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маориф ва илм ва дар маҷмӯи иҷтимоӣ бартарӣ дошта, нимаи хароҷотҳои буҷети давлатиро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, дар паёмҳои харсолаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии мамлакат ба масъалаҳои иҷтимоӣ, хусусан соҳаи маориф ва илм таваҷҷуҳи махсус дода мешаванд. Дар Паёми имсола низ омадааст, ки «Бо фароҳам омадани имконият хусусияти иҷтимоии буҷети давлатӣ тақвият дода шуда, хароҷот барои илму маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ аз 9,6 миллиард сомони соли 2017 ба 18,5 миллиард сомонӣ дар соли 2023 расонида шуд, яъне 1,9 баробар зиёд гардид» [6].

Таҳлили сохторӣ ошкор намуд, ки ба гурӯҳи якуми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар соли 2021 намудҳои фаъолияти меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо, миёнаравҳои молиявӣ ва фаъолияти сугуртавӣ, дигар фаъолияти хизматрасонӣ дохил мешуданд, аммо дар соли 2022 мавқеи худро иваз намуда, дар гурӯҳи дуюми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ҷойгир шуданд.

Нишондиҳандаи маҷмӯи дар гурӯҳи дуюми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ аз коҳишбӣи шуғл хабар медиҳад. Дар давраи солҳои 2011-2022 нишондиҳандаи шуғл дар гурӯҳи болозир 0,4 б.ф. коҳиш ёфтааст. Дар гурӯҳи сеюми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ нишондиҳандаи маҷмӯи сатҳи афзоиши шуғлро нишон медиҳад. Аз соли 2018 то соли 2022 нишондиҳандаи маҷмӯи дар гурӯҳи мазкур 1,2 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст, ки паёмади неқ надорад.

Барои дурӯст баҳо додани дараҷаи тағйирбӣи сохторӣ, нишондиҳандаҳои тафовути сохториро барои гурӯҳи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ барои солҳои 2011-2022 ҳисоб мекунем.

Чадвали 3. Таҳлили сохтории намудҳои фаъолияти иқтисодӣ

Гурӯҳи якуми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ		
Коэффитсиенти хаттии тағйирбӣи мутлақи сохторӣ (банди фоиз)	Коэффитсиенти квадратии тағйирбӣи сохтории мутлақ (банди фоиз)	Индекси тафовути сохторӣ
0,35	2,05	17,5%
Гурӯҳи дуюми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ		
0,85	1,29	42,5%
Гурӯҳи сеюми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ		
0.09	0,2	4,5%

Сарчашма: ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои чадвали 2.

Аз рафти таҳлил маълум гардид, ки дар сохтори гурӯҳи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ тағйиротҳои назаррас рӯх додааст. Дар сохтори гурӯҳи дуюми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ҷунонҷӣ аз нишондиҳандаҳои сохторӣ бармеояд, тағйиротҳо бештар мебошанд. Масалан, агар коэффитсиенти хаттии тағйирбӣи мутлақи сохторӣ 0,85 банди фоизиро ташкил карда бошад, пас коэффитсиенти квадратии тағйирбӣи сохтории мутлақ 1,29 банди фоизӣ расидааст. Ҳамчунин, индекси тафовути сохторӣ 0,425 ё ба 42,5% баробар гаштааст, ки ин тағйироти назаррас мебошад.

Вобаста ба мавҷуд будани муаммоҳои ҷойдошта мо чунин мешуморем, ки амалӣ намудани тадбирҳои зерин барои ҳалли онҳо аз манфиат ҳолӣ намебошанд [8, с.41]:

- коркарди сиёсати шуғл дар минтақаҳои гуногун вобаста ба имкониятҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, табиӣ-ҷуғрофӣ ва дигар хусусиятҳои минтақа;
- таҳия ва дар амал татбиқ намудани механизми муосири ҳамкорӣ бо корфармоён, аз ҷумла, бахши хусусӣ дар самти таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва бо кор таъмин намудани аҳолии бекор;
- роҳандозӣ намудани тадбирҳо чӣхати муайянсозии тавозуни воқеии талабот ва пешниҳод ба қувваи корӣ;
- тақмил ва тақвият додани маҳзани маълумот оид ба ҷойҳои кории ҳолӣ ва таъмини дастрасии васеи корҷӯён ба ин маълумот;
- дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна, эҳёи ҳунариҳои мардумӣ дар шаҳру деҳот, ҳамчун роҳҳои самарабахши афзун намудани теъдоди ҷойҳои корӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ;
- оғиятбахшии занон, ҷавонони бешуғл ва бекор дар деҳот тавассути пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва кам намудани сатҳи бекорӣ дар байни занон ва ҷавонони бекор дар деҳот;
- рушди низомии таълимӣ, ба роҳ мондани курсҳои омӯзишии сайёр барои сокинони шаҳрҳо ва ноҳияҳои дурдасти кишвар чӣхати ба даст овардани малакаҳои касбӣ, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси занон, ҷавонон, гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла маъҷубон;
- ба роҳ мондани қарзҳои ташвиқотию тарғиботӣ оид ба масъалаҳои мусоидат ба шуғли аҳоли дар байни бекорон, корҷӯён ва муҳоҷирони меҳнатӣ;
- тақвият бахшидани таҷрибаи ташкили ярмаркаҳои соҳавии ҷойҳои кории ҳолӣ ва вазифаҳои озод.

Ҳамзамон, зарурият пеш меояд, ки сохтори шуғл аз рӯйи намуди фаъолияти иқтисодӣ мавриди таҳлили омӯри қарор додашуда, динамикаи афзоиш ва коҳишҳои шуғл ошкор гардад, ҷораҳои зарурӣ дар самти танзими масъалаи мазкур андешида шаванд. Зеро шуғл яке аз нишондиҳандаи асосии калидии иқтисодию иҷтимоӣ буда, беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли аз он вобастагӣ дошта, иқтисодии истеҳсолию хизматрасонии мамлакатро нишон медиҳад.

АДАБИЁТ

[1] Ҳушвахтзода, Қ. Х. Арзёбии омӯри сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Х. Ҳушвахтзода, Ф. М. Аҳмадов, Ф. М. Ашуров. – Душанбе : Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 189 с. – ISBN 978-99975-1-387-8. – EDN OQYVTS.

[2] Исозода, А. З. Омӯзиши омӯри шуғли аҳоли ҳамчун категорияи муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ / А. З. Исозода, Ф. М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2022. – №. 1(40). – Р. 165-170. – EDN PMAWCS.

[3] Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология / О.Ю. Красильников – Саратов: Научная книга, 1999, –74с.

[4] Исозода, А. З. Арзёбии омӯри сохтори шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. З. Исозода, Ф. М. Аҳмадов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 7. – Р. 109-115. – EDN GLYFYA.

[5] Маҷмӯаи омӯри Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии омӯри назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2021. – С. 142-143.

[6] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023, шаҳри Душанбе.

[7] Омӯри солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омӯри назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2023.

[8] Хушвахтзода, Қ. Х. Арзёбии оморӣ бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Х. Хушвахтзода, О. Ҷ. Раҷабов, Ф. М. Аҳмадов, Ф. М. Ашуров. – Душанбе : «Шарқи озод», 2023. – 142 с. – ISBN 978-99985-38-51-1

Кабиллов Шавкат Саибджонович

кандидат технических наук, доцент кафедры «Информационные технологии и защита информации» Таджикского технического университета имени М.С.Осими, тел. 918-62-72-66, e-mail: kabilov.shavkat@yandex.ru

ВЫБОР МЕТОДОЛОГИИ СБОРА ДАННЫХ В ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМАХ УПРАВЛЕНИЯ БОЛЬШИХ СИСТЕМ

В статье описываются особенности процесса выбора методологии и технологии сбора данных в информационных системах управления больших систем, которая зависит как от цикличности изменения информации о состоянии объекта управления, так и существования необходимых предпосылок и условий использования той или иной архитектуры информационной системы.

Ключевые слова: информационная система, архитектура, технология, сбор данных.

FEATURES OF CHOOSING A METHODOLOGY FOR COLLECTING DATA IN MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS OF LARGE SYSTEMS

The article describes the process of selecting the methodology and technology for collecting data in information management systems, which depends both on the cyclical nature of changes in information about the state of the control object and the existence of the necessary prerequisites and conditions for using a particular architecture of the information system.

Keywords: information system, architecture, data collection.

ХУСУСИЯТҲОИ ИНТИХОБИ МЕТОДОЛОГИЯ БАРОИ ЧАМЪОВАРИИ МАЪЛУМОТ ДАР СИСТЕМАҲОИ ИНТИХОБОТИИ ИДОРАКУНИИ СИСТЕМАҲОИ КАЛОН

Дар мақола раванди интихоби методология ва технологияи чамъоварии иттилоот дар системаҳои иттилоотии идоракунии тавсиф карда мешавад, ки он ҳам аз хусусияти даври тағирёбии иттилоот дар бораи ҳолати объекти идоракунии ва ҳам аз мавҷудияти замина ва шароити зарурӣ барои истифода ва интихоби архитектураи системаи иттилоотӣ вобаста аст.

Калидвожаҳо: системаи иттилоотӣ, архитектура, технология, чамъоварии иттилоот.

Известно, что ключевым фактором эффективности разработки и внедрения информационных систем управления является эффективность выбранного сценария жизненного цикла и мастер - плана его реализации, одним из основных пунктов которого является определение методологии сбора данных. Особенно это проявляется при разработке сложной, большой системы, под которой будем понимать систему, имеющей множество взаимосвязанных подсистем (модулей), иерархичность структуры управления и наличие человеческого фактора в процессе принятия управленческого решения. К таким системам, как правило, относятся предприятия (учреждения) социально-экономического типа, имеющие в своем подчинении территориально-разделённые подразделения и иерархическую организационную структуру управления.

Под методологией сбора данных информационной системы управления будем понимать правила и процедуры заполнения вопросников и/или статистических форм отчетности, ввода данных в информационную систему управления, обеспечения контроля

достоверности вводимых данных и заполнения вопросников и/или статистических форм отчетности, передачи вводимых данных на вышестоящий уровень иерархической организационной системы управления, обеспечения аутентификации и авторизации пользователей.

Выбор методологии сбора данных зависит от множества взаимосвязанных факторов.

Это:

- периодичность изменения информации об объекте управления;
- тип архитектуры информационной системы;
- периоды циклов планирования;
- периоды циклов сбора информации;
- наличие существующей организационной инфраструктура программно-технического обслуживания организационной и компьютерной техники;
- уровень компьютерной грамотности пользователей;
- возможность подключения к интернету;
- скорость интернета;
- наличие оперативной сервисной службы технической поддержки интернета;
- организационный механизм технологии сбора и обработки информации;
- требования к информационной безопасности;
- и т.д.

Существует 4 типа архитектур информационных систем. Это:

1. Персональные информационные системы.
2. Клиент – файл сервер.
3. Клиент – сервер базы данных.
4. Клиент – сервер приложений – сервер баз данных.

В случае, если в процессе управления для субъекта управления необходимо ежедневно получать информацию о состоянии объекта управления, лучшим вариантом является архитектура клиент – сервер приложений – сервер баз данных, которая позволяет в он-лайн режиме получать оперативную информацию о состоянии объекта управления. При такой архитектуре, очень важно наличие высокоскоростной сети Интернет, так как все подразделения предприятия посредством этой сети и компьютерной программы(клиентской части), которая должна находится на сервере приложений, должны вводить соответствующие данные.

Однако, для реализации такого варианта архитектуры необходимо решить несколько задач. Это:

1. Обеспечение всех подразделений бесперебойной подачей электроэнергии и подключение к сети Интернет.
2. Решение инфраструктурного вопроса программно-технического обслуживания сервера баз данных и сервера приложений.
3. Решение инфраструктурного вопроса программно-технического обслуживания компьютеров всех подразделений.
4. Высокий уровень знаний и наличие большого опыта у технического персонала, занимающегося программно-техническим сопровождением информационной системы.
5. Наличие у пользователей высокой компьютерной грамотности.
6. Решение вопросов информационной безопасности.

Если циклы мониторинга и оценки состояния объекта управления не предполагают ежедневного контроля, и нижестоящие подразделения не имеют возможности решить вышеуказанные задачи, то рекомендуется применять комбинированную архитектуру информационной системы, включающей в себя использование локальных информационных систем и архитектуру клиент-сервер баз данных в подразделениях нижестоящего уровня, и архитектуру клиент-сервер приложений-сервер баз данных в головном офисе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Информационная технология: вопросы развития и применения/ Гриценко В.И., Панышин Б.Н. – Киев, Наук.думка, 1988, 272 стр.
2. Кабилов Ш.С. Методология создания автоматизированной информационной системы “Общеобразовательные учреждения” информационной системы управления образованием Республики Таджикистан. Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. Научный журнал. №2(54). Душанбе, 2021. – с. 44-48

Каримов И.И., к.э.н., доцент кафедры «Туристического бизнеса и предпринимательства», Факультета туризма и международного отношения, «Худжандский международный институт» - ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана» E - mail: inom-70@mail.ru

Шарипова П. И., магистрантка ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» по специальности: 08.00.07 - Финансы.

Каримов П. И., докторант ГОУ «Худжандский государственный университет» им. акад. Б.Г. Гафурова, по специальности: 6D050600 – Экономика (PHD) . E - mail: parviz_k99@mail.ru

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В ПОВЫШЕНИИ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ, СФЕРЫ ТУРИЗМА И АПК

Трансформационные процессы происходящие, в РТ и появление разнообразных форм собственности определили многообразие хозяйственного поведения экономических субъектов. Но конечный результат их деятельности всегда сводится к получению прибыли и повышению рентабельности, что во многом зависит от объема финансовых средств и от источников финансирования.

Финансирование предпринимательских организаций - это совокупность форм и методов, принципов и условий финансового обеспечения простого и расширенного воспроизводства. Под финансированием понимается процесс образования денежных средств или в более широком плане процесс образования капитала фирмы во всех его формах. Понятие «финансирование» довольно тесно связано с понятием «инвестирование», если финансирование - это образование денежных средств, то инвестирование - это их использование. Оба понятия взаимосвязаны, однако первое предшествует второму. Фирме невозможно планировать какие-либо инвестиции, не имея источников финансирования. Вместе с тем образование финансовых средств фирмы происходит, как правило, с учетом плана их использования. При выборе источников финансирования деятельности предприятия необходимо решить пять основных задач [4, стр. 42]:

- определить потребность в кратко- и долгосрочном капитале;
- выявить возможные изменения в составе активов и капитала в целях определения и оптимального состава и структуры;
- обеспечить постоянную платежеспособность и, следовательно, финансовую устойчивость;
- с максимальной прибылью использовать собственные и заемные средства;
- снизить расходы на финансирование хозяйственной деятельности.

Источники финансирования предприятия делят на внутренние (собственный капитал) и внешние (заемный и привлеченный капитал). Внутреннее финансирование предполагает использование собственных средств и прежде всего - чистой прибыли и амортизационных отчислений. Финансирование за счет собственных средств имеет ряд преимуществ:

1. За счет пополнения из прибыли предприятия повышается его финансовая устойчивость;

2. Формирование и использование собственных средств происходит стабильно;
3. Минимизируются расходы по внешнему финансированию (по обслуживанию долга кредиторам);
4. Упрощается процесс принятия управленческих решений по развитию предприятия, так как источники покрытия дополнительных затрат известны заранее.

Внедрение цифровой экономики позволит оцифровать государственные услуги, развитие национальной экономики, доходы бюджета, прозрачность, упрощение процедур, подготовку специалистов талантов в различных областях, привлечение современных технологий и повышение уровня жизни населения страны в целом [3, стр. 16].

Цифровая экономика – это цифровизация различных отраслей народного хозяйства за счет широкого использования цифровых компьютерных технологий, что способствует повышению производительности производства, оборудования, хранения, реализации и доступа к товарам и услугам.

Некоторые развитые страны предоставляют своим гражданам электронные услуги, такие как электронная документация, электронный суд, электронное жилье, электронное удостоверение личности, цифровая подпись, электронное законодательство, электронная школа, электронная регистрация земли, мобильная парковка, электронная регистрация бизнеса, политика электронного бизнеса и другие. Голосование, электронное голосование, мобильный паспорт, электронное правительство, электронный рецепт, электронная регистрация здравоохранения и мобильный платеж.

С учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечении реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны, Президентом РТ 2022-2026 годы, то есть до празднования 35-летия Государственной независимости Таджикистана, объявлено «Годами развития промышленности» [1, стр. 24].

Анализ показывает, что в настоящее время удовлетворительные результаты в развитии безналичных расчетов можно увидеть в создании комплексной инфраструктуры, что является одним из приоритетов. Однако его важность до сих пор в полной мере не осознается всеми слоями населения.

Таблица 1. - Состояние безналичных расчетов

Объем операций	2022	2023	Изменение (в раза)
Получение наличных денег со стороны банкоматы и терминалов	3 513,8	8 281,2	2,4
Платежи и услуги по терминалам и электронных кошельков	211,0	628,3	3,0
Итого:	3 724,8	8 909,5	2,4

Источник: Составлено по отчетам Национального банка РТ.

Тем не менее анализ показывает, что по официальным данным в Согдийской области 7,3 процента (10 процентов по стране) составляли безналичные операции по оплате товаров и услуг по сравнению с аналогичным периодом прошлого года (5,8 процента). 1,5 процентных пункта.

При выборе источников финансирования деятельности учреждений необходимо решить пять основных задач:

- определить потребности в кратко- и долгосрочном капитале;
- выявить возможные изменения в составе активов и капитала в целях определения их оптимального состава и структуры;
- обеспечить постоянную платежеспособность и, следовательно, финансовую устойчивость;
- с максимальной прибылью использовать собственные и заёмные средства;

- снизить расходы на финансирование хозяйственной деятельности.

Классификация источников финансирования разнообразна и может производиться по следующим признакам:

- По отношениям собственности выделяют собственные и заемные источники финансирования.
- По видам собственности выделяют государственные ресурсы, средства юридических и физических лиц и зарубежные источники.
- По временным характеристикам источники финансирования можно разделить на краткосрочные и долгосрочные.

Оснащение электронными терминалами торговых и сервисных предприятий является современным требованием банковской системы, и в настоящее время, по официальным данным, для оплаты покупок и услуг в Согдийской области установлено 537 таких терминалов и 4 813 единиц QR-кодированного оборудования. Кроме того, количество мобильных кошельков, используемых в настоящее время населением, составляет 396,2 тыс., что в 9,2 раза больше, чем на начало текущего года [6, стр. 104].

Таблица 2. - Сведения о количестве устройств в торгово-сервисных предприятиях, а также электронных кошельков в раздате финансовых учреждений

№	Финансового кредитные организации	01.01.2023			30.12.2023		
		В торговых точках и услугах	В том числе "QR-шифр"	Количество электронных кошельков	В торговых точках и услугах	В том числе "QR-шифр"	Количество электронных кошельков
1	"Банк Эсхата"	761	301	16 992	1 913	1 794	102 798
2	"Амонатбанк"	115	0	0	139	0	0
3	"Халик Банк Таджикистан"	168	0	0	136	0	0
4	"Ориёнбанк"	33	0	0	10	0	0
5	"Коммерцбанк Таджикистан"	56	56	1 170	134	131	9 364
6	"Имон-Интернейшнл"	114	0	5 241	42	0	23 991
7	"Матин"	32	0	0	45	13	357
8	"Алиф-Бонк"	523	463	8 680	832	779	103 403
9	"Душанбе Сити"	1 170	1 170	213	1 928	1 928	100 701
10	Другие	2	0	10 664	171	168	55 545
Итого:		2 974	1 990	42 960	5 350	4 813	396 159

Источник: Составлено по отчетам Национального банка РТ за 2024 год.

В настоящее время выпуском или эквайрингом платежных карточек занимаются 15 финансовых организаций или их филиалов в Согдийской области, количество выпущенных

ими платежных карточек за аналитический период составило 943,0 тыс. штук. по сравнению с началом года, что увеличилось на 33,7%.

Классификация платежных карт по назначению принадлежит 24% зарплатному проекту, а остальные 76% - физическим лицам. Из общего количества карт 90% платежных карт являются национальными картами, и только 10% составляют карты международных типов, принадлежит. таких как VISA, Mastercard и другие.

В соответствии со статьей 6 Закона Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана» одной из задач Национального банка Таджикистана является организация и обеспечение функционирования платежных систем, клиринга и расчетов, регулирование и контроль этих систем и платежных сервисов. С этой целью в Национальном банке Таджикистана создано управление платежной системы. Для этого:

1. Кредитные организации могут создавать платежные или расчетные системы при получении лицензии оператора платежной системы от Национального банка Таджикистана.

2. Национальный банк Таджикистана своими нормативными правовыми актами устанавливает правила и методы функционирования платежной системы, в том числе формы расчетов.

3. Порядок участия кредитных организаций в международных платежных системах и осуществления трансграничных денежных переводов устанавливается Национальным банком Таджикистана.

4. Национальный банк Таджикистана регулирует и контролирует порядок предоставления платежных услуг кредитными организациями. (Закон №1549 от 03.08.18, [6, стр. 48]).

Таким образом: платежные системы являются одним из важнейших элементов экономики и финансовой системы страны и обеспечивают своевременное осуществление платежей и расчетов между хозяйствующими субъектами по обязательствам, возникающим в процессе хозяйственной деятельности.

Развитие информационных технологий способствует внедрению инноваций в платежную систему, платежные средства и систему дистанционного банковского обслуживания, которые в силу своей сложной структуры подвержены риску и нуждаются в соответствующем надзоре и регулировании.

В последние годы, наряду с увеличением количества и объемов платежей с использованием современных информационных технологий, возросло и значение платежных систем. В настоящее время влияние платежных систем на банковский сектор и реальную экономику значительно возросло по сравнению с предыдущими годами.

Поэтому Национальный банк Таджикистана заинтересован в эффективной и регулярной работе платежной системы, так как это связано с основными задачами Национального банка Таджикистана, т.е. обеспечением финансовой стабильности и доверия населения к национальной валюте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента РТ к Маджлиси милли и депутатов Маджлиси намояндагон от 26 декабря 2023 г.
2. Закон РТ «О государственной защите и поддержке предпринимательства в РТ», редакция № 98 (25 июля 2005 года) и № 259 (12 мая 2007 года).
3. Алиев В.Т., Атабаев М.А., Алимуратова М.К. и др. Региональные проблемы переходной экономики. / Под ред. В.Г Алиева // М.: ЗАО издательство экономики, 2018. - 646 с.
4. Бойматов, А.А. Устойчивость региональной экономики и проблемы перспективного развития Согдийской области // Вестник ТГУ ПБП. – 2015, №2 (62). – С. 31 – 39.
5. Национальная стратегия развития Таджикистан на период до 2030 года // Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года, № 392. - Душанбе: «КОНТРАСТ», 2016. - 106 с.
6. Годовой отчет Национального банка РТ за 2023 год.

7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, -Душанбе, 2023. – С.54.
8. Таджикистан в цифрах – 2023. Республика Таджикистан. - Душанбе: АПРСТ, 2023. - С.45.

Каримова Муаззама Исматуллоевна. к.э.н., доцент зведующая кафедрой
“Финансыи кредит” Таджикского государственного университета права, бизнеса и
полиики. muazzamakhon@inbox.ru

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МАРКЕТИНГА В ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Различные подходы к определению понятия маркетинга, которые включают различные компоненты самостоятельных направлений деятельности экономики, не противоречат друг другу, а отражают многообразие задач, которые могут быть решены с применением маркетинговых технологий в бизнес процессах.

Реализация внутриорганизационного маркетинга на практике означает системную интеграцию элементов, существующих внутрифирменных организационно-управленческих технологий, в той или иной степени имеющих маркетинговую ориентацию [1,С.242]. Одной из ключевых идей формирования внутриорганизационного маркетинга при таком подходе является понятие «цепочки создания ценностей для потребителей». Ее реализация предусматривает специальное конструирование цифровых технологий и трансформацией операций, организационных механизмов по обеспечению целостности процесса создания потребительского блага. Эти механизмы могут быть развернуты на двух уровнях: внутри отдельных предприятий вертикально интегрированной системы и на уровне всей системы.

Под видом маркетинговой деятельности предлагается понимать разновидность организации маркетинговой активности, дифференцированная по направленности, функциональной значимости и содержанию. Каждый вид маркетинговой деятельности включает в себя реализацию конкретных маркетинговых функций с учетом специфики вида экономической деятельности, в отношении которого осуществляется маркетинговая поддержка [1,С.185]. Маркетинг, в современном понимании, это такой подход к построению бизнес-процессов, когда отправной точкой становятся потребности рынка, то есть потребителя. Предприятие тогда использует маркетинговый подход, когда, прежде чем организовать производство, проведет анализ рынка с использованием цифровых технологий, выяснит, что данному рынку нужно, а потому же производит данное благо. Согласно опросу, проведенному консалтинговой компанией «Boston Consulting Group» «мощным катализатором цифровых трансформаций» в мировом масштабе стала пандемия COVID-19. Бизнес-структуры активно начали внедрять в практику цифровые технологии и работу в формате «новых» специфических условий, усилили возможности в области цифровой коммерции и маркетинга, а также значительно повысили автоматизацию операций и цепочек поставок.

Цифровой трансформации подверглись практически все существующие отрасли экономики, а также подразделения, функции и бизнес-процессы организации, изменив существующие бизнес-модели, внедряя и используя прогрессивные цифровые сервисы и технологические платформы. При этом набор технологий, определяющих цифровую трансформацию предприятий для разных отраслей экономики очень различается.

Цифровая трансформация - это не только совершенствование традиционных методов, но и изменения внутри организации, связанные с применением цифровых технологий и

трансформацией операций, основанных на инновациях. Обеспечение успешной цифровой трансформации как в рамках одного подразделения, так и в масштабах всей организации требует сочетания новых и зрелых технологий, поскольку именно технологии являются ключевым фактором цифровой трансформации. Любая стратегия цифровой трансформации должна соответствовать общим целям бизнеса.

Успех предприятия в современных экономических реалиях зависит от его способности быстро и эффективно трансформироваться, нивелируя конкурентное давление и удовлетворяя потребности клиентов.

Оцифровка всех процессов с помощью цифровых технологий способствует повышению устойчивости и конкурентоспособности предприятия, ускорению разработки и внедрения новых продуктов и услуг, эффективности принятия управленческих решений, что особенно актуально во время пандемии коронавируса, ускорившей процесс внедрения цифровых альтернатив традиционным операциям [2,С.236]. Цифровая трансформация бизнеса- это не только важный шаг к сохранению конкурентоспособности, но и создание новых бизнес-возможностей как в существующих, так и в новых областях.

Ключевые этапы цифровой трансформации:

- формирование стратегического плана с учетом существующих бизнес-потребностей предприятия; определение ресурсной базы и направлений развития;
- выявление недостатков и пробелов, которые могут стать препятствием на пути цифровой трансформации; обучение сотрудников навыкам работы и умению использовать новые технологии максимально эффективно;
- готовность к изменениям бизнес-процессов; умение креативно и творчески мыслить; отказ от устаревших технологий.

Преимущества цифровой трансформации очевидны: сохранение конкурентных позиций на рынке и выявление различных стратегических направлений для дальнейшего развития путем интеграции цифровых технологий в ядро бизнеса [4,С.425].

Цифровые технологии коренным образом изменяют способы ведения бизнеса и способствуют трансформации существующих бизнес-моделей.

Однако в любой трансформации есть как преимущества, так и проблемы, которые могут помешать реализации задач и достижению цели

трансформации бизнес-модели [3,С.329]. Преимущества цифровой трансформации очевидны: сохранение конкурентных позиций на рынке и выявление различных стратегических направлений для дальнейшего развития путем интеграции цифровых технологий в ядро бизнеса [4,С.375].

Рост цифровизации экономики в мировом масштабе неуклонно растет, однако, следует отметить его неравномерность. Безусловными лидерами являются Южная Корея, Дания, Великобритания, Швеция, Норвегия, Нидерланды и Китай. Именно этим странам принадлежит внедрение самых современных решений в сфере IT.

По уровню развития цифровой инфраструктуры Республика Таджикистан отстает от западных стран приблизительно на 5-8 лет. Однако следует отметить наличие широкополосного доступа в Интернет, которое набирает обороты по всей стране, активное внедрение цифровых технологий, электронные закупки, цифровое телевидение, функционирование системы электронного правительства и т. д. При этом с помощью цифровой трансформации планируется достижение следующих результатов:

- достижение «цифровой зрелости» ключевых отраслей экономики и социальной сферы,
- увеличение доли доступности социально значимых услуг в электронном виде,
- увеличение доступа к сети Интернет, увеличение вложений в отечественные разработки.

Так же с помощью цифровой трансформации планируется решить следующие национальные цели:

- увеличение внутренних затрат на развитие цифровой экономики
- создание информационно-телекоммуникационной инфраструктуры для передачи, хранения и обработки данных,
- увеличение внутренних затрат на развитие цифровой экономики за счет источников валового внутреннего продукта.

Основываясь на вышеизложенном, можно предположить, что изменения в бизнес-процессах и организации внешнего взаимодействия неизбежны, и на сегодняшний день необходимо активно внедрять и использовать цифровые и маркетинговые инструменты, технологии в различных отраслях для повышения конкурентоспособности предприятий в посткризисной экономике, а также усилить меры поддержки со стороны государства для ускорения технологического перевооружения экономики.

Литература

- 1.Вандрикова О. В., Попов М. Н. Маркетинговый опрос и оценка конкурентоспособности турагентств краснодара. Вестник Академии знаний. – 2018.– № 4 (27). – С. 63-68.
- 2.Гладилин А. В., Коломыц О. Н., Вандрикова О. В., Липатова А. Р. Методические аспекты применения цифровых технологий в анализе и прогнозировании экономических процессов ЦИТИСЭ. 2020. – № 3 (25). –С. 122-131.
- 3.Мрочковский Н. С., Ляндау Ю. В., Пушкин И. С., Федосимова М. А. Цифровая трансформация бизнес-моделей // Инновации и инвестиции. – 2019. – № 5. – С. 69-72.
- 4.Коломыц О. Н., Вандрикова О. В., Солкина В. Д. Инструменты и преимущества интернет-маркетинга в сфере электронной коммерции // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2019. – Т. 8.–№ 4 (29). – С. 208-210.
5. Коломыц О. Н., Гликман А. А. Цифровая трансформация малого бизнеса в условиях глобального кризиса // Экономика и предпринимательство. – 2020. – № 3 (116). – С. 737-741.

Каримова Мичгона Чамшедхўчаевна

магистранти курси 1-уми ихтисоси 1-25 01 04 –молия ва қарзи

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд. muazzamakhon@inbox.ru

ИДОРАКУНИИ ҚАРЗҲОИ БОНКӢИ КИШВАР ДАР АСОСИ ТАҲҚИҚОТҲОИ МАРКЕТИНГӢ

Дар шароити муосир рушди фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар мадди аввал барои ноил шудан ба рақобатпазирӣ, устувор кардани мавқеи худ дар бозори молиявӣ, таъмини баландшавии арзиши тичорати бонкӣ ва даромаднокии амалиётҳои гузаронидашаванда равона карда шудааст.

Додани қарз – фаъолияти асосии бонкҳои тичоратӣ ба ҳисоб рафта, маҳз амалиётҳои қарзӣ ба бонкҳои тичоратӣ имконияти ба даст овардани фоидаи зиёдро фароҳам меоварад. Зеро онро корхонаҳо, сохторҳои хурди истеҳсолӣ, дар соҳаи кишоварзӣ ва савдо, ҳам давлатҳо ва шахсони воқеъӣ истифода мебаранд.

Самаранокӣ сиёсати қарзие, ки аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ гузаронида мешавад аз сифати фаъолияти қарзӣ вобастагӣ дорад.

Идоракунии маркетингӣ яке аз унсурҳои таркибии фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун воситаи иртиботи онҳо ба бозори бонкӣ хизмат менамояд. Таҷрибаи бонкҳои бузурги ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки дар шароити рӯшди муносибатҳои иқтисодӣ ва рақобат, дар бозор он бонкҳое муваффақ мегарданд, ки на танҳо соҳиби

маҳсулотҳои хуби бонкӣ ва хизматрасониҳои сатҳи олӣ мебошанд, балки онҳое муваффақ хоҳанд шуд, ки идоракунии хуби маркетингиро дар бозори бонкӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондаанд. Бинобар ин барои ҳар як бонкҳои тичоратӣ доштани малакаи хуби идоракунии маркетингӣ ва ташкили дурусти он дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳатмӣ буда, дониш ва малакаи хубро талаб менамояд [3, с.34].

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар шароити муосир шумораи зиёди омилҳои мавҷуд ҳастанд, ки ба инкишофёбии хизматрасониҳои бонкии кишвар метавонанд таъсиргуздор бошанд. Яъне, имрӯз омилҳои мавҷуданд, ки ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар мусоидат менамоянд ва дар баробари ин омилҳои низ мавҷуданд, ки ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ монеа эҷод менамоянд. Вобаста ба ин, ҳар як давлат барои дар сатҳи камтарин қарор додани омилҳои манфии ба вазъи низоми бонкӣ таъсиргуздор чораҳои зарурӣ андешида, барои рушди ояндаи он мусоидат менамояд, зеро аз натиҷаи он рушди иқтисодӣ давлат ва сатҳи умумии некуаҳволии мардум вобастагӣ дорад.¹ Метавонем қайд намуд, ки хизматрасониҳои бонкӣ яке аз унсурҳои муҳимтарини бозори бонкӣ буда, дар қараёни инкишофёбӣ зери таъсири шумораи зиёди омилҳои, ки дар умум ба тамоми бозор таъсир мерасонанд, қарор мегирад.

Дар баробари ин, бонкҳои тичоратӣ бояд низоми идоракунии сифати хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун маҷмӯи воситаҳои методӣ, техникӣ, иттилоотӣ ва ташкилии бо ҳам алоқоманде донанд, ки барои идоранамоии сифат нигаронида шудааст. Ҳамчунин, дар баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва ҷалби бештари муштарӣ ба бонк, бинои бонк ва таҳияи орошоти он таъсири амиқ мегузорад. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки бинои бонк, бояд ба таври замонавӣ таҳия гардида бошад, то диққати муштариро ҷалб карда тавонад.

Дар замони муосир ташаккулёбӣ ва рушди бозори қарзҳои бонкӣ яке аз омилҳои муҳимтарини пешрафти иқтисодӣ миллӣ ва бахусус баҳши молиявии он ба ҳисоб меравад. Бозори қарзҳои бонкӣ ҳамчун қисми асосӣ, доимоамалкунанда ва зудинкишофёбандаи бозори қарзӣ дар азнавтасимкунии воситаҳои молиявии муваққатан озоди субъектҳои иқтисодӣ, нақши калидӣ мебозад. Тағйирёбии ҳолати бозори қарзҳои бонкӣ на танҳо ба қисматҳои алоҳидаи иқтисодӣ, балки дар маҷмӯъ, ба тамоми иқтисодиёт таъсири мустақим мерасонад [2, с.75].

Яке аз бахшҳои муҳимтарини рушди иқтисодиёти миллӣ дар замони муосир, ин рушди мукаммали бозори қарзӣ ба шумор меравад. Ташаккулёбӣ ва рушди бозори қарзҳои бонкӣ аз устуворӣ ва эътимоднокии низоми бонкӣ, сатҳи боварии аҳоли ба ташкилотҳои қарзӣ, дараҷаи даромоднокии аҳоли ва мавҷудияти инфрасохтори зарурии пешниҳоди хизматрасониҳои молиявии муосир ба аҳоли, вобастагӣ дорад. [6, с.85].

Омилҳои мазкур дар ҳолати мӯътадил буданашон ба бозори қарзҳои бонкӣ таъсири мусбӣ расонида, дар ҳолати ноустувор ва бад будан, таъсири манфӣ мерасонанд. Ба ақидаи мо, вобаста ба хусусиятҳои хоси худ ба бозори қарзҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ, инфрасохтори бозори мазкур, маърифати молиявии аҳоли ва ғайра таъсири мустақим мерасонанд. Боиси зикр аст, ки кам шудани ҳаҷми интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ ба вазъи бозори қарзҳои бонкӣ таъсири амиқ мерасонад. [1, с.16]. Тамоюли афзоиши интиқоли маблағҳо аз хориҷи кишвар сабаби зиёд шудани даромадҳои аҳоли гардида, ба зиёд шудани талабот дар иқтисодиёт оварда мерасонад, ки ин дар ниҳояти қор қобилияти пардохтпазирии аҳолиро баланд мебардорад.

Дар робита ба ин, диққати хосро таҳлили омилҳои дохилии ба бозори қарзҳои бонкӣ таъсиррасон талаб менамояд. Зеро омилҳои дохилӣ аз ғайриқобилияти иштирокчиёни бозори

¹ www.economy-ru.com/obraschenie-kredit-denejnoe/iii-politika-gosudarstva-otnoshenii-14422.html. (дата обращения – декабрь 2020)

мазкур вобаста буда, ба ҳолати бозор таъсири бевосита мерасонанд. Тавре қайд кардем, яке аз омилҳои асосие, ки ба вазъи бозори қарзҳои бонкӣ таъсир мерасонад, ин хароҷоти амалиётҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ мебошад. Зиёд будани хароҷотҳои амалиётӣ сабаби баланд шудани фоизи қарз шуда, метавонад ба бозори қарзҳои бонкӣ таъсири манфӣ расонад. Баъзе ташкилотҳои қарзии молиявӣ хароҷоти бемантику ношаффофи зиёд доранд, ки қуброни он ба дӯши муштариён гузошта шудааст. Аз ҷумла, хароҷоти зиёд барои сафарҳои хизматӣ, ҳаққи хизмати зиёд барои мушовирони хориҷӣ, масрафи калон барои сӯзишворӣ, сохтмони зиёди амволи ғайриманкул ва ғайра. Омили дигаре, ки ба тағйирёбии вазъи бозори қарзҳои бонкӣ таъсир мерасонад, ин меъёри фоизи қарзӣ мебошад. Бидуни шак, чӣ қадаре, ки фоизи қарз паст бошад, ҳамон қадар талабот ба қарз зиёд мешавад ва ё баръакс дар ҳолати баланд будани фоизи қарз талабот ба қарз кам мегардад. Бояд қайд намуд, ки дар муқоиса ба сатҳи миёнаи фоизи қарзҳо дар сатҳи байналмилалӣ фоизҳои қарзӣ дар кишвари мо баланд ба ҳисоб мераванд. [3, с.42]. Дар робита ба ҳалли ин мушкилӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон гурӯҳи корӣ оид ба муайян намудани аризиши қарз ташкил карда шудааст, ки барои баҳои воқеӣ додан ба фоизи қарзҳо ва қарзҳои тавсияҳои баҳри паст намудани фоизи қарзӣ фаъолият намуда истодааст. Дар ҳолати паст шудани фоизи қарз шумораи муштариён афзоиш меёбад, рақобатпазирӣ ба миён меояд ва дар ин замина доираи нтиҳоб намудани муштариёни фаъол васеъ шуда, сифати сандуқи қарзӣ беҳтар мегардад, ки ин боиси аз ҷониби ташкилоти қарзии молиявӣ гирифтани даромади фоизи бештар мешавад. Дар баробари дурустии таҳлили қобилияти пардохтпазирии муштарӣ дуруст баҳогузорӣ намудани нархи амволи гарав омиле мебошад, ки таъсири бевоситаи худро ба бозори қарзҳои бонкӣ мерасонад. Мутаассифона дар низоми бонкии мамлакат раванди баҳогузори нархи амволи гарав дар сатҳи на он қадар хуб қарор дорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, зимни мулоқот бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкҳо низ изҳори нигаронӣ намуда, аз Бонки миллии Тоҷикистон талаб намуданд, ки раванди мазкурро таҳти назорати ҷиддӣ қарор диҳад. Таъсири манфии омили мазкур дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳолати нодуруст баҳогузорӣ намудани нархи амволи гарав, рӯёнидани қарзи ғайрифавол аз ҳисоби амволи ба гаравгирифташуда, ғайримукон мегардад ва барои ташкилоти қарзӣ мушкилоти молиявиро ба бор меорад. Қарздории аз ҳад зиёд (қарз гирифтани як муштарӣ аз ҷанд ташкилоти қарзӣ) омили дигарест, ки ба бозори қарзҳои бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад. Барои мисол, як муштарӣ барои қонеъ гардонидани талаботаш ба воситаҳои пулии дарозмуддат аз якҷанд ташкилоти қарзии молиявӣ қарз мегирад. Дар ҳолати дуруст ба роҳ намондани фаъолият, муштарӣ ба мушкилҳои молиявӣ рӯ ба рӯ мегардад ва ниҳоят барои баргардонидани қарзи аз як бонк гирифтааш ба бонки дигар муроҷиат менамояд ва дар натиҷа қарздории муштарӣ ва ҳавфи ташкилотҳои қарзӣ дар самти баргардонидани қарз низ меафзояд [4, с.18].

Дар алоқамандӣ ба ҳалли ин масъала, яке аз дастовардҳои муҳими низоми бонкӣ-ташкили Бюрои таърихи қарзӣ ба шумор меравад. Бешубҳа, барои ташкилотҳои қарзии молиявӣ ин пойгоҳ имкон медиҳад, ки муштариёни таърихи қарзии манфӣ доштаро шиносанд ва ба онҳо қарз надиханд. Барои дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ, муайян намудани қобилияти пардохт-пазирии муштариён, муайян намудани нархи бозории амволи ба гарав гузошта ва суғуртаи он, қор аз болои баргардонидани қарзҳои мушкиситон ва паст намудани дигар ҳавфҳои эҳтимолӣ, дар бозори қарзҳои бонкӣ бояд институтҳои махсус фаъолият намоёнд, то ин ки ташкилотҳои қарзи молиявӣ аз онҳо истифода баранд.

Институтҳо ё ширкатҳои мазкур дар якҷоягӣ инфрасохтори бозори қарзҳои бонкиро ташкил менамоянд. Иштирокчиёни инфрасохтори бозори қарзҳои бонкӣ ба таври мустақим ё ғайримустақим дар раванди қарздиҳӣ иштирок намуда, ҳавфи қарзро ба-рои ташкилотҳои қарзӣ паст менамоянд. Рушди инфрасохтори бозори қарзҳои бонкӣ

омилест, ки шояд аз ҳама бештар таъсир ба рушди бозори мазкур таъсири амиқ расонад. Тибқи таҳлилҳо инфрасохтори бозори қарзҳои бонкии Тоҷикистон айни замон дар ҳоли ташаккулёбӣ ва рушд қарор дорад ва баъзе институтҳои он то дараҷаи лозимӣ рушд наёфта, баъзеи дигараш тамоман ташаккул наёфтаанд. [6, с.66]. Барои таъмин намудани рушди босуботи бозори қарзҳои бонкӣ ва боло бурдани нақши ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар рушди иқтисодиёти мамлакат, пешгирӣ ва бартараф намудани омилҳои ба бозори қарзҳои бонкӣ монеаэҷодкунанда, ба сомон расонидан чунин корхоро зарур мешуморем:

- Баландбардории масъулият ва ҷавобгарии роҳбарони ташкилотҳои қарзӣ нисбати ҷалби сармояи арзони дохилӣ ва хориҷӣ, истифодаи роҳу услуби сарфакорӣ ва кам намудани хароҷоти амалиётӣ, инчунин баланд бардоштани сифати сандуқи қарзӣ;
- Ҷоннок намудани фаъолияти Бюрои таърихи қарзӣ ва такмил додани маҳзани бюрои таърихи қарз барои ташкилотҳои қарзӣ ва муштариён инчунин, ҷоннок намудани фаъолияти дигар иштирокчиёни инфрасохтори бозори қарзҳои бонкӣ;
- Таҳия намудани санади меъёрии ҳукукии махсус роҷеъ ба тартиби муайян намудани арзиши аслии қарз;
- Таъсисдиҳии институтҳои молиявии нав аз қабилӣ ширкатҳои кор бо қарзҳои мушкилситон, ширкатҳои баҳогузорӣ ва раддабандии ташкилотҳои қарзӣ (рейтингӣ), ширкатҳои баҳодихандаи нархи амволи гарав ва ғайраҳо.

Фаъолияти босамараи низоми бонкӣ дар мамлакат яке аз шартҳои муҳим дар тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Бонкҳо бояд сармояҳои молиявиро аз субъектҳои иқтисодӣ ҷамъ намуд, онҳоро барои маблағгузориҳои бахшҳои воқеии иқтисодиёт истифода баранд. Фаъолияти дигари низоми пулӣ-қарзӣ зиёдшавӣ ва паст намудани сатҳи таварум, ҷалби сармояи бонкӣ ва воситаҳои амонатӣ, таъминоти фаъолияти хуби бонкӣ, таъмин намудан бо қарз, тараққӣ додани маблағгузориҳо ба соҳаҳои иқтисодӣ ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Амалиёти қарзии хурд яке аз намудҳои қарз ба ҳисоб рафта, он яке аз намудҳои паҳншуда дар муносибатҳои қарзӣ ва иқтисодиёти мамлакати мо ба ҳисоб меравад.

Қарзҳои хурд асосан барои васеъ намудани шахсони ҳуқуқӣ баъди таҳлили чуқури қарзгирандагон пешниҳод карда мешавад. Раванди қарздиҳӣ яке аз равандҳои мушкил ба ҳисоб меравад. Бонкҳо дар вақти пешниҳоди қарзҳо дар инкишофи бахши хусусӣ сахми арзанда мегузоранд [5, с.56].

Самти дигаре, ки дар баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва такмилдиҳии он аҳамияти бисобиқа дорад, зерсохтори бонкӣ дониста мешавад. Зеро фаъолияти ҳамаҷонибаи бонк аз зерсохтори он вобаста аст. Бо таъкид ба адабиёти иқтисодӣ зерсохтори бонкиро метавон ҳамчун маҷмӯи унсурҳои, ки самаранокии фаъолияти иштирокчиёни низоми бонкиро таъмин менамояд, баҳогузорӣ кард²

Таҳлил нишон медиҳад, ки зерсохтори бонкӣ ба ду гурӯҳи асосӣ қисмат мешавад: зерсохтори дохилӣ ва зерсохтори берунӣ. Зерсохтори дохилии бонк фарогири ҷанбаҳои дохилии бонк аст, яъне устуворӣ, пардохтпазирӣ, вазъи молиявӣ ва дигар нишондиҳандаҳои муҳимро дар бар мегирад. Зерсохтори берунӣ бошад, равобитаи тарафайн, ҳамкориҳои бонк бо дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, бо дигар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзиро фаро мегирад.

Дар ин самт, метавон қайд намуд, ки фароҳамсозии фазои мусоиди зерсохтори бонкӣ, чи дар дохили бонк ва чи берун аз бонк, метавонад фаъолияти бонкро боз ҳам такмил диҳад. Дар самти зерсохтори берунибонкӣ, бояд таъминоти иттилоотӣ, методӣ, илмӣ ва кадрӣ, воситаҳои алоқа, коммуникатсия ва ғайра ба таври зарурӣ роҳандозӣ карда шаванд.

² Котов А.В. Формирование и развитие банковской инфраструктуры в России. диссер. на соиск. уч. степени канд. экон. наук. - Саратов, 2014. - 209с

Дараҷаи рушди зерсохтори дохилӣ ва берунии бонк, самаранокии фаъолияти бонкро таъмин мегардонад.

Рушди зерсохтори бонкӣ бо дигар омилҳо ҳамбастагии наздик дорад. Аз ин рӯ, омили дигаре, ки имрӯз барои бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ногузир ва ҳатмист, рушди технологияҳои иттилоотӣ ба шумор меравад. Раванди рушди муосири технология дар соҳаи бонкдорӣ нишон медиҳад, ки яке аз ҷанбаҳои муҳим дар пешбурди фаъолияти бонкҳо дастрасии муштариён ба технологияи навин мебошад. Имрӯз ҷиҳати таъмини рақобатнокӣ ва ба роҳ мондани фаъолияти устувор, бонкҳоро зарур аст, ки аз технологияи наватрин истифодаи ҳамаҷониба дошта бошанд. Зеро раванди рушди технологияҳои бонкӣ нишон медиҳад, ки бе истифодаи онҳо фаъолияти самаранок доштан ғайриимкон аст.

Дар шароити муосир кулли амалиётҳои бонкӣ дар асоси технологияҳои иттилоотии муайян амалӣ гардонида мешавад, аз ин рӯ суръати иҷроиши маҳсулооти бонкӣ тезонида шуда, вобаста ба ин ҳаҷми даромади бонк низ меафзояд. Вобаста ба ин имрӯз яке аз омилҳои асосӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ тавассути интернет дониста мешавад. Доираи хизматрасониҳои электронии бонкӣ, принципи дастрасӣ ба хизматрасониҳоро аз фосилаи дур, дар ҳолати аз ҷониби мизочон истифода шудани телефон ва ё компютер бо мақсади истифода бурдан аз амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, доро мебошад. Ҷиҳати рушди истифодаи технологияи муосир бонкҳо бояд стратегияи муайяни худро дошта бошанд ва дар татбиқи он кӯшиш намоянд.

Дар маҷмӯъ, метавон қайд намуд, ки фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои қарзӣ дар шароити муосири иқтисодӣ бояд бо назардошти омилҳои дар боло овардашуда ба роҳ монда шавад. Зеро фаъолияти самаранок танҳо дар асоси риояи қонуниятҳои бозор ва қонессозии талаботи муштариён ба даст меояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

- 1.Алешина И. “Public relations” для менеджеров и маркетеров. М., 1997г.
- 2.Ахмедов Ф.В. Нақши дастгирии давлатӣ дар ташаккул ва рушди бизнеси хурди иқтисодиёти минтақа (дар мисоли вилояти Суғд) / Ф.В. Ахмедов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. “ Душанбе, 2019. -№4-1. -С.87-93
- 3.Берёзкина Г.Е. Основы маркетинга. Практикум. Учебное пособие.-М.: Вж. шк., 2006.
4. Омарова Х.М. Роль маркетинга в системе управления коммерческими банками.- аспирантка кафедры «финансы и страхование»
- ИСАЕВА П.Г.- к.э.н., доцент кафедры «финансы и страхование, дгу.
- 5.Основные направления банковского маркетинга. [захираи электронӣ]
https://studref.com/386410/bankovskoe_delo/osnovnye_napravleniya_bankovskogo_marketinga
(санаи истифодабарӣ 06.12.2022)
- 6.Халимов Л.М Развитие банковской отрасли на основе маркетинговых Исследований . Вестник ТГУК [2 с 89]

Комилов Сухроб Содикджонович,

ассистент кафедры туризма и предпринимательство. E-MAIL: mr.suhrob94@gmail.com

ЦИФРОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

Цифровое образование — это инновационное использование цифровых инструментов и технологий во время преподавания и обучения, которое часто называют обучением с

расширенными технологиями (TEL) или электронным обучением. Изучение использования цифровых технологий дает преподавателям возможность разрабатывать увлекательные возможности обучения в курсах, которые они преподают, и они могут принимать форму смешанных или полностью онлайн-курсов и программ. Онлайн-обучение предлагает множество преимуществ для студентов, в том числе возможность учиться гибко и в удобном месте. Постановлением Правительства страны от 30 августа текущего года утверждена Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года. Целью перехода на цифровое образование через ИКТ (информационно-коммуникационные технологии) в общеобразовательных учреждениях общего среднего образования является изменение форм и методов обучения и приведение их в соответствие с современными требованиями.

Ключевые слова: Цифровое образование, цифровых инструментов, Онлайн-обучение, Цифровизация, эволюция, COVID-19, цифровая эволюция, Неограниченная информация, Умные классы, традиционная система, цифровая система образования, Концепция, Квалификация, Интернет-ресурсы, компьютерному оборудованию.

DIGITAL EDUCATION AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT

Digital education is the innovative use of digital tools and technologies during teaching and learning, and is often referred to as Technology Enhanced Learning (TEL) or e-Learning. Exploring the use of digital technologies gives educators the opportunity to design engaging learning opportunities in the courses they teach, and these can take the form of blended or fully online courses and programmes. Online learning offers many benefits for students, including the chance to study flexibly and from a location that suits. By the Decree of the Government of the country dated August 30 this year, the Concept for the transition to digital education in the Republic of Tajikistan for the period up to 2042 was approved. The purpose of the transition to digital education through ICT (information and communication technologies) in general educational institutions of general secondary education is to change the forms and methods of teaching and bring them in line with modern requirements.

Keywords: Digital education, digital tools, technologies, Technology Enhanced Learning (TEL), e-Learning, Digitalization, evolution, COVID-19, digital evolution, Unlimited information, Smart classrooms, traditional system, digital education system, Concept, Qualification, Internet resources, computer equipment.

В настоящее время цифровизация стремительно охватывает все сферы жизни общества, в том числе и образование. Особую актуальность и мощный импульс к развитию данный процесс получил в связи с пандемией в 2020 году. Образовательный процесс претерпел кардинальные изменения, что породило множество проблем, связанных с недостаточной разработанностью принципов цифровой дидактики, с неготовностью университеты обеспечить необходимые условия для массового онлайн-образования. Цифровое образование — это инновационное объединение современных технологий и цифровых инструментов, способствующее прогрессу преподавания и обучения.

Идет цифровая трансформация страны и цифровая эволюция экономики и общества возможна только через цифровое образование. Концепция цифрового обучения не нова и существует в различных формах уже много лет, но когда пандемия COVID-19 приостановила очное обучение, ее значение многократно возросло. Большинство учебных заведений принимают цифровое образование в качестве решения, в то время как традиционные классные комнаты на некоторое время отходят на второй план из-за преобладающей в настоящее время пандемии. Цифровое образование рассматривается как альтернатива традиционному процессу обучения мелом и разговорами.

Появление Интернета и постоянно развивающиеся технологии сделали обучение интерактивным, увлекательным, мотивирующим и удобным. Образование больше не

ограничивается учебниками и классными комнатами; он стал объединением технологий, инновационного обучения и цифрового контента. Интернет стал намного доступнее и доступнее, и это должно привести к большому слиянию цифровых и традиционных методов обучения. Правительство активно участвует в принятии важных мер по реализации политики, которая будет способствовать развитию рынка цифрового образования в Индии. Прилагаются усилия для повышения уровня цифровой инфраструктуры в Индии, чтобы облегчить использование инновационных образовательных инструментов. В ближайшем будущем в цифровом образовании, как и во всех других секторах, произойдут заметные изменения в функционировании образовательных учреждений. Множество возможностей, открывающихся благодаря цифровому образованию, расширят возможности системы образования страны.

Преимущества цифровой системы образования:

Индивидуальный опыт обучения: основным недостатком традиционной системы образования является то, что многие учащиеся испытывают недостаток интереса, когда они не могут догнать остальную часть класса. Современный цифровой формат позволяет преподавателям настраивать учебный материал в зависимости от скорости обучения и способностей человека. Влияние образовательных программ растет с цифровизацией системы образования.

Учащиеся становятся умнее: знакомясь с новыми средствами обучения и технологиями, учащиеся развивают эффективные навыки самостоятельного обучения. Система цифрового образования позволяет учащимся анализировать то, что им нужно знать, чтобы иметь возможность искать и использовать онлайн-ресурсы. Это играет важную роль в повышении их эффективности, способности к обучению и продуктивности.

Неограниченная информация: мир Интернета огромен и наполнен информацией, большая часть которой находится в свободном доступе. Появление цифрового образования позволило учащимся исследовать и использовать этот кладезь знаний. Раньше студенты полагались на ограниченные источники информации, но теперь, благодаря растущей популярности системы цифрового образования, отсутствие необходимой информации больше не является препятствием для поиска знаний.

Умные классы: метод мелом и разговором ушел в прошлое, и учителя используют более технически подкованные методы, чтобы помочь учащимся понять, что обучение может быть инновационным и увлекательным. Современные классы оснащены телевизором или проектором, что позволяет легко перейти от обычного занятия в классе к интерактивному цифровому занятию. Это может заставить студентов уделять больше внимания, поскольку они хорошо знакомы с цифровым миром.

Цифровое обновление: в мире, который постоянно развивается с точки зрения технологий, методы и информация могут легко устареть, поскольку всегда появляется что-то новое. Оснащение студентов обновленной информацией и другими темами, связанными с предметом, больше не вопрос выбора, а обязательный процесс. Студенты проводят большую часть своего времени со своими телефонами и ноутбуками, поэтому они должны быть хорошо осведомлены о технологиях.

Обучение с высокой вовлеченностью: традиционная система образования предоставляет ограниченные возможности для вовлечения, поскольку ее силы на работе включают в себя ограниченные факторы, такие как учебники, инструктор и рукописные заметки, в то время как цифровая система образования предлагает широкий выбор возможностей для обучения. Неограниченная доступность ресурсов делает каждую сессию чрезвычайно инновационной и увлекательной. Интерактивные и игровые учебные занятия привлекают больше студентов.

Плюсы цифрового образования

➤ Студенты начнут больше работать самостоятельно. Им больше не будут разжевывать информацию в школе. Они будут сами ее искать, учиться применять и распространять.

➤ Больше не придется тратить бумагу, таскать учебники, заводить тетради. Во-первых, все это носить нецелесообразно и неудобно. Во-вторых, планета скажет спасибо.

➤ Родителям не придется сдавать деньги на шторы, новые парты, бассейн (то есть на машину директору). Даже за учебники вряд ли придется платить, если только государство и школы не захотят продавать электронные учебные материалы по подписке через App Store.

➤ Учебная программа будет развиваться стремительнее. Больше не будет ограничений в виде изданных книг и пособий. Самая актуальная информация будет всегда под рукой, а IT-технологии будущего помогут создавать уроки все более разнообразными и захватывающими.

➤ Зуммеры и их дети погружены в мир технологий, и новые преподаватели будут подкованы в той сфере, где учащиеся уже чуть ли не с рождения спецы.

➤ Мир лишится технологий только в случае ядерной войны или падения метеорита. Если эти события нас не настигнут, то стоит с ними быть «на ты». Даже если не особо и хочется.

Минусы цифрового образования

➤ Некоторые преподаватели считают, что технологии будут отвлекать детей от обучения. Исследования подтверждают, что даже взрослых уведомление в смартфоне может сбить с толку. На учителей кладется обязательство сделать уроки интереснее ленты в Тик Ток. И это будет трудно.

➤ Технологии могут негативно повлиять на коммуникационные навыки детей. Были проведены различные эксперименты, доказывающие, что смартфоны и другие гаджеты мешают «живому» общению. Но это не повод отказываться от цифровизации. Это повод внедрить другие виды активности, где требуется общение с глазу на глаз в реальности.

➤ Онлайн-уроки легче прогуливать. Достаточно отключить веб-камеру в большой «аудитории» и лечь спать. Но разве это проблема? Не хочет ребенок учиться, пусть не учится. Привить ему дисциплину смогут только родители.

➤ Умственное и физическое развитие замедлятся. Меньше активности как для мозга (чаще можно обратиться за информацией в сети), так и для тела (меньше прогулок и занятий физкультурой в школе) может негативно сказаться на людях будущего.

Избежать цифровизации образования не получится, как и не удалось это повернуть с любой другой сферой деятельности человека. Технологии всех увлекают за собой в будущее, а людям необходимо подготовиться к этому и быстро приблизиться.

Вполне естественно, что процесс перехода в новую эру, зависит от технических средств и квалификации специалистов. Нужно сделать большую работу, чтобы уровень образования не использовался. Инициатива судебного разбирательства уже принята.

Постановлением Правительства страны от 30 августа текущего года утверждена Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года.

Целью перехода на цифровое образование через ИКТ (информационно-коммуникационные технологии) в общеобразовательных учреждениях общего среднего образования является изменение форм и методов обучения и приведение их в соответствие с современными требованиями.

Согласно проекту, Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан реализуется в три этапа: 2023 – 2026, 2027 – 2030 и 2030 – 2040 годы [8].

Переход на цифровое образование в Республике Таджикистан будет сосредоточен на общем среднем образовании, а также охватит все остальные этапы обучения. Переход разрабатывается с учётом развития общества и модернизации системы образования и охватывает, в частности, национальные и человеческие ценности, научно-технические достижения.

С внедрением цифрового образования формат управления образовательными учреждениями постепенно изменяется. В образовательных учреждениях формируется так

называемое цифровое пространство. В будущем будут использоваться электронные газеты, электронные табло с интерактивным содержанием, компьютеры и планшеты.

В процессе реализации Концепции педагог будет выполнять роль «посредника». Это — личность, которая напрямую передает знания, и ученики и студенты должны «копировать» каждое действие.

Портал сам по себе хранит цифровые учебные материалы, а учащиеся получают к нему доступ. Одна из них — электронная библиотека. Библиотека размещается на сервере, и читатели используют её бесплатно. Кроме того, учащиеся смогут использовать книги через мобильный телефон и планшет. На портале также размещаются видео уроки. Мы снимем процесс обучения учителей с хорошим опытом, разместим его на сервере и представим читателям. Учащиеся могут смотреть уроки по телефону или планшету. Учащимся также будет представлен отснятый материал в виде диска.

Задачи концепции перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан являются — повышение квалификации учителей в области цифровых технологий, развитие обучения с использованием цифровых и онлайн-технологий, реализация программ цифрового образования и понимание новой системы образования.

Одной из задач целей устойчивого развития до 2030 года является обеспечение всех девочек и мальчиков полноценным бесплатным, равным и качественным образованием на начальном и среднем уровнях с эффективными результатами обучения и устойчивым ростом числа молодёжи и взрослых с соответствующими навыками для трудоустройства, достойной работы и предпринимательства. Также все образовательные учреждения получают широкий доступ к Интернет-ресурсам и компьютерному оборудованию.

Также будет налажено предоставление интернет-материалов по большинству дисциплин и широкое внедрение интерактивных форм обучения с использованием ИКТ, в том числе дистанционное (онлайн) обучение и развитие базовых учебных программ на таджикском языке и другое.

Литература

1. N. A. Dobrolyubova State Linguistics University of Nizhny Novgorod, Higher School of Translation and Interpreting, Nizhny Novgorod, Russia
2. Engineering Education - a Pilot Study on Students' E-skills. Science Direct. Procedia Manufacturing. 32, 2019. 1051-1057.
3. Esther Wojcicki & Izumi Lance, 2015. Moonshots in Education: Launching Blended Learning in the Classroom. San Francisco: Pacific Research Institute.
4. Вербицкий А.А., Калашников В.Г. Категория «контекст» в психологии и педагогике. — М.: Логос, 2010.
5. Вербицкий А.А. Воспитание в современной образовательной парадигме // Педагогика. — 2016. — № 3. — С. 3-16.
6. Вербицкий А.А. Теория и технологии контекстного образования. Учебное пособие. — М., МПГУ, 2017.
7. Вербицкий А.А. Теория и технологии контекстного образования. Учебное пособие. — М., МПГУ, 2017
8. Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года. - НИАТ «Ховар» / 07.09.2022

Комилов Сухроб Содикҷонович, ассистенти кафедраи сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Донишқадаи байналмилалӣи ДБССТ (Тоҷикистон, Хучанд)
E-MAIL: mr.suhrob94@gmail.com

ДУРНАМОИ РУШДИ ҶАҶОЛИЯТИ ИҚТИСОДИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола асоснок карда шудааст, ки тадбирҳо оид ба рушди соҳаҳои арзиши иловадошати Тоҷикистон, аз қабилӣ кишоварзӣ, нассочӣ, маъдан, металлургия, истеҳсоли масолеҳи сохтмон, таҳияи механизмҳои мушаххаси муносибатҳои субъектҳои ҷаҷолияти иқтисоди хориҷиро талаб менамояд. Қайд карда шудааст, ки амалҳои субъектҳои ҷаҷолияти иқтисоди хориҷии Тоҷикистон бояд дар доираи бизнес-нақшаи ягона равона карда шуда, дар Консепсияи ҷаҷолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати техникӣ ва иқтисодӣ асоснок бошанд.

Вожаҳои калидӣ: ҷаҷолияти иқтисоди хориҷии, муносибатҳои иқтисодӣ, кластери содиротӣ, воридот, сармоягузории хориҷӣ.

Қабули Стратегияи миллии рушд - 2030, инчунин Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2016-2020, қадами ҳалкунанда дар самти сиёсати мутавозини банақшагирии стратегӣ дар доираи татбиқи стратегияи дарозмуддат ва барномаҳои рушди соҳаҳо мебошад. Дар Стратегияи миллии рушд шартҳои сенариявии рушди дарозмуддати иҷтимоӣ иқтисодӣ шарҳ дода шуда, нишондиҳандаҳои дурнамои бахшҳои иқтисодиёт барои 15 соли оянда, аз ҷумла дар самти рушди ҷаҷолияти иқтисодиёти хориҷӣ ифода карда шудаанд.

Ҳангоми муайян кардани афзалиятҳои рушд ҳам омилҳои дохилӣ ва ҳам вазъи кунунии иқтисоди ҷаҳонӣ ба назар гирифта мешаванд, инчунин Ҳадафҳои рушди устувор, ки аз ҷониби СММ тасдиқшуда ба назар гирифта шудаанд. Ҳуҷҷати стратегӣ, ки самти рушди иҷтимоӣ иқтисодии ояндаи ҳар кишварро муайян мекунад, ба ин принципҳо асос ёфтааст.

Бо мақсади риояи принципи марҳилавии рушди иқтисодиёт, дар СМР-2030 се давраи панҷсола барои ноил шудан ба мақсад ва вазифаҳои пешбинишуда ҷудо карда шудааст. Агар марҳилаи аввал ба татбиқи тадбирҳо оид ба гузариш ба модели нави рушди иқтисодӣ, ки ба сармоягузорӣ ва рушди соҳаҳои содиротнигаронида ва воридотивазкунӣ нигаронида шуда бошад, марҳилаи дуюм афзоиши сармоягузориҳо (мустақими хориҷӣ ва ватанӣ) ба бахши воқеии иқтисодиёт ва инфрасохтор, аз ҳисоби баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҷолибияти сармоягузории кишвар аз рӯи натиҷаҳои татбиқи нақшаҳои зинаи аввал, равона карда шудааст. Дар навбати худ, ҷаҷолнокии сармоягузорӣ метавонад ба саноатикунони босуръати кишвар мусоидат намуда, рақобатпазирӣ маҷмааи иқтисоди хориҷиро афзоиш диҳад ва нерӯи рушдро дар асоси дониш ва инноватсия ба вучуд орад, ки ноил шудан ба ин ҳадафҳо дар марҳилаи сеюми стратегия муайян шудааст.

Тоҷикистон дорои иқтисодии бузурги рушди захираҳои табиӣ мебошад. Рушди ин захираҳо, сармоя ва вақти зиёдро талаб мекунад. Тоҷикистон то имрӯз танҳо 5% иқтисодии гидроэнергетикӣ худро истифода мебарад, қариб ҳеҷ гуна захираҳои табиӣ истифода нашудаанд (танҳо кони тилло, нуқра, мис, сурб ва дигар металлҳо истихроҷ мешаванд). Иқтисодии рушди соҳаи истихроҷи кӯҳӣ бо роҳи бунёди корхонаҳои нав танҳо дар 7-8 соли охир ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба беш аз 20% оварда расонид. Дар мамлакат имкониятҳои васеъ барои рушди соҳаи кишоварзии органикӣ ва истеҳсоли хӯроки консервшуда мавҷуданд, кишвар барои сайёҳон ҷолиб мебошад.

Ин соҳаҳои номбаршуда ба қувватҳои ояндаи муносибатҳои кластери комплекси иқтисодии хориҷӣ ва инчунин ба занҷираи арзиши иловашуда дохил карда мешаванд. Маҳз тавассути тавсеаи сармоягузории хусусӣ ва давлатӣ дар ин соҳаҳо, Тоҷикистон метавонад маҷмааи худро дар тақсими байналмилалӣи меҳнат ва кооператсияи саноатӣ пайдо кунад.

Ин ва дигар нуктаҳо бояд дар Концепсияи фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин Стратегияи рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ки дар асоси Стратегияи миллии рушд-2030 таҳия шаванд, нишон дода шаванд.

Муайян намудани принципҳои зерини фаъолияти иқтисоди хориҷии Тоҷикистон муҳим аст:

- мувофиқати афзалиятҳои интихобшуда оид ба рушди иқтисодиёти кишвар ва гузариш ба модели индустриалӣ-аграрӣ ва диверсификасияи истеҳсолот;

- иштироки давлат дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, таҳкими функцияҳои танзимкунандаи он, дастгирӣ ва ғимояи ҳамаҷонибаи манфиатҳои истеҳсолкунандагони ватанӣ дар бозорҳои хориҷӣ;

- ноил шудан ба рақобатпазирии байналмилалӣ иқтисодиёт, корхонаҳо ва маҳсулоти ватанӣ дар дурнамо;

- дарёфт ва мустаҳкам намудани мавқеи дарозмӯҳлати содиркунандагони ватанӣ дар бозорҳои хориҷӣ;

- ташкили кластерҳои саноатӣ бо иштироки сармоягузори хусусии ватанӣ ва хориҷӣ, танзими сармоягузори соҳаҳои стратегӣ иқтисодиёт;

- тадриҷан гузаштан ба содироти маҳсулоти саноатии бо арзиши иловашуда.

Нишон додани тадбирҳо оид ба рушди соҳаҳои арзиши иловашудаи Тоҷикистон, ба монанди кишоварзӣ, нассочӣ, маъдани кӯҳӣ, металлургия, истеҳсоли масолеҳи сохтмон, инчунин дар оянда истеҳсоли таҷҳизот барои соҳаи технологияи баланд, таҳияи механизмҳои мушаххаси алоқамандии субъектҳои фаъолияти иқтисоди хориҷиро талаб мекунанд.

Чунин механизми асосӣ, ба фикри мо, ташкили кластерҳои саноатии ба содирот нигаронидашуда мебошад.

Бо мақсади ташаккули кластерҳои саноатӣ дар панҷ соли оянда, бояд давлат пеш аз ҳама шароити мусоид муҳайё созад. Гузашта аз ин, муҳим аст, ки онҳо ба як қаламрави муайян тааллуқ надошта бошанд, мисли минтақаҳои озоди иқтисодӣ, қаламрави тамоми кишвар бояд як минтақаи махсуси саноатӣ бошад.

Зарур аст, ки сармоягузори хориҷиро дар ташаккули ин кластерҳо тавассути кушодани филиалҳои ширкатҳои фаромиллалӣи кишварҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққиро ҷалб намуд. Ҳамзамон, бояд бахшро муайян кард, ки дар он корхонаҳои ватанӣ ва филиалҳои ширкатҳои фаромиллалӣ ширкат хоҳанд кард:

- барои соҳаҳои истеҳсолоти баланди технологӣ: таҳвили маҳсулоти нимтайёр ё ҷузъҳо барои маҳсулоти ниҳой;

- барои кластери агросаноатӣ: ҳадамоти нақлиёт ва логистика барои содироти маҳсулоти тайёри коркардшудаи хоҷагии қишлоқ бо мақсади ташкили системаи содироти маҳсулоти органикии кишоварзӣ;

- барои кластери истихроҷи маъдан: истеҳсоли қисмҳо ё маҳсулоти нимтайёр, ки дар саноати металлургӣ, электротехникӣ ва электронӣ истифода мешаванд;

- барои кластери нассочӣ: таҳияи силсилаи арзиши изофа то ташкили либосҳои бофандагӣ ва дӯзандагӣ;

- барои кластери сайёҳӣ ва рекреатсионӣ: истифодаи брендҳои ширкатҳои ҷаҳонӣ, инчунин сохтани намудҳои нави маҳсулоти сайёҳӣ дар кӯҳистон.

Диверсификасияи ҷуғрофӣи робитаҳои иқтисоди хориҷии Тоҷикистон бояд ба ҳолат ва тамоюли зерин дар бозорҳои хориҷӣ муайян карда шаванд:

- афзоиши рақобати байналмилалӣ ва сиёсӣ;

- баромадан аз сиёсати кушодани пурраи бозори маҳсулоти воридотӣ ба сиёсати мӯътадили протекционизм бо далели ғимояи соҳаҳои ҷавон;

- ворид кардани самти фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ба бозорҳои кишварҳои рӯ ба тараққӣ (аз ҷумла Чин, Россия, Ҳиндустон, Қазоқистон, Ўзбекистон, кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ);

- истифодаи васеи имкониятҳо дар доираи барномаи «Як камар, як роҳ», Барномаи ҳамкориҳои иқтисодии минтақавии Осиёи Марказӣ, гурӯҳи ҳамгирии ИИАО ;
- дар робита ба ҷангҳои савдо байни кишварҳои бузурги ҷаҳон, тағир додани муносибатҳои иқтисодии хориҷии Тоҷикистон ба манфиати субъектҳои миллии маҷмааи иқтисодии хориҷӣ.

Ҳамин тариқ, таҳия ва татбиқи Консепсияи фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Стратегияи рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, инчунин барномаҳои дахлдори соҳавӣ оид ба густариши рабобити иқтисодии хориҷии кишвар ва субъектҳои хоҷагидорӣ, метавонанд барои ноил шудан ба ҳадди мақсадҳои гузошташуда дар баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллий, диверсификатсияи истеҳсолот ва содирот, инчунин ҷолибияти иқтисодиёти кишвар барои сармоягузори хориҷӣ мусоидат кунанд.

Ҳамзамон, зарур аст, ки тамоюли мавҷудаи муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ба назар гирифта шаванд, инчунин барномаҳои соҳавӣ рушдро бо нақшаҳои стратегии кишварҳои шарикӣ Тоҷикистон ва гурӯҳҳои ҳамгироӣ дар асоси принсипи шарикӣ дарозмӯҳлати стратегӣ ва истифодаи фишангҳои созидаи дипломатияи иқтисодӣ муҳим мебошад.

Адабиёт

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳо оид ба тақмил додани фаъолияти иқтисоди хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», 19 феввали соли 1997, № 111.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016- 2020» аз 26 ноябри соли 2016, № 503.
3. Каюмов Н.К., Назаров Т.Н., Махмудов И.И., Рахимов Р.К., Умаров Х..У. Глобализационные процессы и экономические проблемы Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2003. - №4. - С.18.
4. Солехзода А.А., Саидмуродова М.А., Гулмамадов А.В. Внешнеэкономический комплекс Таджикистана: индексный структурный анализ гипертрофированности состояния // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. - №80 – С.14-24.

Коситова Умеда Одилбоевна

дотсенти кафедраи молия ва қарзи Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Хуҷанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон. + 992 92 910 24 42. E-mail: zaza_76@inbox.ru.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ВА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ ОН ДАР ДАВРАИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Молияи давлатӣ дар шароити бозор доираи асосии низоми молияи мамлакатро ба миён оварда, давлатро бо манбаъҳои молиявии зарурӣ таъмин менамояд. Вай инкон медиҳад, ки вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсии ба дӯш доштаи давлат дар амал тадбиқ карда шаванд.

Дар шароити иқтисоди бозор давлат муайянкунандаи қоидаи рафтор буда, бо моликияти манбаъҳои молиявии дар ихтиёри хеш дошта, на танҳо уҳдадори худро амалӣ мегардонад, балки ҳамчун соҳибкоре, ки манфиати худ ва субъектҳои иқтисодиётро ҳифз менамояд, баромад мекунад.

Давлат ҳамчун вазифадору соҳибкор як қисми боигарии миллии мамлакатро дар ихтиёри хеш нигоҳ дошта, онро вобаста ба ҳалли сиёсати иқтисодӣ тақсим ва аз нав тақсим менамояд, тавассути он ҳолати иқтисодию сиёсии инкишофи иқтисодро ба маҷрои талаботи ҷамъиятӣ мувофиқ гардонида, сатҳи муайяни рақобатро таъмин менамояд. Нисбат ба

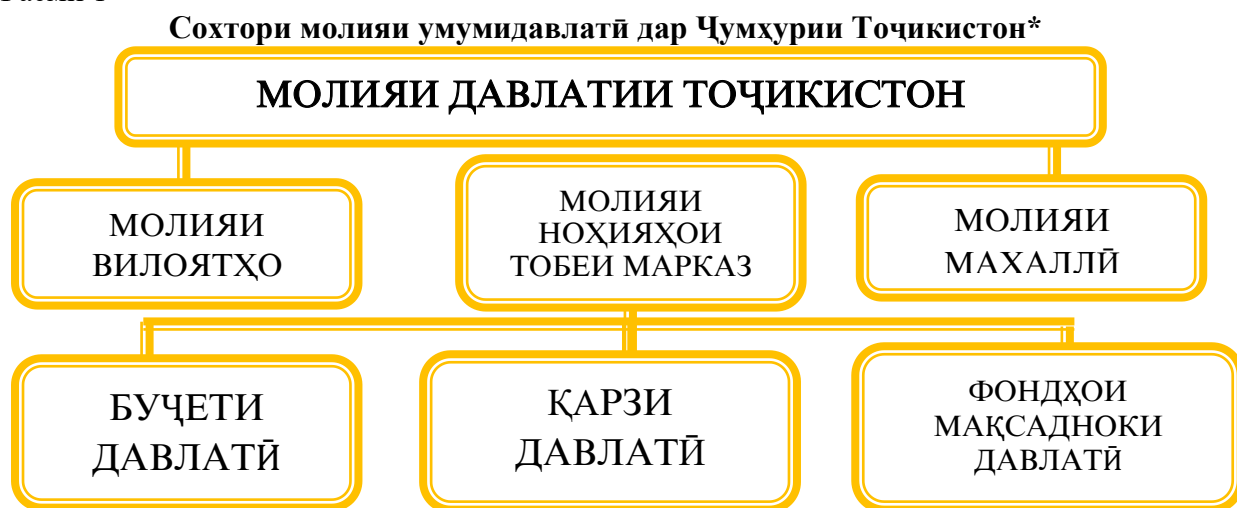
бучети давлатӣ молияи давлатӣ муносибатҳои васеътари иқтисоди молиявиро ифода менамояд.

Муносибатҳои молиявии давлатӣ натавонанд муносибатҳои бучетию таваккал, балки муносибати суғуртавию моликияти давлатиро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт дар бар мегирад.

Вобаста ба инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда молияи давлат зудҳаракат буда, равиши пешрафти илмию техниро ифода менамояд. Бинобар ин, вобаста ба моҳияти иқтисодӣ молияи давлат муносибатҳои пулиро нисбат ба тақсиму азнавтасими арзиши маҷмуи маҳсулоти миллӣ (МММ) ва қисми боигарии миллӣ ифода менамояд. Давлат ва корхонаҳои ба он тааллуқдошта, на танҳо сарчашмаи фароҳамоварии захираҳои молиявӣ, балки манбаи васеънамоии истеҳсолот, қонеъгардонии болоравии талаботи иҷтимоию маданияи аъзои ҷамъият, талаботи мудрофияи мамлакат ва идораи он ба ҳисоб мераванд. Вобаста ба талаботи гуногуни функционалии зинаҳои номбаркардашуда давлат метавонад бо ёрии манбаъҳои молиявии худ як қатор мушкilotи иқтисодӣ-иҷтимоии соҳавӣ ва минтақавиро ҳал намояд.

Муносибатҳои молиявии мазкурро ба тариқи зайл чунин гуруҳбандӣ намудан мумкин аст (нигаред ба расми 1).

Расми 1

*Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар низоми молияи давлат мавқеи асосиро молияи корхонаҳо ишғол менамояд. Вобаста ба сатҳи инкишоф ва тақомули техниро технологӣ ба корхонаҳои дар ихтиёри давлат буда, на танҳо масъалаҳои иқтисодию иҷтимоии худӣ корхонаҳо, балки масоили миллӣ ва иқтисодии ҷаҳон, яъне раванди ҳамгирӣ, супориш ва фармоишҳои давлатӣ, қарзи давлат, харидаи давлатӣ, сатҳу дараҷаи рушд, воридоту содирот ва ғайра дохил мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ фондҳои ғайрибучетии давлат фаъолият мекунанд, ки ҳамчун фондҳои мақсадноки давлат маънидод мегарданд. Ҳамаи фондҳои мақсадноки давлат дар низоми бучети давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷоя карда шуда, бучети суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаро ташкил медиҳанд.

Фондҳои мақсадноки давлат гуфта, фонди маблағҳои пулие фаҳмида мешаванд, ки мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби даромадҳо ё бо роҳи ҷудо кардани маблағ аз намудҳои мушаххаси даромад ташкил ёфта, барои амалӣ гардидани ин ё он мақсад истифода мешаванд.

Бучети фондҳои мақсадноки давлат ба бучети давлат дохил карда шуда, онро Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои соли навбатии молия баррасӣ намуда, сипас тасдиқ менамояд.

Чамъоварӣ ва назорати пардохтҳои ҳатмиро ба буҷети фондҳои мақсадноки давлат Кумитаи андоз амалӣ мегардонад.

Маблағҳои фондҳои мақсадноки давлат танҳо барои иҷрои амалҳои истифода мешаванд, ки бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи буҷети фондҳои мазкур муайян гардида, бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои соли навбатии молия тасдиқ карда шудаанд.

Буҷетҳои фондҳои мақсадноки давлатӣ аз ҷониби мақомоте, ки ин фондҳоро идора менамоянд, мутобиқи низомномаи фондҳои мазкур тибқи тартиб ва муҳлатҳои муқаррарнамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда мешаванд.

Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи фондҳои мақсадноки давлатро Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд.

Марҳилаҳои пайдоиши молия:

Марҳилаи аввал: Иқтисоддонҳо ва таърихшиносон пайдоиши молияро ба ташаккул ва рушди муомилоти пулӣ ва даҳлати давлат ба онҳо мансуб медонанд.

Аввалан, дар Аврупои Марказӣ - дар натиҷаи якумин инқилоби буржуазӣ тартиботи монархӣ пайдо шуд (асрҳои XVI-XVII). То ин давра сардори давлат моликияти давлатро ҳамчун моликияти худ мепиндошт. Баъди асрҳои XVII, кашонидани боигариҳои зиёд аз мамлакатҳои мустамлика ба давлатҳои монархӣ, ки дар дилхоҳ вақт метавонистанд ҳамчун сармоя истифода шаванд, боиси пайдо шудани низоми истифодаи фондҳои пулӣ гашт. Аз ин рӯ, давлатҳои монархӣ маҷбуран қонунҳоеро қабул карданд, ки ба пайдоиши муомилоти молия пулӣ асос гузошт. Дар натиҷаи даҳлати давлат, ҳамчун мақомоти идоракунандаи кишвар фондҳои натуравӣ ва пулии марказонидашуда пайдо мешуд, ки баъдан онро буҷет меномиданд. Аз ин ҷо бар меояд, ки аломатҳои аввалини пайдоиши молия - ин ба вуҷуд омадани фондҳои натуравӣ ва фондҳои маблағҳои пулии умумидавлатӣ ба ҳисоб мераванд.

Марҳилаи дуюм: Бавуҷудой ва истифодабарии буҷет - бо низоми муайян алоқаманд аст, ки раванди он аз тарафи мақомоти олии идоракунандаи давлат назорат ва танзим карда мешуд. Бо ташаккули низоми давлатдорӣ ва таҳкими қонуният дар онҳо ин равандҳо ба ҳукми қонун дароварда мешуданд.

Дар ин давраҳо ҷаҳор намуди асосии хароҷотҳои буҷет муайян ва чунин номгузорӣ шуда буданд:

- хароҷотҳо барои мудофияи мамлакат (хароҷотҳои мақсади ҳарбӣ- амниятӣ дошта);
 - хароҷотҳо барои идоракунии давлат (хароҷотҳо барои подшоҳон ва амалдорони онҳо дар маҳаллу минтақаҳо);
 - хароҷотҳо барои иқтисодиёти ҷомеа (барои сохтмони бино ё корхонаҳое, ки манфиатҳои умумидавлатӣ доштанд);
 - хароҷотҳо барои ҳалли ҷиҳатҳои иҷтимоӣ (барои нигоҳубини як қисми аҳоли)
- ин дар таркиби буҷети асрҳои XIX маблағи ночизро ташкил медод.

Оид ба масъалаҳои назариявии низоми молиявӣ дар замонҳои гуногун намояндагони мактабҳои иқтисодӣ низ инчунин ақидаҳои худро доштанд.

Меркантилизм чун таълимоти мактаби нахустини иқтисоди сиёсӣ буд, ки дар шароити ҳукмронии шаклҳои натуравии истеҳсолот, иқтисодиёти парокандагашта ва маҳдуди феодалӣ ба вуҷуд омадааст. Ҳамин тавр, боигарии мамлакатро меркантилистон дар пул - тилло ва нукра, манбаи боигариро бошад, дар муомилот - савдои хориҷӣ медиданд. Мувофиқи ақидаи онҳо дар савдои хориҷӣ тавассути муомилоти нобаробар тавозуни ғайри савдо амалӣ гардонидани мешавад. Ақидаи меркантилистон доир ба пул (танга), савдо, сарват ва мувофиқи мақсад будани барзиётии содирот нисбат ба воридот доимо дар номи асарҳои онҳо зоҳир мешуд. Чунончи асари Б. Даванзати «Хониш дар бораи танга» (1582), Т. Мен «Сарвати Британия дар савдои хориҷӣ ё тавозуни савдои хориҷии мо чун принсипи боигариамон» (1664), Ҷон Ло «Таҳлили пул ва тиҷорат» (1705), Г. Скаруффи «Мулоҳиза оид ба танга ва мутаносибии ҳукукии байни тилло ва нукра» (1582), Р.

Кантильон «Очеркҳо оид ба табиати тичорат» (1755) ва ғайраро номбар кардан мумкин аст [3, 91].

Дар баробари ба охир расидани чараёни ғункунии ибтидоии сармоя самти дигари инкишофи афкори иқтисодӣ - таҳлили чараёни истехсолоти моддӣ чун сарчашмаи боигарии мамлакат мушоҳида гардид. Алалхусус, дар асри XVIII танқиди ақидаҳои меркантилистӣ оид ба манбаи сарват будани соҳаи муомилот равнақ гирифт.

Мактаби нав - мактаби физиократҳо дар Фаронса дар нимаи асри XVIII ба вучуд омад. Асосгузор ва роҳбари мактаби физиократҳо Франсуа Кенэ (1694-1774) мебошад. Пайравони таълимоти ӯ шахсони маъруфи замонааш ба монанди Анн Роберт Жак Тюрго (1727-1781) - вазири молияи Фаронса дар давраи салтанати Людовики XV, Дюпон де Немур (1739-1817) - ношири «Маҷаллаи кишоварзӣ, тичорат ва молия», ашрофзода Виктор Мирабо (1715-1789), ки барои китоби ба андоз бахшидаю ба муқобили заминдорони калон равона кардааш дар калъаи Венсенск маҳбус шуд [4, 360].

«Ҷадвали иқтисодӣ»-и Ф. Кенэ дар таърихи назарияи иқтисодӣ таҷрибаи нахустини таҳлили илмӣ раванди истехсолоти ҷамъиятӣ на ҳамчун ҳодисаи ягона, балки чараёни пай дар пай такрорнашаванда, чараёни такроркунии истехсолот ва муомилот мебошад. Ӯ, аввалин шуда таркиби маҷмуаи маҳсулоти ҷамъиятӣ ва ҳаракати унсурҳои он, чараёни такрористехсоли тамоми сармояи ҷамъиятиро ба сифати шартӣ раванди нави истехсолот таҳлил намуд. Нуқтаи ибтидоии чараёни такрористехсол дар «Ҷадвали иқтисодӣ» ҳосили солонаи зироат аст. Он нишон медиҳад, ки чӣ тавр байни синфҳои ҷамъиятӣ маҷмуаи маҳсулоти ҷамъиятӣ тақсим мешавад, даромади онҳо ба вучуд меояд ва чӣ тавр байни синфҳо даромад ба маҳсулот иваз карда шуда, ҷои хароҷоти ҳар як синф ҷуброн мешавад [4].

Асосгузори мактаби классикии иқтисоди сиёсӣ дар Инглистон Ульям Петти (1623-1687) буд. Ба қалами ӯ чандин асарҳои иқтисодӣ тааллуқ доранд, ки дар байни онҳо «Рисола дар бораи андозҳо ва пардохтҳо», (1662), «Сухан аз хирадмандон» (1664), «Ҳар чиз дар бораи пул» (1682) ва ғайра мавқеи маҳсус ишғол менамоянд. Дар асари «Рисола дар бораи андозҳо ва пардохтҳо» Петти ба тариқи мушаххас мавзуи иқтисодии алоқамандии сарватро бо муносибатҳои иқтисодӣ муайян намудааст [6]. Дар ин рисола тавсифи таълимоти меҳнатии арзиш ва қонуни арзиш, инчунин маълумот оид ба шаклҳои асосии даромад дар ҷамъияти сармоядорӣ равшан нишон дода шудаанд [6].

Рақамикунонии иқтисодиёт ҳамеша дар меҳвари таваҷҷӯҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ барои рушди минбаъдаи соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ниҳоят муҳим мебошад [1].

Аз ин лиҳоз, вобаста ба ҳадафи мазкур ҳалли як қатор вазифаҳо пеш гузошта шудааст:

- ✓ таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ амалии рушди иқтисодиёти рақамӣ;
- ✓ мушаххаснамоии мушкilotи ба рушди иқтисодиёти рақамӣ таъсиррасон;
- ✓ пешниҳоди тавсияҳо ҷиҳати рушди инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ ва ғайраҳо.

Дар таҳқиқоти пажӯҳишгарони хориҷӣ ва ватанӣ бо мафҳуми «ҷаҳони рақамӣ», «ҷомеаи иттилоотӣ», «фазои иттилоотӣ», «ҷомеаи донишбунёд», «ҷомеаи баъдисаноатӣ», «ҷомеаи технологиябунёд», «ҷомеаи вертуалӣ - маҷозӣ», «олами виртуалӣ - маҷозӣ», «иқтисодиёти сабз», «иқтисодиёти шабакавӣ», «иқтисодиёти интернетӣ», «иқтисодиёти иттилоотӣ», «иқтисодиёти инноватсионӣ» ва «иқтисодиёти нав» вохӯрдан мумкин аст. Асоси пайдоиши мафҳумҳои зикргардидаро татбиқи технологияҳои рақамӣ, яъне рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ташкил дода, онро ҳамчун падидаи навбатӣ дар ташаккули иқтисодиёти зудрушдкунандаи муосир номидан мумкин аст, ки боиси ба миён омадани мафҳуми «иқтисодиёти рақамӣ» гардидааст.

Таҳлили маводҳои илмӣ шаҳодат медиҳад, ки иқтисоди рақамӣ (веб, иқтисоди интернетӣ ё иқтисодиёти электронӣ) фаъолияти иқтисодии бо татбиқи технологияҳои рақамӣ асосёфта

мебошад. Технологияҳои рақамӣ асоси рушди иқтисодиёт буда, мавқеи он дар ташаккули соҳаҳои иқтисодиёт ба тадриҷ боло меравад. Татбиқи технологияи рақамӣ имконият медиҳад, ки дар баробари таъмини самаранокии равандҳои истеҳсолот ва бизнес ҳолати рушди иқтисодиёт куллан тағйир ёфта, дар заминаи он тарзи ҳаётугузаронӣ, маданият ва рафтори ҷамъиятӣ низ дигаргун шаванд. Аз ин ҷо, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки барои таъмини рушди устувори иқтисодиёт истифодаи мақсадноки технологияҳои рақамӣ ва таҳқиқи масъала хеле муҳим мебошад [5, 105-107].

Иқтисоди рақамӣ фаъолияти истеҳсоли ва иқтисодие мебошад, ки унсуре асосии он миқдори зиёди маълумоти рақамист. Коркарди онҳо метавонад самаранокии равандҳои истеҳсол, ташаккули ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин системаи идоракунии корхонаҳоро беҳтар созад [7, 793-796].

Қайд кардан зарур аст, ки яке аз шартҳои муҳим барои идоракунии молияи давлатӣ дар иқтисоди рақамӣ амнияти иттилоотӣ мебошад. Бо вучуди афзоиши шумораи шабакаи Интернет, афзоиши ҳиссаи ҷавонон ва калонсолоне, ки дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ малака доранд, устувор нест ва он ҳам дар категорияи калонсолони аҳоли ва ҳам дар ҷавонон тамоюли манфӣ дорад.

Ин далел танҳо зарурати он аст, ки давлат бояд ба рушди малакаҳои аҳоли дар муҳити электронӣ мусоидат кунад, на танҳо аз он сабаб, ки ин ҳадафи барномаи Миллии "Иқтисоди рақамӣ" аст, балки аз он сабаб, ки он имкон медиҳад, ки дар дигар соҳаҳои илм, ки имрӯз маъруфияти бештар пайдо мекунанд ва мутахассисони баландсифатро талаб менамоянд, таъсири муасирро ба даст оранд (масалан, зеҳни сунъӣ, муҳандисии молиявӣ ва ғайра).

Бо вучуди ин, бояд илова кард, ки ба ғайр аз баррасии вазъият дар сатҳи дохилии кишвар, аз мадди назар рақибони асосиро дар арсаи иқтисодии ҷаҳонӣ мадди назар кардан лозим нест. Ба низоми молиявӣ на танҳо "ҷангҳои иқтисодӣ" байни ширкатҳои калони молиявӣ, балки тағйирёбии бозорҳои фондӣ ва асбӯрӣ низ таъсир мерасонанд, ки ин аз устувории пасти низоми молиявии кишвар шаҳодат медиҳад.

Аз ин рӯ, барои ба сатҳи нав баровардани низоми молиявии кишвар, дар он ҳолате ки иқтисодиёти кишвар аз содироти пойгоҳи захираҳо камтар вобаста мешавад, давлат бояд ба эҷоди маҳсулоте, ки арзиши иловашудаи баланд дорад, эътибор диҳад. Ин маҳсулоти меҳнати зеҳнӣ дар соҳаҳои гуногун мебошад, аз сармоягузорӣ ба соҳибкории хурд/миёна оғоз намуда, то таҳияи таъминоти барномавии сатҳи ҷаҳонӣ.

Бо шарофати техникаи ҳисоббарории электронӣ доираи васеи роҳҳо - вариантҳо барои рушди идоракунии молия дар сатҳи давлат/субъект/идоракунии маҳаллӣ пайдо мешавад. Бо ерии алгоритмҳои мураккаб ва таҳлили натиҷаҳои онҳо раванди идоракунии хавфҳои молиявии субъектҳои иқтисодиро беҳтар намуда, инчунин низоми автоматикунонидашудаи таҳияи бизнес-нақшаҳо, банақшагирии молиявӣ ва андозро барои ташкилотҳо инкишоф додан мумкин аст. Илова бар ин, самти хеле маъмул дар шароити муосир лоиҳаҳо оид ба ташкили платформаҳои ягона оид ба назорати мутамаркази селай пулӣ ва муодили он мебошанд.

Ҳолатҳои номбаршуда ба давлат имкон медиҳад, ки аз як тараф дар дохили кишвар назорат амалӣ гардонда шуда, аз тарафи дигар, ба як навъ мусобиқаи мусаллаҳона барои бартарии рақобат дар ҷаҳони рақамикунонӣ дар ояндаи наздик имконият пайдо гардад [2, 26-27].

Дар ҳулоса бояд қайд кард, ки дар назди давлат ҳалли вазифаи хеле душвор ба миён омада истодааст. То ҳол тақмили Барномаи "Иқтисодиёти рақамӣ" идома дорад, чунки ҷаҳони технологияҳои иттилоотӣ пайваستا меафзояд, аз ин рӯ, барои "дар ин тамоюлот" (тренд) қарор доштан, бояд пайваستا стандартҳои нави истифодаи ин ё он технологияро омӯхт, чунки дар робита ба он барои давлат мавҷудияти мутахассисони боэътимод хеле муҳим аст, ки метавонанд идоракунии самараноки молияи давлатиро амалӣ гардонда, роҳҳои минбаъдаи тақмил додани ҷузъҳои барномавии низоми мавҷударо таҳия кунанд [2, 26-27].

Рӯйхати адабиёт:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 21.12. 2021. // [Захираи электронӣ] - Тарзи дастрасӣ: <http://president.tj/node/19088>(Санаи воридшавӣ: 16.12. 2024 с).
2. Головкин В.В. Управление государственными финансами в цифровой экономике // Финансы и учётная политика, выпуск 3, 2021. – С. 26-27.
3. Исоматов Б., Каримбердиев О. Таърихи афкори иқтисодӣ. – Душанбе. 2005. – С. 91.
4. Кенэ, Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения: пер. с англ., фр., нем. / Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.-С. Дюпон де Немур. — Москва: Эксмо, 2008. — 1200 с.
5. Мирзоалиев А.А., Тӯлиев М.С., Холиқова П.И. Масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ // Серия общественных наук. «ВЕСТНИК ТГУПБП», выпуск 2 (95), 2023. - С. 105-107.
6. Петти У. Трактат о налогах и сборах. В кн. Антология экономической классики. - М.: Эконов, 1993. – 156 с.
7. Pomerantseva P.P., Lebedev D.A. The role of big data in the digital economy / P.P. Pomerantseva, D.A. Lebedev // Интеллектуальные ресурсы - региональному развитию. 2021. № 1. - С. 793-796.

***Коситова Умеда Одилбоевна** – дотсенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, ш.Хуҷанд Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 929-10-24-42. E-mail: zaza_76@inbox.ru*

***Амонов Саҳбон Сарватҷонович** – н. и. и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва таълими соҳибкории Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, ш. Душанбе Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+992)935-77-9-200. Email: a_sahbon@mail.ru*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И МЕХАНИЗМЫ ЕГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

В статье приведены сведения о теоретических основах исследования финансовой устойчивости предприятия и механизме ее обеспечения. Важность данной статьи проявляется в том, что в ней описывается эффективное управление финансовой устойчивостью предприятия, которое выступает в качестве элемента реализации управленческих функций. Именно таким образом снижается уровень финансовых рисков и достигается эффективность экономической деятельности, что способствует снижению финансовых рисков, а также приводит к повышению эффективности экономической деятельности.

Ключевые слова: финансовая стабильность предприятия, финансовое положение предприятия, платежеспособность, ликвидность.

Kositova U.O., Amonov S.S.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF RESEARCH ON THE FINANCIAL STABILITY OF AN ENTERPRISE AND THE MECHANISM OF ITS PROVISION

The article provides information on the theoretical foundations of the study of the financial stability of an enterprise and the mechanism of its provision. The importance of this article is manifested in the fact that it describes the effective management of the financial stability of an enterprise, which acts as an element of the implementation of managerial functions. This is how

the level of financial risks is reduced and the efficiency of economic activity is achieved, which helps to reduce financial risks and also leads to an increase in the efficiency of economic activity.

Keywords: financial stability of the enterprise, financial position of the enterprise, solvency, liquidity.

Дар шароити кунунии вазъи иқтисодиёт фаъолияти истеҳсолӣ-ҳочагидории ҳар як корхона дар зерӣ таваҷҷӯҳи шумораи зиёди иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ (аз мақомоти давлатӣ оғоз намуда, то корхонаҳои тиҷоратӣ ва шахсони инфиродӣ) қарор дорад. Чунки дар аксар ҳолатҳо иштирокчиёни мазкур ба натиҷаҳои фаъолияти ҳочагидории корхона диққати ҷиддӣ медиҳанд. Дар асоси мавҷудияти ин маълумоти баҳисобгирӣ, онҳо арзёбӣ намудани ҳолати молиявӣ ва вазъи ширкатро дар бозор ба нақша мегиранд.

Воситаи асосии ин амал таҳлили вазъи молиявии корхона дар маҷмӯъ мебошад, ки тавассути он ҳам алоқамандии беруна ва ҳам дохилии объекти таҳлилшударо объективона арзёбӣ карда, минбаъд дар асоси ин натиҷаҳо оид ба мавқеи он дар бозор ва рақобатпазирӣ қарорҳои мутавозин қабул кардан мумкин аст [1, с.6].

Ҷиҳати молиявии корхона яке аз меъёрҳои асосиест, ки ба рақобатпазирӣ таъсир мерасонад. Дар асоси ин арзёбии молиявӣ, ҳулосаҳо дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ ва ҷолибияти ягон намуди фаъолият бароварда шуда, қобилияти қарзии ширкат муайян карда мешавад.

Ҳангоми пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ сармояи ширкат дар робита бо тағйирот дар сохтори сарчашмаҳои молиякунонӣ ва зарурати ҷалби воситаҳо аз сарчашмаҳои беруна пайваста гардиш мекунад. "Ҳамаи ин вазъи молиявии корхонаро тавсиф мекунад, ки зухуроти берунии он сатҳи пардохтпазирӣ мебошад" [2, с.66].

Вазъи молиявӣ дар он ҳолат устувор ба шумор меравад, агар корхона қобилияти саривақт пардохт кардани қарзҳои худро дошта, аз ҳисоби воситаҳои худ фаъолият бурда, дар баробари ин дар шароити номусоид рақобатпазир ва пардохтпазир боқӣ монад.

Дар ҷадвали 1 ақидаи олимони дар бораи мафҳуми устувории молиявӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1

Ақидаҳои олимони гуногун оид ба устувории молиявӣ [3]

Ендовицкая А.В., Гиляровская Л.Т.	- қобилияти корхона барои амалӣ намудани намудҳои гуногуни фаъолият дар шароити тағйирёбандаи муҳити бозории хавфи соҳибкорӣ бо мақсади таҳкими афзалиятҳои рақобатии корхона, баланд бардоштани неқӯаҳволии соҳибкорон.
Ковалёв В.В.	- қобилияти субъекти ҳочагидор дар давраи дарозмуҳлат ҳам воқеан ва ҳам мақсаднок нигоҳ доштани сохтори молиявӣ.
Бочаров В.В.	- ин ҳолати захираҳои пулии он мебошад, ки дар он рушди устувори корхона асосан аз ҳисоби маблағҳои худӣ таъмин карда мешавад, дар ҳоле ки қобилияти пардохтпазирӣ ва қарзадонамӣ бо хатари ҳадди ақали соҳибкорӣ нигоҳ дошта мешавад.
Брянцев И.В.	- қобилияти низом барои бартараф кардани ҳолатҳои гуногуни бӯҳронӣ, дар ҳолати идома додани фаъолият, бидуни зарурати ба таври кулӣ тағйир додани вазифаҳо ва ҳадафҳои гузошташуда нисбат ба истеъмолкунандагон, ҳатто дар сурати эҳтимолияти оқибатҳои манфӣ.
Савицкая Г.В.	- қобилияти корхона барои рушд ва фаъолият дар шароити тағйирёбии муҳити дохилӣ ва хориҷӣ, нигоҳдории тавозуни дороиҳо ва уҳдадорӣҳо, кафолати ҷолибияти сармоягузорӣ, қобилияти пардохтпазирӣ дар муҳлати кӯтоҳ ва дар доираи хавҳои эҳтимолий.
Крылов С.И	- қобилияти корхона барои иҷрои амалиети пешбинишуда дар сатҳи муайян, новобаста аз таъсири омилҳои беруна ва дохилӣ, ки ба татбиқи онҳо монеъ мешаванд.

Никитина Н.В.	- дар он аст, ки ҳаҷми умумии даромад нисбат ба хароҷот зиёд буда, нишонаи устувории молиявӣ ба ақидаи муаллиф устувории сарчашмаи даромад ба шумор меравад.
Баскакова О.В.	- қобилияти субъекти хоҷагидор на танҳо дар нигоҳ доштани сатҳи кофии фаъолияти соҳибкорӣ, балки афзун гардонидани гардиш бо вучуди нигоҳ доштани пардохтпазирӣ ва ҷолибияти сармоягузорӣ дар доираи хавфи эҳтимолӣ - устувории молиявӣ ба шумор меравад.
Шеремет А.Д.	- устувории молиявиро ҳамчун сохтори қаноатбахши тавозун, ки натиҷаҳои молиявии фаъолияти хоҷагидории корхонаро инъикос мекунад, тавсиф менамояд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, нуқтаҳои асосии устувории молиявиро номбар менамоем:

- ҳаҷми кофии сармояи худӣ;
- пардохтпазирӣ ва бозоргирӣ;
- ҷолибияти сармоягузорӣ;
- мустақилият новобаста аз қарздиҳандагони беруна;
- сохтори тавозуни қаноатбахш;
- қобилияти фаъолият новобаста аз таъсиррасони омилҳо.

Устувории молиявӣ инъикоси дохилии сатҳи вазъи молиявии ширкат мебошад, ки ба қобилияти пардохтпазирии ширкат таъсир мерасонад. Хулоса, "устувории молиявӣ дар асоси тавозуни байни сохтори дороиҳо ва уҳдадориҳо, сатҳи даромад ва хароҷот, инчунин сатҳи пардохтҳо ва воридотҳо муайян карда мешавад" [4, с.52].

Устувории молиявии корхона ҳамчун қобилияти идома додан ва рушди тиҷорати худ дар муҳити тағйирёбандаи дохилӣ ва берунӣ, пардохтпазирӣ, таъмини лоиҳаҳои ояндаи сармоягузорӣ ва сатҳи қобили қабул будани хавф муайян карда мешавад.

Вазъи устувори молиявӣ тавассути таъшики сохтори беҳтарини сармоя ба даст оварда мешавад, ки дар он ҳиссаи сармоя аз уҳдадориҳо зиёд буда, тавозуни хуби дороиҳо, ғоиди баланд ва пардохтпазирӣ кофӣ ба назар мерасад [5, с.133].

Устувории молиявӣ бо муқаррар намудани афзунгардии муайяни даромад нисбат ба хароҷот, инчунин мавҷудияти сохтори чандири сармоя барои нигоҳ доштани қобилияти пардохтпазирӣ ва фароҳам овардани шароит барои маблағгузориҳои фаъолияти корхона алоқаманд аст. Устувории молиявии корхона иқтидори фаъолнокии онро муайян намуда, ҳамчун кафолат барои иштирокчиёни муносибатҳои молиявӣ дар масъалаҳои татбиқи манфиатҳои онҳо баромад менамояд.

Ба сатҳи вазъи молиявӣ нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ, иҷрои нақшаҳои гузошташудаи истеҳсолӣ ва нақшаҳои молиявӣ таъсир мерасонанд. "Агар ҳаҷми истеҳсолот коҳиш ёбад, арзиши асли афзуда, боиси кам шудани ғоида ва бад гаштани вазъи молиявӣ мегардад" [6, с.167]. Аз ин рӯ, заминаи таъмини вазъи устувории молиявӣ идоракунии оқилонаи ҳамаи амалиётҳои мебошад, ки ба натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхонаҳо таъсир мерасонанд.

Ҳангоми ба даст овардани устувории молиявии корхона захираҳои корхона, алаҳусус оқилона сарф карда шуда, ҳадафҳо ва вазифаҳои гузошташуда бо роҳҳои самараноктарин амалӣ гардонидани мешаванд. Аз ин ҷо, ба хулосае омадан мумкин аст, ки фаъолияти молиявии корхона бояд риояи таносуби самараноки воситаҳои худиро бо воситаҳои қарзӣ таъмин наояд. [7, с.157].

Мафҳуми "устувории молиявӣ" бисёрҷониба буда, аз ҷиҳати андоза ва пуррагӣ аз мафҳумҳои зерин фарқ менамояд: "қобилияти қарздонамӣ" ва "пардохтпазирӣ", чунки устувории молиявӣ аз арзёбии ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти ширкат иборат аст [9, с.207].

Бояд қайд кард, ки тақрибан зиёда аз 20 сол пеш, устувории молиявӣ бо шумораи манбаъҳои воситаҳои худӣ муайян карда мешуд, ба шарте ки агар онҳо аз рӯи андозаи худ аз тамоми воситаҳои қарзӣ зиёд бошанд.

Муносибати мутақобилаи воситаҳои худӣ ва қарзӣ, давомнокии ҷамъовариҳои воситаҳои пулӣ аз ҷониби ширкат, фарқи байни уҳдадорӣҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати ширкат, сатҳи сармояи гардони моддӣ дар манбаъҳои худӣ арзёбӣ карда мешуд.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ гуфта мешавад, ки таърифи гуногуни "устувории молиявӣ" аз сабаби мавҷудияти якҷанд равишҳо барои таҳлили тавозун ба вуҷуд омадааст, ки онҳо чунинанд: таҳлили пардохтпазирии муосир ва анъанавӣ. Маҳз, мавҷудияти ин равишҳо сабаби дарки гуногуни устувории молиявӣ мегардад.

Бо ошкор намудани устувории молиявӣ фарқи байни воситаҳои сафарбаркардашуда ва ғайрисафарбаркардашудаи корхонаро муайян карда, ҳаҷми захираҳоеро, ки ба рушди корхона муҳиманд, муайян кардан мумкин аст. Ин меъёр унсури асосии муайян кардани устувории ширкат мебошад, зеро он устувории афзоиши даромадро нисбат ба муқоиса бо хароҷоти ширкат муайян мекунад [10, с.11].

Тафсири устувории молиявии корхона аз рӯи ин ду ҷанба идоракунии устувории молиявии корхонаро дар муддати кӯтоҳ маҳдуд мекунад ва онро бо натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона ва арзиши бозории он алоқаманд намекунад. Намудҳои устувории молиявӣ дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2

Намудҳои устувории молиявӣ [8, с.78]

Устувории дохилӣ	- ин ҳолати умумии молиявӣ мебошад, ки дар он натиҷаи баланди фаъолияти устувор таъмин карда мешавад. Ҳамчун асос барои дастрас гаштан ба чунин ҳолат принсипи таъсиррасонии фаъол ба тағйироти омилҳои дохилӣ ва беруна баромад менамояд.
Устувории берунии корхона	- бо устувории муҳити иқтисодие, ки дар доираи он фаъолияти он сурат мегирад, муайян карда мешавад. Он тавассути низоми мувофиқи идоракунии иқтисоди бозорӣ дар саросари кишвар ба даст оварда мешавад.
Устувории умумии корхона	- ин ҳаракати селай пулӣ мебошад, ки афзун гаштани воридоти воситаҳои пулиро (даромадҳо) нисбат ба содироти онҳо (хароҷотҳо) таъмин менамояд.
Устувории молиявӣ	- инъикоси мӯътадили барзиёдии даромад нисбат ба хароҷот буда, идоракунии озоди воситаҳои пулии корхонаро таъмин намуда, тавассути истифодаи самараноки онҳо ба раванди бефосилаи истеҳсол ва фурӯши маҳсулот мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, устувории молиявӣ дар раванди тамоми фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ ташаккул ёфта, ҷузъи асосии устувории умумии корхона ба шумор меравад.

Аз ин ҷо бармеояд, ки саволи муҳиме, ки ба мо таҳлили вазъи молиявӣ ва устувории молиявии корхонаҳо медиҳад, чунин аст: идоракунии дороиҳои молиявӣ дар ин ва ё он давра то чӣ андоза ғоидаовар ва самаранок буд. Муаллифони кишварҳои хориҷиро, ки устувории молиявиро таҳқиқ намуда, онро дар корхонаҳо арзёбӣ менамоянд, ба гурӯҳҳои зерин аз рӯи давраҳои тадқиқот тақсим кардан мумкин аст [11, с. 923]:

- то давраи солҳои 1990 - У.Бивер, Э.Альтман, Г.Тишоу, Р.Лис, Дж.Фостер ва моделҳои аз ҷониби онҳо воридгашта;

– пас аз давраи солҳои 1990 - усулҳои нави баҳодиҳии устувории молиявии корхона бо назардошти хавф: модели се омилҳои logit Чу-Ха, Техонг (2000 г.);

- модели мантиқии Лина-Пьессе (2004);

- модели Альтман-Сабато (2007 г.).

Равишҳои хориҷӣ ба арзёбии устувории молиявии корхона ба мустақилияти молиявии корхона равона карда шудаанд. Ба меъёрҳои арзёбӣ нишондиҳандаҳои пардохтпазирӣ, фишанги молиявӣ, арзиши бозорӣ, ғоиданокӣ ва даромаднокӣ дохил мешаванд [12, с. 144].

Ҳангоми таҳлили сарчашмаҳои хориҷӣ муайян карда шуд, ки устувории корхона дар давраи дарозмуддат аз ғоиданокии он вобаста буда, даромаднокӣ бошад ба арзёбии самаранокии идоракунии корхона ва оқилона қабул намудани қарорҳои идоракунӣ имкон медиҳад. Таҳлили гардиши воситаҳои гардон истифодаи самараноки амволро инъикос мекунад[13, с.187].

Ҳамин тариқ, дар хулоса метавон гуфт, ки дар замони муосир устувории молиявӣ вазъи молиявии корхона, қобилияти пардохтпазирӣ ва рақобатпазирӣ онро муайян мекунад. Шартҳои муҳимтарини рушди бомуваффақияти корхона арзёбии устувории молиявии он ва муайян намудани самтҳои асосии баланд бардоштани он мебошад.

АДАБИЁТ

1. The Mechanism of Continuous Activity in the Management of the Company's Financial Stability / O. O. Koshkina, A. A. Kredina, N. V. Koshkina, B. A. Tkhorikov // Экономика: стратегия и практика. – 2022. – Vol. 17, No. 2. – P. 217-230.
2. Быстров В. А. Методика проведения финансового анализа на предприятии / В.А. Быстров // Республика Крым: перспективы развития нового региона России. –2020. – № 3. – С. 24-32.
3. Васильева А.И. Осуществление анализа и оценки финансовой устойчивости в современных организациях / А.И. Васильева // МИРЭА – Российский технологический университет. –2022. – С. 53.
4. Вяткина О.И. Финансовая устойчивость предприятия (организации) / О.И. Вяткина // «Научно-практический журнал Аллея Науки» –2022. – №8(24). – С. 1-2
5. Гурнович Т.Г., Зоткина А.Е. Финансовая устойчивость организации и пути ее совершенствования // Энигма. - 2019. - № 8-1. – С. 221–229.
6. Егорушкина Т.Н. Анализ подходов к оценке финансовой устойчивости предприятия для целей повышения ее эффективности / Т.Н. Егорушкина // Студенческие научные достижения. – 2019. – С. 150-154.
7. Ибрагимова И.И. Ханахмедова М.Х., Абасова М.А. Сравнительный анализ отечественных и зарубежных подходов к анализу финансовой устойчивости коммерческих предприятий // Актуальные вопросы современной экономики. – 2020. – № 5. – С. 117-121.
8. Кутин М.В. Сущность, цели и задачи определения уровня финансовой устойчивости предприятия / М.В. Кутин // Вестник современных исследований. – 2019. – № 1.10. – С. 189-192.
9. Липчиу Н. В. Финансовая устойчивость предприятия в период кризиса / Н.В. Липчиу // «Научно-практический журнал Аллея Науки» –2022. – №11(27) – С. 1-2.
10. Маматказина Е.И. Диагностика финансовых проблем в условиях финансовой устойчивости коммерческой организации / Е.И. Маматказина // Синергия наук. –2022. – № 18. – С. 115-122.
11. Мхитарян А. В. Финансовая устойчивость и пути ее улучшения / А.В. Мхитарян // Молодой ученый. –2021. – №11. – С. 923-925.
12. Погодина Т. В. Финансовый менеджмент: учебник и практикум для СПО / Т. В. Погодина. – Москва: Юрайт, 2019. – 351 с.
13. Поляк Г.Б. Финансовый менеджмент: учебник для академического бакалавриата / Г. Б. Поляк [и др.]; отв. ред. Г. Б. Поляк. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Юрайт, 2019. – 456 с.

Курбонов Махмарасул Абдукодирович

Номзади илмҳои иқтисодӣ, доценти кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Саид Носир, 33. Тел.: 936000186. Почтаи электронӣ: kmahmarasul@gmail.com

ТАНЗИМИ БОЗОРҲОИ КРИПТОПУЛҲО (КРИПТОВАЛЮТӢ) ДАР ҶАҲОНИ РАҚАМӢ: ИМКОНИЯТҲО ВА ТАҲДИДҲО

Технологияҳои рақамӣ ба рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ ва пайдоиши навовариҳои молиявӣ, ба монанди криптопулҳо, мусоидат намудаанд. Криптопулҳо ҳамчун воситаи пардохти ғайримутамакказ, амнияти баланд ва шаффофиятро пешниҳод мекунанд, ки ин яке аз афзалиятҳои асосии онҳо ба шумор меравад. Истифодаи криптопулҳо барои анҷоми транзаксияҳои байналмилалӣ бо хароҷоти паст ва зуд сурат мегирад, аммо онҳо инчунин бо хатарҳои мисли ноустувории шадиди нарх, қаллобӣ ва шустушӯӣ пул ҳамроҳанд. Барои коҳиш додани ин хатарҳо, танзими бозорҳои криптопулҳо аз ҷониби ҳукуматҳо зарур аст, то ки ҳам ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва ҳам рушди инноватсия таъмин карда шавад. Дар ҷаҳони рақамӣ, танзими дуруст метавонад ба рушди устувор ва эътимоди сармоягузoron мусоидат намояд. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои технологияҳои рақамӣ, мафҳуми криптопулҳо, принципҳои кори криптопулҳо ва блокчейн, таърихи криптопулҳо, афзалият ва хатарҳои истифодаи криптопулҳо, танзими бозорҳои криптопулҳо дар ҷаҳони рақамӣ ва пешниҳодҳо барои танзими бозорҳои криптопулҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Калимаҳои калидӣ: рушд, хизматрасонӣ, системаҳои иттилоотӣ, иттилоот, технологияи рақамӣ, идоракунии давлатӣ, фазои иттилоотӣ, танзим, криптопулҳо, рамзгузорӣ, блокчейн, ғайримутамакказ, амният, афзалият, хатар, иқтисоди миллий, олами виртуалӣ ва биржа.

РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКОВ КРИПТОВАЛЮТ В ЦИФРОВОМ МИРЕ: ВОЗМОЖНОСТИ И УГРОЗЫ

Цифровые технологии способствуют стремительному развитию мировой экономики и появлению финансовых инноваций, таких как криптовалюты. Криптовалюты представляют собой децентрализованные средства платежа, обеспечивающие высокий уровень безопасности и прозрачности, что является их основным преимуществом. Использование криптовалют позволяет осуществлять международные транзакции быстро и с низкими издержками, однако они также сопряжены с рисками, такими как высокая волатильность, мошенничество и отмывание денег. Для минимизации этих рисков необходимо регулирование рынков криптовалют со стороны государственных органов, чтобы обеспечить защиту прав потребителей и поддержку инноваций. В цифровом мире грамотное регулирование может способствовать устойчивому развитию и укреплению доверия инвесторов. В данной статье проанализированы вопросы цифровых технологий, понятие криптовалют, принципы работы криптовалют и блокчейна, история криптовалют, преимущества и риски использования криптовалют, регулирование рынков криптовалют в цифровом мире, а также предложения по регулированию рынков криптовалют в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: развитие, услуги, информационные системы, информация, цифровые технологии, государственное управление, информационное пространство, регулирование, криптовалюты, шифрование, блокчейн, децентрализация, безопасность, преимущества, риски, национальная экономика, виртуальный мир и биржа.

REGULATION OF CRYPTOCURRENCY MARKETS IN THE DIGITAL WORLD: OPPORTUNITIES AND THREATS

Digital technologies are driving the rapid development of the global economy and the emergence of financial innovations such as cryptocurrencies. Cryptocurrencies offer decentralized payment methods that provide high levels of security and transparency, which are among their key advantages. Using cryptocurrencies allows for fast and low-cost international transactions, but they also come with risks such as extreme price volatility, fraud, and money laundering. To mitigate these risks, regulation of cryptocurrency markets by government authorities is essential to ensure consumer protection and support innovation. In the digital world, effective regulation can promote sustainable growth and build investor confidence. The article analyzes issues related to digital technologies, the concept of cryptocurrencies, the principles of cryptocurrencies and blockchain operation, the history of cryptocurrencies, the advantages and risks of using cryptocurrencies, the regulation of cryptocurrency markets in the digital world, and proposals for regulating cryptocurrency markets in the Republic of Tajikistan.

Keywords: development, services, information systems, information, digital technology, public administration, information space, regulation, cryptocurrencies, encryption, blockchain, decentralization, security, advantages, risks, national economy, virtual world, and exchange.

Дар ҷаҳони муосир, бо рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, криптопулҳо як ҷузъи муҳим ва ҷудонопазири иқтисоди ҷаҳонӣ шудаанд. Омӯзиши криптопулҳо ба шахсони алоҳида ва соҳибкорон имкон медиҳад, ки дарк намоянд, чӣ гуна воситаҳои пардохти ғайримутамакказ ва беҳатар метавонанд дар ҳаёти рӯзмарра истифода шаванд. Дар пасманзари бекурбшавии пули миллий ва номуайяниҳои иқтисодӣ, доштани дониши кофӣ дар бораи криптопулҳо метавонад воситаи хуби ҳифзи сармоя ва баланд бардоштани дараҷаи молиявии шахсӣ гардад.

Криптопулҳо як истилоҳи муносиб ва осонфаҳм барои "Cryptocurrency" дар забони тоҷикӣ мебошад. Ин калима мафҳуми асҳори рақамии рамзгузоришударо ба таври содда ифода мекунад: "Крипто" – ишора ба криптография, яъне рамзгузорӣ, ки амнияти ин асҳорҳоро таъмин мекунад, "Пулҳо" – ишора ба истифодаи ин асҳор ҳамчун воситаи мубодила ё сармоягузорӣ.

Криптопулҳо инчунин имкониятҳои васеъро барои сармоягузорӣ ва тиҷорати байналмилалӣ фароҳам меоранд. Фаҳмидани принсипҳои кори криптопулҳо, мисли блокчейн, Smart созишномаҳо ва системаҳои ғайримутамакказ, барои истифодаи самараноки ин технологияҳо зарур аст. Ин донишу таҷрибаҳо метавонанд ҳам барои соҳибкдорони нав ва ҳам мутахассисони соҳаи иқтисодӣ, технологияи иттилоотӣ муҳим мебошанд, зеро бештари ширкатҳо ба технологияи блокчейн рӯ овардаанд.

Илова бар ин, омӯзиши криптопулҳо ба шахс имконият медиҳад, ки дар муҳити рақамӣ махфият ва амнияти молиявӣ-и худро ҳифз намояд. Дар замоне ки таҳдидҳои киберӣ ва ҳамлаҳои рақамӣ афзоиш ёфтаанд, донишҳои усулҳои пардохти рақамӣ ва роҳҳои муҳофизат аз онҳо барои ҳар як истифодабаранда муҳим аст. Ин дониш метавонад ба кас кӯмак кунад, ки ҳам дар қори ҳаррӯза ва ҳам дар соҳаи технологияи молиявӣ рақобатпазир бимонад.

Таърихи криптопулҳо ба охири солҳои 1980 ва ибтидои 1990 бармегардад, вақте ки ғояи (идеяи) сохтани пулҳои рақамӣ бори аввал пайдо шуд. Соли 1989, Дэвид Чаум бо лоиҳаи худ DigiCash - аввалин талоши муваффақро барои эҷоди пули рақамӣ анҷом дод. Пас аз он, дар солҳои 1998 ва 2005, лоиҳаҳои b-money (аз ҷониби Вей Дай) ва Bit Gold (аз ҷониби Ник Сабо) пешниҳод шуданд, ки принсипҳои бунёди блокчейн ва пулҳои ғайримутамакказро ташаккул доданд. Ин идеяҳо заминаи маърифати муосирро барои криптопулҳо гузоштанд, аммо онҳо дар амалия муваффақ нашуданд [2].

Рушди воқеии криптопулҳо бо пайдоиши Bitcoin оғоз шуд. 31 октябри соли 2008, шахсияти номаълум бо таҳаллуси Сатоши Накамото мақолаи "Bitcoin: A Peer-to-Peer

Electronic Cash System"-ро нашр кард. 3 январи соли 2009, блоки аввали Bitcoin бо номи Genesis Block сабт шуда, инқилоби молиявӣ навро оғоз кард. Пас аз Bitcoin, криптопулҳои дигари маъруф, мисли Litecoin (2011), Ethereum (2015), ва Ripple (2012) ба вучуд омаданд, ки ҳар кадоми онҳо технологияҳои инноватсионӣ ва имкониятҳои васеи иқтисоди ро ба вучуд оварданд [1].

Афзалиятҳои криптопулҳо

Яке аз афзалиятҳои асосии криптопулҳо ин ғайримутамаказӣ мебошад. Бар хилофи пулҳои анъанавӣ, ки аз ҷониби ҳукумат ва бонкҳои марказӣ назорат мешаванд, криптопулҳо тавассути шабакаҳои тақсимшудаи Peer-to-Peer (P2P, ҳамкорӣ) кор мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки ҳеҷ як мақоми ягона наметавонад транзаксияҳоро назорат ё маҳдуд кунад. Ин хусусият ба корбарон имкон медиҳад, ки бидуни миёнарав ба анҷом додани пардохтҳои байналмилалӣ машғул шаванд, ки ин боиси кам шудани хароҷоти пардохти хизматрасонӣ ва баланд шудани суръати интиқол мегардад.

Дигар бартариҳои муҳими криптопулҳо ин амният ва шаффофият аст, ки тавассути технологияи блокчейн таъмин мешавад. Ҳар як транзаксия ба таври доимӣ дар блокчейн сабт шуда, тағйир додани он ғайриимкон мебошад. Ин хусусият хатари тақаллуб (пазируфтани) ва дуздии маълумотро коҳиш медиҳад. Ғайр аз ин, истифодабарандагон метавонанд сатҳи баланди махфиятро ҳифз намоянд, зеро барои анҷом додани пардохтҳои маълумоти шахсӣ талаб карда намешавад (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Афзалиятҳои криптопулҳо

АФЗАЛИЯТҲОИ КРИПТОПУЛҲО	Шаффофият ва амният	Технологияи блокчейн муомилотро шаффоф месозад. Ҳар як муомила дар блокҳо сабт мешавад ва онро тағйир додан ғайриимкон аст.
		Амнияти баланд тавассути рамзгузорӣ (cryptography).
	Дастрасии байналмилалӣ	Иштирокчиён аз ҳар гушаю канори олам метавонанд тижорат намоянд.
		Бартараф намудани маҳдудиятҳои асъори миллий ва низомии бонкӣ.
	Ҳарчу масрафи паст	Муомилоти байнисарҳадӣ бо хароҷоти кам, назар ба бонкҳо ва пардохти ҳақи хизматҳои интиқол
	Озодии молиявӣ	Криптопулҳо ғайримутамаказ шудаанд, яъне бе назорати ҳукуматҳо ва ташкилотҳои молиявӣ фаъолият мекунанд.
		Истифодаи мустақил аз низомҳои бонкӣ.
	Имкониятҳои сармоягузорӣ	Болоравии арзиши криптопулҳо метавонад барои сармоягузoron фоидаи калон биёрад.
		Лоихаҳои крипто (масалан, NFT ва DeFi) сармояи иловагӣ эҷод мекунанд.
	Инноватсия ва технология	Истифодаи смарт- созишномаҳо (Smart Contracts) барои автоматизатсия ва афзоиши самаранокӣ.
		Рушди соҳаҳои нави иқтисодӣ, аз ҷумла метаверс (олами рақамии маҷозӣ) ва молияи ғайримутамаказишуда (DeFi).

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Хатарҳои криптопулҳо

Криптопулҳо ҳамчун як воситаи пардохт ва сармоягузорӣ, афзарлиятҳо ва хайрҳои чиддиро дар бар мегиранд. Дар сатҳи умумӣ, яке аз хатарҳои асосӣ ин ноустувории нархи онҳо мебошанд, ки метавонад ба зарари молиявӣ чиддӣ оварда расонад. Илова бар ин, ҳам криптопулҳо ба фаъолияти ғайриқонунӣ, ба монанди қочоқи пул ва маблағгузории терроризм, шароит фароҳам меоварад, зеро онҳо амалиётҳои беномро имкон медиҳанд.

Норасоии танзимот ва ҳифзи ҳукуки истеъмолгарон дар бозори криптопулҳо боиси афзоиши қаллобӣ ва фиребгарӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, хатарҳои истифодаи криптопулҳо махсусан бо назардошти таҳдидҳо ба иқтисоди миллӣ ва низоми молиявӣ вусъат меёбанд. Бо вучуди он ки истифодаи криптопулҳо дар кишвар маҳдуд карда шуда аст, фаъолияти ғайриқонунӣ дар ин соҳа метавонад бо коҳиши эътимоди мардум ба бонкҳо ва низоми молиявӣ расмӣ оварда расонад. Қайд намудан зарур аст, ки норасоии саводнокии молиявӣ дар байни аҳоли метавонад ба он оварда расонад, ки одамон ба сармоягузориҳои ноқобил дохил шаванд ва маблағҳои худро аз даст диҳанд (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Хатарҳои криптопулҳо

ХАТАРҲОИ КРИПТОПУЛҲО	Норасоии танзимот	Дар бисёр кишварҳо қонунгузорӣ оид ба криптопулҳо рушд накардааст.
		Дар баъзе ҳолатҳо, криптопулҳо барои фаъолиятҳои ғайриқонунӣ истифода мешаванд.
	Нишондиҳандаҳои таваккалпазирӣ	Арзиши криптопулҳо аксар вақт тағйирёбанда аст, ки метавонад сармоягузoronро бо хатар рӯ ба рӯ созад.
		Имконияти муфлисшавии истифодабаранда ё соҳибмӯлк бо сабаби безъитидолии бозор.
	Хатарҳои амниятӣ	Ҳучумҳои киберӣ ба платформаҳо ва ҳамёнҳои электронӣ (рақамӣ).
		Имконияти аз даст додани маблағ ҳангоми гум кардани калидҳои хусусӣ (Private Keys).
	Истифодаи ғайриқонунӣ	Криптопулҳо барои қонуншиканиҳо, аз ҷумла пулшӯӣ (даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда)[3], харидуфурӯши ғайриқонунӣ ва сармоягузории ғайриқонунӣ истифода мешаванд.
	Хавфи гум кардани таносуби муомилот	Баъзе кишварҳо метавонанд криптопулҳоро манъ кунанд, ки боиси маҳдудшавии истифодаи онҳо мегардад.
	Камбуди маърифат ва дониш	Бисёр истифодабарандагон дар бораи технология ва хатарҳои криптопулҳо маълумоти кофӣ надоранд, ки метавонад боиси хато ва аз даст додани сармоя гардад.

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Танзими бозорҳои криптопулҳо дар ҷаҳони рақамӣ

Бо афзоиши босуръати истифодаи криптопулҳо, танзими бозорҳои криптопулҳо аҳамияти афзоянда пайдо кардааст. Танзими дуруст метавонад ба коҳиши хатари қаллобӣ, шустушӯӣ пул ва дигар фаъолиятҳои ғайриқонунӣ мусоидат намояд. Ҳукуматҳо ва созмонҳои байналмилалӣ, мисли SEC (Комиссияи қоғазҳои қимматнок ва биржаҳои ИМА) ва FATF³, барои таъмини шаффофият ва ҳифзи манфиатҳои сармоягузoron қоидаҳои муқаррар мекунанд. Ин тадбирҳо барои мувозинат додани инноватсия ва амнияти молиявӣ мусоидат мекунанд.

Танзимгарон инчунин кӯшиш мекунанд, ки инфраструктураи ҳукуқӣ ва қонунӣ-ро барои криптопулҳо рушд диҳанд, то ки бозори рақамӣ устувор ва бозътимод бошад. Дар кишварҳои гуногун, мисли ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва Ҷопон, қонунҳои махсус барои идораи мубодилаи криптопулҳо ва амалиётҳои марбут ба онҳо таҳия шудааст. Танзимҳои дуруст метавонанд сармоягузoronи навро ҷалб намуда, эътимодро ба ин бозор зиёд намоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, танзими бозорҳои криптопулҳо ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Қонунгузории кишвар нисбат ба криптопулҳо ва истифодаи онҳо то ҳол

³ FATF (Financial Action Task Force) ташкилоти байналмилалӣ байнихукуматӣ мебошад

муқаррароти мушаххасро дар бар намегирад. Тибқи маълумоти мавҷуда, мафҳуми ҳукукии криптопулҳо дар қонунгузории аксари давлатҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, ҳанӯз муайян нашудааст [5].

Бо вучуди ин, бо назардошти рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва афзоиши истифодаи криптопулҳо дар ҷаҳон, эҳтимол меравад, ки дар оянда мақомоти дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳияи қонунҳо ва танзими фаъолияти марбут ба криптопулҳо чораҳои зарурӣ андешанд. Ин метавонад ба ҳифзи манфиатҳои иқтисодӣ ва таъмини амнияти молиявии кишвар мусоидат намояд.

Чӣ бояд кард барои танзими бозорҳои криптопулҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон?

Барои танзими самараноки бозорҳои криптопулҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд қадамҳои мушаххас дар самти қонунгузорӣ, таъмини амният ва баланд бардоштани маърифатнокии ҷомеа гузошта шаванд. Муаллифон дар зер таҳияи низоми танзими бозорҳои криптопулҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоянд [4]:

1. Таҳияи қонунгузории мушаххас

- *Муайян кардани мақоми ҳукукии криптопулҳо:* Ҳукумат бояд муайян намояд, ки криптопулҳо ҳамчун мол, сармоя ё асъори расмӣ эътироф мешаванд ё не.

- *Таҳияи қонунҳои танзимкунанда:* Қонунгузории мушаххас барои танзими мубодилаи крипто, майнинг криптопулҳо ва дигар фаъолиятҳои марбут ба он бояд таҳия гардад.

- *Ҷорӣ намудани қоидаҳои KYC ва AML:* Платформаҳои мубодилаи крипто бояд вазифадор карда шаванд, ки қоидаҳои "Шиносоии муштарӣ" (KYC) ва "Зидди шустушӯи пул" (AML)-ро риоя кунанд.

2. Ташкили ниҳоди танзимгар

- *Эҷоди як сохтори махсус:* Бунёди як агентӣ ё шӯъбаи махсус дар назди Бонки миллии Тоҷикистон ё Вазорати молия барои назорат ва танзими бозорҳои крипто.

- *Мониторинг ва аудити платформаҳо:* Ниҳоди танзимгар бояд мониторинг ва тафтиши доимии платформаҳои мубодилаи крипто ва ширкатҳои марбутро анҷом диҳад.

3. Баланд бардоштани амнияти киберӣ

- *Стандартҳои амнияти рақамӣ:* Ҷорӣ намудани стандартҳои ҳатмӣ барои амнияти платформаҳои крипто, то ки аз ҳамлаҳои киберӣ ва ҳодисаҳои дуздии рақамӣ пешгирӣ шавад.

- *Муҳофизати маълумоти корбарон:* Танзими қатъӣ барои ҳифзи маълумоти шахсӣ ва махфияти истифодабарандагон.

4. Баланд бардоштани маърифатнокии ҷомеа

- *Омӯзиши ҷомеа:* Баргузории барномаҳои омӯзишӣ барои шаҳрвандон дар бораи криптопулҳо, хатари сармоягузорӣ ва усулҳои истифодаи беҳатар.

- *Огоҳии расмӣ:* Истеҳсоли мавод ва маълумотҳои расмӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ барои пешгирии қаллобӣ ва тарғиботи бардурӯғ.

5. Ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ

- *Мутабиқсозии қонунгузорӣ бо стандартҳои ҷаҳонӣ:* Риояи тавсияҳои созмонҳои байналмилалӣ, ба монанди FATF ва IMF, барои танзими глобалии бозорҳои крипто.

- *Табодули таҷриба:* Ҳамкорӣ бо кишварҳое, ки таҷрибаи муваффақи танзими бозорҳои криптопул доранд.

Хулоса, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад бо роҳи таҳияи қонунгузории мукамал, ташкили ниҳоди танзимгар ва баланд бардоштани сатҳи амнияти рақамӣ, бозорҳои криптопулҳоро самаранок танзим кунад. Ин тадбирҳо ба рушди устувори иқтисодӣ, ҷалби сармоягузoron ва ҳифзи шаҳрвандон аз хатарҳои молиявӣ мусоидат хоҳанд кард.

Афзалиятҳо нишон медиҳанд, ки криптопулҳо метавонанд иқтисоди ҷаҳониро навсозӣ ва имкониятҳои васеъ фароҳам кунанд. Вале, хатарҳо ишора ба он мекунанд, ки барои истифодаи самаранок ва беҳатар тадбирҳои зарурӣ бояд андешида шаванд, аз ҷумла зерин пешниҳод мегарданд: расмигардонии фаъолияти соҳибкорӣ ва амалиётҳои молиявӣ бо

криптопулҳо, танзими қонунгузорӣ, тақмили механизми амалисозии танзими қонунгузорӣ оид ба криптопулҳо, идораи мубодилаи криптопулҳо ва амалиётҳои марбут ба онҳо, баланд бардоштани амнияти киберӣ, ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва таълим ва баланд бардоштани маърифати молиявии ҷомеа.

АДАБИЁТ

1. История биткоина: первое появление, динамика курса, развитие майнинга, перспективы [Захираи электронӣ]. –Речаи вуруд: <https://profinvestment.com/bitcoin-history/> (санаи муроҷиат: 11.12.2024)
2. История Развития Криптовалюты [Захираи электронӣ]. –Речаи вуруд: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-razvitiya-kriptovalyuty/viewer> (санаи муроҷиат: 10.11.2024)
3. Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузори терроризм» [Захираи электронӣ]. –Речаи вуруд: <https://majmilli.tj> (санаи муроҷиат: 14.12.2024)
4. Қурбонов М.А. Особенности использования информационных ресурсов в обеспечении развития предпринимательских структур: Монография. -Душанбе: МД АМ СБРСК-Хонаи китоб, 2020. -156с. ISBN 978-99975-378-3-6. -С.84.
5. Маълумоти умумӣ дар бораи криптовалюта [Захираи электронӣ]. –Речаи вуруд:https://oer.cict.tj/pluginfile.php/2959/mod_resource/content/1/криптовалюта.pdf (санаи муроҷиат: 14.12.2024)

Қосимова Мавҷуда Ҳалимовна., н.и.и. кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит Донишқадаи иқтисод ва савдои донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, дотсент

Осимова Парвина Умедҷоновна ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

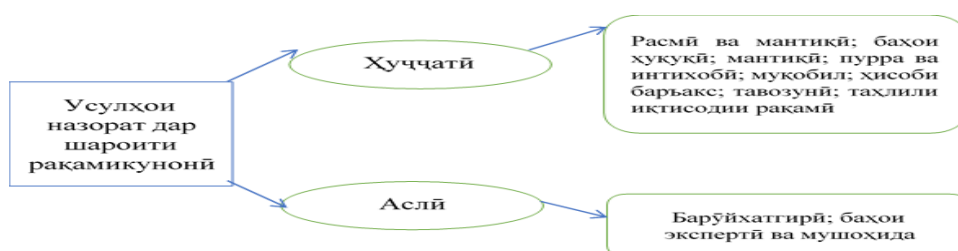
БАРЌИХАТГИРИИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ ҲАМЧУН УСУЛИ НАЗОРАТ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Дар шароити рақамикунонӣ назорати воситаи асосии идоракунии фаъолияти корхонаҳо ва танзимкунандаи ҳамаи намудҳои фаъолият, алаҳхусус фаъолияти истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ баромад мекунад. Дар алоқа бо ин воситаи муҳим корхонаҳо қарорҳои идоракунии пешақӣ ва аҳамияти стратегӣ доштаро қабул мекунанд.

Бояд қайд кард, ки назорат ин тафтиши иҷроии қарорҳои хоҷагидорӣ, бо мақсади барқароркунии дастрасӣ, ҷиҳати қонунӣ ва мақсаднокии иқтисодӣ мебошад. Назорат фарогири ҳама паҳлуҳои фаъолияти молиявӣ - хоҷагидорӣ корхонаҳо буда, бо истифодаи принципи назорати ҳуҷҷатӣ ва асли ба роҳ монда мешавад.

Назорати асли ин омӯзиши ҳолати ҳақиқии объекти тафтишшаванда бо роҳи дида баромадани маълумоти асли мебошад.

Назорати ҳуҷҷатӣ барои назорат бурдан оид ба пешбарии дурусти баҳисобгирии муҳосибӣ тартиб ва ба расмият даровардани шаклҳои ҳисоботи муҳосибӣ, инчунин

хуччатноккунӣ истифода мешавад. Дар чараёни ин намуди назорат саҳеҳии ахбороти ҳисоботӣ муайян карда мешавад.[1].

Расми 1. Усулҳои назорат дар шароити рақамикунонӣ

Чӣ тавре, ки зикр гардид ду навъи усулҳои назоратро дар шароити рақамикунонӣ дар ҳама гуна фаъолият истифода мебаранд ва ин усулҳо бо якчанд роҳҳо амалӣ карда мешавад, ки он дар расми 1 ба таври мухтасар оварда шудааст.

Дурустии барасмиятдарории амалиёти хоҷагӣ на ҳамеша бо усули хуччатӣ назорат карда мешавад. Аксар вақт талабот барои гузаронидани тафтишоти ҳақиқии мавҷудияти воситаҳои асосӣ пайдо мешавад. Бо ин мақсад дар раванди гузаронидани тафтишот якҷоя ҳам усули назорати хуччатӣ ва ҳам роҳҳои назорати аслии воситаҳои асосӣ истифода бурда мешавад. Масалан, барои амалӣ кардани назорати аслӣ маълумоти аз барӯйхатгирӣ ба даст овардари бо ахбороти хуччатҳо муқоиса намуда, камомад ё зиёдати рошкор менамоям ва баръакс.

Барӯйхатгирӣ- ин усули аниқ ва дақиқ кардани ҳолати ҳақиқии молу амволи корхонаю муассиса мебошад, ки бо роҳи муқоиса намудани бақияи ҳақиқии молу амволи муассиса бо маълумоти ҳисобгирӣ мухосибӣ, ки дар хуччатҳои ибтидоӣ, сабтқунакҳо ва дигар шаклҳои ҳисобот инъикос ёфтааст, ба роҳ монда мешавад. [1]

Барӯйхатгирӣ – усули асосии назорати аслӣ буда, мақсади он тафтиши мувофиқати мавҷудияти ҳақиқии воситаҳои асосӣ бо маълумотҳои баҳисобгирӣ мухосибӣ мебошад.

Бо ёрии барӯйхатгирӣ назорати таъминоти дороиҳои ташкилот ва тасдиқи дурустии маълумоти аслӣ оид ба мавҷудияти дороиҳо амалӣ карда мешавад.

Барӯйхатгирӣ дороиҳо ва уҳдадорихоро бояд аз ҷониби ҳама субъекти хоҷагидор сарфи назар аз шакли моликиятшон гузаронида шавад. Ин меъёр дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирӣ мухосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” аз 25марти соли 2011 таҳти №702 оварда шудааст.

Шаҳси масъул барои ташкили барӯйхатгирӣ бар души роҳбари корхона вогузор карда шудааст, ки ӯ бояд шароити заруриро барои дар муддати кӯтоҳ гузаронидани тафтишот фароҳам оварад, объект, микдор ва мӯҳлати амалиёти барӯйхатгирӣ муайян кунад, ба ғайр аз он мавридҳое, ки дар он барӯйхатгирӣ ҳатмист.

Объекти барӯйхатгирӣ ин намудҳои алоҳидаи дороиҳо ва уҳдадорихое ба ҳисоб меравад, ки назорати аслии мавҷудияти онҳо пас аз гузаронидани барӯйхатгирӣ муайян карда мешавад.

Мақсади гузаронидани барӯйхатгирӣ воситаҳои асосӣ ба ҳисоб мераванд:

- Муайян намудани мавҷудияти воқеии дороиҳо дар шакли асл;
- Тафтиши мувофиқати мавҷудияти воқеии амвол бо маълумоти ҳисобдорӣ;
- Назорати воқеияти арзиши воситаҳои асосӣ, ки дар баланси корхонаҳо сабт шудаанд;

- Назорат аз болои дуруст ҳисоб кардани фарсудаҳои воситаҳои асосӣ, аз нав ҳисоб кардани онҳо имконпазир аст;

- Тафтиши қоидаҳои нигоҳдорӣ ва истифодабарии воситаҳои асосӣ;
- Назорати пуррагии маълумоте, ки дар сабти амвол инъикос ёфтаанд;

Микдори гузаронидани барӯйхатгирӣ ҳатмии воситаҳои асосӣ дар ҳамаҷаи 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1

Микдори ҳатмии барӯйхатгирӣ воситаҳои асосӣ *

№	Объекти барӯйхатгирӣ	Микдори барӯйхатгирӣ
1.	Бино, иншоот ва дигар амволи ғайриманкул	Дар 3 сол 1 маротиба
2.	Библиотечные фонды	Дар 5 сол 1 маротиба
3.	Дигар объектҳои воситаҳои асосӣ	Дар 1 сол 1 маротиба

* Сарчашма: дар асоси маълумотҳо тартиб дода шудааст.

Барӯйхатгирии воситаҳои асосӣ бояд на пештар аз 1 октябр гузаронида шавад. То оғози барӯйхатгирӣ назорати нуктаҳои зерин зарур аст:

1. Мавҷудият ва ҳолати сабткунаҳои баҳисобгирӣ (кортҳо, китоб, рӯйхат ва ғайра);
2. Мавҷудият ва ҳолати шиносномаҳои техникӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои техникӣ;
3. Мавҷудияти ҳуҷҷатҳо оид ба воситаҳои асосие, ки барои ниғаҳдорӣ ё истифодабарии муваққатӣ гирифта ё дода шуда бошанд;

Ҳолатҳое, ки гузаронидани барӯйхатгирӣ ҳатмӣ мебошад, дар чадвали 2 оварда шудааст.

Чадвали 2

Ҳолатҳои ҳатмии гузаронидани барӯйхатгирии воситаҳои асосӣ*

№	Номгӯи ҳолатҳои ҳатмии гузаронидани барӯйхатгирӣ
1.	Ҳангоми супоридани молу мулк ба иҷора ва хариду фурӯш
2.	Пеш аз тартиб додани ҳисоботи солонаи муҳосибӣ
3.	Ҳангоми дигар шудани шахсони масъули моддӣ
4.	Ҳангоми ошкор гардидани ҳолати дуздӣ, сӯйистифода ва ё хароб кардани молу мулк
5.	Ҳангоми офатҳои табиӣ, сӯхтор ва ё ҳолатҳои дигари фавқуллода
6.	Ҳангоми азнавташкилдихӣ, чудо кардан ё барҳамдиҳии ташкилот
7.	Дар ҳолатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузорӣ

*Сарчашма: дар асоси маълумотҳо тартиб дода шудааст [3]

Дар мавриди гузаронидани барӯйхатгирии ҳатмӣ, ҳамаи воситаҳо ба барӯйхатгирӣ дучор мешаванд, бе истиснои воситаҳои асосӣ, ҳатто он воситаҳое, ки ба моликияти корхона тааллуқ надоранд ва дар тавозуни муҳосибӣ ҳисобгирӣ карда намешаванд.

Дар ҳолати ғайринакшавӣ будани барӯйхатгирӣ ҳамаи воситаҳо, бе истиснои воситаҳои асосӣ, бо ҳамроҳии комиссияи барӯйхатгирӣ ба тафтиш тайёр карда мешавад, дар дигар ҳолатҳо – пешакӣ. Онҳо бояд мувофиқи номгӯй, шакл ва ҳаҷме, ки мувофиқ барои ҳисобгирӣ мебошад, гурӯҳбандӣ ва банизомдаровардашуда бошанд.

Барои амалӣ намудани корҳои барӯйхатгирии корхона ва ё ташкилот, ҳуҷҷатҳои фармоишии роҳбар аз тарафи комиссияи барӯйхатгирии доимо амалкунанда ба шакли муайян дароварда мешавад. Ба ин аъзо роҳбари сохтори шуъбаҳо, сармуҳосиб ва мудирӣ корхона дохил мешаванд.

Комиссияи доимии барӯйхатгирии воситаҳои асосӣ намудҳои зерини корхоро амалӣ мекунад:

- Барои таъмини бехатарии воситаҳо корҳои пешгирикунанда мегузаронад;
- Амалиёти барӯйхатгириро ташкил мекунад ва дастур ба шахсони масъули моддӣ медиҳад;
- Дурустии муайянкунӣ фарқиятҳои барӯйхатгириро назорат мекунад;
- Баёноти ҳаттии шахсоне, ки оиди зарар расонидан ё набудани молу мулк амалӣ намудаанд, дида мебарояд;
- Рӯйхати фехрастҳои барӯйхатгириро бо нишон додани натиҷаи гузаронидани барӯйхатгирӣ тартиб медиҳад;

Барӯйхатгирӣ мувофиқи рақами барӯйхатгирие бурда мешавад, ки ба ҳама восита ҳангоми қабул дода мешавад. Номгузори барӯйхатгириро иваз кардан номумкин аст. Дар раванди гузаронидани барӯйхатгирӣ комиссия бо тартиби ҳатмӣ бояд описи барӯйхатгирии воситаҳои асосиро дар шакли ИНВ-1 ташкил диҳад.

Фехрастҳои барӯйхатгириро ҳама имзо мекунад, инчунин аъзои комиссия барӯйхатгирӣ ва шахсони масъули моддӣ. Дар охири фехраст шахсони масъули моддӣ дар бораи тафтиш ҳисобот медиҳанд, ки аз тарафи комиссияи барӯйхатгирӣ дар назди онҳо тафтиши воситаҳо амалӣ карда шудааст ва даъво ё шикоят оиди тафтишот надоранд.

Ҳамин тавр, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки барӯйхатгирӣ самаранокии фаъолиятро дар корхона бо роҳи назорат бурдан аз болои воситаҳои асосӣ баланд мебардорад. Яъне зиёдатӣ ё камомадии воситаҳои асосиро бо роҳи муқоиса бо маълумотҳои ҳисобгирӣ ошкор мегардад ва ё арзиши аслии воситаҳо муайян мешавад ва ё худ мавҷудияти аслии воситаҳои асосӣ ошкор шуда дурусти ҳисоби фарсудадагии онҳо низ муайян карда мешавад, ки вобаста ба ин қабули қарорҳои стратегӣ аз тарафи роҳбарияти корхона барои пешрафти фаъолият осон мегардад ё худ гуфтан мумкин аст, ки барӯйхатгирӣ таъмини моликияти корхонаро дар шароити рақамикунонӣ амалӣ мегардонад.

Адабиётҳои истифодашуда

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март с.2011, № 702;
2. Саидов Р.Н «Назорат ва тафтиш» Дастури таълимӣ; Душанбе, ЭР-граф; с.2014, 130саҳ.
3. Бровкина Н.Д. Контроль и ревизия :Учеб. Пособие/ под ред. Проф. М.В.Мельник.- М.: ИНФРА-М, 2010, 346с.
4. Раҳимов С.Х. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит / Китоби дарсӣ.-Душанбе: Ирфон, 2016-с. 141
5. Петров А.М., Басалаева Е.В., Мельникова Л.А. Учет и анализ: учебник 3-е изд. М.: КУРС; ИНФРА –М. – 2015. С.-45

Курбонов А., д.э.н., профессор;

Сафарова Муборак Бобохоновна. Таджикский государственный университет
коммерции, кандидат экономических наук, кафедры Банковское дело

Нуралиева Мичгона Давлаталиевна. Кулябский государственный университет имени
Абуабдуллох Рудаки, ассистент кафедры экономики предприятия и предпринимательство.
E-mail:safarova-muborak@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Технические достижения приводят к изменению способа производства обществом благ, кардинально меняют условия труда и образ жизни людей. Условием формирования цифровой экономики в стране является не только наличие сильного специализированного сектора, но и проникновение цифровых технологий во все отрасли народного хозяйства.

Цифровые технологии также оказывают значительное влияние на динамику трудовой миграции, а также на реализацию возможностей потенциальных трудовых мигрантов. Нынешнее поколение мигрантов в сравнении с предыдущими годами более близко к новым технологиям, способны слушать и слышать. Трудовые мигранты полностью живут в Интернете [7].

Миграция населения – сложный по своей природе, многообразный по формам и последствиям социальный процесс. При этом, оказывая огромное влияние на общественное развитие, он сам подпадает под воздействие политических, социально-экономических, демографических и иных трансформаций. Так, в современном мире трудовая миграция, исходя из общего объема всех миграционных перемещений, является преобладающей, а именно внешняя трудовая миграция.

Миграция способствует перераспределению богатства на мировом уровне и играет главную роль в экономическом развитии и в сокращении бедности. Более того, в рамках происходящего процесса глобализации, который благоприятствует свободному движению товаров, информации и капиталов, важное место занимает свободное движение людей. Экономические реформы в последние пять-семь лет начали пробивать себе дорогу, основным движущим мотивом миграции стали экономические причины [8].

Миграция — объективный процесс, которым следует пытаться управлять с помощью механизмов госрегулирования, активно задействуя инструменты цифровизации. Следует сконцентрироваться на создании большего числа сервисов, связанных с миграционным учетом, в том числе для потенциальных мигрантов. Они помогут им получить информацию о вероятных местах работы, рисках и ограничениях.

Переход к цифровым технологиям и внедрение сервисов в сферу государственного управления миграцией выступает объективной неизбежностью в контексте глобальной цифровой трансформации экономики на фоне возрастающего значения миграционных процессов для экономики принимающих стран мигрантов, в том числе и Российской Федерации. Цифровая трансформация государства и общества в течение последних десяти лет в нашей стране, являющейся лидером с точки зрения развития цифровой экономики, провозглашается одним из приоритетных направлений. Внедрение информационных технологий и электронных сервисов в миграционные процессы призвано упростить процедуры учета мигрантов, выступая показателем перемены курса миграционной политики государства и являясь переоценкой приоритетов в регулировании миграции населения. [1, с.70]

подавляющее большинство трудовых мигрантов перед тем, как покинуть постоянное место жительства знакомятся с различной информацией о стране своего возможного будущего пребывания. Они изучают различные сайты: визовых центров, где требуются персональные данные; по поиску работы в другой стране; по поиску жилья и др.

Также стоит отметить, что интернет-коммуникация в процессе трудовой миграции выполняет несколько функций: оперативное информирование об актуальной ситуации на границе (очередь, правила при пересечении); информирование об услугах и возможностях для мигрантов (реклама фирм-посредников, вакансии); советы по легализации и трудоустройству (информация по регионам, новости законодательства); поддержание культурной или религиозной идентичности (музыка, наставления из Корана и др.) [2, с. 122].

Цифровизация миграционной сферы напрямую связана с реализацией принципов об обязанности национальных государств принять необходимые меры для обеспечения легальности, упорядоченности и безопасности миграции [6, с. 45].

Значительная часть трудовых мигрантов из Таджикистана приходится на долю Российской Федерации – 98 %, в др. страны СНГ – около 1,0 процентов и дальнего зарубежья - один процент [5].

В 2022 году в рамках взаимодействия с соответствующими министерствами и органами исполнительной власти республики осуществлен ряд мероприятий по регулированию процессов миграции населения, государственным учреждением «Агентство по трудоустройству за рубежом» организовано трудоустройство за рубежом 2013 человек по заявкам на вакансии от иностранных работодателей, а также действующим договорам с иностранными работодателями, в том числе в Российской Федерации – 1 709 человек, Республика Казахстан – 223 человек, Турция – 29 человек, Польша – 35 человек, Румыния - 11 человек и Объединенные Арабские Эмираты - 6 человек [10].

Внедрение современных цифровых технологий и информационно-технических средств в механизмы государственного управления миграцией (и шире – цифровая трансформация системы отношений между мигрантами и принимающим государством) является объективно неизбежной в контексте глобального цифрового перехода и возрастающей роли миграционного фактора для экономики [4, с.118].

Правительство Российской Федерации составило комплексный план мероприятий по реализации концепции государственной миграционной политики в 2024-2025 гг. Частью этого плана является разработка цифрового профиля иностранного гражданина, который подразумевает регистрацию человека в информационной системе еще до въезда в Россию.

С 1 декабря 2024 года Россия начала собирать биометрические данные у мигрантов. Но только у тех, кто прибывает самолётом в Москву или автомобилем через Оренбургскую область. Что такое биометрические данные? Это отпечатки пальцев и фотография лица. Собирают биометрию у тех, кто въезжает в Россию на срок более 90 дней. Берут данные как при въезде в Россию, так и при выезде, если они ещё не проходили эту процедуру. Если у вас помимо гражданства Таджикистана есть ещё и гражданство России, то сдавать биометрические данные не нужно. При пересечении границы вас фотографируют и сканируют отпечатки пальцев. На одного человека процедура занимает примерно 5 минут. Данные передаются в такие ведомства, как МВД, ФСБ, МИД, Минтранс, Минцифры, ФНС, Росавиация и правительство Москвы. Это система пока работает не по всей России, в Москве – в аэропортах Шереметьево, Домодедово, Внуково и Жуковский, в Оренбургской области – на автомобильном пункте пропуска «Маштаково» на границе с Казахстаном. Проект на данный момент экспериментальный, потому что биометрия пока собирается только в нескольких пунктах. Если эксперимент окажется успешным, в июне 2025 года процедуру планируют распространить на все пункты пропуска в России. Кроме того, к этому моменту иностранцы смогут сами заранее сдавать биометрию через специальное приложение, указав цель визита. Биометрические данные будут использоваться для создания цифрового профиля иностранцев – своеобразной онлайн-анкеты. Россия действительно ужесточает миграционный контроль, но сбор биометрии не является уникальной практикой. Например, подобные меры давно действуют в странах ЕС [9].

По расчетам экспертов, учитывающих демографические тренды, тенденции развития отраслей экономики, в ближайшие годы российскому рынку труда дополнительно потребуется 1 млн квалифицированных работников, а до 2030 года — около 2,5 млн, преимущественно в промышленности, а также в здравоохранении, строительстве, IT-секторе. Повышение качества информационных систем позволит облегчить жизнь мигранта, работодателя и улучшить регулирование миграции.

Цифровизация становится частью повседневной жизни современного человека. в том числе и оказывает значительное влияние на процессы миграции.

- **Мигранты активно осваивают цифровой мир**, обращаясь к онлайн-ресурсам для получения правовой, социальной и медицинской помощи, установления связей с сообществом, поиска работы и возможностей для образования.

- **Внедрение цифровых технологий и возможности организации удаленной работы расширило возможности поиска работы в разных странах**, а также изменило динамику трудовой миграции. Появляются новые категории трудовых мигрантов, например, «цифровые кочевники».

- **Цифровизация миграционной сферы способствует оптимизации административных процедур**, снижению организационных и финансовых издержек, профилактике коррупционных рисков, а также повышает качество прогнозирования и контроля миграционной ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акрамов Ш.Ю., Акрамов Ф.Ш. Миграционная сфера в период цифровой трансформации государственных услуг и внедрения суперсервисов // ЦИТИСЭ. 2022. №3. С. 70-82.
2. Васильев, В. Е. Роль цифровых технологий в адаптации трудовых мигрантов из Средней Азии в современной России / В. Е. Васильев,
3. Ю. И. Еременкова, А.Н. Ермохина, А.А. Никифоров, И.В. Солдатенков // Журнал. Вопросы этнополитики. Рос. гос. гуманит. ун-т. – 2019. – №3. – С. 122–144.

4. Попова С.М. Цифровизация миграционной сферы в России: состояние и перспективы // Право и политика. – 2021. – № 9. – С. 118 - 132
5. Таджикистан: 25 лет государственной независимости (статистический сборник). – Душанбе: АСПРТ, 2016. – 520 с.
6. Трифонова, К. В. Применение legaltech в миграционной деятельности в современных условиях / К. В. Трифонова // Проблемы совершенствования законодательства и правоприменительной практики: сборник статей по итогам междунар. науч.-практ. конф.. Симферополь, 27–28 мая 2022 г. – Симферополь, 2022. – С. 45–50.
7. <https://russiancouncil.ru>
8. <https://russiancouncil.ru/blogs/rahmon-ulmasov/rossiya-nuzhdaetsya-v-pritoke-migrantov/>
9. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/laworder/20241205/chto-izmenilos-dlya-migrantov-v-rossii-s-1-dekabrya>
10. <https://mehnat.tj/ru/news/dt/a8478574-4d0a-4f62-85d5-30cefc2ac60d>

Маджидов Абдунасим к.э.н., дотсент к кафедре экономической теории ИЭК ТГУК
Фаёзова Махбуба Абдунасимовна, старший преподаватель кафедры Экономической теории ИЭК ТГУК

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА ФУНКЦИИ УПРАВЛЕНИЯ.

Поставлена и рассмотрена новая проблема влияния цифровизации экономики на функции управления, их возможные положительные и отрицательные последствия. Обоснована необходимость комплексного подхода к цифровизации управления. Предложено расширение компетенций магистрантов и управленческого персонала в области цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, функции управления, компетенции, магистерская программа, докторантура PnD

Abstract: a new problem of impact of economy digitalization on management functions and their possible positive and negative effects is considered. The necessity of an integrated approach to digitalization of management is substantiated. The expansion of the competencies of the master degree students and managerial personnel in the field of digital economy is proposed. Keywords: digital economy, management functions, competences, master program, managerial personnel.

Переход к цифровой экономике существенно влияет на функции и содержание современного управленческого труда.

Концепция цифровой экономики в Республики Таджикистан который рассчитан до 2040 концентрирует внимание на положительных результатах цифровизации экономики. Концепция предусматривает укрепление цифровых основ, как создание современной цифровой инфраструктуры и обеспечение повсеместного широкополосного доступа и предусматривает внедрении и развитие современных систем связи в приоритетных отраслях национальной экономики[2].

Для развития цифровизации экономики необходимо перестроение секторов экономики в направлении автоматизации, цифровизации, усиление роли информационных технологии в большинстве отраслей, что упростит процедуры внедрения и разработки новых продуктов, увеличит скорость хозяйственных операций.

С этой целью в Послание основоположника мира и единства Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 28 декабря 2023 года отмечено о

необходимости решении вопросов расширения процесса цифровизации экономики, реализации «зеленой экономики», особенно ускоренной индустриализации, использования инновационных технологий и развития человеческого потенциала, и на этой основе обеспечивать устойчивое и качественное развитие национальной экономики. [1]

В последние десятилетия цифровизация стала важным инструментом для повышения эффективности управления и экономического роста. В Республике Таджикистан, как и во многих других странах, внедрение цифровых технологий в сферу управления стало приоритетом государственной политики. В статье освещаются основные направления, достижения и вызовы цифровизации государственного управления в Таджикистане.

1. Актуальность цифровизации в сфере управления

Цифровизация способствует:

- Ускорению процессов принятия решений.
- Повышению прозрачности деятельности государственных органов.
- Упрощению доступа граждан и бизнеса к государственным услугам.
- Снижению затрат на управление за счёт автоматизации процессов.

Для Таджикистана, где большая часть населения проживает в сельских районах, цифровизация играет ключевую роль в преодолении территориальных барьеров и повышении доступности услуг.

Начала цифровизации экономики проводилась широкая автоматизация управленческих процессов (АСУТП, АСУП, ОАСУ, АСУ). Предполагалось, что автоматизация поможет решить главные проблемы подъема экономики народного хозяйства и ожидалось, что она устранил глубокие рыночные противоречия и кризисы. Поэтому создавались мощные автоматизированные системы, системы управления базами данных, осуществлялась переподготовка персонала. Но, несмотря на огромные затраты ресурсов, поставленные цели не были достигнуты.

Сегодня необходимо учесть опыт неудачных попыток автоматизации управленческого труда в прошлом чтобы избежать их повторения. Анализ влияния цифровизации экономики на функции управления с учетом опыта прошлых десятилетий и современных результатов показал, что следует готовиться как к положительным, так и отрицательным последствиям при реализации функций управления.

Ожидаемые положительные изменения функций управления включает в себя:

1. Планирование и прогнозирование:

- повышение точности, обоснованности и сбалансированности планов;
- развитие сценарного планирования и возможности учета множества факторов;
- повышение точности прогнозов;
- переход к объективным количественным критериям вместо субъективных.

2.Неизбежность контроля:

-появление систем объективного контроля, не зависящих от субъективных установок и личных симпатий и антипатий руководителей;

-возможность охвата контролем всех сфер управленческой деятельности. 3.Качественно новый уровень реакции систем управления на отклонения от планов:

- организация: оптимизация структур управления, их регламентов, распределения прав и обязанностей, разделения и кооперации труда;

- создание прозрачных систем принятия управленческих решений.

4. Формирования целей и стратегии руководства:

- открытость всех действий, решений, планов и стратегий руководства;

-информационная перегрузка управленческого персонала множеством показателей, целей, форм;

-эффективности систем управления и производительности труда, рост непроизводительных потерь рабочего времени;

-перегрузка управленческого персонала и другие негативные факторы таких как в области контроля - подмена рационального контроля его видимостью на основе применения множества показателей, создающих видимость контроля, но скрывающих истинное положение дел.

5. Диспропорциональный рост управленческого персонала для управления цифровизацией:

- конфликты между подразделениями, персоналом, регионами;
- замена ситуационного подхода шаблонными бюрократическими процедурами;
- обезличенность и формализм в управлении, нацеленном только на краткосрочные количественные показатели;
- снижение производительности труда и ухудшение стратегических результатов, зависящих от качественных характеристик управления.

Возможным путем преодоления этого является изменение управленческих компетенций, в том числе в области подготовки управленческих кадров.

Концепция цифровой экономики в Республики Таджикистан предъявляет ряд новых требований к знаниям, навыкам и умениям будущих выпускников, что определяет необходимость расширения их компетенций в данной сфере. В настоящее время специалистами проводится работа по формированию перечня компетенций цифровой экономики на основе различных подходов.

Для управленческих работников в РТ может быть ориентироваться на за рубежом опыте таких как предлагается на профессиональные навыки, креативность, критическое мышление и гибкость, основы программирования, компьютерной грамматики» [3].

Развитие цифровой экономики и новых технологий будет способствовать появлению новых секторов, компаний и рабочих мест, а также исчезновению профессий, связанных с низкоквалифицированным трудом. Также прогнозируется высокая потребность в узкоспециализированных кадрах» [2]. Как показывают исследования специалистов усилия организаций и руководителей главным образом сосредоточены на цифровизации обработки документов.

Таджикистан утвердил стратегию цифровой трансформации, включающую следующие основные направления:

1. Электронное правительство (e-government):

- Создание единого портала государственных услуг.
- Внедрение электронных документов и цифровой подписи.
- Обеспечение межведомственного взаимодействия через автоматизированные системы.

2. Цифровая инфраструктура:

- Развитие сетей широкополосного интернета.
- Создание дата-центров для хранения и обработки данных.
- Внедрение технологий 5G в ключевых регионах.

3. Цифровая грамотность:

- Организация обучения населения основам работы с цифровыми технологиями.
- Повышение квалификации сотрудников государственных органов в области ИТ.

Несмотря на прогресс, Таджикистан сталкивается с рядом проблем:

• **Недостаточная инфраструктура:** Ограниченный доступ к высокоскоростному интернету в отдалённых районах.

• **Низкий уровень цифровой грамотности:** Значительная часть населения не обладает навыками работы с цифровыми устройствами.

• **Кибербезопасность:** Угрозы информационной безопасности и недостаток квалифицированных специалистов в этой области.

• **Финансовые ограничения:** Ограниченные ресурсы для реализации масштабных проектов цифровизации.

5. Перспективы и рекомендации

Для успешной цифровизации сферы управления в Таджикистане необходимо:

1. **Развивать инфраструктуру:** Увеличить покрытие интернетом и внедрить современные технологии связи.
2. **Инвестировать в образование:** Создавать образовательные программы и кампании для повышения уровня цифровой грамотности.
3. **Укреплять кибербезопасность:** Разрабатывать стратегии защиты данных и обучать специалистов в этой области.
4. **Привлекать международное сотрудничество:** Использовать опыт других стран и получать поддержку от международных организаций.

Заключение

Цифровизация сферы управления в Таджикистане имеет ключевое значение для социально-экономического развития страны. Несмотря на существующие вызовы, внедрение современных технологий и стратегический подход способны существенно повысить эффективность государственного управления, улучшить качество жизни населения и создать условия для устойчивого роста экономики.

Библиографический список

1. Послание Основоположника мира и единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28 декабря 2023 года
2. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан разработана на постановлением Республики Таджикистан от 31 января 2019 года, №39 «Об итогах социально-экономического развития Республики Таджикистан в 2018 году и задачах на 2019 год».
3. Андреева Л.Ю., Джемаев О.Т.. Влияние цифровой экономики на формирование новых трендов на рынке труда. М.2017 г.
4. Цифровая экономика: глобальные тренды и практика бизнеса. М.2018г.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич – Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинг. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, к. Деҳотӣ ½ E-mail: menejment_08@mail.ru. Тел.: (+992) 93-444-41-45

МЕНЕҶМЕНТИ РАҚАМӢ ВА МАСОИЛИ ҲАЛТАЛАБИ ОН

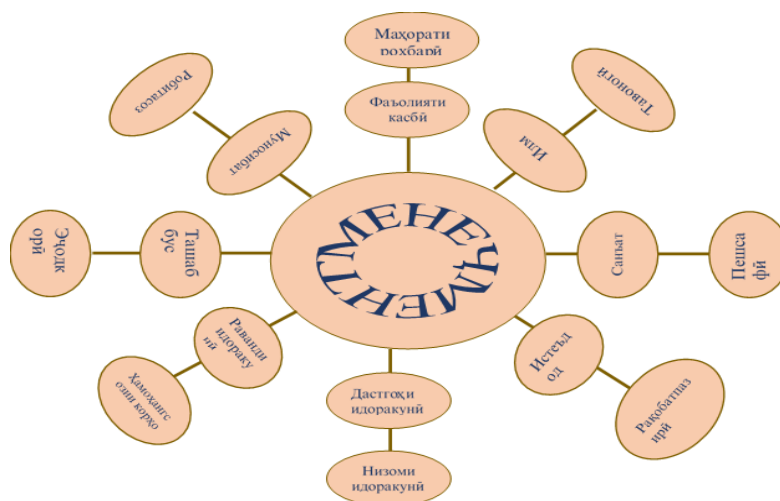
Дар ҷаҳони муосир технологияҳои рақамӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти мо, аз ҷумла менеҷмент ва корхонаву ташкилотҳои мухталиф ворид шудааст. Бояд зикр намуд, ки Гузариш ба рақамикунонӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи менеҷменти муосир гардида, ба ташкилотҳо дар баланд бардоштани самаранокӣ, беҳтар кардани сифат ва ба даст овардани натиҷаҳои беҳтар мусоидат мекунад. Табдилдиҳии рақамӣ дар менеҷмент имкониятҳо ва мушкилотҳои нав пешниҳод мекунад, ки аз роҳбарон ва созмонҳо талаб мекунад, ки ба технологияҳо ва стратегияҳои нав мутобиқ шаванд. Дар даврони рушди ғаёли ҷомеаи ҷаҳонии иттилоотӣ иқтисодиёти нави рақамӣ ташаккул меёбад. Равандҳои рақамисозӣ ба ҳама ҷанбаҳои ғаёлияти соҳибкорӣ ворид шуда, стандартҳои нави идоракунии муассирро ҷорӣ мекунанд. Айни замон зарур аст, ки усулҳои ташкили ғаёлияти корхонаҳоро бо назардошти гузариш ба принципҳои иқтисоди рақамӣ ва моҳирона мутобиқ кардан ба пешгӯиҳои ғаёлияти ояндаи ширкат аз нав дида бароем.

Яке аз омилҳои асосии таъмини бартарии рақобат барои ҳама корхонаҳои системаҳои идоракунии самаранокӣ равандҳои корӣ, захираҳо, молия ва кормандон мебошанд. Ин системаҳо бояд ба ҳамгироии технологияҳои инноватсионӣ, инчунин таъмин намудани воситаҳо ва усулҳои гуногуни оптимизатсияи равандҳои гуногуни тичорат равона карда шаванд. Дар шароити муосир чунин системаҳо ба воситаи асосии баланд бардоштани самаранокии тамоми равандҳои дар корхона ба амал меоянд.

Дар расми 1. мухтавои асосии менеҷмент ҳамчун илм ва санъати роҳбарӣ дар иртиботи байни ҳамоҳангсозии фаъолиятҳо нишон дода шудааст.

- Менеҷмент ҳамчун илм, санъат, маҳорат, касбият, салоҳиятнокиӣ, муттаҳидии коллектив, рақобатпазирӣ ва судмандии фаъолияти мақсаднокро дар шароити муосир меомӯзад. Менеҷмент қобилияти муошират бо одамон, ҳокимият ва санъати идоракунии, маҳорати махсуси маъмурикунонии, мақомоти идоракунии ва низоми муносибатҳоро дар раванди фаъолият таҷассум менамояд.

Менеҷменти рақамӣ истифодаи технологияҳо ва воситаҳои рақамӣ мебошад ва бахусус масоилҳои салоҳиятнокии касбию маҳорати махсусро талаб менамояд (расми 2.). Он истифодаи қарорҳои гуногуни нармафзор ва сахтафзор, таҳлили додаҳо ва автоматикунонии амалиётро барои баланд бардоштани самаранокӣ, қабулкунӣ дар бар мегирад. қарорҳои огоҳона ва расидан ба ҳадафҳои гузошташуда. Намунаҳои идоракунии рақамӣ инҳоянд:

Расми 1. Менеҷмент ҳамчун илм ва санъати роҳбарӣ

— Платформаҳои рақамии идоракунии лоиҳа: Инҳо ба мо имкон медиҳанд, ки лоиҳаҳоро идора кунем, вазифаҳо таъин кунем, пешрафтро пайгирӣ кунем ва дар вақти воқеӣ ҳамкорӣ кунем. Намунаи чунин платформа Trello ё Asana мебошад;

Расми 2. Менеҷменти рақамӣ ва масоили он

— Идоракунии рабобити муштариёни рақамӣ (CRM): Системаҳои CRM дар идора ва таҳлили маълумоти муштариён, аз ҷумла тафсилоти тамос, таърихи ҳамкорӣ, фаъолиятҳои фурӯш ва маркетинг кӯмак мекунанд. Намунаи чунин система Salesforce ё HubSpot мебошад;

— Воситаҳои таҳлили рақамии додаҳо: Онҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки маълумотро чамъоварӣ кунед, таҳлил кунед ва тафсир кунед, то қарорҳои идоракунии огоҳона қабул кунед. Намунаҳои чунин абзорҳо Google Analytics, Tableau ё Power BI мебошанд;

— Системаҳои рақамии HR: Онҳо равандҳои қабул, омӯзиш, арзёбӣ ва идоракунии кадрҳоро автоматӣ мекунад. Намунаҳои чунин системаҳо мебошанд SAP SuccessFactors, Workday ё BambooHR;

— Воситаҳои рақамӣ барои идоракунии равандҳои амалиётӣ: Онҳо ба автоматикунӣ ва оптимизатсияи равандҳои амалиётӣ ба монанди идоракунии захираҳо, равандҳои истеҳсолӣ ва логистика кӯмак мекунад. Намунаҳои чунин абзорҳо системаҳои ERP ба монанди SAP, Oracle ё Microsoft Dynamics мебошанд.

Менечменти рақамӣ дар тичорати муосир нақши калидӣ дорад ва ба созмонҳо имкон медиҳад, ки самаранокӣ, беҳтар кардани сифати хидмат ва қабули қарорҳои огоҳона дар асоси додаҳо. Он инчунин ба автоматӣ ва содда кардани кор кӯмак мекунад, ки ба кормандон имкон медиҳад, ки ба вазифаҳои бештари стратегӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои ширкат пайғирӣ намоянд.

Татбиқи идоракунии рақамӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ ҳалли якчанд вазифаҳои асосиро талаб мекунад. Муаллифон вазифаҳои зеринро муайян карданд:

Вазифаи якум муайян кардани тамоми дигаргуниҳое, ки дар системаи идоракунии корхона ҳангоми гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ба амал меоянд.

Мушкилоти дуюм муайян кардани фарқияти байни идоракунии рақамӣ ва анъанавӣ мебошад.

Интеграцияи технологӣ: Татбиқи идоракунии рақамӣ ҳамгироии технологияҳои навро ба монанди системаҳои идоракунии додаҳо, зехни сунъӣ, таҳлили маълумоти калон ва ғайра талаб мекунад. Технологияҳо ба равандҳои мавҷудаи бизнес чӣ гуна ворид мешаванд ва чӣ гуна онҳо бо системаҳои мавҷуда ҳамкорӣ мекунад, арзёбӣ намудан хеле муҳим аст.

Омӯзиши кормандон: Гузариш ба идоракунии рақамӣ омӯзиши кормандонро дар малакаҳои нав ва салоҳиятҳои рақамӣ дар бар мегирад. Ин на танҳо азхуд кардани асбобҳои нав, балки фаҳмидани равандҳои рақамӣ ва усулҳои корро дар бар мегирад.

Тағйирёбии фарҳанг: Идоракунии рақамӣ метавонад тағйир додани фарҳанги ширкат ва таҷрибаҳои кориро талаб кунад.

Барои ба амал баровардани тамоми афзалиятҳои марҳалаи ҳозираи тараққиёти иқтисодиёт кори асосӣ зарур аст. Асоси ин кор рақамикунонии раванди идоракунӣ мебошад. Барои зиёд кардани самараи марҳалаи ҳозираи тараққиёти иқтисодиёт кори васеи тадқиқотӣ зарур аст. Таваҷҷуҳи асосӣ ба рақамикунонии равандҳои идоракунӣ равона карда шудааст, ки унсури асосии идоракунии самаранок дар иқтисодиёти муосир мегардад.

Дар ҷамъбаст метавон гуфт, ки гузариш ба рақамикунонӣ ва ҷорӣ намудани менечменти рақамӣ ба менечменти муосир ҷузъи ҷудонашавандаи рушду пешрафт аст. Чунин технологияҳо ва инноватсияҳо дар баланд бардоштани самаранокӣ ва оптимизатсияи равандҳои идоракунӣ нақши калидӣ мебозанд. Онҳо ба мо имкон медиҳанд, ки бисёр вазифаҳоро автоматӣ ва содда гардонем, дақиқии қабули қарорҳоро тақмил диҳем ва идоракунии ҷандиртар ва мутобиқшавандаро таъмин кунем.

Бо вучуди ин, гузариш ба рақамисозӣ инчунин баъзе мушкилоти марбут ба амнияти додаҳо, омӯзиши кадрҳо ва ҳамгироии технологияҳои навро пеш меорад. Бо вучуди ин, бо бархӯрд ва стратегияи дуруст рақамисозӣ ва идоракунии рақамӣ метавонад василаи пурқувват барои ба даст овардани бартарии рақобат ва беҳтар кардани натиҷаҳо дар идоракунии муосир бошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Мирзоалиев А.А., Саломова У.Т., Бобохонов С.Ғ., Кабутов Қ.М.-Санъати роҳбарӣ (Комплекси таъмими методӣ). – Душанбе: Файзи борон, 2021.-164с.
2. Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 289-294

3. Мирзоалиев А.А. Нақши кадрҳои касбӣ дар рушди савдои чакана /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 № 3(48).-С.120-128
4. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.200-2009
5. Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев, Рақамикунонӣ ва рушди иқтисодӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич – Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинг. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, к. Деҳотӣ ½ E-mail: menejment_08@mail.ru.

САРМОЯИ ЗЕҲНӢ-САРЧАШМАИ МЕНЕҶМЕНТИ САМАРАБАХШ

Оғози асри XXI зери таҳаввулотӣ таърихӣ инсоният, яъне аз одами иқтисодӣ ба одами корпоративӣ табдил ёфтанд, вақте ки манфиатҳои фаъолияти муштарак нисбат ба манфиатҳои шахсӣ афзалият доранд, тасаввур карда мешавад. Вале, бояд ба назар гирифт, ки ин вазифаи мураккаб буда, барои ҳалли он ҷидду ҷаҳди пайвастаи ҷамъият зарур аст, ки он дар асоси навсозии тамоми системаи менеҷменти муосир сурат гирад.

Калидвожаҳо: концепсияи миллӣ, рақобатпазирӣ, принсипи функционалӣ, самаранокӣ иқтисодӣ, сохторҳои органикӣ, равандҳои ҳамгирӣ, фарҳанги қавӣ идоракунӣ, равандҳои тичорат.

Менеҷменти асри XXI менеҷменти иҷтимоӣ мебошад. Дар ҷаҳони муосир танҳо кишваре метавонад бо суръати баланд рушд кунад, ки барои афзоиши ҳаққи аксар интеллектuali мутахассисони соҳаи менеҷмент ва умуман неруи интеллектuali менеҷмент имкониятҳои мусоид фароҳам меорад.

Танҳо дар ин вазъияти муҳим ва бениҳоят созанда имконпазир аст, ки сармояи зеҳнӣ афзоиш ёбад, зеро он ҳамчун омил асосӣ рушди иқтисодӣ ва равандҳои инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон ин омил барои рушди иқтисодӣ ҷумҳурӣ, дурномаи тараққиёти иқтисодӣ он ва ҳалли вазифаҳои баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии шаҳрвандон нақши назаррас дорад.

Стратегияи корхонаҳои саноатӣ хурду миёна бояд ба воқеияти нави давраи тағйироти босуръат ва номуайянии комили асри 21, ки ба соҳаи иҷтимоӣ сиёсӣ дахл доранд, асос ёбад, аз ҷумла[1]:

1. Рушди тафаккури технологӣ ва рақамӣ.
2. Ташаккули салоҳиятҳои касбӣ ва сармояи инсонӣ.
3. Муттаҳидӣ, дастаҷамъӣ ва ҳамгирӣ.
4. Рақобати умумибашарӣ.
5. Моликияти зеҳнӣ ва эҷодкорӣ.

Қайд намудан ба маврид аст, ки олими америкӣ Дракер менависад, ки «афзоиши маҳсулнокии зеҳнӣ муҳимтарин вазифаи идоракунӣ дар асри 21 аст». Баръакси асри 20, ки арзишмандтарин дороии ширкат таҷҳизоти истеҳсоли он буд, дар асри 21 арзишмандтарин дороии ҳар як созмони асри 21 ин кормандони донишманд ва маҳсулнокии онҳост, аз ин рӯ, баланд бардоштани ҳосилнокии онҳо барои ҳар як ширкате, ки ҳадафаш шукуфӣ аст, бояд яке аз дастовардҳои муҳимтарин бошад.

Дар давраҳои тағйироти бунёдии сохторӣ танҳо он созмонҳое зинда мемонанд, ки тамоюлҳои тағйиротро ҳассосона дарк мекунанд ва ба онҳо ғавран мутобиқ мешаванд ва аз имкониятҳои пайдошуда ба манфиати худ истифода мебаранд.

Дракер онҳоро пешвоёни тағйирот номид. Роҳбари тағйирот ҳар як тағйиротро ҳамчун як имконияти нав мешуморад, ҳадафмандона тағйиротро ҷустуҷӯ мекунад, ки ғоидаоваранд ва меоднад, ки ҷӣ гуна онҳоро барои ғаёлияти беруний ва дохилии созмон то ҳадди имкон самаранок гардонанд, яъне:

- сиёсатҳое, ки ба бунёди оянда нигаронида шудаанд;
- методологияи ҷустуҷӯ ва пешгӯии тағйирот;
- стратегияи ворид намудани тағйирот дар ғаёлияти дохилӣ ва берунии корхона;
- сиёсатҳое, ки тағйирот ва суботро мувозинат мекунанд.

Идоракунии сармояи инсонӣ - захираи муҳими миллат аст.

Ба гуфтаи патриархи менеҷменти Амрико Питер Дракер, 80% муваффақияти таърихӣ миллат на аз захираҳои табиӣ ва технология, балки самаранокӣи менеҷмент муайян карда мешавад[3].

Шарти муайянкунандаи муваффақияти менеҷмент дар рушди кишвар табдил додани фарҳанги мавҷудаи ғаёлияти идоракунӣ ва ахлоқи корпоративӣ ба сатҳи дастовардҳои муосир, стандартҳои мебошад, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ таҳия кардааст. Оғози асри XXI зери таҳаввулоти таърихӣ инсоният, яъне аз одами иқтисодӣ ба одами корпоративӣ табдил ёфтанд, вақте ки манфиатҳои ғаёлияти муштарак бар манфиатҳои шахсӣ афзалият доранд, тасаввур карда мешавад. Вале, бояд ба назар гирифт, ки ин вазифаи мураккаб буда, барои ҳалли он ҷидду ҷаҳди гуногуни ҷамъият зарур аст, ки он дар асоси навсозии тамоми системаи менеҷменти муосир сурат гирад. Консепсияи дақиқи миллии идораи иқтисодӣ бояд ҷун омили муҳимтарини муттаҳид шудани миллат дар роҳи барпо намудани ҷамъияти шукуфон ва шарти ҳавасмандгардонии инкишофи хоҷагидорӣ хизмат кунад[2].

Ҷунин консепсия бояд як қисми системаи макроидоракунӣ буда, мазмуни онро фаро гирад ва сохти иқтисодии ҷамъиятро аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намояд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳамчун принципҳои асосӣ инҳоро таҳия кардааст:

- бозор ҳамчун воситаи таъмини зиндагии шоистаи аҳолии кишвар, роҳ ба сӯи ҷомеаи озод, муассир ва устувор эътироф карда мешавад;
- иқтисодӣ асосан ба талаботи иҷтимоии одамон нигаронида шудааст, на ба истеҳсолоти ҳарбию саноатӣ;
- хоҷагии ба иҷтимоӣ нигаронидашударо воситаи рафъи камбудии механизми иқтисоди бозорӣ ва шиддати иҷтимоӣ мешуморанд;
- даромади шаҳрвандон бо тадбирҳои аз нав тақсим кардани онҳо ва ҷорӣ намудани андозбандии прогрессивӣ баробар карда мешавад;
- эътирофи баробарии на даромад, балки имконияти иштироки тамоми шаҳрвандони кишвар дар ҳаёти иқтисодӣ ҳамчун манбаи ғаёлият ва ташаббуси онҳо;
- эътирофи озодӣ, адолат, меъёрҳои ахлоқии аз тарафи умум қабулшуда ҳамчун асоси муносибатҳои байни шаҳрвандон ва давлат;
- сиёсати иқтисодӣ ба одамон мутобиқ мешавад, на баръакс, ба таъмини шуғли пурра ва пешрафти иҷтимоӣ иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Дар мамлакат озодии савдои беруний ва вусъати тақсими байналхалқии меҳнат қафолат дода мешавад. Яке аз вазифаҳои муҳимтарини идоракунӣ пайвастании илм бо соҳибкорӣ мебошад. Ин талаб мекунад, ки дар мамлакат шабакаи васеи корхонаҳои хурди илмӣ ташкил карда шавад, ки таҳқиқотҳо ба дараҷаи намунаҳои маҳсулот, фондҳои венчурӣ ва ташкилотҳо бо мақсади ба вучуд овардани молу технологияи асл расонда шаванд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ аз ҷиҳати таҳассуси маҳдуд, ҷусту ҷолокӣ ва суръатнокӣ дар ҳалли проблемаҳои тезу тунд, алоқаи илм бо истеҳсолот нисбат ба ширкатҳои калон самаранокӣи баланди ғаёлияти ширкатҳои соҳибкорӣи хурди илмиро тасдиқ мекунад.

Дар шароити асри 21 системаи ташкили менеҷмент бояд нав карда шавад. Ҷун анъана асоси ғаёлияти мақомоти идоракунӣи принципи функционалие, ки ба таҷрибаи қори маҳсули идоракунӣ нигаронида шудааст, ташкил медиҳад.

Меъёри баҳодиҳӣ дараҷаи анҷоми ин корҳо аз рӯи ҳаҷм ва муҳлат мебошад. Меъёрҳои баҳодиҳӣи менеҷерҳо бояд тафаккури эҷодӣ, як намуди стратегӣи тафаккур, майл ба

навоарӣ, қобилияти чамъ кардани нерӯ ва қобилияти иштирокчиёни сершумор дар фаъолияти муштарак бошанд. Маданияти зеҳнии мутахассиси идоракуни қобилияти фикрронии методиро ҳамчун омили нишондиҳандаҳои баланди ин фаъолият дар бар мегирад[4].

Ин маънои онро дорад, ки менечер ба усулҳои муосири мақсаднок, иттилоотӣ-таҳлилӣ, пешгӯӣ ва идоракунии лоиҳа эътимод дорад.

Бояд ба назар гирифт, ки сарчашма ва шартӣ ташаббус ва соҳибкорӣ озодии зеҳнии шахс аст, ки ба кафолати ҳуқуқи моликияти хусусӣ асос ёфтааст. Азбаски менечерони лаёқатманд «фонди тиллои миллат»-ро муаррифӣ мекунанд, дар кишвар ташаккули донишқадаи мутахассисони баландихтисоси менечмент, фароҳам овардани шароит барои дар самти фаъол нигоҳ доштани онҳо тавассути усулҳои муассири ҳавасмандгардонии онҳо ба манфиати мамлакат меҳнат карда, мавқеи баланди иҷтимоии худро нигоҳ доранд вазифаи муҳимтарин ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми сармояи зеҳнӣ аз ҷониби Ҷ.Гэлбрейт ба муомилоти илмӣ ворид карда шудааст, ки соли 1969 дар номаи худ ба иқтисодшинос М.Калек ин истилохро истифода кардааст. Аввалин шахсе, ки ин истилохро ба таври муфассал асоснок кардааст, Т.Стюарт мебошад. Дар мақолаи худ дар соли 1991 "Қувваи зеҳнӣ: чӣ гуна сармояи зеҳнӣ ба сарвати пуарарзиши Амрико табдил меёбад", ӯ сармояи зеҳнӣро ҳамчун маҷмӯи ҳама чизест, ки кормандони ширкат медонанд, ки ба ширкат афзалияти рақобатпазирро дар бозор медиҳад, муайян кардааст. Минбаъд мафҳуми сармояи зеҳнӣ аз ҷониби муаллифони дигар пурра ва равшан шарҳу тавзеҳ дода шуд.

Истилоҳи сармояи зеҳнӣ ба маънои муосир, пеш аз ҳама, одамон ва дониши онҳост. Инчунин малақаҳо, робитаҳо ва ҳама чизҳое, ки барои истифодаи самараноки онҳо кӯмак мекунанд. Аз ҳамаи ҷузъҳои номбаршудаи сармояи зеҳнӣ, сармоягузорӣ ба дониш авлабияти баландтарин аст ва дар натиҷа ғоидаи бештар медиҳад. Тибқи тадқиқоте, ки Motorola гузаронидааст, имрӯз як доллар сармоягузорӣ ба донишҳои инноватсионӣ 33 доллар ғоида меорад. Ғайр аз он, донишро ҳам аз кормандони ин созмон ва ҳам аз ҳама одамон, аз ҷумла аз муҳити беруна ҷалб кардан мумкин аст. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки манбаи асосии даромад (ғоида) фаъолияти майна, истифодаи фаъолонии иқтишофи кормандон мебошад.

Сармояи зеҳнӣ як категорияи хеле мураккабест, ки захираҳои гетерогении ғайримоддӣи созмонро муттаҳид мекунад. Гуногунии бархӯрдҳои мухталифи муҳаққиқон ба таърифи мафҳумҳои сармояи зеҳнӣ ба он оварда расонд, ки дар доираҳои илмӣ танҳо як андешаи умумӣ дар бораи таркиби он ташаккул ёфта, нуқтаи назари ягона оид ба муносибати байни таркиби он ва иерархияи онҳо ҳануз шакл нагирифтааст. Дар натиҷаи ин мушкилот, дар айни замон на танҳо методологияе мавҷуд нест, ки ба мо имкон медиҳад бо дараҷаи дурусти эътимоднокии самаранокии сармоягузорӣ ба сармояи зеҳнӣ муайян карда шавад, балки равишҳои ягонаи баҳодиҳии ин намуди сармоягузорӣ, инчунин муайян кардани натиҷаҳои молиявии онҳо то ҳол дар сатҳи зарурӣ қор карда нашудааст[2].

Ба гуфтаи бисёре аз муаллифон, моҳияти ин категория дар Россия аз ҷониби тадқиқотчи Б.Б. Леонтьев маънидор шудааст, ки мувофиқи он сармояи зеҳнӣ аз се қисм иборат аст: сармояи инсонӣ, сармояи ташкилӣ (ё сохторӣ) ва сармояи мизочон, ки ҳар кадоми онҳоро қарз гирифтани ва ё соҳиб шудани мумкин аст. Аз рӯи таҳқиқотҳо маълум мешавад, ки ҷумхурии мо дорои сармояи зеҳнии дорои маълумоти умумии хуб ва мутахассисони зиёди дорои маълумоти олий мебошад. Аммо, тазоди воқеияти қор ин аст, ки шумори қобили мулоҳизаи ҷунин мутахассисони дорои тахассуси байналмилалӣ дар иқтисоди ватанӣ ҷои қор пайдо намекунад ва дар сурати пайдо кардани музди нокифоя ба даст меоранд.

Мутаассифона, ҳатто қорғарони баландихтисоси худро танҳо захира ҳис мекунанд - имрӯз аксарияти онҳо маҷбуранд, дар паи қори дигар бошанд ки, мо муҳочирати кадрҳои баландихтисосро аз кишвар мебинем.

Дар ҳақиқат, арзиши меҳнат дар Россия ба ҳисоби миёна на бештар аз 1 - 2 доллар дар як соатро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса бо 30 доллар дар Олмон - фарқияти бузург аст.

Гап дар сари он аст, ки сармояи зеҳнӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ танҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ, мисли дигар шаклҳои сармоя, вақте вучуд дошта метавонад, ки қобилияти қорӣ молест, ки на танҳо арзиш, балки арзиши изофӣ низ меорад. Бозор барои он чизе, ки арзиш дорад, пардохт мекунад. Маҳз дар ҷомеаи бозорӣ нобаробарии одамон дар қобилиятҳои зеҳнии онҳо бештар ба назар мерасад. Тафовути байни он чизе, ки инсон дар асл аст ва муваффақиятҳои мавҷудааш, аз як тараф ва дар бораи қобилият ва дастовардҳои худ, аз тарафи дигар, бераҳмона фош карда мешавад. Дар ҷомеаи муосир сармояи зеҳнӣ асоси сарват мегардад[2].

Маҳз ӯ рақобатпазирии системаҳои иқтисодиро муайян мекунад ва ҳамчун захираи асосии рушди онҳо баромад мекунад. Замони ҳозира бо он характернок аст, ки шакли асосии ҷамъкунӣ чи тавре, ки ҳамеша буд, на ҷамъ кардани унсурҳои моддии истеҳсолот, балки ҷамъ кардани дониш, ахборот ва шаклҳои ғайримоддии сарват (маблағгузорӣ ба маданият, маориф, нигоҳдории тандурустӣ) ба ҳисоб меравад. Ба ибораи дигар, таъкид аз сармоягузорӣ ба сармояи ҷисмонӣ ба сармоягузорӣ ба одамон ҳамчун интиқолдиҳанда ва истеҳсолкунандагони иттилоот мегузарад.

Дар баробари ин, истифодаи самаранок ва рушди сармояи зеҳнӣ, қобилияти эҷод ва аз худ кардани технологияҳои навтарин на танҳо шартҳои муҳими афзоиши устувори сатҳи зиндагӣ, балки меъёрҳои асосии сифатӣ мегарданд, ки шуҳрати шаҳомат ва мавқеи кишварҳои пешрафтaro боз ҳам устувор мекунад. Инкишофи системаи иқтисодӣ, яъне ҳалли зиддиятҳои, ки дар натиҷаи табиати эҳтимолии маънавии фаъолияти зеҳнии инсон ба амал омадааст, бевосита ба ҳаракати сармояи зеҳнӣ вобаста аст. Сармояи зеҳнӣ ҳамчун системаи идоракунии системаи иқтисодӣ амал мекунад.

Менеҷменти самаранок ба дониш, малака ва иттилоот асос ёфтааст. Аз ин ру, нақши тайёр кардани мутахассисон дар ин соҳа бояд мунтазам баланд гардад ва аз ақидаю равишҳои муосир пур карда шавад. Гузаштан ба модели нави идоракунӣ, тамоюлҳои нави идоракунии илмӣ, муносибатҳои ғайрианъанавии баланд бардоштани маданияти иқтисодӣ ва тақмили менеҷменти роҳбаронро талаб мекунад. Бо ин мақсадҳо, ба фикри мо, дар ҳама мактабҳои таҳсилоти олӣ ва академияҳо курсҳои тақмили ихтисоси менеҷер-мутахассисонро ҷорӣ кардан ба мақсад мувофиқ аст. Барои аксарияти роҳбарони бахшу қисматҳо, шуъбаҳо коргоҳҳо, факултаву кафедраҳо ташкили курси масуси санъати роҳбарӣ хеле муҳим мебошад. Дар доираи ин курс маҳорат, санъат, таҷриба, салоҳият, муносибат, тафаккур, стратегия ва фаъолияти дастаҷамъӣ ташаккул меёбад. Ин иқдом ба имкониятҳои рушди иқтидори воқеии иқтисодии соҳаҳои хоҷагии халқ, роҳҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, сатҳи сифати маҳсулот, энергия ва дараҷаи зиндагии аҳоли дучанд самара хоҳад дод.

Зарур аст, ки ба модели нави илмӣ менеҷмент дар асоси муқаррароти зерин тақия намуд[5]:

- меъёри асосии баҳодиҳии фаъолияти соҳибқорӣ на даромадноки, балки дараҷаи қонъ гардонидани манфиати истеъмолкунандагони мушаххас мегардад;

- афзоиши таъсир ба самаранокӣи идоракунии равандҳои ҳамгироӣ ҳам дар дохили системаи идоракунӣ ва ҳам робитаи он бо муҳити беруна;

- кам кардан зинаҳои иерархӣ дар сохторҳои ташкилии идоракунӣ, табдил додани сохторҳои пирамидавӣ ба сохторҳои ҳамвор, яъне содда;

- сохторҳои уфуқӣ барои идоракунии равандҳои асосии ташкилотҳои тичоратӣ дар муқоиса бо ташкили анъанавии функционалии идоракунӣ;

- гузаштан аз ташкилотҳои калон ба шабакаи ташкилотҳои ба таври амиқ муттаҳидшуда, паҳн кардани шабакаҳо ҳамчун принсипи маҳдуд кардани фаъолияти истеҳсолию идораи худӣ шахс;

- ба сохторҳои нав ҷалб намудани беҳтарин нишондодҳо ҳамчун татбиқи принсипи «элитизатсияи ҳамқорӣ ва роҳбарӣ»;

- тақсимои идоракунии маҷозии фаъолиятҳои, ки ҳузури ҷисмонии иҷрокунандагонро талаб намекунад.

Рӯйхати адабиёт:

2. Мирзоалиев А.А., Саломова У.Т., Бобохонов С.Ғ., Кабутов Қ.М.-Санъати роҳбарӣ (Комплекси таълимию методӣ). – Душанбе: Файзи борон, 2021.-164с.
5. Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 289-294
6. Мирзоалиев А.А. Нақши кадрҳои касбӣ дар рушди савдои чакана /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 № 3(48).-С.120-128
7. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.200-2009
5. Ф.Р.Шаропов, А.А.Мирзоалиев, Рақамикунонӣ ва рушди иқтисодӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов, А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.

Мирзоалиев Ёкубджон Абдувоҳидович – докторант PhD кафедри бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции.

E-mail: yokubjon93@inbox.ru тел. (+992) 93 4017181.

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Рассмотрен процесс глобализации бухгалтерского учета. Установлено, что практика внедрения международных стандартов в отечественный бухгалтерский учет указывает на постоянное его усовершенствование. Исследованы вопросы «креативного» и «агрессивного» учета.

Ключевые слова: глобализация, бухгалтерский учет, креативный учет, агрессивный учет, информация.

Современный этап развития международных экономических отношений характеризуется доминированием процессов глобализации, затрагивающих все страны, включая Таджикистана. Неизбежный экономический кризис, последствия эпидемии коронавируса являются доказательством того, что глобализация не только не останавливается, но может быть путем возвращения к относительной нормальности. Для достижения должного уровня эффективности рынка следует использовать высококачественную финансовую информацию, которую можно получить по единым принципам бухгалтерского учета. На качество информации влияют не только создающие ее лица, но и те, которые ее проверяют. Соответствующие технические решения и эффективное законодательство недостаточно в современном бухгалтерском учете, важную роль играют профессионализм и этическое отношение работников, занимающихся бухгалтерским учетом.

Карасева Н.А. [2, с. 31] определяет глобализацию как трансформационную интернационализацию мировых экономик в глобальную систему международного масштаба на принципах открытости, универсальности и взаимозависимости. Сущностными чертами, обуславливающими развитие глобализации мирового хозяйства на современном этапе являются: становление мирового информационного пространства и научно-технический прогресс; экономическая интеграция; новая система международного разделения труда; внедрение универсальных либерально-демократических ценностей.

В свою очередь Безрукова Н.В. и Свечник В.А. [1, с. 65] указывают, что глобализация – это качественно новая степень развития процесса интернационализации экономических, политических, культурных, правовых и других аспектов общественной жизни, когда взаимозависимость национальных социумов достигла такого уровня, что начались кардинальные изменения в жизни всего мирового сообщества, постепенно

превращающегося в единый целостный организм. Глобализация не сводится только к экономическому аспекту жизни мирового социума, охватывает и политическую, социальную, культурную, научно-техническую и другие сферы.

Развитие международных отношений в рамках глобализации явилось одним из объективных условий существенных изменений как в таджикской системе бухгалтерского учета и отчетности, так и в учетных системах практически всех стран. Причем отражение современных международных процессов в национальных учетных системах представляет сложные, во многом пока не решенные проблемы.

Процессы глобализации, интернационализации экономических, денежных, политических и публичных отношений равномерно приводят к созданию мирового рынка, для которого не существует государственных границ. Особенно наглядно эти процессы проявляются в деятельности транснациональных компаний. Неотъемлемой чертой интернационализации экономических отношений является создание предприятий со смешанным капиталом, привлечение в национальные экономики иностранных инвестиций и кредитов.

Унификация бухгалтерского учета в международные стандарты становится важной и для национальных предприятий, которые собираются работать на международных рынках и особенно стремятся привлечь международные инвестиции. Все эти процессы обуславливают необходимость в едином понимании и представлении финансовой информации, одним из основных и надежных источников которой продолжает оставаться бухгалтерский учет и бухгалтерская (финансовая) отчетность. Глобализация экономических отношений объективно вызывает потребность в унификации норм и правил бухгалтерского учета, его стандартизации. Сложность и новизна проблем, с которыми в процессе глобализации сталкиваются разные страны и отдельные участники рынка, повышает требования к нормативно-правовой базе, регулирующей деятельность предприятий и так называемого креативного учета.

Креативный учет означает создание и внедрение инновационных решений с использованием знаний и навыков креативного мышления. Это позволяет в полной мере пользоваться возможностями бухгалтерского учета. Это сочетание интересов компании с ожиданиями потребителей и с законодательными требованиями. Можно сделать вывод, что креативный учет – это умелое использование прав выбора учетной политики в соответствии с действующим законодательством с целью представления имиджа предприятия в соответствии с предположениями, сделанными менеджерами.

В свою очередь, также может возникнуть вопрос «агрессивного» учета. Агрессивный учет, манипулирующий финансовыми данными в целях введения получателей информации в заблуждение, следует отличать от концепции креативного учета. Симптомом использования агрессивного бухгалтерского учета предприятием могут быть, например, частые изменения в учетной политике, проявляющиеся доминированием формы над содержанием в финансовых отчетах. Он используется преимущественно не владельцами, а менеджерами для получения неправомерной выгоды. Они стремятся переоценить прибыль, замаскировать финансовый риск и манипулировать финансовыми коэффициентами для нужд кредиторов или рынка.

В случае полного перехода Республики Таджикистана на МСФО не следует ожидать, что рек хлынут иностранные инвестиции. Однако это будет важным шагом в процессе построения взаимного доверия между международным сообществом и Таджикистаном. Увеличение корпоративной прозрачности будет означать, что инвестиции станут менее рискованными для инвесторов, а значит более дешевыми. Очевидно, что ни один национальный финансовый рынок не сможет нормально развиваться в отрыве от международного. Процесс глобализации бухгалтерского учета будет только тогда, когда каждый бухгалтер будет профессионально владеть основами МСФО, а руководители предприятий действительно заинтересованы в предоставлении достоверной и объективной информации. Это значит, что более активно должна вестись работа по повышению

квалификации бухгалтеров. Также следует отметить необходимость окончательного разделения бухгалтерского учета на финансовый, управленческий и налоговый, как это принято в международной практике. При этом финансовый анализ будет ориентирован на внешних пользователей, управленческий учет будет использоваться для систематизации расходов, принятия управленческих решений, а налоговый учет применяться для исчисления налогов. Одним из важнейших факторов создания так называемой новой экономики была именно глобализация стандартов и можно с уверенностью утверждать, что эта тенденция сохранится и в будущем.

Список использованных источников

1. Безрукова Н.В., Свечарь В.А. Экономическая глобализация: анализ главных противоречий и последствий. Экономика и управление государственным хозяйством. 2016. 3(58). С. 62-67.
2. Карасева Н.А. Глобализация мирового хозяйства и его современные характеристики. Инновационная экономика. 2015. 1(56). С. 28-32.

Мирпочоев Далерчон Аличонович - номзади илмҳои иқтисодӣ, муовини директор оид ба илм ва муносибатҳои байналмилалӣ дар Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд. *E-mail: daler1@mail.ru*

Охунов Фируз - Магистранти курси 2-юми ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳон дар Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд. *E-mail: Firuzf.okhunov@iet.tj*

ДОИР БА РУШДИ СТАРТАПҲОИ РАҚАМӢ: МУШКИЛИҲО ВА РОҲҲОИ ҲАЛ

Иқтисоди рақамӣ ба як муҳаррики асосии рушди иқтисодӣ дар саросари ҷаҳон табдил ёфта, сохтори соҳахоро тағйир дода истода, имкониятҳои нав барои инноватсия ва рушд фароҳам оварда истодааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бахшҳои анъанавӣ, аз қабилӣ кишоварзӣ ва нассочӣ муддати тӯлонӣ дар иқтисод бартарӣ доранд, эътирофи потенциали табдили рақамӣ афзоиш меёбад. Ҳамоҳангсозии технологияҳои рақамӣ ба соҳаҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ метавонад ба афзоиши самаранокиву ҳосилнокии меҳнат, таъсиси ҷойҳои корӣ нав ва боз кардани бозорҳои нав мусоидат кунад. Аммо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои пурра истифода бурдани имкониятҳои иқтисоди рақамӣ дастгирӣ ва рушди экосистемаи стартапҳои рақамӣ зарур аст.

Стартапҳои рақамӣ дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши торафт муҳимро хоҳанд бозид. Дар ҷаҳони муосир, ки рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ба назар расида истодааст, таъсири онҳо ба тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ таъсир расонида истодааст, стартапҳои рақамӣ метавонанд ба таври назаррас ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва инноватсионии кишвар мусоидат кунанд.

Дар зер мо нақшҳои асосии стартапҳои рақамиро дар рушди иқтисодиёти миллии Тоҷикистон баррасӣ менамоем:

1) **Таъсиси ҷойҳои корӣ нав.** Стартапҳои рақамӣ омили таъсиси ҷойҳои нави корӣ аксар вақт дар соҳаҳои технологияҳои иттилоотӣ, таҳияи барномаҳо, маркетинги рақамӣ, таҳлили маълумот ва дигар соҳаҳои марбут ба технологияҳои рақамӣ мебошанд. Инчунин, стартапҳо, баъди ба муваффақият ноил шудан, метавонанд ширкатҳои калон шаванд ва ҳазорҳо ҷойҳои нави кориро фароҳам оранд. Масалан, аз руи тадқиқотҳои Pew Research Center соли 2021, тақрибан 16% аҳолии қобиляти корӣ дар ИМА (ё тақрибан 40 миллион нафар) ҳамаҷун ронанда дар платформаҳои монанди Uber ё Lyft кор мекарданд.

2) **Рушди инноватсия ва ихтироъкориву эҷодкорӣ.** Стартапҳои рақамӣ муҳити инноватсионӣ ва ихтироъкориву эҷодкориро фароҳам меоранд, ки дар он ҷавонон

метавонанд идеяҳои нави худро амалӣ созанд. Тибқи маълумоти Statista, дар соли 2023 хароҷоти маблағгузориҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ дар дунё ба беш аз 2,8 триллион доллар расид, ки қисмати асосии ин хароҷот аз тарафи ширкатҳои технологӣ, аз ҷумла стартапҳои рақамӣ барои дастгирии молиявии инноватсия ва ихтироҷкорӣ сарф шудааст.

3) **Таҳкими рақобатпазирии иқтисодӣ.** Стартапҳои рақамӣ бо истифода аз технологияҳои нав, ба бозор маҳсулот ва хизматрасониҳои инноватсионӣ ворид менамоянд, ки ин боиси афзоиши рақобатпазирии иқтисодӣ мегардад;

4) **Чалби сармоягузорӣ.** Стартапҳои рақамӣ метавонанд сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро ҷалб намоянд, ки барои рушди иқтисодӣ хеле муҳим аст. Стартапҳои рақамӣ имконияти ҷалби маблағгузориҳои бузург ба сармояи венчурӣ доранд. Тибқи ҳисоботи PitchBook, стартапҳои рақамӣ сарфи назар аз баъзе носоҳеҳоро дар соли 2022 беш аз 500 миллиард доллар сармояи венчуриро ҷалб карда тавонистанд. Аз рӯи маълумоти омориё, ки дар Global Startup Ecosystem Report нашр шудаанд, дар тӯли 5 соли охир ҳар сол ба ҳисоби миёна андозаи сармоягузориҳои венчурӣ ба стартапҳои рақамӣ 25% афзоиш ёфтааст.

Мақтаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК) барои рушди стартапҳои рақамӣ, минҷумла тақвияти соҳибкориҳои рақамӣ нақши хело муҳим доранд. МТОК на танҳо донишу малақаҳои зарурии касбӣ барои пешбурди стартапҳои рақамӣ ба донишҷӯён дода метавонанд, балки барои пушбурду татбиқи стартап-лоиҳаҳои рақамӣ экосистемаи мусоид ташкил карда метавонанд.

Дар шароити имрӯза тақвияти стартапҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Тақвияти стартапҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як зарурати муҳим барои рушди иқтисодӣ, инноватсия, технология ва беҳтар намудани сифати зиндагии мардум ба ҳисоб меравад. Давлат бояд бо дастгирии ин соҳа, фароҳам овардани муҳити мусоид барои фаъолияти стартапҳо, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди инфрасохтори рақамӣ, ба пешрафти он мусоидат намояд. Ин раванд на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба пешрафти иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар низ таъсири мусбат хоҳад расонд.

Муаммоҳои рушди стартапҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкilotро дар бар мегиранд, ки ба рушди ин соҳа монеъ мешаванд. Ин мушкilot метавонанд ба омилҳои гуногун, аз ҷумла иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва инфрасохторӣ вобаста бошанд. Дар зер баъзе аз муаммоҳои асосии рушди стартапҳои рақамиро дар Тоҷикистон баррасӣ менамоем:

А) Маҳдудияти дастрасӣ ба маблағгузорӣ:

- Номукамал будани механизми сармоягузориҳои венчурӣ;
- Мушкilot будани дастрасӣ ба қарзҳои бонкӣ;
- Норасоии малақаову маҳоратҳои амалӣ оид ба ҷалби сармоя.

Б) Маҳдудиятҳои инфрасохторӣ:

- Суръати пасти интернет. Дастрасӣ ба интернетӣ босуръат ва арзон дар Тоҷикистон ханӯз ҳам маҳдуд аст, ки ин ба фаъолияти стартапҳои рақамӣ таъсири манфӣ мерасонад;
- Номукамал будани инфрасохтори рақамӣ. Инфрасохтори рақамӣ, аз ҷумла марказҳои маълумот, платформаҳои рақамӣ дар сатҳи зарурӣ рушд накардаанд;
- Маҳдудиятҳои энергетикӣ. Қатъ гардидани барқ, махсусан дар минтақаҳо, ба кори стартапҳои рақамӣ, ки аз технологияҳои рақамӣ вобастаанд, таъсири манфӣ мерасонад.

В) Мушкilotи ҳуқуқӣ ва танзимӣ:

- Қонунгузориҳои номукамал;
- Заиф будани механизми ҳифзи ҳуқуқи зеҳнӣ.

Ба ақидаи муаллифони барои тақвият додани стартапҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд чунин корҳоро иҷро кард:

1) Таъсиси фондҳои венчурӣ. Давлат бо ҳамкорӣ бо баҳши хусусӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ бояд фондҳои венчурӣ таъсис диҳад, ки ба стартапҳои рақамӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушд сармоягузорӣ кунанд;

2) Таъсиси барномаҳои грантӣ. Таҳия ва татбиқи барномаҳои грантии давлатӣ, ки ба стартапҳои рақамӣ дар марҳилаи аввал дастгирӣ мекунад. Ин барномаҳо бояд шаффоф ва дастрас бошанд;

3) Осон намудани дастрасӣ ба қарзҳои бонкӣ. Бояд бонкҳои тижоратиро дар барои пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ба стартапҳои рақамӣ бо шартҳои соддакардашуда ва ғоизҳои паст тавассути коркарди имтиёзҳои молиявӣ муяссар кард;

4) Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ. Фароҳам овардани муҳити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ, аз он ҷумла хориҷӣ ба соҳаи стартапҳои рақамӣ, бо роҳи соддагардонии равандҳои иҷозатномадиҳӣ ва ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron;

5) Омӯзиши саводнокии молиявӣ;

6) Дастрасии васеъ ба интернетӣ баландсуръат. Таъмини дастрасии васеъ ва босифат ба интернетӣ баландсуръат бо нархҳои дастрас дар саросари кишвар;

7) Бунёди марказҳои технологӣ. Таъсиси марказҳои технологӣ (технопаркҳо) ва инкубаторҳо, ки ба стартапҳои рақамӣ фазои корӣ, таҷҳизот ва дастгирии техникӣ фароҳам меоранд.

Адабиётҳо

1. Алиев, И. (2020). Цифровое поколение и стартапы в Таджикистане. Программа Центральной Азии. (centralasiaprogram.org)
2. Европейская комиссия. (n.d.). Startup Europe Формирование цифрового будущего Европы. (digital-strategy.ec.europa.eu)
3. Dealroom.co. (2023). Европейские технологии в 2023 году. (dealroom.co)
4. DataReportal. (2023). Цифровой 2023: Таджикистан — Глобальные цифровые инсайты DataReportal. (datareportal.com)
5. StartupBlink. (n.d.). Стартап-экосистема Таджикистана. (startupblink.com)
6. StartupBlink. (n.d.). Анализ стартап-экосистем Европы. (startupblink.com)
7. Sifted. (2020). Состояние создания стартапов в Европе. (sifted.eu)
8. KPMG International. (2020). Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан - Обзор развития финтеха в Центральной Азии. (assets.kpmg.com)
9. Go Viral. (2021). Таджикистан: стартапы нужны, но условий не хватает. (goviral.kz)
10. Statista. (2023). Финтех – Таджикистан, Прогноз рынка Statista.

Муртазозода Ораз

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини якуми директори Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992 37) 221-41-63; e-mail: oraz-2009@mail.ru

АҲАМИЯТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Падидаи ҷаҳонишавӣ қариб тамоми соҳаҳои ҳастии инсонро фаро мегирад. Зеро ҷаҳонишавӣ ин раванди додугирифт ва ҳамгироии иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ миёни мардум, ширкатҳо ва давлатҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ мебошад. Рақамикунонӣ бошад, дар рушди иқтисоди миллий нақши калидӣ мебошад, зеро он имкониятҳои навро барои сармоягузорӣ, коркарди самаранок ва идоракунии захираҳо фароҳам меорад.

Феълан, рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ – ду тамоюли асосии замони муосир мебошанд, ки таъсири онҳо ба тамоми соҳаҳои иқтисод ва иҷтимоиёт назаррас аст. Бинобар ин, рақамикунонӣ - ин раванDEST, ки бо ворид намудани технологияҳои рақамӣ дар ғайрияти инсонӣ ва иқтисодӣ алоқаманд аст. Ҷаҳонишавӣ бошад, - муттаҳидшавии иқтисодиёт,

фарҳангҳо ва ҷомеаҳо тавассути рушди муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Вобаста ба ин, дар ҷадвали 1 афзалиятҳои рақамикунонии иқтисодиёт ва ҷаҳонишавӣ шарҳ дода шудаанд.

Ҷадвали 1. Афзалиятҳои рақамикунонии иқтисодиёт ва ҷаҳонишавӣ

№	Афзалиятҳои рақамикунонӣ		Афзалиятҳои ҷаҳонишавӣ	
1	Таъмини самаранокӣ	Истифодаи технологияҳои рақамӣ кӯмак мекунад, ки равандҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ тезтар ва бо хароҷоти камтар анҷом шаванд.	Тичорати озод	Осон гардидани мубодилаи молу хизматрасонӣ байни кишварҳо.
2	Дастрасӣ ба маълумот	Моликияти маълумот ва тавоноии кор бо он афзалияти стратегӣ мешавад.	Технологияҳои глобалӣ	Технологияҳо дар тамоми ҷаҳон паҳн мешаванд, ки дар натиҷа рушди яксон таъмин мегардад.
3	Хизматрасонии рақамӣ	Бонкдорӣ, савдои электронӣ ва идоракунии давлатӣ мисолҳои равшани рушди рақамикунонӣ мебошанд.	Муҳочират ва алоқаҳои фарҳангӣ	Омаду рафти одамон байни кишварҳо афзоиш ёфта, фарҳангҳо бо ҳам омехта мешаванд.
4	Инноватсия ва эҷоди маҳсулоти нав	Рақамикунонӣ заминаи ташаққули маҳсулот ва хизматрасониҳои пешрафта мешавад.	Мушкилотҳои умумичаҳонӣ	Масъалаҳои экологӣ, пандемияҳо ва ноадолатиҳои иқтисодӣ талаб мекунанд, ки кишварҳо якҷоя амал кунанд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳои соҳа

Дар асоси афзалиятҳои дарҷгардидаи ҷадвал метавон гуфт, ки рақамикунонии иқтисодиёт ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, коҳиш додани хароҷотҳои амалиётӣ, тезонидани қабули қарорҳо, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ба мизочон, мусоидат ба рушди устувор ва сабз, ташкили ҷойҳои нави корӣ дар соҳаҳои рақамӣ, тақвияти равандҳои идоракунии тичорат ва беҳтар кардани сатҳи зиндагии мардум мусоидат менамояд.

Илова бар ин, ба як қатор мушкилотҳои рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ, аз ҷумла: нобаробарии рақамӣ, ки на ҳама кишварҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ дастрасӣ ба технологияҳои рақамӣ доранд, муҳофизати маълумотҳо муҳим арзёбӣ гардида, афзоиши омилҳои ҳақерӣ ва ҷосусии рақамӣ ҷой дорад, бо тақозои замони гузариш ба иқтисоди сабз саривақтӣ буда, рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ бояд ба устувории экологӣ мусоидат намояд, нокифоя боқӣ мондани миқдори сармоягузорӣ барои инфрасохтори рақамӣ ва нокифоягии мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамиро метавон ба инобат гирифт. Дар умум, мушкилотҳои овардашудаи рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ дар якҷоягӣ воситаҳои муҳимми рушди устувор ва пешрафти иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд.

Метавон гуфт, ки рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ бо муносибатҳои созанда аз ҳамдигар вобаста буда, ҳамдигарро дастгирӣ ва ё кумак мекунанд. Масалан, платформаҳои рақамӣ

бузургтарин ширкатҳои интернетӣ ва технологияи ҷаҳон раванди ҷаҳонишавиро метезонанд ва ҷаҳонишавӣ, дар навбати худ, шароити рушди технологияҳои рақамиро фароҳам меорад.

Дар ин хусус, Сарвари давлат санаи 24-уми сентябри соли 2024 зимни суҳанронӣ дар Мубоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмаи умумии СММ иброз намуд, ки "...технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунӣ барои ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди устувор заминаи муносиб ба шумор мераванд. Тоҷикистон тавассути қабули стратегия ва дигар санадҳои концептуалӣ ҷиҳати марҳала ба марҳала гузаштан ба низоми рақамикунонӣ тадбирҳои зарурӣ меандешад. Вобаста ба ин пешниҳод дорам, ки Маҷмаи Умумӣ дар иҷлосияи навбатӣ оид ба нақши зеҳни сунӣ дар фароҳамсозии имкониятҳои нав барои рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва суръатбахшӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои рушди устувор дар Осии Марказӣ қатъномаи махсус қабул намояд". Бо ҳамин мазмун, Пешвои миллат санаи 01-уми сентябри соли ҷорӣ зимни суҳанронӣ ба муносибати Рӯзи дониш қайд намуданд, ки "...пас, биёед, ба фарзандон, пеш аз ҳама, ба духтаронамон илму дониш ва касбу ҳунар омӯзонем, то онҳо дар зиндагии ояндаи худ – дар замонаи пешрафти илм, техникаву технологияҳои муосир ва асри зеҳни сунӣ азият нақашанд ва бори дӯши падару модар нашаванд".

Феълан, дар ҷумҳурӣ барои ноил гардидан ба дастовардҳои инноватсионӣ на ба шумораи кормандон, балки бештар ба сифат ва иҷрошавии корҳо аҳамият дода мешавад. Зеро ҷаъолияти иқтисодӣ дар асоси технологияҳои рақамӣ "иқтисоди рақамӣ" буда, хизматрасониҳои рақамиро дар бар мегирад. Зеро рақамикунонии иқтисодиёт аз татбиқи навгониҳои рақамӣ дар истеҳсолот ва дарёфти роҳҳои хизматрасонии рақамӣ иборат мебошад. Бинобар ин, дар асоси пурзӯр намудани ҷаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузориҳои корхона ва таъмини бартариҳои рақобатии он дар бозор ба ҳадафҳои дарозмуддати рушди инноватсионӣ ноил шудан мумкин аст.

Имрӯзҳо иқтисодиёти рақамӣ дар натиҷаи рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёт таъсир расонида, ҳамчун мавзӯи муҳиму баҳсталаб боқӣ мемонад. Бинобар ин, тибқи гуфтаҳои коршиносон дар кутохтарин муҳлат дигаргуниҳои ҷиддӣ дар раванди рақамикунонии иқтисодиёт ба миён меояд. Масалан, 90 дарсади имкониятҳои ройгон дидани табиғотро пайдо намуда, 10 дарсади ҷомеа ҷаҳон либосҷӯро ба бар менамоянд, ки ба шабакаи интернет пайваست буда, фишор, ҳарорат ва дигар кумакҳои ҷисмониро ба онҳо ва ё объекти сеюм хабардор медиҳад. Инчунин, 10 дарсади айнакҳои истеҳсолгардида бо интернет пайваст гардида, 90 дарсади аҳолии ҷаҳон аз шабакаи глобалии интернет вобаста гардида, 30 дарсади таҳлилҳои аудитӣ тавассути "ақлҳои сунӣ" ба роҳ монда мешаванд. Бинобар ин, муҳимтарин нуктаҳои аҳамияти рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Бо дарназардошти ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, зимни ироаи паёмашон дар санаи 28.12.2023 қайд намуданд: "Вазорати молияро вазифадор карда шуд, ки якҷо бо сохтору мақомоти дахлдор ҷиҳати таъмин намудани нишондиҳандаҳои қисми даромади буҷети давлатӣ, самаранокии хароҷоти он ва фарогирии пурраи сарчашмаҳои имконпазири даромади буҷет раванди рақамикунонии молияву андозро густариш бахшида, дар муҳлатҳои наздиктарин низоми мукаммали муносибатҳои молияи рақамиро роҳандозӣ намояд. Ҳамзамон, Вазоратҳои молия, рушди иқтисод ва савдо, Бонки миллӣ ва дигар вазорату идораҳо дар ду соли минбаъда низоми пардохтҳои ғайринақдиро дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла нуктаҳои савдову хизматрасонӣ пурра ҷорӣ карда, ҳамгирии ҷаъолиятро дар ин самт таъмин намоянд". Аз ин рӯ, дар шароити имрӯз бе рушди иқтисодиёти рақами рушди нишондиҳандаҳои иқтисодиёти воқеӣ ғайриимкон мебошад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳои соҳа

Расми 1. Мухимтарин нуқтаҳои аҳамияти рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ

Илова ба муҳимтарин нуқтаҳо метавон гуфт, ки рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳамияти ғавқулодаи стратегӣ дорад, зеро он заминаи пешрафти иқтисод, таҳкими рақобатпазирӣ ва пайвастшавӣ ба бозорҳои ҷаҳониро фароҳам меорад. Дар зер муҳимтарин нуқтаҳои аҳамияти рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ шарҳ дода шудааст:

– *суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ.* Рақамикунонӣ самаранокӣ истеҳсолот, хизматрасонӣ ва тиҷоратро тавассути технологияҳои иттилоотӣ ва алоқа зиёд мекунад. Ин ба коҳиши хароҷот, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва беҳтар намудани сифат мусоидат менамояд.

– *тақвияти пайвастшавӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ.* Ҷаҳонишавӣ боиси васеъ гардидани бозорҳо ва талабот ба рақобатпазирӣ мешавад. Тавассути рақамикунонӣ кишварҳо ва ширкатҳо метавонанд ба занҷираҳои глобалии арзиш пайваст шаванд ва тиҷорати байналмилалиро тавсеа диҳанд.

– *инноватсия ва рушди технологӣ.* Рақамикунонӣ фазои мусоидро барои таҳияи маҳсулоти нав ва хизматрасониҳо фароҳам меорад. Инноватсияҳои рақамӣ, аз қабилҳои сехни сунӣ, блокчейн ва шабакаи интернетӣ рушди устувори иқтисодиётро таъмин мекунад.

– *шаффофият ва идоракунии самаранок.* Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар идоракунӣ ва иқтисод шаффофиятро таъмин намуда, фасодро коҳиш медиҳад ва эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ ва хусусиро зиёд мекунад.

– *рушди тиҷорати электронӣ.* Ҷаҳонишавӣ талаб мекунад, ки тиҷоратҳо ба рағандҳои рақамӣ гузаранд. Савдои электронӣ имкони дастрасии васеъ ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва рушди соҳибкориҳо фароҳам меорад.

– *мустқилият ва устуворӣ дар шароити тағйирот.* Бо рақамикунонӣ иқтисодиёт ба тағйирот ва бӯҳронҳои ҷаҳонӣ устувортар мегардад. Технологияҳо имконият медиҳанд, ки ширкатҳо ва ниҳодҳо зуд ба тағйироти глобалӣ мутобиқ шаванд.

– *тақвияти ҳамгироии иҷтимоӣ.* Рақамикунонӣ дастрасиро ба маориф, тандурустӣ, ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ васеъ мекунад, ки ин ба баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат менамояд.

Дар ин рағиф, вобаста ба воридшавии иқтисодиёти мо ба фазои муносибатҳои нав фурсате расидааст, ки тамоми хизматрасониҳо ба пардохти электронӣ мутобиқ карда шаванд. Зеро бо фармони Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи чораҳои густариши пардохтҳои ғайринақдӣ” аз 1-уми августи соли ҷорӣ пардохти ҳаққи хизматрасонии давлатӣ, бӯҷҳо, андозҳо, пардохтҳои хизматрасонии манзилу коммуналӣ, тиббӣ қомилан ғайринақдӣ сурат гиранд. Акнун замоне расидааст, ки тадбиқи онро дар тамоми самтҳо ба таври назаррас истифода намоем.

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои мазкур метавон хулоса намуд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ рақамикунонӣ дигар на як интихоби стратегӣ, балки зарурати бунёди барои нигоҳ доштани рақобатпазирӣ ва таъмини рушди устувор мебошад. Барои кишварҳо ва корхонаҳое, ки меҳоянд дар шароити нави иқтисоди ҷаҳонӣ пешсаф бошанд, сармоягузорӣ ба рақамикунонӣ афзалияти аввалиндараҷа дорад. Дарвоқеъ, имрӯзҳо нақши иқтисодиёти рақамӣ беш аз пеш аҳаммияти зиёдро доро гардида, маҳз иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки тичорат ва хизматрасониҳои электронӣ бо дигар кишварҳо вусъат ёбанд.

Мусинов А.С.

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ

ОПТИМИЗАЦИЯ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ДАРЁҲОИ БАЙНИСАРҲАДӢ ДАР ДАВРАИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ

Истифодабари платформа ва заминаҳои технологияҳои рақамӣ дар соҳаи идоракунии захираҳои обӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, аҳамият ва мувоҷизати захираҳои обӣ дар дарёҳои байнисарҳадӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ таҳлилу баррасӣ карда шудааст.

Калимаҳои асосӣ: ҳавзаи байнисарҳадӣ, қоидаҳои идоракунӣ, обанбор, тақсими об, минтақа, захираҳои обӣ, истифодаи захираҳои обӣ, мушкилот.

Мусинов А.С.

Таджикский технический Университет им. ак. М.С. Осими

ОПТИМИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ ТРАНСГРАНИЧНЫЕ РЕК В ПЕРИОД РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Изучены пользователь платформы и основы цифровых технологий в сфере управления водными ресурсами, а также проанализирована и обсуждена важность и баланс водных ресурсов в трансграничных реках с использованием цифровых технологий.

Ключевые слова: трансграничный бассейн, правила управления, водохранилище, водораспределение, регион, водные ресурсы, использование водных ресурсов, проблемы.

Musinov A.S.

Technical University named after ac. M.S. Osimi

OPTIMIZATION OF WATER RESOURCE MANAGEMENT TRANSGRANICHNYE REC AND PERIOD RAZVITIE DIGITAL TECHNOLOGY

The use of digital technology platforms and frameworks in the field of water resources management was studied, and the importance and balance of water resources in transboundary rivers was analyzed and discussed using digital technologies.

Keywords: transboundary basin, management rules, reservoir, water distribution, region, water resources, water resource use, problems.

Рушди устувори технологияҳои рақамии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ бештар бо оптимизатсияи идоракунии истифодаи захираҳои обӣ ва энергетикӣ дарёҳои байнисарҳадӣ алоқаманд аст. Технологияҳои рақамӣ ин истифодабарии иқтисодӣ дарёҳои байнисарҳадӣ дар Осиёи Марказиро бо мақсади баланд бардоштани самаранокии

истифодаи маҷмӯи онҳо дар асоси принципҳои нигоҳдорӣ ва беҳтар намудани ҳолати экосистемаи кӯҳистону водиҳо, истифодаи оқилонаи обу энергия пешбинӣ менамояд.

Захираҳо барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти кишварҳо ва амиқтар кардани ҳамгироии обу энергетикӣ дар минтақа мебошад, ки дар солҳои охир кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар асоси салоҳияти байналмилалӣ об барои таҳияи афзалиятҳои миллии сиёсӣ дар самти беҳсозии баррасии манфиатҳои кишварҳои минтақа дар истифодаи оқилона ва муҳофизати дарёҳои байнисарҳадӣ мебошад.

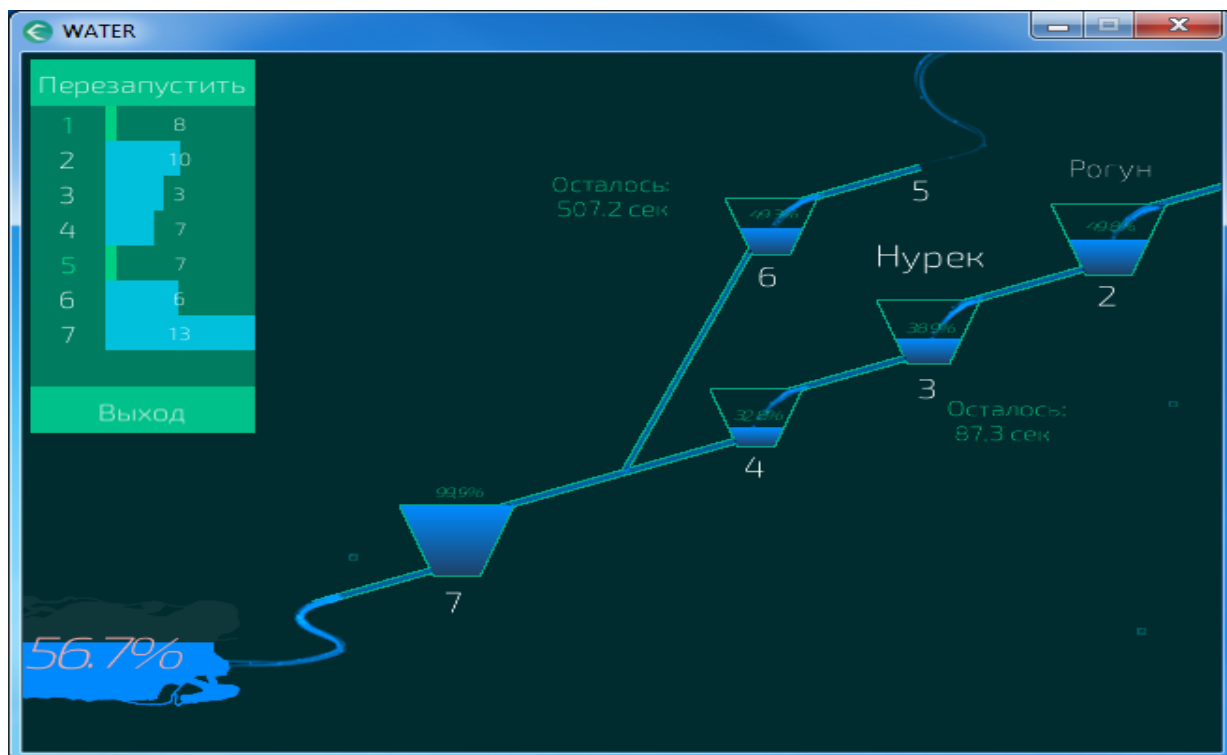
Бигзор якчанд обанбор барои танзими дарозмуддати чараёни об дар болооби ҳавзаи дарёҳои байнисарҳадӣ ҷойгир бошад. Обанбори сеюми танзими чараёни об фишори обанбори дуҷумро пурра мекунад. Обанбори чоруми танзими дарозмуддат барои қонё кардани ниёзҳои обёрии поёноби ҳавзаи дарёи Амударё пешбинӣ шудааст. Муқаррароти мазкур асоснокии махсусро талаб намекунад, зеро обгирандаҳо дар зери обанбори чорум ҷойгир шудаанд ва арзиши энергетикӣ он нисбат ба дигар нерӯгоҳҳои барқии оби каскад ба таври бесобиқа камтар аст [2].

Об ба каналҳои обёрии миёна дар зери обанбори дуҷум ҷойгиранд. Бинобар ин ба мақсад мувофиқ аст, ки талаботи обанбори дуҷум аз об кам карда, дар ин давра оби дар обанбор сарфашуда то ҳадди имкон аз обанбори якум кам карда шавад ва дар мавсими кишт дар зимистон истифода бурдан мумкин аст. Дар шароити ин реча зиёда аз иқтидори умумии НБО дар давраи нашъунамо бояд кам бошад ҳам, вале арзиши он метавонад ба максималии худ расад. Аммо иқтидори обанбори дуҷум барои таъмин намудани баргاردонидани обёрӣ дар тамоми давраи кишт кифоя нест. Пас аз ба кор андохтани он обанбори якум барои обёрии ҷубронпулӣ бароварда мешавад. Аз сабаби он, ки баландии иқтидори ғоиданоки обанбори якум аз баландии обанбори дуҷум зиёдтар аст, кори пуршиддати якум боиси бештар кам шудани арзиши мутлақи иқтидори кафолатнок мегардад. Вобаста ба ин, ду варианти алтернативии тақсими вазифаҳои танзим дар байни обанборҳои каскади Вахш-Амударё ба миён меояд.

Варианти аввал. Дар мавсими кишт аввал обанбори дуҷум ба кор медарояд, то он вақте, ки фишори он имкон медиҳад, ки иқтидори пурраи муқарраршуда амалӣ карда шавад. Баъд амалиёт то ба охир расидани давраи максималии сарбории системаи энергетикӣ қатъ мегардад. Сатҳи обанбор дар охири давраи камобшавии зимистон мерасад. Баъди пас шудани сатҳи оби обанбори дуҷум талаботи обёрӣ аз ҳисоби обанбори якум қонё карда мешавад. Талаботи обёрии маҷрои миёнаи ҳавза низ пас аз истифодабарии иқтидори обанбори чорум пурра карда мешавад фишори лоиҳавии обанбори якум нисбат ба фишори обанбори дуҷум нисбатан баландтар аст, бинобар ин зарурати маҳдуд кардани обанбор ба миён намеояд.

Варианти дуҷум. Барои қонё кардани талаботи энергия, обанборҳои якум ва дуҷум ба таври синхронӣ дар ҳар як фосилаи вақт мутаносибан ба тамоми иқтидори ғоиданок ғаъол карда мешаванд (пур карда мешаванд). Дар давраи максималӣ кори обанбори дуҷум, чун дар варианти якум, боздошта мешавад [3].

Муқоисаи ду варианти баррасишудаи истеҳсоли энергия, фишори кафолатнок ва дастраси қувваи барқ баробар будани амалии онҳоро тасдиқ кард. Аз сабаби оптимали идоракунии, варианти дуҷуми тақсимои оби танзимшаванда дар байни обанборҳо қабул карда шуд. Дарачаи баландтарин, дуҷуми иерархияро обанборҳои якум ва дуҷум ва обанборҳои сеюм ишғол мекунанд, ки аз ҷиҳати фишор онҳоро пурра мекунанд (Расми 1).

Расми 1. Тақсимои захираҳои обӣ дар ҳавзаи дарёҳои байнисарҳадӣ бо истифодабарии технологияҳои рақамӣ

Истифодабарии технологияҳои рақамӣ ин тақсимои об ва идоракунии қатори обанборҳои байнисарҳадии Осиёи Марказиро баррасӣ мекунад. Хусусиятҳои асосии аз обанборҳои дарёи Вахш ва Амударё гирифта шудааст. Қатори обанборҳо хоҷагии иқтисодии деҳотро бо об таъмин намуда нерӯи барқро истеҳсол мекунад. Он аз поёни обанбори дуюм, инчунин аз болооб ва обанбори сеюм идора карда мешавад. Ҳаҷми сатрҳое, ки дар ҳар як нуктаи девор ва дар ҳар моҳи сол талаб мекунад, меъёри собит ва обёрӣ эътимодноки (басомадӣ) барои қонун кардани он талаботи мебошад, ки дар амалияи тақсимои об ва идоракунии ҳаҷми оби обанборҳо зикр шудаанд, ба назар мегирад.

Технологияҳои рақамӣ, асоси системаҳои компютери речаи қатори обанборро бо ҳисоби мувозинати таъминномаи талаботи иригационӣ ва қувваи барқ, ташкил медиҳад. Системаи барнома дар қорҷубаи лоиҳаи C# қор карда баромада шудааст.

Адабиёт:

1. Мусинов А.С. Идоракунии захираҳои оби дарёҳои байни сарҳадӣ / А.С. Мусинов // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. -2020. -№3. - С. 34-39.
2. Мусинов А.С. Истифодаи оқилонаи захираҳои оби энергетикӣ / А.С. Мусинов, Ш. Давлатбеква, М. А. Тоирова // Маҷмаи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ «Нақшаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар рушди инноватсионӣ ҚТ», 17-18 ноябри соли 2017. Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. - 2017. - С. 132-137.
3. Мусинов А.С. Тақсимои захираҳои обӣ дар ҳавзаи дарёҳои байнисарҳадӣ бо истифодабарии моделсозии компютерӣ / А.С. Мусинов // Паёми политехникӣ. Бахши интеллект, инноватсия, инвестиция. - 2023. -№1(61). - С.55-60
4. Мусинов А.С. Ҳисоб ва қоидаҳои идоракунии қатори обанборҳои дарёҳои байнисарҳадӣ / А.С. Мусинов, С.А. Асроров // Пайёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. -2022. -№ 2(49). - С.140-147.
5. Наврузов С.Т. Математические модели управления водными ресурсами трансграничных рек (на примере Центральной Азии). - Душанбе, 2010. Дониш, - 243с.

6. Усманов З.Д., Наврузов С.Т. Оценка степени влияния водных ресурсов реки Вахш и реки Пяндж на разрешение конфликтных ситуаций в проблеме водodelения между странами Центральной Азии // Международная конференция по сокращению стихийных бедствий связанных с водой. - Душанбе, 2008. - С.121.

7. Шомуродов З.Б. Компьютерная система поддержки принятия решений по управлению каскадом водохранилищ на трансграничном бассейна (на примере Центральной Азии). //Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: «СИНО», 2012. - № 1/1(117). - С. 33-40.

Назарматов Авазбек Ахмадович

старший преподаватель кафедры экономики и управления Горно-металлургического института Таджикистана. E-mail: nazarmatov2014@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ РЕШЕНИИ ВОПРОСОВ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗМЕЩЕНИЯ ГОРНОРУДНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Цифровые технологии играют важную роль в решении вопросов регионального размещения горнорудной промышленности. Их применение позволяет повысить эффективность и экологическую безопасность горнодобывающих предприятий, а также оптимизировать процессы, связанные с добычей, переработкой и транспортировкой полезных ископаемых. К основным направлениям применения цифровых технологий в целях оптимизации размещения горнорудной промышленности в региональной экономической системе можно отнести следующие:

Геоинформационные системы (ГИС). ГИС технологии позволяют проводить пространственный анализ для оптимального размещения горнорудных предприятий. С помощью ГИС можно: во-первых, оценивать геологические и географические условия региона, включая наличие месторождений полезных ископаемых, инфраструктуру, климатические и экологические факторы; во-вторых, прогнозировать возможные экологические последствия от размещения предприятий в определённых районах; в третьих, разрабатывать карты рудных запасов и следить за их развитием в реальном времени; в-четвертых, определять оптимальные маршруты для транспортировки добытых ресурсов.

Цифровое моделирование и симуляции. С помощью цифровых моделей можно смоделировать различные сценарии разработки месторождений. Это включает в себя: моделирование процессов добычи, переработки и транспортировки полезных ископаемых; оценку технических, экономических и экологических последствий различных вариантов размещения горнорудных предприятий; прогнозирование влияния техногенных процессов на окружающую среду и локализацию выбросов. Цифровое моделирование помогает принимать более обоснованные решения на стадии проектирования, а также снижает риски и неопределённости, связанные с эксплуатацией месторождений.

Интернет вещей (IoT) и сенсорные технологии. Интернет вещей позволяет интегрировать различные устройства и сенсоры для мониторинга работы горнодобывающих объектов: мониторинг состояния оборудования, чтобы снизить количество аварий и поломок; слежение за параметрами окружающей среды (например, за уровнем загрязнения или состоянием грунтов); реальное время контроля над процессами добычи и переработки, что позволяет повышать эффективность и безопасность операций.

Анализ больших данных помогает выявлять скрытые закономерности, что может привести к более эффективному планированию и оптимизации размещения горнорудных предприятий: использование данных о запасах полезных ископаемых для точной оценки потенциала региона; прогнозирование спроса на определённые виды ресурсов и

корректировка планов по добыче; оценка воздействия горнодобывающих предприятий на социальную и экономическую инфраструктуру региона.

Автоматизация и роботизация процессов. Современные горнорудные предприятия активно используют автоматизированные системы и роботов для решения ряда задач: автоматизация горных работ с использованием беспилотных транспортных средств, таких как самоуправляемые карьерные грузовики; применение роботов для выполнения опасных работ, таких как шахтные работы или обработка опасных материалов; использование автоматизированных систем управления для оптимизации процессов добычи и переработки. Это способствует повышению безопасности, снижению издержек и минимизации воздействия на окружающую среду.

Использование блокчейн-технологий. Блокчейн может быть использован для обеспечения прозрачности и надежности данных, связанных с добычей и транспортировкой полезных ископаемых: отслеживание движения ресурсов от момента добычи до конечного потребителя, что улучшает контроль над цепочкой поставок; обеспечение надёжности экологических данных, подтверждая соответствие стандартам и предотвращая мошенничество.

Системы дистанционного мониторинга и спутниковые технологии. Дистанционное наблюдение с помощью спутников и дронов может играть важную роль в решении задач, связанных с размещением горнорудной промышленности: спутниковые данные позволяют анализировать состояние земельных ресурсов, выявлять зоны воздействия на экологию и использовать информацию о растительности и водных ресурсах; использование дронов для съемки и мониторинга труднодоступных районов горнодобывающей деятельности.

Система управления рисками. Цифровые технологии позволяют разработать эффективные системы управления рисками, что особенно важно в горнорудной промышленности: прогнозирование техногенных и природных рисков, таких как обрушение шахт, землетрясения или наводнения; разработка плана эвакуации и аварийного реагирования с использованием аналитики и алгоритмов.

Умные сети и распределённые энергосистемы. Развитие умных сетей и распределённых энергосистем позволяет горнорудным предприятиям эффективно управлять энергетическими ресурсами: оптимизация потребления электроэнергии с помощью интеллектуальных систем управления; использование возобновляемых источников энергии, таких как солнечные или ветровые станции, для снабжения горнорудных предприятий.

Цифровые технологии значительно изменяют подходы к решению вопросов регионального размещения горнорудной промышленности. Они позволяют повысить эффективность процессов, снизить негативное воздействие на экологию, улучшить безопасность и оптимизировать использование ресурсов. Внедрение таких технологий становится важным фактором для устойчивого развития горнорудного сектора, особенно в условиях ограниченности природных ресурсов и ужесточения экологических требований.

Литературы:

1. Аброськин А.С. Применение современных систем автоматизации на открытых горных работах // Известия ТПУ. 2015. № 12. С. 122–130.
2. Разоренова Е.Ю. Разработка предложений по формированию цифровой модели виртуального горного предприятия / Е.Ю. Разоренова, Д.С. Бурлака, А.В. Бабкин // XLVII «НЕДЕЛЯ НАУКИ СПбПУ» Современные проблемы экономики, управления и торговли (ИПМЭиТ) Часть 2. СПб: Изд-во СПбПУ, 2018. С. 36–41.
3. Рыльников А.Г., Пыталев И.А. Цифровая трансформация горнодобывающей отрасли: технические решения и технологические вызовы // Известия ТулГУ. Науки о Земле. 2020. Вып. 1. С. 470–481.

Назаров Акбар Шарифович., кандидат экономических наук, доцент
кафедры Информационные технологии и защита информации ТТУ имени М. С Осими.
E-mail: akbarnazarow@yandex.ru

Махманова Дилфуза Кеджаевна. Магистрант 1-го курса специальности
информационные системы и технологии ТТУ имени М. С Осими

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Цифровизация в системе здравоохранения повышает доступность, эффективность и оптимизации медицинских услуг. В статье рассматривается цифровизация и автоматизация информационной системы в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: Цифровизация, здравоохранения, автоматизации, оптимизация, документооборот, эффективность, модуль

В настоящее время цифровые технологии внедряются во все сферы человеческой деятельности, в том числе и в медицине. Цифровизация в медицине обеспечивает ее качественную трансформацию и повышает эффективность функционирования медицинских учреждений за счет создания информационной системы.

Система здравоохранения остро нуждается в создании информационных систем. В информационных системах медицинских учреждений осуществляется процесс автоматизации обработки информации. Процесс обработки информации включает в себя: приём, регистрацию, обработку, хранение, передачу и представление информации [1, с14]. Большой объём обрабатываемой информации, строгая отчетность ведёт к необходимости создания информационной системы в медицинских учреждениях.

К основным функциям медицинских информационных систем относятся:

- автоматизация работы медучреждений;
- автоматизация или оптимизация процессов управления персоналом, управленческий и финансовый учет;
- контроль расхода материалов и лекарственных средств;
- организация системы документооборота;
- оперативное обслуживание пациентов (запись пациентов на прием, формирование электронной медицинской карты, удаленное обслуживание);
- мониторинг состояния пациента;
- электронное взаимодействие отделений, диагностических подразделений и лабораторий.

Информационные системы в медицинских учреждениях удовлетворяют информационную потребность медработников, персонала и пациентов.

К преимуществам информационной системы медицинских учреждений относятся:

- сохранение времени регистрации пациентов и оформление документов на них;
- повышение эффективности работы медперсонала;
- переход к электронному документообороту;
- автоматизация информационной взаимосвязи подразделений медучреждений;
- обеспечение оперативный поиск информации о пациенте;
- повышение эффективности системы отчетности.

Информационная система медицинских учреждений включает в себя подсистемы: поликлиника, стационар и диагностика [2]. Эти подсистемы имеют информационную взаимосвязь, которая обеспечивает рациональную обработку информации. Пациенты могут проходить амбулаторное лечение в поликлинике, а при необходимости лечь на стационарное лечение. В системе лабораторий могут отправить информацию (анализ пациентов) непосредственно конкретному подразделению по запросу.

В информационной системе можно выделить приемное отделение, которое регистрирует все перемещения пациентов. Процесс обработки информации в приемное отделение, т. е. цифровая регистрация выполняется системой.

Подсистема поликлиники автоматизирует все процессы обработки информации в поликлинике. Подсистема включает в себя модули: регистрации, врач поликлиника, медсестра, заведующий поликлиники, диспансерное наблюдение и вакцинопрофилактика[3].

Модуль регистрации обеспечивает автоматизацию процессов: запись больных на прием, формирование расписания работы врачей и кабинетов, поиск пациентов, отправка SMS-сообщений пациенту.

Модуль врач поликлиники выполняет следующие задачи: формирование врачебных записей, шаблон назначений врача, контроль выполнение назначений, печать рецептов.

Модуль медсестры решает следующие задачи: регистрация анализов лаборатории, регистрация выполняемых процедур, формирование и печать документов.

К задачам модуля заведующий поликлиники относятся: формирование врачебных записей, постановка диагноза, формирование назначений, формирование отчетной документации.

Модуль диспансерные наблюдения решает задачи: регистрация пациентов, формирование и печать диспансерной карты, формирование и печать списка больных по различным критериям (болезнь, пол, возраст, место работы и проживания и т. д.).

Модуль вакцинопрофилактики решает задачи: формирование журнала вакцинации, учёт расхода вакцин, формирование статистической формы контингента проходящих вакцинацию и т. д.

Подсистема стационар предназначен для цифровизации всего процесса лечения, начиная от поступления в приемное отделение до выписки. Данная подсистема включает в себя следующие модели:

Модуль учёт пациентов – предназначен для решения следующих задач: учёт пациентов, регистрация в отделение и палате, формирование и регистрация выписки, назначение врача.

Модуль введение медицинской информации: регистрация результатов осмотра и врачебных назначений, формирование рецепта, учёт оказанных услуг и т. д.

Модуль персонал решает задачи: работы отделений, кабинетов, работы медицинского персонала, планирование врачебных назначений.

Модуль отчётности формирует различные формы отчётности (история болезни, услуги, счета и т. д.)

Модуль администрирование предназначен: для введения справочной информации, резервирование базы данных, обеспечение защиты информации и т.д.

Подсистема диагностика включает в себя модули инструментальная диагностика, учёт временный нетрудоспособности, учет медикаментов.

Таким образом, разработка и внедрение информационных систем в медицинских учреждениях улучшает их работу в плане улучшения медицинской помощи, рационального использования ресурсов и принятия управленческих решений.

Литература

1. Назаров А.Ш., Ли И.Т., Курбонов Н.М. Моделирование системы защиты информации от угроз // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. Научный журнал. №1(45). Душанбе:, 2019. – с. 10-13
2. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-sistema-dlya-meditsinskih-uchrezhdeniy/>(дата обращения 10.12.2024 г.)
3. URL:<https://slideshare.net/medotrade/ss-14193429/>(дата обращения 12.12.2024 г.)

Назаров Акбар Шарифович., кандидат экономических наук, доцент кафедры Информационные технологии и защита информации ТТУ имени М. С Осими. E-mail: akbarnazarow@yandex.ru

Муродзода Умед – Доктор PhD 2-го курса специальности 6D100200 Таджикского технического Университета им. ак. М.С.Осими. E-mail: umed2007@list.ru.

БИЛЛИНГОВАЯ СИСТЕМА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются роли биллинга в эпоху цифровизации.

Ключевые слова: Биллинг, услуги, киберугрозы, учет, интеграция, блокчейн.

Появление понятия «цифровая экономика» является результатом влияния цифровизации на глобальную экономику, основанную на использовании современных информационнокоммуникационных технологий. Важнейшим результатом цифровизации является сокращение времени на процессах сбора, хранения, обработки, передачи данных и принятие решения, что приводит к кардинальным изменениям в системе управления [1,с.72].

В условиях стремительной цифровизации экономики биллинговые системы становятся неотъемлемой частью современных бизнес-процессов. Их роль выходит за рамки простого учета и выставления счетов, становясь инструментом управления данными, повышения эффективности и обеспечения прозрачности финансовых операций.

Цифровизация экономики требует от компаний быстрого реагирования на изменения рынка, гибкости в предоставлении услуг и высоких стандартов обслуживания клиентов. Биллинговые системы выполняют несколько ключевых функций:

- Автоматизация учета и расчетов. Современные биллинговые платформы позволяют минимизировать человеческий фактор, сокращая вероятность ошибок и ускоряя обработку данных.
- Интеграция с другими системами. Биллинговые решения легко встраиваются в экосистему предприятия, взаимодействуя с CRM, ERP и другими платформами. Это обеспечивает комплексный подход к управлению бизнесом.
- Персонализация услуг. Благодаря аналитическим возможностям, биллинговые системы могут адаптировать тарифные планы и предложения под индивидуальные потребности клиентов.

В условиях цифровой трансформации использование современных биллинговых систем дает бизнесу ряд преимуществ:

1. Повышение прозрачности. Полный учет транзакций, отчетность в реальном времени и возможность аудита создают доверие со стороны клиентов и партнеров.
2. Экономия ресурсов. Автоматизация процессов снижает затраты на ручной труд, увеличивая производительность.
3. Улучшение клиентского опыта. Быстрая обработка запросов, удобство онлайн-оплаты и возможность самостоятельного управления услугами создают комфорт для клиентов.

Процесс цифровизации экономики сталкивается с различными видами угроз, связанных с внедрением информационно-коммуникационных технологий [2,с.199]. Несмотря на очевидные преимущества, компании сталкиваются с рядом вызовов:

- Киберугрозы. Хранение и обработка большого объема данных требует надежной системы защиты от утечек и атак.
- Интеграция с устаревшими системами. Внедрение новых решений может быть затруднено из-за несовместимости с существующей инфраструктурой.
- Высокая конкуренция. Рынок предлагает множество биллинговых решений, что требует от компании тщательного выбора оптимальной платформы.

В будущем развитие искусственного интеллекта и технологий блокчейна откроет новые горизонты для биллинговых систем. Интеллектуальные алгоритмы смогут прогнозировать поведение клиентов и предлагать персонализированные тарифы, а блокчейн обеспечит абсолютную прозрачность и защиту транзакций.

Таким образом, в условиях цифровизации экономики биллинговые системы занимают центральное место, выступая движущей силой развития бизнеса. Инвестиции в современные биллинговые технологии позволяют компаниям не только повысить эффективность, но и обеспечить конкурентоспособность на рынке. В условиях цифровой трансформации биллинг превращается из простого инструмента в стратегически важный ресурс для достижения успеха.

Литература

4. Назаров А.Ш., Кабилов Ш.С. Изменения на рынке труда в условиях цифровизации // Вестник ПИТТУ имени М.С. Осими. Научный журнал. №3(24). Худжанд:, 2022. – с.72-78
5. Назаров А.Ш., Мусинов А.С., Солиева Н.Ш. Обеспечение информационной безопасности в эпоху цифровизации экономики //ТТУ. Материалы республиканской научно-практической конференции «Применение информационных и коммуникационных технологий в процессе индустриализации страны». Душанбе – 2022 г. – с.194-198.
6. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-i-tsifrovaya-transformatsiya-biznesa-sovremennye-vyzovy-i-tendentsii> (дата обращения 10.12.2024 г.)
7. URL:<https://science-economy.ru/ru/article/view?id=1037/> (дата обращения 3.12.2024 г.)

Назруллозода Майсара Назрулло – кандидат экономических наук, и.о., доцента кафедры мировой экономики и международных отношений, Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Республика Таджикистан.
Тел.:(+992) 918-67-74-44, E-mail:maysara.karmysheva@bk.ru

Курбонова Идимох Нуралиевна -ассистент кафедры мировой экономики и международных отношений, Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.:(+992) 93-444-41-25, E-mail: moh.kurbonova@mail.ru

ЗАРУРИЯТИ ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола зарурияти инкишофи иқтисодиёти сабз дар Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Мақолаи мазкур дар шароити муосир мувофиқ буда, барои пешрафти иқтисодиёти миллий, модернизатсияи иқтисодӣ, сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист таҳлил гардидааст. Солҳои охир тағйирёбии иқлим ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст, вобаста ба ин масъала, барои беҳбудӣ дар ин самт ва рушди иқтисодиёти сабз дар бахшҳои ҳифзи муҳити зист, энергетика, рушди иқтисоди миллий муайян карда шудааст. Ба маънои маҳдудаш иқтисодиёти сабзро ҳамчун технологияи коркард, истехсол ва истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва кам кардани партовҳои моддаҳои ифлосшаванда ва газҳои гулхонаӣ, мониторинг ва пешгӯии тағйирёбии иқлим, ҳамчунин технологияҳои танзими энергия ва энергетикаи барқароршаванда маънидод карда шудааст.

Калидвожаҳо: энергияи сабз, иқтисоди сабз, рушди иқтисодӣ, гидроэнергетика, модернизатсия, манбаҳои барқароршавандаи энергия, шугли сабз, захираҳои меҳнатӣ.

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается необходимость развития зеленой экономики в Таджикистане. Данная статья актуальна в современных условиях и проанализирована для развития национальной экономики, экономической модернизации, природных ресурсов и охраны окружающей среды. В последние годы изменение климата встревожило мировое сообщество, в связи с этим было определено стремление к улучшению в этом направлении и развитию зеленой экономики в секторах охраны окружающей среды, энергетики, Национального экономического развития. В узком смысле зеленая экономика понимается как технология обработки, производства и эксплуатации оборудования для контроля и сокращения выбросов загрязняющих веществ и парниковых газов, мониторинга и прогнозирования изменения климата, а также технологий регулирования энергетики и возобновляемых источников энергии.

Ключевые слова: зеленая энергия, зеленая экономика, экономическое развитие, гидроэнергетика, модернизация, возобновляемые источники энергии, зеленая занятость, трудовые ресурсы.

THE NEED TO DEVELOP A GREEN ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the need to develop a green economy in Tajikistan. This article is relevant in modern conditions and has been analyzed for the development of the national economy, economic modernization, natural resources and environmental protection. In recent years, climate change has alarmed the world community, and in this regard, a desire has been identified for improvement in this direction and the development of a green economy in the sectors of environmental protection, energy, and National economic development. In a narrow sense, the green economy is understood as a technology for processing, manufacturing and operating equipment for controlling and reducing emissions of pollutants and greenhouse gases, monitoring and forecasting climate change, as well as technologies for regulating energy and renewable energy sources.

Keywords: green energy, green economy, economic development, hydropower, modernization, renewable energy sources, green employment, labor resources.

Муҳиммият ва зарурати гузариш аз иқтисодиёти анъанавӣ ба иқтисодиёти сабзро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон борҳо аз минбарҳои байналмилалӣ ибрози ақида намуд. Аз ҷумла дар Конференсияи СММ “Рио+20” оид ба рушди устувор дар Рио-де -Жанейро чунин ироа намудааст: “Истифодаи самаранок ва оқилонаи сарватҳои табиӣ, ки таркиби асосии иқтисодиёти сабз дар кишвар ба шумор мераванд, зарурият ва рушди инкишофи соҳаҳои иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист, ташкили механизмҳои дурусти идоракунии ҳамчун як қисми самти ислоҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” баромад намуда, ба ҳадафҳои рушди устувор мутобики Декларатсияи Ҳазорсолаи СММ нигаронида шудааст[1]. Муҳаққиқони Барномаи СММ оид ба муҳити зист (UNEP) иқтисодиёти сабзро ба маънои васеаш чун тарзи фаъолияти хоҷагидорӣ меҳисобанд, ки «барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат намуда, ҳамзамон муҳити зистро аз хатар ва харобшавии табиат коҳиш медиҳад». Ба маънои маҳдудаш иқтисодиёти сабзро ҳамчун технологияи коркард, истеҳсол ва истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва кам кардани партовҳои моддаҳои ифлосшаванда ва газҳои гулхонаӣ, мониторинг ва пешгуи тағйирёбии иқлим, ҳамчунин технологияҳои энергиясарфакунонда ва энергетикаи барқароршаванда маънидод кардан мумкин аст[2]. Зарурияти консепсияи иқтисоди сабз аз бисёр падидаҳо вобаста буда, марҳилаи кунунии рушдро дар Тоҷикистон тавсиф менамояд. Аз як тараф, равандҳои ҳамгирӣ чараён доранд, навоариҳо ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ вектори динамикаи иҷтимоӣ иқтисодиро муайян менамоянд, ки

омилҳои асосии рақобатпазирӣ мебошанд. Ҳамаи ин ба пешрафти иқтисодӣ ва беҳтар шудани сифати зиндагӣ мусоидат мекунад. Аммо, аз тарафи дигар, гузариши Тоҷикистон аз низоми аграрӣ-саноатӣ ба низоми иқтисодии саноатӣ-аграрӣ ва мутобиқан афзоиши пайдошудаи истеҳсоли саноатӣ ҳаҷми талаботро ба сармояи табиӣ афзоиш дода, ба муҳити зист ва боиси истифодаи пуршиддати захираҳои табиӣ мегардад, ки дар натиҷа пайдоиши чунин мушкилот, аз қабили таназзули низоми экосистема, бошиддатшавии муносибати иҷтимоӣ, таҳдид ба амнияти озуқаворӣ ва саломатии одамон мегардад.

Бо назарбошти масъалаҳои дар боло қайдгардида афзоиши захираҳои даромади сармояи табиӣ, физикӣ ва инсонӣ, сармоягузори назаррас, аз ҷумла ба рушди инфрасохтори сабз ва навовариҳо аҳамияти муҳими иқтисодӣ доранд.

Яке аз сабабҳои асосии рушди иқтисоди сабз дар кишвар ин захираҳои об мебошад, ки асоси рушди энергияи сабз дар кишвар ба ҳисоб меравад. Вобаста ба рушди энергетика ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки истифодаи потенциали бузурги гидроэнергетикӣ Тоҷикистон барои таъмин намудани кишварҳои минтақа бо неруи барқӣ аз лиҳози экологӣ тоза, яке аз асосҳои рушди иқтисоди сабз метавонад ба кам гардидани партовҳои гази карбон ба атмосфера мусоидати ҷиддӣ намояд[3]. Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ барои тезинодани мақсадҳои иқтисодӣ сабз, саҳми арзандаи худро гузошта истодааст. Чунки, Тоҷикистон дорои захираҳои кофӣ барои рушди иқтисоди сабз мебошад. Дар ҳудуди Тоҷикистон беш аз 64 Ҷоизи захираҳои оби Осиёи Марказӣ ташаккул ёфта, 98 Ҷоизи неруи барқ дар кишвар аз манбаҳои барқароршавандаи энергия истеҳсол карда мешаванд. Тоҷикистон дорои иқтидори истеҳсоли 527 миллиард кВт/соат қувваи барқ дар як сол буда, айни замон ҳамагӣ 5 Ҷоизи ин иқтидорҳо аз худ карда шудаанд. Тибқи маълумоти коршиносони соҳаи иқтидори энергияи офтобии Тоҷикистон қариб 25,16 миллиард кВт/соат дар як солро ташкил дода, 10-20 Ҷоизи талаботи хоҷагии миллӣ ба ҳомили энергия ва 60-80 Ҷоизи талаботи умумии аҳолиро ҳадди ақал давоми 10 моҳ дар як сол дар тамоми ҳудуди кишвар қонеъ гардониди метавонад. Дар ояндаи наздик Тоҷикистон метавонад бо истифода аз иқтидорҳои тавлиди неруи барқ аз сарчашмаҳои барқароршаванда дар ҷаҳон мавқеи ҷорумро ишғол намояд ва содироткунандаи азими қувваи барқ дар минтақа табдил хоҳад ёфт. Аз рӯи таҳлилҳо бармеояд, ки захираҳои энергетикӣ барқарорнашаванда ва аз ҷиҳати экологӣ ғайрисамаранок ру ба пастшавӣ ниҳодаанд, бинобар ин дар давраи муосири тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар нашрияҳои расмӣ ва даврӣ мафҳуми иқтисодӣ сабз бисёртар ва беш аз пеш васеъ мавриди таҳлил ва истифода қарор гирифта шуда истодааст.

Рушди иқтисоди сабз дар ҷаҳон марҳилаи асосӣ ташаккул ёфтааст, ки ҳар кадоми онҳо заминаҳо ва равишҳои ташаккули онро доранд: аз ҷиҳати табиат то таърифи иқтисоди сабз ҳамчун воситаи концепсияи рушди устувор. Дар натиҷаи усулҳои асосии эволюсионӣ ва ташаккули иқтисодӣ сабз чунин гурӯҳбандӣ карда мешавад (ниг. Расми 1.).

Расми 1. Равиши эволюсионӣ ба ташаккулӣи иқтисодиёти сабз

Қиҳатҳои асосии моҳияти иқтисодиёти сабзро ба низом дароварда чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки иқтисодиёти сабз иқтисодиётест, ки хатарҳои экологиро ба таври назаррас кам намуда, рушди иқтисодиро таъмин менамояд, некуаҳолии мардумро баланд мегардонад, захираҳои табиӣ ва энергетикиро оқилона ва самаранок истифода мебарад, партови гази карбонро кам менамояд. Умуман, ба иқтисодиёти сабз ҳамон намуди фаъолияти хоҷагидорӣ дохил мешавад, ки баробари модернизатсия ва баландбардории самаранокии истеҳсолот, ба беҳтар намудани сифати ҳаёт ва муҳити зист мусоидат менамояд.

Иқтисодиёти сабз ба қонеъгардонии эҳтиёҷоти одамон бо назардошти алоқамандӣ бо муҳити зист таваҷҷуҳ менамояд[4]. Ҳалли мушкилоти мазкур дар натиҷаи ноил шудан ба мақсадҳои рушди устувор, баланд гардидани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли Ҳангоми самаранок ва оқилона истифода намудани сарватҳои табиӣ ҳамчунин зарурияти татбиқи принципҳои иқтисоди сабзро дар назар дошта, маънои таъмини аҳоли бо маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, рушди соҳаҳои наҷотбахш ва таъмини амнияти экологии аҳолиро дар назар дорад.

Ҳамчунин дар стратегияи миллии рушд қайд гардидааст, ки дигаргуниҳои сохторӣ, ки ба пешрафти иқтисоди сабз мусоидат менамояд, бояд бозори меҳнатро низ дар бар гирад. Бо назардошти рушди намудҳои нави фаъолият, талаботи тахассусӣ ба қормандон тағйир меёбад, ки ин дар афзоиши нақши маърифати экологӣ ва ташаккули институтҳои масъулияти иҷтимоӣ ва экологӣ ифода меёбад. Тамоюлҳои тағйирёбии системаҳои истеҳсолӣ ва истеъмолӣ ба самтҳои оқилона ва аз ҷиҳати экологӣ мувофиқ ба назар мерасанд. Ҳамаи ин талаботҳои нави аз ҷиҳати экологӣ мувофиқро на танҳо барои роҳбарияти олӣ, балки барои қорғарони оддии қорхонаҳои муосир низ ба миён мегузоранд ва дар ҷузъҳои талабот дар бозори меҳнат инъикос меёбанд. Бо мақсади пайвасти суръати рушди иқтисодӣ ва паст намудани сатҳи қамбизоатӣ, дар ин замина баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии қишвар тавассути гузариш ба шуғли «сабз» роҳандозӣ шуда, шумораи аҳолии бо қор машғулбуда ба ҳисоби миёна, қамасола 16 000 нафар зиёд гардидааст. Мутобиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 шумораи аҳолии қобили меҳнат бо назардошти шуғли «сабз» ба 6,8 миллион нафар ё 70 ғоиз зиёд мегардад[5]. Бо мақсади ноилшавӣ ба Ҳадафҳои рушди устувор - «Энергияи дастрас ва тоза» ва дар асоси он расидан ба Ҳадафҳои рушди устувори дигар татбиқи қорнҳои асосии иқтисоди сабз муҳим арзёбӣ қарда мешавад. Ҳақми маблағгузориҳои стратегияи мазкур 21,6 миллиард қомониро пешбинӣ намудааст, ки дастгирии сармоягузориҳои институтҳои молиявӣ ва шарикони рушд нақши қалидӣ дорад[5] Ҳамзамон дар доираи иҷрои вазифаҳои қайми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 «Дар қорай самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва қоричии Ҷумҳурии

Тоҷикистон» Стратегияи рушди иқтисоди сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 таҳия гардида, 30 сентябры соли 2022 ба тасвиб расид. Мақсад аз Стратегияи мазкур гузаронидани ислоҳоти институтсионалӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти иқтисоди сабз мебошад.

Барои зарурияти рушди иқтисоди сабз дар кишвар тадбирҳои зерин муҳим арзёбӣ мегарданд:

- истеҳсоли неруи барқ аз дигар манбаҳои барқароршавандаи энергия (оғтобӣ ва бодӣ) дар минтақаҳои мусоиди баландкӯҳ;

- ба роҳ мондани истеҳсоли саноатии панелҳо ва таҷҳизоти оғтобӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ бо истифода аз ашёи хоми ватанӣ, (ашёи кремнийдор) ва ба ин васила кам кардани хароҷоти истеҳсоли неруи барқ аз ин сарчашма;

- ташкили корхонаҳо дар самти истеҳсол ва васлкунии воситаҳои нақлиёти барқӣ (электромобилҳо, электромопедҳо, троллейбус ва локомотивҳои барқӣ);

- роҳандозии моделҳои оқилонаи истеъмол ва истеҳсол, сабзгардонии корхонаву бозорҳо, рушди инфрасохтори устувор дар асоси татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию сабз, ислоҳоти андозӣ ва бучавии сабз, маблағгузорӣ ба сарватҳои табиӣ.

Ҷанбаи алоҳидаи Консепсияи иқтисоди сабз масъалаҳо дар соҳаи қабули ҳуҷҷатҳои меъёрӣ дар соҳаи тақмили механизмҳои танзими давлатӣ ва назорати давлатӣ дар соҳаи сарфаи энергия ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, қабули қонунҳо дар соҳаи аудити энергетикӣ, самаранокии энергетикӣ фондҳои маъмурӣ ва манзилӣ дар робита ба содда кардани тартиби дастрасӣ ба тарифи сабз барои истеҳсолкунандагони нерӯи барқ, тақмил додани ҳавасмандии иқтисодӣ барои истифодаи барқароршавандаи манбаҳои энергия зарур аст. Аз ин ҷиҳат, мафҳуми иқтисоди сабз инчунин ташаққули воситаҳои махсуси молиявиро барои ҷалби сармоягузорӣ ба сарфаи энергия, самаранокии энергия, рушди манбаҳои барқароршавандаи энергия ва ҷорӣ намудани механизмҳо ва тадбирҳои танзим дар соҳаи сарфаи энергия, инчунин таҳия ва қабули стандартҳои давлатии энергетикиро метавонад дар бар гирад.

Ҳамин тавр, дар айни замон 40 фоиз сармоягузорию ҷаҳонӣ ба иқтисодиёти сабз рост меояд, ки 50 фоизи онҳо ба сарфакорию энергия ва истифодаи босамари энергия равона карда мешаванд. Энергетика на танҳо ба рақобатпазирӣ, амнияти иқтисодиёт балки ба гармию рушноидиҳӣ хос аст. Дар даҳ соли охир иқтисодии истеҳсолии низомии энергетикӣ кишвар 1520 мегаватт зиёд карда, беш аз 1300 километр хатҳои интиқоли барқи баландшиддат ба истифода дода шуданд. Рушди иқтисоди сабз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон маъноии сабзро пеш аз ҳама дар соҳаи энергетика, кишоварзӣ ва сайёҳӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва обӣ дар асоси принципҳои идоракунии сабз, ҷорӣ намудани стандартҳои муносиби экологӣ ва технологияҳои сабзро дорад. Бинобар ин, Консепсияи инкишофи иқтисоди сабз дар Тоҷикистон дар баробари муайян намудани марҳилаҳои ҳаракат, инчунин Барномаи дарозмуддати тағйироти сохторию иқтисодиёти кишварро дар самти ҷорӣ намудани технологияҳои сарфакунандаи захираҳо бидуни партов дар саноат, энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ ва коммуналӣ, фароҳам овардани заминаи зарурии ҳуқуқӣ ва ҳавасмандгардонии воситаҳои молиявӣ иқтисодӣ барои гузаштан ба иқтисоди сабзро муайян менамояд.

АДАБИЁТ

1. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар Конференсияи СММ «Рио+20» оид ба рушди устувор дар Рио-де-Жанейро (Бразилия)/<http://www.news.tj/> (санаи мурочиат 31.01.2019).

2. Глобальный «зеленый» новый курс: доклад. ЮНЕП, март 2009 г. <http://www.unepcom.ru>

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018. www.president.tj (санаи мурочиат 11.02.2019).

4. Кучеров А.В., Шибилева О.В. Концепция зеленой экономики: основные положения и перспективы развития //Ежемесячный научный журнал «Молодой учёный». -С.126
5. Стратегияи рушди иктисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037.-Душанбе, 2022.- С. 37.

Нарзуллозода Сайфулло Нарзулло
Таджикский государственный университет коммерции

РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ФОРМ БИЗНЕСА ОСНОВА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье рассмотрены вопросы развитие интеграционных форм бизнеса как основа инновационного развития сферы услуг в условиях цифровизации.

Ключевые слова: развитие, интеграционные формы, инновационное развитие, сфера услуг

В современных условиях сфера услуг вносит большой вклад в формировании новой инновационной национальной экономики. При этом реализация инноваций требует больших человеческо-материальных и финансовых и информационных ресурсов. Их привлечение может быть обеспечено на основе интеграции, как с крупным бизнесом, так и со средним или даже малым предпринимательством.

Анализ показывает, что в трансформационных условиях интеграционные формы бизнеса способствуют началу выпуска новой продукции, оказанию новых услуг, смене технологии производства, применению передовых методов и технологий производства, смене направленности бизнеса в зависимости от мировых и внутригосударственных тенденций экономического развития и т.д. Важным при этом считаем проведение анализа особенностей их применения, выявлении достоинства и недостатки, а также перспективы развития. Анализ интеграционных форм организации бизнеса показывает, что существуют различные формы интеграции (рис. 1).

Рисунок 1. Существующие интеграционные формы организации бизнеса в условиях цифровизации (составлено автором)

Из рис.1 видно, что сейчас консалтинг развивается высокими темпами и объем оказанных услуг значительно возросло. Существенно развиваются аутсорсинговые услуги, лизинг персонала и т.д. Дальнейшее развитие консалтинга способно привести к значительным положительным инновационным сдвигам на предприятиях сферы услуг.

Другой важной формой считается *лизинг* и данная форма партнерского сотрудничества успешно используется при отсутствии достаточных средств у малого предприятия для

покупки современного оборудования, через лизинг фирма способна заменить старое оборудование на современное, способное значительно повысить эффективность деятельности предприятия, привести к выпуску новой продукции, оказанию новых услуг.

Целесообразно выделить преимущества лизинга как «стоцентное финансирование; не требуется быстрый возврат всей суммы долга; аренда обеспечивает финансирование арендатора в соответствии с потребностями в финансируемых активах; мобильности при инвестиционном и финансовом планировании; при лизинге вопросы приобретения и финансирования активов решаются одновременно; ввиду того, что лизинговые платежи осуществляются по фиксированному графику, предприятие имеет больше возможности координировать затраты на финансирование капитальных вложений и поступления от реализации продукции; в случае своей низкой доходности предприятие может воспользоваться возвратным лизингом, дающим возможность получения льготного налогообложения прибыли; лизинг позволяет предприятие, не имеющей значительных финансовых ресурсов, начать достаточно сложный проект». Эти преимущества существенно влияют на инновационные процессы, проходящие на предприятии в условиях развития лизинга.

В последние годы значительно возросла роль *технопарки*. Данная форма поддержки развития инновационных проектов имеет огромное значение для развития инноваций на предприятиях, когда последние существуют в условиях нехватки финансовых, трудовых и технологических ресурсов, а также в условиях нестабильности внутренней и внешней среды. Основное направление – проведение исследований и получение на их основе разработок, которые могут быть внедрены в производственные системы.

Можно выделить следующие функции технопарков: проведение научно-исследовательских работ; преобразование научных знаний в инновационную продукцию; «выращивание» малых инновационных фирм; создание новых рабочих мест для высококвалифицированных специалистов; формирование взаимоотношений между ВУЗАМИ, научно-исследовательскими центрами и промышленностью; предоставление новых источников доходов для вуза или НИИ; образование и развитие современной инфраструктуры фирм-субподрядчиков, действующих в интересах технопарков; эффективное использование и развитие научно-технического потенциала. Возможны два варианта развития технопарка: на создание благоприятных условий для развития инновационно активного бизнеса в регионе, а также комплекс услуг, включающий сложные услуги), сдача помещений в аренду, смежные и образовательные услуги по программы, маркетинговые исследования, выставки.

Франчайзинг «представляет собой непрерывное взаимоотношение между франшизером и франчайзи, при этом все знания, производственные и маркетинговые методы представляются франчайзи (малой фирме) за встречное удовлетворение интересов». Следовательно, франшизодатель представляет оператору (франчайзи) право пользоваться своей торговой маркой, финансовую помощь, помощь в управлении предприятием, подготовке кадров, предлагает оптовые цены при закупках товаров.

Анализ показывает, что работа по системе франчайзинг значительно уменьшает риск, о чем свидетельствуют данные о количестве банкротств особенно в первые годы существования независимых предприятий и фирм операторов. Имеются и определенные неудобства, связанные с системой франчайзинг.

Франчайзинг имеет двойную ценность, так как он способствует развитию не только предпринимательства, но и может оказаться существенным фактором в развитии целой отрасли на основе передовых технологий, создает предпосылки инновационных достижений.

Совместные предприятия (СП) открываются большие возможности для применения инноваций. Иностранные партнеры приносят с собой капиталы, которые реально способствуют разработке новых видов продукции, услуг и т.д., в том числе осуществлению

венчурных (рисковых) проектов. Также иностранные партнеры зачастую приходят со своими технологиями, продуктами, которые они стремятся опробовать для выхода на новые рынки.

В-третьих, иностранные партнеры привносят современные методы организации деятельности и управления организацией, повышения профессионального роста сотрудников и мотивации. Это способствует появлению обширного поля деятельности для управленческих и организационных новаций, которые в последнее время занимают ведущее место в инновационной деятельности в целом. В-четвертых, отечественные специалисты перенимают у иностранных партнеров опыт ведения бизнеса, проведения переговоров, приобретают контакты и связи в мировой бизнес-среде и т.д. На наш взгляд, проблемы СП заключаются в сложности поиска баланса экономических и организационных интересов сторон. Поэтому в рамках одного предприятия приходится интегрировать разные правовые и управленческие системы. Используя метод контент-анализа, результаты выполненных научных исследований, считаем целесообразным проведении экспертной оценка влияния субъектов (интеграционных форм), на малых и средних предприятий сферы услуг

Таким образом полученные результаты данные свидетельствуют, что на современном этапе малый и средний бизнес более 50% нововведений получает через интеграционные виды предпринимательской деятельности: В целом это доказывает о повышении эффективности выделенных интеграционных форм бизнеса, как основа инновационного развития сферы услуг Таджикистана в условиях цифровизации.

Литература

1. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Саидова М.Х., Нурмахмадов М. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. Монография.-Душанбе:Ирфон, 2007.-544с.
2. Кошечкин С.А. Финансирование: учеб. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: URL: www.businesscom.biz/biblio/ebooks/finance/print.html.
3. Олейник А.Н. Институциональная экономика / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
4. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент / Р.А. Фатхутдинов. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 400 с.
5. Евсеев В.И. Инновационная деятельность и технопарки. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: URL: www.souzlit.spb.ru/tehnopark1.htm.
6. Роцин И.Н. Совершенствование управления инновационной деятельностью предприятий в условиях современных инвестиционных возможностей: дис. ... канд. экон. наук / И.Н. Роцин. – М., 2007. – 185 с.

Ниёзмамадова Рангинигор Амоновна. магистрантка 2-го курса специальности 1-25 01 04 финансы и кредит Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. gang@1990mail.ru Тел: +992 93 796-00-04

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЁ НЕОБХОДИМОСТЬ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Приоритетной задачей обеспечения экономической безопасности, особенно заметной в быстро меняющихся условиях современного глобального мира, является прогнозирование вызовов и угроз, к реализации которых необходимо готовиться уже сегодня. Важнейшим глобальным вызовом является всеобщая цифровизация. Уже сейчас цифровые технологии занимают существенное место в развитии науки, техники и экономики во всем мире. Их важность как локомотива развития отчетливо видна на примере таких стран как США,

Индия, Китай, Япония. Значительная часть национального дохода этих стран обеспечивается за счет продажи товаров и услуг, связанных с цифровыми технологиями. Эффективное управление данными как ключевым ресурсом цифровой экономики является залогом успеха в любом виде хозяйственной деятельности, а монопольное обладание определенными данными зачастую оказывается решающим преимуществом в конкурентной борьбе. Так как в современном мире основная деятельность экономических агентов часто связана с применением цифровых технологий, выполнение операций с различного рода данными, нахождение в глобальном цифровом пространстве, с одной стороны, дает дополнительные возможности для получения экономического эффекта, с другой стороны, создает определенные риски для дальнейшего развития. Глубокие изменения, вызванные использованием цифровых технологий, значительно расширили масштабы проблем при обеспечении экономической безопасности. Эффективное управление рисками в условиях развития цифрового пространства имеет большое значение для реализации экономических и социальных преимуществ цифровой экономики. Формирование доверия в новых условиях взаимодействия, основой которых являются цифровые технологии — важное условие социально-экономического развития. Взаимодействие власти, бизнеса, общественных организаций в вопросах цифровой безопасности играет ключевую роль в поддержке условий для укрепления основ совместной деятельности в такой ситуации. Несмотря на значительное внимание к проблемам развития цифровой экономики среди множества экспертов, вопросы влияния цифровых технологий на экономическую безопасность разработаны достаточно слабо.

Существенные изменения в социально-экономических отношениях, способах производства, переход к постиндустриальному укладу сопровождаются целым набором особенностей, характерных для цифровой экономики и проявляющихся в следующих моментах [2,с.48]:

1. Наличие интеллектуальных активов, которые используются для повышения экономической эффективности (важнейшее условие развития). В настоящее время наиболее привлекательными для инвесторов являются компании, обладающие значительным объемом интеллектуальных ресурсов. Яркими примерами здесь являются представители интернет экономики, такие как *Facebook*, *Uber*, *Airbnb*, которые, по сути, не имея физических активов, представляют собой цифровые платформы и обгоняют по своей капитализации многих промышленных гигантов.

2. Увеличение значимости данных в экономической деятельности. Существенная часть экономической деятельности связана с услугами, имеющими отношение к интеллектуальной собственности, базам данных, программным продуктам. Одной из тенденций в области управления данными, заслуживающей особого внимания, являются «облачные» технологии. Такие технологии представляют собой модель, которая обеспечивает доступ к необходимым услугам по управлению данными в гибком, масштабируемом варианте.

3. Основной организационной структурой становится сеть, а не иерархия. Гибридные формы организации более приспособлены к быстрым изменениям на рынке, что сказывается на их эффективности. Многие крупные организации с жесткой иерархической структурой адаптируются к новым реалиям, снижая число уровней иерархии, размывая границы подразделений и отдавая непрофильные направления деятельности на аутсорсинг. Страны с развивающейся экономикой, в том числе и Россия, находятся в процессе перехода к новому типу хозяйствования, решая вопрос о повышении своей конкурентоспособности. Одним из методов преодоления отставания от ведущих экономических стран является активное использование новых сетевых форм взаимодействия экономических субъектов. Создание благоприятных условий функционирования сетевых структур является важным принципом развития современной экономики. Конкурентоспособность современных экономик базируется на сетевом взаимодействии предприятий и организаций, производящих, распространяющих и использующих совместные ресурсы. Ее

интерактивный характер предполагает, что инновационные идеи генерируются на всех стадиях производственного цикла. Существуют многочисленные горизонтальные связи, в инновационный процесс вовлекаются специалисты различных профессий и квалификаций. Можно утверждать, что эпоха относительно изолированных и замкнутых производств уходит в прошлое. Все большее значение приобретают взаимосвязи с поставщиками, потребителями, и даже конкурентами, не говоря об учреждениях научно-исследовательского характера. Поэтому промышленная политика должна фокусироваться не на отдельных предприятиях и секторах, а содействовать развитию сетевых структур [3,с.74].

4. Основным инструментом поиска информации и связи является интернет. Развитие широкополосного интернета, мобильного интернета, интернет приложений и гаджетов коренным образом изменило способы коммуникации в обществе. Использование веб-сайтов, цифровых платформ, мессенджеров намного более эффективно, чем использование ранее признанных средств коммуникации.

5. Обмен данными носит глобальный характер. Экономические агенты, не имеющие доступа к глобальной сети передачи данных, рынкам и технологиям других стран, старающиеся функционировать лишь на ограниченных локальных рынках, в итоге остаются в тесных рамках и уступают в глобальной борьбе.

6. Основным подходом к управлению является самоорганизация. Экономика, основанная на децентрализации и глобализации, является прекрасной основой для формирования сетевых структур по принципу «снизу вверх» и переходу бюрократических структур к более гибким и эффективным формам. Другими важными примерами процессов самоорганизации являются краудсорсинг, краудфандинг и «долевая экономика». Проблема заключается в том, чтобы гарантировать эффективную защиту потребителей и производителей в новой экономической обстановке, способствуя потенциальным выгодам от экономики совместного потребления. Распространение цифровых технологий привело к развитию моделей в области производства продуктов и услуг, примерами которых являются краудсорсинг (*crowdsourcing*) и краудфандинг (*crowdfunding*). Краудсорсинг является примером мобилизации ресурсов людей по средствам цифровых технологий с целью решения задач, стоящих перед бизнесом, государством и обществом в целом [4,с.28]. Компании используют данные практики для привлечения капитала и других ресурсов. Краудсорсинг может применяться в множестве разных действий, включая разработку товаров, генерирование идей и решений, в маркетинге и рекламных компаниях. Краудфандинг используется для создания платформ и моделей привлечения средств, включающих кредитование (*P2P-платформы*), пожертвования либо инвестирование для реализации определенных проектов. Наиболее широко практика краудфандинга распространена в США и странах Европы. В последнее время становится популярной модель краудфандинга, основанная на добровольных пожертвованиях для реализации перспективных проектов. В таком случае финансовый интерес не является определяющим, что позволяет новаторам не придавать первостепенное значение возврату привлеченных средств, а сконцентрироваться на создании качественного продукта.

Литература

1. Ильин И. В., Анисифоров А. Б. Использование облачных технологий при построении информационных систем кластера // Экономика и управление. — 2012. — № 7 (81). — С. 22–27.
2. Попов Е., Семячков К. Анализ трендов развития цифровой экономики // Проблемы теории и практики управления. — 2017. — № 10. — С. 82–91.
3. Попов Е. В., Семячков К. А., Симонова В. Л. Моделирование условий развития сетевых структур // Вестник УрФУ. — 2016. — Т. 15. — № 3. — С. 324–341..
4. Чижов С. Ф. Краудсорсинг в управлении проектами и российские реалии его применения // Белгородский экономический вестник. — 2015. — № 3(79). — С. 94–99.

Нуриддинова Манзура Исмоиловна н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, e-mail: nuriddinova-1970@mail.ru

МУАММОҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ МУОСИР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола асосҳои назариявии рушди системаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Муаллиф қайд мекунад, ки дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ дар соҳаҳои саноатӣ мамлакат як қатор ташкилоту корхонаҳо тағйироти калон ба амал омаданд, инчунин таърифҳои муаллифи концепсияи сиёсати саноатӣ.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодиёти миллӣ, сиёсати саноатӣ, рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ, низоми саноатӣ, сармоягузорӣ.

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические основы развития промышленной системы Республики Таджикистан. Автор отмечает, что в результате проведения экономических реформ в отраслях страны ряд организаций и предприятий претерпели существенные изменения, а также приведены авторские определения концепции промышленной политики.

Ключевые слова: национальная экономика, промышленная политика, конкурентоспособность промышленная продукция, промышленная система, инвестиции

PROBLEMS OF MODERN ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the theoretical foundations of the development of the industrial system of the Republic of Tajikistan. The author notes that as a result of economic reforms in the country's sectors, a number of organizations and enterprises have undergone significant changes, as well as the author's definitions of the concept of industrial policy.

Key words: national economy, industrial policy, competitiveness of industrial products, industrial system, investments

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ, соҳаи саноат аз истихроҷ, коркард ва тақсими нерӯи барқ, газ ва об иборат мебошад. Соҳаи истихроҷ бо истихроҷи ашёи хоми маъданӣ, ангишт, маводҳои энергетикӣ ва ғайриэнергетикӣ алоқаманд буда, соҳаи коркард бошад фарогири бахшҳои коркардкунанда ва истеҳсолкунандаи маҳсулоти нав мебошад (ҷадвали 1).

Дар сохтори соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҷадвали 1.5) аз давраҳои солҳои 2015 то 2021 тағйиротҳои назаррас ба қайд гирифта шудаанд, ки дар ин ҷо метавон аз афзоиши нисбии онҳо сухан ронд. Аммо дар ин раванд тамоюли тағйирёбии саноати истихроҷи маъдан аз 13,5 % давраи соли 2015 фақат 0,5 % тағйир ёфтааст. Саноати коркард бошад дар соли 2020 аз 61,7 % расида аст ва боз ҳам дар ин радиф пешсафиро истеҳсолу тақсими нерӯи барқ ва гармидиҳӣ касб намуда аст, ки аз нишондиҳандаи 20,9 %-и соли 2015 ба 24,4 % дар соли 2020 ноил гардида аст. Дар соли 2021 саноати коркард нишондиҳандааш нисбат ба соли 2020 4,2 нишондиҳанда кам гардида, камшавии он нисбат ба соли 2015 ба 8,1 баробар шуда аст/

**Ҷадвали 1. Динамикаи сохтори соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар давраи солҳои 2015-2021, %**

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2020	2021	2021 / 2015, %
Тамоми саноат	100	100	100	100	100	100	100,0
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	20,9	18	18,8	23,8	24,4	20,9	116,7
Саноати истихроҷи маъдан	13,5	19,9	22,6	19,6	13,9	21,6	160
Истихроҷи маводҳои энергетикӣ	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4	1,2	82,4
Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	11,8	18,4	21,1	18,2	12,5	20,4	172,8
Саноати коркард	65,6	62,1	58,6	56,6	61,7	57,5	87,65
истеҳсоли маҳсулоти хӯроқа, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоқу	28,5	24,4	21,4	20,5	22,9	19,6	76,2
истеҳсоли нассочӣ ва дузандагӣ	10,6	10,1	11,8	10,4	9,3	10,5	99,0
истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	100,0
коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷӯб	0,6	0,7	0,6	0,6	0,5	0,3	50,0
истеҳсоли селулозаю қоғаз, ғаёлияти табу нашр	1,2	0,8	0,7	1	0,6	0,6	50,0
истеҳсоли маҳсулоти нафти	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	75,0
истеҳсоли кимиёвӣ	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6	0,7	100,0
истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ	0,5	0,6	0,8	0,8	1,0	1,0	2 мар.
истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизи маъданӣ	9,8	11	10,4	9,6	8,8	7,4	75,5
истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ	11,9	12,3	10,9	11,3	16,1	15,4	129,4
мошинсозӣ	0,8	0,8	0,7	0,9	0,9	1,0	125
ҳаргуна соҳаҳои саноат	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,4	200,0

Таҳияи муаллиф аз рӯи: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – С.16.

Шумораи корхонаҳои саноатии кишвар то ба ҳол ба миқдори ибтидои соли соҳибистиклолии кишвар, яъне соли 1991, ки шумораи корхонаҳои саноатӣ дар миқёси ҷумҳурӣ 2308 воҳидро ташкил медоданд, то соли 2020 нарасида, соли 2020 ба 2397 – то расида аст. Тамоюли рушди солҳои 2012-2021 афзоиши равандаҳои ташаккули шумораи корхонаҳои саноатиро нишон медиҳад (ҷадвали 1.).

Чӣ ҳеле ки аз ҷадвали 2 мебинем дар давраи солҳои 2012-2021 шумораи корхонаҳои саноатӣ дар маҷмӯъ 51,1 % афзоиш ёфта, аз ин ҳисса корхонаҳои саноати истихроҷ 2,6 маротиба зиёд гардидаанд, ки онҳо 12,1 ҳиссаи тамоми корхонаҳоро ташкил медиҳанд. Дар мавриди тамоюли рушди корхонаҳои саноати коркард маълум шуд, ки шумораи онҳо дар соли 2021 нисбат ба соли 2012 ба 1927 адад расида 33,1 % афзоиш ёфтаанд ва дар ин давра ҳиссаи онҳо нисбат ба ҳиссаи умумии корхонаҳои кишвар 80,4 %-ро ташкил дода аст. Боиси қайд аст, ки дар давраи таҳлилӣ ҳиссаи афзоиши корхонаҳои ба истеҳсол ва тақсими нерӯ ва гармӣ машғул буда 5,9 маротибаво ташкил дода, дар соли 2021 нисбат ба ҳиссаи умумӣ 7,5 % -ро ташкил кардаанд.

**Ҷадвали 2. Шумораи корхонаҳои саноатӣ аз рӯи соҳаҳои саноат
дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, адад**

Давраҳо	2012	2014	2015	2017	2020	2021	2020/2012, %
Тамоми саноат	1586	2164	2310	1999	2283	2397	151,1
аз он ҷумла:	109	154	214	229	264	291	2,6
Саноати истихроҷи маъдан							маротиба
Нисбат ба ҳамагӣ, %	6,9	7,1	9,3	11,5	11,6	12,1	-
Саноати қоркард	1448	1980	2071	1732	1846	1927	133,1
Нисбат ба ҳамагӣ, %	91,3	91,5	89,7	86,6	80,9	80,4	-
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	29	28	30	38	173	179	6,2
Нисбат ба ҳамагӣ, %	1,8	1,3	1,3	1,9	7,6	7,5	-

Таҳияи муаллиф аз рӯи: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – С.24-25.

Дар маҷмӯъ, тибқи маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон то аввали соли 2021 дар кишвар 83 корхонаи саноатӣ бо 1,1 ҳаз. ҷойи корӣ созмон дода шуда, 34-тои он дар вилояти Суғд, 21 корхона дар вилояти Хатлон, 13 корхона дар НТҶ, 13 корхона дар ш. Душанбе ва 2 корхона дар ВМКБ ба фаъолият оғоз намуданд, ки 29-тои онҳо дар саноати хӯрока, 17-тоашон дар саноати сабук, 17-тои дигарашон дар соҳаи истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва 13 корхона дар соҳаи мошинсозӣ фаъолият мекунанд. [1, с.16-20.]

Бояд таъakkур дод, ки танҳо дар моҳҳои январ- сентябри соли 2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 229 корхона ва сеҳҳои нав ба қор дароварда шуданд, ки дар маҷмӯъ ин корхонаҳо зиёда аз 363 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намудаанд. Тибқи маълумотҳои оморӣ ва иттилооти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миёни кишварҳои ИДМ аз рӯи афзоиши саноат мақоми аввалро касб намуда, ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар ин сол нисбат ба соли 2020 20% афзоиш ёфта, 3,4 млрд. долл. ИМА-ро ташкил кардааст.

Чуноне ки аз маълумотҳои пешниҳоднамудаи ин ниҳоди бонуфузи кишвар бармеояд, «... дар соли 2021, дар ҷумҳурӣ ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ қариб 23 % зиёд гардида аст, ки ин нишондиҳандаи баланд дар байни кишварҳои ИДМ мебошад. Тибқи маълумотҳои оморӣ кумтаи омили кишварҳои ИДМ дар ин давра нишондиҳандаҳои Федератсияи Россия - 5%, Ўзбекистон – 9,5 %, Қазоқистон – 3 % ва Қирғизистон 0,2% - ро ташкил додаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба натиҷаҳои назаррас дар соҳаи канданиҳои маъданӣ ноил гардида, дар ин бахш ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот 32 % афзоиш ёфта аст. Сатҳи энергияи барқ ва истеҳсоли хӯрока 20 % зиёд шудааст. Дар соли 2021 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи кишвар 270 ҳаз. тонна маъдани тозакардашуда, 1,2 млн. ташкил семент ва зиёда аз 100 ҳаз. тонна пахта содирот намуда аст. Нисбат ба соли 2020 ҳаҷми саноати кӯҳи 60 % афзоиш ёфта, корхонаҳо маҳсулотро истеҳсол намудаанд, ки қариб 1 млрд. долл. ИМА арзиш доранд ва ин бошад нисбат ба соли гузашта 400 млн. долл. ИМА зиёд мебошад... Дар ин самт пешсафиро корхонаҳои «Зарафшон» (64%), «Пакруд» (13 %) ва «ТВЕА Душанбе саноати кӯҳи» (10%) ишғол намудаанд. Дар фаъолияти саноати сабук ва пиллапарварӣ низ натиҷаҳои хуб ба назар мерасанд. Истеҳсоли масолеҳи ин бахш 32 % афзоиш ёфтааст, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати хӯрока бошад, 11 % зиёд шудааст».[2, с. 19-20.]

Ҳамин тавр маълум мегардад, ки тамоюли рушди корхонаҳои саноатии кишвар аз лиҳози истеҳсоли маҳсулот ва таъмини маҳсулоти содиротӣ рушд карда истода, дар давраи таҳлилӣ бахши саноати кишвар ба нишондиҳандаҳои назаррас ноил гардида аст. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ин тамоюл дар ҳолати муосир дар байни кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла кишварҳои рушдкарда ва рӯ ба рушд ба қадри кофӣ назаррас нест. Чунки дар миёни 56

кишвари мавриди таҳлилгардида дар ҳиссаи ҳаҷми саноат дар ташкили маҷмуи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми 38-умро касб намуда аст (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Ҳиссаи ҳаҷми саноат дар ташкили ММД-и кишварҳо дар соли 2021

№	Кишвар	Ҳаҷми саноат дар ташкили ММД, %	№	Кишвар	Ҳаҷми саноат дар ташкили ММД, %
1.	Ангола	61,4	29.	Украина	28,6
2.	Кувайт	58,7	30.	Австрия	28,4
3.	Озарбойҷон	53,5	31.	Арманистон	28,2
4.	Қатар	50,3	32.	Канада	28,2
5.	Амор. Араб	49,8	33.	Финляндия	28,2
6.	Кор. Шимоли	47,6	34.	Аргентина	28,1
7.	Туркменистон	44,9	35.	Булғория	28,0
8.	Араб. Саудӣ	44,2	36.	Исроил	26,5
9.	Индонезия	41,0	37.	Швейтсария	25,6
10.	Белоруссия	40,8	38.	Тоҷикистон	25,5
11.	Хитой	40,5	39.	Австралия	25,3
12.	Польша	40,2	40.	Италия	23,9
13.	Кор. Ҷанубӣ	39,3	41.	Гватемала	23,4
14.	Чехия	36,9	42.	Испания	23,2
15.	Эрон	35,3	43.	Ҳиндустон	23,0
16.	Миср	34,3	44.	Дания	22,9
17.	Қазоқистон	34,1	45.	Латвия	22,4
18.	Узбекистон	33,7	46.	Белгия	22,1
19.	Андорра	33,6	47.	Португалия	22,1
20.	Швеция	33,0	48.	Зеланд. Нав	21,5
21.	Россия	32,4	49.	Бразилия	20,7
22.	Венгрия	31,3	50.	Инглистон	20,2
23.	Қирғизистон	31,2	51.	Франция	19,5
24.	Олмон	30,7	52.	Покистон	19,1
25.	Филиппин	30,6	53.	ИМА	19,1
26.	Япония	30,1	54.	Нидерланд	17,9
27.	Бангладеш	29,3	55.	Юнон	16,9
28.	Эстония	29,2	56.	Гренландия	10,1

Сарчашма: ВВП по секторам экономики. Процент вклада промышленности в общий объём ВВП по странам мира. https://www.yestravel.ru/world/economy/gdp_composition_by_sector/ (санаи мурочиат ба сомона: 21.02.2022)

Чи хеле ки аз маълумотҳои ҷадвали 3 бармеояд дар миёни кишварҳои рушдкарда ва рӯ ба рушд ҳиссаи бештари маҷмуи маҳсулоти саноатӣ дар ташкили ММД аз ҳама бештар дар кишварҳои Ангола-61,4 %, Кувайт-58,7 %, Озарбойҷон-53,5 %, Қатар-50,3 %, Аморотӣ Араб-49,8 %, Корейи Шимолӣ-47,6 %, Туркменистон-44,9 %, Арабистони Саудӣ-44,2 %, Индонезия-41,0 %, Беларуссия-40,8 % ба қайд гирифта шудаанд. Дар байни кишварҳои пасошӯравӣ аз рӯи ин нишондиҳанда, яъне ҳиссаи саноат дар ташаккули ММД вазъияти зерин ба назар мерасад: Озарбойҷон (53,5%) ва Беларус (40,8 %), Туркменистон (44,9) Қазоқистон (34,1 %), Узбекистон (33,7 %), Украина (28,6), Арманистон (28,2) ва Тоҷикистон (25,5 %).

Чи хеле ки дар боло қайд кардем, вазъи муносири тамоюли рушди саноат ба ҳадафҳои стратегии кишвар кам мусоидат мекунад.

Бояд таваққуф дод, ки бо дарназардошти аҳамияти соҳаҳои саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва алоқамандии зич доштани он дар таъсиси ҷойҳои корӣ, соли 2018

аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод гардид, ки саноатикунони босуръати кишвар «ҳадафи чоруми стратегӣ» эълон гардида, дар ин замина то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД ба 22 % расонида шавад. Бинобар ин барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии миллӣ ва расидан ба мақсадҳои дар барномаҳои давлативу соҳавӣ дарҷ гардида ва дар маҷмӯъ бо назардошти таъсири соҳаҳои саноати кишвар ба рушди устувори иқтисодии миллӣ зарур аст, ки мушкilotи ба миён омадaro аз байн бурда, рақобатпазир гардида, босамара рушд намуда, дар пояи татбиқи дурусти технологияҳои муосири инноватсионӣ бо муҳити технологияи ҷаҳонӣ ҳамгиро гарданд. Чи хеле ки таҳлил муайян намуд, бо вучуди камбудҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди самаранок иқтидор дорад.[3, с. 9.]

Ҳамин тавр, бояд дар назар дошт, ки барои ноил гардидан ба рушди инноватсионӣ ва соҳавии корхонаҳои муосири саноатӣ ва дар маҷмӯъ бахши саноатии кишвар, омода сохтани мутахассисони баландихтисоси соҳибкасб тақозо карда мешавад. Зеро барои бо маҳорати касбӣ идора намудани равандҳои кориву истеҳсолӣ, бурдани назорати фондҳо, идораи дурусти корҳои муҳандисӣ ва техникӣ, ба кор даровардан ва самаранок истифода намудани дастгоҳҳо, пултҳои идоракунӣ мутахассисони баландихтисос ва босалоҳият зарур мебошанд.

Ҳамин тавр дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои воқеии рушди инноватсионии соҳаи саноат мавҷуд аст, ки алоқамандии онро метавон бо мавҷудияти соҳаҳои технологияҳои пешрафта таҷассум намуд. Илова бар ин иқтидори мавҷудаи санотии кишвар, ки дорои шароитҳои созмон додани корхонаҳои муштарак бо дарназардошти ҷалби сармояҳои хориҷиву ватанӣ мебошад, алоқамандии зичи рушди инноватсионияшро метавонад бо ҳамкорӣҳои судманди марказҳои бонуфузи илмӣ кишвар ба роҳ монда, аз иқтидори илмӣ ниҳодҳои ватанӣ истифода намояд. Бояд дар назар дошт, ки ҳам равишҳои соҳавӣ ва ҳам равишҳои фаъолиятиву амалиётӣ дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бояд бештар ба рушди бахши коркарди саноат дар дохили кишвар равона гардида, самтҳои афзалиятноки рушди соҳаро тариқи иваз кардани маҳсулотҳои воридотӣ бо истеҳсолоти дохилӣ, созмон додани фондҳои рушди соҳаҳои саноат ва ба роҳ мондани ҳамкорӣҳои зич бо он ҳавасманд гардонидани таҳқиқотҳои илмӣ ба саноат вобаста инкишоф диҳад. [4, с. 73]. Ҳамчунин татбиқи равишҳои ҳавасмандгардонии корхонаҳои тадриҷан маҳсулоти ватаниро афзоиш диҳанда, муҷаххазсозии истеҳсолот бо техникаву технологияи муосири инноватсионӣ, ташаккул ва рушд додани инфрасохтори фаъолияти соҳаҳои саноатро мададкунанда, ҳавасмандгардонии ташаккулдиҳии паркҳо ва кластерҳои саноатӣ дар баробари таъмин намудани соҳаи саноат бо сатҳи баланди касбияти кормандон метавонад равишҳои ба рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар натиҷа ба рушди иқтисодии миллӣ таъсиррасонро ба вучуд оварад. Албатта, равишҳо ва омилҳои зикр гардида як қисмати равандҳои ба рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманди дошта буда, маънои онро дорад, ки татбиқи равишҳои дигарро низ мавриди таҳқиқоти ҷиддӣ гирифтани лозим мебошад то унсурҳои аз лиҳози таҷриба ва самаранокӣ санҷидаю ғоидоавар аз миёни онҳо ҷудо карда гирифта шаванд.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1 октябри соли 2016. - № 392. - Душанбе: «КОНТРАСТ», 2016. - С.16-20.
2. Индустиальный Таджикистан: что сделано к 2021 году // Sputnik Таджикистан. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210309/industrializaciya-tajikistan-2021-sdelano-1032973496.html> (санаи муроҷиат ба сомона: 27.10.2021), -С.335.
3. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04 соли 2011, № 227; Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 Қарори Ҳукумати

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2015, № 354; Консепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.12.2003с., №523); Барномаи рушди саноати сабук дар ҚТ барои солҳои 2006-2015 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.10.2005с., № 422); Барномаи татбиқи дастовардҳои илмию техники дар истеҳсоли саноатии ҚТ барои солҳои 2010-2015 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.10.2009, № 574), - С. 9.

4. Муртазоев, О.К. Совершенствование организационно-экономического механизма развития региональной инновационной промышленной системы (на материалах Центрального региона Республики Таджикистан) / О.К. Муртазоев // Дисс. на соис. уч. степени канд. экон. наук. 08.00.05. – Душанбе, 2018. – С.73.

Одинаев Хусайн Саидрахмонович. докторанти (Phd) Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2. Тел: +992 93 922-70-00; e-mail: husayn_odinaev_89@mail.ru

МОҲИЯТИ ЭКОСИСТЕМАҲОИ БОНКӢ: ҶИХАТҲОИ МУСБӢ ВА МАНФӢ, ДУРНАМОИ РУШД

Дар мақолаи мазкур мазмун ва омилҳои ташаққул ва рушди экосистемаҳои соҳибкорӣ матраҳ карда шудаанд. Хусусиятҳои экосистемаи бонкҳо ҳамчун тамсилаи соҳибкории фаъолияти онҳо, фарқияти онҳо аз дигар тамсилаҳои соҳибкорӣ таҳлил карда шудаанд. Нишонаҳои асосии экосистемаҳои бонкӣ оварда шудаанд. Ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии татбиқи экосистемаҳои бонкӣ, хавфҳо ва таҳдидҳои эҳтимолӣ, ки онҳо барои бонкҳо ва истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ ба бор меоранд, тартиб дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: экосистемаи бонкӣ, тамсилаи соҳибкорӣ, бонк, ташиқоти қарзӣ, хавфҳо ва таҳдидҳо.

СУЩНОСТЬ БАНКОВСКИХ ЭКОСИСТЕМ: ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ АСПЕКТЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены содержание и факторы формирования и развития бизнес-экосистем. Проанализированы особенности экосистем банков как бизнес-моделей их деятельности, их отличия от других бизнес-моделей. Приведены обязательные признаки банковских экосистем. Обобщены положительные и отрицательные стороны реализации банковских экосистем, риски и возможные угрозы, которые они несут банкам и пользователям банковских услуг.

Ключевые слова: банковская экосистема, бизнес-модель, банк, кредитная организация, риски и угрозы.

ESSENCE OF BANKING ECOSYSTEMS: POSITIVE AND NEGATIVE ASPECTS, DEVELOPMENT PROSPECTS

The article examines the content and factors of the formation and development of business ecosystems. The features of banking ecosystems as business models of their activities and their differences from other business models are analyzed. Mandatory features of banking ecosystems are given. The positive and negative aspects of the implementation of banking ecosystems, the risks and possible threats that they pose to banks and users of banking services are summarized.

Key words: banking ecosystem, business model, bank, credit institution, risks and threats.

Дар шароити муосир чомеа бо тағйиротҳои нави амиқи ниҳодии рақамикунониро бамӣёноваранда ва гузариш аз иқтисодиёти баъдисаноатӣ ба иқтисодиёти бо IT-фанновариҳо ва зеҳни сунӣ суръатдодашуда рӯ ба рӯ мешавад [4, 145]. Асоси чомеаи рақамӣ истифодаи шабакаҳои компютери локалӣ ва глобалӣ мебошад, ки иттилоотро чамъоварӣ, коркард тавлид ва ба воситаи низоми шабакаҳои алоқавии глобалӣ паҳн менамоянд [1, 172]. Дар чомеаи рақамӣ шакли муосири ташкили фаъолияти бонкӣ экосистемаи бонкии рақамӣ маҳсуб меёбад.

Экосистема ин зухуроти нави асри XXI мебошад, аз ин рӯ таҳқиқи мавзӯи мазкур хеле муҳим аст, аз он ҷумла аз нуқтаи назари амалӣ, ҷунки баланд бардоштани дастраснокии мизочон ба маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ зарурат ва муҳимияти омӯзиш ва баҳодиҳии фишангҳои нави рақамиро ба миён меорад.

Мафҳуми экосистема ба илми иқтисодӣ аз биология ворид шудааст. Ин мафҳумро олими британиявӣ Артур Тенсли дар солҳои 30 – уми асри XX “чомеаи организмҳои локалии ҳам аз муҳити берунӣ ва ҳам байни худ робитаи мутақобиладошта” номид. Барои сабзидан ин организмҳо рақобат ва ҳамкорӣ мекунанд, яқоя таҳаввул мекунанд ва ба таъсиротҳои беруна мутобиқ мешаванд.

Маҳз ба ин масъала соли 1990 таҳлилгари амрикоӣ Ёеймс Мур таваҷҷӯҳ карда пешниҳод намуд, ки дар соҳаи тиҷорати ба таври динамикӣ ва зудрушдёбанда консепсияе, ки ширкатро на ҳамчун бозингари ҷудогона, балки ҳамчун низоми соҳаҳои гуногунро фарогиранда баррасӣ менамояд, татбиқ карда шавад. Ба ақидаи ӯ, тиҷорати муваффақ он аст, ки зуд ва самаранок рушд мекунад, вале дар ин радиф ҳамчун вакуум вучуд дошта наметавонад ва бояд ҳама гуна сарчашмаҳои имконпазирро аз соҳаҳои мухталиф барои ҷалби сармоя, шарикон, таҳвилгарон ва харидорон ҷалб намояд ва дар натиҷа шабакаи муайяни ҳамкориро фароҳам созад.

Гарчанде истилоҳи “экосистема” хеле нав аст, ҳуди принципи мутаххидкунии иштирокчиёни гуногун тиҷорат дар як майдон дер боз истифода мешавад. Ҳануз дар асри XX корпоратсияҳои автомобилии Toyota ва Volkswagen ба шабакаҳои бузурги уфуқии таъминкунадагон ва тақсимкунадагон пайваست шуданд. Дар солҳои 2000 – ум консепсияи тиҷорати экосистемавӣ дар бахши IT-фановариҳои ИМА хуб пазируфта шуд ва ҳуди он барои татбиқи он заминаҳо гузошт ва ҷунин ширкатҳо ба монанди Apple, IBM ё Facebook то ҳоло дар соҳаи худ аз ҷиҳати миқёси экосистема пешсаф мемонанд.

Экосистема – ин консепсияи нави пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар оянда метавонад дар бозор пешсаф бошад. Дар ин радиф мувофиқи таҳлили коршиносони ширкати McKinsey «То соли 2025 ба Экосистема метавонад қариб 30% Маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷаҳонӣ (қариб 60% даромадҳои ғайриистехсолии ширкатҳо дар ҷаҳон) рост ояд.

Омилҳое, ки ба ташаккул ва рушди бизнес – экосистемаҳо таъсир мерасонанд дар расми 1 оварда шудаанд.

Пандемияи COVID-19 иқтисодиёти ҷаҳонро ба таври радикалӣ дигаргун намуд. Моделҳои платформавӣ ва экосистемаҳои марбут ба технологияҳои нав, ки ба таври назаррас қоидаҳои фаъолият ва танзими бизнесро тағйир медиҳанд, ба вучуд омаданд. Агар одатан рушди бизнес экосистемаҳоро дар мамлакатҳои тараққикарда ба ширкатҳои баландтехнологӣ (BigTech) алоқаманд донанд, он гоҳ ташкили онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи бонкҳои низомсоз оғоз шуд.

Расми 1. Омилҳои ба ташаккул ва рушди бизнес экосистемаҳо таъсиррасон

Мусаллам аст, ки рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити иқтисодии рақамӣ муҳимтарин омил мусоидаткунанда дар расидан ба ҳадафҳои калидии соҳа хоҳад буд. Тамоюли муосири рушди низоми бонкии кишвар аз бунёди экосистемаҳои бонкии рақамӣ алоқамандии зич дошта, бо ин усул онҳо метавонанд тамоми хизматрасонӣ ва маҳсулотҳои бонкиро бо хосиятҳои муосири рақобатпазир дар бозори бонкӣ фароҳам оранд. Дарвоқеъ, имрӯзҳо истилоҳи «экосистема» дар соҳаҳои тиҷорат ва илм, бахусус дар робита ба фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ бештар мавриди истифода қарор гирифта, дар ин самт таваҷҷӯҳ беш аз пеш меафзояд [2,150-151].

Муҳаққиқон як қатор нишонаҳои ҳатмиро муайян кардаанд, ки риояи онҳо дар якҷоягӣ, аввалан, маъруфияти назарияи тағйиротҳои зарурии бахши бонкиро дар дар ин самт таъмин мекунад, дуюм, хусусиятҳои экосистемаро ҳамчун модели ояндадори бизнес барои фаъолияти бонкӣ таъкид мекунад. Натиҷаҳои тадқиқотро ҷамъбаस्त намуда, мо метавонем нишонаҳои зеринро ҷудо намоем (Расми 2).

Расми 2. Нишонаҳои ҳатмии экосистемаҳои бонкӣ
Манбаъ: Таҳияи муаллиф

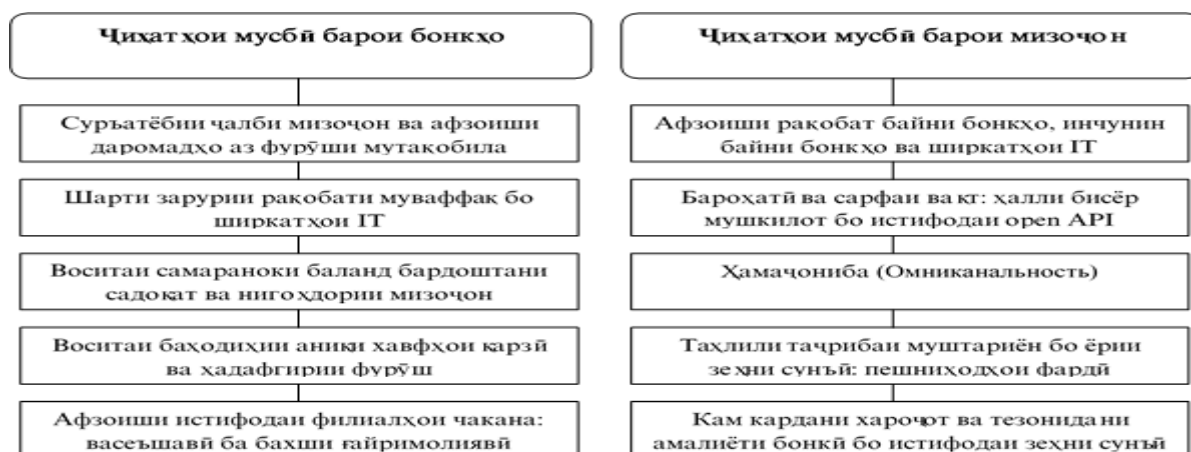
Зимнан, бахши бонкии кишвар имкон дорад, бо татбиқи иқтисоди рақамӣ, инфрасохтор, технологияи кунунӣ, мизочон ва сармоягузорӣ ва муҳимтар аз ҳама, таҷрибаи ҷиддии рафъи давраҳои бӯҳронӣ, яке аз пешсафон дар эҷоди экосистемаҳо гардад. Инчӯ суоле бавучуд меояд, ки: "Чаро бонкҳо дар атрофи худ экосистема эҷод мекунанд ва ин ба истеъмолкунанда чӣ медиҳад"? Дар ин хусус метавон гуфт, ки аслан экосистемаи бонк фазоест, ки дар он бонк баъзе имтиёзҳо ё имкониятҳои махсус дода, дар он истеъмолкунанда метавонад ба як қатор хизматҳои гуногун ворид ва дастрасӣ пайдо кунад. Ин метавонад платформаи алоҳидае бошад, ки дар он ҳама пешниҳодҳо ё рӯйхати хизматрасониҳо ҷойгир карда мешаванд. Пас, метавон гуфт, ки экосистемаҳои бонкӣ ҳамчун усули фаъолияти инноватсионӣ буда, бо ҳадафи рақамикунони ҷомеаи муосир,

табдили ҷаҳонии рақамии фаъолияти тичоратӣ, молиявӣ ва қарзӣ ба роҳ монда мешавад [2,151]

Ба монанди ҳар падидаи иқтисодӣ экосистемаҳои бонкӣ низ ҳам барои мизочон ва ҳам барои ташкилотҳои қарзӣ ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфӣ доранд.

Бартариҳои асосии ташкили экосистемаи бонкӣ дар он аст осон кардани дастрасии муштариёни хизматрасонӣ ба молҳо ва хизматҳои ташкилотҳо, ки экосистемаро ташкил медиҳанд. Ин афзалият инчунин шартҳои асосии ташкили экосистема дар баҳши бонкӣ мебошад. Интеграцияи хизматрасониҳои бонкӣ ва ғайрибонкӣ дар асоси ташаккули платформаи ягонаи иттилоотӣ воқеан дастрасии зудтари муштариёро ба маҳсулоти зарурӣ.

Бартариҳои дигари экосистемаҳои бонкӣ ин кам кардани хароҷоти муомилот мебошад. Бартариҳои сеюми ташкили экосистемаи бонкӣ афзоиши назарраси пойгоҳи муштариён тавассути интеграцияи хизматрасонӣ мебошад [2,108]

Расми 3. Ҷиҳатҳои мусбӣи татбиқи экосистемаҳо барои мизочон ва бонкҳо

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Бо вуҷуди ин, дар баробари афзалиятҳои раднашаванда экосистемаҳои бонкӣ дар худ хавфу таҳдидҳои муайянеро ҳам барои ташкилотҳои қарзӣ ва ҳам барои мизочони онҳо ба бор меоранд. Аз ҷумлаи чунин хавфу таҳдидҳо метавон номбар кард: рақобат, хавфи ташаккули доройҳои мушкилотдошта, хавфи амнияти иттилоотӣ, хавфи дастгирии маҷбурӣ, қиёсҳои садоқат ва ҳуруҷи мизочони бонкҳо, хавфи ихроҷ ё истифодаи беиҷозати маҳлумотҳо ва иттилооти шахсӣ, ки сирри бонкиро ташкил мекунад, хавфи иҷтимоӣ, ҳисоббаробаркунииҳои дохилиплатформавӣ.

Ҳамин тариқ, дар таҷрибаи бонкҳои тичоратӣ қорӣ намудани чунин як тамсилаи пешбурди фаъолияти ояндадор, ба монанди экосистема, дар радиҳои бартариатҳо ва афзалиятҳои раднашаванда, дар худ хавфҳо ва таҳдидҳои муайянеро ҳам барои ташкилотҳои қарзӣ ва ҳам барои мизочон – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ доро мебошад. Бо мақсади қиёсҳои додани хавфҳо зарур аст, яқум, дар сатҳи давлатӣ тадбирҳои муайяни дастгирӣ ва танзими раванди ташаккули экосистемаҳо қорӣ карда шаванд, дуюм, худ бонкҳо бо мақсади гирифтани фоидаи иловагӣ, васеъ намудани базаи мизочон ва баланд бардоштани сатҳи садоқат дар навбати аввал тавачҷуҳ ба ташаккули муносибатҳои шарикӣ самаранок бо ширкатҳои ИТ – и ояндадор равона карда шаванд.

Адабиёт:

- 1.Костина А.В. Цифровое общество: новые возможности – новые угрозы// Знание. Понимание. Умение. – 2019. – № 3. – с. 172–183. – doi: 10.17805/zpu.2019.3.15.
- 2.Мирзоев Ҳ.Ҳ. Нақши технологияҳои рақамӣ дар ташаккули экосистемаҳои бонки тичоратӣ//Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Рушди

низомӣ бонкӣ ва рақамикунонии баҳши молиявӣ» (19-20.12.2023). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2023. – С. 108

3.Одинаев Ҳ.С. Рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ//Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. Душанбе, 2024. – №3 (87) 2024. – С. 150–151

4.Тарханова Е., Чижевская Е., Бабурина Н. Институциональные изменения и цифровизация бизнес операций в финансовых учреждениях // Журнал институциональных исследований. – 2018. – № 4. – с. 145–155. – doi: 10.17835/2076–6297.2018.10.4.145–155.

Олимҷонзода (Кимсанов) Уктам Олимҷон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи система ва технологияҳои иттилоотии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, Email: uk_kimsanov@hotmail.com, тел: 907707197.

Давлятова Мехрангез Меликовна, номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи физикаи тиббӣ ва биологӣ бо асосҳои технологияи информатсиони Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. Email: mehrangez86@mail.ru. тел: 985-74- 56-46.

Атоева Шукрона Абдулфайзовна, унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёт ва идораи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Email: tojik_2010@mail.ru, тел: 987286173

ТАШАККУЛИ АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАФСИРИ ИҚТИСОДИЁТИ ИТТИЛООТӢ-РАҚАМӢ

Дар шароити имрӯза дар ҳаёти иҷтимоии давлатҳои ҷаҳон тафсири нави иқтисодӣ, яъне “иқтисодӣ иттилоотӣ”, нақши муҳим ва ҳалкунанда мебозад, ки ин тафсир аз мафҳуми равиши эҷодӣ барои истеҳсоли мол, ки маҳсули он “иттилоот” мебошад, иборат аст.

Ташаккули иқтисоди иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, яъне ба даст овардани сатҳи баланди истеҳсол ва мавҷудияти рақобати солим, танҳо дар доираи шабакаи ҷаҳонӣ ба ҳам пайваست, ки ҳамчун як низомӣ ягона дар речаи воқеии миқёси ҷаҳонӣ фаъолият мекунад, имконпазир аст, ки аз хусусиятҳои байниҳамдигарӣ ва минтақавӣ вобастагӣ дорад.

То имрӯз асосҳои назариявии тафсири ягонаи “иқтисоди иттилоотӣ” ташаккул наёфтааст, меъёрҳои гуногуни мафҳум, ба монанди, технологӣ, иқтисодӣ, меҳнатӣ, истеъмолий ва эҷодӣ истифода мешаванд.

Барои муайян кардани тафсири нави иқтисодӣ, яъне “иқтисоди иттилоотӣ” мафҳумҳои гуногун вучуд доранд, ки истифода мешаванд:

- иқтисодиёти иттилоотӣ марҳилаи муосири рушди иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, ки дар он равиши эҷодкорӣ ва маҳсулотҳои иттилоотӣ нақши бартарӣ доранд;
- иқтисодиёти иттилоотӣ - таваҷҷуҳи бештар ба фаъолият ва саноати иттилоотӣ, ки дар он иттилоот ҳамчун маҳсулоти сармоя арзёбӣ мешавад, зиёд аст;
- иқтисодиёти иттилоотӣ бо таҳия ва рушди нави идоракунии ташкилӣ – гузариш аз истеҳсоли оммавӣ ба истеҳсоли мутобиқшаванда хос аст, вобастагӣ дорад. Дар шароити муосир корхонаҳои шабакавӣ ҳамчун шакли нави идоракунии ташкилӣ аз ҳамкориҳои байни тағйиротҳои ташкилӣ ва технологияҳои нави иттилоотӣ пайдо шудааст, ки омили асосии рушди нақши додаҳои рақамӣ (пахншавии васеи гачетҳо, телефонҳои мобилӣ, инчунин афзоиши дастрасӣ ба интернетӣ баландсуръат), ки аз ҳаҷми маълумоти аналогӣ ва иттилоот зиёд аст, ба ҳисоб меравад, ки асоси ташаккули тафсири иқтисодиёти иттилоотӣ-рақамӣ гардид.

- иқтисодиёти иттилоотӣ ҳамчун назарияи иқтисодии ҷомеаи иттилоотӣ ё назарияи иқтисодии иттилоотӣ мебошад ва ғайра.

Таҳлили асосҳои назариявии иқтисоди иттилоотӣ нишон медиҳад, ки дар айни замон дар самти муайян кардани таърифи иқтисоди “иттилоотӣ” ва стратегияи идоракунии ташкилӣ ягон тавзеҳ ва тафсири ягона вучуд надорад.

Вобаста ба таърифҳо ва тафсирҳои дар боло зикршуда, қайд кардан лозим аст, ки дар шароити муосири рушди иқтисод ва ҷомеа иттилоот дар шакли рақамӣ нақши бартарӣ ва васеъ истифода мешаванд.

Ба андешаи мо, мувофиқи мақсад аст, ки мафҳуми мазкурро, яъне иқтисоди иттилоотӣ бо истилоҳи дурустар тағйирот ворид намуда, ба маънои васеъ, мафҳуми иқтисоди иттилоотӣ-рақамӣ истифода шавад. Иқтисоди иттилоотӣ-рақамӣ ин низоми мураккаби ташкили институтҳо ва муносибатҳои иқтисодӣ, технологӣ ва иҷтимоии байни ширкатҳо, низомҳо ва платформаҳо, ки дар он захираҳои асосии истеҳсолӣ ва омили истеҳсоли молҳои иттилоотӣ-рақамӣ дороиҳои ғайримоддӣ дар шакли рақамӣ асос меёбанд, ба ҳисоб меравад: додаҳо, додаҳои калон, иттилоот ва ғайра.

Умуман, тафсири нави иқтисодӣ “иттилоотӣ-рақамӣ” бо падидаҳои зерин, аз як тараф, инкилоби электронӣ – ҷараёни иттилоотӣ рушд ёфта, боиси табдил додани соҳаҳои фарсудаи энергетикӣ ба соҳаҳои сарфакунандаи энергия мегарданд; аз тарафи дигар, ҷойи қорӣи электронӣ (дар шароити хона) – бо асбобҳои зарурии телекоммуникатсионӣ мучаххаз буда, мушкilotҳои муосир, ба монанди, коҳиши ифлосшавии муҳити зист, инчунин татбиқи шаффофият ва дастрасии маълумоти корпоративиро ҳал мекунад ва ғайра, асос меебад.

Ҳамин тариқ, дар шароити рақамикунонии ҷомеа ва ҷараёнҳои иқтисодӣ корхонаҳо хангоми истеҳсоли маҳсулот дар баробари истифодаи механизми функсияҳои асосии иқтисодӣ, яъне зиёд кардани истеҳсолот ва ғайра, инчунин бояд равиши экологӣ, иҷтимоӣ, иттилоотӣ ва сиёсиро, ки метавонад мушкilotҳои мураккаби иҷтимоиро ҳал кунад, татбиқ намоянд.

Ҳамин тариқ дар ҷомеаи муосир ҷараёни гузариши марҳилавӣ аз иқтисодиёти саноатӣ ба иқтисодиёти иттилоотӣ-рақамӣ давом дорад, яъне шакли физикии маҳсулот ба ғайримоддӣ, шакли иқтисодии маҳсулот ба ғайримолӣ табдил меебад.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти иттилоотӣ-рақамӣ илми бисерҷабҳа буда, ҳамбастагӣ бо соҳаҳои иқтисод, информатика, математика, психология ва дигар илмҳо қарор дорад.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти иттилоотӣ-рақамӣ, ҳамчун иқтисодиёти электронӣ-интернетӣ - фаъолияти худро бо истифодаи шабакаҳои компютерӣ- электронӣ (телекоммуникатсияҳои рақамӣ), ки бо тичорати электронӣ алоқаманд буда, молу хидматҳои рақамӣ истеҳсол ва фурухта мешаванд, асос меебад.

Хулоса, рушди фаъоли иқтисодиёти иттилоотӣ-рақамӣ барои пайдоиши соҳаҳои нав, бозорҳо, усулҳои ҳамкорӣ ва мубодила дар шароити гуногун замина фароҳам меорад.

Адабиёт:

1. Антипина О.Н. Что такое современная «новая экономика»?// Инновационное развитие экономики России: национальные задачи и мировые тенденции. Сборник статей в 2-х т. Под ред. В.П. Колесова, Л.А. Тутова. - М.: МАКС Пресс, 2008. – 0,5 п.л.
2. Баранов А. М. Информационная экономика: историко-методологические основания / А. М. Баранов // Историко-экономические исследования. — 2016. — Т. 17, № 2. - С. 297–318. — DOI: 10.17150/2308-2588.2016.17(2).297-318.
3. Воробьев, Г. Г. Информационная экономика: препр. / Г. Г. Воробьев. – М.: АН БССР. Научн. совет по комплекс. проблеме «Кибернетика», 1987. – 26 с.
4. Информационная экономика / А. М. Баранов, Р. М. Нижегородцев, Б. В. Сорвилов; под ред. Б. В. Сорвилова. — М.: Интеграция, 2015. - 383 с.
5. Осипов Ю.М., Юдина Т. Н., Гелисханов И. З. (2019). Информационно-цифровая экономика: концепт, основные параметры и механизмы реализации // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. — 2019. — № 3. — С. 42–61.
6. Олимжонзода, У.О. Теоретические подходы определения информационно-цифровой экономики / У.О. Олимжонзода, Ш. А. Атоева // Эффективность соотношение науки с производством в условиях ускоренной индустриализации Республики Таджикистан:

- Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 25–26 октября 2024 года. – Душанбе: Технологический университет Таджикистана, 2024. – С. 255-258.
7. Олимчонзода, У.О. Татбиқи технологияи маҷозикунонӣ ҳамчун омили ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ / У.О. Олимчонзода, М. М. Давлятова, Ш. А. Атоева // Нақши рақамикунонӣ ва низомҳои зеҳнӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, Душанбе, 13 декабри соли 2024. – Душанбе: Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, 2024. – С. 150-154.
8. Тагаров, Б.Ж. Информационная экономика: сущность и методические основы оценки развития / Б.Ж. Тагаров. – Иркутск: Издательство БГУЭП, 2010. – 135 с.

Раджабова Н.Р.-к.э.н., доцент ТГУК
Факеров Х.Н. – д.э.н., профессор

ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ТАМОЖЕННОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ТОВАРОВ

В статье рассмотрены вопросы внедрения цифровых технологий в таможенной экспертизе товаров в современных условиях развития внешнеэкономической деятельности

Ключевые слова: вопросы, цифровые технологии, таможенная экспертиза, обучение кадров

В современных условиях развития экономики применении цифровых технологии приобретают особую актуальность в различные сферы жизни общества, а также и таможенное дело. В практике таможенных органов последние несколько лет активно применяется и развивается электронное декларирование, система управления рисками и проведении экспертизы товаров. На электронных серверах хранятся результаты проведенных таможенной экспертизы товаров за различные периоды. Заслугу цифровых технологий при проведении таможенной экспертизы нельзя недооценивать, именно внедрение этих технологий имеет как положительные, так и отрицательные последствия.

Считаем целесообразным обосновать и реализовать следующие направления:

- полномасштабная цифровизация и автоматизация;
- переход от электронной таможни к интеллектуальной;
- эффективное воздействие угрозам экономической безопасности;
- передовые таможенный аудит, аналитика и управление информацией;
- гармонизация процессов контроля и таможенного администрирования;
- создание наилучших условий для осуществления ВЭД;

Выделенные направления также относятся и к таможенной экспертизе товаров, и они зависят от применение новых стандартов таможенного контроля, проводимого уполномоченными органами. Также хотелось бы упомянуть, что, как и в любой системе, новая политика таможенной экспертизы несёт за собой некоторые сложности в её реализации и эксплуатации в будущем.

Самым главным отрицательным эффектом цифровизации был, есть и будет: вопрос о дальнейшей необходимости человеческих кадров в системе таможенного контроля в целом. Возможное сокращение рабочих мест уже само собой негативный фактор и основной минус глобализации и цифровизации. Построение современной таможенной системы затрагивают все сферы жизни и выходят в своем влиянии за пределы страны. Поэтому таможенная система Республики Таджикистан (ТС РТ) направляет свою деятельность оценивая векторы развития с бизнес-сообществом, местными органами исполнительной власти и странами-участницами мировой торговли.

Целесообразно выделить следующих проблем относительно внедрения цифровых технологий в ТС РТ:

1. Новая политика несёт за собой сложности на начальных этапах её реализации и эксплуатации в будущем;
2. Риск сокращения количества кадров ввиду повсеместной цифровизации, что может повлечь за собой увеличение уровня безработицы по всей стране;
3. Необходимо реализовать комплексное обучение кадров, которые будут обслуживать новые технологии, от которых будет зависеть вся таможенная экспертиза будущего;
4. Необходимость увеличения затрат на внедрение цифровых технологий по всей стране;
5. Таможенная экспертиза товаров и СУР будут разделять свои знания с ведущими таможенными органами других стран.

Поэтому сейчас невозможно себе представить развитие, в рамках которого, не происходил бы отход от консервативных подходов в управлении таможенной экспертизы и цифровизации.

Опыт показывает, что несмотря на наличие определённых сложностей в реализации стратегии внедрения цифровых технологий в современную систему ТС РТ, важным считается разработка рекомендаций по цифровизации таможенного дела. В этих условиях гармонизация процессов контроля и таможенного администрирования, с учетом мировой практикой обеспечит ускорение процессов проведения. По тому же принципу изменится технология таможенного администрирования, что позволит избежать неточностей во время проведения мероприятий по установлению страны происхождения товара и его стоимостной оценки. Интеллектуальная таможня же поможет сократить время и не отправлять на таможенную экспертизу товары тех грузовладельцев, которые будут определены системой управления рисками, как добросовестные перевозчики.

Важно заметить, что система управления рисками (СУР) – это комплекс правил, документов и мероприятий по идентификации товаров, оценке рисков, реагированию на них, а также мониторингу и контролю их уровня. На СУР возлагаются решения следующих новых задач:

- 1) Применение искусственного интеллекта;
- 2) Применения цифровых технологий, базисом которых являются принципы DataMining⁴;
- 3) Обмен результатами с местными органами исполнительной власти (Хукуматов);
- 4) Интеграция сегментов СУР;
- 5) Информационное взаимодействие с бизнесом и др.

Выполнение вышеуказанных задач позволит получить минимальный уровень проведения таможенного контроля для обеспечения соблюдения законодательства с максимальной эффективностью. Но оцениваться результативность СУР на основе таких показателей, указанных в подпрограммой «Совершенствование таможенной деятельности»:

А) Удельный вес товарных партий, в отношении которых проведён таможенный досмотр, в общем количестве товарных партий, задекларированных поставщиком;

Б) Удельный вес нарушений таможенного законодательства и иных правонарушений, выявленных при декларировании товаров применением СУР, в общем объеме таких нарушений, выявленных таможенными органами по результатам таможенного контроля.

С учетом этого предлагаем следующие рекомендации по внедрению цифровых технологий при проведении таможенной экспертизы товаров:

⁴ Совокупность методов обнаружения в данных ранее неизвестных, практически полезных и доступных интерпретации знаний, необходимых для принятия решений в различных сферах жизни.

1. Первичная подготовка кадрового состава, а также переподготовка уже опытных специалистов. Решение этой проблемы возможно на основе применения новых цифровых технологий, привлечения квалифицированного кадрового состава. Также возникает необходимость в ведении усиленных курсов и переподготовки, также необходимо вносить изменения в вузовскую программу по подготовки таможенников.

2. Создание базы данных и таможенные реестры. Решение этой проблемы предусматривает применения новыми цифровыми технологиями проведения тестирования нововведения в таможенных постах и систем в целом.

3. Провести комплексный анализ и применять опыт других стран в направлении цифровизации.

В целом решения проблемы внедрения цифровых технологий ТС РТ на наличие определённых сложностей в части реализации новой стратегии внедрения цифровых технологий, анализ мер по усовершенствованию систем таможенной экспертизы товаров показал, что план по развитию имеет больше преимуществ нежели недостатков.

Основными недостатками новой стратегии являются несущественными в масштабе развития страны или намеченные выше пути решения. Считаем, что переход к новым цифровым технологиям обеспечивает возможности развития таможенной экспертизы товаров и позволяет значительно повысить эффективность таможенного контроля товаров в современных условиях развития экономики страны и ее регионов.

Литература

1. Бойкова, М. В. Направления развития таможенного администрирования в условиях цифровизации / М. В. Бойкова, А. С. Кушнир // Теория и практика экономики и предпринимательства : XVII Всероссийская с международным участием научно-практическая конференция, Симферополь-Гурзуф, 23–25 апреля 2020 года / Крымский федеральный университет имени В. И. Вернадского. – Симферополь: ИП Зуева Т. В., 2020. – С. 25-29. – EDN FEKGOJ.

2. Мешечкина, Р. П. Цифровизация таможенных процессов как фактор развития государственных таможенных услуг / Р. П. Мешечкина, О. П. Матвеева // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2020. – № 2(81). – С. 9-19. – DOI 10.21295/2223-5639-2020-2-9-19. – EDN JKEPDA.

3. Ермилов, И. С. Передовые информационные технологии в таможенном деле / И. С. Ермилов, Г. В. Игнатьева // Информационная безопасность регионов. – 2016. – № 1(22). – С. 31-35. – EDN VSBRMF.

4. Рачабова, Н. Р. Самтҳои афзалиятноки рушди хадамоти гумрук дар асоси маркетинг дар Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН / Н. Р. Рачабова, Р. С. Гаюрова // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2020. – No. 2(31). – P. 29-35. – EDN YHXPZN.

5. Андреева, Е. И. Идентификация товаров при проведении таможенной экспертизы / Е. И. Андреева. – Москва : Российская таможенная академия, 2013. – 164 с. – ISBN 978-5-9590-0298-5. – EDN TBAHCP.

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Легкая промышленность Республики Таджикистан, объединяя в своём составе целый ряд предприятий смежного профиля, представляет собой крупно народно-хозяйственный сектор экономики республики, обеспечивающий, наряду с производством товаров народного потребления, выпуск продукции производственно-технического назначения для других отраслей на базе переработки местных сырьевых ресурсов и оказания бытовых услуг населению. От уровня, темпов и характера развития промышленности зависит технико-экономический уровень всех отраслей народного хозяйства. Легкая промышленность состоит из многочисленных отраслей, среди которых наиболее крупным являются: текстильная, шелковая и швейная.

Отрасль легкой промышленности включает в себя конкурирующие предприятия, производимые товары, удовлетворяющие схожие потребности. Спрос на товары легкой промышленности постоянно растет.

Легкая промышленность - это мощный комплекс, который включает в себя много отраслей (около 30 крупных отраслей). Она производит как товары производственного назначения, так и товары народного потребления, осуществляет первичную обработку сырья и выпуск готовой продукции.

Проведем анализ функционирования предприятия в выбранной отрасли промышленности.

Таблица 1. Расчет основных элементов операционного рычага

Показатель	Сомони	%
Объем реализации	1105800	100
Переменные издержки	921957,8	83
Валовая маржа	183842,16	-
Коэффициент валовой маржи	0,16625263	0,166
Постоянные издержки	58751,4	7
Прибыль	125090,76	9.6

Источник: расчеты автора

Валовая маржа, % = $Vm/TR \cdot 100\%$

Порог рентабельности = FC/K_{vm}

Запас финансовой прочности = $TR - R_{пор}$

Так как предприятие хочет получить 15% прибыли от существующего дохода, то найдем величину новой валовой маржи:

$$Vm_2 = Pr_2 + FC$$

Увеличение объема реализации приведет к пропорциональному увеличению переменных издержек. Если переменные издержки по отношению к объему реализации остаются на прежнем уровне (то есть процент валовой маржи не меняется), то объем реализации соответствующий новому уровню валовой маржи должен составить:

$$TR_2 = 1351084,78 \text{ сомони}$$

Итак, чтобы получить желаемую прибыль (15% от сег. дохода) предприятие должно увеличить объем реализации (в денежном выражении) на:

$$\Delta TR = TR_2 - TR_1 = 245284,779 \text{ сом}$$

Сокращение издержек должен составить:

$$TR - TC = Pr_2$$

$\Delta TC = -59259,24$ сом

Технико-экономические показатели – система измерителей, характеризующая материально-производственную базу предприятия и комплексное использование ресурсов. Они применяются для планирования и анализа организации производства и труда, уровня техники, качества продукции, использования основных и оборотных фондов, трудовых ресурсов.

Статьи затрат

№	СТАТЬИ ЗАТРАТ	ЕД. ИЗМ.	СУММА	ВЕС В КГ.	ЦЕНА
1	СЫРЬЕ		1,741		4,705
	ПРЯЖА № 8 (ОСНОВА)	сом	1,741	0,370	1,101
					3,604
2	ШЛИХТОПРОДУКТЫ	сом	0,242		
3					
4	ТОПЛИВО	сом	0,243		
5	ЭЛЕКТРОЭНЕРГИЯ	сом	0,044		
6	ВОДА	сом	0,015		
7	ЗАРПЛАТА	сом	0,291		
8	ФСЭН 25%	сом	0,073		
9	АММОТИЗАЦИЯ	сом	0,024		
10	ПРОЧЕЕ РАСХОДЫ	сом	0,048		
11	ЗАП. ЧАСТИ	сом	0,112		
12	ВСЕОБ. МАТЕРИАЛЫ	сом	0,015		
	ИТОГО ОБРАБ-КА		1,104		
	аренда, плата		0,040		
	ВСЕГО С УЧ. СЫРЬЯ НА 1 МЕТР		2,885		
№	СТАТЬИ ЗАТРАТ	ЕД. ИЗМ.	СУММА	ВЕС В КГ.	ЦЕНА
1	СЫРЬЕ		1,262		4,608
	ПРЯЖА № 6 (УТОК)	сом	1,262	0,274	1,004
1	ТКАЧЕСТВО	сом	4,026		3,604
	ИТОГО ТК. СУРОВЬЕ		8,173		
				цена	8,173
				цена реали	9,215

Источник: Предприятия ООО «Джавони»

Основные технико-экономические показатели являются основой при разработке производственно-финансового плана предприятия. На основе технико-экономических показателей также возможно установление нормативов на будущие периоды в рамках внутрифирменного планирования на предприятии.

В ценовой политике фирмы очень важен выбор модели и стратегии ценообразования. Стратегия ценообразования должна быть увязана с общими целями компании и отражать их. Различные фирмы в отрасли могут иметь разные цели и соответственно различные стратегии цены. Стратегия ценообразования ориентирована на избежание спада в сбыте и минимизацию воздействия таких внешних сил, как правительство, конкуренты и участники канала сбыта.

Главной целью каждого предприятия является максимизация прибыли. Для этого предприятие должно выпустить такой объем продукции и установить на нее такую цену, при которой прибыль станет максимальной. Итак, для получения максимальной прибыли определим рациональную цену и оптимальный объем продаж.

Таблица 2. Расчет рациональной цены и оптимального объема продаж

Цена (x), Сомони	Объем (y), м	Сумма (xy), Сомони	Цена в квадрате (x ²), сомони
7,76	17000	131920	60,2176
8,245	15000	123675	67,98003
8,73	13000	113490	76,2129
9,215	10000	92150	84,91623
EX=33,95	EY=55000	EXY=461235	289,3268

Источник: расчеты автора.

Зависимость между ценой и объемом продаж можно выразить через линейное уравнение $y = a + bx$, то есть $Q = a + b \cdot P$. Подставим это уравнение в формулу дохода, совокупных издержек, прибыли и цены.

$$TR = P \cdot Q = P \cdot (a + b \cdot P) = a \cdot P + b \cdot P^2$$

$$TC = FC + VC = FC + AVC \cdot Q = FC + AVC \cdot (a + b \cdot P) = FC + AVC \cdot a + AVC \cdot b \cdot P$$

$$Pr = TR - TC = a \cdot P + b \cdot P^2 - FC - AVC \cdot a - AVC \cdot b \cdot P = b \cdot P^2 + P \cdot (a - AVC \cdot b) - (AVC \cdot a + FC)$$

$$Pr' = (b \cdot P^2 + P \cdot (a - AVC \cdot b) - (AVC \cdot a + FC))' = 2 \cdot b \cdot P + a - AVC \cdot b$$

$$Pr' = 2 \cdot b \cdot P + a - AVC \cdot b = 0$$

$$P = \frac{AVC \cdot b - a}{2 \cdot b}$$

Для определения параметров a и b воспользуемся методом наименьших квадратов:

$$b = \frac{\sum x \cdot y - \sum \bar{x} \cdot \sum \bar{y}}{\sum x^2 - \sum \bar{x}^2},$$

$$a = \bar{y} - b \cdot \bar{x}.$$

Отсюда,

$$b = \frac{115308,8 - 116703,1}{72,3317 - 72,037} = -4742,07$$

$$a = 13750 - (-4742,07) \cdot 8,5 = 54057,595$$

Коэффициент b является отрицательной величиной, что еще раз свидетельствует о существовании обратной зависимости между ценой и объемом продаж.

$$Q = 54057,595 - 4742,07 \cdot P$$

$$P_{рац} = 9,312 \text{ сом}$$

$$Q_{опт} = 98160 \text{ м.}$$

Итак, оптимальным объемом продаж является 98160 м в год, а рациональной ценой – 9,312 сомони за метр.

На сегодняшний день научные разработки предполагают внедрение в производственный цикл товара информационных технологий, а также новые технологические процессы, включая:

1. Автоматизацию проектирования выпускаемой продукции и процесс производства;
2. Способы окрашивания ткани;
3. Способы обработки ткани;
4. Методы подбора цвета с использованием цифровых технологий.

Повышение наукоемкости отрасли легкой промышленности происходит из-за повышения уровня конкуренции на международных рынках. Это происходит из-за интернационализации производства, в свою очередь сопровождается массовым перемещением производственных мощностей в страны с более дешевой рабочей силой [2, с. 53].

Интернационализация производства в данной отрасли осуществляется также посредством создания совместных предприятий, объединением инвестиций и ресурсов, зачастую в научно-технической сфере.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Организация производства, - Кожекин Г. Я., Сеница Л. М. Минск: ИП “Экоперспектива”, - 277с.
2. Планирование на предприятии- Афилов Э.А.: учеб.пособие для вузов. Минск, 2006 – 297с.
3. Практикум по организации и планированию- Дубровин И.А.-86с.
4. Производства-Учебное пособие/Под ред. Ю. В. Скворцова. - М.: Высшая школа 224 с.

5. План и предвидение- Кондратьев И, Д., № 3. С. 3 – 15с.
6. <http://stat.tj/>.
7. <http://allbest.ru/>.

Рахимова Фарангис Хавасджонова, магистрантка 1-го курса Института экономики и торговли ТГУК, специальности 250108 –бухгалтерский учёт frahimova3010@gmail.com

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Во многих зарубежных странах существуют как общие положения по формированию бухгалтерской отчетности, так и свои особенности. В настоящее время сложилась тенденция стандартизации основных принципов ведения бухгалтерского учета в целом и составления отчетности в частности. Это позволяет рассматривать, изучать и сравнивать особенности ведения учета в разных странах, а также перенимать положительные моменты из их практики. Стандартизацией и созданием отдельных правил ведения бухгалтерского учета и требований к составлению отчетности занимаются международные организации. На момент создания международных стандартов в странах с развитой рыночной экономикой уже существовали свои правила и принципы, регулирующие ведение бухгалтерского учёта и формирования финансовой отчетности. Следовательно, международные бухгалтерские стандарты разработаны на базе уже функционирующих систем бухгалтерского учёта и отчётности. В их основу положена практика таких англоязычных стран, как США, Канада, Англия и Австралия. Кроме того, при составлении стандартов были учтены положительные моменты из практики ведущих стран континентальной Западной Европы [1, с.110].

В таблице 1 приведены основные формы финансовой отчетности в зарубежных странах:

Таблица 1. Формы финансовой отчетности зарубежных стран

Перечень стран	Законодательная база	Формы отчетности
Соединенные Штаты Америки	Закон о ценных бумагах и фондовых биржах	Балансовый отчет; Отчет о прибылях и убытках; Отчет о накопленной нераспределенной прибыли; Отчет о движении денежных средств; Отчет об изменениях в собственном капитале; Пояснительные записки (комментарии).
Королевство Великобритания	Комитет по бухгалтерским стандартам	Балансовый отчет; Отчет о прибылях и убытках; Пояснительные записки (комментарии); Отчет руководителя.
Французская Республика	Коммерческий кодекс и Национальный бухгалтерский кодекс	Балансовый отчет; Отчет о прибылях и убытках; Отчет о движении денежных средств; Отчет об изменениях в собственном капитале; Пояснительные записки (комментарии); Отчет руководителя; Отчет об использовании прибыли.
Федеративная Республика Германии	Торговый кодекс	Балансовый отчет; Отчет о прибылях и убытках; Пояснительные записки (комментарии);

Перечень стран	Законодательная база	Формы отчетности
		Отчет руководителя.

Источник: Составлено автором на основе изученной литературы

Состояние национальных систем бухгалтерского учета и отчетности той или иной страны зависят от уровня экономического развития, а также исторических традиций этой страны.

Так, в таблице 2 приведены основные формы отчетности соседних стран:

Таблица 2. Формы финансовой отчетности соседних стран

Перечень стран	Законодательная база	Формы отчетности
Республика Казахстан	Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности»	Бухгалтерский баланс; Отчет о прибылях и убытках; Отчет о движении денежных средств; Отчет об изменениях в капитале; Пояснительная записка.
Кыргызская Республика	Закон КР «О бухгалтерском учете»	Бухгалтерский баланс; Отчет о прибылях и убытках; Отчет об изменениях в капитале; Отчет о движении денежных средств; Пояснительная записка;
Республика Узбекистан	Закон Руз «О бухгалтерском учете»	Бухгалтерский баланс; Отчет о финансовых результатах; Отчет о денежных потоках; Отчет о собственном капитале;

Источник: Составлено автором на основе изученной литературы

На основе данных таблиц, можно сделать вывод, что в отличие от стран США, Великобритании, Германии и Франции, в состав финансовой отчетности соседних стран не включается отчет руководителя.

Далее рассмотрим формирование финансовой отчетности в зарубежных странах.

Этапы формирования финансовой отчетности в Республике Казахстан

Методы учета и порядок признания элементов финансовой отчетности устанавливаются в соответствии с международными стандартами и требованиями законодательства Республики Казахстан о бухгалтерском учете и финансовой отчетности.

Учётный цикл в организациях состоит из следующих этапов [2, с.45]:

Этапы учетного цикла

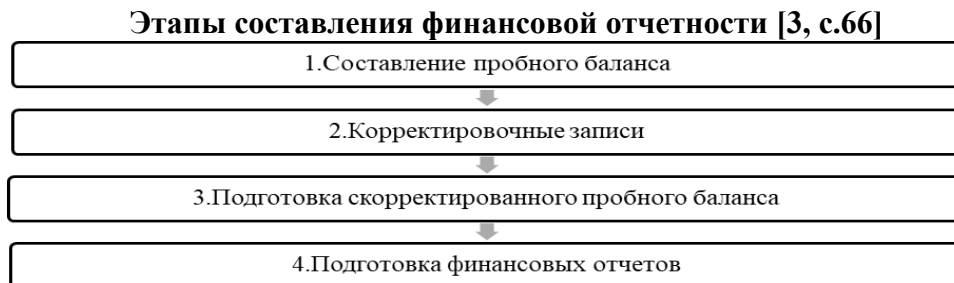
- анализ операций на основе первичных документов;
- регистрация операций в Главном журнале;
- перенос проводок в Главную книгу;
- корректировка (трансформация) счетов в конце отчетного периода с помощью составления трансформационной таблицы.
- закрытие счетов в конце отчетного периода;
- составление финансовой отчетности на основе трансформационной таблицы.

Источник: Составлено автором на основе изученной литературы

Этапы формирования финансовой отчетности в Кыргызской Республике

Формы бухгалтерского учета и технологию обработки учетной информации организация выбирает самостоятельно, исходя из вида деятельности и конкретных условий осуществления финансово-хозяйственной деятельности.

Алгоритм подготовки финансовой отчетности включает несколько последовательных шагов.

Источник: Составлено автором на основе изученной литературы

На первом этапе составляется баланс по перечню рабочего плана счетов с незакрытыми счетами доходов и расходов (пробный баланс). Пробный баланс служит отправной точкой для внесения корректировочных записей и процесса составления финансовых отчетов.

Второй этап, т.е. корректировки пробного баланса необходимы в первую очередь для отражения доходов и расходов по методу начисления. Если отдельные операции отражены в Главной книге кассовым методом, то необходимо провести соответствующие корректировки с тем, чтобы доначислить доходы и расходы.

Третий этап включает скорректированный пробный баланс, который является результатом проводок по счетам обычных и корректировочных записей, и подготавливается путем пересчета сальдо по счетам пробного баланса с учетом корректировок. После проверки рабочей таблицы и подготовки на ее основе финансовых отчетов выполняются проводки по закрытию временных счетов в Главной книге. Счета доходов и расходов закрываются на счет 5999 «Свод доходов и расходов», который тоже является временным счетом. После закрытия временных счетов определяется финансовый результат периода до начисления налога на прибыль.

Четвертый этап. Откорректированный пробный баланс содержит всю необходимую информацию для подготовки финансовых отчетов. Первым составляется отчет о финансово-хозяйственной деятельности (Отчет о прибылях и убытках – Форма 2), т.к. для составления самого бухгалтерского баланса необходимо определить сумму чистой прибыли за отчетный период.

Этапы формирования финансовой отчетности в Республике Узбекистан

Составлению отчетности должна предшествовать подготовительная работа, осуществляемая по заранее составленному специальному графику, который включает в себя следующие этапы.

1. В первом этапе в обязательном порядке должна проводиться инвентаризация всех статей баланса, после чего остатки по счетам Главной книги корректируются в полном соответствии с результатами инвентаризации.

2. Аналогичным образом осуществляется проверка расчетов со всеми покупателями, поставщиками и другими субъектами рынка, с которыми организация имеет расчеты. Такая проверка может вызвать появление сторнировочных записей, дополнительных статей.

3. Проводится переоценка (уточнение оценки) имущественных статей баланса: движимого и недвижимого имущества, материалов, товаров, ценных бумаг, долгов (обязательств) и т. п.; заключительными записями декабря образуются оценочные резервы (например, резервы по сомнительным долгам), предусмотренные в учетной политике организации или действующим законодательством.

4. Уточняется распределение доходов и расходов, прибылей и убытков между смежными отчетными периодами.

5. Выявляется окончательный финансовый результат работы организации путем суммирования всех частных результатов.

6. Затем закрытие в конце отчетного года всех операционных счетов: калькуляционных, собирательно-распределительных, сопоставляющих, финансово-результативных. До начала этой работы должны быть осуществлены все бухгалтерские записи на синтетических и аналитических счетах (включая результаты инвентаризации), проверена правильность этих записей.

7. Составляется оборотная ведомость по счетам Главной книги, охватывающая все исправительные, корректирующие и дополнительные записи, вызванные описанными выше действиями, и дающая материал (остатки по счетам) для составления годового (заключительного) баланса. Бухгалтерская отчетность подписывается руководителем и главным бухгалтером организации.

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что процесс формирования финансовой отчетности соседних стран, т.е. Республики Казахстан, Кыргызской Республики и Республики Узбекистан, схожи с процессом составления финансовой отчетности Республики Таджикистан.

Начиная с появления первых учетных технологий обработки данных и по сегодняшний день, идет постоянный процесс развития финансовой отчетности в зависимости от экономических условий деятельности предприятий, от изменения интересов и запросов пользователей финансовой отчетности. Рассматривая процесс развития финансовой отчетности, можно проследить процесс развития общественных социально-экономических отношений, особенности формирования экономик различных стран, развития предприятий, определяющие развитие теории и методологии бухгалтерского учета. Появление новых форм, видов и форматов финансовой отчетности является адекватной реакцией на все эти изменения [4, с.26].

В настоящее время, говоря о дальнейшем развитии бухгалтерского учета и отчетности, большинство исследователей связывают ее с глобализацией экономических отношений, с развитием международных отношений, с выходом на мировые рынки. На сегодняшний день создано немало международных организаций бухгалтеров, в которых специалисты в области бухгалтерского учета разрабатывают новые подходы к развитию бухгалтерской науки, в частности финансовой отчетности.

И так, каждое предприятие обязано вести финансовую отчетность, отражающую ключевые показатели своей деятельности. Сущность финансовой отчетности заключается в предоставлении информации о финансовом положении, результатах деятельности и изменениях в финансовом положении организации. Финансовая отчетность составляется на основе международных или национальных стандартов и состоит из отчетов о финансовом положении, о прибылях и убытках, о совокупном доходе, об изменениях собственного капитала и о движении денежных средств.

Финансовая отчетность в Республике Таджикистан регулируется комплексом нормативно - законодательных документов, главным документов, среди которых является Закон РТ «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». Процесс формирования финансовой отчетности состоит из нескольких этапов, таких как: проверка наличия и полноты первичных документов, инвентаризация имущества и финансовых обязательств, уточнение оценок имущественных статей баланса, проверка записей на счетах бухгалтерского учета, проверка всех операций, реформация баланса и формирование отчета о финансовом положении и других форм отчетности.

Таким образом, каждая страна имеет свои особенности в порядке составления и представления финансовой отчетности. Однако существует единый для всех комплект обязательных отчетов — это балансовый отчет, отчет о прибылях и убытках и примечания к ним. В большинстве случаев регламентируются лишь наиболее существенные элементы

отчетов. А такие вопросы, как объем и сущность детализации отчета, включение в него специфической для данной компании информации, расчеты разнообразных показателей, отдаются на усмотрение самой компании. Но примечания в зарубежной практике учета являются основным источником информации о компании для внешних пользователей, в которых раскрывается вся существенная информация, которая повлияла на текущий финансовый результат и финансовое состояние, а также может повлиять на будущие события.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Осипова С.В. Бухгалтерская отчетность за рубежом: статья/ С.В.Осипова // Journal of Economy and Business, vol.10-2 (56), 2020. –С.110-115.
2. Темирова Г.Г. Бухгалтерский учет и аудит: учебно-методическое пособие для студентов экономических специальностей / сост.: Темирова Г. Г. - Павлодар: Кереку, 2011. - 128 с.
3. Юсупова Р.М. Подготовка годовой финансовой отчетности: статья Р.М. Юсупова // Журнал «Налоги и право», №12, 2010 г. – С. 66-85.
4. Рожнова О.В. Современные тенденции развития финансовой отчетности/ О.В. Рожнова // Учет.Анализ.Ауди-Т., №2-2018-С.26-35.
5. Базиль, Т. В. Анализ финансовой отчетности коммерческих организаций: учебное пособие / Т. В. Базиль. – Южно-Сахалинск: СахГУ, 2020. – 148 с.
6. Асканова О.В. Финансовая отчетность: Учебное пособие для студентов экономических направлений всех форм обучения / Рубцовский индустриальный институт. – Рубцовск, 2023. – 75с.

Раҳимиён Шамшодаи Дилшод – магистранти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни тел.: (+992) 005-05-02-60 E-mail: s.bobokalonov@list.ru

ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ВА РУШДИ ОН ДАР ПЕШРАФТИ КИШВАР

Талаботи замон аст, ки мо бо интихоб намудани роҳи бунёди давлати дунявӣ ва мутамаддин бояд Ватани худро ба кишвари аз лиҳози илму техника пешрафта табдил диҳем. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои таъмини воридшавӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ», қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тибқи созишномаи мазкур, мамлакатҳои аъзои ИДМ дар баробари танзими муносибат дар самти иттилоотонӣ, инчунин, дар бобати ҳамоҳангии танзими меъёри ҳуқуқӣ дар соҳаи иттилоотонӣ. Бо назардошти вазъи геополитикии кишварамон, рушди рӯзафзунӣ технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва таъсири нуфузи иттилооти омма ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ба мо зарур аст.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, стратегия, системаҳои иттилоотӣ, информатизатсия, концепсияи.

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО И ЕГО РАЗВИТИЕ В ПРОГРЕСС СТРАНЫ

Требование времени состоит в том, что, выбирая путь построения светского и цивилизованного государства, мы должны превратить нашу Родину в научно-техническую страну. Указ Президента Республики Таджикистан «О мерах по обеспечению доступа к глобальным информационным сетям», постановления Правительства Республики Таджикистан. Согласно данному соглашению, страны-члены СНГ наряду с регулированием отношения к информатизации, а также в отношении гармонизации

нормативно-правового регулирования в области информатизации. Учитывая геополитическую ситуацию в нашей стране, нам необходимо все большее развитие информационно-коммуникационных технологий и влияние массовой информации на все сферы жизни общества.

Ключевые слова: информационные технологии, коммуникация, стратегия, информационные системы, информатизация, концепция.

E-GOVERNMENT AND ITS DEVELOPMENT IN THE PROGRESS OF THE COUNTRY

The requirement of the time is that, choosing the path of building a secular and civilized state, we must turn our Homeland into a scientific and technical country. Decree of the President of the Republic of Tajikistan "On measures to ensure access to global information networks", resolutions of the Government of the Republic of Tajikistan. According to this agreement, the CIS member states, along with regulating attitudes towards informatization, as well as with regard to the harmonization of regulatory and legal regulation in the field of informatization. Given the geopolitical situation in our country, we need the increasing development of information and communication technologies and the influence of mass media on all spheres of society.

Keywords: information technology, communication, strategy, information systems, informatization, concept.

Дар Тоҷикистон баҳри қорӣ қардани таҷрибаҳои пешқадами ҷаҳонӣ, аз худ қардани донишҳои замонавӣ тадбирҳои зиёд андешида мешавад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми табриқӣ ба муносибати фарорасии соли нави мелодии 2000-ум чунин иброз дошта буданд: «Талаботи замон аст, ки мо бо интиҳоб намудани роҳи бунёди давлати дунявӣ ва мутамаддин бояд Ватани худро ба кишвари аз лиҳози илму техника пешрафта табдил диҳем». Дар ин робита қонуну қарорҳо ва барномаҳои стратегияҳои зиёд қабул гардидааст.

Дар «Стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди Тоҷикистон», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 5-уми ноябри соли 2003 тасдиқ шуд, истилоҳи «технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК)» чунин шарҳ дода шудааст: «маҷмӯи объектҳо, амалу қоидаҳои ба таҳия, коркард ва расонидани иттилоот вобастабуда, дар алоқамандӣ бо коммуникатсияи шахсӣ, оммавӣ ва истеҳсолӣ, инчунин, қулли технологияҳо ва соҳаҳо, ки ҷараёни номбаршударо яққоя таъмин мекунанд».[1-25.с]

Яке аз аввалин санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки истифодаи низоми мазкурро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррару танзим намуда, ба ташаққул ва рушди он асоси ҳуқуқӣ гузошта буд, қарори дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19-уми июни соли 2000 маҳсуб меёбад. Тибқи он созишномаи ҳамкорӣ дар ташаққул додани захира ва системаҳои иттилоотӣ, татбиқи барномаҳои байнидавлатии кишварҳои аъзои ИДМ дар соҳаи информатизатсия тасдиқ шуд. Тибқи созишномаи мазкур, мамлакатҳои аъзои ИДМ дар баробари танзими муносибат дар самти иттилоотонӣ, инчунин, дар бобати ҳамоҳангии танзими меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи иттилоотонӣ, таъсиси технологияҳои иттилоотонӣ, хифзи иттилоот ва манбаъҳои он, ташкил ва рушди бозори хизматрасонӣ дар соҳаи иттилоотонӣ, ҷалби сармоя ва истифодаи фишангҳои ҳавасмандгардонии тарҳрезӣ ва татбиқи барномаҳо, маркетинги бозори иттилоот, оmodасозии мутахассисони соҳа ва дигар тадбирҳо ба тавофуқ расида буданд. [2-63.с]

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат 20-уми март соли 2002 чунин дастур доданд: «Бо назардошти вазъи геополитикии кишварамон, рушди рӯзафзуни технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва таъсири нуфузи иттилооти омма ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ба мо зарур аст, ки концепсияи ташаққул ва рушди ҷаҳони иттилоотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва захираҳои дахлдори иттилооти давлатиро таҳия, баррасӣ ва қабул намоем».

Дар ин замина Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2011) ва як қатор санадҳои мушаххаси меъёрии ҳуқуқӣ қабул ва тасдиқ гардидаанд. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот», Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои таъмини воридшавӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ», қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкили системаи ягонаи автоматиконидашудаи таҳияи аснод дар дастгоҳи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи таъсиси Шабакаи ҷумҳуриявии таҳвили маълумот ва тадбирҳои танзими воридшавӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ» ва «Дар бораи қоидаҳои фароҳамоварии хизматрасонии интернет дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба ин раванд таъин бахшидаанд. [3- 71.с]

Бори аввал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳи «ҳукумати электронӣ» дар «Стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди Тоҷикистон» истифода шуда, дар заминаи стратегияи мазкур бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2004 «Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардид ва он заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, сохтори захираҳои иттилоотӣ, технологияҳои иттилоотии афзалиятнок, хизматрасонии иттилоотӣ, амнияти иттилоотӣ ва ҳимояи маълумот, системаи иттилоотии идоракунии давлатӣ, таъминоти кадрӣ чараҳои иттилоотии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракуниро муайян намуда, барои дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намудани Шурои технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ заминаи ҳуқуқӣ фароҳам овард.

Натиҷаҳои татбиқи стратегия ва барномаи мазкур ба соҳаи саноат низ таъсири мусбат расонида, барои рушди он заминаҳои мусоиди технологиву идорӣ фароҳам намуд. Масалан, бар ивази муросилоти анъанавӣ почтаи электронӣ ташкил гардид, чараҳои коргузори шакли сифатан нави компютерикунидашударо касб намуд, пайдо шудани алоқаи мобилӣ ва интернет дастрасӣ ба иттилоот ва табодули онҳоро осон намуд. Илова бар ин, имкониятҳои муколамаи мутақобила бо сарфаи вақт васеъ гардид, чараҳои ҷалби сармояву сармоягузор ба соҳа беҳтар шуд, аз ҷониби давлат имтиёзҳои иловагӣ барои ҳавасмандгардонии воридоту чоринамоии технологияҳои нав пешбинӣ гардид, барои баланд бардоштани касбияти мутахассисон шароити иловагӣ фароҳам гардид. [4-41.с]

Аммо аз ҳадафҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2040 ин пурра гузаштан ба иқтисоди рақамӣ мебошад. Ва ба ғайр аз ҷорӣ намудани пардохтҳои электронӣ боз пурра гузаштан ба ҳукумати электронӣ мебошад, то ки тамоми шахрвандони кишвар тавонанд маълумоту дархостҳои худро тариқи электронӣ дастрас намоянд. Баҳри татбиқи ин мақсад дар шаҳри Душанбе миёни мақомоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкати "Мегафон" ёддошти тафохум оиди бунёди ҳукумати электронӣ ба имзо расид. Тавре маълум аст, рақамӣ кунории иқтисод ва ҳукумат бевосита ба ММД аз 3 то 5 % солоне таъсири мусбӣ мерасонад ва зиёди монеаҳоро бартараф менамояд. Ширкати бонифузи Мегафон дорони ҳамаи шароити қобилиятӣ мусоидатро дорост. [5-72.с]

Адабиётҳо

1. Романова Л.М., Фролов А.Г. Компоненты профессиональной деятельности преподавателя вуза на должностных уровнях ассистента, и старшего преподавателя // Вестник Казан.гос. энергет. ун-та. 2009. №1. С 136-142.
2. Романова Л.М., Матушанский Г.У. Компетентностная модель преподавателя высшей школы // Инновационная образовательная среда как фактор развития учебного заведения. Казань: Изд-во МОИН РТ, 2010. С. 133-134.
3. Матушанский Г.У., Завада Г.В. Моделирование повышения квалификации преподавателя высшей школы на траектории ассистент -ст. преподаватель - доцент //Alma mater.2011.С.40-42.

4. Фролов Ю.В., Махотин Д.А. Компетентностная модель как основа качества подготовки специалистов // Высшее образование сегодня. 2010. № 12. С. 34-41.
5. Байденко В.И. Концептуальная модель государственных образовательных стандартов в компетентностном формате. Материалы к методологическому семинару. М., Исследовательский центр качества подготовки специалиста МИСИС, 2005.
6. Башарина А.В. Влияние процессов глобализации на образовательное пространство России [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.naukapro.ru/konf2008/bash.htm>.
7. Бермус А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образования [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-78164.html>.
8. Веселовская Н.С. Компетентностный подход в образовании – основа подготовки высококвалифицированного специалиста. Омск. 2004.
9. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Электронный ресурс] //Интернет-журнал "Эйдос". - 2006. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.
10. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании [Электронный ресурс].// Школьные технологии. -2004. -№5. -С.3-12. - Режим доступа: <http://www.orenipk.ru/seminar/lebedev.htm>.

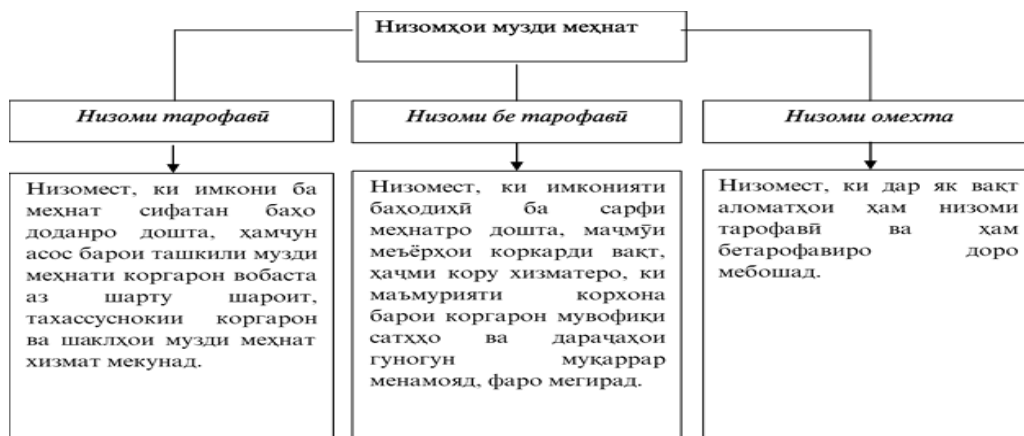
Рахматова Мавзуна Мўминовна, ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити Донишқадаи иқтисод ва савдои донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон
E-mail: sadikova.gavhar@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБИРИИ МУЗДИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Рақамикунонии иқтисодиёт ва рушди технологияҳои иттилоотӣ дар ду даҳсолаи охир боиси таҳаввулотӣ амиқ ва муҳим дар баҳши меҳнат, аз ҷумла дар баҳисобгирии музди меҳнат гардидааст. Шароити рақамикунонӣ имкониятҳои нави мукаммали баҳисобгирии музди меҳнатро пешниҳод менамояд, ки дар он самаранокии кор, камшавии хароҷотҳо, ва шифофат дар раванди ҳисоббарорӣ ба ҳадди аълои худ мерасанд. Ҳангоми гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ, баҳши меҳнат ва роҳҳои баҳисобгирии музди меҳнат барои мутобиқат бо талаботҳои иқтисодии ҷаҳони муосир бояд тақмил ёбанд.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ пешниҳод оиди иқтисодиёти рақами гуфташудааст: Ҳукумати мамлакат, инчунин, вазифадор карда мешавад, ки бо мақсади ҳарчи зудтар қорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ки дар Паёми худ таъкид карданд, ки консепсияи иқтисодиёти рақамӣ ва дар асоси он барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодиёти рақамиро қабул ва амалӣ созад. [1].

Мувофиқи нишондоди моддаи 102 (2), Кодекси меҳнат зери мафҳуми **музди меҳнат** – ин маҷмӯи подошҳои бо воҳиди пулӣ ва ё дар шакли аслӣ ҳисобкардашудаеро меғӯянд, ки корфармо ба корманди кирои барои корҳои амалан иҷрошуда, ҳамчунин барои он муддате, ки ба вақти кори дохил мешавад, пардохт менамояд, фаҳмида мешавад. *Бо ибораи дигар музди меҳнат* – ин пардохти пулие, ки коргар бар ивази меҳнати худ мегирад.

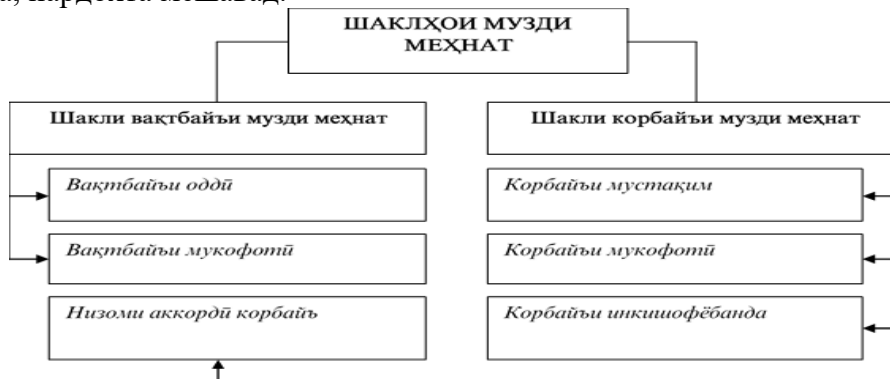
Расми 1. Низомҳои музди меҳнат [2,с.105]

Музди меҳнат аз ҳиссаҳои доимӣ ва тағйирёбанда асос ёфтааст. *Ҳиссаи доимӣ* аз бузургиҳои доими ва бетағйири муқарраршуда ба монанди соатбайъ (маош) ва *ҳиссаи тағйирёбандаи* он, аз нишондиҳандаҳо ва натиҷаҳои корӣ (иловагӣ) ташкил меёбад.

Инчунин, музди меҳнато вобаста аз тарзи ҳисоби он ба ду намуди асосӣ ҷудо менамоянд:

а) музди меҳнати асосӣ – музди меҳнате, ки барои вақти коркардашуда, аз рӯи меъёрҳои тарофавӣ ва маош, нархномаҳои корбайъ ва пардохт барои вақти коркарданашуда (пардохти рухсатии навбатӣ, таълимӣ, иловагӣ, ҷуброни рухсатии истифоданашуда ва ғайра) ба ҳамаи катигорияи коргарон пардохта мешавад.

б) музди меҳнати иловагӣ – музде, ки барои ҳама гуна натиҷаҳои ниҳои шахсӣ ва умумӣ дар мутобиқат бо қонунгузориҳои амалкунанда дар асоси музди миёна ба ҳамаи катигорияи коргарон пардохта мешавад. Бо ибораи дигар музде, ки барои вақти дар корхона коркарданашуда, пардохта мешавад.

Расми 2. Шаклҳои музди меҳнат [3,с.210]

Дар шароити имрӯз, иқтисодиёт ва бахши меҳнат дар ҷаҳон ба шиддат рақамӣ мешавад. Ҳар як корхона ва ташкилот кӯшиш мекунад, ки бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва раванди автоматизатсионӣ ба самаранокии бештар ва кам кардани хароҷотҳо ноил гардад. Рақамикунонӣ дар соҳаи меҳнат ба таври мусбат ба ҳолати баҳисобгирии музди меҳнат таъсир мерасонад. Барномаҳои ҳисоббарории электронӣ ва платформаҳои онлайн дар шабакаи интернет ба муассисаҳо имконият медиҳанд, ки раванди баҳисобгирии музди меҳнато осонтар, дақиқтар ва самараноктар анҷом диҳанд. Ин барномаҳо иттилооти заруриро дар бораи соатҳои кории кормандон, ҳисобкунии музди меҳнат ва дигар унсурҳои марбут ба меҳнат ҷамъоварӣ мекунанд. Барномаҳои электронӣ, ки дар шароити рақамикунонӣ истифода мешаванд, махсусан барои ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти марбут ба меҳнат, суратҳисоби соатҳои корӣ, ва арзёбии кор ба таври автоматикӣ самаранокии бештар доранд. Ин системаҳо бо истифода аз алгоритмҳо ва робототехника

барои ҳисоббарории дақиқи музди, рӯйхати кардани солони ва ба кор андохтани таҳлили иттилоот кӯмак мерасонанд.

Самаранокӣ рақамӣ дар баҳисобгирии музди меҳнат - рақамикунонӣ ба корхонаҳои имконияти медиҳад, ки бо кам кардани хатогиҳои инсонӣ, арзёбӣ ва ҳисобкунии дақиқи муздро амалӣ кунанд. Бо шароити рақамикунонӣ, мутахассисон метавонанд тамоми маълумотҳоро ба таври автоматикӣ ва дақиқ дар як муддати кӯтоҳ таҳлил ва муқоиса кунанд. Ин ба ширкатиҳо кӯмак мерасонад, ки барои муайян кардани музди меҳнат ва дигар акиссаҳои марбут ба меҳнат ба роҳи дуруст ва осонтар мерасанд.

Барномаҳои электронӣ ва алгоритмҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-технологияҳои иттилоотӣ ва истифодаи алгоритмҳо ва робототехника ба соҳаҳои рақамӣ барои баҳисобгирии музди меҳнат кӯмак мерасонад. Дар шароити рақамикунонӣ, масъулин метавонанд бо истифода аз системаҳои автоматӣ ва ҳисоббарории барномавӣ ҳамаи маълумотҳоро бо дақиқии баланд ва бидуни хатогиҳои инсонӣ таҳлил кунанд. Алгоритмҳои иттилоотӣ метавонанд барои таҳлили амиқи маълумотҳои марбут ба меҳнат истифода шаванд. Масалан, алгоритмҳо метавонанд соати кори кормандонро мутобиқ ба сיעати ширкати коркарда ҷудо кунанд, бо дақиқии баланди қобилият барои ҳисобкунии музди меҳнат қарорҳо қабул кунанд.

Истифодаи робототехника дар баҳши меҳнат, ки дар он раванди ҳисоббарорӣ ва баҳисобгирӣ ба таври автоматӣ сураи мегирад, метавонад камбудихоро дар иҷрои кори дастии мутахассисон дар баҳши меҳнат кам кунад. Ба таври мисол, низомҳои автоматии ҳисоббарорӣ ба ширкатҳо кӯмак мекунад, ки мошинаҳои ҳисобкуниро бо алгоритмҳои мураккаб истифода кунанд ва дарҳол натиҷаҳои дақиқ ба даст оранд. Ҳар як раванди рақамӣ бо хатарҳо ва мушкилоти худ меояд. Дар баҳши баҳисобгирии музди меҳнат, истифодаи технологияҳои рақамӣ низ мушкилоте дорад, ки метавонад барои ширкатҳо ё муассисаҳои омили маънавӣ ва иқтисодӣ ба вучуд орад. Бо вучуди самаранокӣ алгоритмҳо, раванди рақамикунонӣ дар баробари пешравиҳои зиёд хатарҳои эҳтимолии хатогиҳои маълумотро ба вучуд меорад. Ба таври махсус, агар маълумотҳои ба платформаи электронӣ воридшуда дуруст ҷамъоварӣ нашаванд, ё агар алгоритмҳо хато кунанд, ин метавонад ба хато дар ҳисобкунии музди ва ба тифли ширкати таъсир расонад. Ҳангоми истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамикунонӣ, муаммоҳои ҳукуки дар шеносии ҳукуки кормандон ва шартномаҳо ба вучуд омада метавонанд. Ташкили дурустии шартномаҳо ва муносибатҳои меҳнатии дар асоси системаи рақамӣ метавонад мушкилотро ба миён орад, ки дар натиҷа, ба гузаштан ба тарзи рақамикунонӣ ба маъзарати ҳукукӣ ва ё дигар назаррас хоҳад андохт. Дар шароити рақамикунонӣ, баҳисобгирии музди меҳнат ба раванде табдил меёбад, ки дар он ҳам шифофат ва ҳам дақиқӣ ба тадриҷ афзоиш меёбад.

Рақамикунонӣ ба корхонаҳои имконияти медиҳад, ки системаҳои интеллектуалӣ, ки бо истифода аз маълумотҳои беназир ва таҳлилҳои амиқ, барои муайян кардани музди меҳнат дар заминаи муассиса ё корхона ёдоварӣ кунанд. Рақамикунонӣ дар баҳши меҳнат ва баҳисобгирии музди ҳамеша имконияти барои тақмил додани системаи баҳисобгирии музди меҳнатро пешниҳод мекунад. Ворид кардани маълумоти интегратсионӣ, ки на танҳо барои таҳлили соати кори, балки барои арзёбӣ ва ба кор андохтани арзишҳои меҳнатии иҷтимоии кормандон дар асоси тартибҳои ҳудуд ва рақамӣ истифода хоҳад шуд. Рақамикунонӣ инчунин метавонад барои арзёбии аниматик ва дақиқи муносибатҳо ва шароити меҳнат дар дохили корхона кӯмак кунад, ки дар он ба ҷои истифодаи усулҳои сунъии дақиқа, робототехника ва алгоритмҳо барои ба рӯйхати даровардани арзиши меҳнатӣ масъул мебошанд.

Шароитҳои рақамикунонӣ барномаҳои нав ва имкониятҳои беҳтарро барои баҳисобгирии музди меҳнат дар баҳши меҳнат пешниҳод мекунад. Дар раванди рақамикунонӣ, самаранокӣ муҳассилияти кор ва таҳлилҳои дақиқи музди меҳнат ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Ба ин тариқ, системаи рақамӣ барои кам кардани хатогиҳо, шаффофият ва дақиқии муҳосибаи музди дар ҷомеа кӯмак мерасонад.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Призеденти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 28.12.2023с
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011 №702.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷатҳои электронӣ» аз 28.12.2012с №908
4. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 июни соли 2016 №478 қабулшуда, аз 15 июли соли 2016 №255 ҷонибдорӣ карда шуд.
5. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Ғозилов А. , Аҳмедов.Б соли 2012.
6. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. Раҳимов С.Х. Душанбе «Ирфон» 2016 с.- 330 саҳ.
7. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит Раҳимов С.Х., Раҳимов З. Душанбе «Ирфон» 2011 с.- 144 саҳ.
8. Хушвахтзода Қ.Х., Расулов Д.Т., Шоймардонов С.Қ., Набиев Б.А. Баҳисобгирии молиявӣ муҳосибӣ. Китоби дарсӣ/ -Душанбе: “Сино”, 2021.-490с.

Захираи интернетӣ:

www.stat.tj

Secr@kgk.bashnet.ru

[http:// www.klerk . ru](http://www.klerk.ru)

Садыкова Гавхар Иброгимовна. к.э.н. кафедры бухгалтерского учета, анализ и аудита
Института экономики и торговли Таджикского государственного университета
коммерции, доцент

Эсонова Мавзуна Олимовна, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета,
анализ и аудита Института экономики и торговли Таджикского государственного
университета коммерции,

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Динамично меняющихся условиях организация бухгалтерского учета должна соответствовать современным требованиям, бухгалтерский учет должен быть максимально результативным, оперативным и достоверным. Изучить в современных условиях экономики предприятия, в частности, основными направлениями совершенствования бухгалтерского (финансового) учета необходимо признать развитие последовательных методологических и теоретических концепций, которые позволяют оценить как уже устоявшиеся, так и недавно возникшие новые учетные принципы, представления и разработать на этой основе теоретическое, методическое и нормативно-правовое обеспечение учета.

Поиск эффективных методов управления современным предприятием в условиях смены управленческих парадигм становится одной из приоритетных задач современного бухгалтерского учета в соответствии с его принципами, формами и методами обработки информации. Бухгалтерский учет выполняет важную функциональную роль в системе экономического управления предприятием. Он интегрирует информацию всех видов учета и представляется в виде таблиц отчетности, удобных для восприятия информации объектами хозяйствования. Достижения любого коллектива, будь то крупное промышленное предприятие или субъект малого предпринимательства, во многом зависят от того, как организованы получение и переработка экономической информации. Чем достовернее сведения о производстве и чем быстрее их получают, тем больше возможностей для эффективного управления предприятием. Наиболее важную, достоверную систематическую экономическую информацию дает бухгалтерский учет. В

процессе учета разрозненные данные систематизируют и обрабатывают, после чего они становятся основой для принятия управленческих решений. Бухгалтерский учет – одна из важнейших функций управления предприятием. В этих условиях эффективность бухгалтерского учета во многом зависит от правильной его постановки на предприятии.

Поиск эффективных методов управления современным предприятием в условиях смены управленческих парадигм становится одной из приоритетных задач современного бухгалтерского учета в соответствии с его принципами, формами и методами обработки информации. Бухгалтерский учет выполняет важную функциональную роль в системе экономического управления предприятием.

Бухгалтерский учет не только отражает хозяйственную деятельность, но и воздействует на нее. Являясь частью процесса управления, он дает важную информацию, позволяющую:

- контролировать текущую деятельность предприятия;
- планировать его стратегию и тактику;
- оптимально использовать ресурсы, измерять и оценивать результаты деятельности;
- устранять субъективность при принятии решений.[8, с.15-22]

Бухгалтерский учет на предприятии должен быть более оперативным, нетрудоемким, обеспечивать экономное использование материальных ресурсов, сокращение издержек обращения, повышение рентабельности.

Чтобы усовершенствовать организацию бухгалтерского учета на предприятии, следует повысить его оперативность и аналогичность. Для этого надо упорядочить, унифицировать и стандартизировать процесс документирования с учетом требований автоматизированной обработки на компьютере. Необходимо ликвидировать несоответствие системы документации средствам автоматизации учета, максимально упростить первичные документы, совместить с машинными носителями, выбрать оптимальную периодичность их составления. Сокращение затрат времени и труда на сбор, регистрацию, накопление, хранение, обработку и передачу информации в условиях автоматизации достигается благодаря широкому применению новейших средств непосредственно в процессе совершенствования хозяйственных операций и поэтому мы рекомендуем программу «БДО Шанс: Бухгалтерия 8 для Таджикистана, редакция 3.0»

«БДО Шанс: Бухгалтерия 8 для Таджикистана, редакция 3.0» предназначена для автоматизации бухгалтерского и налогового учета на предприятиях Республики Таджикистан, в соответствии с действующим законодательством, а также для подготовки форм обязательной (регламентированной) отчетности в организациях, осуществляющих любые виды коммерческой деятельности: оптовую и розничную торговлю, оказание услуг, производство и т.д. Программный продукт реализован на технологической платформе «1С: Предприятие 8».

«БДО Шанс: Бухгалтерия для Таджикистана» позволяет вести бухгалтерский и налоговый учет хозяйственной деятельности нескольких организаций. При этом, для каждой организации можно завести как отдельную информационную базу, так и в общей информационной базе отражать учет нескольких организаций. Кроме того, для каждой из организаций вы можете назначить свою учетную политику (в области бухгалтерского и налогового учета). С помощью «БДО Шанс: Бухгалтерии для Таджикистана» можно организовать работу с территориально-распределенными информационными базами, в том числе обеспечить:

- неограниченное количество автономно работающих информационных баз;
- полную или частичную синхронизацию данных;
- произвольный порядок и способ передачи изменений.

Программа позволяет автоматизировать такие разделы учета, как:

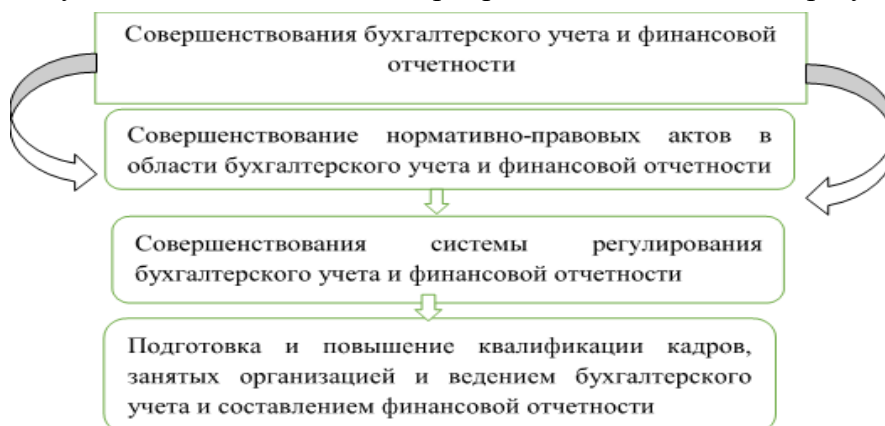
- Учет товарно-материальных запасов (ТМЗ) и складской учет;
- Учет торговых операций;
- Учет денежных средств и расчетов с контрагентами;
- Учет основных средств и нематериальных активов;

- Учет производства, полуфабрикатов и косвенных (накладных) расходов;
- Учет заработной платы и кадровый учет;
- Налоговый учет;
- Завершающие операции месяца, типовые операции;
- Отчетность.

Поскольку бухгалтерский учет – это непрерывный процесс сбора, регистрации, систематизации и обобщения информации, совершенствование бухгалтерского учета в первую очередь направлено:

- на устранение причин недостаточной оперативности и несовершенства средств обработки учетной информации;
- достижение оптимального баланса между потребностью руководства фирмы в необходимой информации и возможностями бухгалтерского учета (необходимость полноты, своевременности и качества учетной информации);
- формирование посредством бухгалтерского учета информации, позволяющей пользователям принимать эффективные управленческие решения. [7, с.20]

Важными звеньями процесса совершенствования бухгалтерского учета являются также выстраивание эффективного взаимодействия системы бухгалтерского учета с организацией производства, планированием и управлением. Совершенствование структуры службы бухгалтерского учета – это комплекс мероприятий, включающий регулярный анализ

работы каждого структурного отдела бухгалтерской службы (по учету ОС и НМА, расчету ЗП, учету МПЗ и т.д.), пересмотр должностных инструкций исполнителей, корректировка их с учетом потребностей учетного процесса и запросов внутрифирменных пользователей учетной информации, проведение собеседований с работниками бухгалтерии, подбор и корректировка функциональных обязанностей исполнителей (при совмещении участков учета) с целью наиболее рационального использования рабочего времени и трудовых ресурсов. Основные направления дальнейшего совершенствования бухгалтерского учета и финансовой отчетности указано в рисунке 1.

Рисунок 1. Совершенствования бухгалтерского учета и финансовой отчетности

Вывод: совершенствования бухгалтерского учета на предприятии – многогранный, систематический и целенаправленный процесс. В его составе можно выделить несколько важных этапов:

- выстраивание и совершенствования структуры службы бухгалтерского учета;
- детальная проработка положений учетной политики и поддержание её актуальной версии;
- внедрение современных технологий обработки учетной информации;
- контроль за безусловным и своевременным выполнением графика документооборота;
- анализ и оценка применяемой системы учета, проработка возможности применения наиболее рациональной и эффективной ее формы в рамках действующего законодательства;
- построение и улучшение СВК (системы внутреннего контроля);

Список использованной литературы

1. Пятов М.Л. Учетная политика организации: Учеб.-практич. пособие. М.: ТК Велби; Проспект, 2012. -192 с.
2. Ремизова Е.Ю., Султанова Г.С. Подготовка к переходу на МСФО: что необходимо знать главному бухгалтеру [Электронный ресурс]. – Система ГАРАНТ, 2011.
3. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 548 с.
4. Сейфулин Р.С., Шеремет А.Д. Методика финансового анализа. – М.: Финансы и статистика, 2010. – 582 с.
5. Филина Ф.Н., Беспалов М.В. Бухгалтерский и налоговый учет: пути сближения. – М.: Гросс-Медиа: РОСБУХ, 2011. – 319 с.
6. Шадрин В.В. Основы бухгалтерского учета. – М: Юристъ, 2012. – 298с.
7. Ойёв Н.А., Шоймардонов С.Қ., Каримов Б.Х., Бухориев С.М. Бахисобгирии андози. Васоити таълими.- Душанбе: ДСХ, 2016.-316с.
8. Хушвахтзода Қ.Х., Расулов Д.Т., Шоймардонов С.Қ., Набиев Б.А. Бахисобгирии молиявии мухосиби. Китоби дарси/ -Душанбе: “Сино”, 2021.-490с.

Саидзода Исроил Маҳмад – номзади илмҳои техникӣ, мудири кафедраи информатикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, E-mail: isroil-84@list.ru.

ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ АМСИЛАСОЗӢ ДАР БАҲОДИҲИИ МАҲСУЛНОКИИ ОИЛАҲОИ ЗАНБҮРИ АСАЛ

Мақола ба масъалаи баҳодихии иқтисодии қорӣи оилаҳои занбӯри асал ва таҳлили компютери он баҳшида шудааст. Дар таҳқиқот бо назардошти натиҷаҳои идентификасионӣ ва верификасионӣ бо амсилаи компютерӣ озмоишҳо гузаронида шуд. Дар раванди гузаронидани озмоишҳои компютерӣ муайян намудем, ки бо ворид намудани омилҳои таъсиррасон ба амсила, аз қабилӣ ҳарорат, намнокии ҳаво ва ғизои иловагӣ раванди истеҳсоли асал ба кулӣ тағйир меёбад. Натиҷаҳои барномаи компютери таҳияшуда эътимоднок буда, аз дурустии амсилаи математикии таҳияшуда гувоҳӣ медиҳанд. Аз ин рӯ, метавон ҳулосабарорӣ намуд, ки барномаи мазкурро дар истеҳсолот бевосита татбиқ намудан мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: амсила, компютер, истеҳсоли асал, ҳарорат, намнокии ҳаво, омилҳои таъсиррасон, таҳқиқот, занбӯри асал, озмоиш, иқтисодии қорӣ, идентификасия, верификасия.

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ МОДЕЛИРОВАНИЯ ДЛЯ ОЦЕНКИ ПРОДУКТИВНОСТИ ПЧЕЛИНЫХ СЕМЕЙ

Статья посвящена оценке деятельности пчелиных семей и их компьютерному анализу. В ходе исследования с учетом результатов идентификации и проверки были проведены испытания с компьютерной моделью. В процессе проведения компьютерных испытаний было установлено, что процесс производства меда полностью меняется при введении таких влияющих факторов, как температура, влажность воздуха и дополнительное питание. Результаты разработанной компьютерной программы достоверны и свидетельствуют о правильности разработанной математической модели. Таким образом, можно сделать вывод, что данную программу можно применять непосредственно на производстве.

Ключевые слова: модель, компьютер, производство меда, температура, влажность воздуха, факторы воздействия, исследования, пчелы, тестирование, работоспособность, идентификация, верификация.

APPLICATION OF MODELING TECHNOLOGIES FOR ASSESSING THE PRODUCTIVITY OF BEE COLONIES

This article focuses on assessing the productivity of bee colonies and their computerized analysis. During the study, tests were conducted with a computer model, taking into consideration the results of identification and verification. Experiments revealed that the honey production process varies depending on external factors such as temperature, air humidity, and nutritional quality. The results obtained from the developed computer program validate the accuracy of the mathematical model and demonstrate its applicability for real-world honey production settings.

Key words: model, computer, honey production, temperature, air humidity, influencing factors, research, bees, testing, performance, identification, verification.

Муҳаққиқони соҳаи занбӯриасалпарварӣ дар раванди гузаронидани таҷрибаҳои зиёди амалию илмӣ ба ҳулосае омадаанд, ки вазни 10000 занбӯри асал тақрибан ба 1 кг баробар аст. Аз ин ғуфтаҳо бармеояд, ки агар вазни занбӯрҳои оила 5-6 кг бошад, он гоҳ метавон ба ҳулосае омад, ки дар дохили қутти (канду) 50000-60000 занбӯр мавҷуд аст. Инчунин, таҷрибаҳо собит намудаанд, ки дар дар як чорчӯбаи (рамка) стандартии 435*300 мм бо ҳисоби миёна тақрибан 250 г ва дар чорчӯбаи 435*230 мм, 200 г занбӯри асал ҷойгир шудааст [1, 4, 7].

Дар ҳолатҳои занбӯриасалпарварӣ вобаста аз чорчӯбаи дохили қутти қувватнокии оиларо муайян мекунам. Масалан, оилаи пурқувват дар фасли тирамоҳ ва баҳор бояд на камтар аз 9-10 чорчӯба дошта бошад, ки тақрибан ба 2,2-2,5 кг, 22000-25000 занбӯр рост меояд. Оилаи миёна ҳисобида мешавад, агар аз 6-8 чорчӯба иборат буда, тақрибан ба 1,3-2,0 кг яъне, 13000-20000 занбӯр дошта бошад. Оилаи заиф (камқувват) ҳисобида мешавад, агар камтар аз 6 чорчӯба дошта бошад, ки тақрибан ба 1,2 кг, 12000 дона занбӯр баробар аст. Бояд қайд намуд, ки дар мавсими тобистон, яъне мавсими асалғундорӣ шумораи занбӯрҳои оила ду се маротиба афзоиш меёбад [11; 12].

Барои муайян намудани иқтидори қорӣи як занбӯр дар як мавсими асалғундорӣ, аз ҷониби муҳаққиқони соҳа фарзияҳои гуногун пешниҳод шудаанд. Масалан, қисме аз муҳаққиқон [5-9] ба он назаранд, ки як занбӯри қорӣи иқтидори овардани аз 1,5 то 4,5 г асалро дорад. Инчунин, ба ақидаи муҳаққиқ В.В. Чудинов [9] иқтидори қорӣи ва овардани асал аз намуди занбӯр вобастагии зич дорад. Зеро асалдони ҳар як навъи занбӯр аз ҳамдигар фарқкунанда мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои истеҳсоли асал занбӯри болиғи қорӣи $M_1(t)$ нақши асосиро мебозад, ки ин масъаларо дар таҳқиқотҳои [5, 6-8] бо таври муфассал дида баромада будем. Аз ин рӯ, барои ҳисоб намудани истеҳсоли мавсимии асал, формулаи математикиро танҳо барои занбӯрҳои болиғи қорӣ, дар вобастагӣ аз мавсими асалғундорӣ, ки моҳҳои май-июлро дарбар мегирад таҳия менамоем:

$$SumM_1 = \sum_{i=1}^9 M_1(t_i) \quad (1)$$

$$IA = \left(\frac{\frac{SumM_1}{9} * 1.48}{1000} \right) \quad (2)$$

Формулаи (1) барои ҳисоб намудани суммаи 9 қимати $M_1(t_i)$ (барои ҳар як моҳ се қимат аз ҳар як 10 рӯза) пешбинӣ шудааст. Дар формулаи (2) бошад, бо $\frac{SumM_1}{9}$ миёнаи 9 қиматҳои додашудаи формулаи (1), бо 1.48 г иқтидорӣ истеҳсоли асал аз ҷониби як занбӯри қорӣ, ки

дар чадвали 2 муайян шудааст, ҳисоб карда мешавад. Дар охири ҳисобкунӣ барои бо k_2 ифода намудани қимати ҳисобшуда, натиҷа бо 1000 тақсим карда шудааст.

Барои арзёбӣ ва ҳисоб намудани истехсоли асал дар вобастагӣ аз иқтидори оилаҳо, ба барномаи компютерӣ, ки дар таҳқиқотҳои [5-8] тавассути забони барномасозии C++ таҳия намуда будем, формулаҳои (1) ва (2)-ро дохил намуда, истехсоли мавсимии асалро муайян менамоем. Натиҷаи барнома дар расми 1 оварда шудааст:

Расм 1 – Равзанаи асосии барнома

Хориҷкунӣ дар MS Excel | Тасвири графики қиматҳо | Натиҷа | Тозакунӣ | Шаҳд ва гарди гул

Ҳарорат ва намнокӣ | Саршумор бо ҳисоби миёна = 24743 | Истехсоли асал = 36,62 кг

Расми 1 – Равзанаи асосии барнома

Тавре, ки аз натиҷаи ҳосилшудаи барнома дида мешавад, ҳангоми қимати аввалали $M_1(0) = 6000$ будан, пас аз ҳисобкунӣ дар марҳилаи охири саршумори занбӯрҳои болиғи корӣ ба 31980 баробар мешавад. Агар, баҳодиҳиро барои се моҳи тақвимӣ, яъне моҳи асалғундорӣ (моҳҳои май-июл) роҳандозӣ намоем, онгоҳ бо ҳисоби миёна саршумори занбӯрҳои болиғи кориро тавассути формулаҳои (1) ва (2) ҳисоб мекунем, ки он ба 24743 баробар шуда, истехсоли асал 36,62 kg – ро ташкил мекунад.

Барои муайян намудани иқтидори оилаҳои занбӯр ва маҳсулнокии онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳқиқотҳои илмӣ Ҳ.Н. Ҷурабоева [10] «Таъсири омилҳои экологӣ ба биологӣ ба тухмгузори модарзанбӯр ва маҳсулнокии оилаҳои занбӯрони асал дар шароити ноҳияи Кӯшонӣ» Вилояти Хатлон», М.Н. Давлатов, А. Шарипов, А. Оташеҳов [11] «Занбӯриасалпарварӣ», А.Р. Шарипов [12] «Хусусиятҳои биологӣ хоҷагидорӣ зотҳои занбӯрони асал дар шароити Тоҷикистони шимолӣ», истехсоли асал дар ҳамаи шаклҳои хоҷагиҳои занбӯрпарварии ҚТ [1] ва таҳлили якҷанд хоҷагиҳои занбӯриасалпарварии водии Рашт (н. Сангвор, н. Нуробод ва н. Рашт) таъя намуда, иқтидори оилаҳои занбӯри асалро бо ҳисоби миёна муайян намуда, дар чадвали 1 пешниҳод намудем.

Ҷадвали 1 – Иқтидори истехсоли асал дар хоҷагиҳои занбӯриасалпарварии минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як оила бо ҳисоби миёна

№	Номгӯ	Миқдори оилаҳои занбӯр	Истехсоли асал (± 100 кг)	Бо ҳисоби миёна аз як оила (kg) (± 5 кг)
1.	Дар ҳамаи шаклҳои хоҷагиҳои занбӯрпарварии ҷумҳурӣ (соли 2023)	266700	4697 (тона)	17,67
2.	Дар ҳамаи шаклҳои хоҷагиҳои занбӯрпарварии ҷумҳурӣ (соли 2022)	266000	4600 (тона)	17,29
3.	Дар ҳамаи шаклҳои	228000	4100 (тона)	17,98

	хоҷагиҳои занбӯрпарварии ҷумхури (соли 2018)			
4.	Бо ҳисоби миёна	253566,666	4465,666	17,64

Ҳамин тавр, барномаи компютери дар намуди умумӣ барои минтақаҳои гуногуни ҶТ мутобиқ гардонида, натиҷаҳои зеринро ҳосил намудем:

E0	E1	E2	K1	K2	P1	P2	Z1	Z2	M1	M2	Bz	Hoz	Haz	Pz
560	3000	60	4200	84	3800	76	4370	87	6763	120	0,001	0,001	0,0013	0,0015
683	2979	59	4186	83	3798	76	4374	87	6906	119	0,001	0,001	0,0014	0,0016
806	2956	58	4170	82	3796	76	4379	87	7130	118	0,001	0,001	0,0014	0,0016
938	2932	57	4152	81	3793	76	4385	87	7604	117	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1070	2907	56	4132	80	3790	76	4396	87	8362	117	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1189	2882	55	4110	79	3786	75	4408	87	9353	117	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1309	2859	54	4087	78	3782	74	4430	87	11149	117	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1475	2846	53	4071	77	3779	73	4445	87	13819	117	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1640	2832	52	4049	76	3775	72	4481	87	17107	117	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1570	2807	51	4009	75	3767	71	4579	88	20630	119	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1500	2774	50	3953	73	3755	70	4749	91	22961	122	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1575	2747	49	3892	71	3741	69	4980	95	25744	127	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1580	2713	48	3796	68	3715	68	5368	102	28465	136	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1615	2688	48	3680	65	3679	67	5878	111	30527	148	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1650	2681	48	3571	62	3638	66	6417	121	31460	162	0,001	0,001	0,0014	0,0016
1605	2681	48	3487	60	3600	65	6948	130	31980	176	0,001	0,001	0,0014	0,0016

Хориҷкунӣ дар MS Excel Тасвири графики қиматҳо **Натиҷа** Тозакунӣ Шаҳд ва гарди гул

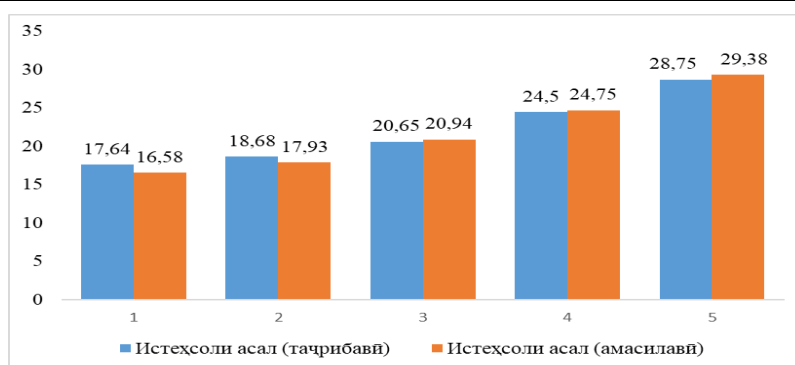
Ҳарорат ва намнокӣ Саршумор бо ҳисоби миёна= **24743** Истеҳсоли асал= **19,30 кг**

Расми 2 – Натиҷаҳои барнома ҳангоми $M_1(0) = 5500$ будан.

Дар асоси роҳандозӣ намудани ҳисоббаробаркуниҳои компютерӣ ва муқоиса намудани додаҳои воқеӣ бо амсилавӣ натиҷаҳоро дар ҷадвали 2 ва диаграммаи муқоисавиро дар расми 3 пешниҳод менамоем:

Ҷадвали 2 – Муқоисаи маҳсулнокии оилаҳои занбӯр дар шароити иқлимии ҶТ (аз як оила)

№	Истеҳсоли асал (додаҳои таҷрибавӣ)	Истеҳсоли асал (Натиҷаҳои амсилавӣ)
1	17,64	16,58
2	18,68	17,93
3	20,65	20,94
4	24,5	24,75
5	28,75	29,38

Расми 3 – Диаграммаи муқоисаи таҷрибавӣ ва амсилавӣ истеҳсоли асал дар ҶТ

Хулоса. Дар раванди гузаронидани таҳқиқоти илмӣ чунин натиҷаҳоро ба даст овардем:

1. Маҳсулнокии оилаҳои занбӯри асал омӯхта шуда, бо ҳисоби миёна иқтидори як занбӯри корӣ муайян карда шуд.
2. Барои ҳисоб намудани иқтидорӣ истеҳсоли асал аз як оилаи занбӯр, формулаҳои математикии таҳия карда шуда.

3. Дар асоси барномаи компютерӣ истеҳсоли асал аз ҳар як оилаи занбӯр муайян карда шуд.

АДАБИЁТҲО

1. Дар Тоҷикистон истеҳсоли асал 132 тонна зиёд шудааст [Захираи электронӣ] <https://khovar.tj/2024/02/dar-to-ikiston-iste-soli-asal-132-tonna-ziyod-shudaast> (Санаи мурочиат: 07.03.24).
2. Как ведут себя сильные, средние и слабые семьи пчел на главном медосборе [Электронный ресурс] <https://dzen.ru/a/YPbmADPfywKfWHLy> (Дата обращения: 09.03.24).
3. Комилийён, Ф.С. Таҳлили математикии амсилаи марҳилаҳои ҳаёти оилаи занбӯри асал аз рӯи хусусиятҳои ҷинсӣ [Матн] / Ф.С. Комилийён, И.М. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. – 2022. – № 3. – С. 20-35.
4. Оптимальный размер (сила) пчелиной семьи и ее состав [Электронный ресурс] <https://bee-home.ru/optimal-size-of-bees.html> (Дата обращения: 03.02.24).
5. Саидзода, И. М. Амсиласозии математикии популятсияи оилаи занбӯри асал [Матн] / И.М. Саидзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2022. – № 2 (41). – С. 215-220.
6. Саидзода, И.М. Компьютерное моделирование популяции медоносной пчелиной семьи методом Рунге-Кутты [Текст] / И.М. Саидзода, Ф.С. Комилийён // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2022. – № 2. – С. 26-42. – EDN QFYLA1.
7. Саидзода, И. М. Амсиласозии компютери динамикаи популятсияи оилаи занбӯри асал / И.М. Саидзода // Паёми Политехникӣ. Бахши Интеллект. Инноватсия. Инвеститсия. – 2022. – № 2 (58). – С. 27-33. ISSN 2520-2235.
8. Саидзода, И.М. Идентификация ва верификация амсилаи компютери оилаи занбӯри асал вобаста ба хусусиятҳои ҷинсӣ / И.М. Саидзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия естественных наук. – 2023. – №. 2-3(113). – С. 19-25.
9. Чудинов, В.В. Математическая модель динамики развития колонии клеща Варроа [Текст] / В.В. Чудинов, Н.Д. Морозкин, Н.И. Бикунина // Вестник Башкирского университета. – 2012. – Т. 17. – №1 (1). – С. 428-435.
10. Чурабоева Ҳ.Н. Таъсири омилҳои экологӣ ба тухмгузори модарзанбӯр ва маҳсулнокии оилаҳои занбӯрони асал дар шароити ноҳияи Кӯшонӣи Вилояти Хатлон: дисс... номз. илмҳои кишов / Ҳ.Н. Чурабоева. – Душанбе, 2021. – 134 с.
11. Шарипов А. Занбӯриасалпарвар. Барои таълими касбии калонсолон [Матн] / А. Шарипов, М. Давлатов, А. Оташехов. – Душанбе, МД «Маркази таълими калонсолони Тоҷикистон», 2020. – 194 с.
12. Шарипов, А.Р. Хусусиятҳои биологӣ ҳаҷидории зотҳои занбӯрони асал дар шароити Тоҷикистони шимолӣ: дисс... номз. илмҳои кишов / А.Р. Шарипов. – Душанбе, 2019. – 150 с.

Саидов Н.Б.

Таджикский технический Университет им. академика М.С.Осими

РАСПОЗНАВАНИЕ ЛИЦ В ВИДЕОНАБЛЮДЕНИИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Распознавание лиц является одной из наиболее востребованных технологий в сфере видеонаблюдения. Современные системы видеонаблюдения с использованием алгоритмов распознавания лиц находят широкое применение в различных областях, таких как безопасность, правопорядок, маркетинг и контроль доступа. Данная статья рассматривает

текущее состояние технологий распознавания лиц в видеонаблюдении, основные методы, их преимущества и недостатки, а также перспективы дальнейшего развития этой области.

Введение

Технологии распознавания лиц играют ключевую роль в современной системе видеонаблюдения, обеспечивая автоматизированный анализ и идентификацию лиц на видеоизображениях в реальном времени. Применение таких систем способствует повышению безопасности, ускоряет процессы мониторинга и анализа видеоматериалов, а также расширяет возможности для анализа поведения и взаимодействия людей в общественных местах. Однако, несмотря на значительные успехи, существует ряд технических и этических проблем, которые требуют внимания для достижения более точных и безопасных решений.[1,2,3]

Современные методы распознавания лиц.

Современные технологии распознавания лиц в видеонаблюдении включают несколько ключевых этапов и алгоритмов. Рассмотрим наиболее распространённые из них.

Детекция лиц.

Первым этапом в системе распознавания лиц является их детекция — обнаружение лиц в изображении. Наиболее широко применяемыми методами детекции являются:

Метод Хаара: Использует каскадные классификаторы для быстрого и эффективного поиска лиц на изображении. Этот метод широко применялся до появления более современных подходов.

Глубокие нейронные сети: Современные методы детекции лиц используют сверточные нейронные сети (CNN) и архитектуры, такие как MTCNN (Multi-task Cascaded Convolutional Networks), которые обеспечивают высокую точность в сложных условиях (например, при изменении освещенности, угла наклона и выражений лиц).[4,5]

Извлечение признаков лиц

После детекции лица необходимо извлечь уникальные характеристики (признаки), которые позволят идентифицировать лицо. В этом этапе используются различные подходы:

Методы на основе Gabor-фильтров: Обработывают текстуру и контуры лица, но не обладают такой гибкостью, как современные нейросетевые методы.

Сверточные нейронные сети (CNN): Наибольшее внимание в последние годы уделяется нейронным сетям для извлечения признаков, например, такие архитектуры, как FaceNet и DeepFace. Эти модели обучаются на больших датасетах, что позволяет им извлекать устойчивые и высокоразрешенные признаки лиц.

Сравнение и идентификация лиц

Этот этап включает в себя процесс сопоставления извлеченных признаков с уже имеющимися в базе данных для идентификации или верификации. Современные системы используют:

Методы ближайших соседей: Для сопоставления признаков с базой данных.

Методы на основе метрик: Например, использование косинусного расстояния или евклидовой метрики для вычисления сходства между признаками.

Глубокие нейронные сети: Также активно используются для проведения идентификации с применением предобученных моделей, таких как ArcFace и VGG-Face.[3,4]

Преимущества и ограничения технологий распознавания лиц

Преимущества

Повышение безопасности: Системы распознавания лиц помогают в улучшении безопасности, например, в аэропортах, банках и на массовых мероприятиях, где требуется идентификация подозрительных лиц.

Автоматизация процессов: Такие системы позволяют автоматизировать процесс мониторинга, снижая нагрузку на оператора и улучшая эффективность анализа данных.

Индивидуальный контроль доступа: В офисах и учреждениях системы распознавания лиц позволяют повысить удобство и безопасность для сотрудников, заменяя традиционные методы аутентификации, такие как пароли или карты доступа.

Ограничения

Технические трудности: Алгоритмы могут сталкиваться с проблемами в условиях низкого качества видео, сильной освещенности, частичной блокировки лица (например, ношение маски или очков) или когда лицо повернуто под углом.

Проблемы с конфиденциальностью: Применение таких технологий вызывает опасения относительно вторжения в личную жизнь и возможных злоупотреблений, таких как слежка за гражданами или использование данных без согласия.[1,5]

Перспективы развития

Будущее технологий распознавания лиц в видеонаблюдении связано с несколькими ключевыми направлениями.

Улучшение точности и устойчивости

С развитием алгоритмов глубокого обучения системы распознавания лиц будут становиться всё более точными и устойчивыми к внешним условиям, включая изменения освещенности, угла наклона лица, а также обработку частичных или скрытых лиц. Использование более сложных архитектур, таких как Transformer и Attention Mechanisms, может повысить точность распознавания даже в сложных ситуациях.

Интеграция с другими технологиями

Интеграция распознавания лиц с другими технологиями, такими как обработка естественного языка (NLP), машинное зрение и большие данные, создаст возможности для более глубокого анализа видеоматериалов, включая предсказание поведения, мониторинг в реальном времени и автоматическое реагирование на инциденты.

Этические и правовые аспекты

Будущее развитие технологий будет тесно связано с решением этических и правовых вопросов. Необходима разработка четких стандартов и нормативных актов, регулирующих использование технологий распознавания лиц, чтобы гарантировать соблюдение прав и свобод граждан, защиту личных данных и предотвращение злоупотреблений.

Заключение. Технологии распознавания лиц в видеонаблюдении претерпели значительные изменения в последние годы благодаря достижениям в области глубокого обучения и искусственного интеллекта. Несмотря на ряд существующих проблем, таких как точность в сложных условиях и этические вопросы, перспективы этих технологий остаются весьма обнадеживающими. С развитием новых алгоритмов и технологий, а также с учетом правовых и этических норм, распознавание лиц продолжит играть важную роль в улучшении систем безопасности и мониторинга.

Список литературы

1. Viola, P., & Jones, M. (2001). Rapid Object Detection using a Boosted Cascade of Simple Features. IEEE Computer Society Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR).
2. Schroff, F., Kalenichenko, D., & Philbin, J. (2015). FaceNet: A Unified Embedding for Face Recognition and Clustering. IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR).
3. Zhang, Z., Zhang, Y., & Li, Z. (2016). Joint Face Detection and Alignment using Multitask Cascaded Convolutional Networks. IEEE Signal Processing Letters.
4. Daugman, J. (2004). How Iris Recognition Works. IEEE Transactions on Circuits and Systems for Video Technology.
5. Garfinkel, S., & Lipford, H. R. (2014). Usable Privacy and Security: A Case Study of the Technology Behind Facial Recognition Systems. Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems.

Салимов Назарали Сафарович - н.и.ф.м., дотсенти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Суроға: 73 40 02, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Деҳотӣ, ½. Тел.: 934 44 41 20, E-mail: salimov_int@rambler.ru

Зайнуллоев Сафар - н.и.т., дотсент, мудири шуъбаи тақвияти институтсионалии кишвар ва иқтисоди рақамӣ, МД ПИТИ ВРИС ҚТ. Суроға: 73 40 02, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 14а. Тел.: 988 35 53 66, E-mail: pol_sz@mail.ru

Қурбонова Сураё Аҳтамовна - муаллими калони Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Тел.: 93 500 86 06, E-mail: sura2908s@mail.ru

ТАҲЛИЛИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили раванд ва аҳамияти рақамикунонӣ дар соҳаи маориф, бахусус дар шароити муосири рушди технологияҳои рақамӣ бахшида шудааст. Дар заминаи дастурҳо ва ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, раванди рақамикунонӣ ҳамчун яке аз ҳадафҳои калидии рушди таълим мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мақола таъсири рақамикунонӣ ба ҷанбаҳои гуногуни таълимро шарҳ медиҳад, аз ҷумла: дастрасӣ ба захираҳои таълимӣ, фардӣ намудани равандҳои омӯзиш, суръат бахшидани таълим, ташаккули малакаҳои рақамӣ, ҳамкориҳои самарабахш байни омӯзгорону донишҷӯён ва истифодаи усулҳои инноватсионӣ.

Муаллифон муҳимияти мутобик кардани низоми маорифро ба талаботи асри рақамӣ таъкид намуда, роҳҳои гуногуни татбиқи усулҳои анъанавӣ ва фосилавии таълимро муқоиса менамоянд. Илова бар ин, имкониятҳои омезиши усулҳои гуногун, омӯзиши фосилавӣ ва ҳузурӣ барои расидан ба натиҷаҳои беҳтарини таълим мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таъкид мегардад, ки барои татбиқи босамари рақамикунонӣ дар таълим сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамӣ, омода намудани кадрҳо ва таъмини баробарҳуқуқии донишҷӯён ба технологияҳо зарур аст.

Рақамикунонӣ яке аз равандҳои муҳим дар ҷаҳони муосир ба шумор меравад, ки на танҳо дар соҳаи иқтисод, саноат ва ҷомеа, балки дар соҳаи таълим низ тағйироти куллиро ба миён овардааст. Дар таҳсилот, мавриди рақамикунонӣ равандҳо, технологияҳо ва василаҳои рақами барои беҳтар кардани сифати таълим ва омӯзиш истифода бурда мешаванд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша маорифро ҳамчун соҳаи калидӣ ва афзалиятнок шуморида, дар баромадҳояшон низ онро барҳақ омили муҳимтарини таҳкими давлат ва наҷоти миллат номидаанд. Доир ба ташкил ва рушди рақамикунонии электронӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани ҳукумати электронӣ ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода шудааст, ки дар асоси консепсияи иқтисодиёти рақамӣ, ки он 31 декабри соли 2019 таҳти № 642 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, барномаи рақамикунонии электрониро қабул ва амалӣ созанд.

Ҳамчунин, вобаста ба талаботи рӯз ва рушди технологияҳои иттилоотии муосир ҷиҳати рақамикунонӣ ва таъмини хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо Вазорати маориф ва илм-ро вазифадор намуданд, ки барои гузариш ба таҳсилоти рақамӣ мусоидат намоянд.

Илова бар ин, дар замони имрӯзаи технологияҳои доимо инкишофёбанда мутахассисон оид ба пайдоиши давраи технофарҳанг, яъне гузаштан аз ҷомеаи иттилоотӣ ба ҷомеаи виртуалӣ сухан мегуянд. Ба муҳимияти ин иддао он далолат мекунад, ки 17 май Рӯзи умумиҷаҳонии алокаи электрикӣ ва ҷомеаи иттилоотӣ эълон гардидааст.

Рақамикунонӣ ба раванди таълим таъсири назаррас дорад ва ин таъсир дар самтҳои гуногун зоҳир мешавад. Баъзе аз паҳлуҳои асосии таъсири рақамикунонӣ ба раванди таълим чунин мебошанд:

1. Дастрасии васеъ ба захираҳои таълимӣ

- Рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки донишҷӯён ва омӯзгорон ба китобҳо, лексияҳо, маводи таълимӣ ва курсҳои онлайнӣ аз ҳар ҷое, ки интернет вучуд дорад, дастрасӣ дошта бошанд.

- Захираҳои таълимӣ ба шаклҳои гуногун (матн, видео, аудио, симулятсияҳо) пешниҳод мешаванд, ки ин ба беҳтар шудани дарк ва азхудкунии мавод мусоидат мекунад.

2. Фардӣ кардани таълим

- Бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, равандҳои таълимӣ метавонанд мутобиқи эҳтиёҷот ва сатҳи донишҳои ҳар як донишҷӯ созгор гарданд. Масалан, платформаҳои таълимии онлайн метавонанд вазифаҳо ва машқҳои махсусро барои донишҷӯён пешниҳод кунанд.

3. Суръат бахшидан ба омӯзиш

- Дарсҳои интерактивӣ, симулятсияҳо ва машқҳои онлайнӣ метавонанд вақти омӯхтанро кӯтоҳ кунанд.

- Дастрасӣ ба курсҳои фосилавӣ имкон медиҳад, ки донишҷӯён мустақилона омӯзанд ва барномаҳоро бо суръати худ иҷро намоянд.

4. Пешрафти малакаҳои рақамӣ

- Рақамикунонӣ талаб мекунад, ки донишҷӯён малакаҳои истифодаи компютер ва интернетро аз худ кунанд, ки ин барои онҳо дар бозори меҳнат хеле муҳим аст.

5. Муоширати беҳтар байни омӯзгор ва донишҷӯён

- Платформаҳои таълимӣ ва воситаҳои рақамӣ, ба мисли Google Classroom, Microsoft Teams, ва Zoom, барои муоширати самаранок байни донишҷӯён ва омӯзгорон мусоидат мекунад.

- Донишҷӯён метавонанд саволҳои худро зудтар диҳанд ва ҷавоб гиранд.

6. Коҳиши хароҷот ва сарфаи вақт

- Бо истифода аз воситаҳои рақамӣ, хароҷоти ҷопи китобҳо, роҳкиро барои рафтан ба муассисаҳои таълимӣ ва дигар хароҷотҳо кам мешаванд.

7. Таҷрибаи интерактивӣ ва эҷодӣ

- Бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, омӯзгорон метавонанд тарзу усулҳои ҷолибро, ба мисли симулятсияҳои воқеияти маҷозӣ (VR) ё васеъшуда (AR), ба дарсҳо ворид кунанд, ки ин раванди омӯзишро шавқовар мегардонад.

8. Имконияти таҳсил дар ҳама ҷо ва ҳама вақт

- Таҳсилоти онлайн имконият медиҳад, ки донишҷӯён бе назардошти макон ва вақт таҳсил кунанд, ки ин махсусан барои донишҷӯёни дорои маҳдудият ё нафароне, ки дар минтақаҳои дурдаст зиндагӣ мекунанд, муҳим аст.

9. Назорат ва таҳлили пешрафт

- Бо истифода аз системаҳои рақамӣ, метавон натиҷаҳои таълимиро ба осонӣ назорат кард ва таҳлил намуд. Ин ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки камбудииҳои донишҷӯёнро зуд ошкор намуда, онҳоро ислоҳ кунанд.

10. Ҳавасмандкунии донишҷӯён

- Гузаронидани бозиҳои таълимӣ (gamification), ки бо истифода аз рақамикунонӣ имконпазир аст, донишҷӯёнро ҳавасманд месозад ва онҳоро ба омӯзиш бештар ҷалб мекунад.

Рақамикунонӣ дар соҳаи таълим инқилобе ба вучуд оварда, таълимро самаранок, дастрас ва инноватсионӣ гардондааст. Аммо барои истифодаи пурра ва самараноки технологияҳо дар таҳсилот, зарур аст, ки сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамӣ, таълими омӯзгорон ва таъмин кардани дастрасӣ ба технология барои ҳама афзоиш дода шавад. Тавозун байни истифодаи технология ва усулҳои анъанавии таълим бояд нигоҳ дошта шавад, то ки раванди таълим барои ҳамагон судманд бошад.

Технологияҳои нави рақамӣ, иқтисодиёти рақамӣ ва талаботҳои нав ба кадрҳои имрӯзаи насли рақамӣ, ки дорои хусусиятҳои махсуси иҷтимоӣ-психологӣ мебошанд,

омилҳои асосие мебошанд, ки зарурати ташаккули раванди таълими рақамии таҳсилоти касбӣ ва таълимиро муайян мекунанд.

Ҳамзамон, маҳз татбиқи амали намудани технологияҳои нави рақамӣ ба ташкилотҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки хусусияти мушкилии вазъиятеро, ки бо рақамикунонии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд омадааст, «ҳангоме ки рушди динамикии технологияҳои рақамӣ ва воситаҳои рақамӣ бо нигоҳ доштани шаклҳои анъанавии (торақамӣ) ташкили раванди таълим ва технологияҳои таълим, дар баъзе ҳолатҳо - бо истифода аз парадигмаҳои ба таври стихиявӣ пайдошаванда ва стихиявӣ инкишофёбандаи таҳсилоти рақамӣ, инчунин равишҳои гирифташуда, ки на ҳама вақт аз ҷониби шуури педагогӣ дарк карда мешаванд», бартараф намоянд.

Чӣ тавр таълим додан, кадом асбобҳои таълимиро интихоб кардан лозим аст? Ин як масъалаи мубрам дар замони интернет ва рушди технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Системаи маориф ба чӣ ниёз дорад ва донишҷӯён чӣ меҷӯянд? Ҷавоб ба ин саволҳоро метавон пайдо кард, агар ба онҳо аз нуқтаи назари наслҳо (синну сол) нигоҳ кунем.

Дар ибтидои солҳои 1990-ум Нил Хоу ва Вилиям Штраус дар китоби тадқиқоти худ «Назариҳои насл», муайян намудаанд, ки шароити таърихӣ рафтори инсонро муайян мекунанд: гурӯҳҳое, ки дар як давра таваллуд шудаанд, дорои хислатҳои якхелаи иҷтимоӣ психологӣ мебошанд, ки барои тамоми насл умумӣ мебошанд.

Тибқи аксари назариҳо, ҳудуди тағйироти насл 15-20 сол аст. Ҳудуди наслҳоро воқеаҳои таърихӣ муайян мекунанд, ки ба ташаккул ва инкишофи рӯҳияи насл таъсир мерасонанд. Насли ҳозира насли ҷаҳони рақамӣ аст, зеро муҳимтарин рӯйдодҳои ташаккули он бо рушди технология ва ҷаҳонишавӣ алоқаманданд. Вобаста ба таҳқиқот, чунин мешуморанд, ки аввалин кӯдакони насли ҳозира дар солҳои 1995, 2000 ё 2005 таваллуд шудаанд. Инҳо нафароне мебошанд, ки пас аз соли 1995 таваллуд шудаанд, ки аз кӯдакӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ машғуланд. Онҳо аз ҷаҳони виртуалӣ наматарсанд, барои онҳо ин макони зистест, ки мисли ҷаҳони воқеӣ ошно ва фаҳмо аст.

Дар назди муассисаҳои таълимии касбӣ саволе рӯ ба рӯ меояд: чӣ бояд кард?

Шакли анъанавии таҳсил, омӯзиши фосолавӣ ё омехта? Вақте ки мо дар бораи таълими фосолавӣ сухан меронем, калимаи «мусоид» пайдо мешавад, ки бо формати таълим фосолавӣ, ки ба ҳаёти мо ворид шудааст, алоқаманд аст. Акнун лозим нест, ки худро ба як ҷо банд кунед; Курсҳои зиёди роӣгон ва дарсҳои видеоӣ мавҷуданд, ки онҳоро худӣ муаллим анҷом дода метавонад ё ҳамчун як қисми мавзӯи дарс барои донишҷӯён ҷорӣ карда шавад; имкон пайдо шуд, ки вақти худро мустиқилона идора кунед ва ҷадвали таҳсилро интихоб кунед, ки ба тарзи ҳаёти муқаррарии шумо мувофиқ бошад; Ин низом вақти камро мегирад ва ба шумо имкон медиҳад, ки донишҳои навро зуд ба даст оред, малакаи худро такмил диҳед, ё дар соҳаи нави фаъолият маълумот гиред; ба маҷлиси иттиҳодияи методии вилоят нарафта ва ғайра захираҳои молиявии ташкилотро сарфа кардан мумкин аст. Аён аст, ки барои аксари мо аз хона гирифтани ҳама гуна маълумот ва гузаштан аз омӯзиш қулайтар аст, аммо оё дар ин ҳолат сифати маълумоти гирифташуда ва барои донишомӯз донишро муқоиса кардан мумкин аст? Ҳангоми муқоисаи ду шакли таълим, беғуфтугӯ гуфтан мумкин нест, ки кадомаш беҳтар аст: таълими фосолавӣ ё анъанавӣ — рӯзона (ҳузурӣ). Интихоб аз бисёр омилҳо, аз ҷумла синну сол ва таҳассуси шахс, сатҳи ибтидоии дониш ва натиҷаи зарурӣ ва худӣ мавзӯи омӯзиш вобаста аст. Аммо мо бо боварии комил гуфта метавонем, ки дар давраи табдили рақамии таълим, самарайи бештари таълимиро танҳо ба тавассути якҷоя кардани якчанд шакл ва усулҳои таълим дар як вақт ба даст овардан мумкин аст, ки бо назардошти он, ки усулҳои гуногун барои таълим истифода мешаванд. проблемаҳои муайяноро ҳал кунанд.

Усулҳо асоси тамоми раванди таълим мебошанд. Мақсадҳои гузашташуда ба тавассути роҳи дуруст интихобшуда, шаклу воситаҳои расидан ба мақсади бо он алоқаманд ба даст оварда мешаванд. Тағйир додани ҳадафҳо ҳамеша тағйир додани усулҳои таълимиро талаб мекунанд.

Дар амалияи ҷаҳонӣ ва ватанӣ барои тасниф намудани усулҳои таълим саъю кӯшиши зиёд ба харҷ дода шудааст, зеро метод категорияи универсалӣ буда, хусусиятҳои зиёде дорад, ки дар асоси таснифотҳо амал мекунад. Дар яке аз таснифоти усулҳои таълим чунин пешниҳод гардидааст:

- 1. усулҳои ҳифзи ташкилӣ ва татбиқи фаъолияти таълимию маърифатӣ**
- 2. усулҳои ҷалбкунӣ ва шавқмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатӣ**
- 3. усулҳои назорат ва худназоратӣ ба самаранокии фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ**

Барои нишон додани он, ки кадом усулҳои анъанавӣ таълим дар муҳити таълими фосилавӣ самаранок кор мекунад ва кадомашон беҳтар дар қолаби рӯзона гузашта шудаанд, то ҳалли масъалаҳои таълимӣ осонтар шавад, мо муқоисаи имкониятҳои онҳоро дар шакли таҳлили усулҳои гуногуни таълим, дида мебароем:

- 1. усулҳои ҳифзи ташкилӣ ва татбиқи фаъолияти таълимию маърифатӣ:**

а) шифохӣ (ҳикоя, лексия, семинар, сухбат);

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: суҳанронии шифохии омӯзгор, китобҳо, дастурҳо, дафтарҳои корӣ, слайдҳо ва ғ.

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: маводи таълимии аудио ва видео, конференси видеоӣ, воситаҳои коммуникатсионӣ, китобхонаҳои электронӣ

б) аёнӣ (визуалӣ) (тасвир, намоиш ва ғ.);

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: нашриҳои чопӣ, захираҳои интернетӣ, моделҳои намоишӣ, сохтаҳо, макетҳо, стендҳо, харитаҳо, плакатҳо, тасвирҳои деворӣ, слайдҳо,

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: маводи таълимии аудио ва видео, конференси видеоӣ, платформаҳои виртуалӣ, китобхонаҳои электронӣ

в) амалӣ (машқҳо, таҷрибаҳои лабораторӣ, фаъолияти корӣ ва ғ.);

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: дастурҳо, тавсияҳо, таҷҳизоти лабораторӣ, асбобҳои таълимӣ, таҷҳизоти таълимию истеҳсолӣ ва ғайра.

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: технологияҳои мултимедиявӣ, технологияҳои GIS (Системаи геопрофилоотӣ), технологияҳои моделиронӣ, барномаҳои таълимӣ

г) репродуктивӣ (такрористеҳсолӣ, бозсозӣ), ва проблемавӣ-ҷустуҷӯӣ (аз қисм (ҷузъ) ба умум, аз умум ба қисм (ҷузъ));

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: калимаҳо, асбобҳои аёнӣ, китобҳо, дастурҳо, китобҳои корӣ, тавсияҳо, асбобҳои лабораторӣ ва ғайра.

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: маводи таълимии аудио ва видео, Китобхонаҳои электронӣ, видеоконференсҳо, платформаҳои виртуалӣ (мактабҳои электронӣ)

д) усулҳои кори мустақилона ва таҳти роҳбарии омӯзгор

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: сарчашмаҳо, ҳуҷҷатҳо, матнҳои асарҳои бадеӣ, маҷмӯаи масъалаҳо ва машқҳо, маҷаллаҳо ва рӯзномаҳо, филмҳои таълимӣ, харитаҳо, ҷадвалҳо, дастурҳои таълимӣ, видео, маводи аудио, барномаҳои компютерӣ, машқҳо, амалҳои таълимӣ ва ғ.

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: китобҳои дарсӣ, дастурҳои мултимедиявӣ, энциклопедияҳои мултимедиявӣ, китобхонаҳои электронӣ, воситаҳои таълимии шабакавӣ, иттилооти аудио ва видео, системаҳои таълими компютерӣ дар версияҳои муқаррарӣ ва мултимедиявӣ, пойгоҳи додаҳо ва донишҳо бо дастрасии фосилавӣ, ҳамкориҳои онлайн ё офлайн, платформаҳои таълимӣ

- 2. усулҳои ҷалбкунӣ ва шавқмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатӣ:**

а) усулҳои ҷалбкунӣ ва шавқмандгардонии шавқу рағбат ба омӯзиш (тамоми арсенали усулҳои ташкил ва гузаронидани фаъолияти таълимӣ бо мақсади мутобиқсозии психологӣ ва ҳавасмандгардонӣ ба омӯзиш истифода мешавад); Эҷоди таҷрибаҳои эҳсосии ахлоқӣ, ҳолатҳои навоарӣ, тааҷҷубовар, аҳаммиятнокӣ; ташкил ва ба

амал баровардани чорабиниҳои тарбиявӣ бо мақсади мутобиқшавии психологи, ҳавасмандгардонии таълим

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: суҳбатҳо, интиҳоби якҷояи воситаҳои ноил шудан ба ҳадаф бо донишҷӯ, бозҳои таълимӣ, мувоҳидаҳои таълимӣ,

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: системаҳои омӯзиши компютерӣ дар версияҳои муқаррарӣ ва мултимедиявӣ, маводи аудио-видеоии таълимӣ ва иттилоотӣ ва симуляторҳо бо дастрасии дурдаст;

б) усулҳои ҷалбкунӣ ва шавқмандгардонии вазифа ва масъулият дар таълим; барои аён сохтани аҳаммияти шахсӣ ва иҷтимоии таълим

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: ҳолатҳои эмотсионалиро ахлоқӣ, бозҳои ташкилиро фаъолиятӣ

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: захираҳои шабакавӣ, ҳамкориҳои онлайнӣ, платформаҳои таълимӣ

3. усулҳои назорат ва худназоратӣ ба самаранокӣ фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ: барои рушди мустақилият дар фаъолияти таълимӣ, ташаккули малакаҳои таълимӣ

а) усулҳои назорати шифоҳӣ ва худназоратӣ;

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: дастурҳо, тавсияҳо, таҷҳизоти лабораторӣ, асбобҳои таълимӣ, таҷҳизоти таълимию истеҳсолӣ ва ғайра.

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: технологияҳои мултимедиявӣ, технологияҳои GIS (системаи геоиттилоотӣ) , технологияҳои моделиронӣ, барномаҳои таълимии электронӣ ва ғайра.

б) усулҳои назорати хаттӣ ва худидоракунии;

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: санҷишҳо, саволномаҳо, варақаҳои имтиҳонӣ, номгӯи саволҳо, маводи таълимӣ, рефератҳо, гузоришҳо, иншоҳо

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: почтаи электронӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, чатҳо, платформаҳои виртуалӣ (Google Workspace, Wooclap, ProProfs, Edulastic, Центр eTrain ва ғайра)

в) усулҳои назорати лабораторӣ ва амалӣ ва худназоратӣ

Усулҳои татбиқ дар шакли анъанавӣ: таҷҳизоти лабораторӣ, асбобҳои ҷангунӣ, тренажерҳо, таҷҳизоти таълимию истеҳсолӣ, корҳои лаборатории назоратӣ, таҷрибаҳо ва ғайра.

Усулҳои татбиқ дар шакли фосилавӣ: технологияҳои мултимедиявӣ, симуляторҳо, семинарҳои лаборатории дурдаст, технологияҳои GIS, моделсозии моделиронӣ, симуляторҳои электронӣ ва ғайра.

Таҳлил нишон дод, ки қолаби анъанавиро ба осонӣ дар таълимоти фосилавӣ аз нав тақрир кардан мумкин аст. Аммо мо усулҳои муносири таълимо ба назар нагирифтаем, ки ҳангоми омезиши усулҳои гуногуни анъанавӣ бидуни омӯзиши фосилавӣ вучуд дошта наметавонанд.

Усулҳои таълим, ки ба тавассути онҳо натиҷаҳои интизорӣ ба даст оварда мешаванд, аслан якхела боқӣ мемонанд, аммо вобаста ба бисёр ҳолатҳо ва шароити раванди таълим дигар мешаванд. Ва агар шароитҳо дар саросари ҷаҳон бо сабаби технологияҳои рақамӣ тағйир ёфта бошанд, пас омӯзгор бояд кодир ва омода бошад, ки онҳоро татбиқ ва истифода барад.

Омӯзиш бо истифода аз технологияҳои рақамӣ диққати навро ба монанди: ҳамроҳсозии фосилавӣ (почтаи электронӣ, вебинарҳо ва дарсҳои бевосита дар интернет, системаи воқуниши интеллектualiи овозӣ ва шумораи зиёди мессенҷерҳои гуногун: WhatsApp, Viber, Telegram, Skype, WeChat, Snapchat, Facebook Messenger барои ҳамкориҳои донишҷӯён ва муаллимон гузоштааст. Технологияи маъмул ба усули "омӯзиши мобилӣ" таъдил ёфтааст, ки ба тавассути он шумо метавонед иттилооти таълимиро аз дастгоҳҳои рақамии шахсӣ (планшетҳо, смартфонҳо ва ғайра) истифода баред. услубҳои таълим ба

системаи таҳсилоти рақамӣ табдил дода шудаанд, ки он, инчунин, муносибатҳои нави таълимӣ эҷод мекунад.

Барои ҳалли масъалаҳои рақамикунонӣ аз ҷониби муаллимон аз рӯи касб механизмҳои ҳамкориҳои омӯзгорон ва донишҷӯёнро аз нав дида баромада, унсурҳои ташкили нави раванди таълим чорӣ карда лозим аст, ки диққати системаи педагогиро ба ҳифзи солимии ҷисмонӣ ва рӯҳии донишҷӯён дар раванди таълим дар шароити рақамӣ бо баланд бардоштани самаранокӣ ва нигоҳ доштани беҳатарӣ ва бароҳати он пешбинӣ кунанд.

Ба ин мақсад:

- Дар раванди таълим, вақте ки донишҷӯён мустақилона ва ё дар гуруҳ вазифаҳои таълимӣ ба зиммашон гузоштаро ҳал мекунанд, инчунин ҳангоми дар аудитория кор кардани як гуруҳ донишҷӯён бо роҳбарии устод, маҷмӯи шаклҳои инфиродии таълим, истифода шавад. Ин шакли ҳамкориҳои педагогӣ анъанавӣ буда, аз ҷиҳати методӣ таҳия ва дар амал васеъ истифода мешавад;

- Тамоми дастгоҳҳои статсионарӣ ва мобилӣ дар амал барои омӯзиш сафарбар карда шаванд: бо ёрии онҳо шумо метавонед видеоконференсияҳо ташкил кунед ва файлҳои аудио ва видеоро зуд мубодила кунед. Ҳамин тавр, алоқаи байни муаллимон ва донишҷӯён беҳтар мегардад ва самарائي таълим зиёд мешавад;

- Ҳар як муаллим муайян мекунад, ки чӣ гуна технологияҳои рақамиро чорӣ намояд (пеш аз ҳама, ӯ дар бораи чӣ гуна кор кардан бо талабагон аз як усул ва ё омехтаи онҳо) фикр менамояд;

- муаллимон муайян менамоянд, ки онҳо бо донишҷӯён чӣ гуна муошират мекунанд, то донишҷӯён нуктаи вуруд дошта бошанд, ки ба тавассути он ба маводи таълимӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Бархе аз омӯзгорони муассиса қаблан дар қори ҳаррӯзаи худ бо донишҷӯён аз платформаҳои муайян (блог, вебсайт, мессенҷерҳои фаврӣ, гурӯҳи пӯшида ва ғайра) мунтазам истифода менамоянд ва аз ин рӯ, ба тавассути онҳо кор бо донишҷӯёнро идома медиҳанд;

Ҳамин тариқ, рақамикунонии таҳсилот хусусияти муносибатҳои байни иштирокчиёни раванди таълимро тағйир медиҳад ва ба шарофати таҳсилоти рақамӣ қимати ҳамкориҳои анъанавии омӯзгорон ва донишҷӯёни донишгоҳҳо гум нашуда, он танҳо шаклу усулҳои нав пайдо менамояд.

Адабиёт:

1. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. "Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ". Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №642, 31.12.2019.
2. Хоу, Н. ва Штраус, В. (1991). "Назарияи насл". Таҳқиқоти иҷтимоӣ ва фарҳангии таъсири муҳити таърихӣ ба ташаккули наслҳо.
3. Bates, A.W. (2019). "Teaching in a Digital Age". Guidelines for designing and delivering technology-based learning.
4. Siemens, G. (2005). "Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age". International Journal of Instructional Technology and Distance Learning.
5. Салимов Н.С., Қурбонова С.: Ҷаҳони сокинони рақамӣ, Маорифи Тоҷикистон, №5, 2023, Саҳ. 53-58
6. Салимов Н.С., Зайнудинов С.: Мавқеъ ва нақши технологияҳои рақамӣ дар таълим, Маорифи Тоҷикистон, №8, 2023, Саҳ. 46-51
7. Салимов Н.С., Зайнудинов С.: Рақамикунонӣ ва таъсири он ба раванди таълим, Маводҳои Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи Ташаккул ва рушди тиҷорати электронӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ саҳ. 8-12, ДДТТ, Душанбе 2023
8. Салимов Н.С.: Раванди таълим дар шароити рақамикунонӣ Маорифи Тоҷикистон, №2, 2024, Саҳ. 11-16
9. Салимов Н.С., Зайнудинов С.: Цифровизация и ее влияние на образовательный процесс Флагман науки: научный журнал. Май 2024.-СПб., Изд.ГНИИ "Нацразвитие"-2024. №5(16).

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЛОГОВОГО АУДИТА КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Современное состояние отечественной экономики требует совершенствования системы управления бизнесом. Необходима разработка мероприятий, способствующих повышению внутреннего контроля системы учета и налогообложения экономического субъекта. Для пользователей отчетности важным является не только достоверность информации, отраженной в налоговой декларации и бухгалтерской (финансовой) отчетности, но и оценка налоговых рисков, влияющих на финансовое положение организации, поэтому роль цифровизации налогового аудита существенно возрастает.

В этих условиях актуальной проблемой является сокращение уровня вмешательства органов контроля в деятельность плательщиков налогов и сборов. В связи с этим государство уделяет все больше внимания таким аспектам, как урегулирование процессов проведения налогового аудита; конкретизация обязанностей и прав налогоплательщиков и органов контроля; уточнение процедур проведения налогового аудита.

Несмотря на все имеющиеся отечественные проблемы государственного управления налогообложением в современных условиях развития информационного общества, можно утверждать, что законодательно закрепленные нормы в отношении электронных отношений между налоговой службой и плательщиками налогов свидетельствуют о перспективности таких отношений. Вместе с тем для их успешной практической реализации необходимы соответствующий уровень технико-технологической базы участников налоговых отношений, постоянное развитие информационно-коммуникационной технологии, надлежащая квалификация персонала по их применению.

Налоговый аудит на сегодняшний день является единственным инструментом, благодаря которому может быть предоставлена руководству, собственникам и другим заинтересованным пользователям объективная и достоверная информация о состоянии расчетов с бюджетом по налогам и оптимизирована система налогообложения экономического субъекта.

В настоящий момент многие организации уделяют особое внимание проверке правильности ведения налогового учета. Это обусловлено сложностью налогового законодательства, неопределенными и двойственными трактовками многих его положений, наличием большого количества спорных арбитражных дел. Неверное и несвоевременное исчисление и уплата налоговых платежей приводят к начислению пеней и штрафов, что негативно сказывается на финансовом положении организации.

Исследованию сущности налогового аудита, его места в системе аудита и современной экономике посвящен ряд научных исследований.

Первая попытка рассмотрения налогового аудита принадлежит И. А. Бажину [1, С. 250]. Он отождествляет совершенно разные понятия «аудит» и «ревизия». Однако проверку налоговой отчетности налоговыми органами невозможно назвать «налоговым аудитом» по следующим причинам: – Налоговый кодекс Республики Таджикистан определяет такую проверку, как налоговый контроль, которая имеет государственный характер и предусматривает налоговую санкцию в качестве меры ответственности за допущение ошибки в налоговой отчетности; – аудит является независимой проверкой, осуществляемой коммерческими (негосударственными) организациями, и не предусматривает наложение на аудируемое лицо штрафных санкций; напротив, он проводится с целью совершенствования расчетов на предприятии и позволяет руководству избежать ошибок и правонарушений.

По мнению Гурьевой Т. М. [3, С.17] сущность налогового аудита заключается в «анализе бухгалтерской и налоговой отчетности экономического субъекта с целью обнаружения

ошибок в части порядка начисления и уплаты налогов и сборов». В этом случае должны определяться не только недоимки, но и переплаты налогов и сборов.

Косова Н. С. определяет налоговый аудит как «вид услуг в области аудита по независимой проверке финансово-хозяйственной деятельности и учетной системы организации с целью формирования мнения о соответствии действий экономического субъекта требованиям налогового законодательства». В «узком» значении автор рассматривает налоговый аудит как специальное задание, связанное с юридической оценкой действий организации в отношении исполнения налоговых обязательств.

Комплексный анализ трактовки термина «налоговый аудит», предлагаемых различными исследователями, позволил сделать вывод о существовании двух концептуальных подходов к пониманию его сущности:

1. Налоговый аудит как внутренний контроль налоговых органов: «под этим понятием подразумевался аудит налоговых проверок по поступившим в налоговые органы жалобам налогоплательщиков: в рамках проведения мероприятий налогового контроля, а также в рамках обжалования актов налоговых органов, действий (бездействия) их должностных лиц»;

2. Налоговый аудит как деятельность аудиторских организаций.

Такое разделение взглядов сложилось в процессе развития аудиторской деятельности. Возникновение в отечественной аудиторской практике термина «налоговый аудит» берет начало с конца прошлого столетия, когда Шапигузов С.М [1, С. 19-22]. – основатель и президент аудиторско-консалтинговой компании «Финансовые и бухгалтерские консультанты», поставил вопрос о необходимости проверки налоговых аспектов отчетности коммерческих организаций. Используя метод логического анализа литературных источников, выделен и сгруппирован ряд существенных различий между сложившимися подходами, которые представлены в рисунке 1.1.

Анализ показал, что базовое различие между двумя выделенными подходами лежит в основе функционирования налогового аудита, как вида деятельности. Налоговый аудит как внутренний контроль налоговых органов представляет собой сугубо государственную деятельность и его проводят в рамках административно-правовых отношений, о чем свидетельствуют выявленные объекты и субъекты этой деятельности.

Рисунок 1 – Сравнительная характеристика взглядов на налоговый аудит

Рисунок 2 – Сравнительная характеристика взглядов на налоговый аудит

Кроме того, присутствует характер подчинения вышестоящему звену (руководству налогового Комитета при Правительстве РТ). Налоговый аудит, как внутренний контроль со стороны налоговых органов, проводят государственные служащие специальных подразделений налогового аудита в структуре налоговых органов налогового Комитета при Правительстве РТ на основании заявлений налогоплательщиков.

Налоговый аудит, рассматриваемый как деятельность аудиторских организаций, в свою очередь, представляет собой форму предпринимательской деятельности, действующей в рамках гражданско-правовых отношений – на основании гражданско-правового договора возмездного оказания услуг.

На практике спектр услуг, оказываемых в рамках налогового аудита аудиторскими организациями и индивидуальными аудиторами, весьма широк и разнообразен. Результаты мониторинга перечня услуг по налоговому аудиту, предлагаемых аудиторскими организациями, по РТ, размещенных в сети Интернет, позволяют сделать вывод о том, что в практике при проведении налогового аудита разными аудиторскими организациями подразумевается различный перечень услуг. В основном, организациями предлагается (см. рисунок 3).

Для формирования корректного представления о сущности налогового аудита необходимо проводить постоянный мониторинг и последующий анализ изменений, достаточно часто происходящих в нормативно-правовой базе аудиторской деятельности и сложившейся в ходе ее динамичного развития современной терминологии.

Рисунок 3. Виды услуг по налоговому аудиту, предлагаемых аудиторскими организациями

Анализируя методику аудиторской деятельности «налоговый аудит и другие сопутствующие услуги по налоговым вопросам общение с налоговыми органами», важно отметить, что она разработана в контексте ранее действующей, но позднее кардинально изменившейся интерпретации термина аудиторская деятельность в части сопутствующих услуг.

С 2013 года согласно закону РТ от 22 июля 2013г. «Об аудиторской деятельности», №993, под сопутствующими аудиту услугами понимался весьма широкий спектр услуг. В 2018 году в этот закон внесен целый ряд изменений [4], в том числе изменен состав услуг, которые могут оказывать аудиторские организации.

В частности, услуги, трактуемые с 2013 года как «прочие, связанные с аудиторской деятельностью услуги», с даты внесения изменений уже не включались в состав аудиторских услуг. Второй редакцией названного закона наряду с аудиторской деятельностью предусмотрена возможность оказания аудиторами прочих услуг, связанных с аудиторской деятельностью.

Приведенная классификация подвержена корректировке в связи с уточнением состава услуг в соответствии с международными стандартами.

Одной из основных концепций международных стандартов является концепция уверенности. Комитет по международным стандартам аудита и подтверждения достоверности информации (англ. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB)) закрепил международную концепцию заданий, обеспечивающих уверенность, где разграничил виды услуг на две группы:

- аудит и обзорные проверки финансовой информации прошедших периодов;
- задания, обеспечивающие уверенность, за исключением аудита и обзорных проверок финансовой информации прошедших периодов.

Важно отметить, что не все задания, выполняемые практикующими аудиторами, являются заданиями, обеспечивающими уверенность. В частности, задания, рассматриваемые в Международных стандартах сопутствующих услуг, такие как задания по выполнению согласованных процедур и компиляции, не являются заданиями, обеспечивающими уверенность. Исходя из анализа практики, научных трудов, содержащих особенности различных подходов к пониманию сущности налогового аудита, видим, что в

свете этих регламентов налоговый аудит представляет собой вид аудита, а именно – задание, обеспечивающее разумную (высокую) уверенность.

Литература

1. Бажин, И. А. Организация и технология налогового аудита: на примере подрядных строительных организаций: дисс. ... канд. экон. наук / И. А. Бажин. – М., 2007. – 250 с.
2. Бычкова, С. М. Практический аудит: учеб. пособие / С. М. Бычкова, Т. Ю. Фомина. – М.: Эксмо, 2011. – 17 с.
3. Закон Республики Таджикистан от 22.07.2013 № 993 (ред. от 02.01.2018) «Об аудиторской деятельности» // – 02.01.2018. – № 1503. Душанбе 2018г.
4. Шапигузов, С.М. Кризис жанра или «что делать аудитору, пока правительство ищет «кто виноват» (размышления практика о налоговом аудите) / С.М. Шапигузов // Финансовые и бухгалтерские консультации. 1998. - №10. – С.19—22.

Самадова Мадина Маджидовна – старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита ИЭТ ТГУК.

УСТОЙЧИВОСТЬ КОНКУРЕНТНОГО ПРЕИМУЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

На современном этапе экономического развития важным условием обеспечения экономического роста является конкурентоспособность предприятия. Конкурентоспособность является основным свойством организации без которого невозможно существовать и вести эффективную деятельность

Ключевым понятием, выражающим сущность рыночных отношений, является понятие конкуренции. Конкуренция – это динамический, ускоряющий движение процесс. Он служит лучшему обеспечению рынка товарами. Конкуренция – это элемент рыночного механизма, обеспечивающий взаимодействие рыночных субъектов в производстве и сбыте продукции.

Понятие конкурентного преимущества в условиях цифровой экономики модифицируется. Основой конкурентного преимущества становится связь между предприятиями и клиентом, которая поддерживается посредством цифровых технологий. Создание ценностного предложения в цифровых отраслях затрагивает не только отдельные предприятия, но и сети взаимодействующих между собой предприятий.

Основная задача предприятия состоит в том, чтобы быть лучше, чем конкурентные предприятия, выступающие на одном рынке. Перед руководителями предприятий возникает задача разработки эффективной системы управления его конкурентоспособностью. В основе этой системы стоит создания со стороны руководства предприятия реализации и поддержки конкурентных преимуществ. Конкурентные преимущества, являясь элементом динамично развивающийся экономической системы, также имеют тенденцию к изменению и могут находиться на различных стадиях жизненного цикла предприятия.

Конкурентные преимущества обязательно находить реальное воплощение в цене и качества товаров или обслуживания, низких издержках и других показателях деятельности предприятий. Это означает конкурентные преимущества должны измеряться экономическими показателями, такими как рентабельность, рыночная доля, объем продаж и др.

Основная система управления рыночными возможностями предприятия в первую очередь являются факторы, формирующие конкурентные преимущества. Конкурентное

преимущества – это система, обладающая каким-либо ценностью, которое дает ей превосходство над конкурентами в экономической и организационной сферах деятельности и более эффективно управлять имеющимися ресурсами.

Факторы конкурентоспособности – непосредственная причина, наличие которой необходимо и достаточно для изменения одного или нескольких критериев конкурентоспособности.

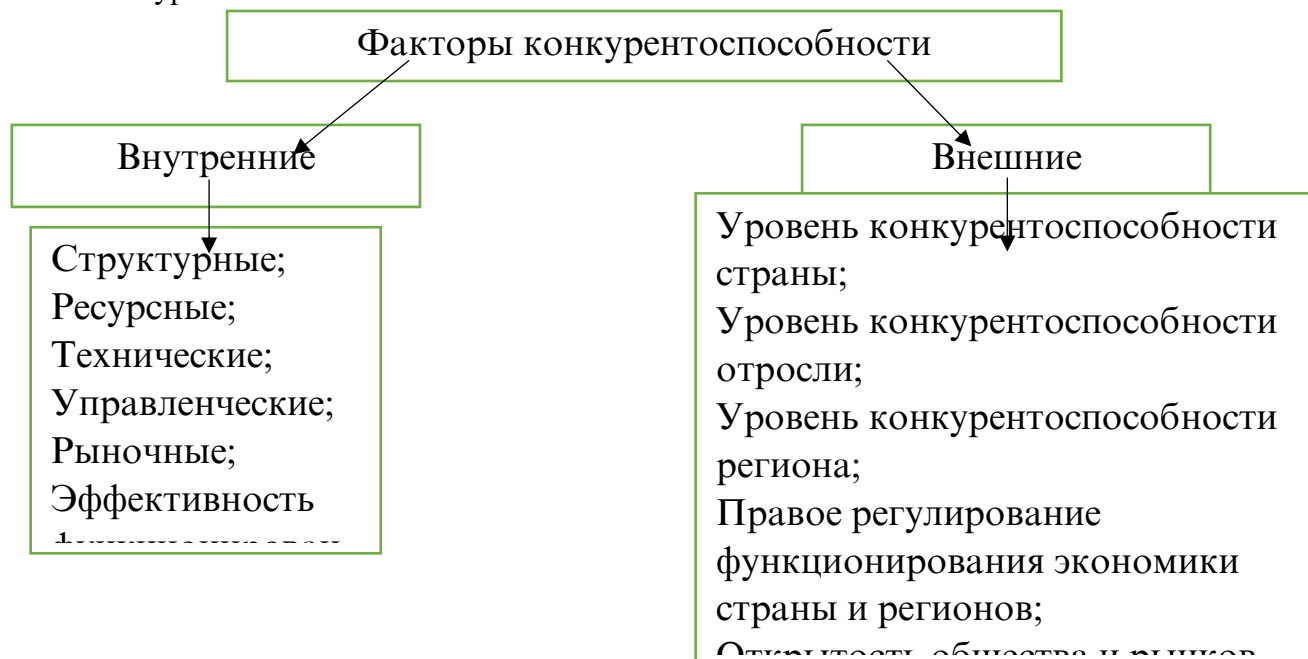

Рис.1. Факторы конкурентоспособности.⁵

Использование цифровых инструментов для расширенного анализа данных рынка может помочь предприятиям понять и снизить риски, быстро реагировать на меняющиеся рынки и выявлять возможности превзойти конкурентов.

Внедрение цифровых технологий изначально рассматривалось как способ повысить эффективность существующих бизнес-моделей и бизнес-процессов, например, за счет снижения затрат, улучшения качества продукции, повышения удобства и сокращения сроков доставки. Однако цифровые технологии достигли такого уровня, при котором последствия для конкуренции и конкурентных результатов стали гораздо более значительными.

Очевидно, что ускорение темпов цифровизации влияет на динамику конкуренции и ее результаты, однако, до конца неясно, каким образом это происходит. Одна из точек зрения состоит в том, что усиление цифровизации означает, что гиперконкуренция станет новой нормой и будет гораздо труднее поддерживать конкурентное преимущество. Расширение доступа к более дешевым, стандартизированным и модульным цифровым технологиям (часто предлагаемым в качестве услуги) уменьшит входные барьеры на ряд рынков, что приведет к усилению ценовой конкуренции и созданию новых рынков-заменителей для существующих продуктов и услуг.

Эти технологические изменения могут также привести к тому, что ранее ценные ресурсы и способности, специфичные для каких-то предприятий, упадут в цене (или станут бесполезными), поскольку более дешевые и в равной степени доступные для всех ресурсы займут свое место в основе ведущих бизнес-моделей. Другая, совершенно противоположная точка зрения состоит в том, что конкурентное преимущество станет

⁵ Лифиц И.М. Формирование и оценка конкурентоспособности товаров и услуг: учеб. пособие И. М. Лифиц. М.2004.

более устойчивым по мере усиления цифровизации. Суть этой идеи заключается в том, что растущая цифровизация создала прослойку «победителей» (технологических гигантов), которые используют преимущества шкалы как со стороны предложения, так и со стороны спроса, чтобы создать устойчивые позиции на своих собственных рынках и за их пределами.⁶

В связи с этим возникает вопрос, когда и для каких компаний усиление цифровизации делает конкуренцию более или менее устойчивой. Ключом к пониманию того, как цифровизация влияет на конкурентные результаты, является понимание того, как она влияет на ценность существующих ресурсов и возможностей, а также как она способствует созданию новых и потенциально ценных ресурсов. Определяющей чертой многих современных цифровых технологий является то, что они универсальны, стандартизированы и доступны всем как услуга.

По сути, это означает, что компании становятся более похожими по мере внедрения технологий, и их конкурентные результаты в большей степени будут определяться дополнительными активами, которые компании могут использовать в сочетании с новыми технологиями. Большие данные и сетевые эффекты – это две группы дополняющих друг друга активов, конкурентоспособность которых быстро возрастает в связи с усилением цифровизации.

Большие данные отличаются от накопления и анализа «традиционных» данных тремя основными способами:

- объем данных;
- скорость передачи данных (часто в режиме реального времени);
- разнообразие.

Сегодня все больше предприятий используют большие данные для улучшения или изменения своей бизнес-модели – большие данные стали своеобразным конкурентным оружием.

Таким образом, предприятия могут «сотрудничать» с цифровизацией в целях повышения устойчивости конкурентных преимуществ, путем трансформации своей бизнес-модели, полагаясь на сетевые эффекты и большие данные. Однако существует еще один риск для устойчивой конкуренции, – это угроза выхода компаний, которые уже имеют доминирующие бизнес-модели, подпитываемые сетевыми эффектами и большими данными, на информационно смежные рынки. Такие сетевые предприятия, управляемые данными, будут иметь сильные стимулы для продолжения роста за счет диверсификации на смежных рынках, и тем сильнее будет их доминирование на уже существующих.

Список литературы:

1. Фатхудинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации Учеб. 2-е изд. М. Эксмо, 2005
2. Философова Т.Г. Особенности конкурентного поведения успешных компаний в цифровой экономике / Т.Г. Философова, Ю.А. Суркова // Экономика промышленности. – 2020.
3. Лифиц И.М. Формирование и оценка конкурентоспособности товаров и услуг: учеб. пособие И.М. Лифиц. М., 2004.
4. М. Портер Международные конкуренция. Конкурентные преимущества стран учеб. пособие М. Портер М., 1993

⁶Философова Т.Г. Особенности конкурентного поведения успешных компаний в цифровой экономике / Т.Г. Философова, Ю.А. Суркова // Экономика промышленности. – 2020.

Самиева Мехрангез Бобоевна номзади илмҳои иқтисодӣ муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ 734003, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+922) 888830120.

Хочаев Сафаралӣ Иброҳимович, *унвонҷӯи* Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. 734003, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 000020662

ИТТИЛООТИКУНОНИИ ҶОМЕА ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲУ СИФАТИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ

Дар низоми иқтисодии идоракунии ва ҳалли масъалаҳои стратегияи ҷомеа яке аз омилҳои асосии муайян кардани сифати зиндагии аҳолии сатҳи иттилоотикунони ба ҳисоб меравад. Зеро чун дигар равияҳои рушди илмӣ-техникӣ, технологияи нави муосир, иттилоотикунони ҷомеа таъсири хоса ба тарафҳои гуногуни ҳаёти иқтисодии одамон расонида, ҳаёти рӯзмарраи онҳоро фаро мегирад. Дар натиҷа, сатҳу сифати зиндагӣ ва тарзи ҳаёти онҳо ба таври кулӣ тағйир меёбад. Тавассути иттилоотикунони ҳар як инсон ба фазои иттилооти глобалӣ роҳ ёфта, имконияти иштирок дар идоракунии, нишон додани роҳҳои ҳалли масоили сарнавиштсози кишвар, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандиро пайдо мекунад. [8, с. 18]

Аз ин рӯ, иттилоотикунони ба тамоми соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ: илм, таҳсилот, тандурустӣ, фарҳанг, иқтисод, тичорат, рушди соҳаи хизматрасонии электронӣ, истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ дахл дошта, барои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии нақши муҳим мебошад. Иттилоот аз калимаи латинии *informatio* гирифта шуда, маънояш маълумот, равшанӣ, муаррифӣ мебошад. Калимаи “иттилоот” вобаста ба мундариҷа маънои зиёд дорад. Иттилоот маҷмӯи маълумоте мебошад, ки дар як воситаи моддӣ сабт шудааст, дар вақт ва фазо ҳифз ва тақсим карда мешавад. Иттилоот дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад, ба монанди: идеалӣ ва номустиқиятӣ, тамомнашаванда, давомнокӣ, интиҳобӣ, тағирпазирӣ, универсалӣ. Инсон аввал иттилоотро дарк мекунад ва баъд ба дигарон мерасонад. Иттилоотро бо тарзҳои шифоҳиву хаттӣ, имову ишора ва ё ба воситаи аломатҳо расонидан мумкин аст. Новобаста ба шакли тасвир иттилоот ҳамеша маълумот оид ба ягон шахс, чиз ё ҳодиса аст. Вай ҳодисаҳои аллакай рӯйдода ё баъд рӯйдихандаро инъикос менамояд. Иттилоот – маълумот дар бораи ягон ҳодиса, ашё, шахс, рӯйдод ва умуман муҳити атроф аст, ки сатҳи номуайянии дониши инсонро дар ҳамон самти омӯзиш кам менамояд.

Дар Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми октябри соли 2016 қабул карда шудааст,⁷ сифати зиндагии аҳолии яке аз омилҳои асосии таъмини беҳатарии миллии кишвар ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, Ҳукумати кишвар иқдом гирифтааст, ки марҳала ба марҳала вазифаҳои дар ин стратегия пешбинишударо амалӣ намуда, зиндагии шоистаро барои аҳолии фароҳам оварад. Чунки дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳо ва иттилоотикунони ҷомеа тасаввуроти аҳолии оид ба сифати зиндагӣ зуд тағйир ёфта, талаботи нав пайдо мешаванд. Мутахассиси америкой Элвин Тоффлер дар китоби худ «Сармояи инқилобӣ» дар ин маврид барҳақ менависад, ки «Сифати зиндагии инсонӣ имрӯза ба дараҷаи ниҳоят зиёд аз сатҳи истифодабарии воситаҳои информатсионӣ ва хизматрасонӣ, ҳамчунин аз дастрасӣ ва сифати онҳо вобастагӣ дорад. Телефонҳои мобилӣ, компютерҳои шахсӣ барои ворид шудан ба шабакаи Интернет, шабакаҳои телевизионии рақамӣ, мошинҳои тамғаҳои ҳозиразамон – ҳамаи инҳо артибутҳои ҷудонопазири инсон ба ҳисоб рафта, бе онҳо ҳаёти рӯзмарра, ҷаҳонияти касбии ӯ нопурра мебошад».⁸

⁷Ниг.: Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030/ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми октябри соли 2016, № 392.

⁸ Ниг.: Тоффлер Ж. Революционное богатство. - М.: 2008. - 569с.

Воқеан, дар солҳои охир воситаҳои информатикӣ ва технологияи нави информатсионӣ зуд-зуд такмил ёфта, талаботи истифодабарандагон ва мутобиқ кардани онҳоро ба ин гуна шакли зиндагӣ зиёд мекунад. Истифода аз ин воситаҳо ба онҳо имконият медиҳад, ки дар мадди аввал сарфи вақти худро ҷиҳати ҳалли масоили рӯзмарра, барои дар амал татбиқ намудани ҳукуки шаҳрвандӣ ва озодиҳои худ дуруст ба танзим дароранд. Хусусан, иттилоотикунонӣ вақтро барои иҷрои кор кӯтоҳ менамояд, имкониятро барои машғул шудан ба вақтхушии зехнӣ ва фарҳангӣ, истироҳат, аз ҷумла дар шароити хона муҳайё месозад.

Масалан, дар Кореяи Ҷанубӣ баъди сарвари Пак Чо Хи вақте ки зарурат барои бисёр кор кардан ҷиҳат баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли, рушди соҳаи иқтисодии кишвар пайдо шуд, кореягӣҳо таваҷҷуҳи хоса ба самти иттилоотикунонии низоми иқтисодиёт, зиндагии рӯзмарра доданд, ки дар натиҷа интернет-тиҷорат рушд кард. Дар қадами аввал онҳо якчанд портал (пойгоҳ) таъсис дода, дар онҳо номгӯи маҳсулоти истеҳсолшудаи корхонаҳоро ворид карданд. Хусусан, дар сайти gmarket.co.kr фурӯши номгӯи либос, пойафзол, асбобу анҷоми майда ҷуйда, китоб, асбобҳои мусиқӣ, лавозимоти хона (мебел), ҷиптаҳои консертҳо, ҳавопаймо, маблағи меҳмонхонаҳо, нархнома ва усули пардохти онҳоро ҷой доданд, ки ба муштариён, барои дарёфти маводи зарурӣ сарфи вақти зиёдро талаб намекард. Инчунин ҳар як маркази савдо сайтҳои алоҳидаи худро сохта буданд, ки шаҳрвандон ба онҳо ворид шуда, маҳсулоти барояшон зарурро пайдо мекарданд. Дастрас кардани маводи зарурӣ ба онҳо аз тарафи кормандони марказҳои савдо роӣгон ба роҳ монда шуд. Инчунин пардохти маблағи маҳсулоти харидоришавандаро тавассути кортҳои кредитӣ ба роҳ монданд, ки дар натиҷа гардиши пулро коҳиш дод. Яъне муваффақ шудан ба ин пешравиҳо аз он сабаб ба даст омад, ки Интернет дар ҳамаи минтақаҳои аҳолинишини Корея ғаёл гашта, суръати истифодабарии он зиёд карда шуд ва шаҳрвандон ба он бе монета дастрасӣ пайдо карданд. Инчунин нархи Интернет нисбат ба дигар кишварҳо арзон карда шуд. Ҷӣ тавре аз маводи википедияи телекоммуникатсияи Корея маълум мегардад ҳанӯз соли 2000 - ум дар доираи 15 солагии рушди барномаи электронии «КиберКорея - 21» дар кишвар раҳи фароҳи Интернет барои ҳамаи шаҳрвандони Корея таъмин карда шудааст.⁹

Имрӯз дар муқоиса бо дигар кишварҳои муттараққӣ Кореяи Ҷанубӣ яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ дар самти истифодабарии технологияи информатсионӣ-коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошад. Хусусан, низоми маорифи ин кишвар ҳамчун соҳаи стратегияи низоми иҷтимоӣ пурра электронӣ карда шудааст. Аз ҷумла, дар муассисаҳои таҳсилоти олии ин кишвар марказҳои таълимии электронӣ таъсис дода шудааст, ки донишҷӯён дар ҳама гуна ҳолатҳо бо истифода аз воситаҳои технологияи навин маълумоти заруриро ба даст меоваранд. Ҳатто дар боғчаҳо ва кӯдакистонҳо китобхонаҳои электронӣ таъсис додаанд, ки кӯдак бо рамз ва рақами инфиродии худ ба он ворид шуда, китоби зарурии худро дастрас карда меҳонад. Фикру андешаҳои оид ба мамзун ва муҳтавои китоб тавассути кабинетҳои инфиродии худ ба шахсони масъул ирсол мебарад. Ҳамзамон ҳар як кӯдакистон, мактаб, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ сайтҳои худро дошта, ҳамарӯза онҳоро бо маводи тоза таъмин менамоянд. Донишҷӯён барои ворид шудан ба сайтҳои соҳаи таҳсилот ҳукуки роӣгон ворид шуданро доро мебошанд. [5, с. 68]

Низоми хатсайрҳои нақлиёти ҷамъиятӣ низ дар ин кишвар тариқи электронӣ ба роҳ монда шудааст. Дар ҳар як истгоҳ вақти омаду рафт, оид ба сабабҳои дермони нақлиёт тариқи электронӣ ба шаҳрвандон маълумот пешкаш карда мешавад. Аз ин рӯ, Кореяи Ҷанубӣ имрӯз ба як ҷомеаи информатсионии пешрафта табдил ёфта, таҷрибаи доштааш барои дигар кишварҳо омӯзанда мебошад. [6, с. 28]

Рушди ҷомеаи инфоратсионӣ дар Тоҷикистон ҳамун масъалаи муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ, яке аз нишондодҳои асосии муайян кардани бехтаргардии сатҳу сифати зиндагӣ

⁹Телекоммуникация в Южной Кореи// Википедия

ва некуаҳволии мардум мебошад. Ба нишондодҳои асосии он ки ҳангоми индекси рушди ҷомеаи информатсиониро ба ҳисоб мегирем, дохил карда мешаванд. Нигаред ба ҷадвали №1.

Ҷадвали №1

Р/т	Номгӯ	Нишондодҳо
1	Инфраструктураи компютерӣ	1. Миқдори компютерҳои шахсӣ (КШ), мансуб ба аҳоли. 2. Шумораи компютерҳои шахсии хонагии ба теъдоди оилаҳо мансуббуда. 3. Миқдори компютерҳои шахсӣ дар ташкилоту муассисаҳо. 4. Миқдори компютерҳои шахсӣ дар муассисаҳои таҳсилоти (ҳамаи зинаҳо). 5. Ҷои компютерҳои шахсии хонагии ба шабакаҳо пайваست. 6. Сарфаи вақт барои истифода аз компютер.
2	Инфрасохтори информатсионӣ	1. Миқдори муштариёни телевизорҳои кабелӣ, мансуб ба аҳоли. 2. Миқдори телефонҳои мобилӣ, мансуб ба аҳоли. 3. Арзиши зангҳои телефонҳои мобилӣ. 4. Миқдори факсҳо мансуб ба аҳоли. 5. Теъдоди камбудихо дар хатти телефонҳо. 6. Миқдори телевизорҳо, мансуб ба аҳоли.
3	Инфрасохтори интернетӣ	1. Миқдори бизнес-истифодабарандагони Интернет. 2. Миқдори истифодабарандагони Интернет аз хона, мансуб ба теъдоди оилаҳо. 3. Миқдори донишҷӯёне, ки аз Интернет истифода мебаранд. 4. Ҳиссаи сарф ба тичорати электронӣ, мансуб ба миқдори умумии истифодабарандагони Интернет.
4	Инфраструктураи иҷтимоӣ	1. Баҳодихӣ ба сатҳи рушди озодиҳои шахрвандӣ. 2. Миқдори рӯзномаҳо, мансуб ба аҳоли. 3. Озодии матбуот. 4. Миқдори одамоне, ки маълумоти миёна доранд. 5. Миқдори одамоне, ки маълумоти олӣ доранд.

Ҳамин тавр, иттилоотикунории ҷомеа дар шароити нави муносибатҳои бозорӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли ба ҳисоб рафта, имконият медиҳад, ки шахрвандон худро ба муҳити техногенӣ муосир мутобиқ гардонанд. Аз воситаҳои нав ба нави он, ки зуд-зуд яке дигареро иваз мекунад оғаҳии комил пайдо карда, барои ҳал кардани мушкилоти хонаводагони ҷамъияти самаранок истифода баранд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Абакумова, Н.Н., Подовалова, Р.Я. Политика доходов и заработной платы [Текст]: учебник. //Н.Н. Абакумова, Р.Я.Подобалова. - Новосибирск: НГАЭиУ, 1999.
- 2.Абуалӣ Ибни Сино. Тадбири манзил [Матн]: /Абуалӣ Ибни Сино. Осори мунтахаб //Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон. Ҷ.2.- Душанбе, 1983. - 560с.
3. Азрили, А.Н., Азрили, О.М., Калашникова, Е.В., Квардакова, О.В. Новый экономический словарь. [Текст]: /А.Н.Азрили, О.М.Азрили, Е.В.Калашникова, О.В.Квардакова. - Москва, 2008. - 950с.
4. Бабаджанов Р.М. Человеческое развитие. [Текст]: учебник (издание 2-е, дополненное и переработанное). /Р.М.Бабаджанов. - Душанбе. 2014. С. 433.
5. Бобков, В.Н. Проблемы оценки уровня жизни в современной России. Монография / В.Н. Бобков. - М., 1995. - 258 с.

6. Жеребин, В.М., Романов, А.Н. Уровень жизни населения. Основные категории, характеристики и методы оценки. [Текст]: /В.М.Жеребин, А.Н.Романов. - М.: Юнити-Дана, 2002. - 592с.
7. Исламов, С.И. Особенности репродуктивного поведения в семье. /Детность семьи: вчера, сегодня, завтра. [Текст]: /С.И.Исламов. - М., 1986.-212.
8. Исламов, Ф.С. Тенденции демографического развития Республики Таджикистан. [Текст]: /Ф.С.Исламов. - Душанбе.: Ирфон. 2005.-186с.

Сангинов Анвар Махмудович магистранти курси 2-юми ихтисоси 1-25 01 04 молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (ш. Хучанд)

МАҲСУЛОТИ НАВИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОНӢО ДАР ПЕШРАФТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Рақобати бонкӣ раванди рақобат байни бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасонии қарзӣ ва бонкӣ мебошад. Ҳангоми машғул шудан бо тиҷорати бонкӣ, яъне дар асл оғоз кардани тиҷорат ҳамеша афзалияти рақобатпазирӣ ба миён меояд. Рақобатпазирии бонкҳои тиҷоратӣ махсусан дар шароити ҷаҳонишавии ҷараёнҳои молиявӣ аҳамияти муҳим дорад. Ташкилотҳои бонкӣ бояд ба шароити тағйирёбандаи бозор ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ мутобик гарданд ва хизматрасониҳои бонкии бештар ва пешрафтаре эҷод кунанд, ки истифодаи усулҳо ва воситаҳои навро барои баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо талаб мекунанд.

Омӯзиши асосҳои назариявии моҳияти концепсияи “рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкӣ” имкон дод, ки таърифи он васеътар карда шавад ва онро ҳамчун омили ҳамкориҳои бисёр баррасӣ намудан мумкин аст.

Рақобати бонкӣ раванди рақобат байни бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасонии қарзӣ ва бонкӣ мебошад.

Ҳангоми машғул шудан бо тиҷорати бонкӣ, яъне дар асл оғоз кардани тиҷорат ҳамеша афзалияти рақобатпазирӣ ба миён меояд. Ҳангоми мушаххас кардани хусусиятҳои бонкӣ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки рақобат байни бонкҳо ва дигар бозорҳои молиявӣ як қатор фарқиятҳо дорад, ки онҳоро ҳангоми пешбурди тиҷорати молиявӣ ба назар гирифтани зарур аст.

Дар таърифи рақобат се равиши асосӣ вучуд дорад:

Аввалин рақобат ҳамчун унсури механизми бозор, ки тавозун ва пешниҳоди мутавозин мекунад, муайян карда мешавад. Чунин муносибат ба назарияи классикии иқтисодӣ хос аст.

Усули дуввум рақобатро ҳамчун меъёре муайян мекунад, ки нави бозори саноат муайян карда мешавад. Чунин муносибат ба назарияи муносири морфологияи бозор асос ёфтааст.

Саввум рақобатро, дар ҳама соҳаҳои байни субъектҳои инфиродӣ, ки ба мақсадҳои яхела ҳавасманданд, муайян мекунад. Чунин муносибат ба назарияи маркетинг хос аст.

Рақиб як шахси ҳуқуқӣ ё шахси воқеист, ки бо касе рақобат мекунад, яъне. мекушад, ки моли худро ба ҷои моли дигари иштирокчи бозор ба фурӯш барорад.

Рақобат фаъолиятест, ки барои гирифтани мавқеи қавии бозор нигаронида шудааст. Рақобати бонкӣ ин ҷараёни динамикии рақобат байни бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ мебошад, ки дар давоми он онҳо дар бозори қарзӣ ва хизматрасонии бонкӣ мавқеи устуворро ишғол мекунанд.

Бонкҳои муносири тиҷоратӣ тақрибан дар ҳамаи соҳаҳои бозор ҳамчун фурӯшанда ё харидор фаъолият мекунанд. Моҳияти рақобати бонкӣ дар хусусияти муҳимтарини хизматрасониҳои бонкӣ дар бозор - рақобатпазирии он ба таври возеҳ инъикос ёфтааст.

Рақобат инчунин қобилияти ба оянда назар кардан аст ва ин гузариш ба баҳодиҳии бонк дар бозор, арзиши одилона ба идоракунии он ба манфиати саҳмдорон мебошад. Омӯзиши бозор ва имкониятҳои шахсии бонк ба бонк имкон медиҳад, ки афзалиятҳои

рақобатпазирии бонк - дорониҳои моддӣ ва ғайримоддӣ бонк, инчунин самтҳои фаъолиятро, ки барои бонк аҳамияти стратегӣ доранд ва ба рақибон гузаштан имкон медиҳанд, муайян кунанд. Доштани афзалиятҳои рақобат ба бонкҳо имкон медиҳад, ки дар бозор мавқеи қавӣ дошта бошад.[1,с.6.]

Раванди таҳлил ва баҳогузори рақобатпазирии маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- омӯзиши дархостҳо ва афзалиятҳои муштариёни имконпазир;
- ташкили мониторинги бозори маҳсулоти бонкӣ ва хизматрасониҳо бо мақсади чамъовари маълумот дар бораи хусусиятҳои хатҳои маҳсулоти рақибон, ҳаҷми фурӯш, стратегияи рушди бонкҳои рақобаткунанда ва ғайра;
- ташаккул додани системаи ягонаи нишондиҳандаҳои сифати маҳсулоти бонкӣ ва хизматрасониҳо аз нуқтаи назари бонк ва муштариён барои ҳар як унсури сандуки маҳсулот;[2,с.58.]
- тарҳрезии раванди рақобат, яъне муайян кардани омилҳои таъсир ба сатҳи рақобат ва муайян кардани вобастагӣ байни онҳо;
- интихоби модели баҳодиҳии миқдории рақобатии маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ, коркарди усулҳо, алгоритмҳо ва расмиёти ҳуди мо барои ҳалли масъалаи мушаххас.

Дар шароити иқтисодии имрӯза, на ҳама бонкҳо ба ҳамаи гурӯҳҳои муштариён хизматрасонида метавонанд, бисёр вақт ин бесафар аст. Бисёре аз бонкҳо медонанд, ки онҳо бояд сегменти бозор, доираи мизочони худро ҷудо кунанд ва хизматроеро таҳия кунанд, ки ба ин муштариён таваҷҷӯҳ зоҳир кунанд. татбиқи стратегияи тафриқавӣ.

Аз нуқтаи назари мизочон, меъёрҳои сифати хизматрасониҳои бонкӣ инҳоянд: суръати хизматрасонӣ, ғаврияти амалиёт, соатҳои корӣ, ҳатогиҳо ва носоҳеҳӣ дар кор, сифати машварат. Мизоч сифати хизматрасониҳои бонкро бо нархи онҳо муқоиса мекунад.

Барои бонк меъёрҳои сифат инҳоянд: суръати равандҳои дохилии кор, сатҳи хароҷот барои ислоҳи ҳатоҳо, ҳосилнокии меҳнат, ҳавасмандгардонии кормандони бонк ва омилҳои дигар, ки бо сатҳи хароҷот барои истеҳсоли хизматрасониҳои бонкӣ муқоиса карда мешаванд.

Дар ҷараёни рақобат, баҳодиҳии рақобатпазирии бонкҳои тичоратӣ ба вуҷуд меояд, ки ба муайян кардани тарафҳои мусбат ва манфии фаъолиятшон мусоидат намуда, ба таҳияи стратегияҳои худ оид ба нигоҳ доштан ва мустаҳкам кардани бартарияти рақобатии онҳо мусоидат мекунанд.

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, бо методологияи амалиётӣ ва объективии баҳодиҳии рақобатпазирӣ имконпазир аст, ки дар асоси:

- низоми ҳисоботи дохилӣ;
- системаи чамъовари иттилооти хориҷӣ;
- системаи таҳлили иттилоот;
- системаи тадқиқоти маркетингӣ.

Низоми ҳисоботи дохилӣ бояд ба инъикоси пурраи маълумоти ҷорӣ доир ба фаъолияти бонк ва сатҳи корҳои дохилии он нигаронида шавад. Дар байни манбаъҳои иттилооти дохилӣ бояд қайд кард: ҳисоботи статикӣ, ҳисоботи молиявӣ, ҳисобот оид ба арзёбии қарз, натиҷаҳои таҳқиқоти дохилӣ, ҳисоботи аудит ва санҷиш ва намудҳои гуногуни истинод.[4,с.73.]

Системаи чамъовари иттилооти беруна чамъовари маълумоти мухталифро дар бораи вазъ дар тамоми бозорҳо, хусусан дар он ҷое, ки бонк фаъолият дорад, дар бораи ҳама субъектҳои муносибатҳои бозорӣ (рақибони мавҷуда ва эҳтимолӣ, мизочон, шунавандагонӣ тамос ва ғайра) ва инчунин вазъи омилҳои макроиқтисодиро дар бар мегирад. Иттилооти асосии берунаро аз сарчашмаҳои зерин гирифтани мумкин аст: ВАО, Интернет, ҳисоботи солона, ҳисоботи оморӣ, нашрияҳои бонкӣ, маълумотномаҳо ва ғайра.

Зарурати маҷмӯи таҳқиқоти маркетингӣ бо вазъияти мушаххаси бонк муайян карда мешавад, дар ҳолате ки роҳбарият дигар ба системаҳои ҳисоботи дохилӣ ва чамъовари иттилооти хориҷӣ таъя карда наметавонад. На ҳама бонкҳо барои ташкили системаи

таҳқиқоти маркетингӣ қодиранд ва бисёриҳо одатан аз ташкилотҳои махсусгардонидашуда талаб мекунад, ки онҳоро бо мушкилиҳои манфиатдор гузаронанд

Дар ҳалли ин масъала системаи стандартҳои Бонки миллии Тоҷикистон, ки ҳамчун заминаи бисёр усулҳо истифода мешавад, мавқеи махсусро ишғол мекунад;

- меъёри кифоятии сармоя;
- меъёри пардохтпазирии фаврӣ;
- меъёри пардохтпазирии ҷорӣ;
- меъёри пардохтпазирии дарозмуддат;
- меъёри пардохтпазирии умумӣ;
- стандарт барои хавфи максималӣ.

Чунин шуморида мешавад, ки рақобатпазирии хизматрасониҳои аз ҷониби бонк расонида шаванда бояд на ба таври умум, балки дар заминаи самти маҳсулот, таҳлили қобилияти пешниҳоди ҳар як хидмат ва самаранокии сиёсати нархгузорӣ гузаронида шавад. Ғайр аз он, баъзе усулҳо дар арзёбии сифати хидматҳо бо назардошти афкори гурӯҳҳои гуногуни муштарӣ ё якҷанд равишро пешниҳод мекунад.[3,с.84]

Таҳлили муфассали фаъолияти бонкӣ ба мо имкон медиҳад омилҳои зеринро муайян созем, ки ба самаранокӣ ва рақобатпазирии бонк таъсири ҳалкунанда мерасонанд.

Кифоятии сармоя бо назардошти зудҳаракатии зиёди бозорҳои байналмилалӣ молиявӣ ва шумораи торафт афзоишдаи ширкатҳо бо тавозуни ботинӣ сохта, назоратчиён ба риояи стандартҳои Бонк оид ба ҳисоббаробаркуниҳои байналхалқӣ дар сармояи бонк аҳамияти бештар медиҳанд.

Рейтинги эътимоднокии умумӣ- асоси баҳодиҳии ташкилоти қарзӣ аз ҷониби иштирокчиёни бозор эътимоднокии пойгоҳи бозтамвил ва эътибори ин ташкилот мебошад.

Сарфа аз ҳисоби афзоиши миқёси истеҳсолот. тақсмоти калони ибтидоӣ ва хароҷоти баланди истеҳсолӣ барои дастгирии инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои алтернативии маркетинг ба ташкилоти бонкӣ ҳислати корхонае бо хароҷоти собит медиҳанд.

Сарфа аз сабаби доираи васеи хизматрасониҳо. Як қатор афзалиятҳо ва таъсирҳо бо истифодаи ҳаматарафаи коркард ва истифодаи маълумот дар бораи бозор ва мизочон ба даст овардан мумкин аст. Самаранокии идоракунии иттилоотро бо ёрии пойгоҳи додаҳои махсус таҳияшуда беҳтар кардан мумкин аст. Санҷиши бозор, саноат ва маҳсулот. Функсияҳои миёнаравии анъанавӣ бонкҳо бо истифодаи бевоситаи бозорҳои сармоя аз ҷониби соҳибон ва сармоягузoron ҳарчи бештар иваз карда мешаванд. Аз ин рӯ, ташкилотҳои бонкӣ маҷбуранд мутахассисони бахши истеҳсолӣ ва таҳлилгаронро ҳамчун интиқолдиҳандаи донишҳои коршинос барои бақайдгирӣ, сохтор ва гурӯҳбандии амалиётҳои дар бозори саҳмияҳо интиҳобшуда ҷалб кунанд.[5, с.56]

Ҳамин тариқ, афзоиши обрӯ, паҳн кардани иттилоот дар бораи муваффақияти бонк ва ҳамзамон интиқоли маълумот дар бораи эътибори бонк, яке аз омилҳои муҳимтарини муваффақият дар ҷалби муштарӣ ё мебошад.

Мақсадҳои стратегияи бонк. Дар асоси сохторҳои мавҷудаи муштарӣ ё ва хизматрасонӣ, инчунин тавонмандии бонк, дар шӯъбаҳои марказӣ ва минтақавӣ он бояд фаъолиятҳо муайян карда шаванд, ки дар дурнамо афзалиятҳои рақобатиро барои ба даст овардани ғоидаи зарурӣ таъмин кунанд.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи бонк се алтернатива имконпазир аст: аз нав ташкилдихӣ; сармоягузорӣ (ақибмонӣ) ва рушд ё зиёд шудани шиддатнокии ҳузур дар соҳаҳои алоҳидаи фаъолият.

Мисолҳои азнавсозӣ фаъолиятҳои идоракунии хароҷот, сертификатсия тибқи стандартҳои Ташкилоти Байналмилалӣ Стандартҳо (ISO) мебошанд. Дар доираи сармоягузорӣ, масалан, амалҳо оид ба маҳдуд ва назорати баргардонидани пасандозҳо ба сармоягузoronи хурдро интиҳоб кардан мумкин аст. [6,с.22.]

Дар нақшаҳои маъмулан таснифшуда се намуди стратегияи воридшавӣ ба бозор ҷудо карда шуданд, ки онҳоро метавон ба баёниҳои мушаххаси мушкилоти бахши бонкӣ гузаронд.

Стратегияи ташкили муассисаҳои шахсии шумо таъсиси филиалҳо, филиалҳо ва намояндагҳои худро дарбар мегирад.

Стратегияи ҳамкорӣ ба бонкҳо имконият медиҳад, ки дар рушди бозор дар шакли иштирок, иттиҳоди стратегӣ ё корхонаи муштарак ширкат варзанд.

Стратегияи бадастоварӣ якҷанд шаклро дарбар мегирад: худи ба даст овардан ва якҷанд намудҳои якҷояшавӣ - намудҳои уфуқӣ, амудӣ ва паҳлӯӣ.

Аз мавқеи муносибати систематикӣ рақобат дар зерӣ таъсири омилҳои гуногун ташаккул меёбад: беруна ва дохилӣ.

Дар навбати худ, ташкилот наметавонад ба омилҳои берунӣ таъсири назаррас расонад, бонк бояд мутобик шавад, аммо ташкилоти қарзӣ метавонад бо ҷузъҳои муҳити дохилӣ бо тағир додани шароити ин равандҳо таъсир расонад, ки ба бонки тичоратӣ имкон медиҳад, ки бартариҳои рақобатпазирро ба даст орад ва нигоҳ дорад.

Ташаккули рақобатпазирии бонк бар асоси омилҳои дохилӣ баланд бардоштани рақобатро дар бар мегирад: афзалиятҳои захираҳо, хизматрасониҳои бонкӣ ва қарорҳои идоракунӣ.

Ҳамин тариқ, бонкҳое, ки дар Тоҷикистон хизматрасониҳои худро пешниҳод мекунанд, бояд дар роҳи зиёд намудани шумораи мизочон ва баланд бардоштани даромаднокии худ ва додани қарз бо шартҳои ба шароити бозор мувофиқ буда равона шаванд. Танҳо дар ин сурат, бонкҳо дар мамлакати мо рушди муносибро пайдо хоҳад кард, потенциали он пурра ошкор ва ҳамчун воситаи самарабахши рушди тичорати хурд истифода бурда мешавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» №383 аз 14.12.1996
2. Банковское дело. Учебник. Под. ред. Г.Г.Коробоевой. М.:Юрист, 2002г.
3. Банковское дело. Учебник. Под. ред. А.М.Тавасиева. М.:ЮНИТИ, 2001г.
4. Банковское дело. Учебник. Под.ред. О.И.Лаврушина. Издание четвёртое. М.: «КНОРУС», 2019 г. 765стр.
5. Хонҷонов А. Бонкдорӣ: саволу посухҳо. Душанбе, с. 2009-172саҳ.
6. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе, «Эр-граф», 2008 -444саҳ.

Сафарова Муборак Бобохоновна. Таджикский государственный университет коммерции кандидат экономических наук. E-mail: safarova-muborak@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА РЫНОК ТРУДА

Глобализация и развитие информационно-коммуникационных технологии приводят к революционным изменениям во всех сферах жизнедеятельности общества. Опережающими темпами растет информационная индустрия высокотехнологического производства, а также индустрия услуг, спорта и отдыха. В результате этих изменений экономическая деятельность, связанная с получением и обработкой информации, в настоящее время играет как никогда важную роль в развитии страны. Соответствующие изменения произошли и на рынке труда: по оценкам экспертов, 60-70% [3] новых рабочих мест в развитых странах связаны сегодня с той или иной формой обработки информации. Информационно-коммуникационные технологии стали занимать центральное место в обновлении и реструктуризации всех видов деятельности, которые в совокупности составляют сущность государства.

Цифровое пространство является одним из наиболее популярных объектов исследования в современных условиях. Цифровизация является процессом, который начался сравнительно давно и с большой скоростью распространяется в мировом сообществе. На ускоренные темпы развития данного процесса повлияла и пандемия COVID-19. Пандемия

создала проблему невиданной ранее вовлеченности огромного количества участников коммуникаций в цифровом пространстве [5, с.143].

Современную глобализацию характеризуют цифровые технологии. Технические достижения приводят к изменению способа производства обществом благ, кардинально меняют условия труда и образ жизни людей.

Условием формирования цифровой экономики в стране является не только наличие сильного специализированного сектора, но и проникновение цифровых технологий во все отрасли народного хозяйства. В том числе происходит трансформация природы рынка труда, главным механизмом которого становится информация. Человеческий капитал является интенсивным фактором развития цифровой экономики. Под воздействием стремительно происходящей цифровизации изменяется характер труда. Эта трансформация не является чисто технической, но осуществляется в контексте политических, социальных и правовых изменений и сопровождающих их конфликтов. Искусственный интеллект, большие данные, роботизация и автоматизация, наряду с глобализацией и демографическими изменениями, приводят к цифровой трансформации рынков труда. Происходящие перемены на рынке труда создают как беспрецедентные возможности, так и существенные риски, которые нуждаются в осмыслении и выработке ответной политики, повышающей устойчивость и адаптивность в различных областях: развития навыков, социальной политики и других [2].

Новые технологии и лежащая в их основе цифровизация трансформируют процесс труда, предъявляя рынку труда новые требования, трансформируя его.

Рынок труда в Республике Таджикистан развивается под активным регулирующим воздействием государства. Об этом свидетельствуют следующие факты: разработка и реализация долгосрочной государственной Стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Национальной Стратегии развития образования до 2020 года, и других отраслевых и межотраслевых программ, нацеленных на создание новых и сохранение имеющихся рабочих мест, следование мировым тенденциям в системе образования.

Таблица 1. Структура численности населения и его трудоспособной части в Таджикистане (тыс. чел.)

№	Показатель	2018г	2019г	2020г	2021г	2022г	2023г	2023г. по сравнению с 2018г. в	
								+, -	%
1.	численность постоянного населения, тыс.чел.	9126,6	9313,8	9716,8	9886,8	10078,4	10288,3	1161,7	112,73
2.	в том числе: городское	2396,8	2438,9	2796,2	5016,8	5117,3	2969,6	572,8	123,90
3.	сельское	6729,8	6874,9	6920,6	4870,0	4961,1	7318,7	588,9	108,75
4.	доля городского населения в %	26,26	26,19	28,78	50,74	50,78	28,86	2,6	-
5.	доля сельского населения в %	73,74	73,81	71,22	49,26	49,22	71,14	-2,6	-
6.	в общей численности населения в возрасте: моложе	3129,9	3191,0	3565,1	3600,0	3649,6	3698,2	568,3	118,16

	трудоспособног о								
7.	в трудоспособно м возрасте (15- 75 лет)	5473, 9	5567, 4	5601, 7	5703, 3	5804,7	5918,8	444,9	108,1 3
8.	старше трудоспособног о возраста	522,8	555,4	550,0	583,5	624,1	671,3	148,5	128,4 0
9.	молодежь в возрасте 14-30 лет	2880, 0	2877, 5	2901, 8	2900, 2	2932,7	2971,9	91,9	103,1 9

Источник: Расчёты на основе данных статистического ежегодника Республики Таджикистан. – Душанбе: АСПРТ, 2024. 429с.

Согласно данным таб.1 за исследуемый период в 2023г. численность постоянного населения увеличилась на 17,73% или на 1161,7 тыс. человек по сравнению с 2018г., в общей численности население моложе трудоспособного возраста увеличилось на 18,16% или на 568,3 тыс. человек. Ежегодный прирост населения трудоспособного возраста в среднем составил 8,13% или 444,9 тыс. человек, а население старше трудоспособного возраста ежегодно увеличивалось на более чем 91,9 тыс. чел или 3,19%.

Однако, численность городского населения за анализируемый период имеет двоякую тенденцию, если в 2023 году по сравнению с 2018 году данная категория населения составляет 23,90% или 572,8 тыс.чел, то в 2021г. с аналогичным периодом 2018г. идёт резкий скачок роста городского населения на 109,31% или 2620,0 тыс.чел, а в 2022году ещё больше 113,5% или на 2720,5 тыс.чел. Но, в 2023 г. по сравнению с 2022г. городское населения уменьшилось на -2147,7 тыс.чел. или на 41,97%. В общем доля городского населения за этот период увеличилось на 2, 6%. Также численность сельского населения, если с 2018г. до 2020г. наблюдается рост на 2,83% или на 190,8 тыс.чел., то в 2021 и 2022гг. идёт уменьшение данной категории населения на -1859,8 тыс.чел. (27,63%) и -1768,7 тыс.чел.(26,28%), а в 2023 г. по сравнению с 2021г. этот показатель имеет нарастающую тенденцию на 2448,7 тыс.чел. или на 50, 28 процентов, но в разрезе сравнения 2023г. с 2018г. доля сельского населения уменьшилось на 2,6 процентов.

Согласно статистическим данным трудовые ресурсы в Таджикистане склонны к увеличению и в 2023г. по отношению к 2018г. увеличилась на 10,37 процентов, а уровень безработицы снизилось на 0,3 процента, составляя 1,8 процентов в 2023году. [6, с.81]

В национальной экономике Таджикистана колебания на отечественном рынке труда сегодня происходят под воздействием трендов, обусловленных принятым курсом государства в социально-экономической жизни страны, и изменениями, происходящими в мировой экономике. Влияние последних обусловлено реализацией открытой экономической политики и расширением глобализационных процессов.

В числе главных трендов, оказывающих серьёзное влияние на отечественный рынок труда, можно выделить и признанные Правительством стратегические цели государства, в том числе – продвижение индустриализации и экономических инноваций. В связи с вовлечением Таджикистана в мировые глобализационные процессы, под влиянием развития науки и технологий в мире, на рынке труда также происходят серьезные изменения, связанные с усилением процессов автоматизации, информатизации и цифровизации во многих секторах экономики. [7]

Исходя из этого, на отечественном рынке труда соответственно растёт спрос на высококвалифицированных специалистов, особенно на инженеров, технологов, энергетиков, и, конечно, на специалистов в области информационных технологий. И на

данном этапе, национальный рынок труда не может дать соответствующий ответ этим вызовам.

Внедрение информационных технологий в большинство отраслей экономики предъявляет новые требования к рынку труда. Исходя из этого, все секторы экономики требуют навыки в области информационных технологий и прогрессивной техники, основанных на цифровизации.

Данное обстоятельство создает крайнюю необходимость активного включения в образовательный процесс различных программ в сфере ИКТ в соответствующих областях профессиональной деятельности во всех ведущих ВУЗах республики, а также институтах повышения квалификации.

С учетом особенностей и системных признаков цифровизации, современная экономика Таджикистана характеризуется процессами трансформации и инновационного развития промышленности. Обеспечение эффективного функционирования рынка труда, особенно в условиях перехода экономики Республики Таджикистан на индустриальный тип развития, становится актуальной задачей.

Именно развитие промышленности, объем выпуска товаров которой в денежном выражении за последние 10 лет возрос более чем в 3 раза [4] и развитие ее трудоемких отраслей могут выступить в качестве реального фактора более рационального использования быстрорастущих трудовых ресурсов республики, что согласуется с необходимостью преобразования экономики из аграрно–индустриальной в индустриально–аграрную.

В рамках программных документов Таджикистана индустриализация предполагает создание основ экономики страны на базе проведения реформ в системе образования и подготовки современных кадров для отраслей экономики. Источниками роста экономики, по данному сценарию, должны стать формирование и эффективное использование человеческого капитала страны, использование потенциалов отдельных регионов и новой транзитной инфраструктуры, экономических коридоров (точек, полюсов роста), развитие ориентированного на экспорт и импортозамещающего производства, повышение удельного веса услуг и продуктов с высокой добавленной стоимостью в экспорте, развитие возобновляемых и экологически чистых источников энергии как базиса «зелёной экономики».

Ожидается, что всё это позволит расширить потенциал промышленности страны за счет наращивания её сравнительных преимуществ в науке, образовании и высоких технологиях. [1, с.48] Вопросы рынка труда тесно переплетены и взаимосвязаны с вопросами подготовки рабочих кадров: ее социально-экономическим содержанием, ролью в повышении эффективности работы предприятий в новых экономических условиях, и решением практических вопросов обеспечения производства квалифицированной рабочей силой.

В перспективе экономического роста и увеличения инвестиционной активности, проблемы с недостатком квалифицированной рабочей силы в ведущих отраслях экономики и малого бизнеса могут возрасти, несмотря на наличие незанятой рабочей силы, по причине отсутствия у последней нужной квалификации. Это приводит к неравномерности экономического развития в территориальном разрезе и, как следствие, неравенству возможностей, которое мешает вовлечению людей в производственную занятость.

Несмотря на достигнутые успехи в восстановлении и развитии реального сектора экономики (РСЭ) Таджикистана, ряд проблем сохраняет свою актуальность, в том числе сохраняется недостаток квалифицированных специалистов – как топ-менеджеров, так и руководителей среднего звена- технических профессионалов, – вызванный проблемами образования и продолжающейся миграцией квалифицированных кадров.

Президент Республики Таджикистан в ходе своего ежегодного послания и в январе, и в декабре 2021 года отметил, что в политике государства и правительства Таджикистана важное место занимают регулирование трудовых отношений, развитие трудового рынка и трудоустройство населения. Тем не менее, Глава государства заявил, что в соответствии с

существующими результатами анализов, уровень профессиональности рабочих не отвечает требованиям рынка труда, и поэтому этот вопрос нуждается в коренном переосмыслении. Было отмечено, что в ходе реформы нужно придать серьезное значение еще одному вопросу, а именно существующей в Таджикистане необходимости организации обучения многочисленным новым профессиям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ и картирование спроса на специалистов в пилотных секторах. Проект ПРООН «Молодежь за бизнес инновации», Душанбе, 2022. 107с.
2. Глущенко Г. И. Развитие виртуальной миграции в контексте цифровизации // ДЕМИС. Демографические исследования. 2021. Т. 1. № 2. С. 57–64. DOI: 10.19181/demis.2021.1.2.4
3. Квалифицированных ИТ-специалистов в Таджикистане станет больше. URL: <http://softline.tj/about/news/kvalifitsirovannyih-it-spetsialistov-v-tadzhikistane-stanet-bolshe>
4. Послания Президента Республики Таджикистан в Маджлиси Оли в январе 2021 г.
5. Стасевич, П. В. Цифровое доверие в контексте миграционных процессов / П. В. Стасевич // Правовое регулирование отношений, возникающих в связи с развитием цифровой экономики: сборник статей межвузовского круглого стола с международным участием, Минск, 27 октября 2022 г. – Минск: БГЭУ, 2022. – С. 143–145.
6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: АСПРТ, 2024. 429с.
7. Шамсов И. С. «Совершенствование механизма взаимосвязи рынка труда», 2020 г.

Султонбекова Мохира Рустамбековна

докторант PhD Технологический Университет Таджикистана

E-mail: m4044@bk.ru msultonbekova04@gmail.com,

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ, СДЕРЖИВАЮЩИЕ РАЗВИТИЕ ФРАНЧАЙЗИНГА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Франчайзинг стал современным инструментом взаимосвязи между странами, который активно используется для расширения бизнеса на международных рынках. Эта модель позволяет компаниям быстро масштабироваться, снижая риски и издержки, связанные с запуском коммерческих проектов.

За счет франчайзинга локальные предприниматели получают доступ к проверенным бизнес-методам и поддержке, что способствует экономическому росту и интеграции в глобальную экономику.

Франшиза – это особый способ ведения бизнеса, при котором компания (франчайзер) дает другим предприятиям (франчайзи) право использовать свою торговую марку, бизнес-модель, а также предоставляет поддержку и обучение.

От страны, на рынок которой выходит франшиза, требуется соответствие стандартам и условиям ведения бизнеса. В стране должны действовать законы и правила, касающиеся франчайзинга, регулирующие интеллектуальную собственность, налогообложение и трудовые отношения.

Для поддержки бизнес-операций на уровне высокой эффективности необходима развитая инфраструктура транспортных сетей, энергоснабжения и телекоммуникаций.

Перед выходом на рынок тщательно изучаются покупательские предпочтения, культурные различия, чтобы товары франшизы находили отклик у местного населения. Необходимо также, чтобы местные предприниматели были заинтересованы в инвестициях и управлении франшизами.

Франшизы предпочитают страны с устойчивой экономикой, низкой инфляцией, стабильным курсом валюты, предсказуемой налоговой политикой и доступом к финансированию.

В Таджикистане франчайзинг в последние годы активно развивается. В Таджикистане уже успешно работают такие бренды в сфере общественного питания, как KFC, Baskin-Robbins, Dodo Pizza, кафе Mousse и HotDogger, а также франшизы в одежде и обуви – Grader, Colin's, Skechers, Mavi, U.S. Polo и в парфюмерии – Yves Rocher.

Как известно из мирового опыта, большинство стран мировой экономики активно используют франчайзинг как метод организации и быстрого развития бизнеса.

Анализ использования системы франчайзинга в экономиках разных стран показывает, что при использовании этого вида бизнеса, прежде всего, уровень риска относительно низок. В свою очередь, франчайзер не вкладывает дополнительных финансовых ресурсов в расширение и развитие бизнеса, а имеет возможность рефинансирования только за счет доходов от самой франчайзинговой деятельности. Потому что, как правило, во франчайзинговом бизнесе франчайзи приобретает и использует бизнес-план, который был проверен и разработан с учетом опыта и поддержки его деловых партнеров.

Поэтому большинство стран стремятся проводить политику, стимулирующую рост и создание рабочих мест. Современная система коммуникаций предоставила странам возможность использовать свои инновации и внедрять их в деятельность бизнес-структур. Это также способствует развитию инноваций на развивающемся рынке.

Условия функционирования национального рынка определяются экономическими, политическими, технологическими и социально-культурными факторами, которые являются важными показателями развития франчайзинговых отношений в конкретной стране.

Также в разделе 5.4. Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года улучшение делового и инвестиционного климата рассматривается как ключевая задача для долгосрочного устойчивого развития страны. В этих целях совершенствуются и пересматриваются нормативно-правовые документы, регулирующие предпринимательскую деятельность, а также реформируется налоговая система с целью снижения налоговой нагрузки, сокращения количества процедур регистрации и ликвидации субъектов предпринимательства, что будет способствовать решению основных проблем развития и рост деловой среды.[1, стр 91-92]

В этих целях Президент Республики Таджикистан, Основатель мира и национального единства, Лидер нации Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли также отметил, что «Улучшение инвестиционного и предпринимательского климата, привлечение прямых инвестиций Обеспечение устойчивого развития национальной экономики является одним из приоритетных направлений политики страны». «Это наша экономика». Поэтому правительство страны постоянно создает благоприятные условия для эффективной деятельности предпринимательства и развития частного сектора и принимает ряд мер в этом направлении, таких как:[2]

Создана законодательная база и приняты нормативно-правовые акты, такие как законодательство о разрешительной системе, законодательство о проверке деятельности хозяйствующих субъектов, законодательство о моратории;

Для ведения предпринимательской и инвестиционной деятельности предоставлено более 110 налоговых и таможенных льгот и стимулов;

Для улучшения делового климата в Республике Таджикистан реализована Государственная программа поддержки предпринимательства на 2012-2020 годы, которая оказала положительное влияние на развитие отрасли. В настоящее время разработана Программа государственной поддержки и развития частного сектора в Республике Таджикистан на 2023-2027 годы от 1 марта 2023 года № 50, которая требует ускоренного развития частного сектора для достижения целей Программы. Национальная стратегия

развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и будет способствовать улучшению делового климата;

В 2018 году производство товаров народного потребления и реализация изделий ручной работы и материалов были освобождены от всех видов налогов;

Система налогообложения постоянно совершенствуется, принят Налоговый кодекс в новой редакции, перечень налогов сокращен с 10 до 7 наименований, снижены налоговые ставки, что создаст благоприятные условия для дальнейшего развития предпринимательства. ;

Государственное учреждение «Развитие и развитие предпринимательства Таджикистана» создано при Государственном комитете по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 декабря 2018 года № 624. который занимается методической, информационной, консультационной и обучающей поддержкой предпринимателей.

Внедрены системы «единого окна» при оформлении экспортно-импортных и транзитных операций, предоставлении технических условий на подключение к электрическим сетям, регистрации прав на недвижимое имущество, что способствует упрощению и облегчению осуществления внешнеэкономической деятельности, ее введению в действие. в соответствии с мировыми стандартами и т.д.

Государственные структуры Республики Таджикистан постоянно принимают меры по снижению нагрузки на предпринимателей. Например, постоянное объявление моратория на внеплановые проверки или полное освобождение предпринимателей от любых проверок на определенный период, снижение налоговых ставок, открытие налоговых деклараций в электронном виде путем входа в кабинет лица, еще больше повысило эффективность работы соответствующих государственных органов. для хозяйствующих субъектов.

Таким образом, в Республике Таджикистан, как и в других развивающихся странах, особое внимание и поддержка уделяется развитию частного сектора, который считается основой экономического роста и предпринимательской активности. В целом, несмотря на все меры государственной поддержки, трудности в создании бизнеса по-прежнему остаются препятствиями, относительно высокие налоговые ставки и процентные ставки по банковским кредитам, различные формы отчетности и другие сохраняющиеся проблемы продолжают препятствовать функционированию и росту деловой активности.

В целом частный бизнес играет ключевую роль в экономическом развитии. Нормативные правовые акты, такие как Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан», Закон Республики Таджикистан «О проверках деятельности хозяйствующих субъектов», Закон Республики Таджикистан «О контроле за деятельностью Республики Таджикистан «Об инвестициях», Закон Республики Таджикистан «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей», Закон Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности», Закон Республики Таджикистан Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» дал большой импульс развитию предпринимательской деятельности и привлечению крупных инвестиций.

В то же время в 2007 году был создан Консультативный совет при Президенте Республики Таджикистан по улучшению инвестиционного климата, что создало благоприятную среду для усиления процесса улучшения инвестиционного климата и развития бизнеса.

Именно внедрение конкретных мер, таких как принятие нормативно-правовых актов, создало благоприятную основу для поддержки предпринимательства и инвестиционного климата, существенно увеличив долю этой важной отрасли экономики в формировании валового внутреннего продукта, достигнув 61,7% в 2023 году. Для сравнения, если в 2013 году доход частного предпринимательского сектора от реализации продукции составил 22

млрд 023,9 млн сомони, или 54,3%, то в 2023 году этот показатель достигнет 80 млрд 674,9 млн сомони.

Сегодня в целях развития предпринимательства и инвестиций в большинстве городов и районов республики созданы Консультативные советы по улучшению инвестиционной и предпринимательской среды, на которых регулярно обсуждаются вопросы в этих отраслях. Как мы отметили выше, доля частного сектора в валовом внутреннем продукте страны составляет более 61,7%.

Изменения в экономических отношениях, прежде всего в сфере предпринимательской деятельности, сыграли важную роль в экономическом развитии страны. В настоящее время можно с уверенностью сказать, что предпринимательство в республике развивается шаг за шагом.

В этой связи, согласно статистическим данным через «Единое окно», к апрелю 2024 года по всей стране зарегистрировано более 352,4 тыс. субъектов хозяйствования, что на 2,8% больше, чем за аналогичный период прошлого года. Также за этот период было зарегистрировано 409 филиалов представительств иностранных юридических лиц, что на 1,7% больше, чем за аналогичный период прошлого года.

Несмотря на такие успехи, на сегодняшний день в законодательстве Республики Таджикистан не дано комплексного определения понятия и сущности франчайзингового бизнеса. Также не приняты Закон «О франчайзинге» и другие нормативно-правовые акты, регулирующие франчайзинговую деятельность, что напрямую повлияет на формирование доли частного сектора в валовом внутреннем продукте.

Таким образом, основными законами и нормативными актами, регулирующими франчайзинговые отношения, являются следующие:

- Гражданский кодекс Республики Таджикистан;
- Закон «О товарных знаках»;
- Закон «О патентах»;
- «Закон о предпринимательстве»;
- «Закон об авторском праве и соавторстве»

Отсутствие единой нормативно-правовой базы затрудняет и замедляет развитие франчайзинга в Республике Таджикистан.

В каждой стране предпринимаются усилия по освобождению предпринимательского пространства путем устранения факторов, препятствующих развитию предпринимательства, одним из которых является слабо развитая инфраструктура.

Выделение средств на научные исследования и разработки рассматривается как средство поддержки инновационной политики страны. Она направлена на соответствие возможностей научно-исследовательской базы потребностям отраслей, одновременно стимулируя развитие малого и среднего бизнеса для диверсификации экономики и повышения необходимых навыков. Таким образом, для распространения инноваций необходимы социально-технические основы, составляющие основу инфраструктуры отраслей экономики.

В современной ситуации развития франчайзинга в Таджикистане, следует признать наличие ряда экономических, организационно-правовых и социально- психологических факторов, которые сдерживают развитие франчайзинга в Таджикистане. Одним из основополагающих направлений реализации данных проблем становится комплексный анализ состояния развития франчайзинга в Таджикистане, что подтверждается полученными в ходе исследования результатами.

Таким образом, основные проблемы, сдерживающие развитие франчайзинга в нашей стране, можно классифицировать по природе их возникновения:

■ Экономические проблемы.

Франчайзинг – это экономический инструмент. Для его внедрения необходимы соответствующие экономические предпосылки, которые в Таджикистане не сформированы либо вообще, либо частично.

К данным проблемам можно отнести нестабильность развития экономики Таджикистан. Зачастую у большинства предпринимателей просто отсутствуют потенциальные франчайзи и нет необходимого стартового капитала, для вхождения во франчайзинговую систему. Не маловажную роль играют трудности, связанные с получением кредитов для создания стартового капитала.

■ Организационно-правовые проблемы

В первую очередь проблемы франчайзинга следует искать в сфере экономики Таджикистан, где сдерживание развития франчайзинга, происходит, прежде всего, в правовой сфере. Эти проблемы, связаны, с практически полным отсутствием правового обеспечения франчайзинга в Таджикистане.

■ Социально-психологические проблемы

К данным проблемам можно отнести отсутствие отечественного опыта и боязнь провала у субъектов, франчайзинговой системы - франчайзера и франчайзи. Наряду с этим можно выделить отсутствие должного уважения к интеллектуальной собственности, а так же боязнь франчайзи потерять самостоятельность и собственное «лицо» предпринимателя.

Особое место среди проблем франчайзинга занимает образование как механизм разрешения социально-психологических проблем. Эта проблема вызвана слабой подготовкой представителей малого бизнеса в сфере франчайзинга. Важно сказать, что данная проблема уже изучается и государство открывает программы по информированию и ознакомлению потенциальных франчайзи с данной бизнес-моделью.

Рассмотренные проблемы, замедляющие развитие франчайзинга в Таджикистане, необходимо рассматривать комплексно, учитывая их взаимозависимость и общность причин возникновения, при этом опираясь на опыт развития франчайзинга в США.

Процессу развития франчайзинга препятствуют следующие факторы:

- неадекватная законодательная основа,
- недостаток внутреннего капитала,
- ограниченный доступ к кредитам,
- относительно большой риск страны
- и другие препятствия.

Факторы, затрудняющие развитие франчайзинга в Таджикистане можно увидеть в рисунке

1

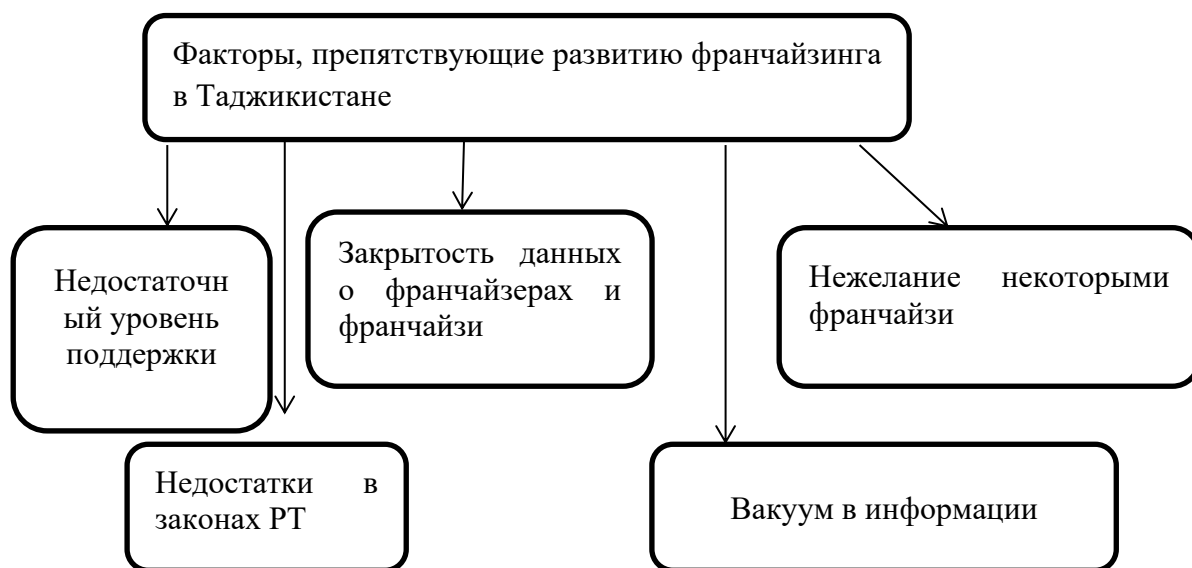

Рисунок 1.-Факторы, затрудняющие развитие франчайзинга в Таджикистане

Несмотря на довольно длительный период фрагментарного использования на национальном рынке, франчайзинг по-прежнему остается для большинства отечественных

компаний явлением относительно новым, использование которого, помимо административного аспекта, затрудняется рядом факторов.

Недостаточный уровень поддержки субъектов франчайзинга со стороны финансовых организаций является фактором, затрудняющим развитие франчайзинга в Таджикистане. Так, на сегодняшний день ни одним коммерческим банком не предложено комплексной системы обслуживания субъектов франчайзинга. По свидетельству руководителей крупнейших франчайзинговых сетей в нашей стране, основной проблемой развития их компании по механизму коммерческой концессии является невозможность получения в банке кредитных ресурсов, а также незаинтересованность самих коммерческих банков в разработке и применении схем кредитования субъектов франчайзинга.

Необходимо отметить, что наш коммерческие банки до сих пор не только не разработали вышеуказанные оригинальные схемы кредитования франчайзеров и франчайзи, но и оставили без внимания остальной спектр услуг, предоставляемых коммерческими банками субъектам франчайзинга за рубежом: консалтинг информационного характера, заключающийся в предоставлении потенциальным и действующим франчайзи детальной информации о рынке коммерческой концессии; проведение комплексного анализа финансовых и юридических аспектов проектов франчайзеров и франчайзи по экспансии их компаний (как трансграничной, так и внутристрановой); консалтинг и координацию деятельности франчайзи в области разработки и предоставления бизнес-плана компании как для банка, так и для компании-франчайзера; оказание посреднических услуг в области установления контактов между франчайзером и потенциальными франчайзи; консалтинг юридического характера в области законодательства в сфере коммерческой концессии, параметров франчайзингового договора, договора франчайзи с поставщиками оборотных средств и иных оформляемых документально правоотношений; проведение тренинговых и образовательных программ в области коммерческой концессии; постановку, контроль и оптимизацию системы регулярного менеджмента во франчайзинговых компаниях.

Еще одним значительным фактором, затрудняющим развитие франчайзинга, является наличие информационного вакуума в области таких аспектов коммерческой концессии, как стратегическое развитие компаний с использованием механизма франчайзинга, юридические и микроэкономические тонкости перехода всей компании или отдельных направлений бизнеса на "франчайзинговые рельсы", минимизация влияния законодательных "погрешностей", касающихся льготного предпринимательства. Решить данную проблему, по нашему мнению, способны общественные организации, действующие в области франчайзинга и поддерживающие отношения с отечественными и зарубежными макроэкономическими субъектами, регулирующими рынок коммерческой концессии.

Другой составляющей проблемы информационного вакуума в нашей стране является закрытость данных о компаниях - франчайзерах и франчайзи.

Это связано с национальной спецификой ведения бизнеса, отличающейся непрозрачностью и замкнутостью. Франчайзингу как раз необходима открытость отношений франчайзи и франчайзера, партнерский способ построения отношений, основанный на доверии. Именно поэтому основное значение в законодательной базе по франчайзингу таких стран, как США, Франция, Австралия, Бельгия, Бразилия, Индонезия, Испания, Канада и др., уделено необходимости предоставления в предконтрактный период субъектами франчайзинга всеобъемлющей информации о своем бизнесе. За нарушение данного положения предусмотрены жесткие санкции, вплоть до уголовной ответственности.

Таким образом, повышение эффективности и развитие франчайзинга в Таджикистане требует внесения изменений в законодательство для достижения следующих целей: создание условий для реальной конкуренции франчайзинговых систем с традиционно сложившимися механизмами реализации товаров; обеспечения удобства применения

законодательных актов для участников франчайзинговой системы; создания прозрачности франчайзинговой системы и ее элементов для контролирующих органов.

Список литературы.

[1] Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе -2016г.

[2] Послание Президента Республики Таджикистан Его Превосходительства Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». - Душанбе, 23.12.2022. [<http://www.president.tj/node/29823>]

[3] Экономическая теория:учебник/под общ.ред. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой-М.: ИНФРА-М,2003.-714с

[4] Robert C. Feenstra, Gary G. Hamilton Emergent Economies, Divergent Paths;-Cambridge University press, 2006.-159с

Тоирова Мунира Абдурахимовна – муаллими калони кафедраи «Технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот»-и Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. Тел:+992 933308690. E-mail: Munirka.t@mail.ru

ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ ОМУЌЗГОРОН ДАР ДАВРАИ РАҚАМИКУНОНИИ ТАҲСИЛОТ

Дар мақола такмили ихтисоси омӯзгор раванди муттасили такмили ихтисос, ки барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти омӯзгорӣ, мутобик шудан ба шароити тағйирёбандаи таълим ва қонё гардонидани талаботи ҷомеаи муосир нигаронида шудааст. Дар ин мақола мо масъалаҳои мубрами такмили ихтисоси омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ, тамоюл ва дурнамои муосирро баррасӣ намудем.

Калимаҳои калиди: такмили ихтисоси омӯзгор, худомӯзӣ, фардикунонии таълим, малакаҳо, зехни эмотсионалӣ, рақамикунонии таҳсилот.

ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье повышение квалификации педагога рассматривается непрерывный процесс повышения квалификации, направленный на повышение эффективности педагогической деятельности, адаптацию к изменяющимся условиям обучения и удовлетворение потребностей современного общества. В данной статье мы рассмотрели актуальные вопросы повышения квалификации педагогов образовательных учреждений, современные тенденции и перспективы.

Ключевые слова: повышение квалификации учителей, самообучение, персонализация обучения, навыки, эмоциональный интеллект, оцифровка образования.

TEACHER TRAINING IN THE ERA OF DIGITALIZATION OF EDUCATION

The article considers the continuous process of professional development aimed at improving the effectiveness of teaching activities, adapting to changing learning conditions and meeting the needs of modern society. In this article, we have considered topical issues of professional development of teachers of educational institutions, current trends and prospects.

Keywords: teacher training, self-study, personalization of learning, skills, emotional intelligence, digitization of education.

Рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва равишҳои нав ба таълим, омӯзгорон бо мушкилоти нав рӯ ба рӯ мешаванд. Барои бомуваффақият амалӣ намудани вазифаҳои

таълимӣ мунтазам такмил додани дониш, малака ва маҳорат зарур аст. Баланд бардоштани ихтисоси омӯзгорон на танҳо матлуб, балки шарт зарурии таъмини сифати таълиму тарбия мегардад. [5.с19]

Самтҳои асосии тақмили ихтисоси омӯзгорон

- **Омӯзиши тақмили ихтисос:** Иштироки мунтазам дар курсҳо, семинарҳо, вебинарҳо, конференсҳо, ки ин имкон медиҳанд технологияҳои нави педагогӣ, усулҳои таълим ва тарбияро аз худ кунанд.

- **Худомӯзӣ:** Омӯзиши фаъолонаи адабиёти педагогӣ, мақолаҳои илмӣ, иштирок дар ҷамъиятҳои касбомӯзӣ, мубодилаи таҷриба бо ҳамкасбон бо усули Online.

- **Мураббӣ:** Бо омӯзгорони ботаҷриба кор кардан, то дастгирии инфиродӣ ва суръат бахшидан ба рушди касбӣ.

- **Фаъолиятҳои лоиҳа:** Иштирок дар лоиҳаҳои гуногун, ки ба ҳалли мушкилоти ҷорӣ нигаронида шудаанд, ба рушди нерӯи эҷодӣ ва равишҳои навоварона мусоидат мекунанд.

- **Мастер-классҳо ва тренингиҳо:** Дарсҳои ба таҷриба нигаронидашуда, ки ба имкон медиҳанд малакаҳои навро амалӣ кунанд ва аз ҳамкорон фикру мулоҳиза гиранд.

Тамоюлҳои муосири тақмили ихтисоси омӯзгорон

- **Рақамикунонии таҳсилот:** Азхудкунии омӯзгорон воситаҳои рақамӣ ва технологияҳо барои ташкили дарсҳои интерактивӣ, ташкили омӯзиши Online ва истифодаи захираҳои рақамӣ ба намуди фосилавӣ.

- **Фардикунонии омӯзиш:** Таҳияи траекторияи инфиродии таълимӣ барои ҳар як донишҷӯ бо назардошти хусусиятҳо ва ниёзҳои ӯ.

- **Муносибати байнифанӣ:** Интеграцияи донишҳо аз соҳаҳои гуногуни илм ва амалия барои эҷоди тасвири ягонаи ҷаҳон.

- **Рушди касбият:** Ташаккул додани чунин салоҳиятҳо ба монанди малакаҳои муошират, эҷодкорӣ, тафаккури интиқодӣ, зеҳни эмотсионалӣ, ки барои кори муваффақ дар муҳити муосири таълимӣ заруранд.

Дурнамои тақмили ихтисоси омӯзгорон.

- **Таъсиси системаи зудтағйирёбандаи таҳсилоти касбӣ:** таҳияи нақшаҳои инфиродии рушди омӯзгорон бо назардошти талабот ва манфиатҳои онҳо.

- **Дастраси васеъ ба захираҳои таълимии босифат:** Таъмини омӯзгорон бо маводҳои муосири таълимӣ, воситаҳои таълимӣ ва восита ва таҷҳизотҳои рақамӣ.

- **Баланд бардоштани мақоми касбии омӯзгор:** фароҳам овардани шароит барои рушди касбӣ ва худшиносии омӯзгорон, баланд бардоштани музди меҳнат ва нуфузи иҷтимоии онҳо.

- **Рушди касбии омӯзгорон:** Ташкили шароит барои табодули таҷриба, ҳамкорӣ ва ҳалли муштаракӣ мушкилоти касбӣ.

Тақмили ихтисоси омӯзгорон сармоягузорӣ ба ояндаи маориф аст. Тамоюл ва дурнамои муосир зарурати навсозӣ ва тақмили доимии фаъолияти омӯзгориро нишон медиҳад. Ин ягона роҳи таъмини сифати баланди таҳсил ва омода кардани насли нав ба ҳаёт дар ҷаҳони зудтағйирёбанда мебошад. [2. с17]

Адабиёт

1. Турсунова, А.В. Психолого-педагогическое сопровождение молодого учителя в адаптационный период профессиональной деятельности. 2013. - №6. - С.18-24.
2. Долгова В.И., Ткаченко В.А. Управление инновационными процессами в образовании: сущность, закономерности и тенденции // Наука и бизнес: пути развития. - 2012. - №7. - С.17-22. [2. с17]
3. Андреева Е.В. Н.В. Новокшенова. Программа поддержки начинающего учителя, - 2010. - № 2. - С. 82-96.
4. Котова, С.А. Адаптация в должности и освоение профессии учителя - 2010. - № 8. - С. 121-127.
5. Редлих, С.М. Адаптация молодого педагога. Проф. образование. Столица. - 2012. - № 1. - С. 19-21. [5. с19]

Толибова Сарвиноз Нуруллоевна – муаллими калони кафедраи «ТИ ва ХМ»-и
Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. Тел: (+992) 555-59-10-
89. E-mail:sarvinov.tolibova@yandex.ru

ТАҒЙИРЁБИИ ТАЛАБОТ БА КАСБ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ

Шарҳи мухтасар: Дар ин мақола нақши технологияҳои рақамӣ дар ҷаҳони муосир ва таъсири онҳо ба интихоби касб баррасӣ карда мешавад. Масъалаҳои иттилоотикунории ҷомеа ва мутобиксозии он ба технологияҳои рақамӣ ҳамчун пайванди калидии пешрафти ҷамъиятӣ омӯхта шуданд. Динамикаи рушди бозори муосирӣ меҳнат, ки ба технологияҳои рақамӣ дучор мешавад, таҳлил карда шуд ва инчунин ҳамаи тағйиротҳо ва тағйиротҳое, ки дар натиҷаи он ба амал меоянд, баррасӣ карда шуданд.

Калимаҳои калидӣ: технологияҳои рақамӣ, бозори меҳнат, иттилоотӣ, пешрафти ҷамъиятӣ.

Технологияҳои рақамӣ маҷмӯи усулҳо ва вариантҳои мебошанд, ки барои нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилоот таҳия ва истифода мешаванд. Ба ибораи дигар, технологияҳои рақамӣ дониш ва малакаи инсон мебошанд, ки барои истифодаи татбиқшаванда мувофиқанд ва инчунин дар шакли форматшуда пешниҳод карда мешаванд. Танҳо бист сол пеш инсоният дар бораи технологияҳои рақамӣ тасаввуроте надошт, аммо имрӯз тасаввур кардани ҷомеа ва ҷаҳон бе онҳо комилан ғайриимкон аст. Технологияи рақамӣ дар муддати кӯтоҳ ба ҳаёти мо ворид шуд ва қисми муҳими он гардид. Онҳо комилан тамоми соҳаҳои ҳаётро фаро гирифта, нақши хеле муҳимро иҷро карданд [1, с.52].

Технологияҳои рақамӣ тамоми таҷрибаи ҷамъшудаи инсониятро дар шакли расмӣ, ки барои истифодаи амалӣ мувофиқ аст, муаррифӣ мекунад. Дар он донишҳои илмӣ ва таҷрибаи материалистӣ барои татбиқи равандҳои ҷамъиятӣ мутамарказ карда шудаанд, дар ҳоле ки хароҷоти меҳнат, вақт, энергия, воситаҳои моддӣ сарфа карда мешаванд.

Аҳамияти муҳити иттилоотӣ технологияи рӯз аз рӯз меафзояд, ки бо баъзе хосиятҳои он шарҳ додан мумкин аст:

1. Маълумот ҳамчун захираи асосӣ ва ашёи хом амал мекунад, коркарди он имкон медиҳад, ки тамоми намудҳои дигари ашёи хом сарфа ва кам карда шаванд. Дар аини замон, иттилоот манбаи номаҳдуд ва беохир аст.

2. Дар ҷаҳони муосир технологияҳои рақамӣ ва сатҳи мутахассисон бо онҳо нишондиҳандаи асосии рақобатпазирии корхонаҳо, ширкатҳо ва давлатҳо мебошанд.

3. Манипулятсия ва татбиқ дар соҳаи илмӣ-интеллектуалӣ имкон медиҳад, ки технологияҳо ба корхонаҳои алоҳида ва ҳам ба тамоми иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъсир расонанд.

4. Дастрасии умумии ин восита, инчунин универсалии он ҳамгирой ва кӯмаки мутақобиларо дар ҳама соҳаҳои фаъолияти инсон дастгирӣ мекунад, ки ҳамзамон такмил ва рушдро ҳавасманд мекунад.

Маълумот як пайванди калидӣ дар рушди давлати муосир мебошад, ки истифодаи дуруст ва самараноки он ҷараён ва динамикаи пешрафтро дар соҳаҳои илмӣ, технологӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ муайян мекунад. Корҳои умумии ҳамаи бахшҳои дар боло зикршуда дар калиди иттилоотӣ як намуди алоҳидаи ҳамкориҳои ҷамъиятиро дар назар доранд. Сухан дар бораи шахсони алоҳида ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ширкатҳо ё тамоми бахш меравад. Тамоми пешрафти иҷтимоӣ аз он вобаста аст, ки раванди чунин ҳамкорӣ то чӣ андоза ҷамоҳанг ва фаъол аст.

Раванди минбаъдаи мутобикшавӣ ба ҳаҷм ва намуди иттилоот (таваҷҷути информатика ва технологияҳои рақамӣ), ки манбаи асосии рушди иҷтимоӣ мебошад, бо мақсади баланд бардоштани хусусиятҳои зеҳнии ҷомеа, инчунин фонди илмӣ ва инноватсионии он иттилоотӣ номида мешавад.

Таваҷҷӯҳ ба технологияҳои рақамӣ ин фаҳмиш, сифат, моҳият ва нақши онҳоро дар ҳаракати ҷомеа, илм, технология, иқтисод муайян мекунад. Аҳамияти ин бахш аз қобилияти мутахассис барои идора кардани он дар фаъолияти касбии худ, ки онро дар вақти мувофиқ ҳамчун як қисми системаи иттилоотии ҷаҳонӣ амалӣ мекунад, муайян карда мешавад. Бояд қайд кард, ки худӣ зарурат ва таваҷҷӯҳ ба кор бо технологияҳои рақамӣ ҳам барои шахс ва ҳам дар маҷмӯъ ҷомеа муҳим аст [2, с.34].

Таъсири технологияҳои рақамӣ ба бозори меҳнат

Бозори меҳнат системаи динамикӣ, маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар соҳаи шароити кироӣ, истифода ва мубодилаи қувваи корӣ ба воситаҳои ҳаёт мебошад, ки механизми худтаъминкунӣ, механизми талабот ва пешниҳодро дар бар мегирад ва дар асоси маълумот дар бораи тағйиребии нархи меҳнат (музди меҳнат) амал мекунад. Бозори меҳнат механизмest, ки барои ҷустуҷӯ, пайгирии талабот ва пешниҳод дар бозор ҷойҳои корӣ ва қувваи корӣ масъул аст. Он инчунин назорат ва танзими динамикаи тағирот дар муҳити касбӣ ва корӣ, таъмини бахши иқтисодӣ аз ҷониби мутахассисон ва фаъолона ба кор даровардани аҳоли бо таҳлил ва назорати саривақтӣ мебошад.

Таъсири технологияҳои рақамӣ ба фаъолияти инсон чунон бузург аст, ки пайдо кардани бахше, ки ба ин таъсир тоб наовардааст, амалан ғайриимкон аст. Аён аст, ки ин ба соҳаи муҳим, ба монанди интиҳоби касбӣ ва бозори меҳнат низ дахл дорад.

Бо таъсири технологияи рақамӣ ҷомеа ба наwgониҳо, талабот ва шароити нави корӣ пешниҳод карда мешавад. Технологияҳои рақамӣ соҳае, ки доимо рушд ва такмил меёбад, доираи таъсири худро тақвият ва васеъ мекунад. Аз ин рӯ, бозори меҳнат низ босуръат меафзояд: шаклҳои инноватсионии шуғл пайдо мешаванд ва фаъолона тағйир меёбанд, дар методологияи кор дигаргуниҳои сифатӣ ба амал меоянд.

Дар маҷмӯъ ҳулоса бароварда шуд, ки таъсири технологияҳои рақамӣ ба бозори касбҳо ва талабот ба онҳо мусбат аст, аммо баъзе мушкilot вучуд доранд. Ҳар сол технология торафт бештар "интеллектуалӣ" мешавад ва миқдори зиёди кореро, ки чанд нафар қаблан анҷом дода буданд, ба ўҳда мегирад, ки боиси кам шудани ҷойҳои корӣ мегардад. Зарурати баъзе касбҳо комилан аз байн меравад, дигарон тағйирот ва такмилро талаб мекунад, дар бозори меҳнат касбҳои нав пайдо мешаванд [3, с.86].

Адабиёт

1. Абдулов А.Н. Контуры информационного общества. М., 2005. 162с.
2. Адамчук В.В. Экономика труда. М.: ИНФРА-М, 2009. 415 с.
3. Басаев З.В. Цифровизация экономики: Россия в контексте глобальной трансформации // Мир новой экономики. 2018. № 4. С. 32-38.
4. Граматчиков А., Гурова Т. Золотой век «цифры» наступает // Эксперт. 2017. № 30-33. С. 10-15.
5. Завельский М.Г. Экономика и социология труда. М.: Норма, 2011. 281 с.
6. Ковальчук М.В. Конвергенция наук и технологий – прорыв в будущее // Российские нанотехнологии. 2011. Т. 6. № 1-2.
7. Магомадов В.С. Исследование роли новейших информационных технологий в экономике совместного использования // ФГУ SCIENCE. 2019. С. 130-134.

Тураева Муқаддам Турабойевна – н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел: (+992)777-11-6000, Email: muki-88@mail.ru

Одинаев Мехрубон Абдурахмонович - н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи омили Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: (+992) 918-17-17-87, Email: mehrubon.01@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКӢ ВА САҲМИ ОНҶО ДАР ТАЪМИНИ САМАРАНОКИИ ЭНЕРГЕТИКӢ

Дар дурнамои наздик барои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз вазифаҳои асосӣ ин ба даст овардани истиқлолияти энергетикӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҳадаф қомилан иҷрошаванда буда, барои дар солҳои наздик ба он расидан захира, шароит ва имконоти фаровоне вучуд дорад. Бинобар ин, дар мақола ҳолати муносири бахши энергетика мавриди таҳқиқи омории қарор гирифтааст. Инчунин мувофиқи маълумотҳои омории расмӣ нишондиҳандаҳои техникаро иқтисодии қори истгоҳҳои барқӣ таҳлил карда шуда, сабабҳои баланд бардоштани қорҳои самаранокии энергетикӣ дар шароити маҳаллӣ муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: омор, неруи барқ, истгоҳҳои барқӣ, самаранокии энергетикӣ.

В ближайшем будущем одной из главных задач для Республики Таджикистан является достижение энергетической независимости. Эта цель вполне достижима, и существует множество ресурсов, условий и возможностей для ее достижения в ближайшие годы. Поэтому в статье современное состояние энергетической отрасли подлежит статистическому исследованию. Также по данным официальной статистики были проанализированы технико-экономические показатели электростанций и определены причины повышения энергоэффективности в местных условиях.

Ключевые слова: статистика, электроэнергетика, электростанции, энергоэффективность.

In the near future, one of the main tasks for the Republic of Tajikistan is to achieve energy independence. This goal is quite achievable, and there are many resources, conditions and opportunities to achieve it in the coming years. Therefore, in the article, the current state of the energy industry is subject to statistical research. Also, according to official statistics, the technical and economic indicators of power plants were analyzed and the reasons for increasing energy efficiency in local conditions were identified.

Keywords: statistics, electric power, power stations, energy efficiency.

Маврид ба зикр аст, ки таҳкурсии асосии иқтисодии қори як давлатро рушди соҳаи энергетика ташкил медиҳад. Имрӯз дар ҷаҳон талабот ба истифодаи неруи барқ рӯз аз рӯз меафзояд ва талабот ба он махсусан дар кишварҳои ҳамсоя ба монанди Афғонистон, Чин, Покистон, Эрон ва дигар давлатҳо дар ҳоли афзоиш қарор дорад.

Барои муфассалтар омӯхтани ҳолати муносири бахши энергетика ҳамчун омили рушдиҳандаи иқтисодиёт иқтисодии истгоҳҳои барқӣ ва истеҳсоли неруи барқро таҳлил менамоем, зеро рушди иқтисодиёт ва қонеъгардонии талаботи афзояндаи он ба истеҳсоли неруи барқ робитаи мустақим дорад.

Чадвали 1- Иқтидори истгоҳҳои барқӣ ва истеҳсоли неруи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2021

Солҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Тағйирёбӣ 2022 нисбат ба 2016 (%)
Истгоҳҳои барқӣ, ҳамагӣ: иқтидор, ҳаз. кВт	6577	5718	6197	6475	6356	6476	6506	-1,08
-истеҳсоли неруи барқ, млн. кВт-с.	17232	18144	19742	20676	19771	20625	21400	24,2
аз ҷумла: истгоҳҳои барқии обӣ:								
-иқтидор, ҳаз. кВт	5858	5000	5479	5757	5758	5758	5788	-1,19
-истеҳсоли неруи барқ, млн. кВт-соат	16632	17163	18394	19169	18114	18967	19924	19,8

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - с. 260.

Аз натиҷаи ҳисоби нишондиҳандаҳои дар чадвал дарҷ гардида бармеояд, ки захираҳои гидроэнергетикӣ яке аз чузъҳои асосии таъминкунандаи энергетикаи кишвар ба ҳисоб мераванд, лекин ҳаҷми иқтидори истгоҳҳои барқӣ соли 2022 нисбат ба соли 2016 ҳамагӣ 1,08% кам шудааст, ҳаҷми истеҳсоли неруи барқ бошад 24,2% зиёд гардидааст. Иқтидори истгоҳҳои барқии обӣ 1,19% кам гардидааст, аммо истеҳсоли неруи барқ дар онҳо 19,8% афзуда аз зиёд гардидани талабот ба неруи барқ далолат мекунад.

Бинобар ин масъалаи самаранок истифодабарӣ ва истеъмоли энергия дар мадди аввал меистад.

Бо овардани маълумоти омори расмӣ ин масъаларо ба риштаи таҳқиқ мекашем. Аз рӯи нишондиҳандаҳои техникую иқтисодияшон ба истгоҳҳои барқии гармӣ ва истгоҳҳои барқии обӣ гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Инчунин масъалаи истеҳсоли як киловатт соат неруи барқ (грамм) ва истеҳсоли як гига-калория, қувваи гармӣ, (кг) бояд таҳқиқ гардад. Бинобар ин маълумоти омори расмиро оварда таҳлили омори мегузаронем. Аз рӯи маълумоти омори расмӣ нишондиҳандаҳои техникую иқтисодии кори истгоҳҳои барқӣ чунин аст:

Чадвали 2 - Нишондиҳандаҳои техникую иқтисодии кори истгоҳҳои барқӣ дар солҳои 2012-2021

Номгӯи нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Соли 2022 нисбат ба соли 2016
Микдори соатҳои истифодаи иқтидори миёнаи солони муқарраршудаи истгоҳҳои барқии истифодаи умум, соат	4420	5199	5951	6223	6134	6304	5999	35,7
аз ҷумла:								
истгоҳҳои барқии гармӣ	1004	1640	2254	2521	2770	2772	2467	145,7
Ҳиссаи истгоҳҳои барқии гармӣ (%)	22,7	31,5	37,9	40,5	45,2	44	41	1,8 мар.

истгоҳҳои барқи обӣ	3416	3559	3697	3702	3364	3532	353 2	1,4
Ҳиссаи истгоҳҳои барқи обӣ (%)	77,3	68,5	62,1	59,5	54,8	56	59	-23,7
хароҷоти нисбии сӯзишвории шартӣ дар истгоҳҳои барқии истифодаи умум:								
ба истеҳсоли як киловатт, соат нури барқ, грамм	778	799	760	757	717	713	688	-11,6
ба истеҳсоли як гигакалория, қувваи гармӣ, кг	394	410	391	380	183	181	180	-54,3

Сарчашма: ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, - 2023. - с. 261.

Аз натиҷаи ҳисоби чадвал бармеояд, ки нишондиҳандаҳои техникийи иқтисодии кори истгоҳҳои барқӣ дар ин муддат қисман тағйир ёфтаанд. Дар соли 2022 нисбат ба соли 2016 соатҳои истифодаи иқтидори миёнаи солонаи истгоҳҳои барқии истифодаи умум 35,7% зиёд гардидааст. Инчунин дар сохтори истеҳсоли энергия хеле тағйироти зиёде ба вучуд омадааст. Масалан, агар ҳиссаи истгоҳҳои барқии гармӣ соли 2016 ҳамагӣ 22,7% иқтидори миёнаи солонаи муқарраршудаи истгоҳҳои барқиро таъмин менамуданд, пас соли 2022 ин нишондиҳанда то 41% зиёд гардида, дар муқоиса бо соли 2016 ба андозаи 1,8 маротиба афзудааст. Истгоҳҳои барқи гармӣ соли 2016 ба ҳисоби 1,4 афзоиш ёфтаанд.

Агар ба маълумоти чадвал назар афканем, пас маълум мегардад, ки аз соли 2017 инҷониб иқтидори миёнаи солонаи истгоҳҳои барқӣ - гармидиҳӣ якбора ба маротиба зиёд мегардад. Тасдиқи ин рақамҳо бунёди якҷанд истгоҳҳои барқӣ гармӣ мебошад, ки бо сахмгузории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сармоягузории шарикони рушд, аз ҷумла сармояи давлати Чин бунёд гардидаанд. Дар мавриди зиёд гардидани талаботи истеъмолкунандагон ба энергия дар соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии халқ инчунин истеҳсоли воситаҳои интиқолдиҳандаи нури барқ, аз ҷумла трансформаторҳои барқӣ, симҳои интиқолдиҳандаи нури барқ, симҳои равшанидиҳанда ва дигар воситаҳо бояд ҷавобгӯии талабот бошад.

Бинобар ин масъалаи самаранокии энергетикӣ пешӣ назар меояд. Албатта, ҳам тадбирҳои самаранокии нури ва ҳам ҷораҳои сарфаи нури барои коҳиш додани талабот ба нури муҳимманд, аммо барои баъзе тадбирҳои сарфачӯӣ бояд равшан бошад, ки онҳо чӣ гуна ба бароҳати ва ҳосилнокии корбарони ниҳой таъсир мерасонанд. Бозёфти дигар аз он иборат аст, ки тағйирот дар технологияи табдилдиҳӣ дар ин замина бояд бодикқат баррасӣ карда шавад. Зеро ҳадафи асосии ҷунин тағйирот тағйир додани манбаи нури воридотӣ мебошад ва аз ин рӯ, итминон нест, ки ҷунин тағйирот талабот ба нуриро коҳиш медиҳад ва он боиси баланд шудани ҳосилнокии истеҳсолот мегардад¹⁰.

Бисёре аз муҳаққиқон бар ин назаранд, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ дар баҳши самаранокии нури ба даст овардани дастгирии ҷомеаи васеъ, инчунин ҷонибҳои манфиатдори дахлдор муҳим аст.¹¹

Ҳамин тариқ, муҳим аст, ки ҳадафи кам кардани истеъмоли нури барқ воқеӣ бошад ва амалҳои пешниҳодшуда дар сурати таъсир расонидан ба кор ё ба роҳати корбарони ниҳой сатҳи муайяни қабули ҷамъият дошта бошанд. Он чӣ ба баланд бардоштани самаранокии ба хароҷоти баланди пешақӣ вобаста аст, субъектҳо метавонанд аз сиёсатҳои сатҳи миллӣ, ба монанди барномаҳои субсидиявӣ вобаста бошанд.

Агар дар як субъекти мушаххас дар соҳаи самаранокии нури кор кам ва ё тамоман вучуд надошта бошад, пас бояд фаҳмид, ки барои оғоз ва нигоҳ доштани ҷунин корҳо захираҳои

10 Тураева М.Т. Таҳлили иқтисодӣ-омории самаранокии энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рис. номз. илмҳои иқтисодӣ: 08.00.08.01 / Тураева Муқаддам Турабойевна. – Душанбе – 2023. – 93 с.

11 Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. - М.: Интел-Синтез, 1997. - 304 с.; Невелев А. М. Экономика ресурсосбережения / А. М. Невелев, В. А. Сиренко, В. И. Габ и др.; под ред. А. М. Невелева. - Киев: Наук. думка, 1989. - 247 с.

назаррас лозиманд. Аз тарафи мо муқаррар карда шуд, ки ба даст овардани тавсифи равшани низоми энергетикӣ (масалан, бо истифода аз нақшаи МБЭ ё нақшаи шабех), инчунин сохтори ташкилии субъект хеле муҳим аст. Охирин барои он муҳим аст ва муайян карда шавад, ки дар қабули қарорҳои мухталиф барои табдил додани низоми энергетикӣ минтақа муҳим иштирок мекунад ва онҳоро назорат менамояд.

Масъалаи аввал бояд муайян намояд, ки дар кадом бахши система оғоз кардани тадбирҳои самаранокии энергетикӣ нисбатан мушкул аст. Татбиқи бомуваффақияти тадбирҳои самаранокии энергетикӣ (масалан, дар натиҷаи сарфаи хароҷот) бешубҳа ба муносибати мусбӣ ба кор оид ба самаранокии энергетикӣ дар субъект мусоидат мекунад, ки ин барои идомаи кор муфид аст.

Он чӣ ба омили бахши истифодаи ниҳой марбут аст, вақте ки сухан дар бораи сатҳи технологияҳои истифодаи ниҳой меравад, пайдо кардани маълумот одатан душвор аст. Бо вучуди ин, интизор меравад, агар чараёни кор оғоз шавад, ки миқдори тадбирҳои пешниҳодшударо муайян мекунад ва натиҷаҳои нақшаҳои қаблӣ ба ҳоли ҳақ, он гоҳ кор бо маълумоти омӯрӣ дар бахшҳои истифодаи ниҳой беҳтар хоҳад шуд.¹²

Натиҷаҳои, ки дар тадқиқоти мазкур овардашударо, метавон ба таври зерин ҷамъбаст кард:

Барои баланд бардоштани қорҳои самаранокии энергетикӣ дар шароити маҳаллӣ якҷанд сабабҳо маҷуданд:

Тадбирҳои самаранокии энергетикӣ аксар вақт аз ҷиҳати иқтисодӣ манфиатнок мебошанд. Баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ одатан бо тадбирҳои дар наздикии истифодабарандаи ниҳой андешидашуда алоқаманд аст ва аз ин рӯ, сатҳи мунитсипалӣ барои тадбиқи чунин тадбирҳо мувофиқ аст (масалан, сиёсат, иттилоот, талабот ба маҳалҳои нави аҳолинишин ва ҳоказо).

Имкониятҳои назаррас барои кам кардани истеъмоли умумии неру ва муносибани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва ноил шудан ба ин ҳадаф бо технологияҳои дастраси тичоратии мавҷуда.

Андешидани тадбирҳои зарурӣ оид ба самаранокии неру ба субъектҳои хурдтар, ки технологияҳои конверсионӣ васеъшуда (неруҳо) ё соҳаҳои надоранд ё танҳо ҷанге доранд имкон медиҳад, ки беҳбудии назаррасро ба даст оранд.

Ҳамин тариқ, андешидани тадбирҳои марбут ба самаранокии неру ба зиёд шудани фаҳмиш ва қабули масъалаҳои энергетикӣ аз ҷониби истифодабарандагонии ниҳоии неру мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Ефимов В. П. Методологические проблемы экономики ресурсов / В. П. Ефимов. - М.: Мысль, 1977. - 286 с.
2. Гореева, Н. М. Статистика в схемах и таблицах /. – Москва: Эксмо, 2017. – 414 с.
3. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – 419 С.
4. Тураева М.Т. Таҳлили иқтисодӣ-омилии самаранокии энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рис. номз. илмҳои иқтисодӣ: 08.00.08.01 / Тураева Муқаддам Турабойевна. – Душанбе – 2023. – 93 с.
5. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. - М.: Интел-Синтез, 1997. - 304 с.; Невелев А. М. Экономика ресурсосбережения / А. М. Невелев, В. А. Сиренко, В. И. Габ и др.; под ред. А. М. Невелева. - Киев: Наук. думка, 1989. - 247 с.

¹² Ефимов В. П. Методологические проблемы экономики ресурсов / В. П. Ефимов. - М.: Мысль, 1977. - 286 с.

Турсунова Матлуба Ёқубҷоновна, муаллими калони кафедраи баҳисобирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит. Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд.

НИЗОМИ НАРХИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ, ТАШАККУЛ ВА ТАКМИЛИ ОН.

Низоми нархи иқтисоди бозоргонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои Истиқлолияти давлатии мамлакат, яъне эътиборан аз санаи 08.01.1992 сол бунёд, амал ва ташаккул ёфта, даври гузариши он ба иқтисоди рақамии мамлакатро фаро мегирад. Падидаи нави дар иқтисодиёт тамоми соҳаҳои илми муосирро, аз он ҷумла нархгузорию дарбар гирифта, самтҳои афзалиятноки пешравии соҳаҳои истеҳсолию истеъмоли таъмин намуда барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат, аз он ҷумла расидан ба амнияти озуқаворӣ, истиқлолияти энергетикӣ, босурат саноатикунонии мамлакат ва ғайра мусоидат менамояд.

Низоми нархгузорию озод дар фазои ҷаҳони рақамӣ ташаккулу амал ва инкишоф ёфта, барои шомил шудан ба иқтисодиёти рақамии ҷаҳон нигаронида шудааст. Низоми нархи Тоҷикистон дар иқтисодиёти он нақши муҳимро мебозад. Дар ин равия тадқиқоти илмӣ назариявии нархгузорию танзимшавандаи давлат ва озодамалкунанда мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Умуман, низоми нархи иқтисоди бозоргонӣ масъалаҳои таснифот, ислоҳот ва вазифаҳои мукамалгардонӣ, таносуби нархҳои танзим шаванда ва озод, қоидаҳои умумии амалу истифодаи нархҳои мухталифро дарбар мегирад.

Бунёди низоми нархи иқтисоди бозоргонӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарин ҳисобида, рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар шароити рақамикунонӣ дар зинаи нави инкишофёбии муносибатҳои ҳамгироии иқтисодӣ ва ҷаҳонишавии он таъмин менамояд. Асоси низоми нархгузорию иқтисоди бозоргониро фарзияи бунёд ва инкишофи иқтисоди бозоргонӣ, тамсилаи рушди иқтисодиёти миллий ва талабу қоидаҳо ташкил медиҳанд.

Ҳамаи чараёнҳои иқтисодиёти бозоргонӣ бо ҳам вобастаанд. Нарх хусусиятҳои хоси марҳилаҳои такрористеҳсолкунии иқтисодиётро пурра инъикос карда, онҳоро ба ҳамдигар мепайвандад ва инкишоф медиҳад. Дар марҳилаҳои гуногуни такрористеҳсолкунии иқтисоди бозоргонӣ нархҳои мухталиф амал намуда, истифода бурда мешаванд.

Шартҳои амалӣ низоми нархи иқтисоди бозоргониро дар шароити рақамикунонӣ таври зерин ифода кардан мумкин аст:

- ✓ низоми нархи бозоргонӣ як унсури асосии нархи ҷаҳон буда, бо алоқамандии он инкишоф меёбад.
- ✓ ҳамаи намудҳои нархи иқтисоди бозоргонӣ бо ҳамдигар бевосита алоқаманданд.
- ✓ ҳар як намуди нарх барои ҳалли масъалаи мушаххаси иқтисоди бозоргонӣ истифода бурда мешавад, яъне вазифаи муайяни иқтисодиро иҷро мекунад.
- ✓ нархҳои бозоргонӣ бо ҳамдигар ва нархҳои ҷаҳон итоатмандии муайян доранд.
- ✓ низоми нархи бозоргонӣ чараёни доимо амалкунанда буда, вобаста ба вазъи бозори миллий хусусияти дигаргуншавӣ дорад.
- ✓ дигаргуншавии як намуди нархи бозоргонӣ ва савдои бозори ҷаҳон ба намуди дигари нархи бозоргонӣ таъсир мерасонад.
- ✓ низоми нархи бозоргонӣ, ҳамаи марҳилаҳои такрор истеҳсолкунии иқтисодиётро дар шароити рақамикунонӣ ба ҳамдигар мепайвандад ва инкишофи онро дар доираи ҷаҳонишавӣ таъмин менамояд.

Ҳоло амали самараноки низоми нархи миллии Тоҷикистонро бе истифодаи нархҳои ҷаҳон тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бо сабаби пурзӯр шудани фаъолияти берунии иқтисодии мамлакат миқёси истифодабарии нархҳои ҷаҳон афзуда, дар оянда доираи истифодабарии онҳо боз васеъ мешавад, ки чараёни гузаришро ба нархҳои ҷаҳон метезонад.

Вобастагии нархҳо чараёни табиӣ буда, ба дар алоқамандии нархҳои танзимшавандаи давлат ва озод, нархҳои яклухт, хариди яклухти маҳсулоти кишоварзӣ, чакана ва амсоли

инҳо инъикос мегардад.

Нарх дар омӯзиш ва таҳлили ҳамаи масъалаҳои иқтисоди миллии истифода бурда мешавад. Ҳар як намуди он вазифаи мушаххаси иқтисодро иҷро мекунад. Масалан, нархи хариди яклухти маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсоли пахта, пилла, сабзавот ва меваро дар Тоҷикистон ҳавасманд менамояд, яъне вазифаҳои низоми нархро ҳар як намуди он дар вазъияти муайяни иқтисоди миллии иҷро мекунад.

Расми 1. Таснифоти усулҳои нархгузорӣ

Итоатмандии нархҳо дар он зоҳир мегардад, ки ба воситаи онҳо масъалаҳои гуногун, ба монанди таъмини пешравию илму техника, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, ҷорӣ кардани техника ва технологияи нав, ҳавасмандгардонии истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва беҳтар кардани хусусиятҳои истеъмолии он, ҳавасмандгардонии ғуруши маҳсулот роҳи ҳалли худро меёбанд.

Низоми нархи бозоргонӣ доимо дар инкишофёбӣ аст. Ин ҷараён аз сиёсати миллии нарх, амалиёти молистеҳсолкунандагон, рақобати бозор ва равишҳои нархгузори ҷаҳонӣ ва рақамикунонии он ба амал меояд ва бо ин роҳҳо афзалият, ҷандирӣ ва самаранокии низоми нархи миллии таъмин мегардад. Тағйирёбии як намуди нарх ба дигар намуди он таъсир мерасонад. Агар нархи хариди яклухти маҳсулоти кишоварзӣ баланд шавад, он гоҳ нархи ҷаҳана ва маҳсулоти коркарди он низ дар бозор баланд мегардад. Ба ҷараёни тағйирёбии нархи миллии дигаргуншавии нархҳои савдои бозори ҷаҳон таъсирбахш аст. Ба воситаи низоми нарх ҳамаи марҳилаҳои такрористеҳсолкунӣ, амсоли истеҳсол, тақсимот, мубодилот ва истеъмолот ба ҳамдигар пайваست гардида, ягонагии амали онҳо дар иқтисодиёти рақамӣ таъмин мегардад.

Нархҳои иқтисоди бозоргонӣ аз ҷиҳати хусусият, таъинот, вазифа ва тарзи амалиётгашон дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳҳои муайян тақсим мешаванд, ки онҳо унсурҳои рақамикунонии низоми нархи мамлакатро ташкил менамояд.

Низоми нархи иқтисоди бозоргонии мамлакат ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешавад:

- нархҳои таъминкунандаи гардиши мол, кор ва хидмат.
- нархҳои амалашон аз вақт вобаста.
- нархҳои амалашон аз минтақа вобаста.
- нархҳои баҳисобгирандаи хароҷоти нақлиёт.
- нархҳои ифодакунандаи ҷараёни ҳаракати мол, кор ва хидмат.
- нархҳои истифодабаранда дар таҳлил, омор ва баҳисобгирӣ.
- нархҳои озодамалкунанда.
- нархҳои таъиноти содироти иқтисод.
- нархҳои амалашон манъшуда.
- тарофаҳои оид ба хидматрасониҳои истеҳсолӣ, аҳоли ва ғумрук.

Гурӯҳбандии низоми нархи иқтисоди бозоргонӣ дар татқиқи масъалаҳои назариявӣ

амалии нархгузорӣ нақши муҳим иҷро мекунад. Дар ҳудуди ҳар як гурӯҳ хусусиятҳои ташкил, амалиёт ва танзими нархҳои алоҳида таҳлил гардида, роҳҳои такмилёбии низоми нарх дар чараёни рақамикунонии иқтисодиёт муайян карда шавад. Мавқеи муҳимро нархҳои таъминкунандаи гардиши мол ишғол намуда, ба воситаи онҳо инкишофи муносибатҳои молию пулии байни истеҳсолкунанда, фурӯшанда ва истеъмолкунанда дар чараёни рақамикунонии иқтисодиёт таъмин мегардад. Бо нархҳои истифода бариашон аз вақт вобаста чандирӣ (ҳассоснокӣ)-и амали нархҳо дар шароитҳои гуногун муайян шуда, дар асоси онҳо таъсири мавсимнокӣ, фойданокӣ ва манфиатбахшии истеъмоли маҳсулот ба эътибор гирифта мешавад.

Амалиёти нархҳои истифодабариашон аз минтақа вобаста бо ҷой (ноҳия, шаҳру маҳал) ва шароитҳои иҷтимоии иқтисодӣ ташкил ва муайян мегардад. Нақши муҳимро нархҳои эътиборгирандаи хароҷоти нақлиёт ишғол намуда, онҳо вобаста ба хусусият, шарт ва афзалиятнокии боркашонӣ бо роҳҳои автомобилгард, оҳан ва об муайян карда мешаванд. Нархҳои ифодакунандаи чараёни ҳаракати маҳсулот инкишофи муносибатҳои истеҳсолоту тиҷоратро дар байни корхонаҳо, соҳаҳо ва муассисаҳои савдои Тоҷикистон таъмин менамоянд. Дар иқтисоди бозоргонӣ миқёси нархҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, тадқиқоти омор ва таҳлилҳои иқтисодӣ васеъ истифода бурда мешаванд.

Ҳиссаи нархҳои озодамалкунанда дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тахминан 97%-ро ташкил медиҳад, ки аз миқёс ва афзалияти онҳо дар инкишофёбии муносибатҳои бозоргонӣ ва рақамикунонии он дар мамлакат шаҳодат медиҳад. Аз ҳамин сабаб омӯзиш ва таҳлили онҳо дар низоми нарх нақши муҳимро мебозад. Нархҳои таъиноти савдои ҷаҳонӣ вобаста ба шарт, омил ва шароити иқтисоди бозоргонӣ амал карда, самаранокии муносибатҳои байналмилалиро таъмин мекунанд, ки хусусиятҳои хос дорад. Дар чараёни нархгузори бозоргонӣ ташкил ва амали тарофаҳо оид ба хидматрасониҳои мухталиф мавқеи муҳим ишғол карда, минбаъд инкишофёбии муносибатҳои молу пулро дар мамлакат ва берун аз он таъмин менамоянд.

Нархҳо ба ҳамдигар вобаста буда, низоми ягонаи нархи иқтисоди бозоргонии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунанд ва дар ташаккулёбии фазои ягонаи нархи савдои бозори ҷаҳон мусоидат менамояд.

АДАБИЁТҲО

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон "дар бораи самтҳои дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ" аз 28.12.2023с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти баҳодихӣ (нархгузорӣ)». Душанбе, 28 июли соли 2006.
3. Абдурахмонов М. «Ташкил ва танзими нархгузори иқтисоди бозоргонӣ». Хучанд, «Ношир», 2010, 208 с.
4. Абдурахмонов М. «Матни мухтасари лексия, саволномаҳои тест ва масъалаҳо аз фанни нархгузорӣ». Худҷанд, Ношир, 2014, 332с
5. Абдурахмонов М. «Национальное ценообразование: формирование и функционирование в системе мировой торговли». Худҷанд, Ношир, 2014, 276с
6. Баздникин А.С. «Цены и ценообразование», учебное пособие. М., «Юрайт», 2014, 332 с.
7. Баздникин А.С. «Цены и ценообразование» (текст), учебное пособие, 2-е изд. перераб. и доп. М.: «Юрайт», 2012, 312 с, ISBN 978-5-9916-1859-5
8. Урунов А.А. «Интеграция и экономический рост». М., ИД «Грааль», 2003, 424 с.
9. Орифов А.О., Азизов Ф.Ҳ. «Танзими муносибатҳои иқтисодии гумрукӣ» (дастури методӣ). Хучанд, «Хуросон», 2009, 164 с.
10. Орипов А.О., Сангинова М.Ю., Блиничкина Н. Ю. «Особенности декларирования товаров и транспортных средств». Худҷанд, «Ношир», 2010, 176 с.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН СУЩНОСТЬ И ФУНКЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Республика Таджикистан главным и первым шагом государством для развития предпринимательства сформировал определенную нормативно-правовую среду. В Таджикистане под предпринимательством в стране понимается бизнес, т.е. экономическая деятельность, направленная исключительно на получение прибыли. В 1991 году в начале становления Республики Таджикистан на рельсы и взятия курса рыночной экономики был принят Закон «О предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан», который указал путь и стимулировал направления и основные виды государственной поддержки развития где особая роль принадлежит предпринимательству, где раскрываются механизмы создания и функционирования предпринимательства в условиях действующей в нашей стране экономической и правовой среды. В Республике Таджикистан предпринимательство как парадокс развивается преимущественно в посреднической, а не в производственной сфере. Система государственного регулирования экономики ориентирована на поддержание государственного сектора, а в отношении негосударственного сектора, который существует и развивается как бы параллельно, она проявляет только сдерживающую, контрольную и фискальную функции.

К правовым условиям формирования предпринимательства относятся законы, нормативно–правовые акты, регламентирующих предпринимательскую деятельность, и создающих наиболее благоприятные условия для его становления и развития.

Формирование предпринимательства требует наличие экономических условий предложение товар, услуги и спрос на них виды (ассортимент) товаров, востребованные потребителями объем денежных средств, который может быть направлен на приобретение товара. Ученые допускают изменение типа поведения предпринимателей в ходе развития бизнеса. Так как Республика Таджикистан взяла курс на путь рыночной экономики и старается раскрыть экономическую сущность раскрыть финансового обеспечения деятельности предпринимательства реформировать свою национальную экономики предпринимательство обретает новую инновационную форму делая упор на основе рыночного пути развития своей экономики. Придание предпринимательству надлежащей ему роли возможно только в условиях рыночной экономики, внутренним механизмом которой является конкуренция. Личная свобода и право индивидуализированной собственности сыграли решающую роль в зарождении системы рыночных отношений в торговле между народами как наиболее ранней форме предпринимательства. Республика Таджикистан и всего его виды и типы предпринимательства поэтапно без резких качков и колебаний старается поэтапно реформировать прежде всего свое финансовое-кредитное производственное торговое консультативное предпринимательство обеспечивает личные доходы, позволяющие реализовать потребности в других областях. Государственная программа развития и поддержки предпринимательства и основных мероприятий по ее реализации была утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан, в освоении выпуска новых видов товаров, повышение качества товаров (работ, услуг), но и в их способности быстро адаптироваться в направлении применения цифровых технологий.

Предпринимательство и его инновационные и цифровые формы способствуют и формируют у нас рыночные рычаги стимулы которые являются основой и фундаментом обновленных новых форм на основе реформ предпринимательских взаимоотношений. В результате предпринимательство во всех его формах и многообразиях старается полностью раскрыть свой потенциал в условиях развития цифровой экономики зависит в первую очередь от совершенствования государственного регулирования сектором малого предпринимательства и проводимых преобразований сложившихся социально-

экономических отношений. Предпринимательская деятельность начинает полностью проявляться тем самым давая раскрыть и включает все возможности для активного развития прежде всего всех форм собственности материальные и финансовые источники а также в высокотехнологическом секторе экономики и роль образования в условиях становления цифровой экономики. Используя совершенствующие и реформирующиеся нормативно правовые акты в которые внесли изменения и дополнения дали возможность всем без исключения формам предпринимательства приобретать опыт на нашем внутреннем и выходить на международные рынки сбыта что способствуют созданию совместных предприятий и предприятий с иностранным капиталом. Упрощенная и ускоренная процедура открытия и регистрации предприятий, защита предпринимателя от чиновничьей бюрократии; совершенствование налогового законодательства, с целью стимулирования развития предпринимательства. В предпринимательской деятельности появились такие направления как экономическая свобода независимый выбор типа и вида деятельности ценообразование на основе рыночных категорий как спрос и предложение свободное определение контрагентов, заключение хозяйственных договоров на взаимовыгодных условиях имущественная самостоятельность возможность вкладываться в свое дело на регулярное и систематическое получение прибыли дивидендов и дает возможность вкладываться и рассчитывать на маржу, необходимо создание государственных центров по поддержке и развитию предпринимательства.

В условиях глобализации мировой экономики основу успешного развития страны, отрасли, предприятия составляет инновационное обновление, которое направленно на достижение максимальной производительности, конкурентоспособности, развитие человеческого капитала. Новые инновационные формы правления и с введением гарантий на законодательном уровне дает предпринимателям коммерческим структурам работать включаться получать прибыль во всех формах предпринимательства. Частные физические и юридические лица все субъекты предпринимательства с различной формой собственности с различной формой предпринимательства. В современных условиях отмечена значимость и необходимость наличия высокоразвитого и эффективного предпринимательства а также стимулирования развития сектора цифровых технологий. Необходимо уделить особое внимание безопасности предпринимательской деятельности в том числе вопросам информационной безопасности. В условиях конкуренции для предпринимательства как воздух необходимы льготные условия финансирования, оказывать содействие в апробировании и внедрении инновационных разработок, выделять гранты для талантливых предпринимателей и стартапов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Республики Таджикистан от 27 декабря 1991 г. №423 «Предпринимательской деятельности» // Ведомости Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1991.
2. Грузинов В.П., Грибов В.Д. Экономика предприятия. М.: Финансы и статистика, 2008. - 208 с.
3. Грузинов В.П. Экономика предприятия. – М.: Высшая школа. – 2006.-230 с.
4. Жданов С.А. Основы теории экономического управления предприятием. - 2010 г. - 149 с.

Усмонов И. - н.и.и., профессори кафедраи менеҷмент ва маркетинги
ДИСДДТТ дар ш. Хучанд.
Мўминова Н.Р. - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи менеҷмент ва маркетинги
ДИСДДТТ дар ш. Хучанд. E-mail: nigina.muminova.81@mail.ru.

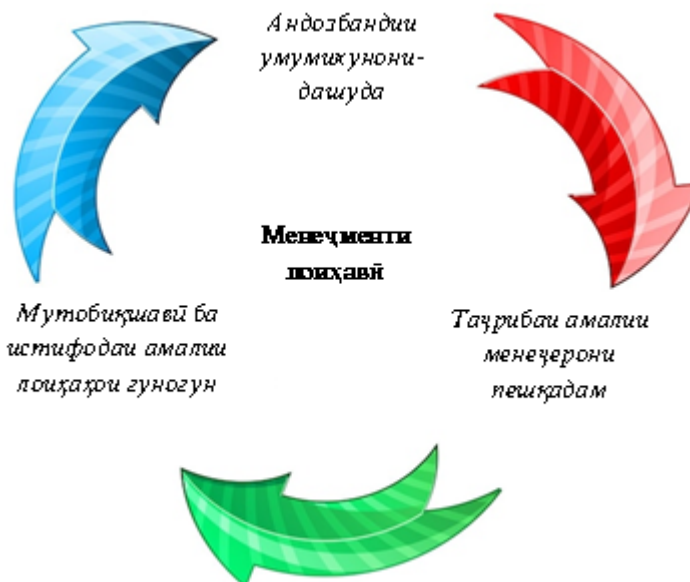
ТАМОЮЛИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур ба ибораҳои калидии роҳбарӣ намудани фаъолияти лоиҳавӣ – бунёди тартиби ташкили корҳои лоиҳавӣ, дар ташкилот қабул намудани маросим ва қоидаҳои идоракунии лоиҳаҳо, барномаҳо ва ҷувздони (портфели) лоиҳаҳо, дастгирии маъмурӣ-ташкилии фуруши лоиҳаҳо ва қабули қарорҳо оид ба лоиҳаҳо дар дараҷаи роҳбарияти олӣ ва дар қатори ин ба ҷараёни муайян намудани дониши касбӣ, таҷриба ва малакаи довталаб ба талаботи мутахассиси соҳаи идоракунии лоиҳаҳо мувофиқ намудани фаъолияти довталаб ва кодекси этикии (ахлоқии) менеҷери лоиҳа эътибор дода шудааст.

Менеҷменти лоиҳавӣ дар замони муосир ҳамчун раванди тадқиқоти мустақили идоракунӣ эътироф карда шудааст. Зиеда аз 50 сола, ки дар давоми он менеҷменти лоиҳавӣ рушд меёбад, нафақат соҳаи истифодаи он васеъ гаштааст, ғайр аз ин таркиби пурраи усулҳо ва механизмҳои ба роҳбарони лоиҳаҳо ёрирасон эҷод карда шудааст [3, 16].

Рушди тадқиқоти менеҷменти лоиҳавиро дар намуди ҳалқае (нигаред ба расми 1.), ки се ҷараёни бо ҳам алоқамандро ҳампайваст менамояд тасаввур кардан мумкин аст: коркард ва ғирдовардани таҷрибаи амалӣ (амалиётҳои беҳтарин), шарҳдодан ва андозабандии таҷрибаи пешқадам, васеъ намудани соҳаҳои истифодабарӣ ва мутобиқшавӣ ба муносибатҳои андозабандшуда.

Аввалин тадқиқот дар соҳаи менеҷменти лоиҳавӣ дар асоси зарурати ҳалли масъалаҳои мушаххаси идоракунии мураккаб, лоиҳаҳои масоҳатнок ва барномаҳо пайдо шудааст.

Расми 1. Давраҳои ҷараёни рушди тадқиқоти менеҷменти лоҳавӣ

Масалан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд намудани ГЭС-и Норак ва имрӯзҳо рушди усулҳо ва механизмҳои идоракунии лоиҳаҳо ба таҷрибаи амалӣ таъя менамояд. Бунёд намудани силсилаи ГЭС-ҳо, аз он ҷумла ГЭС-и Роғун яке аз лоиҳаи бузург дар ҷаҳон мебошад, ки бевосита ба ташаббус ва роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон алоқаманд аст.

Бинобар ин, дар рушди тадқиқоти идоракунии лоиҳаҳо нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар қараёни гирдовардани амалиётҳои беҳтарин, умумӣ намудан ва андозабандии онҳо барои тараққиёти ояндаи мамлакат стратегияи бебаҳост ва замина барои рушди дигар соҳаҳои хоҷагии халқи ватанамон мебошад, ки давра ба давра иҷро шуда истодааст. Лекин, барои истифодаи усулҳо ва механизмҳои идоракунии лоиҳаҳо дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва дар лоиҳаҳои мушаххас ба менечерон лозим меояд, ки онҳоро коркард ва ба шароити маҳалл мутобиқ намоянд, ки ин дар навбати худ ба коркарди усулҳо ва механизмҳои нав хидоят менамоянд.

Дар шароити рушди рақобат дар бозори истеъмолӣ талаботи истеъмолкунандагон ба сифати маҳсулот ва хидмат меафзояд ва ҷавобан ба ин дар истеҳсоли маҳсулот технологияи истеҳсолот ва маркетинг аҳамияти менечменти лоиҳавӣ хеле муҳим мешавад [2,26]. Дар даврони соҳибистиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои истифодаи методологияи менечменти лоиҳавӣ хеле васеъ гаштааст. Барои бисёрии ташкилотҳои истифодаи усулҳои менечменти лоиҳавӣ барои коркард ва ҷорӣ намудани сохторҳои иттилоотӣ, аз нав ташкилкунии бизнес, ширкатҳои маркетинги, барномаҳои рушди кормандон ва ба бисёр дигар намудҳои фаъолияти қори одатӣ гаштааст. Соҳаҳои нави истифодаи муносибатҳои мазкур, ҷӣ лоиҳаҳои масоҳатноки давлатӣ ва барномаҳо, ва ҷӣ лоиҳаҳои на он қадар калони соҳаи бизнеси хурд ва миёнаро дарбар мегирад. Ҷамъи бисёрии корхонаҳои ба сохторҳои анъанавии қараёни майл дошта истеҳсолӣ ва идоракунӣ ба ҷорӣ намудани сохтори идоракунии лоиҳавӣ барои баланд бардоштани самаранокии қараёни худрушд ёбии кормандон шуруъ намуданд.

Лекин, то ҳол шумораи лоиҳаҳои камсамар ё, ки бесамар хеле бисёранд. Қисми бисёри лоиҳаҳои ташаббуснок дар вақти муқарраркардашуда ба охир расонида намешаванд ё, ки ба мақсади гузошташуда ба охир расонида намешаванд ё, ки ба мақсади гузошташуда ноил намегарданд. Ин воқеаҳо аз он далолат менамоянд, ки аз як тараф, қандашавӣ дар байни назарияи менечменти лоиҳавӣ ва амалиёти истифодаи менечменти лоиҳавӣ ба рушд ёбӣ ва мутобиқшавии усулҳо ва механизмҳои он ниёз доранд.

Оид ба истифодаи менечменти лоиҳавӣ аз тарафи сохторҳои давлатӣ низ шавқмандӣ сол аз сол афзуда истодааст.

Лоиҳаҳо ва барномаҳои дар сектори давлатӣ иҷрошаванда як қатор хусусиятҳо доранд, ки онҳо коркард ва мутобиқ намудани усулҳои идоракунии анъанавиро талаб менамоянд.

Дар як қатор давлатҳои ҷаҳон ҳокимият ва узвҳои идоракунии давлатӣ дар методологияи менечменти лоиҳавӣ механизми рушди самараноки давлатиро дарк намуданд ва оид ба ташаккул додани иқтисодии миллӣ дар соҳаи идоракунии лоиҳавӣ арзёбӣ намуданд.

Тамоюли муҳими дар амалиётҳо пайдошаванда ин баланд бардоштани нақши менечери лоиҳавӣ мебошад. Ин бо муайян намудани лоиҳа ҳамчун объекти идоракунӣ хеле маҷмаанок алоқаманд мебошад.

Дар солҳои охир муносибат намудан ба мақсадгузорӣ ва тасвияти меёрҳои муваффақияти лоиҳаҳо тағйир ёфтааст. Агар солҳои 1990 то давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсадҳои бисёрии лоиҳаҳо дар намуди талаботҳо дар қорҷӯбаи лоиҳаҳои маҳсулот (актив, сохтор) ва меёрҳои муваффақият дар ибораҳои “дар муҳлат, дар қорҷӯбаи буҷет, дар мувофиқа бо иҷозатнома (сертификат)” тасвир шуда бошанд, аммо имрузҳо бисёрии ташкилотҳо ҳаракат мекунанд мақсади лоиҳаҳо ва меёрҳои муваффақиятро бо ноил гаштани мақсадҳои стратегияи бизнес пайваست намоянд ва манфиати ҷамъи иштирокчиёни лоиҳаҳо ба ҳисоб гиранд. Ҳамчун оқибат, нафақат масоҳат ва ҳудудҳои вақтии лоиҳаҳо ва инчунин нақши менечери лоиҳа, ҷавобгарии ӯ ва талаботҳо оид ба салоҳиятнокии менечер ва ташкилот тағйир меёбанд. Масалан, гузоштани мақсадҳои лоиҳа ва меёри муваффақият бо нишондиҳандаҳои ноил гаштан ба бизнес – мақсадҳои компанияҳо, қорҷӯбаи вақтии лоиҳаҳо дар арафаи истифодаи актив қафо мебароянд ва дар лоиҳа иштирокчиёно нафақат бо бунёди актив балки истифодабарандагони маҳсулоти онро ҷалб менамоянд.

Лекин, пурра ҳал намудани вазифаи якҷоянамудани менеҷменти стратегӣ ва лоиҳавӣ дар компанияҳо фақат аз ҳисоби мувофиқ намудани мақсадҳо дар дараҷаи лоиҳаҳои алоҳида то ҳол ҳал нашудааст. Барои сохтани сохтори самараноки идоракунӣ лоиҳаҳо таъмин намудани идоракунӣ дар дараҷаи барномаҳо ва ҷузвдони лоиҳаҳо зарур аст. Ин талабот рушди фаъолонаи назария ва механизмҳои идоракуниро бавоситаи барномаҳо ва ҷузвдони лоиҳаҳо таъмин намуданро ба мақсад мувофиқ мешуморад.

Дигар тамоюли муҳим дар соҳаи истифодаи лоиҳаҳо ин баланд бардоштани суръати бизнес ва дараҷаи номуайяни он, чӣ дар муҳити беруни ва чӣ дар дохили компанияҳо мебошад. Ин ба он чо мебарад, ки шумораи лоиҳаҳои “кушод” меафзоянд. Фарқи ин лоиҳаҳо аз лоиҳаҳои анъанавӣ дар он аст, ки дар интиҳоби лоиҳаҳои “кушод” фармоишдиҳанда оид ба аниқ қайд намудани талаботҳо доир ба маҳсулоти ниҳой ва худугузурӣ ба муҳлат ва бучет бе қобилият ва бекушиш мебошад.

Иштирокчиёни асосии лоиҳаҳои “кушод” ба он тайёранд, ки дар фурӯши он ин талаботҳоро аниқ карда дар нақшаи фурӯши лоиҳа тағйиротҳои мувофиқ дохил намоянд.

Идоракунии лоиҳаҳои “кушод” аз менеҷерон истифодаи механизмҳои хеле васеъ ва мулоим (чандир) ва усулҳои идоракунӣ (масалан, таёр намудан ва қабул қарорҳо дар шароити номуайян, идоракунии тағйиротҳо, хавфҳо, иртиботҳо, тамсилабанди молиявӣ-иктисодиро талаб менамоянд).

Тамоюли асосии рушди тадқиқот дар соҳаи менеҷменти лоиҳавӣ, ки аз талаботи эҳтиёҷоти амалии бизнес ба вучуд меоянд, инҳоро дарбар мегирад:

- махсусгардонии методологияҳо ва механизмҳои менеҷменти лоиҳавӣ;
- таъмин намудани алоқаи мустақами менеҷменти лоиҳавӣ бо чараёни идоракунии бизнес.

Махсусгардонии методология ва механизми соҳаи менеҷменти лоиҳавӣ хеле рушд ёфта истодааст. Мутахассисони варзидаи ҷаҳонӣ дар соҳаи менеҷменти лоиҳавӣ Рассел Арчибалд, Линн Краффорд ва дигарон корҳои ба асоси гуруҳбандии лоиҳаҳо ва муносибатҳои ягонаи ба менеҷменти лоиҳавӣ гузошташавандаро дар соли 2004 чоп намудаанд [4, 67].

Дар чорҷӯбаи тадқиқоти Институти идоракунии лоиҳаҳои ИМА дар соли 2004 андозаҳои махсусгардонии оид ба идоракунии лоиҳаҳо дар сектори давлатӣ оид ба сохтмон ва саноати нақлиёт коркард ва чоп шудааст [4, 69].

Якҷояшавии менеҷменти лоиҳавӣ дар сохтори ягонаи усулҳо ва механизмҳои идоракунии бизнес дар рушди методологияҳо ва коркарди андозаҳои идоракунӣ дар дараҷаи барномаҳои рушд ва ҷузвдони лоиҳаҳо, инчунин дар коркарди тамсилаҳои якҷоякардашуда оид ба баҳодиҳии компанияҳо дар соҳаи менеҷменти лоиҳавӣ акс ёфтааст.

Соҳаҳои асосии тадқиқот ва рушди назарияи менеҷменти лоиҳавиро ба се раванд ҷудо кардан мумкин аст:

- якҷоя намудани менеҷменти лоиҳавӣ ва идоракунии стратегӣ;
- рушди усулҳо ва механизмҳои идоракунӣ дар дараҷаи лоиҳаҳои алоҳида;
- баланд бардоштани самаранокии кори дастаҳо ва иштирокчиёни калидии лоиҳа.

Дар тадқиқотҳои бо якҷоякунии менеҷменти лоиҳавӣ ва идоракунии стратегия алоҷамандии компанияҳо, лоиҳаҳо ҳамчун механизми асосии ноил гаштан ба мақсадҳои ваколати менеҷери лоиҳа ба ноил гаштани вай ба бизнес-мақсадҳо алоҷаманд мешуморанд. Маълумотҳои тадқиқотҳоро ба масъалаҳои мувофиқ намудани мақсадҳо ва меъёрҳои муваффақият дар дараҷаи стратегияи тасвиршуда, ҷузвдони лоиҳаҳо ва лоиҳаҳои ҷудогона дахлдор мешуморанд. Аз он бармеояд, ки талаботҳо оид ба таркиби ташкили нақши иштирокчиён (дар он ҷумла роҳбарони олии компанияҳо) ва чараёнҳои идоракунӣ дар ҷамъи дараҷаҳои мақсадгузурӣ муайян карда мешаванд.

Раванди тадқиқот ва коркард бо роҳбарӣ намудани фаъолияти лоиҳавӣ дар чараёни корпоративӣ фаъолона рушд ёфта истодааст. Вай бунёди якхелаи таркиби ташкилӣ, дар ташкилот қабул намудани маросимҳо ва қоидаҳои идоракунии лоиҳаҳо, барномаҳо ва

чузвдонҳои лоиҳаҳо, дастгирии маъмурии ташкили фурӯши лоиҳаҳо ва қабули қарорҳо оид ба лоиҳаҳо дар дараҷаи роҳбарияти олий ба худ қабул менамояд.

Тадқиқотҳо дар соҳаи рушди усулҳо ва механизмҳои идоракунии дар лоиҳаҳои ҷудогона ба зиёд намудани самаранокии ҷараёнҳои идоракунии аз ҳисоби баланд бардоштани дараҷаи аниқии баҳодихӣ ба қорҳои алоҳида бо пуррагӣ ба нақшагирии лоиҳаҳо дар шароити болоравии номуайян ва хавфҳои лоиҳаҳо, ба маврид мебошанд.

Барои муносибати нав оид ба банақшагирӣ ва назорати иҷрои лоиҳаҳо, ки вай дар солҳои охир шуҷрати васеъ пайдо кардааст, усули баҳодихии танқидӣ мисол шуда метавонад, ки қоркардкунандагон вай кушиш намуданд, ки ин масъаларо аз нав дида бароянд ва дар мақсадгузори ба нақшагирии омилҳои маҷмаанокӣ гуногунро (аз ахлоқи ташкилотчиғии иштироккунандагон то ғашта тақсим намудани ҷавобгарӣ оид ба хавфҳо)-ро ба ҳисоб гиранд.

Дар тадқиқотҳои ба баланд бардоштани самаранокии дастаҳо ва иштирокчиёни калидии лоиҳа, ба ҳалли масъалаҳои ҳавасмандкунӣ ва ҳамқорӣ иштирокчиён дар қорҷӯбаи дастаҳои амалиёти диққати асосӣ зоҳир қарда мешаванд.

Дар қорҷӯбаи тадқиқоти мазкур инчунин масъалаи пешвогӣ, баланд бардоштани дараҷаи тахассуснокӣ, ҳавасмандкунӣ ва болоравии мансабии менечерони лоиҳаҳо дида барои мада мешаванд.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузор сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023. www.president.tj.
2. Мазур И. И., Шапиро В. Д., Ольде роге Н. Г., Полковников А. Д. Управление проектами: Омега – Л. 2009
3. Полковников А. В. Проектный менеджмент: базовые подходы и международные стандарты//Вестник технического регулирования 2006. № 9 С. 4-14
4. Раманова М. В. Управление проектами: учеб. пособие. М.: ИД “Форум”; ИНФРА – М.. 2007.

Ҳамроев Ф.М., Ғадоева Ф.С.

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ

ТАМОЮЛИ РУШДИ РАҚАМИКУНОНИИ СОҲАИ НАҚЛИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Рақамикунонии соҳаи нақлиёт оғоз аз соли 2020 то ба инҷониб ба натиҷаҳои назарраси пешрафт ноил гардид. Мошинсозон, ширкатҳои хидматрасонӣ ва логистикӣ диққати худро ба оптимизатсия ва қам қардани хароҷоти молиявӣ, интиҳоби роҳи нави рақамисозӣ равона қардаанд. Дар мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои муҳими муосир рақамикунонии соҳаи нақлиёт ва логистикаи кишвар мавриди таҳлил ва баррасӣ фаро гирифта шудааст.

Калидвожаҳо: соҳаи нақлиёт, рақамикунонӣ, трансформатсияи рақамӣ, хидматрасонии нақлиётӣ.

ТЕНДЕНЦИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ СФЕРЫ ТРАНСПОРТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Хамроев Ф.М., Гадоева Ф.С.,

Таджикский технический университет имени академика .с.Осими

Цифровая трансформация транспортного сектора начиная с 2020 года, достигла значительных результатов. Автопроизводители, сервисные и логистические компании сосредоточены на оптимизации и снижении финансовых затрат, выбирая новый путь цифровизации. В данной статье анализируется и рассматривается один из актуальных современных вопросов цифровизации транспортно-логистического сектора страны.

Ключевые слова: транспортная отрасль, цифровизация, цифровая трансформация, транспортные услуги.

DIGITALIZATION TRENDS IN THE TRANSPORT SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khamroev F.M., Gadoeva F.S.,

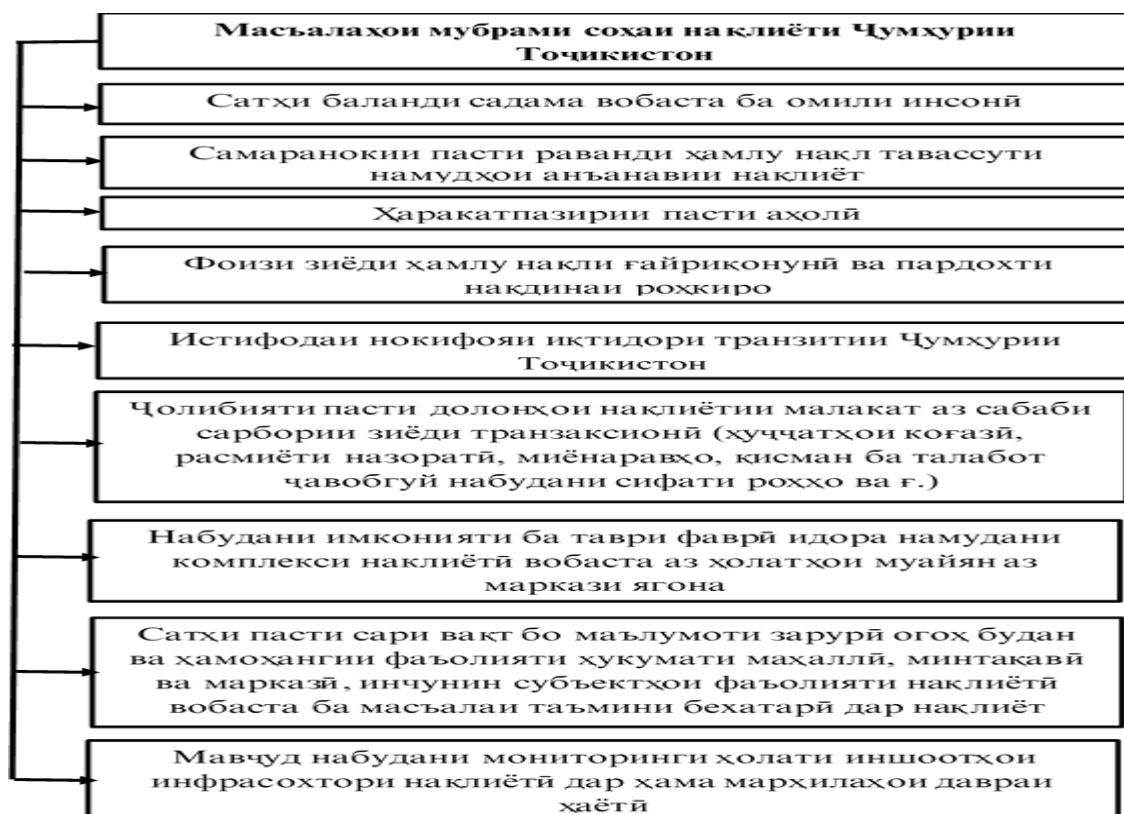
Tajik technical university named after academician M.S.Osimi

The digital transformation of the transport sector since 2020 has achieved significant results. Automakers, service and logistics companies are focused on optimizing and reducing financial costs, choosing a new path of digitalization. This article analyzes and examines one of the urgent modern issues of digitalization of the country's transport and logistics sector.

Keywords: transport industry, digitalization, digital transformation, transport services.

Ба инкилоби рақамӣ дар соҳаи нақлиёти мамлакат Концепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Барномаи мақсадноки давлатии рушди комплекси нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст ва барои тадбиқи фаъоли технологияҳои рақамӣ дар соҳаи нақлиёт бо мақсади ҳалли масъалаҳои мубрами соҳа равона карда шудааст таъсири калон расонд.

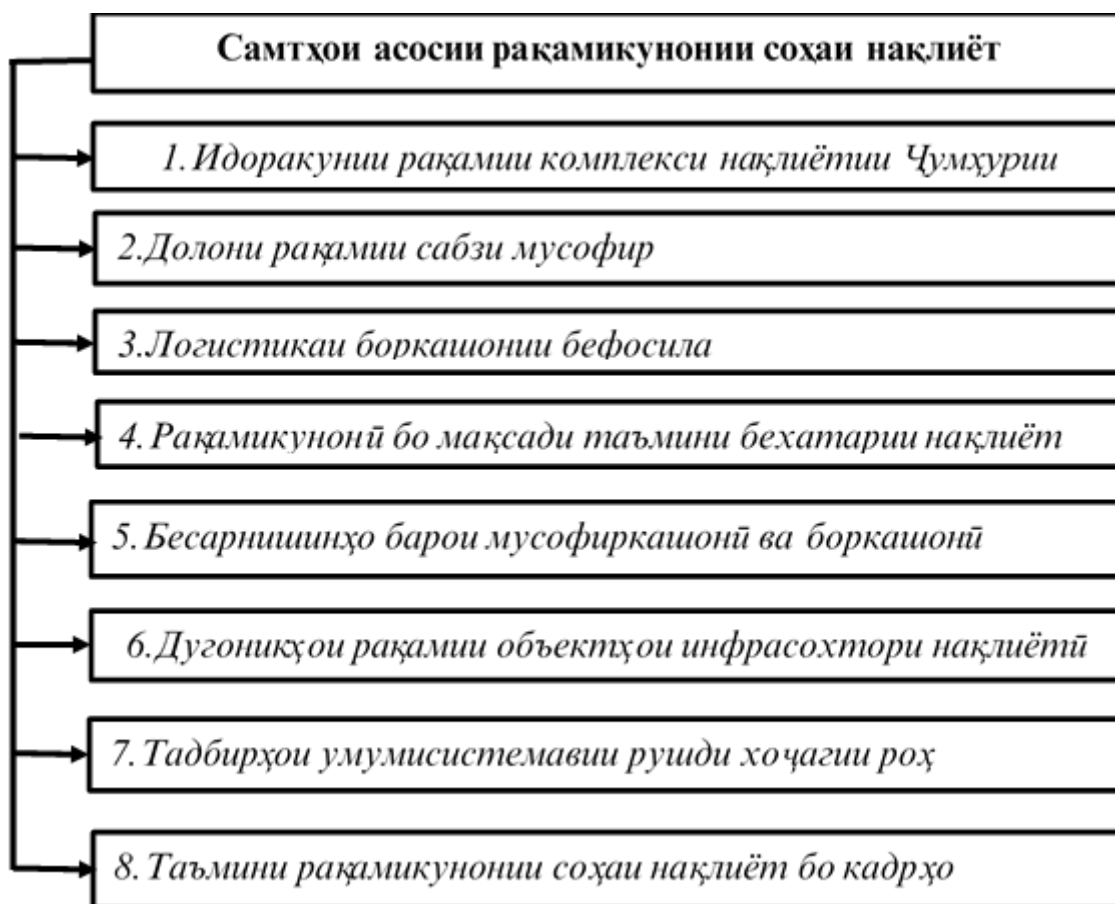
Бо назардошти ҳуҷҷатҳои зикргардида ва таҳлили амалии фаъолияти соҳаи нақлиёт ба масъалаҳои мубрами соҳа, ки ҳалли онҳо ба ақидаи мо аввалиндараҷаанд дохил мешаванд (расми 1):

Расми 1. Масъалаҳои мубрами соҳаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Барои ҳалли масъалаҳои болозикр вазифаи соҳаи нақлиёти кишвар дар дурнамои наздик бояд: баланд бардоштани сифати мусофиркашонӣ; кам намудани миқдори ҳолатҳои роҳи нақлиётӣ (ХРН); таъкиди фазои ягонаи рақамии мусофирон; кам кардани марғу мир дар роҳҳо; баланд бардоштани қобилияти гузаронишии шабакаи роҳҳо; бартараф намудани норасоии мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи нақлиёт; таъсиси платформаи рақамӣ барои маҷмааи нақлиётӣ дар соҳаи ҳамлу нақл бор, ки қодир ба ҳамгирӣ бо дигар қарорҳои рақамӣ мебошад; таъсиси системаи ягонаи рақамӣ бо дастрасии маҳдуд барои таъмини амнияти иншоотҳои инфрасохтори нақлиётӣ; таъсиси 3D модели тамоми объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ; эҷоди инфрасохтор барои ҳаракати ҳама намуди нақлиёти бесарнишин бошад.

Дар ин замина пешниҳод карда мешавад, ки дар ояндаи наздик барои трансформатсияи рақамии соҳаи нақлиёт ва логистикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин корҳо ба сомон расонида шаванд (расми 2):

Расми 2. Самтҳои асосии рақамикунони соҳаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. Идоракунии рақамии комплекси нақлиётии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне таъсиси маркази ягонаи идоракунии комплекси нақлиётӣ, инчунин таҳияи системаи моделсозии чараёни ҳаракати нақлиёт бо истифода аз технологияҳои зеҳни сунъӣ, ки барои танзими самараноки ҳаракати нақлиёт ва баланд бардоштани бехатарии ҳаракат дар роҳ шароит фароҳам меорад.

2. Долони рақамии сабзи мусофир, яъне эҷоди як воситаи ягонаи пардохти рақамии роҳкиро барои ҳама намудҳои нақлиёт, профили мусофирони рақамӣ, инчунин хидматрасонӣ барои сохтани масири оптималии сафар, ки дар навбати худ суръати интиқоли мусофирон баланд бардошта шуда, сифат беҳтар ва арзиши хизматрасонии нақлиётию логистикӣ арзон мешавад.

3. Логистикаи боркашонии бефосила, яъне татбиқи системаи пайгирии ҳамлу нақлӣ бор, таҳияи платформаи рақамӣ барои маҷмааи нақлиётӣ, ташаккули системаи мубодилаи ҳамачонибаи ҳуҷҷатҳои электронии ҳамлу нақл, ташкили схемаи миллии рақамии логистика, ки дар натиҷа арзиши хидматрасонии нақлиётӣ ва логистикӣ кам, ҳаҷми ҳамлу нақл зиёд, вақт барои анҷом додани чорабиниҳои назоратӣ ва санчишӣ ҳангоми бақайдгирии бор кам мегардад.

4. Рақамикунонӣ бо мақсади таъмини бехатарии нақлиёт, яъне ташкили фазои ягонаи рақамӣ барои амнияти нақлиёт, рақамикунони ҳадамоти давлатӣ дар соҳаи амнияти нақлиёт, ки ба баланд бардоштани бехатарии нақлиёт замина мешавад.

5. Бесарнишинҳо барои мусофиркашонӣ ва боркашонӣ, яъне таъсиси марказҳои идоракунӣ барои ҳаракати дронҳои ҳама намудҳои нақлиёт ва инфрасохтори ҳаракати онҳо - баланд бардоштани суръати интиқол, беҳтар кардани сифат ва арзон кардани арзиши хидматрасонии нақлиётӣ ва логистикӣ.

6. Дугоникҳои рақамии объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ, яъне роҳандозии системаи идоракунии маблағҳои роҳ, эҷоди 3D моделҳои тамоми объектҳои инфрасохтори

нақлиётӣ, ташкили озмоишгоҳҳои сайёри ченкунӣ - баланд бардоштани эътимоднокӣ ва муттасилии соҳаи нақлиёт.

7. Тадбирҳои умумисистемавии рушди хочагии роҳ, яъне зиёд намудани шумораи камераҳои сабти аксу видео ва шумораи нуқтаҳои назорати вазн - баланд бардоштани беҳатарии ҳаракат дар роҳ ва иқтидори шабакаи роҳҳо.

8. Таъмини рақамикунони соҳаи нақлиёт бо кадрҳо, яъне зиёд кардани шумораи донишҷӯён — мутахассисони муассисаҳои нақлиёт, ки таълими фосилавиро дар ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ тамом кардаанд. Роҳандозӣ ва зиёд кардани давраҳои тақмили ихтисос ва курсҳои тақмили ихтисос барои кормандони муассисаҳои нақлиётӣ дар самти омӯзиши технологияҳои рақамӣ - рафъи норасоии мутахассисони ИТ дар баҳши нақлиёт.

Хулоса трансформатсияи рақамии маҷмааи нақлиётӣ на оянда, на орзу, балки воқеият мебошад. Ҳамагӣ чанд сол пеш мошинҳои парвозкунанда, дронҳо ва бесарнишинон барои мо афсонавӣ менамуданд. Ҳоло мо аллакай бо роҳҳои ҳаракат карда истодаем, ки ба шарофати системаҳои иттилоотии хеле интеллектуалӣ сохта шудаанд ва бо истифода аз телефони худ мо метавонем дар чанд сония масири дилхоҳро созем ва бидуни ҳуччат бо нақлиёт масофаҳои дурро тай кунем. Ҳаёти мусофирон беҳатартар мешавад ва корхонаҳо метавонанд даромади бештар гиранд. Ба шарофати технологияҳои рақамӣ, гигабайтҳо маълумот дар бораи ҳама чизҳои марбут ба нақлиёт чамъ оварда мешаванд ва арзиши нав - дороиҳои рақамии соҳаи нақлиёт ташаккул меёбанд.

Адабиётҳо

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025
3. Барномаи мақсадноки давлатии рушди комплекси нақлиётии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025
4. Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
6. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта в Республике Таджикистан (теория, методология, практика): Дисс. ... докт. экон. наук: 08.00.05 / П.Д. Ходжаев .- Душанбе, 2016. - 354 с.

Ходжибаева Мухайё Муратджановна, старший преподаватель кафедры экономики и управления Горно-металлургического института Таджикистана. E-mail: mukhayo.khodzhibayeva@mail.ru

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РЕСУРСА РЕГИОНА

Цифровые технологии играют ключевую роль в развитии человеческих ресурсов региона, обеспечивая новые возможности для повышения эффективности труда, улучшения качества образования и здравоохранения, а также для создания инновационных рабочих мест. Внедрение цифровых решений в различные сферы жизни региона способствует более рациональному использованию человеческого потенциала, повышению конкурентоспособности региона и улучшению качества жизни населения. В таблице 1 приведены основные направления, через которых цифровые технологии содействуют на развитие человеческих ресурсов региона.

Таблица 1. Основные направления влияния цифровых технологий на развитие человеческих ресурсов региона

№	Социально-экономические отрасли	Направления влияния
1.	Образование и обучение	— Доступность образования; — Цифровая грамотность;
2.	Здравоохранение	— Цифровизация здравоохранения
3.	Рынок труда и занятость	— Новые рабочие места и профессии — Трудовая мобильность — Совершенствование трудовых процессов
4.	Предпринимательство и инновации	— Поддержка стартапов и малого бизнеса — Развитие инновационных отраслей
5.	Государственное управление и участие граждан	— Цифровизация госуслуг — Участие граждан в принятии решений
6.	Инфраструктура и цифровая трансформация	— Цифровая инфраструктура — Гибкость и устойчивость экономики

Каждое из вышеотмеченных направлений имеет свои особенности, что благоприятно воздействует на развитие человеческих ресурсов в региональной экономической системе.

Цифровые технологии расширяют доступ к качественному образованию и обучению для жителей региона, включая отдалённые и сельские территории. Онлайн-курсы, образовательные платформы и электронные ресурсы позволяют получить знания и навыки независимо от места проживания:

— Массовые открытые онлайн-курсы (МООС): Платформы, такие как Coursera, edX и другие, предлагают курсы по множеству дисциплин, от технологий до бизнеса, что помогает развивать профессиональные навыки;

— Электронные школы и университеты: Внедрение цифровых технологий в учебные процессы способствует улучшению образовательных стандартов, снижению барьеров для доступа и повышению качества образования.

Цифровая грамотность становится неотъемлемой частью образовательных программ, поскольку она необходима для успешной адаптации к быстро меняющемуся рынку труда. Повышение цифровой грамотности граждан региона способствует более широкому внедрению новых технологий в различные сферы жизни и экономики.

Цифровые технологии помогают улучшить качество медицинских услуг, увеличивают доступность здравоохранения, особенно в удалённых регионах, и способствуют более эффективному использованию кадровых ресурсов:

— Телемедицина: Использование технологий для удалённой диагностики и консультаций позволяет специалистам из крупных медицинских центров консультировать пациентов в удалённых районах;

— Электронные медицинские карты: Цифровизация данных пациентов способствует быстрому обмену информацией между учреждениями и улучшению качества диагностики и лечения;

— Анализ данных и искусственный интеллект: Эти технологии могут анализировать большие объёмы данных для выявления трендов, улучшения качества обслуживания и оптимизации работы медицинских учреждений.

Цифровизация экономики создаёт новые профессии и рабочие места. В таких отраслях, как информационные технологии, искусственный интеллект, робототехника и блокчейн, появляются рабочие места, требующие новых знаний и навыков:

— Развитие сферы информационных технологий: Специалисты в области разработки программного обеспечения, аналитики данных, искусственного интеллекта, кибербезопасности и других технологий становятся востребованными на рынке труда;

— Удалённая работа: Цифровые технологии позволяют работать удалённо, что открывает новые возможности для людей в регионах, где нет достаточного числа рабочих мест.

Цифровые платформы, такие как онлайн-рынки труда (например, фриланс-платформы), позволяют людям из различных регионов находить работу на глобальном уровне, что способствует увеличению мобильности рабочей силы:

— Платформы фриланса (Upwork, Freelancer): Люди из разных регионов могут работать для зарубежных компаний или в различных индустриях, что повышает их доходы и способствует экономическому развитию региона.

Цифровые технологии помогают автоматизировать и оптимизировать трудовые процессы, повышая их продуктивность и эффективность. Внедрение информационных систем и искусственного интеллекта в процесс работы способствует сокращению времени на выполнение рутинных задач, позволяет сосредоточиться на более творческих и аналитических аспектах работы.

Цифровые технологии играют важную роль в развитии стартапов и малого бизнеса, обеспечивая доступ к новым рынкам и финансовым ресурсам. Платформы для электронных платежей, маркетплейсы и цифровые рекламные инструменты помогают предпринимателям развивать свои бизнесы и выходить на международный рынок:

— Электронная коммерция: Регионы могут активно развивать онлайн-торговлю, что создаёт новые возможности для малого и среднего бизнеса;

— Платформы для стартапов: Развитие стартап-экосистем через онлайн-платформы, венчурные инвестиции и акселераторы помогает развивать инновационные проекты.

Цифровизация способствует развитию высокотехнологичных и инновационных отраслей в регионе, таких как биотехнологии, нанотехнологии, искусственный интеллект и зеленые технологии. Это открывает новые перспективы для профессионалов в этих областях.

Внедрение цифровых технологий в государственное управление помогает улучшить доступ граждан к услугам и ускорить процессы взаимодействия с государственными учреждениями. Это также позволяет более эффективно управлять человеческими ресурсами и поддерживать граждан в решении личных и профессиональных вопросов:

— Электронные государственные услуги: Возможность получать различные государственные услуги через интернет помогает снизить административные барьеры и повысить эффективность использования человеческих ресурсов.

Цифровые технологии дают гражданам новые возможности для участия в процессах принятия решений на местном уровне через электронные голосования, онлайн-опросы, платформы для обсуждения политических и социальных вопросов.

Развитие цифровой инфраструктуры в регионах (например, улучшение интернет-соединения, развитие 5G, создание дата-центров) способствует созданию условий для эффективного использования цифровых технологий в повседневной жизни и экономике.

Цифровизация позволяет экономике региона стать более гибкой и устойчивой к внешним и внутренним шокам. Например, в условиях кризиса или пандемий, цифровые технологии позволяют бизнесу и образовательным учреждениям быстро адаптироваться к новым условиям.

Цифровые технологии играют решающую роль в развитии человеческих ресурсов региона, создавая новые возможности для образования, труда, предпринимательства и социальных услуг. Они обеспечивают не только экономический рост, но и повышение

качества жизни, улучшение социальной мобильности и устойчивости региона к внешним вызовам. Важно, чтобы регионы активно использовали цифровые технологии для повышения конкурентоспособности и устойчивого развития.

Литературы:

1. Власов, М. В. Влияние факторов цифровой экономики на развитие человеческого капитала в регионах России / М. В. Власов, Я. В. Качан // Вопросы региональной экономики. – 2021. – № 1(46). – С. 37-45
2. Ишмуратова, Д. Ф. Развитие человеческого капитала в условиях формирования цифровой среды / Д. Ф. Ишмуратова // Национальная безопасность / Nota Bene. – 2019. – № 6. – С. 44-49.
3. Мезенин, Д. А. Влияние цифровизации на формирование человеческого капитала на региональном уровне / Д. А. Мезенин // Проблемы совершенствования организации производства и управления промышленными предприятиями: Межвузовский сборник научных трудов. – 2022. – № 2. – С. 199-206.
4. Стрябкова, Е. А. Формы человеческого капитала региона и особенности выбора индикаторов их оценки в условиях цифровой трансформации / Е. А. Стрябкова, Е. В. Вейс // Экономика. Информатика. – 2020. – Т. 47, № 4. – С. 700-709.

Холов М.Х., муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинг.

АҲАМИЯТИ РАҚАМИКУНОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАРАБХОНАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба самти рақамикунонӣ дар замони муосир бахшида шудааст. Яке аз роҳҳои баландбардории сифати хизматрасонӣ дар бозори тичорати тарабхонаҳо рақамикунонӣ мебошад. Бо ин мақсад дар тарабхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми ҷудошанашавандаи тичорати сайёҳӣ мебошад, яқчанд барномаҳои ҳозиразамон амали гардонида шудааст.

Калидвожаҳо: тарабхона, тичорат, платформа, сифат, стандарт, соҳа, хизматрасонӣ.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСТОРАНОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Статья посвящена цифровизация в сфере современный ресторанный бизнес. Одним из способов повышения качества обслуживания на рынке ресторанного бизнеса является внедрения цифровизация. С этой целью в ресторанах Республики Таджикистан реализовано несколько современных программ, которые являются неотъемлемой частью туристического бизнеса.

Ключевые слова: ресторан, бизнес, платформа, качество, стандарт, отрасль, сервис.

THE IMPORTANCE OF DIGITIZATION OF RESTAURANT OPERATIONS IN TAJIKISTAN

The article is devoted to digitalization in the field of modern restaurant business. One of the ways to improve the quality of service in the restaurant business market is to introduce digitalization. To this end, several modern programs have been implemented in restaurants in the Republic of Tajikistan, which are an integral part of the tourism business.

Keywords: restaurant, business, platform, quality, standard, industry, service....

Тоҷирони соҳаи тичорати тарабхонаҳо дар Тоҷикистон дар қатори дигар фаъолиятҳо дар бозори байналхалқӣ кушиш ба ҳарч дода истодаанд, ки мавқеи муҳимро ишғол намоянд.

Бо ин мақсад дар тарабхонаҳо барномаҳои нави муосир бо истифодаи технология электронӣ чори карда шудааст. Айни замон дар тарабхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон платформаи автоматикунории R-Keeper, MixCart, Iiko, Poster чори карда шудааст, ки сатҳи хизматрасонии онҳоро ба талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ мебошанд.¹³ Муайян карда шуд, ки самтҳои асосии рақамикунонии тичорати тарабхона ин фармоиши онлайн ба расонидани хӯрокҳои тайёр, рушди нуқтаҳои худхизматрасонӣ, автоматикунонии ҳисоби арзиши иловашуда, инчунин пешбурди хизматрасонии тарабхонаҳо бо истифода аз технологияҳои рақамӣ мебошанд. Сарфи назар аз он, ки автоматикунонии тичорати тарабхона пеш аз паҳншавии вируси COVID-19 дар ҷаҳон оғоз шуда буд, он ҳамчун омиле такондиҳанда барои гузариши хизматрасонии тарабхонаҳо ба фазои виртуалӣ мусоидат намуд.

Бо вучуди ин, хусусиятҳои хоси созмонҳои тичоратии тарабхона имкон надод, ки стратегияи муосири табдили рақамии созмонҳои тичоратии тарабхонаро таҳия карда шавад.

Афзоиши рақамикунонии соҳа аз ҳисоби каналҳои рақамӣ барои пешбурди хизматрасониҳо, ки сармоягузори назаррасро талаб мекунанд, танҳо барои иштирокчиёни калони бозор барои тарабхонаҳо дастрасанд, ин сегменти бозори рақамӣ ҳанӯз пурра дастрас нест, ва омиле боздошти пешравии рақамикунонии тичорати тарабхонаҳо мешавад.

Рақамикунонӣ яке аз тамоюлҳои асосии ҷаҳонии рушди тамоми соҳаҳо, аз ҷумла, тичорати тарабхонаҳо мебошад.

Қаҳвахонаҳо ва тарабхонаҳои технологияҳои навро ғаёлона ҷорӣ мекунанд, ки ба беҳтар кардани робита бо меҳмонон мусоидат мекунанд. Масалан, торафт бештар муассисаҳо ба ҷои таъомномаи аънаравӣ — планшетҳои аз таомномаи электрониро истифода мебаранд, ки меҳмон бе иштироки пешхизмат таомҳои дилхоҳашро интихоб карда метавонад.

Ин технология аллакай дар муассисаҳои хӯрокворӣ ҷой гирифтааст, аммо савол дар бораи он, ки оё ин технология дар тарабхонаҳои калон талабот дорад, боз боқӣ мемонад.

Ҷорӣ намудани таомномаҳои электронӣ дар тарабхонаҳои калон бештар ба фарзия монанд аст, на як атрибуте воқеияти муосири тичорати тарабхона. Саволи бештар дар бораи амният ва осонии истифода вучуд дорад, оё он планшет, Android ё IOS аст. Як гуруҳ меҳмони доими бо пешхизматон ва дигар кормандони тарабхона муносибатҳои чандсола доранд ё ба хизматрасонии аънаравӣ одат намудаанд. Истифодаи таомномаи аънаравӣ, фармоиши шифоҳӣ вақти сарфаи вақти бисёр мегиранд. Бисёри аз муштариён низомҳои нави электрониро истифода бурда наметавонанд.

Аз тарафи дигар, низомҳои нави электрони метавонад суръати хизматрасониро зиёд кунад, агар фармоиши дар планшет ҷойгиршуда ғавран ба система ворид шавад ва ошхона ба омода кардани он шурӯъ кунад. Яъне, аслан, дар ин ҳолат даву този пешхизмат кам мешавад. Дар як муддати кӯтоҳ фармоиш ба ҳама шӯъбаҳои дахлдор, ҳазина, шӯъбаи муҳосибот ва ғайра паҳн мешавад.¹⁴

Ҳоло бисёр муассисаҳо кодҳои QR-ро барои менюҳои истифода мебаранд, ки меҳмон метавонад барои фармоиш додан аз смартфонҳои худ скан кунад.

Рақамикунонӣ дар тарабхонаҳо ва қаҳвахонаҳо

Рақамикунонӣ дар тарабхонаҳо ва қаҳвахонаҳоро метавон ба 4 гурӯҳ тақсим кард:

- меҳмонон. Ба ин хизматрасониҳо оид ба ҷамъоварии маълумот ва барқарор кардани муносибатҳо бо меҳмонон;
- молия. Дар ин ҷо хизматҳои автоматикунонии ғурӯш, инвентаризатсия, идоракунӣ ва ҳисобдорӣ;
- таъминкуандагон. Хизматрасониҳо барои автоматикунонии ҳуҷҷатҳо.
- коргарон. Хизматҳо барои стандартизатсия ва оптимизатсияи кори кормандон.

¹³ Джеймс, Д. Управление рестораном [Текст] : учебное пособие Д. Джеймс, Д. Болдуин; под общ. ред. Д. Джеймса. – М.: Проспект, 2021. – 398 с.

¹⁴ Ефимов, С. Л. Ресторанный бизнес в Таджикистан: технология успеха [Текст] учеб.-метод. пособие / С.Л. Ефимов, Л.С. Кучер; под общ. ред. С. Л. Ефимова. – 3-е изд. – М.: Росконсульт, 2020. – 512 с.

Дар замони ҳозира якчанд барномаҳои рақамикунонии муассисаҳои хӯроки умумии Кишварҳои ИДМ мавриди истифода қарор гирифтааст.

R-Кеерер. Платформаи автоматикунонии корхонаҳои хуроки умумӣ. Платформа барои қаҳвахонаҳои хурд, барҳо, тарабхонаҳои бисёр толор ва занҷирҳои тарабхонаҳои калон пешбинӣ шудааст.¹⁵

R-KEEPER стандарти тиллоии автоматикунонии ҳама гуна тичорати тарабхонаҳо мебошад, аз тарабхонаи оҷибона карда, бари ҳозиразамон то қаҳвахонаи маҳаллиро дар бар мегирад.

Хусусиятҳои фаъолияти корхона (тарабхона, қаҳвахона ё бар) дар барнома ба танзим дароварда шудааст, инчунин ҳангоми бо таври электронӣ бақайд гирифтани, ҳисоботи мусоҳиби супоридан ва андозсупорӣ истифода бурда мешавад.

Аксари тарабхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳам дар Душанбе ва ҳам дар минтақаҳо) барои автоматизатсия барномаи R-KEEPER-и версияҳои 6 ё 7-ро истифода мебаранд.

R-Кеерер™ як низоми барномавии муракаб аст, ки махсус барои муассисаҳои хӯрокворӣ пешбинӣ шудааст. Ин як барномаи хеле бозғатимод ва тавоно барои баҳисобгирӣ ва мониторинги фурӯш, истеҳсолот ва кормандон мебошад, ки ба роҳбарони тарабхонаҳо имкон медиҳад, ки захирахоро қорӣ ва моддиро бамақсад тақсим кунанд, хароҷотро кам шаванд, сатҳи хизматрасонию баланд гардад ва низоми назорат самаранок гардад.

Барои хизматрасонии пурра дар тарабхонаҳо, қорӣ намудани низоми барномаи R-Кеерер аз андозаи тарабхона ва хусусиятҳои инфиродии онҳо вобаста аст.

Дар толор якчанд кассаҳои бо маркази ҳисобгирӣ тарабхона насб кардан мумкин аст, ки ҳисоби кардани муштариёро осон мекунад.

Терминалҳои пешхизмат метавонанд доимӣ ё сайёр бошанд. Барои чопи фармоишҳо дар ошхона принтерҳои хизматрасонӣ насб карда шудаанд. Инчунин инчунин дар сеҳҳои коркар ва пухтани таомҳо видеокамера насб карда мешаванд ва бо намоишҳои видеоии ошпаз метавонад маълумоти фармоиш гирад, ки ин кори кормандони ошхонаро осон мекунад.

Пас аз ворид кардан ва нигоҳ доштани фармоиш дар планшет ё телефони пешхизмат қитансияи хизматрасонӣ дар принтере, ки дар ошпазхона насб карда шудааст, чоп карда мешавад, ки дар он маълумот дар бораи фармоиш мавҷуд аст. Пас аз нигоҳдории маълумотҳои фармоиши пештара, фармоиши иловагӣ илова кардан мумкин аст. Маълумот дар бораи ҳолати ҳисобро метавон дар вақти дилхоҳ ҳамчун қитансияи пешакӣ чоп кунанд.

Агар меҳмон дар бар бошад ва бармен фармоишро қабул кунад, он гоҳ бармен метавонад фармоишро дар бар ташкил ва пардохт кунад, яъне бе иштироки кассир бо меҳмон ҳисобӣ кунад.

Ҳисобкунии ниҳой, яъне чопи қитансия дар кассаи маркази ба амал бароварда мешавад.

Барои босамарии кори кормандон дар толор мизҳои толорро метавонанд бо тугмачаҳои даъвати пешхизмат мучаҳҳаз кунанд ва тарабхона инчунин метавонад технологияи интиқоли паёмҳои пейджингиро бо пешхизматҳо истифода барад.

Дар низоми барномаи мақдур барои муштариёни доимии тарабхона қорбиниҳои ҳавасмандгардони дар асоси истифодаи қорҳои платикӣ пешбини шудааст. Барои тахфиф ё туҳфаҳои гуногун дода мешавад.

Дар охири рузи қорӣ ҳисоботи ҷамъбасти дар касса марказӣ чоп карда шуда, тартиби бастании рузи касса ба амал бароварда мешавад, ки тамоми маълумотҳои зарурӣ нигоҳ дошта мешавад.

¹⁵ gostinichnyj-restoranyj-biznes/. Маводҳо аз шабакаи Интернет аз сайти www.turbooks.ru/stati/

Роҳбар ё менеҷери тарабхона дар вақти воқеи метавонад бо истифода аз модули WEB мониторинг кори тарабхонаро аз фосилаи дур назорат кунад ва ҳама маълумотҳои зарурӣ бо ёрии компютер ё телефон дастрас намояд.¹⁶

Автоматизатсия бо ду сатҳи барномасозӣ таъмин карда мешавад: пули нақд ва идоракунии. Сатҳи пули нақд автоматикунории раванди фурӯш ва ташаккули базаи мувофиқро таъмин мекунад. Сатҳи идоракунии - менеҷер барои тартиб додани маълумотномаҳо, тақсими ҳуқуқҳои дастрасӣ, танзими сатҳи касса, танзими параметрҳо ва танзими ҳисоботҳо, таҳия ва татбиқи барномаҳои маркетингӣ ва таъмини ҳамкорӣ бо дигар системаҳо масъул аст.

Iiko. Платформаи автоматикунории қаҳвахонаҳо, тарабхонаҳо ва таҳвили маҳсулотҳо ва таом мебошад. Ин як системаи ягонаи идоракунии тарабхона аст: аз фурӯш ва таҳвил то молия ва садоқати меҳмонон. Система тамоми амалиёти кормандон, ҳаракати молу пулро дар вақти воқеӣ сабт мекунад. Iiko барои тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, барҳо, нонвойхонаҳо, дӯконҳои қаннодӣ, пиццерия ва ошхонаҳо мувофиқ аст, тичорати шумо ҳамчун механизми дақиқ ва боэътимод кор карда, фоидаи бештар меорад.

Poster. Платформаи автоматикунории қаҳвахонаҳо, тарабхонаҳо ва мағозаҳо. Хизматрасонӣ бо ёрии технология абрӣ барои автоматикунории қаҳвахона, тарабхона ё мағозаи хурд дар планшет. Плакат ба шумо имкон медиҳад, ки харитаи виртуалии толорро созад, фармоишҳоро қабул ва назорат кунед, кассаро идора кунед, қвитансияҳоро чоп кунед, баҳисобирии инвентаризатсия, базаи муштариён ва рӯйхати кормандонро нигоҳ доред.

MixCart. Хадамоти автоматикунории хариди маводҳо барои тарабхонаҳо. Система платформаест, ки харид ва идоракунии ҳуччатҳо тавассути автоматикунории ин равандҳо табдил медиҳад: тарабхонаҳо ва таъминкунандагон харидҳоро тавассути технологияи абрӣ идора карда мешавад.

Хизматрасони ба меҳмонон бо истифода аз Wi-Fi. Shopster Analytics хидматест, ки омаду рафти селайи меҳмононро таҳлил мекунад. Нишондиҳандаҳои асосии омӯхташуда хатсайрҳои сафар, вақти дар мағоза сарфшуда ва чандбор ташрифоварии меҳмононро дар бар мегиранд. Маълумоти гирифташуда коркард мешаванд ва дар шакли диаграммаҳо ва графикҳо равшан нишон дода мешавад.

Имрӯз, дар зери мафҳуми "хизматрасонии тарабхона" бояд ҳамчун хизматрасоние фаҳмида шавад, ки на танҳо қаноатмандӣ ва бороҳатии муштарии мушаххас, кормандони хизматрасонӣ ва дар маҷмӯъ қаноатмандию бороҳатиро дар кишварро таъмин кунад.

Адабиёт

1. Джеймс, Д. Управление рестораном [Текст] : учебное пособие Д. Джеймс, Д. Болдуин; под общ. ред. Д. Джеймса. – М.: Проспект, 2021. – 398 с.
 2. Ефимов, С. Л. Ресторанный бизнес в Таджикистан: технология успеха [Текст] учеб.-метод. пособие / С.Л. Ефимов, Л.С. Кучер; под общ. ред. С. Л. Ефимова. – 3-е изд. – М.: Росконсульт, 2020. – 512 с.
 3. Кристофер Эгертон-Томас. Ресторанный бизнес. Как открыть и успешно управлять рестораном: Пер. с англ.- М.: РосКонсульт, 2001. – 272 с.
- Шабакаҳои интернетӣ
4. <http://www.youth.tj> Мавод аз сайти кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон gostinichnyj-restoranyj-biznes/. Маводҳо аз шабакаи Интернет аз сайти www.turboooks.ru/stati/

¹⁶ <http://www.youth.tj> Мавод аз сайти кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

НАҚШИ САВДОИ МУТАҚОБИЛА ДАР РУШДИ ТИҶОРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар шароити муосир тиҷорати мутақобила ба яке аз олотҳои муҳими батанзимдарории мубодилаи молии байналхалқӣ табдил гардида, ба ҳамкориҳои иқтисодӣ ва истеҳсолию техникии байни мамлакатҳо, усуворшавӣ ва мураттабии ҳисобу китоби байналхалқӣ мусоидат мекунад.

Яке аз самтҳои афзалиятноки чунин равандҳо рушди амалиётҳои содиротӣ-воридотӣ бо назардошти уҳдадорӣҳои мутақобилаи шарикон: содиркунандагон оид ба хариди молҳо ва хизматрасониҳои мушаххас аз воридкунандагон, воридкунандагон оид ба таҳвили молҳо ва хизматрасониҳои мувофиқашудаи содиркунандагон мебошад. Чунин намуди амалиётҳои номи амалиётҳои мутақобилаи байналхалқиро ифода мекунамд [1].

Дар солҳои 80-уми асри XX равандҳои сифатан нави хусусияти асосидошта дар ташкил ва тарзи гузаронидани амалиётҳои тиҷорати байналхалқӣ ба миён омаданд. Солҳои охир дар тиҷорати байналхалқӣ савдои мутақобила ва аҳдҳои мубодилаи молӣ, ки ҳиссаи онҳо аз рӯи ҳисоби иқтисодшиносони маъруф қариб 40% ҳамаи аҳдномаҳоро ташкил медиҳад, аҳамияти рӯзафзунро касб намудааст. Он дар асоси манфиати фурушанда оид ба васеъ намудани ҳаҷми савдои молҳои худ, барои харидорон бошад ин баромадан ба бозорҳои нав, дар навбати аввал молҳои мушкӣ ба савдораванда, истисно ё бештар маҳдуд намудани ҳисоббаробаркуниҳои пулӣ буда, асос ёфтааст.

Нақши танзимкунии тиҷорати мутақобила дар он зоҳир мегардад, ки бастанӣ созишномаҳои дучониба ва бисёрҷонибаи байниҳукуматӣ оид ба амалиётҳои мубодилаи молӣ, инчунин созишномаҳо оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ ва истеҳсолӣ дар асоси ҷубронӣ имкон медиҳанд, ки қаблан ба муддати якчанд сол пеш намудҳо ва ҳаҷми молҳои байни якдигар таҳвилшаванда, арзиши умумии онҳо ва тартиби ҳисобу китоб, хусусият ва арзиши хизматрасониҳои ҳамроҳикунанда ва ё ҷудогона пешниҳодшавандаи техникӣ (муҳандисӣ), донишҳои илмӣ - техникӣ ва таҷриба (литсензия, ноу-хау ва ғайра) мӯйян карда мешавад [1].

Тиҷорати мутақобила амалиётҳоеро муттаҳид мекунад, ки дар доираи он уҳдадорӣҳои мутақобилаи содиркунандагон оид ба хариди мол ё хизматрасониҳои воридкунандагон арзиши пурра ё қисме аз он, ки содирот карда мешавад [4].

Хусусияти аҳдномаҳои мутақобилаи байналхалқии шаклҳои гуногун дошта, ин ҳамоҳангии содирот бо хариди мутақобилаи молҳои ширкатҳои воридкунанда ё мамлакатҳои воридкунанда ва баръакс мебошад. Чунин аҳдномаҳои байналхалқӣ бо принсипи ҷуброн намудан, ки шаклҳои гуногунеро дорад, ки аз рӯи технология ва амалисозии онҳо фарқ мекунад.

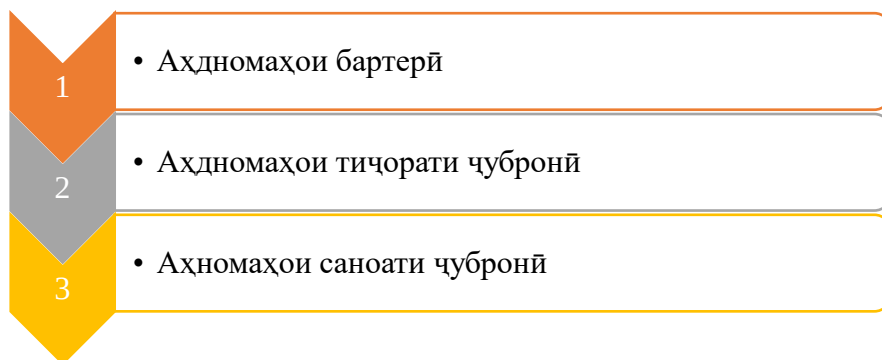
Тиҷорати мутақобилаи байналмилалӣ шакли зудрушкунандаи ташкили амалиётҳои тиҷоратӣ буда, ба муқарар намудани ҳамкориҳои самараноки дарозмуддати тарафайн судманди иштирокдорони он дар соҳаи истеҳсолот мусоидат мекунад.

Савдои мутақобила ин чунин аҳдномаест, ки дар он як ҷониб ба ҷониби дигар, мол, хизматрасонӣ, технология пешниҳод намуда, дар ҷавоб ба ин, ҷониби аввал аз ҷониби дуюм ҳаҷми мувофиқаткардашудаи молро харид мекунад.

Ҷиҳати фарқкунандаи чунин аҳдномаҳо робитаи мутақобилаи байни ҷонибҳо мебошад. Чунин аҳдномаҳо дар шаклҳои гуногун баста шуда, аломатҳои хоси худро доранд.

Қоршиносони Созмони милалӣ муттаҳид (СММ) се намуди асосии аҳдномаҳои мутақобилаи байналхалқии зеринро ҷудо мекунамд: [1].

1. Аҳдномаҳои бартерӣ;
2. Аҳдномаҳои тиҷорати ҷубронӣ;
3. Аҳдномаҳои саноати ҷубронӣ.

Расми 1. Намудҳои аҳдномаҳои мутақобилаи байналхалқӣ тибқи ақидаи коршиносони Созмони милалӣ муттаҳид

Аҳдномаҳои бартерӣ, яке аз намудҳои аҳдномаҳои мутақобила ба шумор мераванд. Ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии савдои мутақобила 4%, хариди мутақобила 55%, созишномаҳои ҷубронӣ 9% ва клиринг 8%-ро ташкил медиҳад. Дар аҳдномаҳои бартерӣ ба эквивалентии мубодила, ки бо роҳи арзёбии содирот ва воридот бо нархҳои ҷаҳонӣ, ҳангоми муайян намудани ҳаҷми миқдори молҳои мубодила ба даст оварда мешавад, диққати махсус дода мешавад.

Умумияти манфиатҳо дар соҳаи истеҳсолот ва стратегияи бозорӣ дар натиҷаи чунин амалиётҳои зичи пайваستшавии сармояҳо тавсеа меёбанд.

Афзоиши миқёси савдои байналхалқӣ ҳоло боиси пайдоиши ширкатҳои бузурги тиҷорати байналхалқие гардид, ки ба фуруши молҳо тавассути хариди мутақобила махсус гардонида шудаасту ба таъсиси банкҳои компютерӣ бо маълумот дар бораи мавҷудияти молҳои, ки метавонанд дар як муддати кӯтоҳ дар дилҳои минтақаи қурраи замин расонида шаванд, робита дорад.

Ҳамзамон, таҳти аҳдномаи саноати ҷубронӣ аҳдномаеро мефаҳманд, ки дар он як тараф ба тарафи дигар таҳвили мол, хизматрасонӣ ё технология, ки онро тарафи дигар барои омода кардани иқтидорҳои нави истеҳсоли истифода мебарад. Чунин таҳвилҳо баъдан тавассути таҳвили молҳо ҷуброн карда мешаванд. Дар аҳдномаи тиҷорати ҷубронӣ бошад чунин муносибати байниҳамдигарӣ байни тарафҳо вучуд надорад.

Расми 2. Аҳдномаҳои мубодилаи молӣ ва ҷубронӣ дар асоси ғайри асъорӣ

Мутахассисони Ташкилоти ҳамкорихои баналхалқӣ ва рушд (ТХБР) аҳдномаҳои мутақобилаи байналхалқиро ба ду гуруҳи зерин ҷудо мекунад:[6].

1. Аҳдномаҳои мутақобилаи тиҷорати ҷубронӣ;
2. Аҳдномаҳои тиҷорати мутақобилаи саноати ҷубронӣ.

Аҳдномаи мутақобилаи тиҷорати ҷубронӣ ин яке аз амалиётҳои кӯтоҳи ба маблағи на он қадар калон мебошад, ки мубодилаи молҳои зарурии гуногунро дар бар гирифта, ба якдигар монанд нестанд. Ин аҳднома дар ҳудуди 36-моҳ ба анҷом мерасад.

Зери мафҳуми аҳдномаҳои тиҷорати мутақобилаи саноати ҷубронӣ чунин аҳдномаҳое фаҳмида мешаванд, ки маблағҳои нисбатан калони фурӯши мувофиқ, таҷҳизоти саноатии Ғарб ва ё корхонаҳои тиҷоратиро дар бар мегиранд [4].

Ба андешаи мо ҳангоми таснифи аҳдномаҳои тиҷорати мутақобилаи байналхалқӣ бояд шакли ташкилию ҳуқуқии чунин аҳдномаҳо ва принципҳои ҷубронӣ ба инобат гирифта шавад. Ҳангоми чунин равиш мумкин аст, ки се намуди зерини аҳдномаҳои мутақобилаи байналхалқиро ҷудо намуд:[1].

1. Аҳдномаҳои мубодилаи молӣ ва ҷубронӣ дар асоси ғайри асъори хориҷӣ;
2. Аҳдномаҳои ҷубронии аҳдномаҳои тиҷоратӣ;
3. Аҳдномаҳои ҷубронӣ дар асоси созишнома оид ба ҳамкорихои истехсолӣ.

Расми 3. Намудҳои аҳдномаҳои мутақобилаи байналхалқӣ

Мумкин аст баҳогузориҳои намунавии зерини қимати намудҳои гуногуни аҳдномаҳоро дар тичорати мутақобилаи байналхалқӣ муайян намуд: ҳиссаи аҳдномаҳои мубодилаи молӣ ва ҷубронӣ тахминан 4-5%, аҳдномаҳои ҷубронӣ дар асоси тичоратӣ 9-10%, дар харидҳои мутақобила дар доираи ҳамкориҳои истеҳсолӣ 55-60%-ро ташкил медиҳад.

Ин се намудҳои асосии аҳдномаҳо аз нуқтаи назари ҳадаф ва хусусият, муҳлатҳои иҷроӣ, шартҳои ҷуброн, механизмҳои ҳисобу китоб ва тартиби иҷроии онҳо аз якдигар куллан фарқ мекунанд.

Савдои мутақобила аз нуқтаи назари содироткунанда ҷолибият дорад, зеро он имкон медиҳад, ки бозорҳои нав аз худ карда шуда, сарчашмаи ашъи хом диверсификатсия карда шавад. Инчунин, шабакаҳои устувори таъминот ва фурӯш ташаккул дода шуда, тичорат ва нархро аз рӯи шартҳои қаблан муайян кардашуда, гузаронад.

Миқёси калон ва хусусияти дуру дароз доштани муносибатҳои шарикӣ ба иқтисодиёти мамлакатҳои дар он иштироккунанда, самарайи муътадилкунанда бозида, дар доираи вазъи тағйирёбандаи бозор қимати махсус дорад. Чӣ тавре, ки таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, мақсадҳои муносибатҳои судманди шарикӣ дарозмуддат дар ҳавасмандгардониҳои иштирокдорони он нақши калон дорад.

Савдои мутақобила асосан ҳангоми амалӣ намудани таҳлили байни шарикон аз рӯи кооператсияи илмӣ – техникӣ, истеҳсолӣ ва фурӯшии байни ҷузъҳои ширкатҳои фаромилӣ ва ғайраҳо амалӣ карда мешавад.

Баъзе камбудииҳои аҳдномаҳои мубодилаи молиро ба ду гурӯҳи зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Амалиётҳои мубодилаи молӣ, ки хароҷотҳои баланди трансаксиониро талаб мекунанд ва ба иштирокчиёни аҳдномаҳо хос аст.

2. Бо зиёд шудани шумораи иштирокчиён вобастагии нақшаи таҳияшудаи байни онҳо зиёд мегардад, яъне аз кор мондани дилхоҳ зинаи он ба бозистӣ дар иҷроии ўҳдадориҳои онҳо оварда мерасонад.

3. Хусусияти шартӣ доштани нархгузорӣ, ки дар чунин аҳдномаҳо ба пайдоиши нофаҳмиҳо ҳангоми пардохтҳои андозӣ ва гумрукӣ оварда мерасонад. Ширкатҳое, ки содиқона қору фаъолият мекунанд, аз ҳукуқи гирифтани имтиёзҳои андозӣ маҳрум гашта, ширкатҳое, ки бевичдонона фаъолият мекунанд, аз пардохти андозҳо саркашӣ менамоянд.

4. Хусусияти пӯшида доштани аҳдномаҳо, ки он ба паҳн гаштани нақшаҳои коррупсионӣ, аз ҷумла берун аз ҳудуди мамлакат, мусоидат мекунад.

5. Чунин аҳдномаҳо доираи шарикони имконпазирро маҳдуд мегардонад, зеро берун аз он ширкатҳое мавҷуданд, ки барои ба дӯш гирифтани хароҷотҳои баланд омода нестанд, инчунин ба маҳсулоти пешниҳодшаванда эҳтиёҷ надошта, хоҳиши фурӯхтан ё ҷалб намудани иштрокчиёни нави амалиётҳои тичоратиро надоранд.

Дигар гурӯҳи мушкилоти тичорати мутақобила хусусияти системавӣ дошта, тасдиқ мекунад, ки он амали намудани механизмҳои иқтисодӣ бозориро вайрон мекунад.

Ҳамин тавр, қобили қабул аст, ки тичорати мутақобиларо дар доираи шартҳои дар боло зикргардида, маҳдуд истифода бурда, маҳз шартҳое, ки амалиётҳои савдои муқаррарӣ ё имконпазир нестанд, ё хароҷотҳои иловагиро талаб мекунанд. Дар чунин шароитҳо тичорати мутақобила воситаи асосии дастрас намудани маҳсулоти ҳаётан зарурӣ, воситаи ғайри беҳтар намудани сохтори содироти мамлакат ва таъмини рушди технологияи он мегардад.

Адабиёт

1. Герчикова И.Н. Международное коммерческое дело. Учебник / - М.: ЮНИТИ, Банки и биржи, 2001. - 289 с.

2. Панкратов Ф. Г. Коммерческая деятельность: Учебник / Ф. Г. Панкратов, Н. Ф. Солдатова. — 13 - е изд., перераб. и доп. — М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2012. — 500 стр.

3. Половцева Ф.П. “Коммерческая деятельность”: Учебник – М.: ИНФРА-М., 2001.

4. Урунова С.А., Мухторзода С.С., Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Тичорати байналмилалӣ (комплексӣ таълимӣ-методӣ барои донишҷӯёни равияи иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ) – Душанбе 2023. 308 саҳ.

5. Фомичев В.И. “Международная торговля”: Учебник-2-е изд., перераб. и доп.-М.: ИНФРА-М., 2001.

6. Ҳабибов С., Ҷамшедов М. Тичорати байналмилалӣ. Душанбе.: Ирфон, 2007.

Ҳамитов Муҳитдин Сайдалиевич, номзоди илмҳои иқтисодӣ, и. в. дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Деҳотӣ ½; тел: (+992) 934444177, E-mail: khamit62@mail.ru

Абдурахмон Ҳакимзода, номзоди илмҳои иқтисодӣ, и. в. дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Деҳотӣ ½; тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru

САМТҲОИ АҶЗАЛИЯЕВАТНОКИ РУШДИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллифон моҳият, аҳамият, аҷзалият, камбудиро ва самтҳои аҷзалиятноки рушди маркетинги рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ва мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додаанд. Муаллифон қайд намудаанд, ки маркетинги рақамӣ ин пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифода аз технология, восита, шабака, усул, интернет – хизматрасониҳо ва дигар имкониятҳои муҳити рақамӣ оид ба пешбурди брендҳои ширкату корхонаҳо дар бозори рақобатӣ ва афзоиши фурӯши маҳсулот мебошад.

Вожаҳои калидӣ: маркетинги рақамӣ, интернет-маркетинг, иқтисодиёти рақамӣ, реклама, рекламаи таргетӣ, контенет-маркетинг, email – маркетинг, SMM ё маркетинги иҷтимоӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ.

Иқтисодиёти рақамӣ падидаи нави илми иқтисодӣ буда, бо рушди технологияҳои рақамӣ, фазои рақамӣ, зехни сунъӣ, корхонаҳои маҷозӣ, суръатбахшии хизматрасониҳои алоқа, таҳияи моделҳои нави коммуникатсионӣ, ҳамкориҳои субъектҳои иқтисодӣ, ба хусус инкишофи иқтисодии кадрӣ алоқаманд мебошад [2]. Барои дар амал татбиқ намудани ин падида истифода бурдани имкониятҳои мавҷуда мутахассисоне заруранд, ки барои кор кардан бо технологияи нав, идоракунии моделҳои нави ташкили меҳнат, дар шароити зудтағйирёбанда ва мураккаб ҳамеша омода бошанд.

Маркетинги рақамӣ ин як тарзи тижорате мебошад, ки робитаи байниҳамдигарии муштариро бо ёрии воситаҳои коммуникатсионӣ нигоҳ медорад. Бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки маркетинги рақамӣ на танҳо стратегияи пешбурд бо истифодабарии воситаҳои телекоммуникатсионӣ, балки ҳаммазмунӣ воситаҳои муосири маркетинг ба шумор меравад.

Вобаста ба суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси олии қайд намуданд: "...суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем"[8].

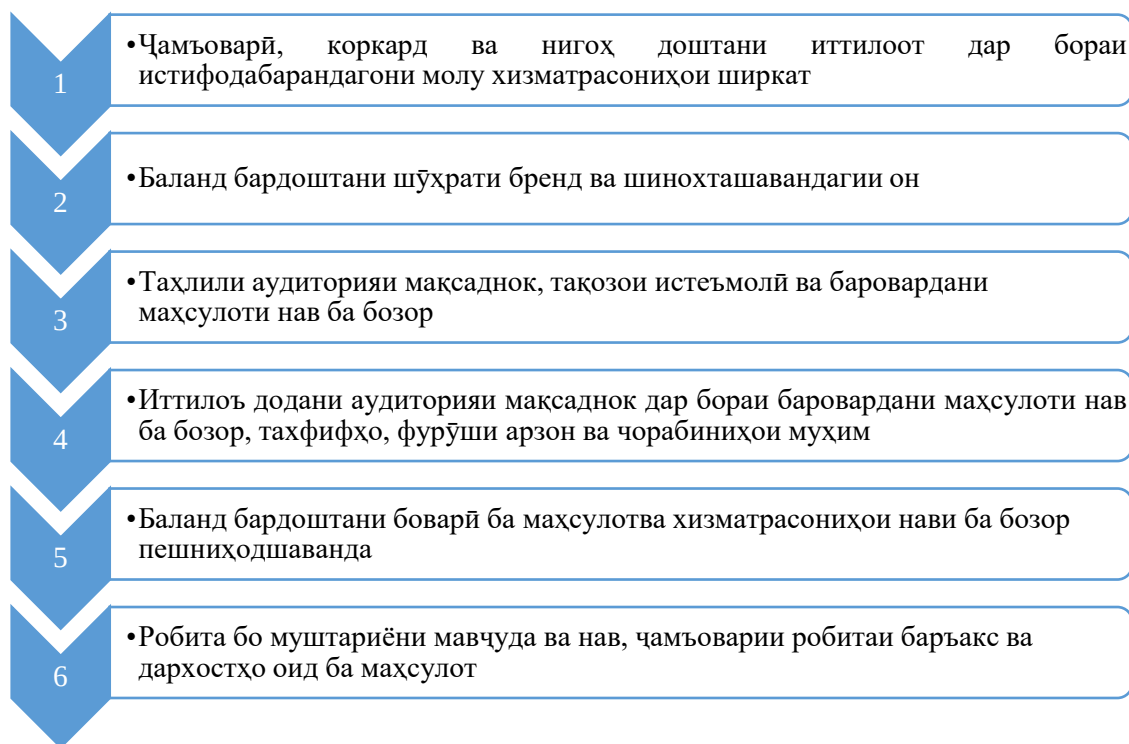
Дар адабиёти иқтисодӣ вожаҳои гуногун ба монанди, "маркетинги рақамӣ", "digital marketing", "онлайн-маркетинг", "маркетинги нав", "маркетинги электронӣ", "интернет-маркетинг", "маркетинги интерактивӣ" ва ғайраҳо во хӯрдан мумкин аст. Маркетинги рақамӣ тарҷумаи калимаи англисии "digital marketing" буда, он назар ба интернет - маркетинг маънои васею фарроҳ дошта, дар истифодабарии ҳамаи шабакаҳои интернетӣ асос ёфтааст.

Зери мафҳуми маркетинги рақамӣ одатан сохтан ва паҳн намудани контент ба воситаи сомонаҳо, саҳифаҳои мақсаднок, шабакаҳои иҷтимоӣ, почтаи электронӣ ва замимаҳои мобилӣ фаҳмида мешавад. Он ҷалби истеъмолгарони имконпазир барои хариди мол ва хизматрасониҳои ширкатҳоро дар бар мегиранд. Дар он шакл ва тарзҳои гуногуни ҷалб ва нигоҳдории муштарӣ бо ҳадафи пешбурди брендҳо ба бозор ва афзоиши фурӯши маҳсулоти ширкатҳо мавриди истифода қарор дода мешавад.

Маркетинги рақамӣ ин истифодабарии технологияи рақамӣ ва воситаҳои ахбори оммавии электронӣ барои пешбурди брендҳои тижоратӣ ё маҳсулот ва ҷалби истеъмолкунандагон мебошад [7]. Он пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифода аз технология, восита, шабака, усул, интернет – хизматрасониҳо ва дигар имкониятҳои муҳити рақамӣ оид ба пешбурди брендҳои ширкату корхонаҳо дар бозори рақобатӣ ва афзоиши фурӯши маҳсулот мебошад [1].

Маркетинги рақамӣ ин ҳамчунин фаъолияти маркетингии ширкат бо мақсади ба даст овардани фоида тавассути ҷорӣ намудани усулҳои гуногуни истифодабарии имкониятҳои технологияҳои рақамӣ, ки барои дарк ва таҳлили афзалиятҳои истеъмолгарон, ошкор намудани эҳтиёҷот ва дурнамои он, омӯзиш ва беҳтар намудани таҷрибаи таъсири байниҳамдигарӣ барои ташаккули робитаҳо ва қонунҳои гардонидани манфиатҳои ҷамъиятӣ ва фардӣ нигаронида шудааст.

Вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ ин пешбурди мол ва хизматрасониҳо инчунин, афзоиши амалисозии онҳо бо кӯмаки усулҳои гуногун мебошад.

Расми 1. Вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ

Мутахассиси соҳаи маркетинги рақамӣ пайваستا ба пешбурди бренди ширкат машғул шуда, муштарӣро тавассути шабакаҳои рақамӣ ба молу хизматрасониҳои ширкат машғул мешавад. Дар навбати аввал вазифаи ӯ ин пешбурди молу хизматрасониҳои ширкат ба воситаи сомонаи ширкат, блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва онлайн-рекламаҳо мебошад.

Мутахассиси соҳаи маркетинги рақамӣ бояд аз ӯҳдаи чунин малакаҳо ба хубӣ баромада тавонад:

- Стратегияи маркетингии ширкатро сохта тавонад;
- Аз ӯҳдаи гузаронидани таҳқиқоти бозор ба хубӣ барояд;
- Дар муҳити интернетӣ хуб кор карда, молу хизматрасониҳои ширкатро фурӯхта

тавонад;

- Аз ӯҳдаи банақшагирӣ ва сохтани контенти ҷолиб ба хубӣ баромада тавонад;
- Аз ӯҳдаи идоракунии захираҳо, ташкили кори интернет-маркетинг бе душворӣ

баромада тавонад;

- Аз ӯҳдаи таҳлили натиҷаҳои чораҳои маркетингӣ ба хубӣ барояд.

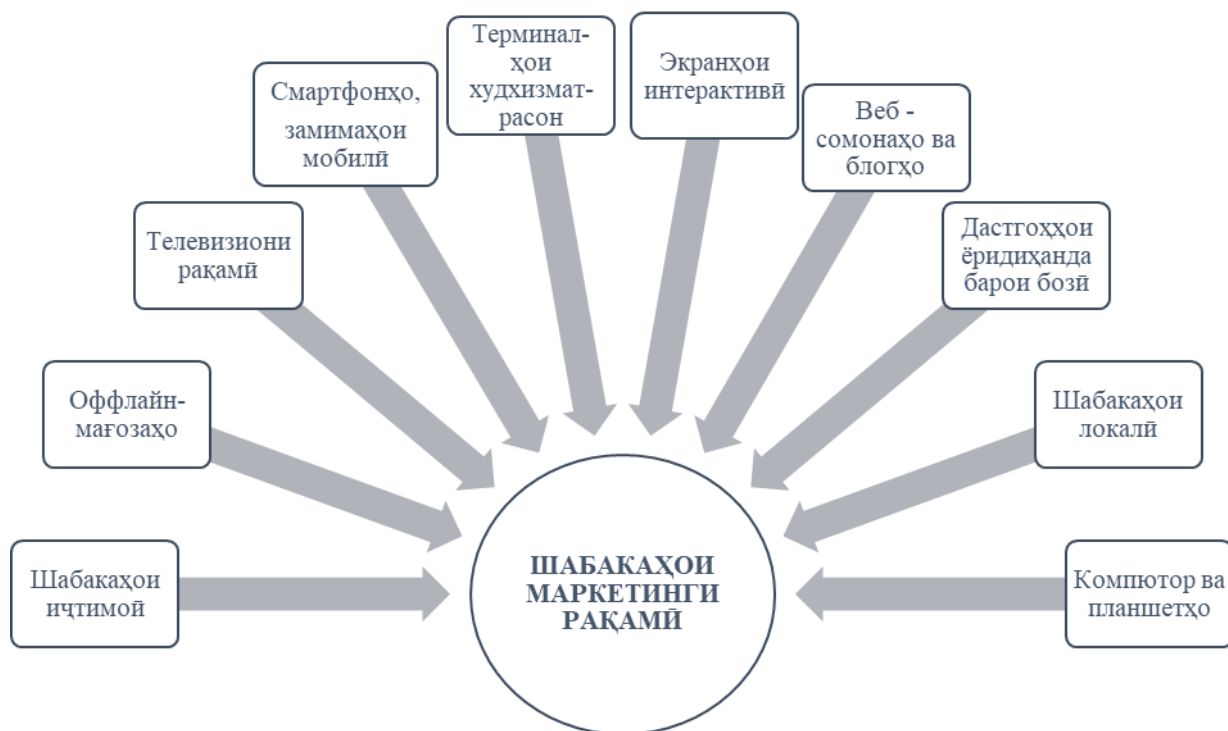
Маркетинги рақамӣ барои ҷалби муштарӣ бештар тавассути шабакаҳои рақамӣ ва интернет мусоидат мекунад. Барои ин аз шабака ва воситаҳои гуногуни интернет-маркетинг васеъ истифода мебаранд. Шабакаҳои маркетинги рақамӣ ин фазои моддӣ – техникае мебошанд, ки барои ташкили алоқа байни тарафҳо, интиқол ва мубодилаи иттилоот таъин гардидаанд.

Технологияи аз ҳама машҳуре, ки дар маркетинги рақамӣ истифода бурда мешавад, айни замон веб - сомонаҳо, почтаи электронӣ, блогҳо, замимаҳо барои смартфонҳо, банерҳои рекламавӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд [1].

Дар маркетинги рақамӣ ба рекламаи пешбурд тавассути шабакаҳои анъанавӣ ба монанди: эълонҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳо, реклама дар телевизион, дар радио, реклама дар нақлиёт, рекламаи беруна, реклама бар бомпӯшҳо, реклама дар воситаҳои шӯноидиҳанда ва дар билбортҳо дохил намешаванд. Гарчанде, ки агар дар билборт QR-рамз мавҷуд бошад ҳам, бо ёрии он метавон ба сомона ворид шуда, аллакай он маркетинги рақамӣ шуда метавонад. Моҳияти интернет – маркетинг бошад ин истифодабарии шабакаҳои рақамӣ мебошад.

Ба шабакаҳои асосии маркетинги рақамӣ компютер ва планшетҳо, смартфонҳо, телефонҳои ҳушманд, веб-сомонаҳо ва блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, хостинги видийӣ, POS

– терминалҳо, видеёкамераҳо, шабакаҳои локалӣ, телевизиони рақамӣ, экранҳои интерактивӣ, дастгоҳҳои ғиридиханда барои бозӣ, худхизматрасонии терминалӣ, QR рамзҳо дар плакатҳои рекламавӣ ва маҷаллаҳо дохил мешаванд.

Расми 2. Шабакаҳои маркетинги рақамӣ

Мутахассисони “digital marketing” вақте, ки оид ба шабакаҳои интиқоли контент суҳан меронанд, вожаи “медияҳои рақамӣ”-ро дар назар доранд.

Воситаҳои асосии маркетинги рақамӣ инҳоянд:[10]

- Контент – маркетинг (интишорот дар сомонаҳои мавҷуӣ, дар блогҳо ва ғайра;
- Email – маркетинг (паёмҳои почтавӣ, ки як қисми контент-маркетинг мебошанд;
- SMM (пешбурди гурӯҳ дар шабакаҳои иҷтимоӣ);
- Рекламаи таргетӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ;
- Рекламаи контекстӣ;
- Рекламаи медиявӣ;
- SEO (пешбурди сомона дар низомҳои ҷустуҷӯӣ);
- Барномаҳои шарикӣ;
- Сомонаи ширкат;
- Аудио ва видео – рекламаҳо (реклама дар подкастҳо, онлайн-радио ва ғайра).

Аз рӯи ақидаи Дзяков С.А. ва Глазкова У.А. ба шабакаҳои рақамии асосии амалисозии маркетинги рақамӣ рекламаи контекстӣ ва тизерӣ, пешбурд дар медияҳои иҷтимоӣ ва блогҳо, сохтани замимаҳои мобилӣ барои смартфонҳо, планшетиҳо ва рекламаи вирусӣ дохил мешавад [6].

Контент-маркетинг. Сохтани контент ин раванди пурра намудани ҷазои медиявӣ бо иттилоот (мақолаҳо, видео, инфографика, блогҳо, тасвирҳо ва ғайра) барои ҷалби диққати аудитория ба маҳсулот ё хизматрасонӣ мебошад. Контенти шавқовар ва муфидро сохта, ширкат дар бозор мавқеъ ба даст меорад [10].

Email – маркетинг. Воситаи анъанавӣ-фирисотдани иттилоот дар бораи маҳсулот бо ёрии почтаи электронӣ ба ашхоси мушаххас ё гурӯҳи истеъмолгарон мебошад. Агар суроғаҳои паёмҳоро дуруст ва оқилона муайян карда тавонем, он гоҳ воситаи мазкур метавонад, ки тарзи самараноки фурӯш гардад.

SMM ё маркетинги иҷтимоӣ. Ин ҷалби трафик тавачҷӯи аудитория тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Шабакаҳои иҷтимоӣ тавассути аудиторияи калони ғайри худ барои пешбурди бренд ва ҳам барои васеъ намудани аудитория ва ҳатто барои

фурӯшҳои фаъол низ истифода бурда мешавад. Он ҳамзамон, оид ба ҷустуҷӯи аудиторияи шавқовар кӯмак намуда, фаъолнокии истифодабарандагонро меафзояд.

Рекламаи таргетӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ. Шабакаҳои рекламавӣ ин як воситаи онлайн-пешбурд наздик ба маркетинги шарикӣ аст. Моҳияти он пешниҳоди баста, истифодабарандагон ба супоришдиҳанда ва пардохти амали муашаххаси истифодабаранда мебошад. Ин яке аз воситаҳои сода ва аниқ мебошад.

SEO (пешбурди сомона дар низомҳои ҷустуҷӯӣ). Қабули баста дар низомҳои ҷустуҷӯӣ буда, воситаи дуру дароз мебошад, ки ҳам корҳои техникӣ (муносибгардонии сомона, кор бо РТМІ ва пайнавиштҳо) ҳам бо контентҳо, ки на танҳо рейтингро дар низомҳои ҷустуҷӯӣ баланд мекунад, балки боварио ба маҳсулот ва ширкат ташаккул медиҳад.

Барномаҳои шарикӣ. Муносибати тарафайни судманд бо дигар ширкатҳо мебошад, ки дар ҳамон соҳа фаъолият мекунад, аммо бо маҳсулоти ширкат рақобат намекунад. Тавассути он мумкин аст, ки шинохтани бренд, васеъ намудани аудитория, баланд бардоштани завқи истифодабарандагон тавассути ҳамкорӣ бо дигар ширкатҳо ба даст оварда шавад.

Шабакаи маркетингии шарикиро истифода бурда, модели пешбурд бо кӯмаки дигар ширкатҳо (дистрибюторҳо, ширкатҳои маркетингӣ ва ғайра) манфиатовар аст. Ин восита ба онҳое, ки таҷриба надоранд кӯмак мерасонад. Ширкат таваккали камтаринро пеш бурда, натиҷаи муашаххасро пардохт мекунад.

Намудҳои аз ҳама маъмули маркетинги рақамӣ инҳо мебошанд: [10]

- ✓ Телевизиони рақамӣ ва онлайн-радио;
- ✓ Реклама дар замимаҳо, месенҷерҳо ва бозиҳои онлайнӣ;
- ✓ SMS ва MMS-паёмҳо;
- ✓ Реклама дар экранҳои интерактивӣ ва воситаҳои равшанидиҳанда дар кӯчаҳо, дар терминалҳои худхизматрасонӣ;
- ✓ SEO ва SEM-маркетинги ҷустуҷӯӣ дар шабака;
- ✓ Рекламаи контекстӣ, баннерҳо ва рекламаи тизерӣ;
- ✓ SMM – маркетинг дар шабакаҳои иҷтимоӣ;
- ✓ Email-маркетинг;
- ✓ Маркетинги шарикӣ, ки дар он вебмастер барои ҷалби ҳар як воридшаванда ё харидор маблағи муайян ба даст меорад.

Маркетинги рақамӣ ҳамчун шакли пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифода аз технология, восита, шабака, усул, интернет – хизматрасониҳо ва дигар имкониятҳои муҳити рақамӣ оид ба пешбурди брендҳои ширкату корхонаҳо дар бозори рақобатӣ ва афзоиши фурӯши маҳсулот нигаронида шудааст.

Ҷадвали 1.

Афзалият ва камбудии маркетинги рақамӣ

Афзалиятҳо	Камбудии
✓ Ҳавасмандгардонии фаъолияти корхонаҳои хурд ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти амалиётҳои онҳо; ✓ Баргараф намудани маҳдудиятҳои ҷуғрофӣ; ✓ Дастрасии 24/7 рӯз дар ҳафта; ✓ Сарфаи захираҳо барои рекламаи ҷалби муштарӣ; ✓ Ба даст овардани омили пурра; ✓ Фардикунонӣ ва имконияти реклама намудани танҳо аудиторияи мақсаднок - таргетинг;	✓ Мавҷуд набудани робитаи рӯ ба рӯ; ✓ Зарурияти таъмин намудани бехатарӣ ва махфӣ будан; ✓ Мавҷуд намудани боварӣ; ✓ Вобастагӣ доштан аз технология; ✓ Хароҷотҳои хизматрасонии техникӣ; ✓ Дараҷаи пасти сохторҳои рақамӣ; ✓ Шиддат ёфтани рақобати нархӣ; ✓ Шиддат ёфтани рақобати ҷаҳонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ; ✓ Дараҷаи пасти донишҳои техникии маркетингологҳо, мавҷуд набудани фаҳмиши принсипҳои асосии кор дар муҳити рақамӣ; ✓ Интиҳоби шабакаҳои трафик;

✓ Мавҷудияти имкониятҳои хонандагон ва мухлисон, ки контентҳоро истифода мебаранд; ✓ Зиёд намудани шумораи муштарӣ; ✓ Васеъ фаро гирифтани аудитория; ✓ Зиёд намудани муддати вақти рекламавӣ барои ширкат; ✓ Баланд бардоштани дараҷаи дараҷаи садоқати муштарӣ ва пурзур намудани шуҳрат дар интернет тавассути истифодабарии шабакаҳои иҷтимоӣ; ✓ Имконияти муқаррар намудани робитаи бевосита бо аудитория ва алоқаи зудӣ баръакс бо истеъмолкунандагон; ✓ Сабуқӣ ва босуръат гузаронидани онлайн-муомилотҳо ҳангоми хариди молҳо; ✓ Афзоиши мол ва хизматрасониҳо; ✓ Универсалӣ будан, зеро ки амалан барои ҳамаи соҳаҳои фаъолият мувофиқат кардан.	✓ Мавҷуд набудани автоматикунонӣ; ✓ Мавҷуд набудани ягонагӣ; ✓ Суръати пасти интернет; ✓ Арзиши баланди интернет.

Малакаҳои касбӣ ин дониш ва таҷрибае, ки барои корманд ба кори худ аз рӯи ихтисос зарур аст. Мисол: дизайнери графӣ бояд малакаи тасвир намудани логотипро дошта бошад. Малакаҳои зарурӣ чун қоида дар ибтидо дар ҷойҳои қорӣ ҳолӣ нишон дода мешавад. Талабот ба ҳар як вазифаҳо дар ширкатҳои гуногун аз якдигар фарқ мекунанд. Фарқият аз намуди фаъолият ва штати кормандон вобастагӣ дорад. Мисол: веб-маркетолог барои шабакаҳои иҷтимоӣ ширкат ҷавобгар аст, агар дар штати кормандон вазифаи SMM-менеджер мавҷуд набошад.

Расми 3. Таҳассусҳои афзалиятнок дар соҳаи рақамӣ

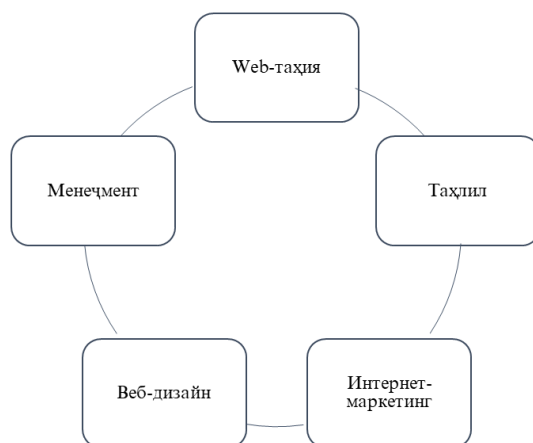
Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки 73%-и истеъмолкунандагон аз мағозаҳои бештар молу маҳсулот харидорӣ мекунанд, ки дар бораи онҳо тавассути интернет ё шабакаҳои иҷтимоӣ маълумоти бештар доранд[6]. Онҳо натавонанд маҳсулот ва хизматрасониҳои ширкатро харидорӣ мекунанд, балки харидҳои такрорӣ намуда, ба шиносону дӯстон низ он мағозаҳоро тавсия медиҳанд, агар сифати маҳсулот ва хизматрасонии онҳо талаботашонро қонеъ карда тавонад.

Ҷадвали 2. Малакаҳои асосии корманди соҳаи маркетинги рақамӣ, бартарихо, камбудихо ва самтҳои афзалиятноки он

Малакаҳои асосии корманди соҳаи маркетинги рақамӣ	Бартарихи касби маркетинги рақамӣ	Камбудихи касби маркетинги рақамӣ	Самтҳои афзалиятноки маркетинги рақамӣ
✓ Доштани малакаи самаранкои муошират; ✓ Қобилияти дар тим ё гурӯҳ кор карда тавоништан; ✓ Масъулият; ✓ Манфиатдор будан дар тахассус; ✓ Ташаббус нишон додан; ✓ Малакаи худомӯзӣ доштан.	✓ Музди меҳнати баланд; ✓ Аз хона набаромада кор кардан; ✓ Речаи озод; ✓ Дар муҳлати кӯтоҳ гирифтани малака (аз се то шаш моҳ); ✓ Талаботи баланд ба мутахассисиони рақамӣ; ✓ Муҳим набудани сину сол ва маълумот; ✓ Имконияти татбиқи эҷодиёт ва худташаккулёбии доимӣ; ✓ Имконияти сохтани бренди шахсӣ.	✓ Ноустувории музди меҳнат (махсусан барои навкорон); ✓ Одатан кор кардан дар танҳои ва сарфи вақт дар ҷустуҷӯи супоришҳо, реклама ва пешбурд; ✓ Ба интернет ва компюторҳои фардӣ одат кардан; ✓ Камҳаракатӣ, кори доимо нишаста дар курсӣ, ки оқибат барои саломатӣ мушкилӣ эҷод мекунад.	✓ Web - таҳия; ✓ Таҳлил; ✓ Интернет - маркетинг; ✓ Веб - дизайн; ✓ Менечмент.

Ба самтҳои афзалиятноки маркетинги рақамӣ инҳоро дохил намудан мумкин аст:

1. Web-таҳия;
2. Таҳлил;
3. Интернет-маркетинг;
4. Веб-дизайн;
5. Менечмент.

Расми 4. Самтҳои афзалиятноки маркетинги рақамӣ

1. Web – таҳиягар дар умум барои сохтани сомонаҳо, замиа дар телефонҳои ҳушманд ва дастгирӣ онҳо машғул аст. Самти дигари фаъолияти он фронтенд – таҳиягар мебошад, ки интерфейси веб –захираҳоро иҷро мекунад. Ҳамзамон, матахассиси бэкенд ҳаст, ки майдончаи интернетро меофарад.

Фулстак – мутахассиси бисёрвазифа буда, сомонро ба пуррагӣ аз дохил то саҳифаи аввал ё сарсаҳифа месозад. Ин тахассус дар бозор серхаридор буда, он бояд ҳамакора бошад. Барои таҳияи фронтенд чунин воситаҳо ба монанди: забони “JavaScript” истифода бурда мешавад. Бэкенд бошад ба забони “Python + PHP”, ё “Java” ва “Node.js” навишта мешавад. Барои гузаронидани чунин кор ба мисли сохтани сомона аз аввал то охир ба фулстак – таҳиягар донишҳои зиёде лозим аст. Аз ин лиҳоз, музди меҳнати онҳо низ баланд аст.

“Python” – таҳиягар забони “Python” – ро медонад, ки он забони универсалии рамзгузори буда, ҳалли маҷмӯи вазифаҳои гуногунро тавассути он ҳал мекунанд. Ба мисли, навиштани замима ва скриптҳо, тестикунонӣ ва коркарди базаи маълумотҳо.

2. Таҳлил – яке аз самтҳои касби таҳлилгар – “Data Scientist” мебошад. Ин мутахассис ҳамчунин маълумотҳоро ҷамъоварӣ намуда, меомӯзад, аммо қонуниятҳо дар он нисбатан мураккаб буда, ҳаҷми зиёди иттилоотро дар бар мегирад. Он ба оянда назар карда, модел сохта, онро меомӯзонад ва месанҷад.

Ҳадафи асосии “Data Scientist” ин сода кардани ҳамаҷиҳаи қарорҳои креативӣ дар тиҷорат мебошад. Меҳнати он ин омехтаи таҳиягар, риёзидон ва омӯзонидани мошинҳо мебошад. Ғайр аз ин, “Data Scientist” бояд ба ҷаъбаҳои асосии ширкати худ сарфаҳм равад. Ӯ иттилоотро аз шабакаҳои иҷтимоӣ, сомонаҳо, низоми мушоҳидаҳои видеоӣ ва ғайра меомӯзад. Таҳлилгар хизматрасониҳои гуногун, нигоҳ доштани маълумотҳо ва забони барномасозиро истифода мебарад. Ин мутахассис иттилооти бадастовардари омӯхта, вариантҳои гуногуни имконпазири натиҷаҳоро кор карда мебаромда, дар асоси он ояндабинӣ мекунад. Мисол: талабот доштани моли нав ва ё натиҷаи ин ё он равандҳо ва ғайра.

3. Интернет – маркетинг. Веб – маркетинголог бо пешбурди маҳсулот ва хизматрасониҳои корхона дар интернет машғул аст. Он аудиторияи мақсаднокро баҳогузори намуда, тақдироти рақибонро меомӯзад. Дар асоси маълумотҳои бадастовардашуда интернет – маркетинголог стратегия таҳия намуда, нақшаи маблағгузори тартиб дода, ҷорабиниҳои рекламавино ташкил мекунад. Дар оянда мутахассис кори гузаронидаи ӯ чӣ қадар самаранок аст ва ё ба он тағйирот даровардан мумкин аст, баҳогузори мекунад. Ба малакаи веб – маркетинголог копирайтинг, таҳия ва танзими видео, аудио ва тасвирҳо дохил мешаванд.

Таргетолог – мутахассисе, ки рекламаро дар шабакаҳои иҷтимоӣ сохта, танзим ва таҳлил мекунад. Маънои асосии ин касб – омӯзиши муштарӣни имконпазир ва аудиторияи мақсаднок мебошад, ки ба маҳсулоти пешниҳоднамуда завқ доранд.

Таргетолог таҳлил гузаронида, қарорҳои ҷолибро ҳамаҷиҳа мекунад. Ҳар қадаре, ки ҷорабиниҳои рекламавии гузаронидани ӯ истеъмолгарони зиёди имконпазирро ҷалб кунад, даромади он ҳамон қадар боло меравад.

4. Веб – дизайн. Веб – дизайнер қисми визуалии брендро месозад. Он инчунин ба ороиши қисми дидашавандаи сомона машғул шуда, деталҳои ширкати таҳия мекунад. Ҳамзамон ӯ ба коркарди услуб машғул мешавад. UX/UI – дизайнер симои берунаи сомона ё замимаро сохта, на танҳо ба зебогии веб – захира, балки барои истифодабаранда қуллаи будани он ҷавоб меғӯяд. Ӯ инчунин макети интерфесро низ таҳия мекунад. Ӯ бояд асосҳои маркетинг, ҳалли бизнес – вазифаҳо ва лоиҳаҳои мураккабро донанд.

5. Менеҷмент. Менеҷмери лоиҳаҳо ҷорабиниро аз аввал то охир ташкил намуда, вазифаи асосии он ҳамоҳанг кардани кори коллектив мебошад. Дар ҷое, ки одамон дар тим ҷаъбаи таҳия мекунанд, бе мутахассиси соҳаи менеҷмент пешрафти ҷаъбаи таҳияи онҳо ғайриимкон аст. Дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ чунин мутахассис хизматрасониҳо, сомонаҳо ва замимаҳоро месозад. Ба вақолати ӯ муошират бо муштарӣён, таҳияи нақшаи ҷаъбаи таҳия дохил шуда, муҳлати иҷроиши онҳоро назорат мекунад.

Барои рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидани ҷораҳои асосии зерин мувофиқи мақсад мебошад:

✓ Баланд бардоштани маърифати техникӣ ва истифодаи интернет;

- ✓ Мустаҳкам намудани донишҳои назариявӣ оид ба технологияҳои рақамӣ, интернет ва интернет - маркетинг;
 - ✓ Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои илмӣ - амалӣ оид ба муҳимият ва аҳамияти истифодаи интернет-мағоза ва интернет-маркетинг байни омма;
 - ✓ Беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои интернетӣ дар кишвар;
 - ✓ Баланд бардоштани суръати интиқоли интернет дар минтақаҳои дурдаст ва деҳот;
 - ✓ Коҳиш додани арзиши бастаҳои интернетӣ;
 - ✓ Барқарор намудани тамоси шахсӣ;
 - ✓ Зарурияти таъмин намудани беҳатарӣ ва махфият;
 - ✓ Мустаҳкам намудани боварии муштарӣ ба молу хизматрасониҳои ширкат;
 - ✓ Маркетологҳо бояд муштарӣро бовар кунонанд, ки муносибатҳои мутақобила, ки дар дунёи виртуалӣ сурат мегирад, ба мисли дунёи воқеӣ мебошад;
 - ✓ Рушди технологӣ;
 - ✓ Тағйирёбии хизматрасониҳои техникӣ дар шароити муҳити доимо тағйирёбанда;
 - ✓ Баланд бардоштани шаффофияти нархгузорӣ ва ҷоннок намудани рақобати нархӣ дар бозорҳои мақсаднок;
 - ✓ Баланд бардоштани дараҷаи дониш ва фарҳанги техникӣ маркетологҳо ва ба вучуд овардани принципҳои асосии кор дар муҳити рақамӣ;
 - ✓ Интиҳоби дурусти шабакаҳои баста. Беҳтар ҳамаи соҳибмулкони тичорат шабакаҳои нисбатан машҳур, аз қабилӣ: “Google” ва “Яндекс”-ро дар шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд;
 - ✓ Дар шароити муосир дигар шабакаҳои иҷтимоиро низ ширкатҳо бояд васеъ истифода баранд;
 - ✓ Тақмили ихтисос ва баланд бардоштани дараҷаи тахассуси мутахассисони соҳаи технологияҳои рақамӣ, интернет – маркетинг, воситаҳои маркетинги рақамӣ ва менеҷмент;
 - ✓ Дастрас намудани мизочон ва маводҳои методӣ ва иттилоотӣ оид ба афзалиятҳои истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ.
- Ҳамин тариқ, бартараф намудани мушкilotи болозикр ба рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Маркетинги рақамӣ яке аз соҳаҳои ояндадори иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, ҳангоми таҳияи стратегияи дуруст метавонад бисёр афзалиятҳоро барои ширкатҳои бузурги ватанӣ таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. // Афзалиятҳо ва хусусиятҳои маркетинги рақамӣ дар шароити муосир // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи: “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир”. Душанбе, 2022.
2. А.А. Мирзоалиев. Идоракунии рушди иқтисодии кадрӣ савдои чакана дар шароити ташаққули иқтисоди рақамӣ: назария, методология ва амалия. Диссертатсияи докторӣ. Душанбе, 2023. С. 6.
3. Винарский Я. С. Web-аппликации в интернет-маркетинге: проектирование, создание и применение: практическое пособие / Я.С. Винарский, Р.Д. Гутгарц. – Москва: ИНФРА-М, 2020. – 269 с.
4. Горохов М. М. Интернет-маркетинг: стратегия и виды / М. М. Горохов, Д. Е. Докучаев, А. Д. Трефилова // Социально-экономическое управление: теория и практика. – 2019. – № 1(36). – С. 21.
5. Горнштейн М. Ю. Современный маркетинг / М. Ю. Горнштейн. – 2-е изд.. – Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2019. – 16 с.
6. Дзяков С.А., Глазкова У.А. Диджитал маркетинг: Основные тенденции и перспективы развития//Экономика и социум. 2016. №5-1.
7. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я. 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер. – М.: Альпина Паблишер, 2019. – С. 35.

8. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28.12.2023, ш. Душанбе.

9. Шевченко Д. А. Маркетинг образования в России. – М.: ЮнитиДана, 2017. – С. 221.

10. Шахшаева Л.М. Учебное пособие по дисциплине «Digital-маркетинг» для направления подготовки 38.03.06 Торговое дело, профиль «Маркетинг в торговой деятельности». – Махачкала: ДГУНХ, 2022. - С. 25.

Ҳикматова М.С. муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел: +992 934446556

Асоева М.С. муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел: +992 000032925

БОРҶОМА ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МАҲСУЛОТИ ХҶРОКВОРӢ

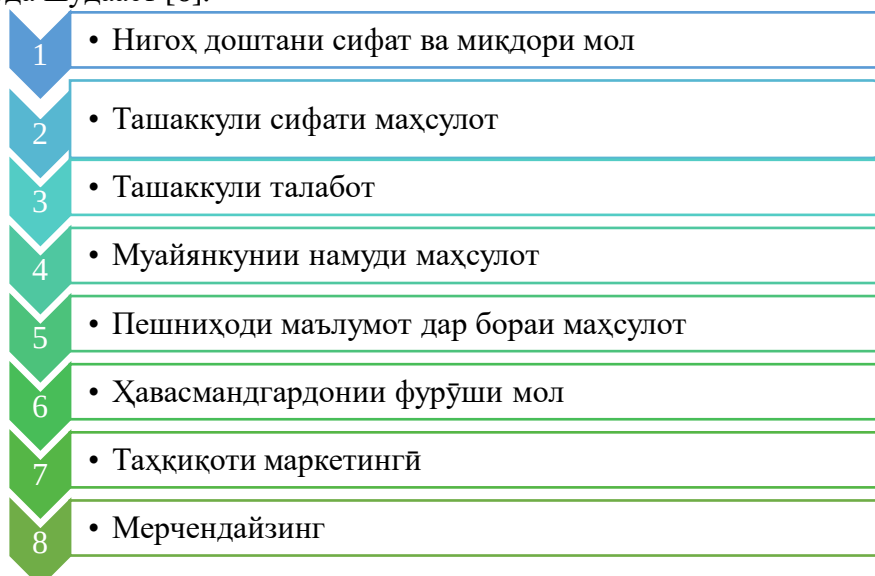
Борҷома барои нигоҳ доштани сифати маҳсулоти хӯрокворӣ хизмат карда, барои коркард ва осон намудани интиқоли маҳсулот истифода бурда мешавад. Бе борҷома пешбурди молро тасаввур кардан ғайриимкон аст. Борҷома барои муайян кардани намуди маҳсулот кӯмак намуда, шинохти маҳсулотро осон мегардонад. Он барои ташаккул ва мустаҳкам намудани хусусиятҳои фарқкунандаи маҳсулот кӯмак намуда, унсури ҷудонашавандаи бренд мебошад. Дар бозори имрӯза истеъмолкунанда пайваста ба реклама дучор мешавад. Мавҷудияти борҷомаи бенуқсони маҳсулот ба фурӯш бевосита таъсир мерасонад.

Борҷома дар омодагии мол, намуди зоҳирии он, ҳамлу накл ва афзоиши фурӯши мол нақши муҳимро бозида, яке аз воситаҳои таъсиррасон ба талаботи харидории истеъмолкунанда мебошад. Пайдо кардани таърифи дақиқи борҷома дар адабиёти иқтисодӣ душвор буда, он ба маъноӣ маҳдуд дида мешавад.

Борҷома восита ё маҷмӯи воситаҳоест, ки ҳифзи маҳсулотро аз вайроншавӣ ва талафот, муҳити зист аз ифлосшавӣ эмин нигоҳ дошта, инчунин раванди муомилоти маҳсулотро таъмин менамояд [5].

Он як раванди технологиест, ки аз тайёр кардани маҳсулот барои интиқол, нигоҳдорӣ, фурӯш ва истеъмол, бо истифода аз воситаҳои борҷомасозӣ иборат аст.

Айни замон, борҷома доираи васеи вазифаҳоро иҷро мекунад, ки дар расми 1. нишон дода шудааст [6].

Расми 1. Вазифаҳои асосии борҷома

Мафҳуми борчома хеле васеъ буда, намудҳои зиёди таснифотро дар бар мегирад, ки дар расми 2. оварда шудаанд [1].

Расми 2. Таснифоти намудҳои борчома

Талаботи борчома аз ҷониби истеҳсолкунандагони маҳсулот, ташкилотҳои нақлиётӣ ва нигоҳдорӣ, Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки Хадамоти санитарно-эпидемиологӣ, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад.

Дар стандартҳои маҳсулот, стандартҳои махсуси борчомаи намудҳои алоҳидаи маҳсулот муқаррар карда мешавад. Шартҳои техникӣ истеҳсоли масолеҳи борчома ва бастабандӣ, беҳатарии мол барои ҳаёт, саломатӣ, амволи истеъмолкунанда ва муҳити зист ҳангоми истифода, нигоҳдорӣ, интиқол ва нобудкунии он, инчунин беҳатарии чараёни иҷрои кор (хизматрасонӣ) вобастагӣ дорад [3].

Дар дастурҳо, стандартҳо оид ба муайян кардани нишондиҳандаҳои гигиенӣ ва микробиологии маводи борчома ва зарфҳо, шартномаҳо ва созишномаҳо оид ба таҳвили маҳсулот, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон” муқаррар ва ба танзим медарорад.

Маҷмӯи талаботро барои борчомабандиро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: асосӣ, иловагӣ ва маркетингӣ [1].

Расми 3. Талаботҳои асосӣ барои борчома

Талаботи асосӣ барои борчомасозӣ ин беҳатарӣ, муҳити зист, эътимодноки, мутобиқат, самаранокии иқтисодӣ ва ивазшавандагӣ мебошад [6].

Ҳоло дар Аврупо тамоюли асосӣ гузариш аз маҳсулоти беборчома ба борчомадор мебошад. Ин сегменти бозор ҳамасола дар ҷаҳон афзоиш меёбад.

Яке аз мақсадҳои муҳимтарини борчома, ки нигоҳ доштани миқдор ва сифати маҳсулоти истеҳсолшуда, таъмини қуллай барои бор кардан, борфарорӣ, интиҳоби намудҳои нақлиёт, баланд бардоштани самаранокӣ ва осон намудани кори вобаста ба нигоҳ доштани пардохтҳо дар анборҳо, осон кардани шароити меҳнат ва беҳтар намудани нишондиҳандаҳои савдо ба ҳисоб меравад [4].

Дар рушди борочмабандии ҳӯрокворӣ, ширкатҳо ба саломатии инсон, қобили истифода ва фардикунонии борочма диққат медиҳанд. Барои ин борчомабандии ба истилоҳ “доно” таҳия карда мешавад. Масалан, дар асоси биополимерҳо ё банду баст таҳти шиори “Пирии беғам” барои нигоҳ доштани дарозумрии ғаёли одамони калонсол.

Аз ин лиҳоз, аллакай дар супермаркет шумо метавонед фавран ҳӯроки нисфирӯзиро дар чунин борчома бихаред, ба шумо танҳо лозим аст, ки онро дар печ гарм кунед. Ё борочма метавонад маҳсулоти ширӣ ва ғалладонагӣ дошта бошад, ки бо қисмат ҷудо карда шудааст, агар бутунии онҳо вайрон карда шавад, ин ҷузъҳоро омехта карда, маҳсулоти тайёр ба даст меоранд. Маҳсулоти болаззат ва серғизо метавонад дар борчомаи қуллай бастабандӣ карда шавад ва он ҳамчун ғизо “дар роҳ” ҷойгир карда шудааст, ки дар замони мо хеле маъмул аст.

Истеҳсоли борчомаҳо дар зарфи 5 соли охир се баробар афзудааст. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҶДММ “Шири саодат”, ҶДММ “Файзи Расул” ҳоло барои истеҳсоли маҳсулоти ширӣ аз борочмаҳои пластикӣ ғаёлона истифода мебаранд. Онҳо дар истеҳсоли маҳсулот аз бастаҳои сабук ва сарфакорона – куттиҳои пластикӣ, ба истифода мебаранд.

Борчомаи маҳсулоти ҳӯрокворӣ якчанд мақсадҳоро иҷро мекунад ва имкон медиҳад, ки он ба масофаи дур беҳатар интиқол дода шавад ва барои муддати тӯлонӣ нигоҳ дошта шавад. Барои истеҳсолкунандагон муҳим аст, ки мувозинат байни масъалаҳои беҳатарӣ ва дигар омилҳо, ба монанди хароҷот ва риояи муносибати экологӣ риоя карда шавад. Бисёре аз истеъмолкунандагон ба масъалаҳои экологии марбут ба технологияи борочмасозӣ диққати ҷиддӣ медиҳанд [4].

Мақсади асосии борчомаҳои маҳсулоти ҳӯрокворӣ аз он иборат аст, ки ғизо мазза ва моддаҳои ғизонокии худро нигоҳ дорад. Баъзе аз ҳадафҳои дуумдараҷаи борчома нигоҳдорӣ, роҳат ва зидди қалбакиро дар бар мегиранд. Маводҳои самаранок табиати химиявӣ, биологӣ ва физикии маҳсулотро нигоҳ медоранд. Борчома бояд тавре тарҳрезӣ шавад, ки газҳо ба монанди оксиген, инчунин рутубат ё рӯшноӣ бо ғизо тамос нагиранд.

Зарфҳои ҳӯрокворӣ ба нигоҳ доштани сифати ғизо мусоидат мекунад, то он вайрон нашавад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки фоизи бештари ғизои тару тоза нисбат ба ғизои борочмашуда ба партов меравад. Шиша ва металл метавонад монеаи қавӣ бар зидди кимиёвӣ реактивӣ таъмин наояд. Баъзе ашёҳои борчомабандӣ, ба монанди сарпӯшҳои шиша, барои тобовар будан тарҳрезӣ шудаанд.

Сифати ҳӯрок бояд на танҳо нигоҳ дошта шавад, балки борпеч ҳам сифати ҳӯрокро беҳтар наояд. Бастаи герметикӣ барои нигоҳ доштани хосиятҳои тиҷоратии ғизо зарур аст. Дар ниҳоят, борчома метавонад муҳлати нигоҳдории маҳсулотро дароз кунад, ҳамон қадар беҳтар аст.

Мақсади дигари муҳими борчома он аст, ки он ба истеъмолкунандагон дар бораи маҳсулот маълумоти зиёд медиҳад. Борчома тасвири маҳсулотест, ки дар зехни мардум боқӣ мемонад. Ин аст, ки дар аввал диққати харидорони мағозаро ба худ ҷалб мекунад. Омилҳое, ки ба таъсири визуалии борчома таъсир мерасонанд, шакл, андоза ва рангро дар бар мегиранд. Маълумот дар борчома маълумоти муҳимро ба монанди мундариҷа ва иттилооти тамос интиқол медиҳад.

Аз сабаби дастрасии беиҷозат ба ғизо ва дору, борчомаҳои махсус барои ҳифзи иловагӣ истифода мешавад, то бастаҳо дар мағозаҳо осеб набинанд. Мушкilotи ошкоршуда, ки одатан аз маводи иловагии борочма иборат аст, метавонад сарпӯши шишаро дар бар гирад. Як муҳри гармидиҳӣ, ки ҳангоми кушодан рангро тағир медиҳад, намунаи хусусияти иловагии борчома мебошад.

Сабаби асосии дар борчома васеъ истифода шудани пластмасса дар он аст, ки мавод моеъ ва тағйирёбанда аст. Пластмассаҳо метавонанд шаклҳои гуногунро аз варақҳо то сохторҳо гиранд, ки ба чандирии тарроҳӣ имкон медиҳанд. Сабабҳои дигари маъруфияти пластикӣ аз он иборат аст, ки онҳо аз ҷиҳати кимиёвӣ тобовар, арзон ва сабук мебошанд. Ба тӯфайли устувории худ, пластика барои дароз кардани муҳлати нигоҳдорӣ кӯмак мекунад.

Асоси саноати ҳӯрокворӣ зиёда аз 30 соҳаи саноатро дар бар мегирад, ҳол он ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ озукавории муҳим, истеҳсоли гӯшт, шир, қанд, нонпазӣ, орд ва ярма, равған ва соҳаҳои саноат мебошад [3].

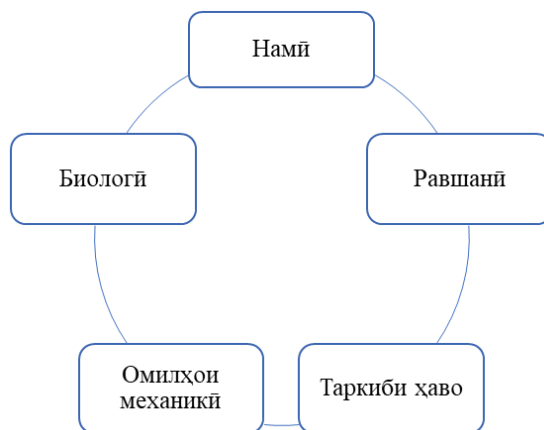
Борчома ғайр аз муҳофизат нақши зиёде дорад. Ин ҳамон чизест, ки аксари истеъмолкунандагон дар аввал ҳангоми харид мебинанд, аз ин рӯ фурӯшандагон кӯшиш мекунанд, ки роҳҳои инноватсионӣ барои аз рақобат фарқ кардани борчома пайдо кунанд. Борчома бояд ҳам ба бехатарии маҳсулот ва ҳам ба рақобатпазирии он мусоидат кунад.

Омилҳое, ки ба сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, ба омилҳое тақсим мешаванд, ки сифатро ташаккул медиҳанд ва омилҳое, ки сифатро нигоҳ медоранд. Ташаккули сифат - тарҳрезӣ ва таҳияи маҳсулот, ашёи хом, технологияи истеҳсолот, ҳолати ҳуччатҳои меъёрӣ мебошад.

Ҳангоми тарҳрезӣ ва таҳияи маҳсулот талабот ба хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ муайян карда мешавад. Ин талабот дар асоси таҳқиқоти бозор муқаррар карда мешаванд, ки натиҷаи ниҳони он муайян кардани дархостҳои истеъмолкунандагон барои сатҳи сифат ва хусусиятҳои қобили қабули миқдорӣ мебошад ва натиҷа, маркетинг ва фурӯши мол аз он вобаста аст, ки хусусиятҳо то чӣ андоза дуруст муайян карда шуда, инъикос ёфтааст. Ин омил барои ҳамаи дигар омилҳои ташаккулдиҳанда ҳалкунанда аст.

Ашёи хом маводҳои гуногуне мебошанд, ки барои истеҳсоли молҳо истифода мешаванд.

Сифати маҳсулоти тайёр бештар ба ҳосият, таркиб, сифати ашёи хом вобаста аст. Бо ҷен кардани таркиби ашёи хом шумо метавонед маҳсулоти дорои ҳосиятҳои заруриро ба даст оред.

Расми 4. Омилҳое, ки ба нигоҳдории сифати маҳсулот таъсир мерасонанд

Дар натиҷаи ин таъсирҳо дигаргуниҳои гуногун ба амал меоянд.

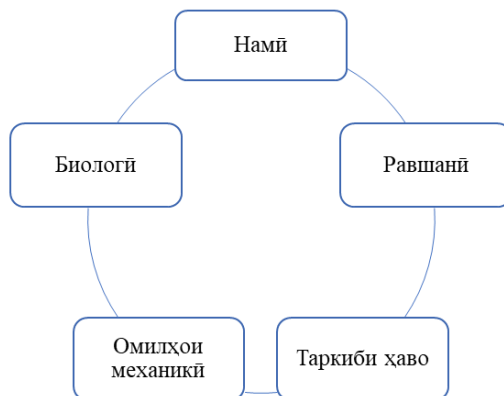
Номгӯи ҳосиятҳои истеъмолий ва нишондиҳандаҳои сифат инҳо мебошанд:

1. Вобаста ба миқдори ҳосиятҳои таснифот: ягона - як ҳосияти маҳсулот; мураккаб - ифодаи якчанд ҳосиятҳои ягонаи мол.
2. Вобаста ба мақсад: асосӣ - барои баҳодихии муқоисавӣ асос гирифта мешаванд, муайян кардан - дар баҳодихии сифати маҳсулот аҳамияти ҳалкунанда доранд.

Омилҳои асосие, ки бояд ҳангоми истеҳсол ва истифодаи борчомабандӣ дар бозор ба назар гирифта шаванд, инҳоянд: [1].

- Мутобиқати андозаи борчомаҳо ба талаботи истеъмолкунандагони кишварҳои алоҳида;
- Мавҷудияти урфу одатҳои маҳаллӣ оид ба тарҳрезии борчомабандӣ;

- Талаботи қонунӣ дар соҳаи бастабандӣ;
- Зарурати мутобиқ кардани арзиши борҷомабандӣ бо қобилияти харидории истеъмолкунандагони мол;
- Ба мақсад мувофиқ будани эътирофи мол аз ҷониби харидорони эҳтимолии он;
- Қобилияти дарк кардани борҷомаи мол аз ҳисоби сатҳи маърифатӣ ва фарҳангии истеъмолкунандагон.

Расми 5. Талаботҳои асосӣ барои борҷомабандӣ

Барои мукамалгардонии борҷомаҳои маҳсулоти хӯрокворӣ корхонаҳои истеҳсолкунанда бояд ҷорабиниҳои зеринро амалӣ намоянд:

- ✓ Барои истеҳсоли борҷомаҳои маҳсулоти хӯрокворӣ технологияи муосири инноватсиониро ҷорӣ намоянд;
- ✓ Ҷорӣ намудани идеяҳои наоварона аз тарафи коллектив барои такмил додани низоми истеҳсоли маҳсулоти хӯроквории корхона;
- ✓ Кам кардани хароҷотҳо барои истеҳсоли борҷома;
- ✓ Зебо ва диққатҷалбкунанда сохтани дизайни борҷома;
- ✓ Риояи талаботҳои эстетикӣ ва экологии борҷома;
- ✓ Зиёд намудани намунаҳои борҷомаҳои маҳсулоти корхона;
- ✓ Зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти корхона;
- ✓ Рекламаи самаранок ва баланд бардоштани имиджи корхона дар асоси дизайни зебои борҷома;
- ✓ Ташаккули робита бо ҷомеа (PR);
- ✓ Ҷорӣ намудани низоми таҳфифҳо дар корхона.

Ҳамин тавр, борҷомае, ки дорои тамоми хосиятҳои зарурӣ аст, маҳсулотро аз таъсири механикӣ, физикӣ, химиявӣ, иқлимӣ, биологӣ ҳифз мекунад ва аз меъёрҳои муқарраргардида тағйир ёфтани маҳсулотро пешгирӣ мекунад. Он ба қонеъ гардондани талаботи истеъмолкунанда аз рӯи дараҷаи тайёр будани маҳсулот ба истеъмол, осонии истеъмол, имконияти интиқол, содда ва эътимоднокии кушодан ва бастани баста нигаронида шудааст.

Адабиёт

1. Абдурахмон Ҳ., Асоева М.С. // Нақши борҷома дар баланд бардоштани сифати маҳсулоти хӯрокворӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2 (46).
2. Г. В. Ларионов // Упаковка как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательских структур // Российское предпринимательство. 2007. №12. URL: <https://cyberleninka.ru>.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи химояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, Боби 1, моддаи 1.).

3. Л. М. Аксенова // Основные направления повышения конкурентоспособности продуктов питания. Технологии пищевой и перерабатывающей промышленности АПК - продукты здорового питания, № 1, 2013. <https://cyberleninka.ru>.

4. Роль, материалы и экологические проблемы упаковки пищевых продуктов. <https://www.desjardin.fr/ru>.

5. С.А. Богатырев// Тара и упаковка для продовольственных товаров: краткий курс лекций. – Саратов, 2017. Стр 4.

6. Черник Н.Ю // Товарная политика предприятия: учеб. пособие / Н.Ю. Черник. – Минск: БГЭУ, 2004. Стр. 48.

Чаббаров А.Ч. д.и.и., профессор.,
Алимов Комилчон Касирович. Мудир кафедраи иқтисодиёт ва ташкили соҳибкории
ДДТТ, н.и.и. E-mail:alimov-30-86@mail.ru.
Солиев У.Р.-магистри ДДТТ

РАҚАМИКУНОНИИ ҒАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Рушди баҳши хусусӣ тавассути беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Соҳибкор ин шахси дурбин, эҷодкор, дар амал татбиқкунандаи ғоя (идея), ташаккулдиҳандаи услубҳои нави бозоргирӣ ва мисли Генри Форд, Стив Џобс, Рэй Крок ва дигарон пайвандгари муносибатҳост.

Истилоҳи иқтисоди рақамӣ ҳам дар назария ва ҳам дар амалия ба таври васеъ истифода мешавад, аммо дар шарҳи он консенсус вучуд надорад.

Рақамикунонии ғаъолияти соҳибкорӣ талаботи замон буда ҳар як соҳибкорро зарур аст, ки оид ба ғаъолияти худ дар бозори хизматрасониҳои муосир чораҳои зарурӣ андешида ҳар чӣ зудтар ғаъолияти хешро ба рақамикунонӣ мутобик намояд.

Рақамикунонии ғаъолияти соҳибкорӣ пеш аз ҳама барои баланд бардоштани савияи дониши соҳибкорон, маърифати иқтисодию ҳуқуқӣ, ҳавасамандгардонӣ ба ғаъолияти соҳибкорӣ ва дар ин самт ба раванди беҳтаргардонии фазои соҳибкорӣ сармоягузорӣ равона шудааст.

Ҳимоя ва дастгирии соҳибкорон ва сармоягузoron асоси муваффақият дар рушди иқтисодиёти кишвар дар замони муосир буда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар самтҳо, рушди соҳибкорӣ сармоягузорино ҳамаҷун самти афзалиятноки иқтисодию иҷтимоӣ қарор дода, вобаста ба татбиқи дурусту самараноки он ҳамаҷун иқдомҳои созандаву дурбинонаро амалӣ менамояд, ки соҳибкорон ва сармоягузoron дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ғаъолияти пурсамар дошта бошанд.

Бояд қайд намуд, ки бо мақсади рушди соҳибкорӣ, инчунин таъмини кафолатҳои давлатии ғаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ, ғаъолияти сармоягузорӣ, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, низоми иҷозатдиҳӣ, иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои ғаъолият, санҷиши ғаъолияти субъектҳои хоҷагидор, бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2012-2020, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ таҳия ва қабул гардидаанд, ки заминаи меъёрии ҳуқуқӣ барои пешбурди ғаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ муҳайё карда шудаанд. Инчунин 1

марти соли 2023 Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди баҳши хусусӣ барои солҳои 2023-2027 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва тасдиқ карда шуд.

Раванди зудтағйирёбандаи вазъи иқтисодии ҷаҳонӣ, тарвиҷи технологияи муосири рақамӣ, смарт шаҳрҳо ва дигар таҳаввулотӣ бавучудоянда ҷузъиёти замони ҳозира маҳсуб ёфта, аз соҳибкорон, бахусус ҷавонон, ки феълан дар асри технология қарор доранд, албатта мутобикшавии саривақтиро тақозо менамоянд.

Ин матлаб зери таваҷҷӯҳи бевоситаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, иқдомҳои созандаи баҳши хусусӣ ва сармоягузорӣ аз ҷониби Роҳбарияти Олии кишвар мунтазам дастгирӣ меёбад.

Бо дастгирии пайвастаи Ҳукумати кишвар Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 таҳия гардида, мавриди амал қарор доранд.

Қобили зикр аст, ки Консепсия аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 асос ёфта, инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар мебошад.

Ҷорикунии ҳамаҷонибаи технологияҳои пешқадами рақамӣ бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалӣ кишвар гардад.

Рақамикунонии иқтисодӣ барои таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, тақон додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад.

Консепсия ба гирифтани дивидендҳои рақамӣ дар чунин масъалаҳои барои рушди миллий басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, табодули соҳаи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли равона гардидааст.

Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 бошад, бо мақсади тезонидани суръати рушди иқтисоди кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли аз ҳисоби истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, инчунин фароҳам овардани шароити мусоид барои гузариш ба модели нави рушди иқтисоди рақамии оянда дар дурнамои дарозмуҳлат таҳия гардидааст.

Барнома амалисозии марҳилаи якуми Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин намуда, ҳадафҳо ва вазифаҳоро дар доираи 8 самти асосии рушди иқтисоди рақамӣ барои давраи то соли 2025 муайян менамояд, аз ҷумла:

- таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ;
- рушди инфрасохтори ТИК дар минтақаҳои кишвар;
- рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллий;
- вусъатдиҳии ҷараёни амалишавии ҳукумати электронӣ;
- сармоягузорӣ ва неруи инсонӣ дар самти иқтисоди рақамӣ;
- ташкили экосистемаи инноватсионӣ ва стартапҳо;
- низоми ташкил, ҳамоҳангсозӣ ва амалигардонии иқтисоди рақамӣ;
- сармоягузорӣ барои татбиқи иқтисоди рақамӣ.

Тибқи Нақшаи ҷорабиниҳои Барнома барои рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллий амалисозии 178 тадбирҳои мушаххас дар 17 соҳаҳои иқтисоди миллий ва ба маблағи умумии 2,3 млрд. сомонӣ пешбинӣ шудааст.

Дар баробари ин Барнома - баланд бардоштани рушди самтҳои асосии иқтисодӣ миллий, аз қабилӣ саноат, маориф, тандурустӣ, савдои дохилию хориҷӣ, низоми бонкӣ, энергетика, кишоварзӣ, нақлиёт, сохтмон, соҳаҳои меҳнат, муҳочират ва шугли аҳолиро ҳамчун ҳадафи асосии рушд муайян намудааст.

Ҳамин тариқ, ҷиҳати ноил гаштан ба ҳадафҳои гузошташуда, амалисозии вазифаҳои зерин дар Барнома ба нақша гирифта шудааст:

- таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- зиёд намудани суръати Интернет;
- вусъат додани корҳо дар самти фарогирии аҳоли ба шабакаҳои алоқа ва инфрасохтори ТИК;
- тайёркунии кадрҳои касбӣ ва тақмили ихтисоси кормандони мақомоти давлатӣ дар самти иқтисоди рақамӣ;
- тақмили қонунгузори танзими мубодилаи иттилоот, таъмини амнияти иттилоотӣ ва кибербехатарӣ, инчунин муносибатҳо дар самти табодули рақамӣ;
- идоракунии мутамарказ тавассути рақамикунонии иқтисоди миллӣ;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар самти амалишавӣ ва идораи иқтисоди рақамӣ;
- баланд бардоштани малакаи зехнии рақамии аҳоли;
- баланд бардоштани нуруи инсонӣ дар самти иқтисоди рақамӣ;
- таъсиси заминаи ташаккули тиҷорати электронӣ;
- дарёфти усулҳои муосири рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ;
- ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ҷиҳати рушди технологияҳои рақамӣ;
- пешниҳоди роҳҳои рушди технологияҳои молиявӣ ва васеъ намудани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;
- ҷорӣ намудани модели «Шаҳри хушманд» дар шаҳру ноҳияҳои сараҳоли;
- таъмини бехатарии иттилоот дар самти ТИК.

Бояд қайд намуд, ки бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ» қабул гардидаанд.

Дар самти тақмили заминаи қонунгузори амалкунанда қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022, №483 «Дар бораи Стратегияи рушди зехни сунъӣ барои давраи то соли 2040» қабул гардид. Стратегия мазкур бо ҳадафҳо ва афзалиятҳои он ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 ва дигар барномаҳои соҳавӣ мутобикат мекунад.

Дар натиҷаи дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тадбирҳои андешидаи Вазорати рушди иқтисод ва савдо ва Хадамоти гумрук дар самти рақамикунонии савдои хориҷӣ ва соддагардонии расмиёти савдо раванди ҷорӣ намудани низоми Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротию воридотӣ ва транзитӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки пешниҳоди дархост ва дастрас кардани иҷозатнома ва сертификатҳоро дар самти савдои хориҷӣ тариқи электронӣ пешбинӣ менамояд, ба анҷом расонида шуд.

Дар соҳаи андоз бошад барои андозсупорандагон ва шаҳрвандон, махсусан соҳибкорон имруз 81 адад хизматрасонии электронӣ ба роҳ монда шудааст. Ташкили чунин хизматрасониҳо барои сода ва шаффоф иҷро намудани уҳдадориҳои андозӣ мусоидат менамояд.

Дар заминаи татбиқи созишномаи ҳамкории ба имзо расонидашуда байни Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ ва Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ ҷиҳати пурра ҷорӣ намудани системаи Низоми электронии хизматрасониҳо барои соҳибкоруни сармоягузoron (махзани ягона оид ба санҷишҳо ва иҷозату иҷозатномаҳо) ба тариқи пилотӣ дар мақомотҳои муайянгардида, дар ҳамкорӣ бо Бонки давлатии амонатгузори «Амонатбонк», Вазорати молия ва Кумитаи андоз Созишномаи ҳамкорӣ оид ба пайваст намудани махзани номбурда ба низоми электронии пардохтҳои хизматрасонӣ бо истифода аз қорғҳои «Корти Миллӣ», интиқоли маблағҳои аз ҳисоби пардохткунанда ба суратҳисобҳои ҳисоббаробаркунии мақомоти пилотӣ ва ҷиҳати пайвастсозӣ ба низоми электронии мақомоти андоз омода ва баимзо расонида шуд.

Дар доираи ин, мутахассисони самти иҷозату иҷозатномадиҳӣ ва саничиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидори мақоматҳо чиҳати дуруст таҳия ва ба роҳ мондани меъёрҳои арзбӣ дараҷаи тавақал, инчунин тартиби истифодабарии «Портали электронии хизматрасониҳо барои соҳибкорон» бо ҷалби мутахассисони барномасоз дар мақомоти пилотии ҳифзи муҳити зист, сайёҳӣ, энергетика, стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдо, санитария эпидемиологӣ ва нақлиёт қорҳои фаҳмондадиҳӣ ва семинарҳои омӯзишӣ гузаронида шуд.

Айни ҳол, маълумот дар бораи 246245 адад воситаҳои давлатӣ ба маблағи 21,3 миллиард сомонӣ ба феҳристи ягонаи молу мулки давлатӣ ворид карда шудааст ва қорҳо дар ин самт идома доранд.

Ҳамзамон Кумитаи вазифаҳои зеринро дар самти рушди фаъолияти соҳибқорӣ дар иқтисодӣ рақамӣ аввалиндараҷа меҳисобад:

- таъсиси портали маълумоти феҳристҳои электронии гарави амволи манқул ва ғайриманқул;
- ташкили маҳзани феҳристи санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор;
- ба таври рақамӣ ба роҳ мондани низомии «равзанаи ягона» чиҳати бақайдгирии давлатии амволи ғайриманқул;
- рақамикунории расмӣ вобаста ба хариду фурӯши молу мулки ғайриманқул;
- ташкили порталҳои муосири тичоратии технопаркҳо;
- таҳия намудани лоиҳаҳои инноватсионӣ (стартапҳо);
- гузаронидани озмунҳо вобаста ба лоиҳаҳои инноватсионӣ (стартапҳо) ва пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок дар ин самт;
- тақвият бахшидани қорҳои фаҳмондадиҳӣ барои баланд бардоштани сатҳи огоҳонии аҳоли ва соҳибкорон оид ба тартиби расмӣ бақайдгирии ҳуҷҷатҳои зарурӣ ва меъёрҳои пардохти хизматрасонӣ тибқи нархномаҳои тасдиқшуда;
- гузаронидани тренингҳо ва қурсҳои тақмили ихтисос барои соҳибқорони хоҳишманд;
- ва ғайра.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста баҳри рушди фаъолияти соҳибкорон ва инчунин ҷавонони соҳибқор, барои андешидани чораҳои саривақтӣ дастуру супоришҳои мушаххас медиҳад.

Яке аз чунин иқдомҳои муҳими Сарвари давлат ин таъсиси Муассисаи давлатии «Ташаккул ва рушди соҳибқории Тоҷикистон» мебошад, ки соли 2018 дар доираи татбиқи барномаҳо ва ислоҳотҳои иқтисодӣ дар кишвари азизамон таъсис дода шуд. Муассисаи мазкур чиҳати дастгирии соҳибқорони навтаъсис (стартап) ва рушди соҳибқории хурду миёна тавассути дастгирии методӣ, иттилоотӣ, машваратӣ, омӯзишӣ ва ғайра таъсис дода шуд.

Бо мақсади амалӣ намудани Қонуни Ҷумҳурии тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ” Муассисаи давлатии “Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ” бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 2 июли соли 2013, №289 таъсис дода шуд.

Бояд зикр намуд, ки бори нахуст дар Тоҷикистон бо ташаббуси Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии тоҷикистон, чиҳати дастрасӣ ба маълумотҳо оид ба фаъолияти соҳибқорӣ сармоягузорӣ, Барномаи мобилии “Соҳибқор” таҳия ва бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) дар шабакаи интернетӣ роҳандозӣ гардида дар барномаҳои Play Market ва AppStore ҷойгир карда шуд.

Чиҳати ҳавасманд гардонидани соҳибқорону сармоягузoron айни замон тибқи қонунгузории амалкунанда беш аз 100 имтиёзу сабукиҳо муқаррар карда шудааст, ки 80 фоизи онҳо ба имтиёзҳои фискалӣ, яъне андозӣ ва гумрукӣ рост меояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи гузаронидани ислоҳотҳои иқтисодӣ, ки ба мусоид намудани фазаи соҳибқориву сармоягузорӣ замина гузоштанд, шумораи соҳибқорон дар миқёси кишвар мунтазам тамоюл ба афзоишро доранд.

Бо мақсади муаррифии молу маҳсулотҳо, пайдо намудани шарикони тичоратӣ ва сармоягузори хориҷӣ портали интерактивии соҳибкор бо соҳибкор (B2B) ташкил карда шуд, ки аини замон, субъектҳои соҳибкорӣ аз хизматрасониҳои портали мазкур самаранок истифода бурда истодаанд.

Ва ҳамин аст, ки тибқи таҳлили маълумоти дастрасшуда аз 7 млрд. аҳолии кураи замин қариб 400 млн, яъне аз 18 як нафар ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мебошад.

Аини замон дар сохтори соҳибкории анъанавӣ маҳфуми “соҳибкори навтаъсис” ё худ стартап ҷойгоҳи хосаро касб намудааст, ки онҳо бештар фаъолиятро дар соҳаҳои муосири бо рушди технологӣ ҳампайванд роҳандозӣ менамоянд. Новобаста аз он ки 90 Ҷоизи стартапҳо ба ноқомӣ дучор мегарданд, алҳол тамоюли таъсисёбии соҳибкорони навтаъсис нишондиҳандаи мусбӣ дорад.

Иқтисоди Тоҷикистон бозорест, ки ҳанӯз пурра аз худ нашудааст ва имкониятҳои фароҳу фаровони ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорино дорад.

Итминон дорам, ки дар натиҷаи табодули таҷрибаи андӯхта ва дастовардҳои муваффақи бахши хусусӣ бо доираи соҳибкорони мамалакат тарҳрезӣ гардида, дар оянда ин раванд дар маҷмӯъ ба рушди суръатноки фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории хурду миёна ва навтаъсис, ташвиқу тарғиби соҳибкорӣ байни ҷавонон, беҳтаршавии фарҳанги пешбурди тичорат ва ташаккул додани намудҳои нави соҳибкории дорои хусусияти навоарӣ – инноватсионӣ замина мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Ҷаъми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе –23. 12. 2022.

2. Ҷаъми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе –28. 12. 2023.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» / Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. соли 2002, № 4, қисми 1.

4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе аз 3 ноябри соли 2021 таҳти №549.

5. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2023. Душанбе-2016.

6. Бозоров Ш.Ш., Асосҳои соҳибкорӣ, китоби дарсӣ, Душанбе-2018.

Ҷабборов А.А., д.и.и., профессор н.и.и.

Ҳолаҳмади С. и.в., дотсенти кафедраи молияи ДДТТ

РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ВА МУНОСИБАТҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола масъалаҳои рақамикунонии иқтисодиёт ва муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Маълумотҳои тадқиқодчиёни оид ба масъалаҳои рақамикунонии иқтисодиёту муносибатҳои молиявӣ оварда шудаанд. Дар шароити муборизаҳои рақибон барои пешсафии иқтисодӣ ҳар як давлатро мебояд дорои иқтисодии илмӣ, инноватсионӣ ва моддӣ техникӣ бошад, ки истифодаи онҳо барои рушди иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд. Барои истифодаи имкониятҳои мамлакат дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ рақамикунонӣ нақши бузургро мебозад. Асоси фаъолияти инноватсиониро фаъолияти соҳибкорӣ, фаъолияти субъектҳои хоҷагидор вобаста ба истеҳсоли мол, иҷрои қору хизматрасонӣ ва фаъолияти тичоратӣ ташкил медиҳад. Рақамикунонӣ қори онҳоро ба маротиб осон намуда, вақти иҷрои қорҳоро қам менамояд ва

харчи захираҳоро кам карда, имконияти гирифтани фоидаи зиёдро фароҳам меорад. Вобаста ба ин барои дарки масъалаи рақамикунонии иқтисодиёт ва муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосир, муаллиф фикроу андешаҳои тадқиқодчиён, натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ ва хулосаҳои пешниҳодҳоро овардааст.

Вожаҳои калидӣ: рақамикунонии иқтисодиёт, муносибатҳои молиявӣ, платформаҳои рақамӣ, зехни сунъӣ, технологияҳои рақамӣ, иқтисоди рақамӣ, концепсияи рушди иқтисоди рақамӣ

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ И ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются вопросы цифровизации экономики и финансовых отношений в современных условиях. Представлены сведения исследователей по вопросам цифровизации экономики и финансовых отношений. В условиях конкурентной борьбы за экономическое лидерство каждое государство должно обладать научным, инновационным и материально-техническим потенциалом, который будет способствовать развитию национальной экономики. Цифровизация играет важную роль в использовании возможностей страны во всех отраслях экономики. Основой инновационной деятельности является предпринимательская деятельность, деятельность хозяйствующих субъектов, связанная с производством товаров, оказанием услуг и коммерческая деятельность. Цифровизация значительно облегчает их работу, сокращает время выполнения работ и снижает стоимость ресурсов, предоставляя возможность получать больше прибыли. В связи с этим для понимания вопроса цифровизации экономики и финансовых отношений в современных условиях автор представляет мнения и мнения исследователей, результаты научных исследований, выводы и предложения.

Ключевые слова: цифровизация экономики, финансовые отношения, цифровые платформы, искусственный интеллект, цифровые технологии, цифровая экономика, концепция развития цифровой экономики.

DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AND FINANCIAL RELATIONS IN MODERN CONDITIONS

The article discusses the issues of digitalization of the economy and financial relations in modern conditions. The article presents information from researchers on the issues of digitalization of the economy and financial relations. In the context of competition for economic leadership, each state must have scientific, innovative and material and technical potential that will contribute to the development of the national economy. Digitalization plays an important role in using the country's capabilities in all sectors of the economy. The basis of innovative activity is entrepreneurial activity, the activity of economic entities related to the production of goods, provision of services and commercial activity. Digitalization significantly facilitates their work, reduces the time of work and reduces the cost of resources, providing the opportunity to make more profit. In this regard, to understand the issue of digitalization of the economy and financial relations in modern conditions, the author presents the opinions and views of researchers, the results of scientific research, conclusions and proposals.

Key words: digitalization of the economy, financial relations, digital platforms, artificial intelligence, digital technologies, digital economy, concept of development of the digital economy.

Айни замон дигаргуниҳои рақамии бахшҳои иқтисодӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи рушди иқтисодӣ мамлакат табдил ёфта истодааст. Технология ба тамоми соҳаҳои ҳаёт ворид шуда, қоидаҳои ғайбӣ дар тичорат, истехсолот ва хидматрасониҳо аз нав сабт мекунад.

Рақамикунонии иқтисод на танҳо гузариш ба истифодаи технологияҳои рақамӣ, балки имкони эҷоди моделҳои инноватсионӣ ба монанди платформаҳои хизматрасонӣ,

технологияҳои сабти иттилоот ба таври вертуалӣ (облако), зехни сунъӣ, интернет-ашё (IoT (англ. internet of things, IoT)) мебошанд, ки дар ҳаёти ҷомеаи шаҳрвандӣ тағироти бузургро ба миён меорад. Дар натиҷаи рақамикунонии раванди фаъолият дар шароити бозор хусусан тичорату хизматрасониҳои субъектҳои бозор дар як вақт фаъолият мекунад ва идора карда мешаванд, ки ба рушди иқтисоди мамлакат мусоидат мекунад. Бо ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, самаранокии раванди кор беҳтар мешавад, ки боиси афзоиши боздеҳии фаъолият мегардад. Ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки бисёр вазифаҳои муқаррариро ба таври автоматӣ иҷро намуда, хароҷотҳои вақт ва молиявиро кам намуда, инчунин эҳтимолияти хатогиҳоро кам намоем. Платформаҳои рақамӣ дастрасии фаврӣ ба миқдори зиёди маълумотро фароҳам меоранд, ки дар навбати худ ба корхонаҳо ва ниҳодҳои давлатӣ имкон медиҳад, ки дар асоси иттилооти муосир қарорҳои асоснок ва мутаваззин қабул кунанд.

Бояд қайд кард, ки зехни сунъӣ (AI (англ. artificial intelligence; AI)) шакли нави рақамикунониро ифода мекунад, ки интернетӣ истеъмоли (тиҷорати электронӣ, коммуникатсияҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ) ва интернетӣ саноатӣ (молия, истеҳсолот, энергетика, нафту газ, нақлиёт) ифодакунандаи индекси глобалии ҳамгироӣ (GCI) мебошад. Тибқи ҳисобҳои ширкати технологияи HUAWEI, дар тӯли 15 соли охир рушди иқтисодии рақамӣ бо назардошти индекси GCI, аз суръати афзоиши иқтисоди ҷаҳонӣ 2,5-6 маротиба зиёдтар аст. Бо татбиқи пурраи GCI дар кишварҳои пешрафта, иқтисоди ҷаҳонии рақамӣ то соли 2025 ба 23 триллион доллари ИМА мерасад. Тадқиқоте, ки Huawei анҷом додааст, нишон медиҳад, ки 20% афзоиши сармоягузори ба фанновариҳои иртибототӣ (ТИК) боиси 1% афзоиши ММД-и кишвар мешавад. Дар робита ба самаранокии сармоягузори, даромади сармоягузори ба ТИК нисбат ба дигар сармоягузориҳои ғайри ТИК 6,7 маротиба зиёдтар аст. Иқтисодии рақамии ҷаҳонӣ нисбат ба ММД 2,5 маротиба тезтар рушд мекунад ва бо рушди босуръат, инноватсияҳои қавӣ ва таъсири васеъ тавсиф мешавад. Дар ҳоли ҳозир беш аз 170 кишвари ҷаҳон стратегияҳои рақамиро амалӣ мекунад ва зиёда аз 50 кишвари ҷаҳон стратегияҳои рушди зехни сунъиро нашр кардаанд [1].

Стратегияи миллии зехни сунъии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фароҳам овардани замина барои табдили кишвар ба «миллати ЗС» нигаронида шудааст, ки дар он технологияҳои ЗС зиндагии мардумро дар ҳама ҷо беҳтар хоҳанд кард. Ифтиҳои озмоишгоҳи зехни сунъӣ, ки технологияҳоро таҳия мекунад ва мутахассисонро дар соҳаи ЗС таълим медиҳад, як қадами муҳим дар роҳи татбиқи ин стратегия буд. Ин ба кишвар имкон медиҳад, ки дар ин самти асосӣ кадрҳо ва салоҳиятҳои худро ба вучуд оварда, истиқлолият ва рақобатпазиро дар бозори ҷаҳонӣ таъмин намояд [12].

Илова бар ин, муассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон бо нақшаҳои тасдиқшудаи таъсиси кафедраҳо ва факултаҳои ЗС ба омӯзиши риштаи зехни сунъӣ шурӯъ кардаанд. Ин рушди захираҳои инсонии кишварро дар самти ояндадор таъмин намуда, инчунин ба ҳамгироии донишҳои илмӣ ва амалӣ дар соҳаи зехни сунъӣ мусоидат мекунад.

Истифодаи технологияҳои омӯзиши мошинӣ аллакай дар баҳши молияи Тоҷикистон амалӣ шудааст. Ин технологияҳо ба афзоиши иштироки молиявии аҳоли тавассути фароҳам овардани дастрасии шаҳрвандон ба қарзҳо, ки таърихи қарзӣ надоранд, мусоидат мекунад, ки имкониятҳои шаҳрвандонро барои гирифтани хизматрасониҳои молиявӣ васеъ намуда, фарогирии молиявии онҳоро афзоиш медиҳад.

Ҳамаи ин фаъолиятҳо ба фароҳам овардани фазои мусоид барои рушд ва татбиқи зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд. Стратегияи миллии зехни сунъӣ як қадами муҳим дар ноил шудан ба ҳадафҳои кишвар оид ба ташкили иқтисоди инноватсионӣ ва рақобатпазир дар асоси технологияҳои пешрафта мебошад.

Иқтисоди рақамӣ воқеан як анғезаи рушди иқтисоди миллии мебошад, ки аз миқёси рушди он дар кишвар ва ҳиссаи он дар ММД шаҳодат медиҳад, ки бо сатҳи рушди иқтисодӣ робитаи мусбӣ дорад. Дар соли 2019 арзише, ки иқтисоди ҷаҳонии рақамӣ эҷод кардааст, ба 31,8 триллион доллар расид. Сарфи назар аз сатҳи рушд, иқтисодии рақамӣ нисбат ба ММД дар ҳама кишварҳо зудтар рушд мекунад, ки ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ иқтисоди рақамӣ дар муқоиса бо кишварҳои пешрафта боз ҳам тезтар рушд мекунад, зеро онҳо ҳанӯз ба марҳилаи камолоти рушд нарасидаанд.

Мувофиқи тадқиқотҳои форуми умумичаҳонии иқтисодӣ, то соли 2022 85 % - и ташилотҳои бузурги ҷаҳонӣ банақша гирифта буданд, ки лоиҳаҳои рақамиро амалӣ намоянд, ки ин ифодакунандаи истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар самти равандҳои тичоратӣ мебошад. Аммо рақамикунонии бомуваффақияти иқтисод бидуни мутахассисони дорои малакаҳои мувофиқ ғайриимкон аст.

Рақамикунонии таҳсилот дари технологияҳои гуногунро мекушояд, ки воситаҳо ва усулҳои нави таълимро фароҳам меорад. Воқеияти виртуалӣ, курсҳои онлайн, таҳсилоти фосилавӣ, платформаҳои маҷозӣ ва зехни сунъӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим табдил меёбанд. Ин барои омӯзиши инфиродӣ бо назардошти сатҳи дониш ва суръати азхудкунии мавод аз ҷониби ҳар як донишҷӯ имконият фароҳам меорад. Технологияҳои рақамӣ сарҳадҳоро вайрон мекунанд ва таҳсилро дастрастар мекунанд. Таҳсилоти онлайн ба донишҷӯёни кишварҳои гуногун имкон медиҳад, ки бидуни тарк аз хона маълумоти олии гиранд, ки ин барои баланд бардоштани таҳсил ва эҷоди универсалии ҷомеаҳои ҷаҳонии таълимӣ мусоидат мекунад.

Дар баробари ин, платформаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки миқдори зиёди маълумот дар бораи раванди таълим ҷамъоварӣ ва таҳлил карда шаванд. Таҳлил инчунин ба муаллимон ва маъмурон дар қабули қарорҳои оқилона барои беҳтар кардани сифати таълим кӯмак мекунад.

Бонки Ҷаҳонӣ тахмин мекунад, ки то соли 2025, 60% ҷойҳои корӣ малакаҳои талаб мекунанд, ки дар системаҳои мавҷудаи маориф ҳанӯз ба таври кофӣ ба таври муассир таълим дода нашудаанд [14]. Ин зарурати аз нав дида баромадани таълим ва тарбияро барои иқтисодиёти рақамӣ нишон медиҳад.

Бояд зикр намуд, ки сарфи назар аз тағйироти мусбӣ, рақамисозӣ мушкilotи муайянеро ба бор меорад. Ҳамин тавр, масалан:

- бо афзоиши ҳаҷми маълумоти рақамӣ, хатари ҳамлаҳои киберӣ низ меафзояд. Ин зарурати эҷоди низомҳои боэътимоди амнияти иттилоотиро таъкид мекунад;
- тақсимооти нобаробари технологияҳои рақамӣ метавонад нобаробарии иҷтимоиро афзоиш дода, гурӯҳҳои дастрасии маҳдуд ба захираҳои рақамиро эҷод кунад;
- автоматикунонӣ ва ҷорӣ намудани зехни сунъӣ боиси ихтисор шудани кор дар баъзе соҳаҳои саноат шуда метавонад, ки дар баробари ин ҳалли масъалаҳои бозомӯзӣ ва тайёр кардани кадрҳоро талаб мекунад.

Аз ин рӯ, барои рақамикунонии бо муваффақонаи иқтисодиёт зарур аст, ки:

- таҳияи муносибати мутаваззин ба танзим ва дастгирии барномаҳои давлатӣ, ки бояд ба рушди инфрасохтори рақамӣ, таъмини дастрасии васеъ ба интернет ба бандсуръат ва технологияҳои муосир нигаронида шаванд;
- ҳамкории бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ ҷиҳати таҳияи барномаҳои омӯзишӣ ва бозомӯзӣ барои таъмини кувваи корӣ бо малакаҳои зарурии рақамӣ;
- таҳияи стандартҳои технологияҳои рақамӣ бо ҷораҳои мукаммали киберамният, ки метавонанд хатарҳоро кам кунанд ва эътимодро ба муҳити рақамӣ эҷод кунанд.

Қобили зикр аст, ки вобастагии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дигар кишварҳо ҳангоми пайвастшавӣ ба шабакаҳои байналмилалӣ боиси болоравии нархи интернет ба яклухт мегардад ва танзими маҳдудкунандаи рақобат нархҳоро минбаъд то сатҳи ҷаҳонавӣ истеъмоли боло мебарад. Ин вазъ як омил ҷиддӣ манфи аст, зеро дараҷаи фарогирии интернет ба рушди иқтисодӣ бевосита вобаста аст. Ҳамин тариқ, афзоиши дастрасии фарохмаҷро то 10% метавонад ба 1% рушди иловагии иқтисодӣ оварда расонад (баҳодиҳии McKinsey, Analyzes Mason, Qiang & Rossotto ва ғайра) [11]. Муносибати боз ҳам наздиктари мусбатро ба рушди савдои хориҷӣ мушоҳида кардан мумкин аст: ба ҳисоби миёна ҳар 1% воридшавии интернет дар шакли афзоиши беш аз 4% содироти таъсир мерасонад (маълумоти Уолстен). Институти глобалии McKinsey пешгӯӣ мекунад, ки тичорати бо интернет

муттаҳидшуда акнун ба ҳисоби миёна ду маротиба бештар аз ширкатҳои анъанавӣ ҷойҳои корӣ эҷод мекунанд.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон қадамҳои аввалинро дар самти гузариш ба рақамисозии иқтисодӣ тавассути фаъолияти технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар соҳаҳои гуногуни кишвар гузошта, дар солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гардид.

Дар робита ба ин, Консепсияи рушди иқтисоди рақамӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 дар асоси Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, нуқтаи назари умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамиро барои ноил шудан ба ҳадафи олии кишварҳои рушди дарозмуддат ифода мекунанд. Самтҳои асосии Консепсияи мазкур ин баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, расидан ба сатҳи кишварҳои даромади миёна, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, инчунин ноил гардидан ба ҳадафҳои афзалиятноки рушди иқтисоди ҷумҳурӣ, аз қабيلي таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва амнияти озуқаворӣ, аз бунбасти коммуникатсионии кишвар баровардан ва ба кишвари транзити табдил додани он, суръатбахшии саноатикунонӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад [15].

Дар консепсия таъкид шудааст, ки ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба таври густурда, аз ҷумла инноватсияҳои “рахнашаванда”, бояд заминаи таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ Тоҷикистон гардад. Рақамикунонии иқтисод эҷоди модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи байналмилалӣ, ҳавасмандгардонии табдили корхонаҳои мавҷуда ва рушди навҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содирот ва ҳамзамон қонеъ гардонидани талаботи дохилро тавассути воридотивазкуниро дар бар мегирад.

Консепсияи мазкур тадричан, зина ба зина гузаштанро ба татбиқи дидгоҳи табдили рақамӣ дар ҷумҳурӣ дар назар дорад. Се марҳилаи табдилдиҳии рақамӣ то соли 2040, аз ҷумла марҳилаи аввал то соли 2025, марҳилаи дуюм то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то соли 2040 ба нақша гирифта шудааст. Татбиқи трансформатсияи рақамӣ инчунин дар доираи лоиҳаи Digital CASA, ки ба тавсеаи имконоти коммуникатсионӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ нигаронида шудааст, ба нақша гирифта шудааст. Digital CASA як имконияти нодирест барои Тоҷикистон барои табдил додани худ аз як кишвари канорӣ ба як маркази транзитӣ барои минтақа.

Як қатор тадқиқотҳо собит кардаанд, ки дар шароити Тоҷикистон рушди иқтисодии транзитии инфокоммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки бунбасти ҷуғрофӣ рафъ карда, онро ба бартарии рақобатпазир табдил диҳем. Иштироки фаъолонаи Тоҷикистон дар лоиҳаи Digital CASA имкон медиҳад, ки кишвар ба як канали асосии транзитӣ байни Қирғизистон ва Афғонистон табдил ёбад ва аслан «шонси дуҷуми пас аз Роҳи бузурги абрешим барои ишғоли ҷои худ дар иқтисоди ҷаҳонӣ» пайдо шавад [13].

Мавриди зикр аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъмини амнияти иттилоотӣ тавассути қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин рушди базаи моддию техникӣ ва таъмини кадрҳо таваҷҷуҳи доимӣ зоҳир менамояд. Хусусан чанде аз санадҳои қонунгузорӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ дар Тоҷикистон қабулшуда, ки фаъолиятро вобаста ба таъмини амнияти иттилоотиро танзим менамоянд:

1. Қонун дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ. Ин қонун чамъоварӣ, ҳифз, истифода ва ҳифзи маълумоти шахсии шаҳрвандони Тоҷикистонро танзим мекунанд. Он қоидаҳоро барои созмонҳо ва шахсони алоҳида, ки маълумоти шахсиро коркард мекунанд, барои таъмини махфият ва ҳифзи он аз дастрасии беиҷозат муқаррар мекунанд [5].

2. Қонун дар бораи имзои электронии рақамӣ: мақоми ҳуқуқии имзои электронӣ, истифодаи онро муайян намуда, онро ҳамчун аналоги имзои дастнависи ҳуҷҷатҳо эътироф мекунанд. Ин ба рушди муомилоти электронии ҳуҷҷат мусоидат намуда, амнияти муомилоти электрониро баланд мебардорад [6].

3. Қонун дар бораи иттилоот: қоидаҳои интишор, нигоҳдорӣ ва ҳифзи иттилоотро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад. Он инчунин дастрасӣ ва истифодаи иттилоотро дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа танзим мекунад [7].

4. Қонун дар бораи криптография: истифодаи воситаҳои криптографию барои ҳифзи иттилоот ва таъмини махфияти он танзим мекунад. Он инчунин муқарраротро дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба фаъолияти криптографӣ ва назорати иҷрои онҳо дар бар мегирад [8].

5. Қонун дар бораи ҳифзи иттилоот: чораҳоро барои ҳифзи иттилоот аз ихроҷ, осеб ё дастрасии беиҷозат муқаррар мекунад. Он масъулияти ташкилотҳо ва мақомоти давлатиро оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва воқуниш ба ҳодисаҳои ин соҳа муайян мекунад [9].

6. Қонун дар бораи ҳуҷҷатҳои электронӣ: вазъи ҳуқуқии ҳуҷҷатҳои электронӣ ва истифодаи онҳоро дар равандҳои аҳамияти ҳуқуқӣ муайян мекунад. Он инчунин талаботро барои имзо ва нигоҳдории ҳуҷҷатҳои электронӣ барои таъмини эътибори ҳуқуқӣ ва эътимоднокии онҳо муқаррар мекунад [10].

Қабули ин санадҳои қонунгузорӣ аз бархӯрди ҷиддии ҳукумати Тоҷикистон ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон дар муҳити рақамӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, рақамикунони иқтисод як раванди ногузир ва давомдорест, ки ояндаи иқтисоди ҷаҳонро муайян мекунад. Кишварҳо ва ширкатҳое, ки ба ин тағйиротҳо бомуваффақият мутобик мешаванд, на танҳо рақобатпазирии худро беҳтар хоҳанд кард, балки тавассути фароҳам овардани имкониятҳои нав барои инноватсия ва рушди устувор ба неқӯаҳолии иҷтимоӣ саҳми назаррас мегузоранд. Барои рушди устувори иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабули саривақтии санадҳои қонунгузори дар соҳаи амнияти иттилоотиро таъкид кардан муҳим аст. Андешидани чунин тадбирҳо аз муносибати ҷиддии ҳукумат ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва эҷоди эътимод ба технологияҳои рақамӣ шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Тамоюлҳои болоравии иқтисоди рақамӣ. 19.09.2021. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.huawei.com/uz/news/uz/2021/trends-of-digital-economy>
2. ХБА 2020: технология, баробарӣ ва начоти сайёра ба манфиати рушди ҷаҳонӣ. Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ. 27.01.2020. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://globalcentre.hse.ru/news/337416608.html>
3. Барномаи давлатии рушди илмию инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027. Замимаи 1 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2023, № 417.
4. Горелов Н.А. Рушди ҷомеаи иттилоотӣ: иқтисодиёти рақамӣ / Н.А. Горелов, О.Н. Кораблева. -М.: Юрайт, 2023. -242 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018, №3, м.561.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои электронии рақамӣ». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2007, № 7, моддаи 682.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2002, № 4, қисми 2, м. 320.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи криптография». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012, № 7, м. 689.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2002, № 11, м. 696.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷатҳои электронӣ». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2002, № 4, қисми 1, м. 308.
11. Баррасии Институти глобалии McKinsey: «Имрӯз ва фардои таҳлил, зехни сунъӣ ва автоматизатсия». [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.mckinsey.com/mgi/overview>

12. Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ (арзёбии талабот). Нур-Султон, Қазоқистон, апрели соли 2022. [Манбаи электронӣ]. URL: https://www.astanacivilservicehub.org/uploads/case_studies/20220526_Feasibility_Study_Report_v12_RU.pdf
13. Рушди иқтисоди рақамии Тоҷикистон дар доираи лоиҳаи Digital CASA. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20170619/ekspert-proyekt-digital-casa>
14. Рақобат дар давраи рақамӣ: Мушкилоти стратегӣ барои Федератсияи Русия. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/russia/publication/competing-in-digital-age>
15. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642.
16. Сергеев Л.И. Иқтисоди рақамӣ / Л.И. Сергеев, Д.Л. Сергеев, А.Л. Юданова. -М.: Юрайт, 2023. -438 с.
17. Тонких Н.В. Рақамизатсияи шуғл ва ташкили меҳнат: арзёбии шиддат / Н.В. Тонких, К.В. Квашнина, В. Катаев // Иқтисоди меҳнат. - 2022. -Чилди 9. -№ 7. -С.1167-1180. – дои: 10.18334/et.9.7.114974.
18. Поветкина Н.А. Саводнокии молиявӣ ва рушди устувор дар давраи рақамӣ (ченаки ҳуқуқӣ): монография / Н.А. Поветкина, Е.В. Кудряшова; Институти қонунгузорӣ ва муқоисавӣ. ҳуқуқшиносии назди Ҳукумати Федератсияи Русия. –М.: Норма: ИНФРА-М, 2020. -100 с.
19. Барномаи миёнамӯҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 аз 26 октябри соли 2021, № 460.
20. Иқтисоди рақамӣ: Тамоюлҳои ҷаҳонӣ ва амалияи тичорати Русия. -М.: Мактаби олии иқтисод Донишгоҳи миллии тадқиқотӣ, 2017.

Шамсов Ф.Т. муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел: +992 907807744

Ҳикматова М.С. муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел: +992 934446556

НАҚШИ ДАВЛАТ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Дар шароити муосир бозори озуқаворӣ низоми муносибатҳои тарафайни субъектҳои бозор доир ба истеҳсол, нигоҳдорӣ, мубодилаи ашёи хом ва маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини аҳоли бо ҳаҷми имконпазири маҳсулоти ҳӯроқворӣ аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ ва воридот аст, ки зери сиёсати кишоварзии давлат ва равандҳои ҳамгироии байналхалқӣ ташаккул дода мешавад.

Баҳши озуқаворӣ иқтисодиёти муосир маҷмӯи бисёрсоҳаи мураккаби иқтисодӣ, техникӣ, технологӣ ва иттилоотӣ инфрасохторӣ аст. Бозори озуқаворӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, ки дар он молҳои ғуруҳи мешаванд, ки фаъолияти ҳаёти инсонро таъмин карда, ба молҳои ниёзи аввалия шомиланд. Бозори молҳои озуқаворӣ низоми мураккаби ба қисмҳо ҷудошудаи мубодилаи молӣ аст, ки ба истеҳсолоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ алоқамандии зич дорад ва пеш бурдани онро аз истеҳсолкунандагон то ба истеъмолкунандагон фаро мегирад [6].

Амнияти озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои афзалиятнок ва стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, бевосита дар партави сиёсати Пешвои миллат ҳамчун соҳаи ҳаётан муҳим қарор дорад. Айни замон баҳри таъмини аҳоли бо озуқаи босифат аз ҷиҳати экологӣ тоза тадбирҳои зарурӣ андешида шуда истодаанд.

Муаммоҳои таъмин намудани аҳоли бо молҳои озуқаворӣ ҳамеша дар назари ҳукумати кишвар дар мадди аввал қарор дошта, дар се даҳсолаи ахир яке аз масъалаҳои муҳим дар байни муаммоҳои дигари ҷаҳонӣ гардидааст. Чунин назарияҳо мавҷуд аст, ки онро дар

катори муаммоҳои кам шудани захираҳои тамомшаванда ва ифлосшавии муҳити атроф ба масъалаҳои якумдараҷа дохил мекунад [6].

Таъини чанд соли охир аз ҷониби Ҳукумати кишвар як қатор қонуну қарорҳо, стратегия ва барномаҳои дахлдор қабул гардида, дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии мардум ба ғизои хушсифат иқдомҳои саривақтӣ мебошанд. Бо ин ҳадаф «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» ва «Барномаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2024» қабул гардида [7].

Ин иқдомҳо баҳри амалӣ ва муайян намудани самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ, ки вобаста ба таъмини амнияти озуқаворӣ, ки ҷузъи ҷудонашавандаи амнияти миллий ба ҳисоб меравад, бо талабот ва меъёрҳои байналмилалӣ ва дохилӣ рағбона гардидааст. Ҳадафи он дастгирии давлатӣ нисбати таъмини амнияти озуқаворӣ ва талаботи аҳоли бо молҳои озуқа буда, аз ҷониби истеҳсолкунандагони ватанӣ ва содиркунандагони маҳсулоти кишоварзӣ сураат мегирад.

Рушди бозори молҳои озуқаворӣ бо самаранокии истеҳсолоти комплекси агросаноатӣ, рақобатпазир будани он, зиёд шудани даромади мардум, яъне бо дигар омилҳои, ки вазъ ва тағйирёбии механизми унсурҳои бозориро муайян мекунад, робитаи зич дорад [6].

Бозори молҳои озуқаворӣ нақши махсусро дар байни афзалиятҳои иҷтимоии ҷомеа дошта, бевосита бо таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ҳаёти инсонҳо вобаста аст. Дар намуди умумӣ бозори молҳои озуқаворӣ унсурҳои пайваستкунандаи байни истеҳсол ва истеъмол буда, маҷмӯи муносибатҳои иқтисодиро оид ба фурӯши молҳои озуқаворӣ ва қонунгардонидани талаботҳои ҷамъиятӣ ба маҳсулоти ҳуруқвориро дарбар мегирад. Муносибатҳои иқтисодӣ байни фурӯшандагон ва харидорони молҳои озуқаворӣ бевосита дар ҳамбастагии тақозо ва пешниҳодот дар бозор ва ба тариқи обективӣ ба мувозинатии онҳо таъсия мекунад [2].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ қайд намуданд: "...дар натиҷаи тадбирҳои аз ҷониби Ҳукумати мамлакат амалигардида ва заҳмати софдилонии кишоварзон сатҳи таъминнокии аҳоли бо маҳсулоти асосии ғизоӣ афзоиш ёфта, соли 2023 истеҳсоли ғалладонагӣҳо назар ба соли 1991-ум 6 баробар, аз ҷумла гандум 5,6 ва шолӣ 6,7 баробар, картошка 10,8 баробар, сабзавот 9, ползӣ 17,5, мевачот 10 ва ангур 2 баробар афзоиш ёфтааст"[3].

Дар ин давра саршумори чорвои калони шохдор 2 баробар (ҳоло шумораи он ба 2,6 миллион сар расидааст), чорвои майда 2 баробар (6,6 миллион сар) ва паранда 1,9 баробар (12,2 миллион сар) зиёд шудааст. Воридоти гӯшт аз хориҷи кишвар сол ба сол кам гардида, аз 10,7 ҳазор тонна дар соли 2014 ба 144 тонна дар соли 2023 қоҳиш ёфтааст. Воридоти шир ниҳоят кам ба қайд гирифта шудааст. Яъне ҳоло талаботи аҳолии мамлакат бо гӯшту шир пурра аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ таъмин шуда истодааст. Хотиррасон менамоем, ки дар замони сохти гузашта ҳар сол ба ҷумҳурӣ 160 ҳазор тонна гӯшт ва 170 ҳазор тонна картошка ворид мегардид. Фаромӯш набояд кард, ки дар се даҳсолаи гузашта аҳолии Тоҷикистон аз 5 миллион ба 10 миллион расид, яъне талабот ба маводи ғизоӣ ду баробар афзоиш ёфт.

Соли 2023 таъминот бо маҳсулоти асосии озуқаворӣ истеҳсоли ватанӣ дар кишвар ба 85 фоиз расонида шуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1991-ум 2,5 баробар зиёд мебошад.

Истеҳсоли картошка (122 фоизи талабот), сабзавот (174 фоиз), пиёз (527 фоиз), сабзӣ (360 фоиз), ползӣ (312 фоиз), гӯшту шир (100 – фоизӣ) барзиёд аз меъёри истеъмоли таъмин гардидааст.

Яъне имрӯз кишвари мо бо ин намудҳои маҳсулоти озуқаворӣ аз ҳисоби истеҳсоли дохилӣ пурра таъмин мебошад.

Барои заҳмати софдилони, ки аз нишондиҳандаҳои зикршуда ва фаровонии бозори истеъмоли ба хубӣ маълум аст, ба ҳамаи кишоварзони мамлакат миннатдории самимии худро баён менамоем.

Солҳои охир дастгирӣ ва имтиёзҳои барои рушди соҳаи кишоварзӣ пешниҳодгардида натиҷаҳои мусбат дода истодаанд: дар ҳафт соли охир ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 1,6 баробар зиёд гардидааст.

Танҳо дар асоси татбиқи имтиёз дар соҳаи парандапарварӣ дар ин давра шумораи корхонаҳои парандапарварӣ 3,3 баробар ва ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти соҳа 5 баробар афзоиш ёфтааст [3].

Бо мақсади идома додани ин раванд, Ҳукумати мамлакат ба масъалаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, рушди саноати хӯрокворӣ ва содироти маҳсулоти он диққати аввалиндарача диҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб ҳар сол арзиши баъзе аз маҳсулоти ниёзи аввала бо сабабҳои гуногун баланд мегарданд. Тибқи ақидаи коршиносони соҳаи кишоварзӣ дар соли 2020-2021 нархи пиёз дар нуқтаҳои яклухтфурӯшӣ то 40 дирам расида буд ва деҳқонон тасмим гирифтанд, ки майдони кишти сабзиро бештар кунанд. Дар ин маврид бо сабаби камтар кишт кардани майдони пиёз ва баланд шудани нархи нируҳои миниралӣ арзиши ин намуди маҳсулот дар аввали соли 2023 якбора баланд гардид. Тавре деҳқонон иброз доштанд, солҳои гузашта аз моҳи апрел сар карда, аз Қирғизистон сабзӣ меоварданд ва то пухтани сабзии ватанӣ нарх дар бозор муътадил буд. Аммо соли 2020 марзҳо баста шуданд ва умуман аз Қирғизистон сабзӣ ворид нагардид [7].

Бояд қайд кард, ки дар ҳолати баланд шудани нархи маҳсулоти ниёзи аввалия ба иқтисодиёти ҳар як аҳоли зарба мезанад. Албатта, ин болоравӣ сабабҳои худро дошта, аз омилҳои гуногуни таъсиррасони иборат аст. Масалан, дар охири соли 2023 арзиши пиёз, ки яке аз маҳсулоти ниёзи аввалия аст, гарон шуд.

Пиёз яке аз маҳсулоти серистеъмол барои оилаҳои тоҷик буда, ҳар гуна тағйирот дар нархи он мавриди таваҷҷӯҳи омма қарор мегирад.

Бояд қайд кард, ки соли 2022 дар Тоҷикистон нақшаи истеҳсоли пиёз 727 ҳазор тонна пешбинӣ шуда буд, вале бо сабабҳои гарон будани нируҳои миниралӣ 672 ҳазор тонна ҷамъоварӣ шуд. Дар соли 2022 нисбат ба як соли қабл бештар аз 2500 гектар кишти пиёз кам гардид.

Коршиносон афзоиши нархи пиёзро дар бозорҳои кишвар дар ба омилҳои зерин рабт медиҳанд: [7]

- аз нақшаи истеҳсоли пешбинишудаи соли 2022 кам ҷамъоварӣ намудани ҳосил;
- содироти зиёди пиёз ба кишварҳои Афғонистон, Русия ва Қазоқистон;
- дар бештари кишварҳои ҷаҳон гарон шудани арзиши ин намуди маҳсулот;
- дар паи сардиҳои замистон талаф ёфтани бисёре аз маҳсулоти кишоварзӣ аз қабилӣ пиёз;
- дар сардхонаҳо миқдори кам захира намудани пиёз;

Ҳукумати Тоҷикистон дар пасманзари афзоиши нархи маҳсулоти кишоварзӣ содироти пиёз, картошка ва сабзиро ба хориҷа манъ кард. Ин иқдом то муътадил гардидани фазои бозор давом мекунад. Баъзе коршиносон ва деҳқонон бар он назаранд, ки дар сардиҳои охир гарон шудани нархи баъзе аз маҳсулоти кишоварзӣ дар рӯзҳои баъдӣ низ аз эҳтимол дур нест.

Дар натиҷа амнияти озуқаворӣ кишвар, ки яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, дар вазъи номуътадил қарор дорад. Тибқи омили расмӣ, арзиши маҳсулоти хӯрокворӣ як дарсад коҳиш ёфта бошад ҳам, арзиши воқеии он дар бозор каме баландтар аст.

Чадвали 1. Чадвали муқоисавии маҳсулоти ниёзи аввалияи аҳоли дар ш. Душанбе дар солҳои 2022-2023

№	Номгун маҳсулотҳо	Нархҳои Иттифоқи "Тоҷикматлубот" ва Агентии захираҳои моддин давлатӣ барои моҳи февралӣ соли 2023	Нархи бозорҳои шаҳри Душанбе барои моҳи декабри соли 2022	Нархи бозорҳои шаҳри Душанбе барои моҳи февралӣ соли 2023	Нархи бозорҳои шаҳри Душанбе барои моҳи февралӣ соли 2023 нисбат ба моҳи декабри соли 2022, бо %	Суръати афзоиш ва суръати коҳиш, %	Нархи бозорҳои шаҳри Душанбе барои моҳи февралӣ соли 2023 нисбат ба нархҳои Иттифоқи "Тоҷикматлубот" ва Агентии захираҳои моддин давлатӣ барои моҳи февралӣ соли 2023, бо %	Суръати афзоиш ва суръати коҳиш, %
1	Орд	260,0	330,0	280,0	84,85	-15,15	107,69	7,69
2	Равған	80,0	105,0	88,0	83,81	-16,19	110,00	10,00
3	Шакар	-	11,0	10,0	90,91	-9,09	-	-
		-	12,0	11,0	91,67	-8,33	-	-
4	Картошка	3,5	3,5	5,5	157,14	57,14	157,14	57,14
		-	4,0	6,0	150,00	50,00	-	-
5	Пиёз	3,5	2,5	8,0	320,00	220,00	228,57	128,57
		2,5	2,0	3,0	150,00	50,00	120,00	20,00
6	Сабзӣ	-	3,0	4,0	133,33	33,33	-	-
		-	18,0	14,0	77,78	-22,22	-	-
7	Биринчи маҳаллӣ	-	20,0	18,0	90,00	-10,00	-	-
		55,0	65,0	65,0	100,00	0,00	118,18	18,18
8	Гӯшт	-	68,0	68,0	100,00	0,00	-	-
		-	30,0	30,0	100,00	0,00	-	-
9	Гӯшти мурғ	-	35,0	35,0	100,00	0,00	-	-
		-	45,0	35,0	77,78	-22,22	-	-
10	Тухм	-	50,0	38,0	76,00	-24,00	-	-
11	Лубиё	-	18,0	20,0	111,11	11,11	-	-
12	Наҳуд	-	15,0	17,0	113,33	13,33	-	-
13	Макарон	-	10,0	11,0	110,00	10,00	-	-
14	Марҷумак	-	14,0	15,0	107,14	7,14	-	-
15	Шир	-	7,0	8,0	114,29	14,29	-	-
16	Қаймоқ	-	7,0	8,0	114,29	14,29	-	-

Мувофиқи сарчашмаҳои таҳлили бозорҳои шаҳри Душанбе ба мо маълум гардид, ки арзиши баъзе аз маҳсулот дар ду моҳи соли 2023 боло рафта, бештаре аз маҳсулоти ниёзи аввал нисбати соли 2022 коҳиш ёфтаанд. Тавре, ки дар чадвал оварда шудааст арзиши як халта орд аз 330 сомонӣ дар моҳи декабри соли 2022 ба 280 сомонӣ дар ду моҳи соли 2023 баробар аст, ки ин нисбат ба декабри соли 2022 – 15,15% коҳиш ёфтааст. Дар ин қатор равшани растанӣ низ аз 105 сомонӣ ба 88 сомонӣ дар ду моҳи соли 2023 расидааст, ки ин нисбат ба соли 2022 – юм 16,2% поин шудааст. Шакар аз 12 сомонӣ ба 9-10 сомонӣ, биринчи маҳаллӣ аз 18-20 сомонӣ ба 14-18 сомонӣ, тухми мурғ аз 45-50 сомонӣ ба 35-38 сомонӣ дар ду моҳи аввали соли 2023 баробар шуд, ки коҳишҳои он қариб ба 24% баробар аст [7].

Бояд қайд кард, ки нархи чанде аз маҳсулоти хӯрокворӣ ба мисоли пиёз, картошка ва сабзӣ дар ду моҳи аввали соли 2023 баланд гардид, ки мо сабабҳои онро дар боло гуфта гузаштем. Мувофиқи таҳлилҳои санҷидашуда дар бозорҳои шаҳри Душанбе 1кг пиёз аз 2,50 сомони соли 2022 ба 7-8 сомонӣ дар ду моҳи аввали соли 2023 баробар гардидааст, ки ин 220% боло рафтааст.

Нархи картошка аз 3,50 сомонӣ дар моҳи декабри соли 2022 ба 5,5 сомонӣ дар моҳи февралӣ соли 2023 расидааст, ки қариб 50% афзоиш ёфтааст. Арзиши сабзӣ бошад, аз 3 сомонӣ ба 4 сомонӣ дар февралӣ соли 2023 баробар шудааст, ки 33 дарсад афзоиш ёфтааст. Афзоиши арзиши баъзе аз маҳсулоти хӯрокворӣ ба монанди ғалладонагиҳо, наҳуд, лубиёӣ, гречка, мош ва макарон ба назар мерасад, ки деҳқонон дар гарон шудани нархи нуриҳои минералӣ рабт медиҳанд.

Дар ин қатор афзоиши арзиши маҳсулоти ширӣ ва гӯшти низ мушоҳида мегардад. Арзиши гӯшт дар бозорҳои шаҳри Душанбе ба 65-68 сомон баробар аст ва чорводорону деҳқонон аз гарм омадани тобистони соли 2022, ки боиси талаф ёфтани хӯроки чорво шуд ва якбора арзиши он баланд гардид, рабт медиҳанд. Дар охири соли 2024 дар бозорҳои шаҳри Душанбе арзиши як яг гӯшти гов аз 70 то 92 сомониро ташкил дод, ки назар ба соли гузашта хеле гарон мебошад. Саббаи асосии гарон шудани нархи гӯштро чорводорону тоҷирон дар гарон шудани маҳсулоти чорво вобаста медонанд.

Бояд тазаккур дод, ки бинобар афзоиши нархи баъзе аз маҳсулоти ниёзи аввалия Ҳукумати кишвар иқдомҳои саривақтиро даст гирифта, барои коҳиш додани нархи ин намуди маҳсулот ба Иттифоқи "Тоҷикматлубот" ва Агентии захираҳои модии давлатӣ супоришҳо медиҳад. Тавре аз таҳлилҳои бозорҳои шаҳри Душанбе маълум гардид, Иттифоқи "Тоҷикматлубот" ва Агентии захираҳои модии давлатӣ дар назди бозорҳо

ярмаркаи доимамалкунандаро ба роҳ мондаанд, ки арзиши ҳамаи аз маҳсулоти ба фурӯшмонда нисбати бозор арзонтар мебошад ва мо онро дар ҷадвал нишон додем. Аммо захираҳои онҳо ба таври кофӣ набуда, талаботи аҳолиро пурра қонеъ гардонидани наметавонанд.

Тибқи маълумоти Иттифоқи “Тоҷикматлубот” ин иқдом дар арафаи ҳар иду ҷашнҳо ва ҳангоми ба миён омадани номуътадили нархи маҳсулот дар бозорҳо ба роҳ монда мешавад. Бояд гуфт, ки дар Иттифоқи “Тоҷикматлубот” ва Агентии захираҳои модии давлатӣ нархи орд 260 сомонро ташкил дода, нисбат ба бозорҳо қариб 7,6% арзон мебошад. Инчунин, нархи 1 кг гӯшт ба 65-70 сомонӣ баробар аст, ки нисбати нархи бозор 18-20% поёнтар аст. Ҳамчунин, нархи пиёз 3,5 сомонӣ нисбат ба бозорҳо 128%, сабзӣ 2,5 сомонӣ нисбат ба бозорҳо 20%, картошка 3,5 сомонӣ нисбат ба бозорҳо 57% ва рағани растанӣ 80 сомонӣ нисбати нархи бозорҳо 10 %арзон арзёбӣ карда мешавад.

Аммо, тибқи мушоҳидаҳои ин ярмаркаҳо хусусияти мавсимӣ дошта, на дар ҳама манотиқи кишвар ва ноҳияҳои шаҳри Душанбе ташкил карда мешаванд. Ғайр аз ин, номгӯи молии онҳо хеле маҳдуд буда, истеъмолгарон на ҳама маҳсулоти ниёзи худро аз ин ҷойҳо пайдо карда метавонанд.

Ҳамин тавр, таҳлил нишон медиҳад, ки нархи молу маҳсулот дар бозор вобаста ба омилҳои берунӣ ва дохилӣ тағйир ёфтааст.

Омилҳои асосие, ки сабабгори боло рафтани нархи молу маҳсулот дар бозорҳои кишвар гардиданд:

- ✓ боло рафтани нархи баъзе аз маҳсулот дар кишварҳои хориҷӣ;
- ✓ аз ҷониби тоҷирону соҳибкорон ба таври сунъӣ боло бурдани нархи маҳсулоти ниёзи аввалия дар баъзе мавридҳо (иду ҷашнҳо);
- ✓ кам шудани воридоти баъзе намудҳои маҳсулот;
- ✓ баланд гардидани нархи нуриҳои минералӣ;
- ✓ тибқи талабот ва меъёр ниғаҳдорӣ ва захира накардани маҳсулот;
- ✓ банақшагирии нопурраи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ;
- ✓ таъсири омилҳои табиӣ;
- ✓ болоравии қурби асъор.

Новобаста ба ин омилҳо, сохторҳои масъули давлатӣ бояд дар ин самт тадбирҳои саривақтӣ андешида, ярмарка, нуқтаҳои фурӯши доимӣ ва мавсимии маҳсулоти ниёзи аввалияи мардумро дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ бештар ба роҳ монанд.

Ҳамзамон, минбаъд барои нигоҳдории нархи муътадил дар бозорҳо ва дастрас будани молу маҳсулоти ниёзи аввалия бояд ба гардиши кишоварзӣ даровардани заминҳои бекорхобида, истифодаи самараноки заминҳо, дуруст ба роҳ мондани банақшагирии кишти маҳсулоти ниёзи аввалия, истеҳсоли нуриҳои минералии ватанӣ ва омода намудани кадрҳои баландихтисоси соҳаи кишоварзӣ ва савдо таваҷҷӯҳи хосса зоҳир намудан, боиси беҳтар намудани фазои соҳа мегардад.

Ҳамин тариқ, нақши давлат дар таъмини амнияти озуқаворӣ хеле муҳим буда, он ба таъмини бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ, танзим ва коҳиш додани нархҳо, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва некуаҳволии халқ аҳамияти калон дорад. Танҳо дар сурати рушди соҳаи кишоварзӣ, таҳким бахшидани соҳибкории истеҳсолӣ, рушди корхонаҳои хӯрокворӣ, танзими нархҳои бозорӣ, идора, назорат ва танзими дурусти давлатӣ мо амнияти озуқавориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда метавонем.

АДАБИЁТ

1. В.Д. Гончаров /Формирование продовольственного рынка / В.Д. Гончаров // АПК: экономика, управление. – 1996. – № 4. – С. 51.
2. Г.Н. Зинчук/Развитие продовольственного рынка: теория, методология, практика./Дисс. д.э.н. Йошкар - Ола, 2008. С. – 34.
3. Эмомалӣ Раҳмон/Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”// ш. Душанбе, 2023.

4. Л. Алиева//Инновационная система развития агропродовольственного рынка / Л. Алиева, Т. Светлорусова // АПК: экономика, управление. – 2007. – № 4. – С. 50 – 52.

5. П. Т. Бурдуков Россия в системе глобальной продовольственной безопасности [Электронный ресурс] / П. Т. Бурдуков, Р. З. Саетгалиев. – Режим доступа: <http://www.duel.ru/publish/burdukov/glob.html>.

6. Шамсов Ф.Т. Моҳият, нақш ва вазифаҳои бозори озуқаворӣ. Паёми ДДТТ. 1(51)/2024. Саҳ. 394.

7. Чурахонзода С.Қ., Содиқова А., Чамшед С. Таъмини амнияти озуқаворӣ ва нақши давлат дар шароити иқтисоди бозоргонӣ. Захираи электронӣ: <https://mts.tj>.

Шамсов Ф.Т., БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РАҚАМИКУНОНИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақолаи мазкур баъзе паҳлуҳои рақамикунонии иқтисодиёти миллии мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон зимни баррасии мавзӯ ба таҳлили назарияҳои муосири рақамикунонии иқтисодиёт диққат дода заминаҳои эътимодноки ташаккули онро бо дарназардошти таҷрибаи пешоҳанг пешниҳод намудаанд. Инчунин дар натиҷаи омӯзиш бо истифодаи омӯрҳои соҳавии институтҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ҳолати рушд ва сатҳи рақамикунони дар кишварҳои ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса карда шудааст. Ҳангоми таҳлил тамоюли рушди истифодаи бастаҳои интернетӣ вобаста ба соҳаҳо ва минтақаҳои олам пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ. рақамикунонӣ, иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, бозор, иттилоот, равандҳои иттилоотӣ, технологияҳои рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, экосистемаи рақамӣ, иқтисодиёти миллии, саноатикунонии босуръат

Шамсов Ф.Т., НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ

В данной статье исследуются некоторые аспекты цифровизации национальной экономики. В ходе исследования авторы уделили внимание анализу современных теорий цифровизации экономики и представили надежные основы ее формирования с учетом зарубежных передовых опытов. Также в результате исследования было проведено сравнительный анализ состояния развития уровня цифровизации в странах мира и в Республике Таджикистан, с использованием отраслевой статистики международных экономических институтов. В ходе анализа выявлено тенденция развития использования интернет-трафиков по областям и регионам мира.

Ключевые слова. цифровизация, цифровая экономика, цифровые услуги, рынок, информация, информационные процессы, цифровые технологии, цифровые платформы, цифровая экосистема, национальная экономика, ускоренная индустриализация

Shamsov F.T. SOME ISSUES DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

This article explores some aspects of the digitalization of the national economy. During the discussion of the topic, the authors paid attention to the analysis of modern theories of digitalization of the national economy and presented reliable foundations for its formation, taking into account foreign best practices. Also, as a result of the study, a comparative analysis of the state of development of the level of digitalization in the countries of the world and the Republic of

Tajikistan was carried out using industry statistics of international economic institutions. In the course of the analysis, a trend in the development of the use of Internet traffic by regions and regions of the world is proposed.

Keywords. digitalization, digital economy, digital services, market, information, information processes, digital technologies, digital platforms, digital ecosystem, national economy, accelerated industrialization

Ба андешаи мо рушди устувори иқтисодиёти милли аз бисёр ҷиҳат ба татбиқи шаклҳои нави технологияи рақамӣ вобастагӣ дорад. Бояд зикр намуд, ки татбиқи равандро ба рушди бомароми иқтисодиёти рақамӣ таъсир мерасонад. Вобаста ба ин масъала дар меҳвари мавзӯи мазкур таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ қарор дода мешаванд, ки дар шароити муосир яке аз масъалаҳои баҳсноки илми иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Қайд намудан ба маврид аст, ки яке аз унсурҳои асосии рақобатпазирии иқтисодиёти милли ин татбиқи технологияҳои рақамӣ ва марҳила ба марҳила гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Таҳлили адабиёти иқтисодии аз тарафи пажӯҳишгарони илми иқтисодиёти ватанию хориҷӣ ба нашррасида шаҳодат медиҳад, ки тамоюли мазкур ба рушди устувори соҳаи хизматрасониҳо низ таъсири ҷидди расонида дар густариши иқтисодии иқтисодии мамлакат заминаи мусоид фароҳам меорад.

Рақамикунори дар самти рушди иқтисодиёти зудрушдкунандаи муосир падидаи нав номидан мумкин аст. Дар заминаи рушди устувори он имконият фароҳам меояд, ки иқтисодиёти милли бо роҳи истифодаи технологияҳои пуриқтисодии рақамӣ ташаккул наояд. Мавриди зикр аст, ки соли 1995 мутахассис дар соҳаи бизнес ва машвартчигӣ, аз кишвари Канада, Доналд Тапскотт барои ифода намудани раванди нав дар иқтисодиёти ҷаҳон мафҳуми (digital economy) «иқтисодиёти рақамӣ» - ро пешниҳод намуд. Дар таҳқиқотҳои худ Д. Тапскотт нишон медиҳад, ки ҷӣ тавр дар зери таъсири технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) пеш аз ҳама, робитаи миёни одамон ба таври фосилавӣ, новобаста аз мавқеи географӣ ва соҳаи фаъолият, зисту зиндагии одамон тағйир ёфт ва меёбад.

Рушди босуръати робитаи иттилоотӣ, яъне робита тавассути интернет, асоси иқтисодиёти навро ташкил медиҳад. Аз ин лиҳоз иқтисодиёте, ки ба технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) асос карда шудааст, иқтисодиёти рақамӣ номида мешавад.

Мувофиқи ақидаи Тапскотт рушди иқтисодиёти рақамӣ муҳарриқи раванди ҷаҳонишавӣ мебошад. Ё яқчанд ҷунбишҳои технологӣ, аз ҷумла татбиқи ҳамаҷониба ва дастрасӣ ба Интернет, гузариш ба таъминоти барномавии кушод, нерӯи сунъӣ ва ғайраро номбар мекунад, ки рушди иқтисодиёти навро таъмин менамоянд. Бояд қайд намуд, ки ин ҷунбишҳои технологӣ дар солҳои 2017-2018 ба амал омаданд ва боиси рушди бисёр соҳаҳои иқтисодиёт гардиданд.

Рушди иқтисодиёти рақамӣ ба рушди дигар соҳаҳо, аз ҷумла соҳаҳои ба технологияи рақамӣ мобилӣ алоқаманд оварда мерасонад. Инҳо пеш аз ҳама онлайн - савдо (e-commerce), хизматрасониҳои молиявӣ (масалан онлайн-банкинг), хизматрасониҳои иҷтимоии интернетӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ, онлайн – бозиҳо), маориф ва тандурустӣ (таҳсилоти фосилавӣ ва варақаҳои тиббии электронӣ) ва ғайра.

Асоси иқтисодиёти рақамиро соҳаи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) ташкил медиҳад. Ба ин соҳа ширкатҳои истеҳсолкунандаи воситаҳои техникӣ ва барномавӣ, инчунин ширкатҳои дохил мешаванд, ки хизматрасониҳои электронӣ ва консалтингиро иҷро мекунанд.

Ба ақидаи як қатор муҳаққиқони тоҷик иқтисоди рақамӣ ба туфайли ҷамъоварӣ, истифода ва қобилияти таҳлили миқдори зиёди иттилоот тариқи мошин (маълумоти рақамӣ) дар бораи қариб ҳама ҷиз бо суръати бениҳоят баланд рушд мекунад. Хусусиятҳои сохтани моделҳои муосири тиҷорат боиси эҷоди миқдори бениҳоят маълумот гардид, ки ба таври экспоненсиалӣ афзоиш меёбад. Чунин маълумоти рақамӣ дар асоси таҳлили «изи

рақамӣ» чамъоварӣ карда мешавад, ки дар платформаҳои гуногуни рақамӣ дар натиҷаи фаъолияти шахсони алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ё тижоратӣ боқӣ мемонанд.

Ҳаҷми глобалии Интернет тариқи IP асосёфта, ки тасаввуроти тахминии миқёси чараёни маълумотро фароҳам меорад, аз тақрибан 100 гигабайт (ГБ) дар як рӯз 31 дар соли 1992 то беш аз 45,000 ГБ дар як сония дар соли 2017 афзоиш ёфт. Ва ин дар ҳолат, ки ҳоло иқтисоди ба маълумот асосёфта танҳо дар марҳилаи аввали рушди худ қарор дорад. Интизор меравад, ки трафики ҷаҳонии IP то солҳои наздик ба 150,700 гигабайт дар як сония мерасад, ки аз ҳисоби афзоиши шумораи истифодабарандагони нави интернет ва пешниҳоди Интернет ашёҳо бармеояд.

Дар шароити ташаккули ҷомеаи рақамӣ, додаҳои рақамӣ ҳамчун манбаи асосии рушди шаҳрҳои муосир ҳисобида мешаванд. Истифодаи миқдори зиёди маълумоти рақамӣ боиси тағйироти назаррас дар соҳаҳои тандурустӣ, ҳукумат, нақлиёт ва логистика гардид. Шаҳрҳои муосир ҳам истеъмолкунандагон ва ҳам истеҳсолкунандагони миқдори зиёди маълумоти марбут ба ҷанбаҳои гуногуни инфрасохтори нақлиёт ва энергетикӣ, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва ғайра мебошанд. Истифодаи ин маълумот ба эҷоди мундариҷаи муфид барои ҷонибҳои гуногуни манфиатдори ширкатҳои гуногун, маҳаллӣ, мақомот, шаҳрвандон мусоидат мекунад.

Хусусиятҳои зерин ба таҳлили маълумоти рақамӣ мусоидат мекунад: суръати эҷоди маълумот, гуногунрангӣ, ҳаҷм ва арзиш. Ҳаҷм, суръат ва гуногунӣ аз технологияҳои ки барои тавлид, интиқол ва коркарди додаҳои истифода мешаванд, вобаста аст. Арзиш ҳамчун хусусияти маълумот бо афзоиши арзиши иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки аз истифодаи маълумоти рақамӣ ба даст меояд, алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, маълумоти рақамӣ, инчунин воситаҳои тавлид, интиқол, коркард ва нигоҳдории онҳо омили бунёдии рушди шаҳрҳои муосир мебошанд.

Иқтисоди рақамӣ – ин фаъолияти эҷодӣ, тақсимкунӣ ва истифодабарии технологияҳои рақамӣ мебошад, ки барои чамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, чустуҷӯ, интиқол ва пешниҳоди маълумот дар шакли электронӣ ва маҳсулоту хизматрасониҳои ба он алоқаманд равона шудааст.

Дар иқтисодиёти рақамӣ шакли нави фаъолияти иқтисодиро мушоҳида намудан мумкин аст, ки корхонаҳо дар муҳити маҷозӣ фаъолият намуда як чанд чараёнхоро бо ҳам пайваست месозад. Дар натиҷаи ташаккули ин раванд пайдоиши маҳсулоту хизматрасониҳои нав, баланд бардоштани самаранокӣ ва ташаккули фарҳанги нави идоракуни ба вуҷуд меояд. Ҳолати рақамикунонӣ дар кишварҳои дунё гуногун буда аз рӯйи нишонаҳои зухурёбӣ ва ташаккул аз ҳамидигар фарқ менамоянд. Дар идома нишондиҳандаҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар кишварҳои ҷаҳон оварда мешавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар кишварҳои ҷаҳон*

№ р/т	Кишвар	Мавҷудияти санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ	Рушди инфрасохтори телекоммуни-катионӣ	Истеҳсоли маҳсулоти рақамӣ	Накши ТИК дар рушди иқтисодиёт (таъсир ба ММҲП аз 10% ё зиёд)	Маблағгузорӣ аз ҳисоби ММҲП	Маблағгузорӣ аз ҳисоби лоиҳаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ	Барномаи мушаххас, ки гузариш ба иқтисодиёти рақамиро таъмин	Сатҳи омодагии электронӣ ва дониши	Интернет чизҳо IoT
1.	Олмон	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.	ИМА	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3.	Б. Кабир	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4.	Сингапур	+	+	+	+	+	+	+	+	+

5.	Арманистон	+	+	-	-	-	+	-	+	-
6.	Белоруссия	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7.	Булғория	+	+	+	+	+	+	+	+	+
8.	Қазоқистон	+	+	+	-	+	+	-	-	-
9.	Қирғизитон	+	+	-	-	-	+	-	+	+
10.	Молдавия	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	Озарбойҷон	+	-	-	-	-	-	-	-	-
12.	Полша	+	+	+	+	+	+	+	+	+
13.	Россия	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14.	Румения	+	-	-	-	-	+	-	+	-
15.	Тоҷикистон	-	-	-	-	-	+	-	+	-
16.	Туркменистон	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17.	Ўзбекистон	+	+	-	-	+	+	+	-	-
18.	Украина	-	-	-	-	-	+	-	+	-
19.	Чин	+	+	+	+	+	+	+	+	+
20.	Эстония	+	+	+	+	+	+	+	+	+

***Сарчашма:** таҳияи муаллифӣ дар асоси маълумотҳои оморӣ

Таҳлили воқеии рақамикунонии иқтисодӣ шаҳодат медиҳад, ки мувофиқи шохиси (рейтинг) – и рақамикунонии институтҳои байналмилалӣ иқтисодӣ кишварҳои иттиҳоди аврупо, ИМА дар мақоми аввал қарор доранд. Аксарияти кишварҳои осиёе, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ бо кишвари мо наздиканд дар марҳилаи аввалини рақамикунонии иқтисодӣ қарор дошта дар ин мамлакатҳо заминаҳои ҳуқуқӣ ва техникӣ рушд фароҳам оварда шудааст. Дар миқёси ҷаҳонӣ кишварҳое ба мисли Россия, Чин, Қазоқистон ва Ўзбекистон дар сатҳи рақамикунони босуръати иқтисодӣ қарор дошта ҳамасола дар шохиси кишварҳои пешсаф аз 3 то 5 нишондиҳанда боло меараванд. Дар миёни кишварҳои зикргардида Чин ва Россия аз ҳадди нишондиҳандаҳои рақамикунонии соҳаҳои ҳаётан муҳим гузашта дар тавлиди маҳсулоти рақамикунонӣ соҳибистиклолии мутлақро соҳиб гардида истодаанд. Рақамикунонии иқтисод, ки атрофи он муҳаққиқони нуктасанҷ дар саросари ҷаҳон таҳқиқоти назарраси илмӣ анҷом додаанд дар ҳақиқат мувофиқи мақсад буда боиси рушди дигар соҳаҳо низ мегардад. Асоси рақамикунонии иқтисодӣро фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқӣ, рушди инфрасохтори рақамӣ, бунёди платформаҳои рақамӣ, интернет чизҳо ташкил медиҳад. Дигар унсӯри муҳими рақамикунонӣ бо интернет баландсуръат васл намудани ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Айни замон тамоюли ҳаҷми бастаи интернет дар соҳаҳо ва минтақаҳои олам чунин мебошад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Трафикаи интернет (ПБ дар моҳ), солҳои 2015–2020*

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Тамоюли рушд 2015 - 2020 мар.
Вобаста ба соҳаҳо (ПБ, моҳ)							
Интернет статсионарӣ	49 494	60 160	73 300	89 012	108 102	130 758	2,64
IP-трафикаи идоракунонда	19 342	22 378	25 303	28 155	30 750	33 052	1,71
Маълумоти мобилӣ	3685	6180	9931	14 934	21 708	30 564	8,29
Вобаста ба қисмҳо (ПБ, моҳ)							
Трафикаи истеъмоли	58	72	89 306	109	133	162	2,77

	539	320		371	521	209	
Трафикаи тичоратӣ	13 982	16 399	19 227	22 729	27 040	32 165	2,30
<i>Вобаста ба минтақаҳо (ПБ, моҳ)</i>							
Минтақаҳои Осиё - Укёнуи ором	24 827	30 147	36 957	45 357	55 523	67 850	2,73
Америкаи шимолӣ	24 759	30 317	36 526	43 482	50 838	59 088	2,39
Европои ғарбӣ	11 299	13 631	16 408	19 535	23 536	27 960	2,47
Европаи марказӣ ва шарқӣ	5205	6434	8116	10 298	13 375	17 020	3,27
Америкаи лотинӣ	4500	5491	6705	8050	9625	11 591	2,58
Шарқи наздик ва Африко	1930	2698	3822	5380	7663	10 865	5,63
<i>Ҳамагӣ: (ПБ, моҳ)</i>							
Ҳаҷми умумии IP-трафик	72 521	88 719	108 533	132 101	160 561	194 374	2,68

***Сарчашма:** Индекс развития визуальных сетевых технологий Cisco Visual Networking Index: прогноз и методика, 2015 - 2020 гг.

Таҳлили маълумоти чадвали 2 ошкор менамояд, ки аз ҳама воситаҳои серистифода алоқаи мобилӣ мебошад, ки дар давоми солҳои таҳлили ба таври бесобиқа 8,96 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар миқёси митақаҳо бошад инкишофи нишондиҳадаҳоро дар мисоли мамолики шарқи наздик ва африко мушоҳида намудан мумкин аст, ки афзоиши истифодаи ҳаҷми бастаҳои интернетӣ 5,63 маротибаро ташкил медиҳад. Ба андешаи мо бояд барои тезонидани раванди мазкур дар кишвар ба фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ диққати махсус дода шавад. Барои бартараф намудани мушкилот зарурати татбиқи технологияҳои рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, бо интернетӣ баланд таъмин намудани субъектҳои иқтисодӣ ниҳоят муҳим ва саривақтӣ мебошад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Джабборов Ф.А. Цифровая трансформация промышленного производства в условиях ускоренной индустриализации экономики Республики Таджикистан / Ф.А. Джабборов // В сборнике: Информационно-аналитические системы и технологии. Материалы VII международной конференции. Белгород, 2020. С. 161-170.
2. Бадалов Х.Х., Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А. Концепция развития аудита в условиях цифровой экономики: теория и практика / Х.Х. Бадалов, С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев. Душанбе, 2021.
3. Буриев Б.М., Курбонов М.А. Рынок информационных услуг и развитие предпринимательства//Буриев Б.М., Курбонов М.А. //Вестник Педагогического университета. 2015. № 5-2 (66). С. 107-110.
4. Қурбонзода М.Р. Шароитҳои аввалиндараҷа ва тамоюлҳои рушди иқтисодиёти миллӣ дар шароити рақамизунонии иқтисодиёт / М.Р. Қурбонзода. - Паёми ДДТТ, № 1(35) 2021. - С. 7-12.
5. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ дар шароити имрӯза / А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. №2. С. 155 – 161.
6. Ризокулов Т.Р., Алиев О.М. Андозбандӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ: мушкилот ва дурнамо/ Т.Р. Ризокулов, О.М. Алиев // Паёми ДДТТ, № 4/2(34)/2020. - С. 243-250.

7. Ҷурабоев Ғ., Тӯлиев М.С. Ҷанбаҳои назариявии масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ/Тӯлиев М.С., Ҷурабоев//Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2020. №3 (32). С. 124-133.

Шамсов Фатхиддин Тоирович – к.т.н., доцент кафедры ИСвЭ Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: Таджикистан, 734055, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2. Тел. (+992) 909882669, E-mail: shamsov_f85@inbox.ru,

МАСОИЛИ ТАШАКУЛ ВА ТАРАҚҚИЁТИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳлили масъалаҳои мубрам ва баҳсталаби тиҷорати электронӣ дар миқёси Тоҷикистон бахшида шудааст. Таъкид гардидааст, ки алоқаи тиҷорати электронии милли бевосита бо тараққиёти техникӣ ва ғайритехникӣ дар ҷаҳон вобастагӣ дорад. Ҳангоми баррасии паҳлӯҳои масоили ошкор гардидааст, ки муваффақиятҳо дар соҳаи тиҷорати электронӣ бо ҳамкориҳои зичи ташкилдихандаҳои асосии он – давлат, бизнес ва аҳоли ба даст оварда мешаванд.

Калидвожаҳо. Тиҷорати электронӣ, иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, платформаҳои тиҷоратӣ.

ВОПРОСЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена анализу важных и спорных вопросов электронной коммерции в Таджикистане. Подчеркивается, что национальная электронная коммерция напрямую связана с техническим и нетехническим развитием в мире. При рассмотрении аспектов вопросов выявлено, что успех в сфере электронной коммерции достигается при тесном сотрудничестве ее основных организаторов - государства, бизнеса и населения.

Ключевые слова. Электронная коммерция, цифровая экономика, цифровые технологии, торговые площадки.

ISSUES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF E-COMMERCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the analysis of important and controversial issues of e-commerce in Tajikistan. It is emphasized that national e-commerce is directly related to technical and non-technical development in the world. When considering aspects of the issues, it was revealed that success in the field of e-commerce is achieved with the close cooperation of its main organizers - the state, business and the population.

Keywords. e-commerce, digital economy, digital technologies, marketplaces.

Тиҷорати электронии дар охири асри гузашта пайдошуда шаклҳои иқтисодии ҷаҳонро дар ҷаҳми мо дигаргун карда истодааст. Дигаргунгардонӣ натавон ба сохтори иқтисодӣ ва усулҳои бурдани бизнес дахл дорад, балки тағйиротҳо дар ташкилотҳои иқтисодӣ ва дар тартиби бурдани бизнес дар муҳити бозорӣ низ бебозгашт бавучуд омада истодаанд. Тағйироти аз ҷаҳми зиёд дар бозори истеъмолии молҳо мушоҳида мешавад, ки онҳо бо суръат ва ҳаҷми худ бо ҳаҷми нишондодҳои тиҷорати анъанавӣ муқоисанавандаанд: новобаста ба бӯҳронҳои иқтисодӣ, танҳо дар ҳаҷми соҳаҳо зиёдшавии бемайлони нишондодҳои иқтисодӣ ба миқдори дахҳо ғоиз мушоҳида карда шудааст.

Бозори виртуалӣ бо қонуниятҳои худ дар фазои дигар амал карда, ҳам берун аз қонуниятҳои давлатӣ ва ҳам берун аз илми иқтисод меонад. Бояд гуфт, ки аз ҷумла, аз ин сабаб беш аз ҳама тичорати анъанавӣ зарар мебинад, ки бо пастшавии савдо аз сабаби натавонистани пастшавии бӯҳронии талаботи истеъмолкунанда, балки бо рафтани харидорон аз Интернет низ алоқаманд аст, чунки хароҷотҳои транзаксионӣ бо хароҷотҳои тичорати анъанавӣ муқоисанашавандаанд ва онҳо бо сохтори сомонаҳо алоқаманданд.

Сабабҳои бисёреро қайд кардан мумкин аст, ки ба берун аз тадқиқотҳои илмӣ мондани тичорати электронӣ мусоидат мекунад, масалан, набудани фармоиши иҷтимоӣ ба тадқиқотҳои иқтисодӣ ва номувофиқатии онҳо бо додаҳои оморӣ, характери пинҳонӣ доштани муносибатҳои пайдошавандаи нав ва ғайраҳо ба онҳо дохил мешаванд. Ғайр аз ин, маҳдудиятҳои дигаре низ вуҷуд доранд, ки тадқиқоти қонуниятҳои тараққиёти иқтисодӣ шабакавиро мушкил мегардонанд, чунинчӣ, амали рақибҳои иштирокчиёни бозор, ки ба назария мувофиқ нестанд, виртуалӣ ва беруназмарзӣ будани бамувофиқаҳои, инчунин, ба таври умум номувофиқатии яқсари идоракунии нормативӣ-ҳуқуқӣ бо ҳақиқати бозор ва ғайраҳо [2, 154 с.; 3, С. 60 - 68].

Ақтуалӣ будани масъалаҳои дар пеш истода зарурияти таҳлили илмӣ равандҳои трансформатсиониро аз мавқеи назарияи институтсионалӣ пеш меорад, ки он микро- ва макроиқтисодиётро бо ҳам алоқаманд мекунад. Ғайриоддӣ будани вазъияти бавучудода дар он аст, ки амалияи иқтисодӣ аввалин бор дар таърихи инсоният ба таври аён ва бебозгашт аз ҷорчӯбаи анъанавии шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва нормаҳои идоракунии институтсионалӣ берун партофта шуд. Дар ҳоле ки илми иқтисодиёт ошкоро оид ба қарорҳои назарияи нав ва усулҳои нав қафо монда истодааст, амалияи тичорати электронӣ бошад, назарияҳои ҷаҳонбинии кӯҳнаро чапшаю роста карда, рушд ёфта истодааст.

Дар гузашта, дар иқтисодиёти анъанавӣ, эффективнокии бизнес аз рӯи эффективнокии банақшагирии дохилифирмавӣ ва сифати қарорҳои қабулкардаи идоракунӣ муайян карда мешуд, ва сохтори хароҷотҳои дохилифирмавӣ бошад, нишондоди муҳими рақобатпазирӣ ба ҳисоб мерафт. Акнун бошад, дар иқтисоди шабакавӣ ба ҷои аввал мувофиқшавии бозорӣ барои маҷмааи истодааст, ки эффективнокии вай бо андоза ва сохторҳои хароҷотҳои транзаксионӣ муайян карда мешавад. Аллакай зарурати ташкили корпоратсияҳои бузурги бисёрҷаҳонафара бо офисҳои калон ва истеҳсолотҳои калонҳаҷм вуҷуд надорад, Интернет бошад, имкон медиҳад, ки ташкилотҳои виртуалӣ мувофиқ ба проектҳо, яъне, барои муддати муайян, ташкил карда шаванд.

Интернет нафақат хароҷотҳои тичоратии компанияҳоро паст мекунад, балки вай худ системаҳои муносибатҳои истеҳсолии мавҷударо нест мекунад, ки дар онҳо инкишоф наёфтани коммуникатсияҳои электронӣ ва мувофиқнаоии технологияҳои компютерӣ бо шумораи зиёди офисҳо ҷаброн карда мешуд. Шабакаҳои технологияҳои бурдани бизнес имкон медиҳанд, ки дар системаи нави муносибатҳои иқтисодӣ ҳамон масъалаҳо, вале даҳҳо маротиба тезтар ва эффективноктар ва бе иштироки шумораи калони қарордони хизматрасон, ҳал карда шаванд. Ин бошад, гавари бебозгашти тағйиротҳои ба амал омада мебошад. Ба ғайр аз ин, баъди трансформатсияи амалияи иқтисодӣ дар пеш масъалаи трансформатсияи асосҳои назарияи иқтисодӣ истодааст. Инро дар ҷорчӯбаи мавҷуда иҷро кардан номумкин аст, чунки вай амалияи иқтисодиро аз нуқтаи назари мавқеи шакл ва усулҳои идоракунӣ баррасӣ менамояд. Онҳо, яъне, шакл ва усулҳои идоракунии кӯҳна, дар шароити маҳсусгардонии маҳдуд, ҷаҳонишавӣ ва виртуализатсияшавии фаъолияти иқтисодӣ аллакай қарор намекунад. Роҳҳои нав талаб карда мешаванд, ки онҳо бояд амалияи иқтисодиро аз мавқеи шаклҳо ва усулҳои мувофиқшавии бозорӣ субъектҳои шабакаи иқтисодӣ дида бароянд ва ба дурустии онҳо баҳо диҳанд.

Масъалаҳои муҳим ва сусткунандаҳои тараққиёти иқтисодиёти рақамӣ, ки дар боло баён карда шуданд, ҳалли худро бо роҳҳои гуногун ёфта метавонанд.

Аммо ҳамаи гап дар он аст, ки субъектҳои нави иқтисодӣ дар бозори виртуалӣ амал мекунад, ки дар он на танҳо масофа, балки ҳатто доираи ҳуқуқӣ вуҷуд надорад. Ин аллакай фазои дигар аст, ки дар он ҷо қоидаҳо ва қонунҳои худӣ вуҷуд доранд ва амал мекунад,

субъектҳои иқтисоди анъанавӣ ба он ҷо ворид шуда наметавонанд, агар онҳо ба бозингарони виртуалии шабакаи иқтисодӣ мубаддал нагарданд. Ин бошад, натавонанд ивазшавии қатъии усулҳо ва шаклҳои рафтори бозорӣ, балки азнавсозии чуқури сохтори онҳоро талаб мекунад. Ивазшавии қатъии усулҳо, шаклҳои рафтори бозорӣ, азнавсозии чуқури сохтори субъектҳои иқтисодӣ танҳо бо сохтори сомонаҳо, яъне, забонҳои барномасозӣ ва бо ёрии мутахассисони соҳавии техникӣ ва иқтисодӣ амалӣ карда мешаванд. Давлат бошад, ҳатто ҳоло ҳам бозори виртуалиро намебинад ва ба фаъолияти вай ҳалал расонида наметавонад. Ин вазъият натавонанд ба иқтисоди Тоҷикистон, балки ба иқтисоди қариб аксари давлатҳои ҷаҳон хос аст [1, С. 109 - 114].

Ҳар гоҳ ки дар ягон давлат Интернет пайдо шавад, дар он давлат ҳатман тичорати электронӣ пайдо мешавад ва истифодабарандагони Интернет як қисми бозори виртуалӣ мегарданд. Маҳз дар ҳамин ҷой ва дар ҳамин вақт майдони муборизаи рақобатӣ ҳосил мешавад. Илова бар ин, натавонанд субъектҳои иқтисодӣ, балки давлатҳо низ рақобат мекунанд. Аслиҳаи онҳо қомилан мувофиқии илми иқтисодӣ, мутабиқшавандагӣ ба шаклгирии аломатҳои стратегӣ ва стратегияи иқтисодии шабакаи иқтисодӣ мебошанд. Аз ҳамин сабаб, дар ин марҳила раванди виртуализатсияи муносибатҳои бозориро аллакай манъ кардан номумкин аст. Аз нуқтаи назари стратегӣ, он мамлакат бурд мекунад, ки агар танзимгар дар шахси давлат сиёсати институтсионалиро, ки бояд ба ҷалби субъектҳои виртуалии тичорати электронӣ равона бошад, амалӣ намояд.

Хусусияти бозори виртуалӣ он аст, ки ҷои имзорасии мувофиқаи (сделка) бо ҷои ҷойгиршавии савдогар ва харидор мувофиқ наомаданаш мумкин аст. Танзимгар амалан аз савдогар андоз гирифта наметавонад ва ба харидор низ барои хариди моли маъқулшуда ҳалал расонда наметавонад [6, С. 104 - 113]. Аммо вай метавонад андозро аз инфраструктураи логистикии савдо, таксимкунӣ, инчунин, логистикаи пардохтӣ гирад, ки бе онҳо ягон тичорати электронӣ амалӣ шуда наметавонад. Барои ҳалли ин масъала донишҷу ва муайян кардани нишондодҳои бо сели иттилоотӣ, логистикаи иттилоотӣ ва иттилооти логистӣ алоқамандбуда хеле муҳим аст. Нақш ва қиммати ин гуна инфрасохторҳо аз будаи зиёд қадр накардан номумкин аст, аммо дар назар бояд дошт, ки функцияҳо ва муқаррароти онҳо ҳоло ҳам дар назарияи иқтисод он қадар равшан нестанд. Дар аҷаи тараққиёти инфрасохторҳои тичорати электронӣ, ки функцияҳои логистикаи дохилифирмавию иваз мекунанд, ҳарчӣ бештар вектори рушди иқтисодӣ миллиро муайян карда истодаанд. Дар ин маврид, худташкилгарии виртуалӣ дер ё зуд ҳадди рушди худро дармеебад, ки баъди он эстафета ба давлат мегузарад ва он муҳити институтсионалии муносибатҳои нави иқтисодиро ба шакл медарорад. Ҳарчӣ тезтар амалӣ кардани ин муносибатҳои нав дар тичорати электронӣ аз барномасозон ва мутахассисони соҳаи иқтисод вобаста мешавад. Баъд аз ин, мазмуни амалии назарияи иқтисодӣ якбора меафзояд, ки бо принципҳои он асоси методологӣ ва концептуалии сиёсати институтсионалӣ сохта мешавад, мақсад ва афзалиятнокии идоракунии нормативӣ-ҳуқуқии иқтисодиёт дар доираи давлати миллӣ муайян карда мешаванд.

Асосҳои ҳуқуқии ташкили тичорати электронӣ дар Тоҷикистон

Дар паёми Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон аз 21.12.2021 доир ба зарурати рақамикунории иқтисоди Тоҷикистон таъкид гардидааст, ки “ҷиҳати рақамикунории бозорҳои иқтисоди миллӣ ва ташаққул додани заминаи технологияи он ба ислоҳоти соҳаи алоқа тақвият бахшида, гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасонии рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо таъмин карда шавад. Дар ин раванд, ҷиҳати ҷорӣ намудани низомии электронии пайгирии муроҷиати сармоягузoron дар доираи «Равзанаи ягона» ва таҳияи тартиби роҳандозии ҳамкориҳои электронӣ бо сармоягузoron дар ҳамаи сатҳҳои мақомоти давлатӣ бояд ҷораҳои амалӣ андешида шаванд”. Зарурати рақамикунониро дарк карда, Президенти кишвар талаб кардааст, ки “то охири соли 2022 раванди бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ дар давоми 24 соат, аз ҷумла ба тарзи электронӣ ба роҳ монда шавад”. Дар ҳамин Паём тараққиёти системаҳои тичорати электронӣ бо ҷунин рақамҳо шарҳи худро ёфтаанд:

– агар шумораи муштариёни алокаи телефонӣ соли 1991 ҳамагӣ 277 ҳазор нафарро ташкил карда бошад, пас дар соли 2021 шумораи танҳо муштариёни алокаи телефонии мобилӣ ба беш аз 8 миллион нафар расидааст;

– ҳоло истифодабарандагони шабакаи интернет дар кишвар зиёда аз 4,2 миллион нафарро ташкил медиҳанд;

– танҳо дар 10 соли охир барои истифодаи алокаи мобилӣ аз ҷониби аҳолии мамлакат 30 миллиард сомонӣ хароҷот шудааст.

Ногузиряти рушди технологияҳои иттилоотӣ дар пешниҳоди Президенти кишвар чунин идома ёфт: “Ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки ҷиҳати таҳия ва васеъ истифода намудани технологияҳои муосир дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди мамлакат Стратегияи миллии «зеҳни сунъӣ»-ро қабул ва татбиқ намояд” [4, С. 9 – 17; 5, С. 251 - 255].

Тараққиёти тичорати электронӣ дар Тоҷикистон

Тараққиёти тичорати электронӣ бо амалҳои гуногун ва воридкунандаҳои воситаҳои электронии гуногун алоқаманд кунонида мешаванд, ки асосҳои онҳоро ба гурӯҳи факторҳои зерин алоқаманд кардаанд:

1) Гурӯҳи факторҳои сохторӣ-иқтисодӣ. Ин гурӯҳи факторҳо ба он далолат мекунанд, ки тичорати электронӣ доимо дар рушд аст ва эффекти максималӣ аз он дар соҳаҳо ва бозорҳо бо нишондодҳои муайяни хarakterистикӣ онҳо ҳосил мешаванд. Ба ин гурӯҳи факторҳо инҳо дохил карда шудаанд: шумораи бисёри иштирокчиён; порча-порча кунонидани соҳаҳо; дараҷаи баланди конкуренсия ҳангоми тайёр будани иштирокчиёни бозор ба ҳамкорӣ; дараҷаи баланди стандарткунонидашудаи молҳо.

2) Гурӯҳи факторҳои итилоотӣ-инфрасохторӣ. Ба ин гурӯҳи баҳодихӣ параметрҳои ворид карда шудаанд, ки сатҳи тайёрии техникии иқтисодро барои бурдани тичорати электронии байнифирмавӣ тавсиф медиҳанд.

3) Факторҳои идоракунии. Ин гурӯҳи факторҳо адекватнокии моделҳои идоракунии мавҷудаи корхона ё ин ки “эффektivнокии менеҷмент”-ро аз нуқтаи назари наздик будани он ба азхуд намудани методикаҳои нави идоракунии ва пайрави рушди дарозмуддати корхона будан нишон медиҳад. Аз ҷумла, автоматикунонии бизнес-равандҳои корхона ба ин гурӯҳ дохил мешавад.

Ин факторҳои рушди тичорати электрониро ба таври мухтасар дида мебароем ва мутобиқ ба шароити Тоҷикистон онҳоро таҳлил менамоем.

Факторҳои тараққиёти тичорати электронӣ. Аз таҳлил маълум шудааст, ки муваффиқиятҳои муосир дар рушди технологияҳои умумичаҳонии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ боиси ташаккули муҳити ҷаҳониғаштаи электронӣ барои фаъолияти иқтисодӣ гаштааст. Ин бошад, имкониятҳои навро барои тағйиротҳои институтсионалӣ дар бизнес ва соҳаҳои дигари иҷтимоӣ-иқтисодии фаъолияти инсон ба вуҷуд овард [7, С. 22 – 29; 8, С. 113 - 117].

Таҳлил нишон медиҳад, ки Тоҷикистон аз мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон дар соҳаи коркард ва истифодабарии элементҳои инфрасохторҳои системаҳои тичорати электронӣ хеле қафомонда аст. Масалан, истифодабарандагони бисёри Интернет оид ба имкониятҳои мусбии хариди он-лайн маълумот доранд ва медонанд, аммо ин гуна тарзи харид ҳоло мавқеи зарурии худро нисбат ба мағозаҳои оддӣ наёфтааст.

Яке аз факторҳои рушди тичорати электронӣ дар миқёси давлатӣ ва байналмилалӣ автоматизатсияи гардиши ҳуҷжат дар асоси стандартҳо ва тавсияҳои байналмилалӣ (EDI) мебошад. Ҳангоми истифодаи Интернет пешбурди мол ва хизматҳо хеле содда мегардад: харидор имконияти шахсан соҳибхотиёрона омӯختан ва таҳлил кардани пешниҳодҳои дар портал буда, интихоби ба вай мувофиқи шартҳои пардохт, таъминкунии ва пуррагардонии мол ва хизматҳо, ҳадалимкон гирифтани маслиҳатҳоро пайдо мекунанд [1].

Тичорати электронӣ, дар баробари он ки қисми муҳими иқтисоди иттилоотӣ ба ҳисоб меравад, инчунин, дар худ савдои электронӣ, маркетинги электронӣ, бонкдорӣ электронӣ ва ғайраҳоро дорад. Дар бозори ҷаҳонишавӣ пайдошавии чунин ташкилдиҳандаҳо ба азнавтақсимшавии мавқеи тичорати электронӣ ва меҳнат оварда мерасонад. Аз ҷумла,

пайдоиши маркетинги электронӣ маҳсули аз ҷиҳати принципиалӣ нави навъҳои фаъолияти иқтисодӣ дар муҳити электронӣ мебошад, ки ба он ҳарчӣ бештар пайдоиши доимо зиёдшавандаи сели электронии молҳои аз ҷиҳати хосияташон монанд таъсир мерасонад.

Системаи тиҷорати электронӣ ҳатто ба таъминкунадагон ва фармоишгарони хурдтарин имкон медиҳад, ки онҳо дар фазои ҷаҳонӣ бо бизнес машғул шаванд. Масалан, онҳо метавонанд қобилияти рақобатпазирии худро аз ҳисоби наздикшавӣ бо фармоишгарон баланд бардоранд ва роҳи паймудани молро хеле ҳам кӯтоҳ намоянд. Дар ин маврид системаи тиҷорати электронӣ роҳи оптималии ҳаракати молро интиҳоб намуда, ба кам кардани хароҷотҳои молиявӣ ва вақти амалигардонии алоқаҳо имкон фароҳам меоварад. Ба ғайр аз ин, технологияҳои тиҷорати электронӣ имкониятҳоро барои пайдоиши мол ва хизматҳои тамоман нав пешкаш менамояд. Чунончи мол ва хизматҳое пайдо мешаванд, ки онҳоро бо тарзи электронӣ расонидан мумкин мегардад, ва дар ин ҳолат роҳи расонидани онҳо ба таври максималӣ кӯтоҳ карда мешавад [2].

Тиҷорати электронӣ қобилияти худро натавонанд дар соҳаи кам кардани хароҷотҳои транзаксионӣ, балки дар ҳалли масъалаҳои тақсироти-ивазнамоӣ низ бо мақсади тезонидани рушди иқтисодии ҷамъият нишон дод.

Сабабҳо ва мушкилиҳо. Дар Тоҷикистон диққати муайян ба ҳалли масъалаҳои бо рушд ва такмили ояндаи системаҳои тиҷорати электронӣ алоқаманд дода мешавад, вале мағозаҳои электронии ватанӣ бо мушкилиҳое дучор меоянд, ки ҳалли ҳадалимконро талабдоранд. Ба сабабҳое, ки боиси хеле маҳдуд гардидани истифодаи системаҳои тиҷорати электронӣ барои хариди мол ва хизматҳо аз тарафи мардум мегарданд, инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- Миқдори маҳдуди харидорон дар бозори электронӣ аз сабаби кам будани истифодабарандагони шабакаи Интернет;
- Набудани мутахассисони тайёри касбӣ, ки дар системаҳои тиҷорати электронӣ қобилияти кор карданро дошта бошанд;
- Набудани инфрасохторҳои зарурии ба таври кифоя тараққикарда;
- Норасогии базаи қонунгузорӣ, ки кафолати мувофиқи иҷрои ҳамаи ўҳаддорихоро бо созишҳои электронӣ таъмин карда тавонад;
- Арзиши баланди созмон додан ва таъмин намудани шароитҳои нормалӣ барои фаъолиятҳои мағозаи электронӣ;
- Дастрас набудани Интернет барои аксари шаҳрвандон, ки бо қобилияти пасти пардохткунӣ онҳо алоқаманд аст;
- Нобоварии ба ҳама маълум нисбати ҳуди шабакаи Интернет;
- Ба таври амалӣ истифода набурдани ҳисобу китоб бо ёрии системаҳои пардохти электронӣ;
- Миқдори маҳдуди шахсоне, ки қарзҳои қарзии электрониро соҳибанд;
- Масъалаҳои ҳалнашуда оид ба таъмини ҳимояи эффективноки ҳуқуқҳо доир ба мансубияти интеллектuellӣ ва ғайраҳо.

Масъалаи муҳим ва актуалии имрӯза амалигардонии Барномаи Давлатии рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мебошад, ки стратегияи рушди технологияҳои савдои электрониро дар Ҷумҳурии муайян мекунад, потенциали кадрӣ ва ҷалби дохилӣ ва берунӣ инвеститсияҳоро барои созмон додани инфрасохторҳо, технологияҳои иттилоотӣ ва системаҳои барномавино дар ин соҳа ташаккул медиҳад.

Проблемаҳо. Барои тараққиёти тиҷорати электронӣ инчунин масъалаҳо ва дар асоси таҳлили онҳо масъалаҳои зеринро ташаккул додан лозим аст: 1) ҳалли масъалаҳо оид ба савдои интернетӣ; 2) ҳалли масъалаҳои системаҳои пардохт; 3) ҳалли масъалаҳои системаҳои расонидани молҳо ба харидорон; 4) тамини ҳуқуқӣ ва ташкилӣ.

Проблемаҳои асосӣ дар соҳаи рушд ва ворид сохтани тиҷорати электронӣ инҳоянд:

- Сатҳи нисбатан пасти компютерикунонии мардум ва сохторҳои тиҷоратӣ;
- Тараққиёти пасти инфрасохторҳои иттилоотӣ ва системаҳои телекоммуникатсия;
- Маҳдудияти қобилияти имкони гузарониши каналҳои алоқа;

- Нотайёрии мардум, бизнес ва давлат барои амалигардони баҳамтаъсирӣ бо ёрии технологияҳои иттилоотии электронӣ.

Ҳоло масъалаи пули нақдии электронӣ ва ҳисобҳо дар Интернет масъалаи аз ҳама актуалӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳамзамон бо пайдоиш ва фаъолияти савдои электронӣ ба вучуд омадааст. Технологияҳои нақдӣ электронӣ ҳамчун воситаи амалигардони микропардохтҳо низ диққатҷалбкунанда аст, чунки талабот ба пардохти аз ҳад ками нарх ба пеш омад. Аз ҳамин сабаб, системаҳои микропардохтҳо аз тарафи компанияҳои компютерӣ коркард карда мешаванд. Барои амалигардони ин функсияҳо воситаҳои нави техникӣ ва инчунин, технологияҳои иттилоотӣ заруранд, ки дар байни онҳо воситаҳо ва технологияҳои ҳифзи иттилоот мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Масъалаи дигар оид ба савдо бо ёрии Интернет логистика мебошад. Сатҳи мавҷудаи тараққи логистика фактори садди роҳ дар паҳншавии савдои электронӣ гаштааст. Ташкили логистика – ин натанҳо интиҳоби тарзи расонидан, ҳамчунин системаҳои иттилоотӣ-ҳисоботӣ, инструментҳо барои нақшакашӣ ва дастгирӣ кардани қабули қарор, баҳодихӣ ба молсупоранда ва шарикон, ташкили анборҳо ва марказҳои тақсимгар мебошад. Баъзе хизматҳо ва молҳо, аз он ҷумла, матнҳо, маҳсулоҳои аудио- ва наворҳои видео ва ғайраҳо, яъне, қисми бисёри молҳое, ки савдои онҳо дар Интернет амалӣ мегардад, аз ин ҳисоб истисноанд.

Инчунин воситаҳои нақдӣ расонидани борҳо низ лозиманд. Расониш проблемае мебошад, ки аз пардохт муҳимтар ва ҷиддитар аст. Маҳз аз сабаби мушкилиҳо бо расонидани бор компанияҳо дар маҳалҳо молҳоро нисбат ба марказҳо камтар мефурӯшанд. Аммо таҷриба нишон медиҳад, истеъмолкунандагон дар мавзӯҳои дур аз шаҳрҳои калон бештар интернет-мағозаҳоро истифода мебаранд.

Ҳамин тавр, ба монеаҳои асосӣ барои тараққиёти системаҳои расониши молҳо барои эҳтиёҷоти тичорати электронӣ инҳо дохил карда шудаанд:

- Шумораи ками барандагони хусусӣ, ки расониши нормалии борҳои на он қадар калонро дар сатҳи милли амалӣ мегардонанд;

- Ҳаҷми на он қадар калони бозор, ки бо даромади пасти мардум алоқаманд буда, қобилияти харидории онҳо, ва аз ин сабаб, ҳолати умумии иқтисодро паст мегардонад;

- Набудани маданияти харидории дистансионӣ, ки он аз сабаби рушд надоштани воситаҳои пардохти ғайринақдӣ пайдо мешавад;

Масъалаи дигари муҳим таъмини ҳуқуқи савдои электронӣ мебошад. Тичорати электронӣ дурнамои ҳуқуқи махсусро талаб мекунад, ки он бояд ба тараққиёти ҷаҳонишавӣ ва кушоди бозор мусоидат намояд. Дар ин маврид унификатсияи қонунгузорӣ ва содда кардани қоидаҳо ва мувофиқаҳои судӣ, ки дар мамлакатҳои гуногун истифода мешаванд, заруранд. Ин бошад, мустаҳкамшавии ҳамкории бизнес ва ҳокимияти давлатиро талаб мекунад.

Дар як қатор санадҳои ҳуқуқӣ дар замони ҳозира супоришҳо оид ба истифодабарии гардиши ҳуҷжатҳои коғазии анъанавӣ вучуд доранд. Ин гуна супоришҳо, ҳам дар миқёси давлатӣ ва ҳам ҷаҳонӣ, монеаҳои ҳуқуқӣ барои тичорати электронӣ ва интегратсияи он ба бозори электронии умумиҷаҳонӣ мебошанд. Аз ҳамин сабаб, механизми коркунандаи ҳуқуқиро коркард кардан лозим аст, ки он ба фазои гардиши ҳуҷжати электронии дар системаи равандҳои иқтисодӣ аниқӣ ва аёниро ворид мекунад.

Яке аз проблемаҳои калидие, ки дар замони муосир садди роҳи тараққиёти тичорати электронӣ гаштааст, “проблемаи боварӣ” мебошад. Натиҷаи ин проблема пайдошавии тарс оид ба фиребхурдан, тарс аз имконияти қаллобӣ бо воситаҳои пардохт ё ба бе иҷозат истифодабарии иттилооти шахсӣ ва ғайраҳо мебошад. Дар ҳақиқат, аз ин проблемаҳо истифодабарандагони бисёр ҷафо мекашанд, чунки дар интернет намудҳои зерини асосии қаллобӣ пайдо шудааст: фишинг; қаллобӣ бо кортҳои пластикии пардохт; интернет-қаллобӣ дар бозори коғазҳои кимматбаҳо; киберчиноятҳо ва ғайраҳо. Дар замони ҳозира фишинг яке аз масъалаҳои аз ҳама ҷиддии ҷаҳонӣ ҳисоб мешавад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки киберчиноятҳо даромади хеле калон доранд. Ин ва дигар ҳолатҳо тараққиёти савдои электрониро дар ҷаҳон, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии, сусти мегардонанд.

Таъкид бар он дорем, ки аммо аксари проблемаҳои баёншуда метавонанд дар сатҳи давлатӣ ҳалли худро ёбанд.

Монеаҳо. Барои тараққиёти тичорати электронӣ амалигардонии бандҳои зерин лозим аст: 1) ҳалли масъалаҳо оид ба савдои интернетӣ; 2) ҳалли масъалаҳои системаҳои пардохт; 3) ҳалли масъалаҳои системаҳои расонидани молҳо ба харидорон; 4) тамини ҳуқуқӣ ва ташкилӣ.

Масъалаҳои асосӣ дар соҳаи рушд ва ворид сохтани тичорати электронӣ инҳоянд:

- Сатҳи нисбатан пасти донишҳои электронии аҳоли ва сохторҳои тичоратӣ;
- Тараққиёти пасти инфрасохторҳои иттилоотӣ ва системаҳои телекоммуникатсионӣ;
- Қой доштани маҳдудият дар самти ташкили каналҳои алоқа;
- Омода набудани аҳоли, бизнес ва давлат барои амалигардонии баҳамтаъсирӣ бо ёрии технологияҳои иттилоотии электронӣ.

Дар баробари ин амсилаҳои нави тичорат – бонкдорӣ, андозситонӣ ба вуҷуд омаданд, ки мақсади асосии онҳо пешниҳоди хизматрасонӣ дар муҳити виртуалӣ мебошад. Барои чунин алоқамандиҳо коркарди низоми ягона зарур мебошад. Дар ҳақиқат қайд намудан зарур аст, ки Интернет аз нигоҳи иқтисодӣ олами виртуалӣ, олами рақамӣ буда, барои аз байн бурдани мушкilotи одамон ва қонеъ гардонидани ниёзҳои онҳо равона карда шудааст. Дар ин миён мо зуд-зуд ба мафҳумҳои G2G (Government to Government) – ҳамкориҳои давлат бо давлат, G2B (Government to Business) – ҳукумат ва бизнес, G2C (Government-to-Citizen) – ҳукумат ва шаҳрвандон, B2G (business-to-government) – бизнес ва давлат, B2B (business to business) бизнес ва бизнес, B2C (Business-to-consumer) – бизнес ва истеъмолкунандагон, C2G (Consumer to Government) – истеъмолкунандагон ва давлат, C2B (Consumer-to-business) – истеъмолкунандагон ва тичорат, C2C (Consumer-to-consumer) – истеъмолкунандагон бо истеъмолкунандагон вохӯрем, ки дар таҷрибаи ҷаҳонии пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ мавқеи намоёнро соҳиб мебошанд.

Дар раванди таҳқиқот муқаррар гардид, ки дар таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ хизматрасониҳои электронӣ ва тарҳи мазкур (ҷадвали 1) бо мақсадҳои зерин мавриди истифода қарор мегирад:

Ҷадвали 1.

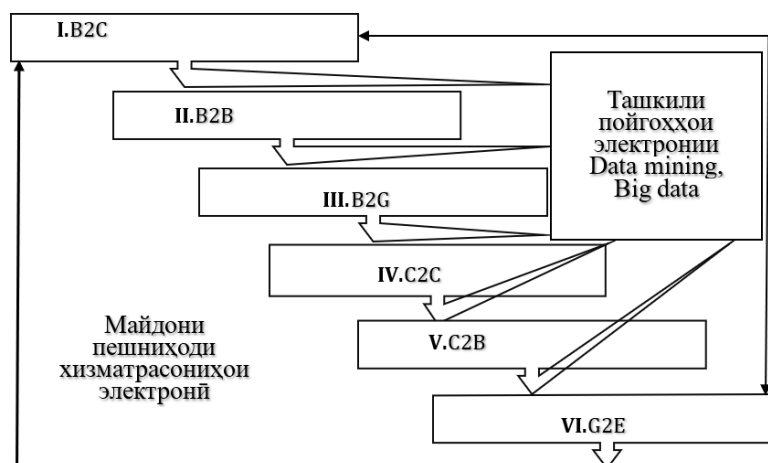
Сохтори таркибии хизматрасониҳои электронӣ: ҳукумат, тичорат, истеъмолкунандагон*

	Ҳукумат ва ташкилотҳои буҷетӣ	Тичоратӣ	Истеъмолкунандагон
Ҳукумат ва ташкилотҳои буҷетӣ	G2G Ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ	G2B Ҳамкориҳои давлат бо бизнес	G2C Ҳамкориҳои давлат бо шаҳрвандон
Тичоратӣ	B2G Ҳамкориҳои ташкилотҳои тичоратӣ бо мақомоти давлатӣ	B2B Ҳамкориҳои тичоратпешагон байни ҳамдигар	B2C Ҳамкориҳои суб. тичоратӣ бо истеъмолкунандагон
Истеъмолкунанда	C2G Ҳамкориҳои истеъмолкунандагон ва мақомоти давлатӣ	C2B Ҳамкориҳои тичоратӣ байни истеъмолкунандагон ва дигар ширкатҳо	C2C Ҳамкориҳои истеъмолкунандагон

***Сарчашма:** таҳияи муаллифон дар асоси [9, С. 192-196].

I. Мақсади асосии тарҳи мазкур муомилоти электронии хизматрасониҳо дар речаи вақти воқеӣ (on-line) мебошад.

- II. Муомилоти хизматрасониҳо ва ташкили майдони тичорати электронӣ.
- III. Хариди амволи давлатӣ, ки бо ташкили музояда анҷом дода мешавад.
- IV. Дар меҳвари тарҳи мазкур музоядаҳои электронии истеъмолкунандагони инфиродӣ бидуни миёнарав меистад.
- V. Ба роҳ мондани амалиёти электронӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳо байни истеъмолкунандагон ва бизнес.
- VI. Равзанаи ягонаи ҳукуматӣ байни аҳоли ва ташкилотҳои гуногун мебошад [9, С. 30-39].

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси [7. С. 22 - 29]

Расми 1 – Тарҳи пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ дар сатҳи истифодабарандагони гуногун

Имрӯзо ҳатто дар қисми зиёди кишварҳои мутараққӣ низ чунин сохтори пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ амал менамояд. Ба шакли дигар тарҳи мазкурро (расми 2) мамлакатҳои пешрафтаи демократӣ ва мутараққӣ бо мақсади барҳам задани монеаҳои бюрократӣ, дастрасӣ ба маҳсулоту хизматрасонии босифат, қонунгардонидани талаботи ҷамъият, аз байн бурдани хароҷотҳои сунъиёҷодгардида дар мақомоти давлатӣ, ҳаракатҳои хусусияти монополидошта, умуман таъмини рушди иқтисодиёт истифода намудаанд. Аз ин лиҳоз, рӯй овардан ба тарҳи нави имкон медиҳад, ки монеаҳои зикргардида пурра бартараф карда шаванд. Дигар паҳлӯи масъала, ки то имрӯз боиси нигаронӣ гардидааст, ҷой доштани монеаҳои сунъӣ дар раванди идоракунии шаффофии давлатӣ дар аксари кишварҳои ҷаҳон мебошад.

Ҳоло масъалаи пули нақдӣ электронӣ ва ҳисобҳо дар Интернет масъалаи аз ҳама мубрам ба ҳисоб меравад, ки ҳамзамон бо пайдоиш ва фаъолияти савдои электронӣ ба вучуд омадааст. Технологияҳои ғайринақдӣ электронӣ ҳамчун воситаи амалигардонии микропардохтҳо низ диққатҷалбкунанда аст, чунки талабот ба пардохти аз ҳад ками нарх пеш омад. Аз ҳамин сабаб, системаҳои микропардохтҳо аз тарафи ширкатҳо, барномасозон коркард карда мешаванд. Барои амалигардонии ин функсияҳо воситаҳои нави техникӣ ва инчунин, технологияҳои иттилоотӣ заруранд, ки дар байни онҳо воситаҳо ва технологияҳои ҳифзи иттилоот мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Масъалаи дигари рушди савдо бо ёрии Интернет логистика мебошад. Сатҳи мавҷудаи тараққи логистика омилҳои асосии ташаккули тичорати электронӣ гаштааст. Ташкили логистика – ин на танҳо интихоби тарзи расонидан, ҳамчунин системаҳои иттилоотӣ-ҳисоботӣ, инструментҳо барои нақшакашӣ ва дастгирӣ кардани қабули қарор, баҳодихӣ ба молсупоранда ва шарикон, ташкили анборҳо ва марказҳои тақсимгар мебошад [5, 271 с.]. Баъзе хизматрасониҳо ва молҳо, аз он ҷумла, матнҳо, маҳсулоти аудио- ва наворҳои видео ва ғайраҳо, яъне, қисми бисёри молҳо, ки савдои онҳо дар Интернет амалӣ мегардад, аз ин ҳисоб истисноанд.

Инчунин воситаҳои нақдии расонидани борҳо низ лозиманд. Ба нуқати зарури интиқол додани маҳсулот масъалае мебошад, ки аз пардохт муҳимтар ва ҷиддитар аст. Бинобар сабаби мушкилиҳои интиқоли маҳсулот ширкатҳо дар маҳалҳо молҳоро нисбат ба марказҳо камтар мефурӯшанд. Аммо таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, истеъмолкунандогон дар мавзӯҳои дур аз шаҳрҳои калон бештар интернет-мағозаҳоро истифода мебаранд [10, С. 134 - 141].

Ҳамин тавр, ба сифати монеаҳои асосӣ барои тараққиёти системаҳои интиқоли молҳо барои эҳтиёҷоти тиҷорати электронӣ инҳо дохил карда шудаанд:

- Шумораи ками барандагони хусусӣ, ки интиқоли муътадили молҳои на он қадар калонро дар сатҳи миллӣ амалӣ мегардонанд;
- Ҳаҷми на он қадар калони бозор, ки бо даромади пасти мардум алоқаманд буда, қобилияти харидории онҳо, ва аз ин сабаб, ҳолати умумии иқтисодро паст мегардонад;
- Набудани харидории фосилавӣ, ки он аз сабаби рушд надоштани воситаҳои пардохти ғайринақдӣ пайдо мешавад;

Масъалаи дигари муҳим таъмини ҳуқуқи иштирокчиёни тиҷорати электронӣ мебошад. Тиҷорати электронӣ дурнамои ҳуқуқи махсусро талаб мекунад, ки он бояд ба тараққиёти ҷаҳонишавӣ ва кушоди бозор мусоидат намояд. Дар ин маврид унификатсияи қонунгузорӣ ва содда кардани қоидаҳо ва мувофиқаҳои судӣ, ки дар мамлакатҳои гуногун истифода мешаванд, заруранд. Ин бошад, мустақкамшавии ҳамкориҳои бизнес ва ҳокимияти давлатиро талаб мекунад.

Дар як қатор санадҳои ҳуқуқӣ дар замони ҳозира супоришҳо оид ба истифодабарии гардиши ҳуҷҷатҳои қоғазии анъанавӣ вучуд доранд. Ин гуна супоришҳо, ҳам дар миқёси давлатӣ ва ҳам ҷаҳонӣ, монеаҳои ҳуқуқӣ барои тиҷорати электронӣ ва ҳамгироии он ба бозори электронии умумиҷаҳонӣ мебошанд [11, С. 124 - 133]. Аз ҳамин сабаб, механизми амалкунандаи ҳуқуқиро коркард кардан лозим аст, ки он ба фазои гардиши ҳуҷҷати электронии дар системаи равандҳои иқтисодӣ аниқӣ ва аёниро ворид мекунад.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар замони муосир садди роҳи тараққиёти тиҷорати электронӣ гаштааст, «масъалаи боварӣ - эътимоднокӣ» мебошад. Ин мушкилот боис мегардад, ки дар байни иштирокчиёни раванд пайдошавии ҳар гуна нофаҳмиҳо: фиребхурдан, қаллобӣ бо воситаҳои пардохт ё ба бе иҷозат истифодабарии иттилооти шахсӣ ва ғайраҳо ба вучуд ояд ва ҳолати рушди тиҷорати электрониро ба таври ҷашмрас тағйир диҳад.

АДАБИЁТ:

1. Азимбоев А., М.С. Баъзе масъалаҳои рушди ҳукумаи электронӣ / А. Азимбоев, М.С. Тӯлиев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2022. - № 3(42). - С. 109 - 114.
2. Зайнудинов С., Шамсов Ф.Т., Тӯлиев М.С. Масъалаҳои мубрами ташакул ва рушди тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //С. Зайнудинов, Ф.Т. Шамсов, М.С. Тӯлиев// – Душанбе: «Ирфон», 2023 - 154с.
3. Зайнудинов С., Шамсов Ф.Т., Тулиев, М. С. Масъалаҳои мубрами рушди тиҷорати электронӣ [Матн] /С. Зайнудинов, Ф.Т., Шамсов М.С. Тулиев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2023. - № 2-2(45). - С. 60 - 68.
4. Қурбонзода М.Р., Буриев Б.М. Самтҳои бозори хизматрасонии иттилоотӣ ва самараи истифода бурдани поцениали он / М.Р. Қурбонзода, Б.М. Буриев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2022. - № 2(41). - С. 9 - 17.
5. Қурбонов М.А., Исмаилов Ш. Таҳлили ташакулёбии самтҳои тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.А. Қурбонов, Ш. Исмаилов //Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2020. № S1-4-2 (80). С. 251-255.
6. Мирзоалиев А.А. ва диг. Масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ [Матн] / А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холиқова // Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои

гуманитарӣ. - 2023. - № 2 (95). - С. 104 - 113.

7. Машокиров Ҷ.Н., Султонов З.С. Тижорати электронӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди рақамӣ / Ҷ.Н. Машокиров, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2020. № 2 (31). С. 22-29.

8. Раҳимов М.М., Сайдуллаев У.Ў. Тижорати электронӣ: аутсорсинг дар тижорати электронӣ / М.М. Раҳимов, У.Ў. Сайдуллаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2023. № 2-2 (47). С. 113-117.

9. Сангинов Ҳ. Бизнеси электронӣ [Текст] / Ҳ. Сангинов // Маводҳои конференси ҷумҳуриявии илмӣ - амалӣ «Муаммаҳои татбиқи технологияҳои информатсионӣ дар иқтисодиёт» Душанбе: ЭР-граф, 2014. С. 192-196

10. Ҳасанова М.И. Баъзе масъалаҳои тижорати электронӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.И. Ҳасанова // Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2022. № 2. С. 134-141.

11. Чурабоев Ғ., Тӯлиев М.С. Ҷанбаҳои назариявии масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ/Тӯлиев М.С., Чурабоев//Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2020. №3 (32). С. 124-133.

Шарипов Н.З., Шарифова Ҷ.Н.

САҲМИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛОӮӢ ВА МАТЕМАТИКА ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақола суҳан дар бораи саҳми технологияи иттилоотӣ ва математика дар рушди иқтисодиёти рақамӣ меравад.

Нақши технологияҳои иттилоотӣ ва математика дар рушди иқтисодиёти рақамӣ калидӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки иқтисодиёти рақамӣ омили рушди иқтисодиёти муосир ва ҳифзи амнияти иқтисодии мамлакат аст. Раванди рақамикунонӣ ба мо имконияти зиёд фароҳам меорад ва мо новобаста аз ҷойи қарордошта аз тамоми иттилоот боҳабар мегардем, омӯзгорон дар дилхоҳ минтақаи ҷаҳон фаъолияти педагогии худро бо муваффақият ба анҷом мерасонанд. Омӯзгор барои гирифтани дастхат ба ягон дар надаромада, тавассути шабакаи ягонаи рақамӣ амалиётро ба анҷом расонида, тамоми пардохтҳои ғайринақдӣ аз дилхоҳ ғӯшаи дунё дар муҳлати кӯтоҳтарин ба ҷойи зарурӣ мерасанд- ҳамаи инро амалиёти иқтисодиёти рақамӣ меноманд.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, интернет, зехни сунъӣ, технологияи иттилоотӣ, технологияҳои ахборотӣ, компютер, банкомат, постерминалҳо, смартфонҳо ва ғайра

Ҷаҳони имрӯзаро падидаҳои нав фаро гирифтаанд, ки зери назар додани онҳо барои рушди давлату миллат бениҳоят муҳим аст. Яке аз ин падидаҳои нав иқтисоди рақамӣ буда, доир ба ин дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ироа шудааст: “Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат менамояд ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд”. [3]

Нақши технологияҳои иттилоотӣ ва математика дар рушди иқтисодиёти рақамӣ калидӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки иқтисодиёти рақамӣ омили рушди иқтисодиёти муосир ва ҳифзи амнияти иқтисодии мамлакат аст. Раванди рақамикунонӣ ба мо имконияти зиёд фароҳам меорад ва мо новобаста аз ҷойи қарордошта аз тамоми иттилоот боҳабар мегардем, омӯзгорон дар дилхоҳ минтақаи ҷаҳон фаъолияти педагогии худро бо муваффақият ба анҷом мерасонанд. Омӯзгор барои гирифтани дастхат ба ягон дар надаромада, тавассути шабакаи ягонаи рақамӣ амалиётро ба анҷом расонида, тамоми пардохтҳои ғайринақдӣ аз

дилхоҳ гушаи дунё дар муҳлати кӯтоҳтарин ба ҷойи зарурӣ мерасанд- ҳамаи инро амалиёти иқтисодиёти рақамӣ меноманд.

Дар шароити имрӯз, яке аз омилҳои таъмини амнияти иқтисодии мамлакат ва рақобатпазир будани он дар бозорҳои ҷаҳонӣ иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ доир ба татбиқи иқтисодиёти рақамӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст.

Консепсияи мазкур ба марҳала ба марҳала анҷом додани рақами кунонӣ дар ҷумҳурӣ нигаронида шуда, давраи амалишавии он дар се марҳала то соли 2040 ба нақша гирифта шудааст. Марҳалаи якум то соли 2025, дуюм то соли 2030 ва марҳалаи сеюм то соли 2040 – ро дар бар мегирад.

Дар марҳалаи аввал мебояд чунин корҳо ба анҷом расонида шаванд:

- мустақкамкунии асосҳои рақамӣ ва муайян кардани ташаббусҳои калидии таъсири пайвастаи самаранокҳои лоиҳаҳо;
- тайёр кардани кадрҳои ихтисоснок;
- эҷоди модели асосҳои рақамӣ ва муайян кардани раванди рақами кунонӣ;
- муайян кардани ҳадафҳои асосии муваффақияти табдили рақамӣ;
- арзёбии вазъи кунунии рушди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муваффақияти табдили рақамӣ;
- дастгирии иттилоотӣ ва таълимии табдили рақамӣ;
- экосистемаи раванди рақамикунонӣ;
- маблағгузорӣ ва бучет;

«Марҳалаи дуюм аз соли 2026 то соли 2030-ро фаро гирифта, ҳадафаш таъмини дастрасии фарохмачро доир ба амнияти иттилоотӣ, киберамният ва ҳуҷуми технологияҳои навтарину ҳимоя аз онҳо мебошад. Инчунин таъсиси марказҳои равандаҳо (платформаҳо) ва рушди хизматрасонии рақамӣ, дастгирии иттилоотӣ, Маркази тақмили ихтисос, инноватсия ва оғози лоиҳаҳои озмоиширо дар бар мегирад.

Марҳалаи сеюми табдилдиҳии рақамӣ солҳои 2031-2041 буда, мақсади асосӣ боз ҳам пурзӯр кардани лоиҳаҳои ғайирақамӣ ва рақамиро пешбинӣ мекунад, ки асосан дар ҷумҳурӣ ба роҳ мондани лоиҳаҳои рақамӣ дар соҳаҳои асосии саноат, инчунин дар соҳаҳои иҷтимоӣ мувофиқи афзалияти пешбиниқардаи миллӣ, «Стратегияи рушд барои давраи то солҳои 2030», ки рушди соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, телекоммуникатсия ва нақлиёт, саноат, аз ҷумла, истихроҷи маъдан, тичорат, дигаргунсозии бахши хизматрасонӣ, фарҳанг, маориф ва тан дурустиро дар бар мегирад.

То охири давраи соли 2040 ба нақша гирифтани дивидентҳои назарраси рақамӣ аз татбиқи миёнамуҳлати «Барномаи рушди иқти содиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон», то 2% афзун кардани маҳ сулоати иловагӣ, ба вучуд овардани 0,5 миллион ҷойи нави кор ва баланд шудани сифати зиндагонии аҳоли аз ҳисоби дигаргунии кулӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ба амал бароварда мешавад. Инчунин ҳангоми амалӣ гардидани чунин мақсадҳо метавонад чунин пешрафти назарраси дигар ба вучуд ояд:

➤ рақамикунонӣ ба бештаре аз соҳибкорон ва корхонаҳои истеҳсолӣ имкон медиҳад, ки аз ҳисоби сарфаи вақти кормандон ҳосилнокии меҳнати кормандон зиёд гардад. Албатта, барои аксар хизматрасонӣ ва пардохтҳои шартномавӣ ва харидорӣ вақти зиёд харч мегардад, ки ин раванд метавонад дар вақти кӯтоҳ амалӣ гардад:

➤ рақамикунонӣ метавонад харачотро кам карда, даромади корхонаро зиёд намояд. Дар раванди рақамикунонӣ корфармо бо ҷалби корманд ба шуғли фосилавӣ хароҷоти таъсиси ҷойи кор, арзиши неруи барқ, лавозимоти конселярӣ кам карда, имкон медиҳад, ки маоши кормандон зиёд гардад. Инчунин метавонанд тариқи фосилавӣ чунин мутахассисони заруриро дар дигар соҳаҳо, бахусус соҳаи маориф низ истифода намоянд.

Бо вучуди ҳамаи ин иқдом саволе ба миён меояд, ки оё ягон мушкилӣ метавонад ба миён ояд, ки боиси хатар ба амнияти иқтисодӣ гардад? Дар ҳақиқат, пешрафт бе мушкилот буда

наметавонад ва раванди рақамисозӣ низ метавонад мушкилӣ ба бор орад ва натиҷаи он боиси ноамниӣ амнияти иқтисодӣ гардад:

➤ имконияти дузидани маълумот ва пешниҳоди маълумот ба дигарон тавассути ҳамлаҳои киберӣ. Тамоми маълумоти иқтисодию сиёсӣ, сармоягузорӣ, маълумоти шахсӣ рақамӣ кунонида шудаанд ва беҳатар нигоҳ доштани он вазифаи аввалиндараҷа мебошад. Дар аксари маврид ин имконпазир аст, зеро таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки бо вучуди дифоӣ қавӣ онҳо имконияти шикаст хӯрданро доранд.

➤ эҳтимоли афзоиш ёфтани бекорӣ дар баъзе мамлакатҳо, ки дараҷаи саводнокияшон кам буда, афзоиши табиӣ зиёд доранд. Бо вучуди мавҷуд гардидани 0,5 миллион ҷойи кори нав дар раванди татбиқи Консепсияи рақамикунӣ метавонад аз ин нишондиҳанда зиёдтар бекорӣ ба вучуд ояд.

Зехни сунӣ тарҳи назариявиро ифода менамояд, ки ҳамчун муҳити компютерӣ тасвир намудан мумкин аст ва барои ҳалли масъалаҳои одатан бо ҷалби аҳли инсонӣ ба амал овардашаванда қодир аст. Ҳамчунин ин технологияҳо баъзан маърифатӣ низ меноманд. Технологияҳои маърифатӣ ба аудиторон имконияти автоматӣ кунонидани масъалаҳоеро пешниҳод мекунад, ки татбиқи онҳо қаблан дар тули даҳсолаҳо дастӣ иҷро мегардид, масалан, ҳисобкунии миқдори захираҳо ё коркарди тасдиқкунии ҳуҷат. Дар натиҷаи ихтисоркунии масъала, аудиторон имконияти бештарро ба баланд бардории сифат бо ёрии баҳодихии таҳлилии пешрафтаре ба даст оварда, ҳиссаи зиёди вақти худро ба ҳалли масъалаҳои, ки мулоҳизаронии касбӣ ва таҳлили бештарро талаб менамоянд, равона месозанд.

Ҳамин тариқ, бо рушди зехни сунӣ, идоракунии рақамӣ ва аз байн рафтани касбҳои кӯҳна дар бозори меҳнат шумораи зиёди одамонро озод кардан мумкин аст. Масалан, бо назарияи нави технологияҳои пешқада ми замонавии Блок Чейн ва бо татбиқи пурра гузаштан ба ин низоми рақамӣ то соли 2050-ум имконияти афзун шудани бекорон ва ба ҷойи онҳо кор кардани ақлҳои сунӣ ва роботҳо ба миён меояд. Дар бештари давлатҳои ҷаҳон аллакай чунин корхонаҳо фаъолият намуда истодаанд, ки ба ҷойи 20 коргар як робот шабонарӯзӣ фаъолият менамояд. Дар ин маврид зарурат пайдо мегардад, ки бештаре аз ихтисосҳо аз байн рафта, талабот барои тайёр кардани коргарон аз рӯйи касбҳои нави серталаб ва бо кор таъмин намудани онҳо зиёд гардонидани шавад;

➤ дастрас набудани хизматрасонӣ ва амалиёти рақамиро надонистани аксари шаҳрвандон махсусан дар деҳот бо дар назардошти 74 % истиқомат намудани аҳолии мамлакат. Сатҳи маърифати аҳоли дар соҳаи рақамисозӣ паст буда, дар баъзе нуктаҳо аз сабаби надоштани малакаи истифодаи компютер, банкомат, набудани постерминалҳо ва надоштани смартфонҳо мушкилот ба бор меорад, аммо ин вазъият, албатта, ҳаллашаванда буда, танҳо вақт талаб мекунад.

Бо назардошти ҳамаи ин метавон якҷанд корхоро суръат бахшид, ки ба манфиати амнияти иқтисодии ҷумҳурӣ буда, барои рушди минбаъдаи ин самт тадбирҳои зеринро амалӣ кардан зарур аст:

➤ баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамии аҳолии ҷумҳурӣ ва бори дигар фаҳмонидани самаранокии он дар корхонаҳо ва дигар ташкилот, аз ҷумла, омӯзиши самараноки технологияҳои иттилоотӣ ва фанҳои дақиқ дар деҳот. Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «Имрӯз бе илму инноватсия, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва ташакули ҷаҳонбинии техникӣ қадаме ба пеш гузошта намешавад»;

➤ афзун намудани инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва таъмини дастрасии он дар ҷумҳурӣ. Дар ин раванд гузаронидани хатҳои интернет, вайфайҳо ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, коллеҷҳо ва афзун кардани суръати интернет дар тамоми қаламрави мамлакат;

➤ омода намудани мутахассисони баландпоя дар соҳаи иттилоот ва иқтисод оғоз аз зинаи поёнӣ. Барои ин пурзӯрнамои донишҳои компютерӣ ва бо компютерҳо мучаххаз гардонидани тамоми муассисаҳои таҳсилотӣ аввалиндараҷа мебошад;

➤ ҳисобаробаркуниҳои ғайринақдӣи тамоми хизматҳои давлатӣ тавас сути хизматҳои рақамӣ ва пайваста таълиғ намудани он барои мардуми ҷумҳурӣ.

Дар ин самт дар донишгоҳ қорҳои назаррас ба анҷом расида, дар донишгоҳ зиёда аз 1400 донишҷӯён мунтазам аз шабакаи интернет исти фода мебаранд. Бо дастгирии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷи кистон ва раёсати донишгоҳ дар кафедраҳои системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт ва математикаи оӣ ва фанҳои табиатшиносӣ 2 лаборатория таълимӣ, 1 лабораторияи илмӣ-тадқиқотӣ ва 8 синфхонаҳои компютерӣ бо таҷҳизотҳои муосир мучахҳаз қарда шуда, ҳамаҷӯза устодон ва донишҷӯёни донишгоҳ аз он фаровон истифода мебаранд. Дар ҷумҳурӣ марҳилаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ фаро гирифта истодааст.

Иттиллоти зиёде, ки онҳо тавассути телевизор ва интернет пайдо мекунанд, сабабгори як қатор саволҳои барои ҷӣ, қароҳо мегарданд. Аз ин рӯ муаллими дарсдиҳандаро лозим меояд, ки барои қонё гардонидани ин талаботҳои донишҷӯён мунтазам аз болои худ қор кунад, адабиёти зиёди илмию методиро омӯзад, то ки ба саволҳои пайдогардида посух гуфта тавонад.

Пас, савол ба миён меояд: қадом методро бояд истифода бурд, ки дониши донишҷӯён аз фанни математикаи оӣ такомул ёбад? Ба назари мо аз ҳама беҳтарин қорӣ намудани методи тафриқи таълим бо истифодаи шабакаи интернет менамояд. Ҷунки барои амалӣ намудани ин мақсад дар таълиму тарбияи мутахассисони оянда ба инобат гирифтани дараҷаи тайёри ва қобилияти дарққунии ҳар яки онҳоро ба инобат гирифтани зарур аст. Яъне дар қараёни таълими математикаи оӣ истифода бурдани усули тафриқи таълим барои амалӣ намудани ин мақсад ёрии муқаммал мерасонад. Истифодаи самараноки тахтаи электронӣ боиси дастрасии формулаву нақшаҳои математикӣ ба донишҷӯён мегардад.

Дастури таълими “Роҳнамо оиди ҳалли мисолу масъалаҳо аз фанни математикаи оӣ” (Ёров Н.О., Шарипов Н.З.) барои донишҷӯён ба таъ расид. Роҳнамоҳо оиди ҳалли мисолу масъалаҳо аз фанни математикаи оӣ мавҷуданд. Лекин баъзеи онҳо ҳанӯз ҳам талаботҳои муосирро пурра қонё қарда наметавонанд.

Васоити маъқур барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии қасбии равияҳои муҳандисӣ- техникӣ ва иқтисодӣ, ки қурси математикаи олиро пурра меомӯзанд, пешбинӣ қарда шудааст.

Дар алоқамандӣ ба системаи таълими қредитӣ (қарзӣ) гузаштан, диққати асосӣ ба қори мустақилонаи донишҷӯ, яъне ба баландбардории сифати омӯзиши фардии мутахассиси оянда равона қарда мешавад. Ҳангоми тартибдиҳии васоит муаллифон диққати асосиро ба машқҳои математикие равона қарданд, ки онҳо барои равияҳои муҳандисӣ-техникӣ ва иқтисодӣ нисбатан муфиданд. Маводи васоити маъқур дар шароити ҳозира, ки диққати асосӣ ба баландбардории таълими фанҳои дақиқ нигаронида шудааст, барои баландбардории саводи математикии иқтисодчиёни оянда дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ниҳоят зарур мебошад.

Аъзоёни кафедра тӯли солҳои 2018-2023 бештар аз 100 номгӯй асарҳои илмӣ ва таълимӣ-методӣ навишта, пешқаши донишҷӯён намуданд. Қорӣ намудани системаи қредитии таълим дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон талаботи навро пеш оварда, устодони кафедра ро водор намуд, ки барои баланд бардоштани сифати таълим аз технологияи муосир ва барномаҳои ҳозиразамон ба таври самарабахш истифода намоянд.

Кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт мутахассисонро аз рӯйи ихтисосҳои зерин омода менамояд:

- 01.10.26 – иқтисодиёти рақамӣ,
- 01.10.27 – 40010202 – низом ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёт,
- 01.10.28 – 250112 – информатикаи иқтисодӣ,
- 01.10.29 – 010731 – иқтисодиёти бизнеси электронӣ,
- 01.10.30 – 01.01.01-03 – системаҳои муҳофизатии иттилоот.

Бо мақсади омода намудани мутахассисони арзанда устодони кафедра дар таълими фанҳои тахассусӣ, ба мисли барномасозӣ дар PHP, забони барномасозии Python, забони

барномасозии Java script, асосҳои HTML, асосҳои алгоритм ва забонҳои барномасозӣ ва ғайра усулҳои пешқадами таълимро истифода бурда истодаанд.

Хатмкунандагони кафедра на танҳо дар Тоҷикистон, балки берун аз он низ кору фаъолият менамоянд ва дар пешрафти иқтисоди кишвар саҳми арзанда гузошта, обрӯю нуфузи кафедра ва донишгоҳро дар ҷумҳурӣ ва хориҷи кишвар баланд мебардоранд.

Дар мақола роҷеъ ба масъалаҳои тадқиқи усулҳо ва воситаҳои муосири таълим дар омӯзиши фанҳои равиӣ барномарезӣ, системаҳои идоракунии амнияти иттилоотӣ ва роҳҳои муайян намудани таъминоти он, нақши технологияҳои муосири телекоммуникатсионӣ дар рушди иқтисоди рақамӣ, саҳми технологияҳои иттилоотӣ дар ҳалли масъалаҳои рақамикунӣ раванди идоракунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раванди рушди иқтисодиёти рақамӣ дар ҷумҳурӣ: хусусиятҳо ва мушкилот мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Ҳамин тариқ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ба омӯзгор лозим аст, ки дорои дониш оид ба технологияи муосир ва усулҳои пешрафтаи таҳлили иттилооти рақамӣ бошад.

Айни замон дар сектори воқеии иқтисодиёт талабот ба мутахассисон афзун мегардад. Гузашта аз ин тамоюли густариши тахассуси кормандон дар баҳши баҳисобгирӣ ба назар мерасад [1, с. 53 – 55]. Рӯз аз рӯз технология ҳои нав ба шумораи торафт афзояндаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ворид мешавад.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти рақамӣ робитаи кавии донишҳои назариявӣ ва малакаҳоро дошта, ин ба истифодабарии технологияҳои ахборотӣ имкон медиҳад, ки ба автоматизатсияи корҳо, сарфаи хароҷоти муваққатӣ ва баланд бардории сифати кор оварда расонад.

Адабиёт:

1. Коржова О.В., Филимонов А.А. Цифровая экономика в бухгалтерском учете.//Научное обозрение. Педагогические науки. 2019. - №4-4. С53-55.
2. Мельник М.В. Новые повороты учета, анализа и аудита // Учет. Анализ. Аудит. 2018.-№1-С 102.
3. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12. 2017. – Душанбе, 2017.
4. Ерохина Е.И., Анализ проблем и перспектив рынка аудиторских услуг в 2000-2017 гг. Монография «Экономика России». Актуальные проблемы и вызовы. - М.: Издательство «Научный консультант», 2018. - С. 67-69.

Шаринов Н.З. - н.и.п., дотсенти кафедраи математикаи олий ва фанҳои табиатшиносии ДДТТ

Шокамолова Ҷ.А. - н.и.ф. - м., и.в. дотсенти кафедраи математикаи олий ва фанҳои табиатшиносии ДДТТ

Мастонаи Р. - ассистенти кафедраи Математика ва методикаи таълими ДДК ба номи А.Рӯдакӣ

НАҚШИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЕОМЕТРӢ ДАР РУШДИ ҚОБИЛИЯТИ ФИКРИИ ХОНАНДАГОН

Дар мақола суҳан дар бораи нақши ҳалли масъалаҳои геометрӣ дар рушди қобилияти фикрии хонандагон меравад. Ин ҷо дар бораи бо методҳои ҷадиди муосир ҳалли намудани масъалаҳо маълумот дода шуда, бо истифодаи онҳо 7 масъала аз геометрия ба сифати намуна ҳал карда шудаанд.

Калидвожаҳо: масъалаҳои геометрӣ, методи ҳалли масъалаҳо, малака, маҳорат, қобилияти фикрӣ, таъриф, теорема, формула ва ғайраҳо.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2020-2040 –ро “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон намуд. Инчунин, ҳамасола озмуни “Илм – фуруғи маърифат” низ, далели он аст, ки Пешвои миллат ба рушди илмҳои риёзӣ ва дақиқ таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамоянд.

Вобаста ба ин, мо бояд сифати таълими назариявӣ ва амалиро аз математика боз ҳам беҳтар намоем.

Илова бар ин, аз тарафи Пешвои миллат солҳои 2022-2026 эълон гардидани солҳои рушди саноат дар ҷумҳурӣ моро водор менамояд, ки методу усулҳои ҷадиди татбиқи масъалаҳои математикиро ҷустуҷӯ намоем, ки соҳаи саноат боз ҳам пеш равад, ривочу раванг ёбад, мукамал гардад.

Дигаргунҳои куллии ҷомеа, инкишофи босуръати илму техника, васеъшавии мақсаду вазифаҳои таҳсилот, дигаргунсозии мазмуни он, шаклҳо ва методҳо дар алоқамандӣ бо ислоҳоти соҳаи маориф, моро водор месозад, ки мақсади методҳои таълими математикаро ба хонадагон кушода диҳем. Мафҳуми метод ниҳоят мафҳуми васеъ аст. Дар ин мақола мо танҳо шарҳи мафҳуми методи ҳалли масъалаҳои геометрияро дида мебароем.

Мо, омӯзгорон чунин мешуморем, ки на танҳо математика масъалаҳои содаю мураккаб дорад, балки тамоми ҳаёти инсон аз масъалаҳои содаю мураккаб иборат аст. Агар дар ҳаёт аз камтар мушкилӣ битарсӣ, умуман зиндагӣ қардан бароят имкон надорад. Барои зиндагии хубу гуворо бояд пай ҳам мушкилиҳоро паси сар сози ва мубориза барӣ. Мушкилиҳо он вақт ба ту ғолиб мебароянд, ки агар аз онҳо битарсӣ ва беҳавсала бошӣ. Мо ба Шумо шогирдони азиз мегӯем, ки “аз масъалаҳо натарсед, беҳавсала набошед, бигиреду онҳоро пай ҳам аз сода то мураккаб ҳал намоед”.

Маълум, ки фанни геометрия нисбат ба фанни алгебра ва назарияи ададҳо мушкилтар ба назар мерасад. Қисман омӯзгорони мо худ ба маънои назариявии ин фан сарфаҳм намераванд ва дарсҳоро танҳо бо додани маводи назариявӣ дар шакли лексия маҳдуд шуда, мегузаранду халос. Дар бораи ташкили кори мустақилона бошад, тасаввуроти кам доранд. Дар шароити таълими салоҳиятнок, ки хонанда меҳвари он аст, барои дуруст ташкил карда гузаронидани кори мустақилона аввал бояд омӯзгор худаш бо маълумоти назариявӣ мусаллаҳ бошад, то ки хонанда дар вақти иҷрои кори мустақилона ба он донишҳо таъям намуда, аз ӯҳдаи иҷрои ҳалли масъалаҳои геометрия барномада тавонад. Инак аввал маълумоти назариявиро оиди якчанд масъалаҳои геометрия дар поён меорем:

1. Тарафи секунҷа ба a, b ва c баробаранд. Биссектрисаи l_c – ро, ки ба тарафи c фуруварда шудааст, ҳисоб кунед.

2. Исбот кунед, ки агар дар секунҷа шарт $\frac{a}{\cos A} = \frac{b}{\cos B}$ иҷро шавад, он гоҳ ин секунҷа баробарпахлӯ аст.

3. Асоси секунҷа баробарпахлӯ ба $4\sqrt{2}$ см ва медианаи ба тарафи паҳлуи гузаронидашуда ба 5 см баробар аст. Тарафҳои паҳлуи секунҷаро ҳисоб кунед.

4. Тарафи паҳлуи секунҷаи баробарпахлӯ ба 4 см, медианаи ба тарафи паҳлуи гузаронидашуда ба 3 см баробар аст. Дарозии асоси секунҷаро ёбед.

5. Дар секунҷаи баробарпахлӯ асос ба 12 см ва тарафи паҳлуи ба 18 см баробар аст. Ба тарафҳои паҳлуи баландиро фуруварда шудаанд. Порчае асоси ин баландиҳоро пайваست мекунад. Дарозии ҳамин порча ҳисоб карда шавад.

6. Дар секунҷаи росткунҷаи гиригунҷа ба c баробар буда, биссектрисаи яке аз кунҷҳои тез ба $\frac{1}{3}\sqrt{3} c$ баробар аст. Дарозии катетҳоро ҳисоб кунед.

7. Дар секунҷаи росткунҷаи ABC аз қуллай кунҷи рост баландӣ ва медиана гузаронида шудаанд. Кунҷи байни онҳо ба $\arccos \frac{40}{41}$ баробар аст. Нисбати катетҳоро ҳисоб кунед.

Дар рафти ҳал қардани масъалаҳои геометрия дараҷаи мустақилияти хонандагон гуногун аст. Ғайр аз ин доираи фикрронии онҳо низ як хел нест. Аз ин сабаб дар вақти ҳал

кардани ин ё он масъала хусусиятҳои психологӣи хонандагонро ба эътибор бояд гирифта, аниқ кунем, ки то кадом дараҷа дониши геометрӣ доранд. Бо назардошти гуфтаҳои боло, акнун ҳалли ҳар яке аз ин масъалаҳои дар боло овардашударо бо нишондодҳо фаҳмонида медиҳем.

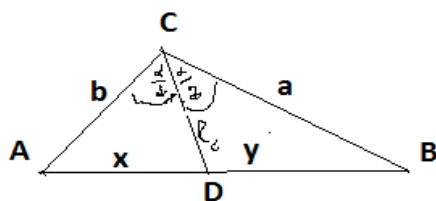
1. Дар расми 16 ; $CB=a$, $AC=b$, $AB=c$ буда, $CD=l_c$ – биссектрисаи $\angle C$ аст.

Тарзи 1. Фарз мекунем, ки $AD=x$, $BD=y$ ва $x+y=c$ аст. Мувофиқи хосияти биссектриса : $\frac{x}{y} = \frac{b}{a}$.

Аз ҳалли системаи муодилаҳои зерин истифода мекунем:
$$\begin{cases} x+y=c \\ \frac{x}{y} = \frac{b}{a} \end{cases}$$
 . Дар натиҷа: $x = \frac{bc}{a+b}$, $y = \frac{ac}{a+b}$

Барои $\triangle ADC$ теоремаи косинусҳоро татбиқ менамоем:

$$x^2 = b^2 + l_c^2 - 2bl_c \cos \frac{\alpha}{2} \dots (1)$$

Расми 16

Теоремаи косинусҳоро барои $\triangle BDC$ татбиқ мекунем:

$$y^2 = a^2 + l_c^2 - 2al_c \cos \frac{\alpha}{2} \dots (2)$$

Ҳар ду тарафи баробарии (1)-ро ба a ва ҳар ду тарафи баробарии (2)-ро ба $(-b)$ зарб карда онҳоро ҷамъ мекунем:

$$ax^2 - by^2 = ab - a^2b + al_c^2 - bl_c^2 \text{ дар натиҷа}$$

$$l_c^2 = \frac{1}{a-b} \cdot (ax^2 - by^2) + ab \dots (3)$$

Дар баробарии (3) қиматҳои x ва y –ро гузошта ҳосил мекунем:

$$l_c^2 = \frac{1}{a-b} \cdot \left(\frac{ab^2c^2}{(a+b)^2} - \frac{ba^2c^2}{(a+b)^2} \right) + ab = ab \left(1 - \frac{c^2}{(a+b)^2} \right) = \frac{ab(a+b+c)(a+b-c)}{(a+b)^2}$$

$$\text{Инак, } l_c = \frac{\sqrt{ab(a+b+c)(a+b-c)}}{a+b}.$$

Тарзи 2. Аз методи масоҳатҳо истифода мекунем: $S_{ABC} = S_{ACD} + S_{BCD}$

$S_{ABC} = \frac{1}{2} \cdot ab \sin \alpha$; аз тарафи дигар $S_{ACD} = \frac{1}{2} \cdot bl_c \sin \frac{\alpha}{2}$; $S_{BCD} = \frac{1}{2} \cdot al_c \sin \frac{\alpha}{2}$; аз ин ҷо ҳосил мекунем: $\frac{1}{2} \cdot ab \sin \alpha = \frac{l_c(a+b)}{2} \cdot \sin \frac{\alpha}{2}$ ва $l_c = \frac{2ab \cdot \cos \frac{\alpha}{2}}{a+b}$.

Теоремаи косинусҳоро барои $\triangle ABC$, оиди тарафи $AB=c$ татбиқ мекунем:

$$c^2 = a^2 + b^2 - 2ab \cos \gamma; \cos \gamma = \frac{a^2 + b^2 - c^2}{2ab},$$

$$\cos \frac{\gamma}{2} = \sqrt{\frac{1 + \cos \gamma}{2}} = \sqrt{\frac{1}{2} \left(1 + \frac{a^2 + b^2 - c^2}{2ab} \right)} = \frac{1}{2} \sqrt{\frac{(a+b+c)(a+b-c)}{ab}}.$$

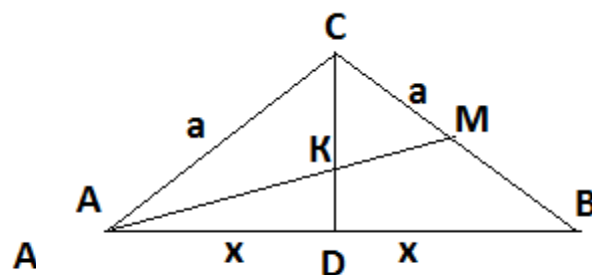
Дар натиҷа чунин ҳосил шуд:

$$l_c = \frac{2ab \cdot \cos \frac{\gamma}{2}}{a+b} = \frac{2ab}{a+b} \cdot \frac{1}{2} \sqrt{\frac{(a+b+c)(a+b-c)}{ab}}$$

$$l_c = \frac{\sqrt{ab(a+b+c)(a+b-c)}}{a+b}.$$

2. Бо таври баръакс фарз мекунем, ки $\triangle ABC$ баробарпахлӯ набуда, шартӣ $\frac{a}{\cos A} = \frac{b}{\cos B}$ чой дорад. Дар сеқунча баландии CD –ро месозем (расми 17).

Аз $\triangle ADC$: $AD = b \cos A$ ва аз $\triangle DBC$:
 $DB = a \cos B$ мешавад. Бигузор аз сабаби
 баробарпахлӯ набудани $\triangle ABC$; $AD \neq DB$
 бошад, он гоҳ $b \cos A \neq a \cos B$ $\frac{a}{\cos A} \neq$
 $\frac{b}{\cos B}$. Ин ба фарзи мо мухалиф аст, аз ин
 ҷо $\triangle ABC$ баробарпахлӯ мебошад, яъне
 $a = b$ ва $\angle A = \angle B$ мебошад.

Расми 18

3. Дар расми 18, $\triangle ABC$ -баробарпахлӯ
 буда, $AB = 4$

$\sqrt{2}$ см, $AM = 5$ см - медиана ва CD -медиана ва баландӣ аст. Ҳисоб
 кардани $AC = BC = a$ талаб карда мешавад.

Ба мо маълум аст, ки медианаҳо дар нуктаи буриш аз қуллаи секунҷа дар нисбати
 $2 : 1$ ҷудо мешаванд, аз ин ҷо $AK = \frac{2}{3} \cdot AM = \frac{2}{3} \cdot 5 \text{ см} = \frac{10}{3}$ см ва $CD = 3 \cdot KD$ мебошад. Аз
 тарафи дигар

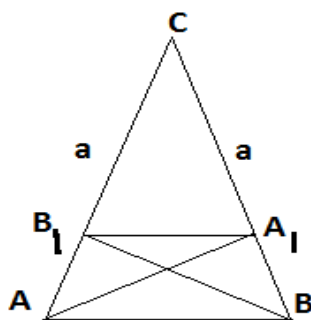
$AD = \frac{1}{2} \cdot AB = \frac{1}{2} \cdot 4\sqrt{2} \text{ см} = 2\sqrt{2}$ см. Дар $\triangle ADK$: $KD^2 = AK^2 - AD^2 = \left(\frac{100}{9} - 8\right) \text{ см}^2 = \frac{28}{9}$
 см^2 ; $KD = \frac{1}{3}\sqrt{28}$ см ва $CD = \sqrt{28}$ см.

Аз секунҷаи росткунҷаи ADC ҳосил мекунем: $AC^2 = a^2 = AD^2 + CD^2 = (2\sqrt{2})^2 +$
 $(\sqrt{28})^2$; $AC^2 = a^2 = 36 \text{ см}^2$; $a = AC = 6$ см.

Ҷавоб: 6 см.

4. Нишондод: Дар расми 18; $AM = 3$ см, $AC = BC = a = 4$ см мебошад. Аввал порчаи AK , сипас
 аз $\triangle ACD$, $AD = x$ CD -ро ҳисоб карда $KD = \frac{1}{3} \cdot CD$ -ро ёбед. Дар охир дар $\triangle AKD$ -теоремаи
 Пифагорро татбиқ намоед.

Ҷавоб: $\sqrt{10}$ см.

Расми 19

5. Дар расми 19, $\triangle ACD$ баробарпахлӯ аст: $AC = BC = a = 18$ см, $AB = c = 12$ см, $AA_1 \perp$
 BC ва $BB_1 \perp AC$ -баландиҳо мебошанд.

Ҳисоб кардани дарозии порчаи A_1B_1 талаб карда шудааст.

Нақшаи ҳал:

1) формулаи Герон масоҳати $\triangle ABC$ -ро ҳисоб мекунем.

Бо

2)

Масо

ҳати $\triangle ABC$ -ро бо формулаи $S = \frac{1}{2} \cdot a \cdot AA_1$ менависем.

3)

Даро

зии AA_1 -ро меёбем.

4)
 $\triangle A C A_1$; $A_1 C$ -ро ҳисоб мекунем.

Аз

5)
 $\triangle A_1 B_1 C \sim \triangle A B C$, $A_1 B_1$ -ро ҳисоб мекунем.

Аз

Иҷрои ҳал: $P = \frac{2a+c}{2} = \frac{2 \cdot 12 + 18}{2} \text{ см} = 21 \text{ см}.$

$$S = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)} = \sqrt{21 \cdot 9 \cdot 9 \cdot 3} \text{ см}^2 = 9 \cdot 3\sqrt{7} = 27\sqrt{7} \text{ см}^2$$

$$\frac{1}{2} \cdot 12 \text{ см} \cdot A A_1 = 27\sqrt{7} \text{ см}^2; A A_1 = \frac{9\sqrt{7}}{2} \text{ см}.$$

$$\text{Аз } \triangle A A_1 C; A_1 C^2 = a^2 - A A_1^2 = (324 - \frac{81 \cdot 7}{4}) \text{ см}^2 = \frac{729}{4} \text{ см}^2$$

$$\text{Аз } \triangle A_1 B_1 C \sim \triangle A B C, \frac{A_1 B_1}{A B} = \frac{A_1 C}{B C};$$

$$\frac{A_1 B_1}{12} = \frac{13,5}{18} \text{ см}; A_1 B_1 = \frac{12 \cdot 13,5}{18} \text{ см} = \frac{2 \cdot 13,5}{3} \text{ см} = 9 \text{ см}.$$

Ҷавоб: 9 см.

6. Дар расми 20; $\triangle A B C$ - секунҷаи росткунҷа, $A B = c$, $A D = \frac{1}{3} \cdot \sqrt{3} \cdot c$ -биссектрисаи кунҷи тези А.

Тарзи 1. $A C = x$, $B C = y$, $C D = z$ -ишора мекунем.

Мувофиқи теоремаи Пифагор аз $\triangle A B C$ ва $\triangle A C D$ ҳосил мекунем :

$$x^2 + y^2 = c^2 \text{ ва } x^2 + z^2 = (\frac{1}{3} \cdot \sqrt{3} \cdot c)^2 = \frac{1}{3} c^2$$

Мувофиқи хосияти биссектрисаи $A D$:

$$\frac{A C}{A B} = \frac{C D}{D B}; \text{ ва } \frac{x}{c} = \frac{z}{y-z}.$$

Акнун бояд системаи зеринро ҳал кунем:

$$\begin{cases} x^2 + y^2 = c^2 \\ x^2 + z^2 = \frac{1}{3} c^2 \\ \frac{x}{c} = \frac{z}{y-z}. \end{cases}$$

Системаро мустақил иҷро намоед.

Тарзи 2. $\angle C A D = \angle B A D = \alpha$ -ишора мекунем.

$$\text{Аз } \triangle A B C: A C = c \cdot \cos 2 \alpha \text{ ва аз } \triangle A C D: A C = \frac{1}{2} \cdot \sqrt{3} \cdot c \cdot \cos \alpha$$

Ҳарду қимати $A C$ -ро баробар карда, муодилаи зеринро ҳосил мекунем:

$$c \cdot \cos 2 \alpha = \frac{1}{2} \cdot \sqrt{3} \cdot c \cdot \cos \alpha \text{ ва аз ин ҷо: } \sqrt{3} \cos 2 \alpha = \cos \alpha,$$

$$\sqrt{3} (\cos^2 \alpha - 1) = \cos \alpha, 2\sqrt{3} \cos^2 \alpha - \cos \alpha - \sqrt{3} = 0;$$

$$\text{Аз ин ҷо } \cos \alpha = \frac{\sqrt{3}}{2}; \text{ ва } \alpha = 30^\circ; \angle C A D = 30^\circ.$$

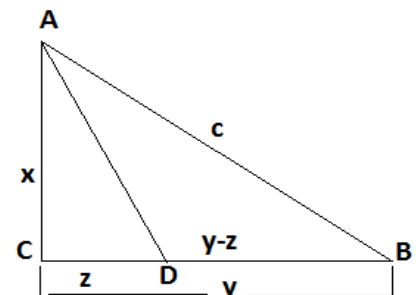
буда, $\angle B A D = 60^\circ$ аст.

$$\text{Дар натиҷа } A C = A B \cos 60^\circ = c \cdot \frac{1}{2} \cdot A C = \frac{1}{2} c \text{ ва } B C = c \cdot \sin 60^\circ = c \cdot \frac{\sqrt{3}}{2};$$

;

$$\text{Ҷавоб: } \frac{1}{2} \cdot c \text{ ва } \frac{\sqrt{3}}{2} \cdot c.$$

7. Дар расми 21; $\triangle A B C$ -секунҷаи росткунҷа: $\angle C = 90^\circ$ ва $S K$ - баландӣ ва $S M$ - медиана. $\angle K S M = \alpha = \arccos \frac{40}{41}$ мебошад.

Расми 20

Масъала талаб мекунад, ки $AC:CB = ?$

Ҳал: Чуноне ки маълум шуд: $\cos \alpha = \frac{40}{41}$. Дар секунҷаи росткунҷаи СКМ:

$\frac{CK}{CM} = \cos \alpha = \frac{40}{41}$. Барои осонии кор : $CK=h$

ишора мекунем, он гоҳ

$$CM = \frac{41}{40} \cdot h \quad KM = \sqrt{CM^2 - CK^2} = \sqrt{\left(\frac{41}{40} \cdot h\right)^2 - h^2} = \frac{9}{40} \cdot h.$$

Дар секунҷаи росткунҷа медиана ба нисфи гипотенуза баробар аст, аз ин ҷиҳат $AM = CM = MB = \frac{41}{40} \cdot h$ ва $AK = AM - KM = \frac{41}{40} \cdot h - \frac{9}{40} \cdot h = \frac{16}{40} \cdot h = \frac{4}{10} \cdot h$.

$$KB = KM + MB = \frac{9}{40} \cdot h + \frac{41}{40} \cdot h = \frac{50}{40} \cdot h = \frac{5}{4} \cdot h.$$

$$\text{Акнун дар } \triangle AKC : AC = \sqrt{AK^2 + CK^2} = \sqrt{\left(\frac{16}{25} \cdot h^2 + h^2\right)} = \frac{h}{5} \cdot \sqrt{41}$$

$$\text{ва дар } \triangle KCB : BC = \sqrt{CK^2 + KB^2} = \sqrt{h^2 + \frac{25}{16} \cdot h^2} = \frac{h}{4} \cdot \sqrt{41}$$

$$AC : CB = \frac{h}{5} \cdot \sqrt{41} : \frac{h}{4} \cdot \sqrt{41} = \frac{4}{5}$$

Ҷавоб : $\frac{4}{5}$.

Хулоса, ба назари мо аз методи мазкур истифода бурда, ҳал кардани масъалаҳои геометрӣ барои баланд бардоштани қобилияти фикрии хонанда гони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бевосита ёрӣ мерасонад.

Адабиёт:

1. Данилов Е. Ф. Как помочь учащимся находить путь к решению геометрических задач. Изд. 2-е.-М.: Учпедгиз, 1961, -162с.
2. Шарифов Ҷ. Корҳои мустақилонаи хонандагон аз геометрия.- Кӯлоб, 1989. 68с.
3. Шарифов Ҷ. Кори мустақилонаи хонандагон.- Шарифов Ҷ. Корҳои мустақилонаи хонандагон аз геометрия. Мактаби советӣ, 1985, №1.-С12-14.
4. Шарифов Ҷ., Бурҳонов У. Геометрия. Китоби дарсӣ барои синфи 7. -Душанбе: "Ирфон", 2013. -112с.

Шарипова Мавзуна Нарзиллоевна муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДИС ДДТТ, унвонҷӯ. E-mail: mavzuna-sh@mail.ru

ШАКЛҲОИ МУОСИРИ САВДОИ ЧАКАНА ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛЁБИИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Савдо, яке аз соҳаҳои қадимтарин ва муҳимтарини хоҷагии халқ ва ё ҳумчун зерсохтори соҳаи хизмат ба ҳисоб меравад, ки фаъолияти он барои қонеъгардонии максималии эҳтиёҷоти одамон ба намуди молҳои ҳаётан муҳим ва рӯзмарра, равона карда шудааст. Ба ғайр аз ин, савдо бахш ё зинаи иқтисодӣ низ буда, тавассути он ҳамаи молҳои истеҳсолшуда (озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ), кор ва хизматҳои истеҳсолгарони ватанию хориҷӣ то ба истеъмолгарони ниҳонии он дар доираи амалисозии муносибатҳои иқтисодии субъектҳои бозори истеъмолӣ расонида мешавад, ки нақш ва аҳамияти онро боз ҳам бештар мегардонад.

Ҳанӯз, моҳият ва нақши иҷтимоӣ – иқтисодии савдо, мавқеи он дар низоми мубодилоти молӣ ва дар чараёни истеҳсолотро ҳамаҷониба Карл Маркс дар сеюмин ҷилди асари

барҷастаи худ “Капитал” баён намуда буд [4, с.87]. Ў, зарурияти чудо намудани сармояи тичорати (савдо)-ро барои амалӣ гардонидани амалиётҳои харид ва фурӯши молҳо асоснок намудааст. Савдори ӯ, ҳамчун шакли махсуси фаъолияти иқтисодӣ ва сармояи тичорати (савдо)-ро ҳамчун восита барои гирифтани фоида ва таъмини рушди тақрористеҳсолоти васеъ тавсиф додааст.

Инчунин Фридман А.М. қайд менамояд, ки аз нуқтаи назари иқтисодӣ “савдо - ин соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар он манфиатҳои истеҳсолгарон ва истеъмолгарон бо ҳам печида, алоқаи байни марҳилаҳои тақрористеҳсолӣ мушоҳида ва ҳаракати воқеии молӣ ва воридотҳои пулӣ амалӣ мегарданд [5, с.23].

Дар ин аснод, гуфта метавон, ки соҳаи савдо ҳамчун соҳаи хоҷагии халқ ғе бахши иқтисодист, ки ҳаракати молиро аз зинаи истеҳсолӣ то истеъмолот тариқи намудҳои амалишавии фаъолияти худ (яклухт ва чакана) таъмин менамояд.

Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки соҳаи савдо дар таърихи ташаккулёбӣ ва рушди фаъолияти худ дар доираи низомҳои иқтисодӣ ба тағйиротҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардида, таъиноти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, функцияҳо ва вазифаҳои асосии худро борҳо тағйир додааст.

Дар низоми иқтисодии маъмурӣ-фармонфармой соҳаи савдо (савдои яклухт ва чакана) ҳамчун воситаи пайвандгари муносибатҳои иқтисодӣ байни истеҳсолгарон ва истеъмолкунандагон ба ҳайси миёнарав баромад менамуд. Функцияи асосии он ҳамчун миёнарав эътироф кардашуда, вале чун хизматрасонӣ тавсиф дода намешуд.

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ бошад, соҳаи савдо доираи фаъолияти худро васеъ гардонид, шаклу намудҳои гуногунро соҳиб гардидааст. Яке аз намудҳои муҳимтарини он савдои чакана маҳсуб меёбад, ки фаъолияти он бевосита барои таъминоти муносибатҳои истеъмолии мол, кор ва хизматҳо равона карда шудааст.

Савдои чакана ҳамчунин намуди савдо (харид ва фурӯш)-и мол, кор ва хизматҳо арзёбӣ мегардад, ки барои истеъмолати шахсӣ ва оилавии ғайриалоқаманд бо фаъолияти соҳибкории субектҳои иқтисодии бозори истеъмолӣ пешбинӣ гардидааст. Дар доираи амалисозии фаъолияти савдои чакана чараёни ҳаракати молҳо (давраи ҳаётии мол) ба охир мерасад.

Барои он ки нақш, мавқеъ ва самараи иҷтимоӣ иқтисодии савдои чакана дар низоми иқтисодӣ бозоргонӣ муайян карда шавад, бояд намудҳои муосири он дар шароити рақамӣ аниқ сохта шаванд.

Дар ин аснод, метавон андешаи Максим Пушкарёвро ҷонибдорӣ намуд, ки ба хусусиятҳои муҳимтарини савдои чакана амалигардонии фаълияти тичоратӣ ва мавҷудияти ҷои муайян барои мубодилоти молӣ-пулиро тааллуқ медонад, ки он метавонад дар мағозаҳо, киоскҳо, палаткаҳо ва дигарон ба амал бароварда шавад.

Дар шароити ташаккулёбии иқтисодӣ рақамӣ тибқи таҷрибаи ҷаҳонӣ дида мешавад, ки рушди соҳаҳои тичоратӣ, махсусан савдои чакана дар ҳоле имконпазир мегардад, ки шаклҳои аз лиҳози технологӣ пешрафта ва мукаммали он бунёд ва ташкил карда шаванд.

Дар ин миён, раванди ташаккулёбии шаклҳои пешрафта ва мукаммали корхонаҳои савдои чаканаро аз диди нав, танҳо метавон тариқи гузаронидани таснифоти намудҳои он дар асоси хусусиятҳои ташкилию бунёдии фаъолият, макону замон, тартибу речаи кор ва пешниҳоди хизматҳои муосири онҳо дарк намуд. Зеро, савдои чакана хеле сохтори мураккаб ва паҳногири таркибиро дорад, ки бо ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ хоҷагидорӣ пайванд ва инчунин робитаи мустақими амалигардонии фаъолиятро дорад.

Бояд қайд намуд, ки дар таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта якҷанд хусусиятҳои хоси таснифотии шаклҳои корхонаҳои савдои чакана мавҷуд мебошад, ба монанди: *мавзеи таъсиррасонӣ, ҳадафмандии сегментӣ, андоми иморат* ва дигар хусусиятҳои гурӯбандӣ.

Дар ин бобат, ба ақидаи Беннетт П.Д. аз рӯи аломати мавзеи таъсиррасонӣ, шаклҳои корхонаҳои савдои чакана ба чунин гурӯҳҳо чудо карда мешаванд: - маҳаллӣ, - ноҳиявӣ, - ҳудудӣ, - минтақавӣ [1, 28].

Инчунин ба андешаи Савитт Р.А. аз лиҳози ҳаҷму андоза, шаклҳои савдои чакана ба намуди: *корхонаҳои хурд (то 200 м²); корхонаҳои миёна (аз 200 м² то 1000 м²); корхонаҳои*

бузург (аз 1000м² то 5000м²) ва бузургтарин (зиёда аз 5000 м²) гурӯҳбандӣ карда мешаванд [2, 15].

Дар вобастагӣ бо ҳадафмандии сегменти бозори истеъмолӣ, корхонаҳои савдои чакана ба дараҷаҳои: *сарфанок* (аз ҷиҳати масрафот ва нарх нисбатан паст ва қобили қабули истеъмолгарон аст), *мукофотӣ* (масрафот ва сатҳи нархи миёна ва баландро дорад) ва *омехта* (аз ҷиҳати арзиш ва нарх метавонад ҳам паст ва баланд ва хароҷотпазир) гурӯҳбандӣ мегардад.

Ҳамчунин тибқи аломати таснифотии андоми иморат, шаклҳои савдои чакана ба намудҳои: *савдои нуқтавӣ*, *савдои хаттӣ*, *ядрой* ва *омехта* гурӯҳбандӣ карда мешаванд.

Тибқи ГОСТ Р 51773-2009 “Савдои чакана. Таснифоти корхонаҳо” ва дар вобастагӣ аз анвои моли фурӯхташаванда савдои чакана ба шаклҳои: универсалӣ, махсусгардонидашуда ва мағозаҳои ғайримахсус (бо анвои омехта ва махсус) тасниф карда мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар асоси ГОСТ Р51773-2009 шакли универсалии савдои чакана вобаста аз объектҳои баамалбаррории он, ба намуди чунин мағозаҳо гуруҳбандӣ карда мешавад: гипермаркетҳо; – универмаҳо; – супермаркетҳо; – мағоза-анборҳо; – универсамҳо; – марказҳои савдои чакана ва майдачакана; – анборҳои универсалии умумимолӣ (озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ); – гастрonomҳо [3, 7].

Дар мувофиқа бо хусусияти функционалӣ корхонаҳои савдои чакана ба намудҳои: статсионарӣ, қисман статсионарӣ, ҳаракаткунанда, посилкавӣ ва комисионӣ ҷудо мешаванд.

Дар навбати худ ба шакли статсионарии савдои чакана – *ҳамагуна мағозаҳо*; ба қисман статсионарӣ – павилёнҳо, палаткаҳо, ларёкҳо, киоскҳо ва ба шакли ҳаракаткунанда – вофурӯшӣ (развозная) ва дастифурӯшӣ (разносная) гурӯҳбандӣ карда мешаванд.

Тибқи хусусияти бунёд ва сохтмон корхонаҳои савдои чакана ба намудҳои: мағозаҳо, мағоза-анборҳо; павилёнҳо; киоскҳо; палаткаҳо; автомағозаҳо ва дигарон гурӯҳбандӣ мегарданд.

Бо назардошти шакли бино ва хусусиятҳои хоси ҳаҷм ва андозаи банақшагирии он корхонаҳои савдои чаканаро метавон ба намудҳои: *даруни сохтмонӣ* (дар ошёнаи аввал ва таҳхонаи биноҳои манзилӣ ва муасисаҳо); *назди сохтмонӣ*; *даруну назди сохтмонӣ* (таҳхона ва ошёнаи аввал мағоза ва ошёнаи дуюм корхонаи хизматрасонии маишӣ) ва *алоҳида бунёдишуда* гурӯҳбанди намуд.

Албатта, намуди корхонаҳои савдои чакана дар шароити муосир бо намудҳои мазкур маҳдуд нагардида, балки дар робита бо хусусиятҳо ва тарзҳои фурӯш ва пешниҳоди мол, кор ва хизмат ба истеъмолгарон боз ҳам васеътар ва аз лиҳози сохтор мураккабтар гардида истодаанд.

Дар ин робита, метавон шаклҳои муосири савдои чаканаи электрониро мисол намуд, ки дар шароити муосир хеле ва хеле васеъ гардида истодааст. Савдои электронӣ дар шакли мағоза ва ё платформаҳои интернетӣ дар шаклҳои он-лайн ва оф-лайн ба амал бароварда мешаванд.

Дар натиҷа, дар робита бо хусусиятҳои хоси амалигардонии фаъолияти тижоратӣ, макони ҷойгиршавӣ, объектҳо, шакл ва намудҳои пешбарии ҳаракати молӣ ва хизматрасониҳо ва дигар хусусиятҳои таснифотии савдои чакана метавон шаклҳои онро ба намудҳои зерин тасниф намуд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Таснифоти шаклҳои муосири савдои чакана

№	Аломати таснифот	Намудҳои корхонаҳои савдои чакана
1	Мавзеи таъсиррасонӣ	- маҳаллӣ; - ноҳиявӣ; - ҷудудӣ; - минтақавӣ.
2	Ҳаҷму андоза	- корхонаҳои хурд (то 200 м ²); - корхонаҳои миёна (аз 200м ² то 1000м ²); - корхонаҳои бузург (аз 1000м ² то 5000м ²); - бузургтарин (зиёда аз 5000 м ²).

3	Ҳадафи сегменти бозори истеъмолӣ	- сарфанок (аз ҷиҳати масрафот ва нарх нисбатан паст ва қобили қабули истеъмолгаронаст); - мукофотӣ (масрафот ва сатҳи нархи миёна ва баланд); - омехта (аз ҷиҳати арзиши ва нарх метавонад ҳам паст ва баланд ва хароҷотпазир).
4	Андоми иморат	- савдои нуқтавӣ; - савдои хаттӣ, ядрой ва омехта
5	Анвои моли фурӯхташаванда	- универсалӣ; махсусгардонидашуда; мағозаҳои ғайримахсус (бо анвои омехта ва махсус)
6	Объектҳои баамалбаррорӣ	- гипермаркетҳо; – универмагҳо; – супермаркетҳо; – мағоза-анборҳо; – универсамҳо; – марказҳои савдои чакана ва майдачакана; – анборҳои универсалии умумимолӣ (озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ) ва ғ.
7	Хусусияти функционалӣ	- статсионарӣ; - қисман статсионарӣ; - ҳаракаткунанда; - посилкавӣ; - комисионӣ
8	Хусусияти бунёд ва сохтмон	- мағозаҳо, - мағоза-анборҳо; - навилёнҳо; - киоскҳо; - палаткаҳо; - автомағозаҳо.
9	Шакли бино ва сохтмони он	- даруни сохтмонӣ (дар ошёнаи аввал ва таҳхонаи биноҳои манзилӣ ва муасисаҳо); - назди сохтмонӣ; - даруну назди сохтмонӣ (таҳхона ва ошёнаи аввал мағоза ва ошёнаи дуҷум корхонаи хизматрасонии машиӣ); - алоҳида бунёдишуда

* Сарчашма: дар асоси [1-5]

Албатта, таснифоти шаклҳои савдои чакана, ки дар чадвали 1 дида мешавад, танҳо шаклҳои тибқи ақидаҳои олимони соҳа ва ҳуҷҷатҳои таснифотӣ гирд оварда шудаанд, ки ба пуррагӣ шаклҳои фаъолияти савдои чаканаро дар шароити ташаккулёбии иқтисодӣ рақамӣ бо таври зарурӣ шарҳу тавзеҳ намерасонанд. Зеро, иқтисоди рақамӣ низоми иқтисодӣ нест, ки бо хусусиятҳои хоси худ аз низомҳои қаблӣ иқтисодӣ бо татбиқ ва истифодаи технологҳои информатсионӣ фарқ менамояд. Дар таснифоти болоӣ бошад хусусияти мазкур ба пуррагӣ дида намешавад.

Бинобар он, барои бо назардошти хусусиятҳои таснифотии болоӣ ва андешаи олимони дар мувофиқат бо матлаби кор, шаклҳои савдои чакана ва хусусиятҳои хоси онҳоро дар чадвали навбатӣ тартиб медиҳем.

Чадвали 2. Таснифоти шаклҳои савдои чакана ва хусусияти онҳо

Аломати таснифот	Намуди корхона	Намуди фаъолият	Хусусияти хоси фаъолият
Мақсад	-тиҷоратӣ; -ғайри тиҷоратӣ.	-хариду фурӯши мол, кор, хизмат; -хизматрасониҳои миёнаравӣ.	- ташкили фаъолияти тиҷоратӣ барои гирифтани фоидаи максималӣ; - ташкили фаъолияти хизматрасонии таъминоти мол ба истеъмолгарон.
Тарзи ташкили фаъолият	-статсионарӣ; -дастраскунӣ; -ҳаракаткунанда.	-хариду фурӯши мол, кор, хизмат; -тайёркуни ва тақсимои мол; -пешбарӣ ва дастраскунии мол.	- қарор доштан дар макони муайн бо шакли намуди хос; - дастраскунии мол ба харидор тибқи фармоишотҳои қабулшуда; - ҳаракат ба ҷойҳои серталабот ва фурӯши молу анвой маҳдуд.
Шакли ташкил-ҳуқуқӣ	-хусусӣ; -саҳҳомӣ; -давлатӣ; -омехта	-харид, нигоҳдорӣ, тайёркуни,	-маблағгузори инфиродӣ ва истифодаи фоидаи бадастомада; -маблағгузори саҳҳомӣ, тақсимои фоида ва идоракунии фаъолият;

		фурӯши мол ва хизматрасонӣ	-таъминоти аҳоли ва рушди иҷтимоии минтақа ва кишвар; -маблағгузории муштарак ва ба даст овардани фоидаи максималӣ.
Предмети хариду фурӯш	-мағозаҳо; -павилёнҳо; -палаткаҳо	-фурӯши молҳои озуқаворӣ; -ғайриозуқаворӣ.	-макони доимӣ ва анвои гуногун; -макон ва анвои маҳдуд; -макони муваққатӣ ва анвои хос.
Тарзи фурӯши мол, кор ва хизмат	- оф-лайн; - он-лайн.	-фурӯши хузурии мол дар нуқтаҳо; -фурӯши маҷозии (вертуалии) мол.	-иштироки мол дар чараёни фурӯш ва пардохти маблағи он; -иштирок накардани мол дар рафти фурӯш ва пардохти маҷозии он.
Истифодаи технологияи	- интернет-мағозаҳо.	- сомонаҳо; -шабакаҳои иҷтимоӣ.	- истифодаи рекламаи мол аз рӯи каталогҳои электронӣ; - пешбарии видео ва аудиороликҳо; - пешниҳоди суроғаҳои электронӣ.

* Сарчашма: дар асоси [1-5]

Аз натиҷаи маълумоти ҷадвали 2 гуфта метавон, ки шаклҳои муосири савдои чакана дар робита бо иқтисодии рақамӣ ташаққули интернет-мағозаҳо дар платформаҳои интернетӣ барои фурӯши мол ва суроғаҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбанд.

Ҳамин тариқ, гуфта метавон, ки дар шароити ташаққули иқтисоди рақамӣ ба фарқият аз низомҳои иқтисодии қаблӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотии муосир дар пояи платформаҳои интернетӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ муҳим мебошад, ки барои рушди ояндаи савдои чакана заминаи асосии рушдро таъмин менамоянд.

Адабиёт:

1. Bennett P.D. Retailing Evolution or Revolution in Chile // Journal of Marketing. – 1996. – Vol. 30.
2. Savitt R. A Personal View of Historical Explanation in Marketing and Economic Development // Nevett T., Fullerton R.A. eds. Historical Perspectives in Marketing Essays in Honour of Stanley C. Hollander. – Lexington, MA Lexington Books, 1998.
3. ГОСТ Р 51773-2009 “Савдои чакана. Таснифоти корхонаҳо”
4. Маркс К. Капитал. Т.2 // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 3-е изд. Т.24. - 648 с.
5. Фридман А.М. Экономика предприятий торговли и питания потребительского общества. Дашков и Ко. 2012г. – 656 стр.

Шеров Зоҳир Мираробович ассистенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии Донишқадаи кӯхию металлургии Тоҷикистон. E-mail: z.arabovich@mail.ru

ТАҲЛИЛИ АНДОЗБАНДИИ ГАРДИШИ МАСНУОТИ ЗАРГАРӢ

Дар ҷаҳон якҷанд системаҳои андозӣ – моделҳо қабул ва ҷаҳл ҳастанд, ки аз ҷониби давлатҳо корбарӣ карда мешаванд. Ин ҳам бошад, модели англосаксӣ, евроконтиненталӣ, латиноамерикӣ ва ҳамчун аст.

Моделҳои англосаксӣ дар ҷунин давлатҳои бузурге чун Амрико, Англия, Австралия ва Канада рӯи кор омада, то ба имрӯз ҷаҳл мебошад. Ин модели андоз асосан ситонидани андозро аз ҷоида ва аз даромади шахсони воқеӣ дар пай дорад. Нақши андозҳо ба арзиши иловашуда ва молу хизматрасониҳо дар ин кишварҳо нисбат ба қимати мавҷуд. Масалан дар Амрико аз 40 то ба 80%-и даромади кишварро андоз аз даромад ташкил медиҳад [1].

Моделҳои евроконтиненталӣ асосан ситонидани андозро аз арзиши иловашуда, хизматрасонии молу маҳсулот ва пардохтҳои суғуртавӣ дар назар дорад. Иқтисодҳои

бузурге чун Олмон, Фаронса, Итолиё, Австриё, Белгиё, Нидерланд ва амсоли он аз рӯи ин модел кор мекунанд [1].

Моделҳои латиноафрикоӣ, ки асосан ситонидани андозро аз арзиши иловашуда, андозии кору хизматрасонӣ ва амсоли он дар бар мегирад, дар мамлакатҳои чун Чили, Боливиё ва Перу ҷаъл аст [1].

Ҳамчунин давлатҳои ҳастанд, ки аз модели имтиёзноки андозӣ аз қабилҳои системаи офшорӣ истифода мекунанд, ки ба андозсупоранда имтиёзи калони молиётро фароҳам меоварад.

Моделҳои андозии ҳамчунӣ бошад, унсурҳои дигар ҳамаи моделҳои амалкунандаро дар бар гирифта, дар давлатҳои чун Ҷопон ва хусусан кишварҳои Тоҷикистон амал мекунанд.

Андозҳои зерин, ки дар Тоҷикистон ситонида мешаванд, модели ҳамчунӣ доштани системаи андозии кишварро тасдиқ мекунанд:

- андоз аз даромади шахсони воқеӣ;
- андоз аз ғойдаи шахсони ҳуқуқӣ;
- андоз аз арзиши иловашуда;
- аксизҳо;
- андозии иҷтимоӣ;
- андозии замин;
- андоз аз истифодабарандагонии қабри замин;
- андоз аз истифодабарандагонии роҳҳои автомобилгард;
- андозе, ки тибқи низомии содакардашуда пардохта мешавад;
- андозии ягона барои истеҳсолкунандагонии маҳсулоти кишоварзӣ;
- бочии гумруқӣ ва дигар пардохтҳои гумруқӣ;
- бочии давлатӣ;
- андоз аз фурӯш (наҳи пахта ва алюминийи аввалия);
- андозии ҳадди ақал аз даромадҳо;
- дигар пардохтҳои ҳатмии умумичумхуриявӣ.

Аз ин лиҳоз, ҳамаи намунаҳои ғайриқонуний дар Тоҷикистон аз нигоҳи қонунии ин модели ҳамчунӣ андозбандӣ карда мешаванд, ки нисбати дигар моделҳои пардохтҳои зиёдеро аз субъектҳои андозӣ, хусусан субъектҳои андозии соҳаи заргарӣ талаб менамояд.

Дар гузаштаи наҷандон дур, мувофиқи моддаи 172 – и Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1188 аз 18.03.2015 барои содироти ҷавохирот ва дигар намунаҳои маснуоти заргарӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсол гардидаанд, андоз аз арзиши иловашуда ситонида намешуд.

Мувофиқи моддаи 197 – и Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1188 аз 18.03.2015 ҷавохирот ва дигар намунаҳои маснуоти заргарӣ, ҳамчунин металлҳои ва сангҳои барои истеҳсоли он, ки ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда мешаванд, андозии аксизӣ баста мешуд. Набастан ба андозии аксизӣ, барои як сол ба таври таҷрибавӣ, роҳандозӣ карда шуда буд [3].

Мувофиқи моддаи 201 – и Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1188 аз 18.03.2015 дар ҳолати ворид кардани то 4(чор) дона ҷавохирот, ки арзиши онҳо аз 150 нишондиҳанда барои ҳисоб баланд нест, барои шахрвандонии оддӣ андозии аксизӣ ситонида намешуд. Ин сабуқӣ ҳарчанд дар лоиҳаи кодекси нави андоз дохил карда нашуда бошад, ҳам ба гумони зиёд дар баррасии он илова карда хоҳад шуд.

Шуруъ аз 09.06.2018 таҳти рақами 302 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи меъёрҳои андозии аксиз барои баъзе молҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда ва ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда рӯи кор омад, ки ҳамаи меъёрҳои дигарро бекор намуна, меъёрҳои навро қонунӣ намуна [4].

Ақун, тибқи таъиноти банди 71-и қарори мазкур (Марвориди табиӣ ё парварии кардашуда, сангҳои қиматбаҳо ё зинаҳои-оронӣ, металлҳои қиматбаҳо, металлҳои бо металлҳои қиматбаҳо рӯйкашшуда ва маснуоти аз онҳо тайёршуда;

чавахирот; тангаҳо) ҳам барои воридот ва ҳам барои содирот намудани маснуоти заргарӣ, андозии аксизӣ ситонида мешавад(Чадвали 2).

Чадвали №2. Меъёрҳои андозбандии аксизии ҷорӣ барои маснуоти заргарӣ

Рамзи мол	Номгӯи маснуот ва ашёҳои корбаршави он	Ҳаҷми андозии аксизӣ
7113	Чавахирот ва қисмҳои онҳо аз металлҳои қиматбаҳо ё металлҳои бо металлҳои қиматбаҳо рӯйкашшуда:	5%
7114	Маснуоти тиллоӣ ё нуқрагии заргарон ва қисмҳои онҳо аз металлҳои қиматбаҳо ё металлҳои бо металлҳои қиматбаҳо рӯйкашшуда:	5%
7115	Дигар маснуот аз металлҳои қиматбаҳо ё металлҳои бо металлҳои қиматбаҳо рӯйкашшуда:	5%

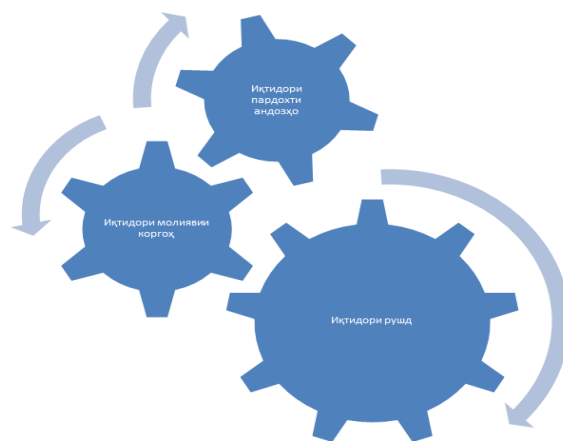
Мо хусусиятҳои хоси андозбандии маснуоти заргарии давлатҳои пешгоми соҳа аз қабилӣ, Руссия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҳиндустон ва дигар давлатҳоро дар бобҳои дуҷуми ҳамин рисола таҳқиқ кардем, ки қабилӣ қабул ва корбарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Ҳамин тариқа, бо хароҷоти камтарин маҳсулотҳое, ки устохонаҳои заргарӣ ба фурӯш мебароранд, арзонтарин ба ҳисоб меравад, аммо ба раванди хариду фурӯши соҳа таъсир расонида наметавонанд. Зеро онҳо асосан ба корҳои таъмир машғуланд ва дар ин асно, мувофиқи хоҳиши мизочон маснуоти заргарӣ низ месозанд. Аз ҷаъолияти ин устохонаҳо ҳамчунин воридоти молиёти зиёд ба буҷети давлат дар назар нест, аммо то дараҷае метавонад, масъалаи бекорию дар самти худ ҳал кунад. Ин ҳамчунин ба қобилияти хариддории кишри миёна ва ҳама камбағали кишвар бастагӣ дорад, ки аз хизматрасониҳои ин навъи соҳибкорон истифода мебаранд. Қобили зикр аст, ки ҷаъолияти истеҳсолии устохонаҳо тибқи муқаррароти қонун дар бораи баъзе намуди ҷаъолият, ки иҷозатномадорӣ ҳатмиро талаб мекунад, ғайриқонунӣ мебошад. Яъне ҷаъолияти истеҳсолии устохонаҳо як навъи қочоқ мебошад, ки ба раванди хариду фурӯши маснуоти заргарӣ аз тарафи дигар субъектҳои соҳа, кам ё ночиз ҳам бошад, таъсир мерасонад, ин таъсир албата хеле доираи маҳдуд дорад ва дар доираи ҷаъолияти минтақа ва берун аз он, умуман бетаъсир унвон мешавад.

Базаи маъданӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарини раванди истеҳсоли ва иқтисодӣ буда, майдони калони истеҳсоли модиро ифода мекунад. Сармояи захираҳои табиӣ ҳамчун манбаи иқтисодӣ қисми ҷудонашавандаи таъмини рушди иқтисодӣ мебошад. Сармояи захираҳои табиӣ (Ст) яке аз се қисмати сармояи асосиро (С) дар якҷоягӣ бо сармояи эҷодкардаи инсон (Сн нақлиётҳо, таҷҳизот, фондҳои мобилӣ, инфрасохтор) ва сармояи инсонӣ (См сатҳи маърифати аҳоли) ташкил медиҳад [5].

$$C = C_n + C_m + C_t$$

Тавоноии рушд ва иқтисодии иқтисодии корхона ё ширкати соҳибкорию(ИИК) аз як тарафи дигар тавоноии пардохти андозӣ(ПА) ташкил медиҳанд, ки корхонаҳои истеҳсолкунандаи маснуоти заргарӣ муаззафи пардохти онанд(нақшаи 1). Иқтисодии иқтисодӣ ва андозии корхона ба формулаи 1 санҷида мешавад.

Нақшаи 1. Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ коргоҳ

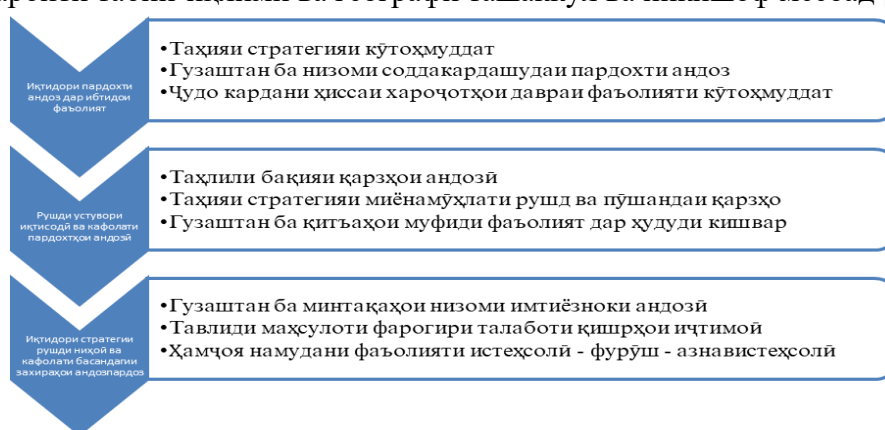
Аз ин ҷо, субъектҳои андозии соҳаро рақобатпазир, фаъол ва соҳибқитдор унвон кардан мумкин аст, агар иқтисодӣ истеҳсолии онҳо пардохтҳои андозиро пӯшида тавонанд, дар ҳоле, ки пардохтҳои андозӣ, камтар аз 40%-и маҷмӯи даромадҳои субъектро ташкил диҳанд:

$ИИК > ПА!$ агар $ПА = 40\%$ -и даромади субъекти андозро ташкил диҳад (1);

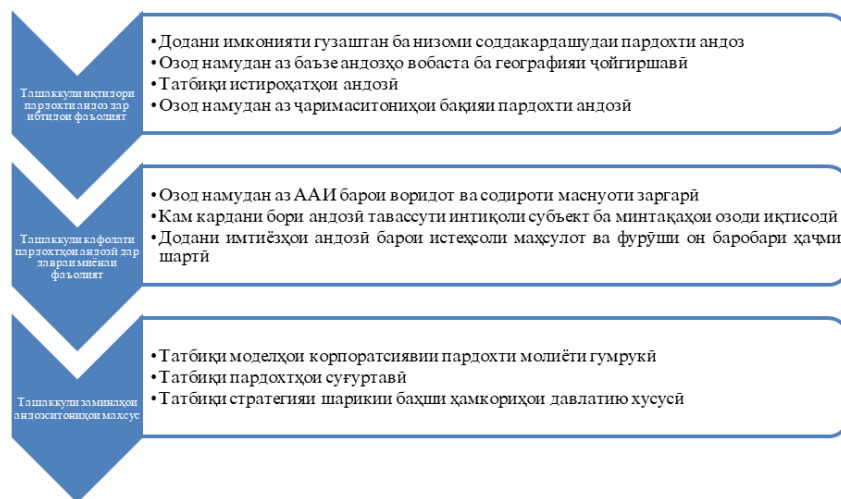
Чӣ хеле, ки аз ҷадвали 43 бармеояд, субъектҳои андозии соҳа ба формулаи 1 ҷавобгӯ мебошанд.

Барои рушди соҳа ва ба шартӣ формулаи 1 ҷавоб додан, субъектҳои андозии соҳаи заргиро зарур аст, ки аз нақшаи 2— қолаби кории худро созанд. Ва ҳамзамон низомии андозии кишварро мебошад, ки барои рушди соҳа аз нақшаи 3 сарбориҳои андозиро таҳия намояд.

Сарватҳои зерзаминии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои калони металлҳои ранга ва нодир мебошад. Истихроҷ, коркард ва фурӯши онҳо дар оянда дар пешрафти иқтисоди кишвар нақши ҳалкунанда хоҳад дошт. Сохтори иқтисодии ҳамаи кишварҳои ҷаҳон, дар асоси шароити табиӣ-иқлимӣ ва географӣ ташаккул ва инкишоф меёбад [6].

Нақшаи 2. Стратегияи рушди қолабӣ

Нақшаи 3. Стратегияи муносибат ба субъектҳои андозсупор

Айни ҳол ҳисоби арзиши як грам маснуоти заргарӣ бо дарназардошти пардохти хароҷотҳои асосию иловагӣ чунин натиҷа доданд.

Дар ҳулоса, баҳусус қайд кардан мумкин аст, ки барои рушди соҳа аз нигоҳи сиёсати андозии кишвар, сабукиҳо дар мавриди ситонидани ҳамагуна навъи андозҳо, ки ба ташаккули нарх таъсир мерасонанд, бояд пешниҳод карда шавад. Зеро сарчашмаи асосии нархро аз як тараф арзиши ашё ташкил кунад, аз тарафи дигар ба тамоми хароҷотҳои пардохтҳои андозӣ илова мешаванд. Масалан, фурӯшанда ҳам барои фурӯши ашё андоз медиҳад, ҳам аз даромади кардааш. Аз ин лиҳоз, арзиши аслии маҳсулот то ба 90%-и барои як маснуот аз хароҷотҳои таркибӣ иборат буда метавонад.

Ҳулоса ва пешниҳодҳо

1. Бозори ҷавохирот дар Тоҷикистон аз падидаҳои нави муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ буда, тибқи табақабандии мансубияти бозорӣ ба “синфи маҳаллӣ” ҷудо мешавад;
2. Тавоноии рушд ва иқтисоди иқтисодии корхона ё ширкати соҳибкорию(ИИК) аз як тарафи дигар тавоноии пардохти андозӣ(ПА) ташкил медиҳанд, ки корхонаҳои истеҳсолкунандаи маснуоти заргарӣ муазафӣ пардохти онанд(нақшаи 1);
3. Субъектҳои андозии соҳаро рақобатпазир, ғайри ва соҳибқидор унвон кардан мумкин аст, агар иқтисоди истеҳсолии онҳо пардохтҳои андозиро пӯшонида тавонанд, дар ҳоле, ки пардохтҳои андозӣ, камтар аз 40%-и маҷмӯи даромадҳои субъектиро ташкил диҳанд.

Рӯйхати адабиётҳо

1. <https://www.audit-it.ru/terms/taxation/nalog.html>
2. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 аз 30 декабри соли 2019 № 643
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2010, саҳ. 88
4. Маълумотномаи расмӣ кумитаи андоз дар вилояти Суғд, санаи мурочиат 20.11.2022сол.
5. Состояние и перспективы развития промышленности драгоценных металлов Республики Таджикистан, Душанбе “Ирфон 2013”, саҳ. 15-16
6. Диалектическое единство науки, образование и экономики страны. Душанбе “Ганҷи хирад 2021”, саҳ 183,184

Шоназарзода Нигора Шоназар. номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. дотсенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Деҳотӣ 1\2, Тел.: (+992) 909 99 53 57 (м.) Shmarupova@mail.ru

МЕНЕҶМЕНТИ АНДОЗ ҲАМЧУН ВОСИТАИ САМАРАБАХШИ ИДОРАКУНИИ АНДОЗ ДАР ШАРОИТИ НАВСОЗӢ ВА РУШДИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ

Идоракунии андоз бе наवсозӣ ва рушди маъмурикунонии андоз ғайриимкон аст. Дар шароити муносири ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ масъалаҳои менеҷменти андоз аҳамияти махсус пайдо мекунамд. Дар мақолаи мазкур зарурати гузаронидани чорабиниҳои менеҷменти андоз, ки ба қабули қарорҳои идоракунии ва баланд бардоштани самаранокии онҳо таъсири назаррас мерасонанд, баррасӣ карда мешавад. Масъалаҳои муҳим марбут ба востҳои менеҷменти андоз муайян карда шуда, хусусиятҳои асосие, ки бо самаранокии ташкили он ошкор карда мешаванд, ба низом дароварда ва таҳлил карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: менеҷменти андоз; идоракунии гардиши андоз; хавфи андоз; вазифаҳои идоракунии андоз; сиёсати баҳисобгирӣ барои мақсадҳои баҳисобгирӣ; сиёсати баҳисобгирӣ барои мақсадҳои андоз; механизми идоракунии андоз; банақшагирии андоз.

Фаъолиятҳои марбут ба андозбандӣ ҳам дар сатҳи давлатӣ, ҳам дар сатҳи ташкилотҳо ва инфиродӣ амалӣ карда мешаванд. Ин хусусияти истеҳсолии андозро дар миқёси давлатӣ ва дар дохили субъектҳои хоҷагидорӣ алоҳида ба вуҷуд меорад.

Менеҷменти андоз, ки дар ҳамаи ин сатҳҳо ташкил карда шудааст, метавонад ба саркашӣ аз андоз, рупуш кардани даромад ё истифодаи ғайриқонунии имтиёзҳо, агар он ба қонунгузори амалкунандаи андоз, таҳияи назариявӣ методологӣ ва усулҳои ҳисоб кардани хавфҳои андоз ва баҳодиҳии андоз асос ёфта бошад, ин натиҷаи самаранокии банақшагирии андоз мебошад. Барои ҳар як ташкилоте, ки нияти ташкили менеҷменти андозро дорад, бо мақсади васеъ намудани доираи имкониятҳои татбиқи вазифаҳои менеҷменти андоз аз худ намудани ҳадафҳо, вазифаҳо, усулҳо ва принципҳои он муҳим аст. Ба таври васеъ эътироф намудани аҳамияти менеҷменти андоз, омӯхтани ин предмет дар мактабҳои олии иқтисодӣ аз марҳилаи нави рушди ин соҳа ҳам аз нуқтаи назариявӣ ва ҳам амалӣ шаҳодат медиҳад. Идоракунии ӯҳдадорӣҳои андоз - ин *банақшагирии андоза ва сохтори гаронии андозро* дар бар мегирад, ки воҳидҳои алоҳидаи ташкилотҳоро дар давраи муайян ба ӯҳда мегиранд.

Зарурати пешбурди фаъолияти менеҷменти андоз ҳам бо сабабҳои берунӣ (мураккабӣ ва номуайянии қонунгузори андоз ва баҳисобгирӣ муҳосибӣ, мураккабии шаклҳои фаъолияти ташкилотҳо, гаронии зиёди андоз) ва *сабабҳои дохилӣ* (маҳдудияти захираҳои молиявӣ, хавфи аз даст рафтани онҳо, баланд бардоштани масъулият барои қарорҳое, ки барои нигоҳ доштани тичорат дар муҳити афзояндаи рақобат дар тӯли давраи рушди созмон қабул карда мешаванд.).

Менеҷменти андоз системаи принципҳо ва усулҳои таҳия ва татбиқи қарорҳои идоракунии мебошад, ки бо татбиқи ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти андози ташкилот алоқаманданд. *Ҳамчун ҷузъи идоракунии молиявӣ, менеҷменти андоз* бидуни хусусияти мустақилона ба қабули қарорҳои идоракунии ва баланд бардоштани самаранокии онҳо таъсири назаррас мерасонад, зеро онҳо як ҳадаф доранд ва фарқиятҳо танҳо дар вазифаҳо ва усулҳои ноил шудан ба ҳадафи асосӣ ба назар мерасанд.

Менеҷменти андоз ҳамчун самти асосӣ ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддатро тавассути ташкили самараноки раванди андозбандӣ муайян мекунад. Дар ин раванд асос идоракунии чараёнҳои андоз мебошад, ки дар натиҷаи иҷрои вазифаҳои андозҳо (фискалӣ, танзимкунии, назоратӣ) ҳаракат мекунамд.

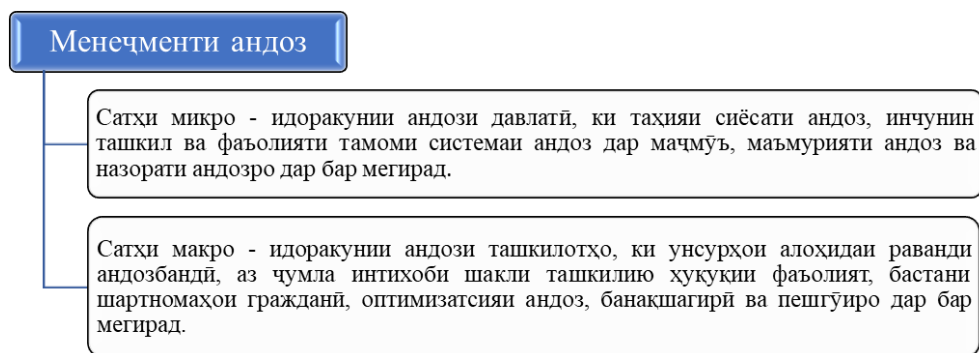
Менеҷменти андоз:

- камшавии хавфи андоз ва афзоиши даромаднокии сармоягузориҳои гуногунро таъмин мекунад;
- ҳолати гардиши андозҳоро таҳлил мекунад;
- ба муносибгардонии гаронии андоз ба ташкилот ноил мегардад;
- банақшагирии андозро амалӣ менамояд;
- пешгӯии пардохтҳои андоз;
- самаранокии сиёсати андозро баҳо медиҳад;
- танзими андоз ва ғайраро таъмин менамояд.

Давлат барои иҷрои вазифаҳои функционалии худ ба захираҳои молиявӣ ниёз дорад ва андоз манбаи молиявии мустақилияти иқтисодии давлат мебошад. Дар асоси тақсироти системаи умумии молиявӣ ду сатҳи менеҷменти андозро ҷудо кардан мумкин аст (расми 1).

Солҳои охир мутобиқшавии фаъоли муқаррароти асосии мактабҳои хориҷии менеҷменти андоз ба шароити муосир мушоҳида мешавад. Роҳҳои нави менеҷменти андозҳо пайдо мешаванд. Ислоҳоти иқтисодӣ асосан ба баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти низоми андоз, баланд бардоштани масъулияти мақомоти давлатӣ барои оқибатҳои қабули қарорҳои идоракунии онҳо нигаронида шудааст.

«Менеҷменти андоз ба принципҳои умумӣ ва принципҳои асосии идоракунии иқтисодӣ, муносибат ва таҳлили систематикӣ асос ёфтааст»¹⁷. Сарфи назар аз он, ки ташкилотҳо аз рӯи ҳама намуди параметрҳо аз ҳамдигар ба таври кулӣ фарқ мекунанд, принципҳои идоракунии захираҳои молиявӣ умумияти зиёд доранд.

Расми 1. Менеҷменти андоз (аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

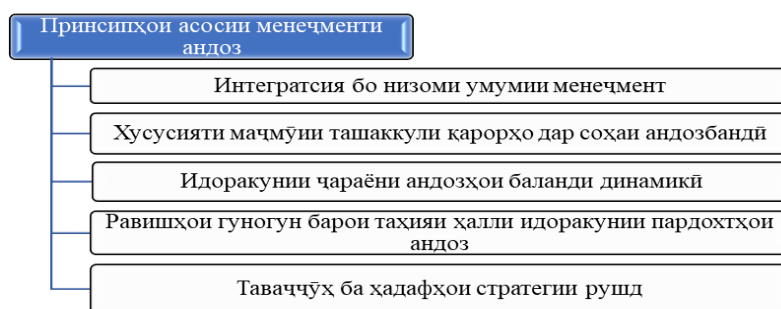
Идоракунии самараноки ҷараёнҳои андози ташкилот тавассути татбиқи принципҳои муайян таъмин карда мешавад, ки принципҳои асосии онҳо дар расми 2 оварда шудаанд.

Вобастагии мутақобилаи андозбандӣ ва идоракунӣ аз он иборат аст, ки соҳаи андози амалиёти идоракунӣ ҳаракати мақсадноки гардиши пули нақдро ифода мекунад ва аз ин рӯ, ин соҳа тамоми асосҳоро дорад, ки идоракунӣ номида шавад. Самаранокии менеҷменти андоз бештар аз ташкили дурусти он вобаста аст.

Бо дарназардошти мазмун ва принципҳои идоракунии гардиши андоз, мақсад ва вазифаҳои менеҷменти андоз дар сатҳи ташкилӣ ташаккул меёбанд.

Мақсади менеҷменти андоз ин интиҳоби сиёсати андозест, ки бо хавфи камтарини андоз ҳамроҳ мешавад. Вазифаҳои асосии менеҷменти андоз тақмили сиёсати андоз, раванди баҳисобгирӣ, паст кардани сатҳи андозбандӣ ва риояи ҷадвали пардохти андозҳо мебошанд. Вазифаҳои гузашташуда бо дарназардошти аз ҷониби мақомоти андоз иҷрои вазифаҳои банақшагирии андоз, пешгӯӣ, баҳисобгирӣ ва таҳлили андоз, ташкили ҳисобҳои ҷорӣ ва пардохтҳо ба буҷет ҳал карда мешаванд.

¹⁷ Мескон М.Х. и др. Основы менеджмента [Текст] / М.Х. Мес- кон, М. Альберт, Ф. Хедоурн. - М. : Дело, 1992.

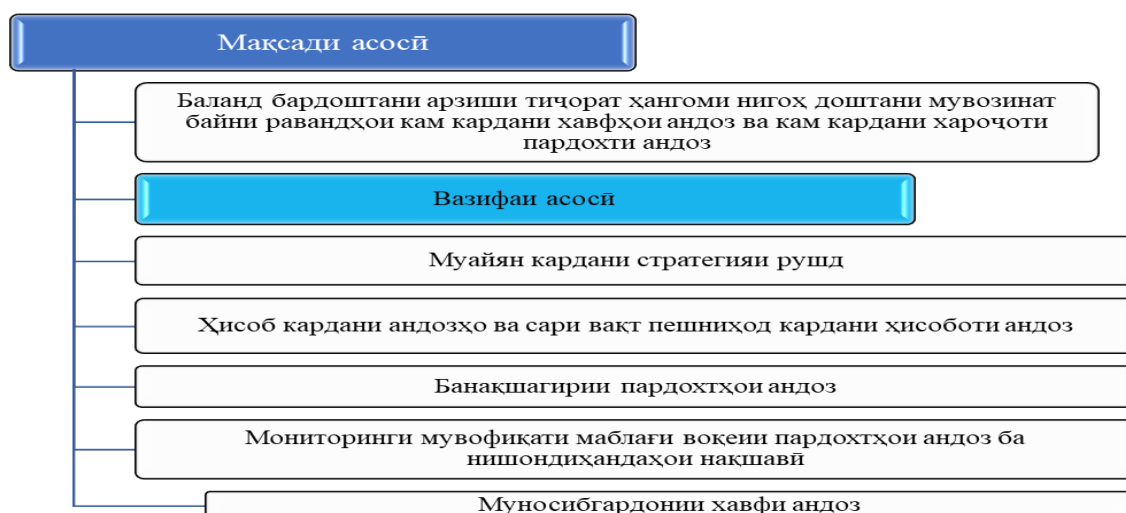

Расми 2. Принципҳои асосии менеҷменти андоз (аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

Дар ташкилоти муосир нақши менеҷменти андоз инкорнопазир аст ва вазифаи мақомоти андоз аз он иборат аст, ки тамоми ҷузъҳои он дар як системаи ягонаи самаранок барои ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилот муттаҳид карда шаванд¹⁸.

Вазифаҳои менеҷменти андоз вобаста ба он, ки онҳоро гузоштаанд: мақомоти давлатӣ ё мақомоти идоракунии ташкилотҳо фарқ мекунанд.

Дар рафти татбиқи мақсади асосӣ менеҷменти андоз ба ҳалли вазифаҳои асосии зерин нигаронида шудааст (расми 3).

Расми 3. Мақсад ва вазифаҳои асосии менеҷменти андоз (аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

Хусусиятҳои ташаққули манбаи андоз, самтҳо ва шаклҳои менеҷменти андози ташкилот ва гардиши пули нақд ба онҳо дар ташкилотҳои алоҳида ба таври назаррас фарқ мекунанд.

Тадбирҳои такмили низоми андоз тавассути таҳия ва татбиқи амалии воситаҳои менеҷменти андоз амалӣ карда мешаванд.

Бо назардошти он, ки менеҷменти андоз низоми идоракунии мебошад, дар чунин низом вазифаҳои субъект ва объектро фарқ кардан мумкин аст (расми 4).

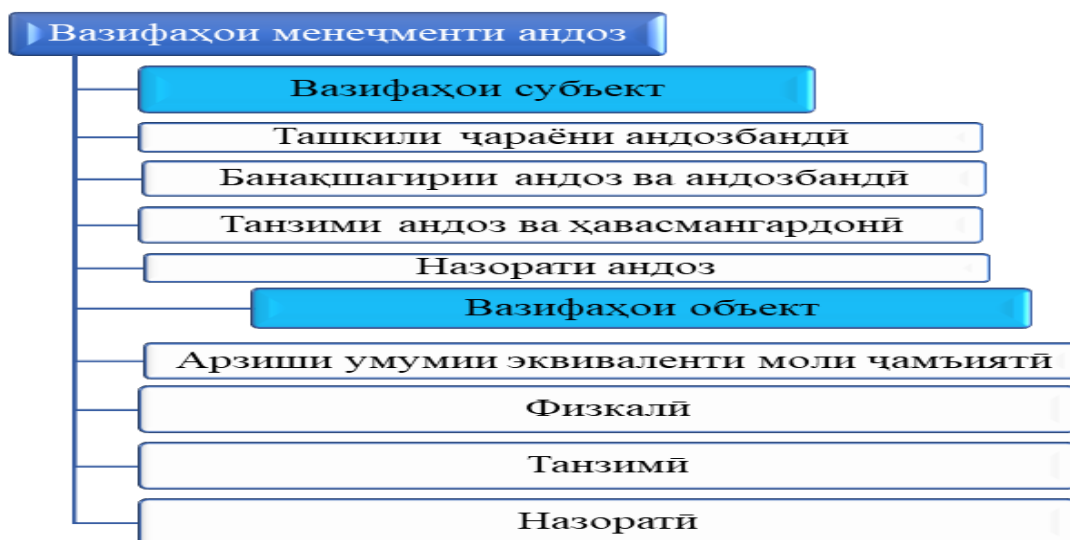
Менеҷероне, ки ин вазифаҳоро иҷро мекунанд, бояд малакаҳои касбии иқтисоддонҳо, ҳуқуқшиносон, аудиторҳо ва муҳосибонро муттаҳид созанд, то сиёсати самаранок ва амалан татбиқшавандаро таҳия карда тавонанд. Бояд гуфт, ки имрӯз ин вазифаро ҳар як мутахассис алоҳида ҳал мекунанд.

¹⁸ Материалы XIII научно-технической конф. «Вузовская наука - Северо-Кавказскому региону» [Текст]. Т. 3 : Экономика. - Ставрополь: СевКавГТУ, 2009. - 190 с.

Мазмуни вазифаҳои асосии менеҷменти андозро дар доираи гуруҳҳои алоҳида пешниҳод мекунем¹⁹.

Дар гурӯҳи вазифаҳои менеҷменти андоз ҳамчун системаи идоракунии вазифаҳои асосӣ инҳоянд:

- таҳияи стратегияи андози ташкилот;
- таъсиси сохтори ташкилӣ, ки қабул ва татбиқи қарорҳои идоракуниро оид ба ҳамаи ҷузъҳои андозбандии ташкилот таъмин менамояд;
- ташаккули системаҳои иттилоотии муассир, ки асосноккунии роҳҳои алтернативии андозро таъмин мекунанд;
- таҳлили ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти андози ташкилот;
- банақшагирии фаъолияти андози ташкилот дар самтҳои асосии он;
- таҳияи системаи самараноки ҳавасмандгардонии татбиқи қарорҳои идоракунии дар соҳаи андозбандӣ;
- татбиқи назорати самараноки иҷрои қарорҳои идоракунии дар соҳаи фаъолияти андоз.

Расми 4. Вазифаҳои менеҷменти андоз (аз ҷониби муаллиф сохта шудааст)

Дар гурӯҳи менеҷменти андоз ҳамчун як соҳаи махсуси идоракунии ташкилот вазифаҳои асосӣ инҳоянд:

- арзёбии системаи идоракунии чараёни андоз, ки аз ҷониби ташкилот истифода мешавад, аз нуқтаи назари оптималии он ва мутобиқат ба вазифаҳое, ки барои ташкилоти мушаххас дар соҳаи мушаххаси тиҷорат ҳал мешаванд;
- тафтиши самтҳои муайяни баҳисобгирӣ ё ҳисоботдиҳӣ дар давраи интиҳобшуда бо мақсади муайян кардани ҳатогиҳо ё қонуншиканиҳо, ки ҳавфи андозро ба бор меорад;
- таҳияи тавсияҳо оид ба рафъи ҳатоҳо ё вайронкуниҳои ошкоршуда бо мақсади пешгирии пайдоиши навъҳои гуногуни мучозот.

Раванди идоракунии фаъолияти андоз ба механизми мушаххас асос меёбад. Механизми менеҷменти андоз системаи унсурҳои асосист, ки қарорҳои марбут ба ташаккули андозҳоро барои ташкилот танзим мекунанд. Сохтори механизми менеҷменти андоз унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

- механизми бозории танзими фаъолияти андози ташкилот;
- танзими давлатии меъёриро ҳукукии фаъолияти андози ташкилот;
- механизми дохилии танзими ҷанбаҳои алоҳидаи фаъолияти андози ташкилот;
- системаи усулҳои мушаххаси идоракунии фаъолияти андози ташкилот.

¹⁹ Продченко И.А. Теоретические основы финансового менеджмента [Текст] / И.А. Продченко. - М.: МиЭМиП, 2007. - 112 с.

Ташкилотҳо сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозро таҳия мекунанд. Сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ барои мақсадҳои андоз ҳамчун маҷмӯи усулҳое, ки Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муайян кардани даромад ва хароҷот, эътироф, арзёбӣ ва тақсимои онҳо иҷозат додааст, фаҳмида мешавад. Инчунин бо назардошти дигар нишондиҳандаҳои молиявӣ, ки барои мақсадҳои андозбандӣ заруранд - фаъолияти иқтисодии андозсупоранда. Сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ барои мақсадҳои баҳисобгирӣ - ин маҷмӯи усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки аз ҷониби ташкилот қабул карда мешавад, аз ҷумла усулҳои:

- гурӯҳбандӣ ва арзёбии далелҳои фаъолияти иқтисодӣ;
- баргардонидани дорoiҳо;
- коркарди иттилоот ва ғ.

Банақшагирии андоз аз якҷанд ҷузъҳо иборат аст, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои фаъолияти молиявӣ иқтисодии корхона заруранд. Дар доираи банақшагирии андоз пешгӯии пардохтҳои андоз аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии ба нақша гирифташуда таҳия карда мешаванд²⁰.

Дар доираи банақшагирии андоз, таҳлили андоз, ки раванди таҳқиқот ва арзёбии андозбандии ташкилотҳо барои муайян намудани вариантҳои иқтидорӣ муносибгардонии гаронии андоз мебошад, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Об'екти таҳлили андози ташкилоти мушаххас маҷмӯи андозҳо ва пардохтҳои пардохткараи он мебошад. Тавассути таҳлили андоз низоми андозбандӣ омӯхта шуда, таъсири андозбандӣ ба натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ташкилот муайян карда мешавад.

Танзими андоз ҳамчун яке аз унсурҳои менеҷменти андоз ҳамчун пайванди банақшагирии андоз ва назорати андоз баромад мекунад. Танзими андоз маҷмӯи амалҳои идоракунӣ мебошад, ки барои ба фаъолияти ташкилот ҷорӣ намудани усулҳои муносибгардонии пардохтҳои андоз, ки аз ҷониби банақшагирии андоз интиҳоб карда шудаанд, равона карда шудаанд. Дар натиҷа танзими андоз бояд манфиатҳои ҳамаи субъектҳои муносибатҳои андозро мувозинат намояд. Ҳар як ташкилот бояд усулҳои сиёсати андоз ва маъмурий, кадрӣ ва сармоягузорию пайвасти истифода барад.

Менеҷменти андоз дар доираи қонунгузорию ҷорӣ ба эҷоди мавқеи устувори ташкилот таъсири назаррас мерасонад, зеро он имкон медиҳад, ки дар ҷараёни фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ аз талафот пешгирӣ карда шавад. Ҳама гуна муносибгардонии андозбандӣ микдори муайяни хавфро дар бар мегирад. Барои амалӣ кардани он хароҷот лозим аст, бинобар ин, пеш аз муносибгардонӣ бояд таҳлили ҳамаҷонибаи системаи мавҷуда гузаронида шавад - оё маблағе, ки аз муносибгардонӣ ба даст омадааст, ба маблағи хароҷот аст ва хавфе, ки ба ин муносибгардонӣ сармоягузорӣ мешавад²¹.

Бояд қайд кард, ки бисёре аз ташкилотҳо хавфи андозро танҳо ҳамчун хатари даъвоҳои андоз ва пардохтҳои иловагии андоз баррасӣ мекунанд. Аммо бархе аз созмонҳои ҷиддии байналмилалӣ низ ба ин мафҳум хатари бесамарии андозро зам мекунанд. Ин тафовут концептуалӣ аст, зеро он мафҳуми васеътари таваккали андоз мебошад, ки барои ҷорӣ намудани системаи мукаммали назорати дохилии ширкат ҳавасмандии заруриро ба вучуд меорад, ки на танҳо барои пешгирӣ ё кам кардани андозҳои иловагӣ, балки имкон медиҳад, ки сатҳи муносиби андозбандӣ гардад²².

Хавфи андоз хатари зиёни молиявӣ ташкилот ҳангоми татбиқи раванди андозбандӣ мебошад, ки дар натиҷаи инҳирофоти манфӣ аз ҳолати ояндаи пешбинишудаи он дар

²⁰ Иванова Е.Н. Профессиональное налоговое планирование: оптимизация налоговых выплат [Текст] / Е.Н. Иванова // Финансовый директор. - 2008. - №2.

²¹ Иванова Е.Н. Профессиональное налоговое планирование: оптимизация налоговых выплат [Текст] / Е.Н. Иванова // Финансовый директор. - 2008. - №2

²² Родионов И. Налоговый риск и его факторы глазами налоговых менеджеров крупнейших компаний России и мира [Текст] / И. Родионов, Ф. Кудрявцев // Финансовый директор. - 2009. - №5.

асоси меъёрҳои қонунгузори қорӣ, ки дар асоси он қарор қабул мекунад, дар айни замон қарор қабул мекунад. Менеҷменти андоз дар он зоҳир мешавад, ки ташкилот танҳо он самтҳои сиёсати андозро интихоб карда метавонад, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки даромади бештарро бо хавфи камтари андоз сарфа намояд.

Дар системаи менеҷменти андоз дар ташкилот ба қор қарда баромадан ва тақмил додани усулҳои таъсиррасонӣ ба ташкилотҳое, ки ба вайронкунии қонунгузори андоз роҳ медиҳанд, диққати қалон дода мешавад. Шартҳо ва тартиби таъбиқи ӯҳдадорҳои андоз нисбат ба онҳо ба талаботи қонунгузори андоз мутобиқ қарда мешаванд ва аз ин рӯ, ҳангоми ташкили фаъолияти менеҷменти андоз асоснокӣ барои эҳтиёт ва эҳтиётқорӣ дар интихоби контрагент аҳамияти бештар пайдо мекунад. Эҳтимол меравад, ки ташкилот софдилона амал мекунад, то он даме, ки ҳолатҳое, ки аз он шаҳодат медиҳанд, ки ташкилот медонист, ки контрагент фаъолияти соҳибқорӣ намекунад ва ӯҳдадорҳои аз номи ӯ анҷомдодашударо иҷро қарда наметавонад.

Хулоса бояд қайд қард, ки менеҷменти андоз бояд на танҳо ҳисобқуниро танзим ва иҷрои ӯҳдадорҳои андозро назорат қунад, балки қаронии андозро ба нақша гирад ва вазифаҳои идорақунии хавфи андозро иҷро намояд. Аз ин рӯ, системаи менеҷменти андози ташкилотҳо дорои иқтидори назаррас буда, метавонад боиси қаланд шудани самаранокии фаъолияти молиявию хоҷагидории ҳар як ташкилоти мушаххас қардад.

Адабиёт:

1. Иванова Е.Н. Профессиональное налоговое планирование: оптимизация налоговых выплат [Текст] / Е.Н. Иванова // Финансовый директор. - 2008. - №2.
2. Мат-лы XIII научно-технической конф. «Вузовская наука - Северо-Кавказскому региону» [Текст]. Т. 3: Экономика. - Ставрополь: СевКавГТУ, 2009. - 190 с.
3. Мескон М.Х. и др. Основы менеджмента [Текст] / М.Х. Мес - кон, М. Альберт, Ф. Хедоури. - М.: Дело, 1992.
4. Продченко И.А. Теоретические основы финансового менеджмента [Текст] / И.А. Продченко. - М.: МиЭМиП, 2007. - 112 с.
5. Родионов И. Налоговый риск и его факторы глазами налоговых менеджеров крупнейших компаний России и мира [Текст] / И. Родионов, Ф. Кудрявцев // Финансовый директор. - 2009. - №5.

Юсупов Ғолибҷон Ғаниевич, унвонҷӯи кафедраи менеҷмент ва маркетингӣ
МДТ Донишқадаи иқтисод ва савдои донишгоҳи давлатии тоҷикӣ дар
ш.Хучанд. E-mail: ve2020929569848@mail.ru

НАҚШИ АМСИЛАҲОИ ИҚТИСОДИЙ – МАТЕМАТИКИИ ТАБЛИҒОТ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Тамоюли пешбарандаи марҳилаи қунии рушди қорҳонаҳо ин гузастан ба иқтисодиёти бозорӣ мебошад. Ин равиш аҳамияти тамоми бахшҳои иқтисодиро дар маҷмӯъ афзоиш дода, истеҳсолқунадагонро ба қардиқунии маҳсулоти худ равона мекунад. Ҳатто дар сурати бухрони муайяни истеҳсолоти моддӣ талабот ба маҳсулот мунтазам меафзояд. Нақши таҳхиси афзалиятҳои истеъмолқунадагон ва муайян қардани системаи арзиши муштарӣ меафзояд. Стратегияи тамоюли истеъмолқунадагон асосан ба системаҳои самараноки қамъоварӣ ва таҳлили иттилооте, ки дар натиҷаи тадқиқоти маркетингӣ ба даст омадааст, асос ёфтааст. [1, с.457]

Дар фаъолияти назариявӣ ва амалӣ истилоҳи «маркетинг» ақсар вақт бо истилоҳи «тадқиқоти маркетингӣ» ифода қарда мешавад. Ин муайянқунӣ нодуруст аст, аммо он аҳамияти истисноии тадқиқоти маркетингиро дар ҳама фаъолиятҳои маркетингӣ нишон

медихад. Ҳадафи асосиаш ин коҳиш додани номуайянӣ ва хавф ҳангоми қабули қарорҳои тичоратӣ мебошад. Тадқиқоти ҳамачонибаи маркетинг метавонад мустақилона ё бо фармоиши ширкатҳои махсуси маркетингӣ анҷом дода шавад. Барои самаранок будан, набояд тасодуфӣ бошад, систематикӣ бошад ва то ҳадди имкон сарчашмаҳои гуногуни иттилоотро фаро гирад. [1, с.432]

Пешниҳоди ягонаи фурӯш истилоҳи васеъ истифодашаванда дар идоракунии маркетингӣ аст, зеро аҳамияти он дар реклама ба истеъмолкунанда бо боварии манфиати мушаххас равона шудааст. Барои чунин қайдҳо шартҳои зерин бояд риоя шаванд:

1. Бо таблиғ таъкид кардани он хусусиятҳои маҳсулот, ки дар рақибон дастрас нестанд ё дар бораи онҳо то ҳол хабар нарасидааст;

2. Овози пешниҳоди таблиғотӣ бояд он қадар боваринок бошад, ки истеъмолкунандагони нав бояд ба бренди мол ҷалб карда шаванд. [1, с.824].

Танҳо як пешниҳоди беназири фурӯш омили самарабахшии махсус медихад, агар он дар тӯли чорабиниҳои маркетингӣ такрор шавад, ба як нуқтаи пурқуввати ширкати таблиғотӣ табдил меёбад. Барои стратегияи таблиғотӣ ҷойгиркунии дақиқи маҳсулот аҳамияти калон дорад. Вақте, ки истеъмолкунанда таблиғро дарк мекунад, вақте ки вай онро мебинад ё мешунавад, мол ё хизмати навро дар зехн дар байни дигар чизҳои шабеҳи онҳо муқоиса ва арзёбӣ мекунад. Барои он ки маҳсулот барои истеъмолкунанда зарур, хушсифат, муфид ва писандида бошад. [1, с.672]

Навбӣ дигари стратегияи таблиғот ин интихоби таблиғоти баҳснок ё эҳсосотӣ мебошад. Рекламаи баҳснок ё онро рекламаи иттилоотӣ низ меноманд, ба истеъмолкунанда дар бораи бартарии маҳсулот ё хизмати ҷорӣ далелҳои гуногун пешниҳод мекунад. Рекламаи эҳсосотӣ ба шунавандагони мақсадноки ҷавон таъсири муассир мерасонад. Ҷавононро на танҳо тавассути далелҳои равшан баёншуда, балки тавассути эҷоди як паёми таблиғотии эҳсосии муҳите, ки самарайи махсус ва воситаҳои бадеиро дар бар мегирад, ҷалб кардан мумкин аст. Аз ин бармеояд, ки интихоби имконпазири харидор аз эҳсосоти истеъмолкунанда нисбат ба тамғаи мол низ вобаста аст. Рушди самарабахшии таблиғот ё маъракаи таблиғотӣ дар натиҷаи раванди дақиқ тарҳрезӣшуда, мутавак্কил ва муқарраршуда, ки ҳадафи мушаххаси ширкатро пайгирӣ мекунад, ба амал меояд. Муайян намудани мақсади асосии реклама ва гузоштани мақсадҳо яке аз звеноҳои асосии системаи идоракунии реклама мебошад. [3, с.315]

Аз рӯи он ақидае, ки натиҷаи воқеии фаъолияти босамари маркетингӣ дар рушди ҳаҷми гардиши молҳои чакана дар соҳаҳои савдо инъикос мегардад, лозим шуморидем, ки амсилаи иқтисодӣ-математикӣ оид ба таъсири омилҳои гуногун ба ин натиҷаи интизориро баррасӣ намоем.

Моҳияти амсилаи пешниҳодшуда - тадқиқи тамоюлоти ҳаҷми гардиши молҳои чакана вобаста аз суръати афзудани савдои тичоратӣ, фурӯши маҳсулот дар бозори номутавак্কил, маҷмуаи маҳсулоти дохилӣ ва даромади аҳоли ба ҳар нафар, миқдори шугли аҳоли дар соҳаҳои савдо дар иқтисодиёти минтақа мебошад.

Барои коркарди амсилаи иқтисодӣ-математикӣ интихоби омилҳои экзогенӣ аз нуқтаи назари сатҳи таъсири онҳо ба тағйирёбии ҳаҷми гардиши молҳои чакана маншаъ мегирад. Мо пешбинӣ менамоем, ки шароитҳои бозаргонии хоҷагидорӣ ҳам ба тағйироти миқдорӣ ва ҳам ба тағйироти сифатии омилҳои ба инкишофи иқтимоӣ-иқтисодии минтақа таъсиррасон мебошад. Аз ин мавқеъ, ҳангоми интихоби омилҳо бояд муқаррароти зерин ба назар гирифта шавад. Тағйиротҳои муваққатӣ, ки бо пешрафти техникӣ ва ҷамъиятӣ дар тамоюлоти ҳаҷми гардиши молҳои чакана ба вуқӯ меоянд, тавассути ченаки мустақил ба ҳисоб гирифта мешаванд, ки барои истифодаи низоми баробарии регрессивӣ барои пешгӯии он дар дурнамо имкон медихад. [6, с.90]

Бо мақсади муайян кардани сатҳи таъсири омилҳои интихобгардида дар тамоюлоти ҳаҷми гардиши молҳои чакана ба сифати нишондиҳандаи ҷамъбасти ва омилӣ нишондиҳандаҳои зеринро қабул кардем:

У - Гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо (бо млн. сомонӣ)

X_1 - Савдои тиҷоратӣ (млн. сомонӣ);

X_2 - Фурӯши маҳсулот дар бозори номуташаккил (млн. сомонӣ);

X_3 - ММД ба ҳар нафар аҳоли (доллари ИМА);

X_4 - Даромад ба ҳар нафар аҳоли, (сомонӣ)

X_5 - Микдори шуғли аҳоли дар соҳаҳои савдо (ҳазор нафар).

1. Давраи тадқиқот солҳои Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро фаро мегирад. Вобаста ба ин, маълумот хеле зиёд аст, танҳо бархе аз онҳоро дар ҷадвали 1.1. пешниҳод менамоем. [2, с. 83, 84, 85, 124, 212, 343.]

Ҷадвали 1.1. - Нишондиҳандаҳои ҷамъбасти ва омилӣ барои амсилаи иқтисодии математикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо (млн. сомонӣ) (Y)	Савдои тиҷоратӣ (млн. сомонӣ) (X_1)	Бозори номуташаккил, (млн. сомонӣ) (X_2)	ММД ба ҳар нафар аҳоли (доллари ИМА), (X_3)	Даромад ба ҳар нафар аҳоли, (сомонӣ) (X_4)	Коргар дар соҳаҳои савдо, (ҳазор нафар), (X_5)
1995	4445,3	99,1	3753,6	117,8	7,9	87,0
2000	4084,3	87,9	3844,0	158,0	1162,3	72,0
2005	8263,1	240,4	7846,2	337,5	542,7	91,0
2010	21005,3	650,5	20008,6	750,4	1762,9	126,0
2015	22181,6	4975,9	17015,5	978,5	3025,4	149,3
2016	23512,5	5329,2	18043,9	808,7	3628,2	147,9
2017	24993,8	6592,2	18309,5	852,8	3919,7	170,6
2018	26843,3	8675,3	17993,6	860,0	4550,3	157,9
2019	30064,5	10072	19676,2	900,3	5203,6	153,5
2020	29433,2	10303,7	18985,6	864,4	6944,0	157,2
2021	33259,5	13363,9	19659,9	891,9	8514,0	158,7

Ҳисоби муаллиф аз манбаи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – С. 83, 84, 85, 124, 212, 343.

Бо истифодаи баъзе махсуси барномаҳои амалӣ бо фарзияи “statistic” тариқи мошинаи электронӣ - ҳисоббарорӣ ҳисобҳои амалӣ карда шуданд. Дар ҷадвали 1.2. қиматҳои ҳисобшудаи ченакҳои дар амсила тадқиқшударо меорем.

Ҷадвали 1.2. Қиматҳои ҳисобии андозаҳои тадқиқшуда

Нишондиҳанда	Ифода
Аъзои озод	569,2
Коэффитсиенти регрессионӣ (R)	0,999946
Коэффитсиенти детерминатсионӣ (R^2)	0,999892
$S_{бақия}$	152,5
Микдори дараҷаҳои озоди $k_1=p$	0,7225
Микдори дараҷаҳои озоди $k_2=n-p-1$	7,16
$F_{мушоҳида}$	0,0013
$F_{ҳақиқӣ}$	144,5
Мушоҳида	11

Натиҷаҳои ба даст овардашударо таҳлил менамоем. Дар аввал коэффитсиенти интиҳобии коррелятсия $R_B=0,999946$ баррасӣ менамоем.

Ин маънои онро дорад, ки байни хусусиятҳои ҷамъбасти ва омилӣ робитаи зич мавҷуд аст.

Баъдан қимати коэффисиенти детерминатсия $D=(R_B^2)\times 100\%=99,98\%$ муқаррар карда шудааст. Аз ин бармеояд, ки вариантҳои хусусияти ҷамъбасти, тағйир ёфтани тамоюлоти ҳаҷми гардиши молҳои ҷаҳона ба 99,98 % баробар аст ва ин ба таъсири хусусиятҳои омили ба амсила дохилкардашуда (суръати афзудани савдои тиҷоратӣ, фурӯши маҳсулот дар бозори номутиақкил, маҷмуаи маҳсулоти дохилӣ ва даромади аҳоли ба ҳар нафар, миқдори шуғли аҳоли дар соҳаҳои савдо) вобаста карда мешавад. Аз ин бармеояд, ки омилҳои дар рисолаи илмӣ тадқиқшуда дар муайян кардани нақши маҷмуаи маҳсулоти дохилӣ ва даромади аҳоли ба ҳар нафар, миқдори шуғли аҳоли дар соҳаҳои савдо дар тамоюлоти ҳаҷми гардиши молҳои ҷаҳона афзалият доранд.

Дар натиҷаҳои ба даст омада инчунин коэффисиентҳои ба ном кашиши (тағйири) ҳар як омил зикр шудаанд, ки дараҷаи тағйироти онҳо, яъне таъсири онҳоро ба нишондиҳандаи ҷамъбасти инъикос менамояд. Коэффисиенти мазкур дар ҷадвали 1.3. нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.3. - Коэффисиенти кашиши (тағйири) омилҳо

Аломатҳои омилҳо	Тағйирёбии аломати натиҷавӣ
Савдои тиҷоратӣ	1,069
Фурӯши маҳсулот дар бозори номутиақкил	1,039
ММД ба ҳар нафар аҳоли	0,716
Даромад ба ҳар нафар аҳоли	-0,116
Миқдори шуғли аҳоли дар соҳаҳои савдо	2,995

Дар ҷадвали 1.3. нишон дода шудааст, ки то кадом дараҷа хусусияти ҷамъбасти ҳангоми зиёдкунии хусусияти мутобиқи омил ба 1 фоиз тағйир меёбад. Ҳангоми муқоисаи коэффисиенти кашиш (тағйир) аз рӯи қимати мутлақ гуфтан мумкин аст, ки нишондоди интизорӣ тамоюлоти ҳаҷми гардиши молҳои ҷаҳона ба тағйирёбии нишондодҳои омил нисбатан ҳассос аст.

Дар асоси қимматҳои коэффисиентҳои кашиш (тағйири)-и ҳар як омил шакли амсилаи регрессиониро нишон додан мумкин аст:

$$Y = 569,20 + 1,069 X_1 + 1,039 X_2 + 0,716 X_3 - 0,116 X_4 + 2,995 X_5$$

Аз ин бармеояд, ки тағйири хусусияти омили ҳаҷми савдои тиҷоратӣ ба 1% дар таносуби сифатӣ ба таносубҳои ҷамъбасти, яъне ба тағйироти тамоюлоти ҳаҷми гардиши молҳои ҷаҳона 1,069 шохис ва ғайра таъсир мерасонад.

Аз амсила мушоҳида мешавад, ки тағйироти нисбатан калони миқдориро метавонад шуғли аҳоли дар соҳаҳои савдо ба вуҷуд орад. Бо гуфтаи дигар, ҳангоми зиёдшавии шуғли аҳоли дар соҳаҳои савдо, тағйирот дар тамоюлоти ҳаҷми гардиши молҳои ҷаҳона ба 2,995 мавқеъ дошта бошад ва аз ин бармеояд, ки пурзӯр намудани фаъолияти маркетингӣ боиси инкишофи мусбии савдои моли ҷаҳона дар иқтисодиёти миллӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, ташаккул ва инкишофи фаъолияти маркетингӣ вазифаи муштарак ва муҳими корхонаҳои ватанӣ мебошад, зеро самаранокии ҳоҷагидории корхонаҳоро инъикос мекунад.

АДАБИЁТ

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2003. - № 8. - ст. 457; 2007. - № 6. - ст. 432; 2008. - № 10. - ст. 824; 2011. - № 12. - ст. 843; 2012. - № 4, - ст. 262; 2014. - № 11. - ст. 672; 2015. - № 3. ст. 224; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18.07.2017. - № 1456; аз 18.07.2017. - № 1457; аз 02.01.2018. - № 1496.
- Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Маҷмуаи омори. – Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – С. 83, 84, 85, 124, 212, 343.

3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2030. – Душанбе, 2016.
4. Карасев, А. П. Маркетинговые исследования и ситуационный анализ : учебник и практикум для вузов / А. П. Карасев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 315 с.
5. Карпова, С. В. Маркетинг: теория и практика : учебное пособие для бакалавров / С. В. Карпова. – Москва : Издательство Юрайт, 2019. – 408 с.
6. Ризокулов, Т.Р., Ҳасанова, М.И. Нақши интернет-савдо дар ташаккули иқтисодиёти рақамӣ [Матн] / Т.Р. Ризокулов, М.И. Ҳасанова // Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – Хучанд, 2021. - № 4 (89). – С. 73-81.
7. Шокиров, Р.С., Сангин, И. Теоретические аспекты размещения производства в региональной экономики [Текст] / Р.С. Шокиров, Н. Сангин // Вестник ТГУПБП: Серия общественных наук. – Худжанд: 2022. - № 1 (90). - С. 88-98.
8. Ҳасанова, Ф.Ш. Ба роҳ мондани фаъолияти маркетингӣ дар корхонаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.Ш. Ҳасанова // Паёми Донишгоҳи миллии Бохтар ба номи Носири Хисрав. - Бохтар, 2019. - № 1/2 (62). – С. 225-228.

Яхёев Дилшод Зиёдуллоевич, старший преподаватель кафедры информатики
Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода.
E-mail: firdavsidil@gmail.com

Худойбердиева Зулола Курбоновна, ассистент кафедры информатики Таджикский
международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода. E-mail:
zulolakhudoiberdieva@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРЕХМЕРНОГО (3D) МОДЕЛИРОВАНИЯ В ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Цифровая экономика характеризуется высокой динамикой, сложностью и взаимосвязанностью различных процессов. Для эффективного управления и прогнозирования ее развития необходимы мощные инструменты анализа и моделирования. Традиционные экономико-математические методы, хотя и предоставляют ценную информацию, часто сталкиваются с трудностями в визуализации и интерпретации результатов, особенно когда речь идет о сложных системах с большим количеством взаимосвязанных элементов.

В этой связи 3D-моделирование предлагает новые возможности для экономико-математического анализа цифровой экономики. Использование 3D-моделирования позволяет создавать интерактивные и визуально понятные представления сложных экономических процессов, что значительно упрощает анализ и интерпретацию результатов моделирования, а также способствует более эффективной коммуникации между исследователями и лицами, принимающими решения.

Преимущества 3D-моделирования в контексте цифровой экономики [2, 3, 5, 9]:

Визуализация сложных систем: 3D-моделирование позволяет представить сложные взаимосвязи между различными компонентами цифровой экономики, такими как инфраструктура (сети связи, центры обработки данных), данные (большие данные, облачные хранилища), сервисы (электронная коммерция, онлайн-платформы), пользователи (потребители, предприятия), и т.д., в наглядной и интуитивно понятной форме.

Повышение прозрачности и понимания: Визуализация данных в 3D-пространстве делает результаты моделирования более доступными для широкого круга пользователей, включая специалистов, принимающих решения, и общественность. Это способствует более

глубокому пониманию процессов, происходящих в цифровой экономике, и повышает доверие к результатам моделирования.

Улучшение коммуникации и сотрудничества: 3D-модели могут служить платформой для совместной работы и обсуждения результатов моделирования между различными заинтересованными сторонами (исследователи, разработчики, бизнесмены, государственные органы). Это способствует более эффективному обмену знаниями и принятию обоснованных решений.

Прогнозирование и сценарийное планирование: 3D-моделирование позволяет проводить симуляции различных сценариев развития цифровой экономики и прогнозировать влияние различных факторов на ее развитие. **Например,** можно смоделировать влияние внедрения новых технологий, изменения потребительского поведения или изменения регуляторной среды на ключевые показатели цифровой экономики.

Оптимизация процессов: 3D-моделирование может быть использовано для оптимизации различных процессов в цифровой экономике, таких как логистические цепочки, управление ресурсами, и кибербезопасность. **Например,** модель может показать, как изменение расположения склада влияет на время доставки и стоимость логистических операций, или как изменение конфигурации сети влияет на ее устойчивость к кибератакам.

Примеры применения 3D-моделирования в цифровой экономике [5, 9, 10]:

1. Логистика:

Задача: Оптимизация маршрутов доставки товаров в условиях развития электронной коммерции.

Модель: 3D-модель, включающая виртуальные карты городов, склады, транспортные средства и потоки заказов.

Анализ: Моделирование различных сценариев доставки, учет дорожной ситуации, погодных условий и других факторов, определение оптимальных маршрутов и минимизация времени доставки.

Результат: Повышение эффективности логистических операций, снижение транспортных расходов и улучшение качества обслуживания клиентов.

2. Электронная коммерция:

Задача: Разработка виртуальных магазинов и демонстрация товаров в интерактивном формате.

Модель: 3D-модели товаров, виртуальные торговые площадки с интерактивными элементами.

Анализ: Исследование пользовательского опыта, оптимизация интерфейса виртуального магазина, анализ покупательского поведения.

Результат: Повышение привлекательности онлайн-шопинга, улучшение пользовательского опыта, рост продаж.

3. Кибербезопасность:

Задача: Моделирование кибератак и разработка стратегий защиты информационных систем.

Модель: 3D-модель информационной системы, включающая серверы, сети, устройства и пользователей.

Анализ: Моделирование различных типов атак, изучение уязвимостей системы, разработка мер защиты.

Результат: Повышение уровня кибербезопасности, снижение рисков кибератак, защита конфиденциальных данных.

4. Развитие «умных» городов:

Задача: Планирование и управление развитием «умных» городов, включая оптимизацию транспортных потоков, управление энергопотреблением, и обеспечение безопасности.

Модель: 3D-модель города, включающая здания, дороги, инфраструктуру и системы управления.

Анализ: Моделирование различных сценариев развития города, оптимизация транспортных потоков, управление энергопотреблением, мониторинг безопасности.

Результат: Повышение качества жизни горожан, улучшение экологической ситуации, повышение эффективности управления городскими ресурсами.

Ограничения и перспективы [1, 4, 6]:

Несмотря на значительный потенциал, использование 3D-моделирования в экономико-математическом анализе цифровой экономики сталкивается с некоторыми ограничениями:

Сложность разработки моделей: Создание реалистичных и информативных 3D-моделей требует значительных ресурсов и экспертных знаний.

Ограниченная доступность данных: Для создания качественных моделей необходимы большие объемы данных, которые не всегда доступны в открытом виде.

Необходимость валидации моделей: Результаты моделирования необходимо валидировать на основе реальных данных, что может быть сложной задачей.

Однако, с развитием технологий 3D-моделирования и накоплением опыта в этой области, эти ограничения будут постепенно преодолеваются. В будущем мы можем ожидать более широкого применения 3D-моделирования в различных аспектах цифровой экономики, включая:

Разработка более сложных и реалистичных моделей: Использование искусственного интеллекта и машинного обучения для автоматизации процесса создания и валидации 3D-моделей.

Интеграция 3D-моделирования с другими методами анализа: Комбинация 3D-моделирования с методами машинного обучения, больших данных и других современных технологий.

Разработка стандартов и инструментов для 3D-моделирования в цифровой экономике: Создание унифицированных форматов данных и инструментов для обмена информацией между различными системами.

Заключение:

3D-моделирование представляет собой перспективный инструмент для экономико-математического анализа развития цифровой экономики. Использование 3D-моделирования позволяет визуализировать сложные процессы, улучшить понимание взаимосвязей между различными компонентами цифровой экономики, и прогнозировать ее будущее развитие. По мере развития 3D-технологий и их интеграции с экономико-математическими методами, мы можем ожидать еще более широкого применения 3D-моделирования в различных аспектах цифровой экономики, что позволит принимать более обоснованные решения и эффективно управлять развитием этой динамичной и важной сферы.

Список литературы:

1. Бутенко, А. В. Использование 3D моделирования для оценки финансовых рисков. / Журнал финансового анализа, 42(2), 89-102, 2021.
2. Дьяконов, Е. В. Моделирование систем для цифровой экономики. – М.: Наука, 2020.
3. Захаров, О. В. Технологии 3D-моделирования в эконометрии. / Экономическая теория, 10(3), 31-45, 2018.
4. Коваленко, В. С. Методы 3D-моделирования для анализа бизнес-процессов. / Российский журнал менеджмента, 19(3), 45-62, 2021.
5. Кузнецов, И. В. Цифровая экономика: модели и методы анализа. – СПб.: Питер, 2019.
6. Масленников, Н. А. Трехмерное моделирование в экономике: новые подходы и технологии. – М.: Экономика, 2020.
7. Морозов, В. П. Экономико-математическое моделирование и большие данные в цифровой экономике. Вестник высшей школы экономики, 18(4), 123-138, 2021.

8. Петров, К. Н., и Васильев, Д. Р. Современные подходы к 3D моделированию в экономических исследованиях. / Научные исследования и разработки, 15(1), 99-110, 2023.
9. Семёнова, И. А. Цифровая трансформация экономики: экономико-математические аспекты. – Екатеринбург: Урал. гос. Университет, 2022.
10. Фролов, А. И., и Сидорова, М. Ю. Применение 3D технологий в экономике. Научные труды университета, том 25, № 6, 77-85, 2022.

Яъкуб Хасанзода доктор PhD, старший преподаватель кафедры информационных систем и технологий в экономике ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел.: 93-807-49-33, E-mail: yakub_33@mail.ru

Муҳаммадиев Суруши Шамсиддинович – ассистенты кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. tgfeu@tgfeu.tj. Email: Farzona_99@mail.ru. Телефон: (+992) 110888787

СИСТЕМАИ ТИЧОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР СЕКТОРИ КОРПОРАТИВӢ

Хариду фурӯши маҳсулот. Се варианти куллан гуногун имконпазир аст: муайян кардани пешниҳоди мақбули каталог, иштирок дар музоядаҳои эълон кардаи фурӯшандагон ё эълони тендерҳои хариди худ. Дар намуди охирин, харидор (фармоишгар) тавассути системаи савдои электронӣ ба доираи номаҳдуд (ауксиони кушод) ё доираи маҳдуди (ауксиони пӯшида)и фурӯшандагони (таъминкунандагони) эҳтимоли дар бораи нияти худ оид ба хариди як қатор маҳсулот аз рӯи муайян хабар медиҳад. шартҳо (мӯҳлати тендер, нархи ҳадди ақал ва дилхоҳ, шартҳои дигар).

Калидвожаҳо: сектори корпоративӣ, автоматӣ, почтаи электронӣ, системаи идоракуни, тендер, Сайт-буклет.

СИСТЕМА ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ В КОРПОРАТИВНОМ СЕКТОРЕ

Покупка и продажа продукции. Возможны три совершенно разных варианта: определение приемлемого предложения каталога, участие в аукционах, объявленных продавцами, или объявление собственных торгов на закупку. В последнем виде покупатель (заказчик) сообщает неограниченному (открытый аукцион) или ограниченному (закрытый аукцион) кругу потенциальных продавцов (поставщиков) о своем намерении приобрести определенное количество продукции через систему электронных торгов. условия (период торгов, минимальная и желаемая цена, другие условия).

Ключевые слова: корпоративный сектор, автоматизация, электронная почта, система управления, тендер, Сайт-буклет.

ELECTRONIC TRADING SYSTEM AND CORPORATE SECTOR

Purchase and sale of products. Three completely different options are possible: determining acceptable catalog offers, participating in auctions, announced by sellers, or declaring own trades instead of purchases. In the last video, the buyer (customer) informs an unlimited (open auction) or limited (closed auction) circle of potential sellers (suppliers) about his intention to purchase a certain amount of products through the electronic trading system. conditions (trading period, minimum and desired price, other conditions).

Keywords: corporate sector, automation, e-mail, management system, tender, Site-booklet.

Дар система харидорон ва фурӯшандагон бақайдгирифта шудаанд, яъне. Тафсилоти худро муайян кунед, ки пас аз он онҳо идентификатор ва пароли беназир мегиранд. Одатан, дар марҳилаи бақайдгирӣ иштирокчии низоми савдо ва провайдери он оид ба риояи қоидаҳои савдои дар ин система муқаррар гардида ва хизматрасонии пулакӣ тибқи шартҳои мувофиқашуда шартнома мебандад.

Чойгиркунии маълумот. Истифодабарандагон бо истифода аз феҳристи система дар бахшҳои дахлдор маълумотро дар бораи эҳтиёҷоти маҳсулот ё пешниҳодҳо оид ба таъминоти онҳо ошкор мекунанд.

Чустуҷӯи маълумот. Он ё ба таври дастӣ бо роҳи гузаштан аз дарахти каталогҳо ва ё бо роҳи муқаррар кардани характеристикаҳои зарурии мол (ном, маҳдудияти нарх ва ғ.) ва гирифтани номгӯи онҳо автоматӣ карда мешавад. Усули аз ҳама самаранокӣ гирифтани иттилооти нобуна ба иттилооти тавассути почтаи электронӣ расонида шуда мебошад. Дар баробари ин, истифодабаранда хусусиятҳои зарурии маҳсулотро муқаррар мекунад ва бо ҳар як тағйироти ҷиддӣ дар каталог (намоён ё нопадид шудани маҳсулоти мувофиқ ба хусусиятҳои зикршуда) маълумоти зарурӣ ба ӯ дода мешавад [1,с.156].

Хариду фурӯши маҳсулот. Се варианти куллан гуногун имконпазир аст: муайян кардани пешниҳоди мақбули каталог, иштирок дар музоядаҳои эълон кардаи фурӯшандагон ё эълони тендерҳои хариди худ.

Дар версияи охирин, харидор (фармоишгар) тавассути системаи савдои электронӣ ба доираи номаҳдуд (аукционӣ кушод) ё доираи маҳдудӣ (аукционӣ пӯшида)-и фурӯшандагони (таъминкунандагони) эҳтимолӣ дар бораи нияти худ оид ба хариди як қатор маҳсулот аз рӯи муайян хабар медиҳад. шартҳо (мӯҳлати тендер, нархи ҳадди ақал ва дилхоҳ, шартҳои дигар). Пасазон (баъди вақти муайян ё пас аз расидан ба нишондодҳои зарурӣ) ӯ беҳтарин пешниҳодро аз нуқтаи назари худ қабул мекунад.

Муайян кардани тарафҳои муомила. Пас аз гузаронидани савдо ё дигар расмиёти мувофиқа кардани шартҳои муомила тарафҳо координатаҳои як дигарро тавассути системаи савдои электронӣ мегиранд.

Муомилот. Он метавонад ба таври электронӣ бо истифода аз технологияи имзои рақамӣ анҷом дода шавад. Ҳамин тариқ, ҳуди далели бастанӣ аҳд байни тарафҳо ва риояи шартҳои муомилоти дар рафти музояда ҳақиқат дода мешавад.

Таъмини қафолатҳо барои иҷрои ӯҳдадориҳои шартномавӣ. Он тавассути механизмҳои дар иқтисодиёти анъанавӣ мавҷуд буда амалӣ карда мешавад, танҳо фарқият дар он аст, ки ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи муомилот дар шакли электронӣ мебошанд.

Илова бар ин, роҳҳои коҳиш додани хавф ҳангоми бастанӣ муомилот вучуд доранд: чойгир кардани амонатгузор (масалан, барои иштирок дар савдо дар биржаи электронӣ), таҳлили рейтингҳо ва баррасиҳои нашршудаи контрагентҳо ва хориҷ кардани контрагентҳои бевисфода аз иштирокчиёни системаҳои савдо[2,с.242].

Системаи идоракунии харид (харидҳои электронӣ). хариди электронӣ (таъминоти электронӣ, системаи идоракунии харид):

- технологияи амалисозии таъминоти моддию техникаӣ бо истифода аз тичорати электронӣ, ки тамоми шаклҳои электронии харид ва таҳвили молҳоро дар давраи истеҳсолии корхона фаро мегирад;

- системаи ягонаи иттилоотии идоракунии электронии харид, ки технологияи хариди электрониро татбиқ мекунад.

Ин система имко-ният медиҳад, ки дар бораи захираҳои моддию техникаӣ эҳтиёҷот ҷоп карда, таъминкунандагонро ҷустуҷу карда, аз онҳо таклифҳои тичоратӣ қабул карда, тендерҳо, конкурсҳо ва ғайра ташкил карда шаванд.

Раванди таъминоти корхонаро танзим ва назорат кардан ҳамеша мушкул буд. Аз ин рӯ, бо пайдоиши системаҳои, ки ин равандро автоматӣ ва шаффоф мегардонанд, самаранокӣ ҳелезӣ шуд ва имкони сӯи истифода азб айн рафт.

Системаи идоракунии харид ба ширкат имкон медиҳад, ки мустақиман аз вебсайти худ бо таъминкунандагон ҳамкорӣ кунад. Мақсади ин система:

- кам кардани харочоти ташкили харид (харочоти муомилот) дар корхона;
- хеле баланд шудани дараҷаи назорат аз болои харид;
- кам кардани харочот бо роҳи кам кардани арзиши молу хизматҳои харидашуда;
- ташаккули бозори таъминкунандагони доимӣ;
- хеле зиёд шудани интихоби молу хизматҳои харидашуда.

Системаи дастгирии таъминкунандагони пурраи давра (SCM-система)

SCM-система – системаи муттаҳидшудаи банақшагирӣ ва идоракунии равандҳои таъминот, ки ҳамохангсозӣ ва назорати фаъолияти ҳамаи иштирокчиёни занҷири таъминотро таъмин менамояд.

Дар системаҳои SCM, вазифаҳои менечери харид, чунқоида, азҷониби барнома (роботи харид) гирифта мешавад. Системаи ин гуна бояд на танҳо иттилооти дохилии корхона, балки тағирёбандаҳои муҳити беруна (маълумот дар бораи шароити бозор, иттилооти таъминкунандагон) –ро коркард, таҳлил ва пешгӯӣ кунад, токи истехсолот ба таври мувофиқ ба нақшагирифта шавад ва хариди зарурӣ анҷом дода шавад.

Имрӯз, равандҳои тичоратӣ аз доираи як ширкат берун мешаванд. Системаҳои SCM шумораи зиёди шариконро дар бар мегиранд, ки дар истехсол ва тақсироти маҳсулоти ниҳой саҳм мегузоранд. Аён аст, ки барои баланд бардоштани самаранокии кор ва кам кардани харочот, ширкатҳое, ки дар занҷир иштирок мекунанд, бояд мубодилаи иттилоотро бо ҳамдигар хеле пурзӯр кунанд. Масалан, дастрасии таъминкунандагон ба маълумот дар бораи таъмири кафолат ба онҳо имкон медиҳад, ки сифати ҷузъҳои худро ҳадафмандона беҳтар созанд.

Системаҳои идоракунии занҷираи таъминот ба корхонаҳои дорои маҳсулоти мураккаб ва таъминкунандагони сершумор имкон медиҳанд, ки талабот ва ҳуҷҷатҳои техникиро ба зерпудратчиён иртибот диҳанд, ҳамкорӣ бо онҳо ва кори онҳоро бо таъминкунандагони худ ҳамохангсозанд ва нақшаҳои умумии истехсолиро барои оптимизатсияи истифодаи иқтидори истехсоли ва нигоҳдорӣ ва таъмини харочоти умумӣ ба нақша гиранд.

Системаи пурраи давраи дастгирии истеъмолкунандагон (SRM-система). CRM-система мафҳуми пешниҳоди як давраи пурраи дастгирии муштарӣ мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад, ки маълумотро дар бораи муштарӣ муттаҳидсозед ва онро ба тамоми шӯъбаҳои ширкат дастрас намоед, инчунин ҳама марҳилаҳои муносибатҳои муштарӣ – аз маркетинг ва фурӯш то хизматрасонии баъди фурӯш. Он харид, нигоҳдорӣ ва нигоҳдории муштарӣро дар бар мегирад. Ин стратегия ба шартҳои ерин асос ёфтааст:

- мавҷудияти анбори ягонаи маълумоти пурра дар бораи муштарӣ, аз ҷумла таърихи муносибатҳои онҳо бо ширкат;
- ба низом даровардан ва тартиб додани ин маълумот бо мақсади ҳамохангсозии идоракунии як чанд каналҳои ҳамкорӣ ва барқарор кардани муносибатҳо бо ҳар як муштарӣ;
- таҳлили пайвасти иттилооти ҷамъовардашуда барои таъмини муносибати инфиродӣ ба ҳар як муштарӣ.

Системаҳои CRM ба шумо имкон медиҳанд, ки муштариро ба доираи созмон ворид кунед. Ҳамзамон, ширкат маълумоти ҳадди аксарро дар бораи муштарӣ ва ниёзҳои онҳо ба даст меорад ва дараҷаи ин маълумот стратегияи ташкилии худро вобаста ба тамоми ҷанбаҳои фаъолият: истехсол, таблиғ, фурӯш, тарҳрезӣ, хизматрасонӣ ва ғайра таҳия мекунад[3, с.145].

Сайти корти тичорӣ. Номии ширкат, маълумот барои тамос, логотип, маълумоти умумӣ ва маълумот дар бораи соҳаи фаъолият, маълумот дар бораи роҳбаронро дар бар

мегирад. Мақсади сайти корти тичорӣ ин инъикоси бештари фаъолияти ширкат мебошад.

Сайт-буклет ё сайти муаррифии ширкат. Ин намуди ҳузурдар Интернет аз сайти корти тичорӣ камтар маъмул нест. Чун қоида, ининтиқоли китобчаи ширкат (профил, ҳисоботи солона ва ғайра) ба Интернет мебошад. Дар сайт тавсифи ширкат, ахбор, рӯйдодҳо, маҳсулот мавҷуд аст. Он метавонад варақаҳои фикру мулоҳизаҳои кормандони ширкат ва варақаҳои обуна ба гирифтани хабарҳои ширкатро тавассути почтаи электронӣ дар бар гирад. Сайти муаррифӣ ва сайти корти тичорӣ соддатарин вариант барои намояндагии корпоративӣ мебошанд. Ҳадафҳо пешниҳоди маълумоти муфассал дар бораи ширкат ва пешниҳодҳои ҷолибтарини он, инчунин посухдодан ба саволҳои шунавандагон ва бартараф кардани бори нолозим аз каналҳои анъанавии иртибот мебошанд.

Сайти таблиғотӣ. Ин як манбаи интернетест, ки барои таблиғи маҳсулот, хидмат, бренд ё чорабиниҳои мушаххас нигаронида шудааст. Сайтҳои таблиғотӣ аксарвақт дар баробари ширкати таблиғотӣ кушода мешаванд, бо он саҳт алоқаманданд ва манбаи дастгирии иттилоотии ширкати таблиғотӣ мебошанд. Сайтҳои таблиғотӣ, ба ғайр аз мундариҷаи матнӣ, дороишу мораизи ё дипрезентатсияҳои интерактивӣ ва видеоҳои намоишӣ мебошанд, ки маҳсулот ва манфиатҳои онро ба таври возеҳ нишон медиҳанд.

Сайти намоишӣ (витринаи интернет, намоишгоҳи веб). Илова ба имкониятҳои системаҳои қаблӣ, каталогҳои муфассали маҳсулот (хизматрасонӣ), нархномаҳоро дар бар мегирад. Чунин сайтҳо хабарҳои ширкат, маълумоти иловагӣ дар бораи истеҳсолкунандагон, маслиҳатҳо, баррасиҳои таҳлилӣ ва ғайраро нашр мекунанд. Чунин сайт метавонад микдор ва ҳаҷми фармоишҳои муштариёни мавҷударо аз ҳисоби дастрасӣ ба пурратар аз дигар манбаъҳои иттилоот дар бораи маҳсулот ва хидматҳои мавриди таваҷҷӯҳи онҳо афзоиш диҳад. Сайт метавонад форуми дошта бошад, ки саволҳо дар бораи маҳсулот ё пойгоҳи донишно дар баргирад. Намоишгоҳи онлайн воситаи муассири таблиғ, ҷамъовариҳои дархостҳо барои маҳсулот ва гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ ва дастгирии фикру мулоҳизаҳои истеъмолкунандагон мебошад.

Вебсайти мағозаи онлайн як корхонаи ҷаҳона мебошад, ки бо истифода аз воситаҳои электронии алоқа ба мизочон мол мефурӯшад ва хидмат мерасонад. Аз ҷумла, мағозаи интернетӣ ба шумо имкон медиҳад, ки: интихоби мол, фармоиш ва ҳуҷҷатҳои зарурӣ, ҳисоббаробаркуниҳои мутақобила, пайгирии иҷрои фармоиш ва дар ҳолати фурӯши молҳои иттилоотӣ ё пешниҳоди хидматҳои иттилоотӣ, расонидани маҳсулот тавассути шабакаҳои электронии алоқа.

Мағозаи онлайн каталоги маҳсулот, системаи иҷрои фармоиш, системаи пардохт дорад ва дар вақти воқеӣ кор мекунад. Ин маънои онро дорад, ки вебсайти мағоза пайваста нав карда мешавад ва дорои маълумоти навтарин дар бораи маҳсулот ва хидматҳо мебошад. Бо дархости меҳмонон, саҳифаҳои тавсифи маҳсулот дар асоси мавҷудияти саҳмияҳои воқеии онҳо динамикӣ сохта мешаванд. Нарх ба таври худкор бо назардошти таҳфифҳо ва пардохтҳои дар айнаи замон амалкунанда, хидматҳои иловагӣ ва усули пардохт ҳисоб карда мешавад. Ҳамин тариқ, истифодабаранда метавонад на танҳо маълумоти пурраи заруриро дастрас намояд, балки барои мол (хизматрасонӣ) пардохт намояд, ҳуҷҷатҳои дахлдорро тартибдиҳад ва маслиҳати мутахассис гирад. Дӯкони онлайн метавонад аз ҷониби истеҳсолкунанда ва фурӯшанда ё фурӯшанда истифода шавад [4, с.184].

Муҳити дохилии корӣ. Ин сайтест, ки барои кори дастаҷамъонаи шӯъбаҳои дурдасти кормандон имкон медиҳад.

Муҳити дохилии корӣ барои дастрасии беруна баста аст. Манфиат аз ҷорӣ намудани ин гуна технологияҳо махсусан барои ширкатҳое, ки дар шаҳрҳои дигар филиалу намояндагиро доранд, мушоҳида мешавад.

Ҳамин тариқ, офиси муқаррарӣ идомаи интернетии худро ба даст меорад, ки ба кормандон имкон медиҳад, ки дар қучонабошанд – дар филиали ширкат, сафари корӣ,

дар гуфтушуниди муштарӣ ё дархона – бо ҳама маълумот, ҳуччатҳои зарурӣ коркунанд ва онҳоро бо ҳамдигар мубодила кунанд.

Портالي иттилоотии корпоративӣ. Инвеб-сервери ширкат мебошад, ки нуқтаи ягонаи воридшавӣ ба ҳамаи системаҳои иттилоотии як ширкати додашуда буда, барои равандҳои бизнеси ширкат ва контрагенттер дастгирии пурраи иттилоотиро таъмин менамояд. Портالي иттилоотии корпоративӣ ба ҳар як корманд муҳити оптималии корӣ, фардикунонии ҷои корро фароҳам меорад. Содда, самаранокӣ ва ягонагии кор бо ҳама синфҳои барномаҳои корпоративӣ, воситаҳои таҳлили маълумот, ҷустуҷӯи мавод, воситаҳои идоракуни ихуччатҳо, дастрасӣ ба системаи ERP.

Портالي иттилоотии корпоративӣ системаҳои алоқаи дохилӣ ва берунӣ, ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоотро муттаҳид мекунад. Ин имкон медиҳад, ки қариб ҳама фаъолиятҳо, ба истиснои ҳуди истехсолот (ва дар мавриди маҳсулоти иттилоотӣ ва он), ба Веб интиқол додашаванд. Аз як тараф, кормандони ширкат бо истифода аз вебсайт бо ҳамдигар муошират мекунанд, ҳуччатҳоро мубодила мекунанд ва маълумоти барои кор заруриро мегиранд. Аз тарафи дигар, дар баробари ин, муштариён ва шарикони ширкат мол ё хидматҳои ба онҳо заруриро интиҳоб мекунанд, фармоиш медиҳанд, иҷрои онҳоро назорат мекунанд ва ғайра. Ва ҳарчанд танҳо қисмати "муштарӣ" дастраси он ҳост, аммо маълумоте, ки бо онҳо кор мекунанд, мустақиман аз ҳамон вебсайт гирифта мешавад ва маҳсули кормандони ширкат ва инъикоси вазъи воқеии корҳо дар айни замонаст [5, с.215].

Тибқи талабот ба функсияҳои портал, он бояд нигоҳдории мутамаркази маълумотро дар бораи сохтори ташкилот, гурӯҳҳои қорӣи он, ӯҳдадорӣҳои мансабии кормандон, нақшҳои ҷорӣи кормандон таъмин намояд, ба истифодабарандагон хусусиятҳои зеринро пешниҳод намояд:

- иштирок дар равандҳои бизнеси корпоративии рушд, ҳамоҳангсозӣ ва қабули қарорҳо;
- банақшагирӣ, таҳия, таҳрир, тасдиқ ва нашри маводҳо барои аудиторияи мақсадноки муайян дар Интернет ё дар Интернет – идоракунии мундариҷа;
- дастрасӣ ба системаҳои идоракунии ахираҳои дохилии корпоративӣ (ERP, CSRP, MRP II).

Намудҳои намояндагӣҳои корпоративӣ ва тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо дар ҷадвали вардашудаанд. 1.

Ҷадвали 1. Намудҳои намояндагӣҳои корпоративӣ ва тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо

Навъи сайт	Вазифаҳои аз ҷониби иҷро карда мешаванд	Хусусиятҳои сохтани сайт	Доираи татбиқ
Корти тичорӣ, сайти муаррифӣ	Брендинг, пешбурди тамғаи молии ширкат; баландбардоштани шуурнокӣ ва бехтар намудани образ	Сайтҳои ин навъи маълумот дар бораи ширкат, ки бештар аз ҷониби муштариён талабо тдоранд, мавҷуданд. Чун қоида, ин маълумоти умумӣ дар бораи ширкат, тафсилот, нақшаи ҷойгиршавӣ ва ғайра мебошад.	Ин намуди сайт бехтар истифода мешавад, агар ширкат маҳсулотро танҳо дар офлайн мефурӯшад ва таблиғи онлайни маҳсулот (ассортимент аз ҳади зиёд ва ғайра) маъно надорад, аммо аудиторияи мақсаднок Интернет ҳеле васеъ муаррифӣ карда мешавад

Намоиши интернет	Реклама ва брендинги маҳсулот	Каталогҳои маҳсулотро бо нархҳо дарбар мегирад, характеристика, тавсифи муфассал, расмҳо, суратҳо. Клипҳои аудио ва видео метавонанд замима карда шаванд. Системаҳои барномавӣ метавонанд ба чунин сайтҳо пайваस्त шаванд. Ариза барои иҷро ба мудири фурӯш додамешавад.	Истифодаи ин намуди сайт дар сурати риоя шудани шартҳои зерин маънодор аст: молро тавассути интернет фурӯхтан мумкин аст; корхона қобилияти эҷоди тавсифи мултимедиявии касбии ҳар як маҳсулот дорад; Барои муштариён гирифтани маълумот дар бораи маҳсулот дар Интернет қулайтар аст.
Мағозаи онлайн	Фурӯши мол тавассути Интернет, автоматикунони равандҳои бизнес	Хариди онлайн аз бисёр ҷиҳат ба он монанд аст Намоишҳои интернетӣ, Фарқияти асосӣ мавҷудияти система аст посёлкаҳо ва интеграциям системам ташкили тартибот бо системаи автоматии идоракунии корхона	Дар калон муомилоти мол истифода бурдани мағозаи онлайн тавсия дода мешавад, на аз мағозаи онлайн, зеро ин арзиши хидматрасонии фармоишхоро кам мекунад.
Портал	Таъмини меҳмонон бо маълумоти пурра Маълумот О Соҳаи фаъолияти ширкатҳо. Таъмини кормандони ширкат бо дастрасии пурра ба ҳама маълумот захираҳои ширкат	мутахид менамояд, маълумоти зиёде захираҳо - телеконференсияҳо, феҳристҳои почтаи электронӣ, форумҳо ва ғайра дастрасӣ ба замимаҳои гуногуни дохилии корпоративиро, аз қабилҳои системаҳои идоракунии ҳуҷҷатҳо, системаҳои идоракунии захираҳо ва ғайра, аз ҷумла Мағозаи онлайн	Тавсия дода мешавад, ки барои ширкатҳои калон ва миёна бо пойгоҳи бузурги муштариён, шабакаи васеи дилерӣ ва ғайра.

Адабиёт:

1. Апатова Н.В. Теория информационной экономики / Апатова Н.В. – Симферополь: ЧП Бондаренко, 2005. – 336 с.
2. Балабанов И.Т. Электронная коммерция / Балабанов И.Т. – СПб.: Питер, 2001. – 336 с.
3. Винарник Л.С. Информационная экономика: становление, развитие, проблемы / Винарник Л.С., Щедрин А.Н., Васильева Н.Ф. – Донецк, 2002. – 312 с.
4. Войтко С.В. Менеджмент у телекоммуникациях: навч. посіб. / С.В. Войтко, К.П. Ангелов; за наук. ред. В.Г. Герасимчука. – К.: Знання, 2007. – 295 с.
5. Закон Украины „Про телекомунікації” від 18.11.03 р., № 1280-IV. – К., 2003.

Komilov Suhrob Sadiqjonovich, assistant of the tourism and entrepreneurship department under the International Institute of the IUTET,(Tajikistan, Khujand) E-MAIL: mr.suhrob94@gmail.com

Goibnazarov Giyos Umarqulovich, Doctor PhD in economy head of the tourism and entrepreneurship department under the International Institute of the IUTET, (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: goibnazarov@mail.ru

TRENDS AND DEVELOPMENT IN THE DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN

The digital economy is a combination of digital computing and the economy, and is also a general term describing how the traditional economic activity (production, distribution, trade) is being transformed with the help of the Internet, the World Wide Web and blockchain technologies. The digital economy is variously known as the internet economy, the web economy, the crypto economy, and the new economy. Since the digital economy is constantly replacing and expanding the traditional economy, there is no clear demarcation between the two types of integrated economy. The digital economy is the result of billions of daily online transactions between people, organizations (businesses, educational institutions, non-profit organizations) and distributed computing devices (servers, laptops, smartphones, etc.) thanks to the Internet, the World Wide Web and blockchain technologies. . The digital economy is rapidly transforming into the Internet of Things (IoT) and cannot exist in its current form without the Internet.

The digital economy is supported by the spread of information and communication technologies (ICT) in all business sectors to increase its productivity. The digital transformation of the economy is changing traditional ideas about how businesses work, how consumers receive goods and services, and how governments should adapt to new regulatory challenges. The future of work, especially after the COVID-19 pandemic, is also driving the development of the digital economy. Nowadays, more and more people are working on the Internet, and with the increasing activity on the Internet, which contributes to the development of the global economy, companies that support Internet systems are becoming more profitable.

According to the WEF, 70% of the global economy will be digital over the next 10 years (starting in 2020). This is a trend accelerated by the COVID-19 pandemic and the trend of going online. According to the definition provided by the World Bank (2018), a digital economy is a “system of economic, social and cultural relations based on the use of digital ICT.” In the CIS countries, this direction is called the digital economy, in Germany it is Industry 4.0, and in the USA it is the

Industrial Internet Consortium. The Japanese government, with the active participation of the Keidanren Japanese big business association, has developed a strategy – Society 5.0. In fact, these are different names for the same process – the transformation of the economy through the use of digital technology, such as big data, the Internet of Things or artificial intelligence.

The digital economy was estimated to be worth \$12.9 trillion in 2017, or 17.1% of global GDP. The record performance of the digital economy was mainly due consumers’ focus on the Internet. On average, if all countries increase their investments in ICT infrastructure by 8% every year, by 2025 this will realize new economic potential equivalent to \$23 trillion for all countries. By 2025, the digital economy will increase from 17.1% to 24.3% of world GDP (Huawei Technologies, 2018). The COVID-19 pandemic accelerated the transition to the digitalization of society. According to the SaaS Quantum Metric, during the pandemic, the volume of e-commerce reached \$3.5 trillion.

Investment in digital technology generates returns that are almost 7 times greater than any other form of investment: on average, a \$1 investment in ICT infrastructure today will bring \$20 in profits in the future (in the medium term).

Some researchers have observed that: “The development of the digital economy will provide an opportunity for communication, exchange of ideas and experience. Areas on the Internet will

be able to combine efforts to create a business, finding co-workers, partners, resources and markets.

Digital technologies can also play a key role in training employees, sharing knowledge, and implementing innovative ideas, including in the social sphere.”

However, along with benefits, the digitalization of the economy “creates a new humanitarian problem in the form of a change in the structure of employment, a significant part of which will be associated with the mass production of information goods and services for various purposes. Introduction and use of modern ICT already leads to a significant reduction of jobs and growth of unemployment, and in the future will lead to social stratification, new forms of social inequality will appear, among which information, educational and intellectual inequality will dominate, and all of that will become a serious social problem” (Tolstykh, 2020).

The concept of the digital economy in the Republic of Tajikistan (more -Concept) is based on the Message of the President of the Republic of Tajikistan, the Leader of the Nation of the respected Emomali Rakhmon

"On the directions of domestic and foreign policy of the Republic of Tajikistan" dated December 26, 2018 and in accordance with the decree of the Republic of Tajikistan of January 31, 2019, No.39 "On the results of the socio-economic development of the Republic Tajikistan in 2018 and the challenges for 2019."

The concept is in accordance with the provisions of the Constitution of the Republic of Tajikistan, international legal acts recognized by the Republic of Tajikistan, and other regulations of the Republic of Tajikistan.

The concept is based on the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan until 2030 and represents a general vision of using modern digital technologies to achieve the highest goal of Tajikistan's long-term development, namely, improving the standard of living of the country's population, reaching the standard of living of middle-income countries as soon as possible, and significantly reducing poverty, as well as achieving the country's priority economic development goals, such as energy independence and food security. , the country's exit from the communication impasse and its transformation into a transit, accelerated industrialization of the country and the creation of new jobs. The ubiquity of digital technologies, including breakthrough technologies, should be the basis for sustainable economic development and the growth of the country's international competitiveness. The digitalization of the economy will create a new model of economic growth, attract international investment, spur the transformation of existing and new types of production, strengthen export orientation and at the same time meet domestic demand through import substitution. The concept aims to generate digital dividends on issues critical to national development, such as job creation, gross domestic product growth (further-GDP), transformation of the service sector and improving the quality of life of the population.

The message of the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon-Majlisi Oli, “On the main directions of domestic and foreign policy of the republic” dated January 26, 2021, notes the need for appropriate measures to promote “the strengthening of the institutional framework of the digital economy, development of information and communication infrastructure throughout the country, digitalization of the national economy and accelerate the implementation of the egovernment.”

In 2016, international experts estimated the share of the digital economy in the GDP of Tajikistan at 0.6%, in accordance with the statistical data. According to the rating of the World Economic Forum, Tajikistan ranked 104th among 141 countries in 2019, including 121st place for “Penetration of information and communication technologies.” Despite the low indicators of ICT development in Tajikistan, the share of innovative products is slowly growing. Demand for modern digital data management technologies is forming. Over the 2010–2020 period, Tajikistan has slightly improved its indicators. Tajikistan slightly improved its performance in the index of egovernment development, from 0.3477 to 0.4649, and the country has moved from 112th place (among 138 countries) to 109th place (among 134 countries) in the index of readiness of the network society.

According to the World Bank, Tajikistan ranked last among Central Asian countries in terms of the number of secure Internet servers per 1 million people. Tajikistan ranked as one of the last among Central Asian countries in 2019, and the country ranked 106th in the global cybersecurity index in 2018 among 134 countries.

These data indicate a low level of digitalization of the economy of Tajikistan. The country is not included in the International ICT Development Index. In 2019, the total volume of paid services in the field of information and communication was only 0.25% of GDP, which had decreased by 0.8% compared to the previous year. In 2017, only 2.514 million residents of the republic, or 28.15%, were Internet users, while the global average is 53%, and in the CIS this reaches 71.3%.

According to the World Bank (2018), only 17% of people in Tajikistan use the Internet on any device, compared to 28% in the Kyrgyz Republic, 44% in Uzbekistan and 55% in Kazakhstan.

Permanent Internet access in Tajikistan remains limited to large urban areas, where residents pay one of the highest prices in the world for Internet service. The cost of a basic Internet subscription package is equivalent to 16% of the average monthly income. Because of underdeveloped Internet access and high prices, only 57% of firms in Tajikistan currently use e-mail to communicate with their clients, and less than 40% of firms have a website.

The current state of development of the digital banking market in Tajikistan over the past few years has had a positive trend. The growth of digital banking services demonstrates the growing interest of credit institutions in this product and the possibilities of stimulating sustainable economic growth, increasing the general accessibility of the financial system, and providing fiscal and social effects. It should also be noted that the market of digital banking services has increased significantly in recent years, contributing to the growth of non-cash payments. Between 2016 and 2021, the number of bank payment card holders increased (see Figure 2).

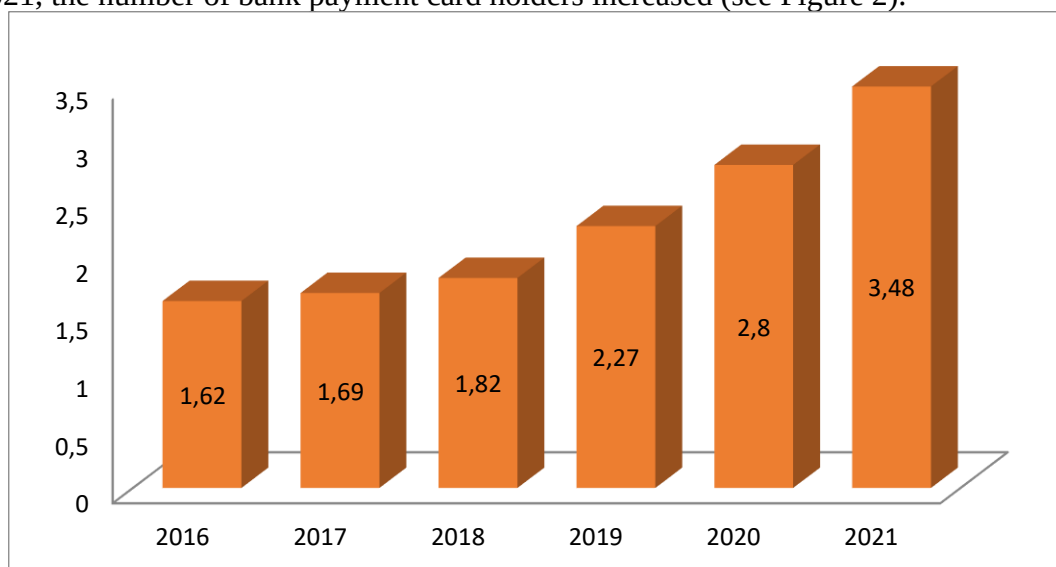

Figure 2. Total number of payment cards in Tajikistan (in millions)

Source: compiled by the authors based on data from the National Bank of Tajikistan (www.nbt.tj)

Analysis of Figure 2 shows that in 2021 the number of payment cards had grown by 215% compared to 2016. According to the statistics of the National Bank of Tajikistan, as of 31 December 2021 credit financial institutions had issued 3.48 million bank payment cards, which is 24.4% more than in 2020. Of these, 73.8% were National Payment System (NPS) Korti Milli payment cards, 11.4% were local payment cards of credit organizations, 8.5% were cards of international payment systems (VISA, Master Card and Union Pay) and 6.2% were co-brand payment cards (Union Pay – (NPS) Korti Milli). Out of the total number of bank payment cards issued, 25% accounted for Dushanbe city, 28% the Sughd region, 27% the Khatlon region, 17% the Districts of Republican Subordination and 3% the Gorno-Badakhshan Autonomous Oblast.

Active growth in the number of bank payment cards requires appropriate infrastructure to service them. It should be noted that the relevant infrastructure – a network of ATMs, electronic terminals (at cash points) and POS terminals – in the analyzed period received significant development (see Table 2).

Table 2. Number of ATMs and terminals in Tajikistan (POS and POS)

Source: compiled by the authors based on data from the National Bank of Tajikistan (www.nbt.tj)

Device name	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ATMs	799	685	678	878	1,285	1,412
Electronic terminals at the CP	1,755	1,381	1,485	1,813	1,899	1,848
Point-of-sale terminals	700	1,944	3,014	3,535	3,811	3,030
Total	3,254	4,010	5,177	6,226	6,995	6,290

Credit financial institutions have installed a total of 1,412 ATMs and 4,878 electronic terminals for servicing bank payment card holders. Out of this number of electronic terminals, 1,848 units are installed in cash advance points and 3,030 units in trade and service enterprises.

The analysis of the data in Table 2 shows the steady growth of the payment infrastructure. The number of ATMs increased by 76.7%, or 613 units, during the period under review. Electronic terminals (in cash advance offices) increased by 5.3%, or 93 units, and the number of POS terminals increased almost 4.3 times, or by 2330 units. In total (all devices), growth was 93.3%.

As of December 31, 2021, the total number of e-wallets of credit financial institutions amounted to 3,534,419 units. Compared to the same period in 2020, the total number of e-wallets of credit financial institutions increased by 1,825,837 units (2.1 times). By using e-money, clients have the opportunity to pay for a number of services in a cashless way through e-wallets using smartphones.

During 2021, 17.2 million non-cash transactions in the amount of 1,020.8 million somoni were conducted through electronic wallets, which exceeded the figures of 2020 by 61.0%. With all of the known restrictions introduced in a number of countries from the beginning of 2020 and the inability to access branches of credit organizations to carry out standard operations such as money transfer, many companies, including local ones, began to promote or provide their services online, which led to the need for online payments.

Thus, the development of digital banking can be a driving force of the country's socioeconomic reforms and a catalyst for economic growth. We assess the analysis of the current state of the digital banking market as satisfactory. To maintain trends in the development of digital banking services, credit institutions need to maintain the priority of technological solutions, actively participate in measures to improve the financial literacy of the population, and expand the product line of digital banking services. This, in turn, requires effective measures to improve the situation and strengthen the role of the state in improving the regulatory framework, tax legislation and providing benefits and support for digital banking services.

For the development of digital technology in the banking sector, credit institutions need to:

- maintain the priority of technological solutions;
- actively participate in measures to improve the financial literacy of the population;
- expand the product line of digital banking services;
- take effective measures to strengthen the role of the state in improving the regulatory framework and tax legislation;
- provide benefits and support for digital banking services.

To mitigate the adverse impacts, the authorities have already started developing an anti-crisis plan and the World Bank Group is supporting the Government of Tajikistan with a crisis response package that focuses on:

- protecting vulnerable segments of the population, including returning migrants and their families through social safety nets
- supporting food security

- addressing the macroeconomic policy framework, including continued discussions on a crisis-response budget support operation.

In addition to our support to improve logistics networks, with efforts focusing on increased online payments systems and developing digital literacy and skills among both consumers and producers, while building trust for online transactions through stronger data protection regulations and enforcement mechanisms, Tajikistan will reap high digital dividends and broader socioeconomic impact, particularly for youth, women, and rural populations for a stronger and more resilient Tajikistan.

References

1. S. Abelyan Innovative development of modernized processes in industry: dis. on competition the degree of doctor of economic Sciences. Rostov-on-don, (2015)
2. T. P. Karpova Directions of development of accounting in the digital economy, (2017)
3. Abdrakhmanova, G. I., Vishnevsky, K. O., & Gokhberg L. M. (2020). Digital Economy Indicators Statistical Digest.
4. Chakravorti, B., & Chaturvedi, R. S. (2017). Digital Planet: How Competitiveness and Trust in Digital Economies Vary Across the World.
5. China Academy of Information and Communications Technology. (2021). White Paper on China's Digital Economy Development.
http://www.caict.ac.cn/kxyj/qwfb/bps/202104/t20210423_374626.htm
6. Cornell University, INSEAD, & WIPO. (2018). The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation. Geneva: WIPO.
7. www.nbt.tj National Bank Of Tajikistan
8. UNCTAD, 2017, Information Economy Report 2017: Digitalization, Trade and Development (United Nations publication, Sales No. E.17.II.D.8, New York and Geneva)
9. World Bank Group, 2018, Malaysia's Digital Economy: A New Driver of Development (World Bank, Washington D.C.).
10. World Bank Group in Tajikistan report 2021.

Samadova Zarrina Akramjonovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism and Entrepreneurship of the Khujand International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

e-mail: zarrina73@mail.ru

Hasanova Muhiba Ilhomjonovna, doctoral student in specialty 6D050606 - Regional and territorial economy of the Tajik State University of Law, Business and Politics,

e-mail: muhiba-1997@mail.ru

FOREIGN EXPERIENCE OF THE DIGITALIZATION OF REGION: TRENDS AND ACCEPTABLE ASPECTS

The article contains the experience of several foreign countries in digitalization of the economy. The fundamental changes that should be made in the infrastructure of the national economy are highlighted. The ranking of innovative development of countries according to the Global Innovation Index is made and the data on innovative development for 2021 and 2022 are compared. Based on the practices of digitalization of regions of such foreign countries as Kazakhstan and Uzbekistan, which are close in terms of development, the system of ensuring the development of digitalization of the national economy is compiled. Also data on infocommunication development of Tajikistan are given and proposals for further development are provided.

Keywords: digitalization, digital economy, infrastructure, innovative development, national economy.

Introduction. With the beginning of the second millennium, one of the features is that most commodity-money relations have switched to digital mode. The history of the development of the digital economy begins not with the registration of the first world domain “google.com” by Larry Page and Sergey Brin, 25 years have passed, but with the release of the first iPhone (invention of Steve Jobs) 10 years.[1] In this short period of time, under the pressure of modern infocommunication technologies, world society has changed dramatically. One of the main factors in the cosmic growth of the digital economy is the increase in Internet users. It is the frequent use of the Internet that allows you to learn more about the possibilities of digitalization, which simplifies life several times. In April 2022 alone, there were 4.8 billion registered Internet users worldwide [2], representing 60% of the entire world population.

Analysis. World practice has shown that sustainable development of production in most cases depends on the innovative nature of production, and not on the amount of resources. At one time, this aspect was revealed by the outstanding economist M. Porter. He divided four main sources of the country's development. This is development based on production factors; - development based on investments; - development based on the wealth obtained as a result of historical development; - development based on innovative activities. [3, 57]

If you look at the economic history of the world community, after World War II and before the outbreak of the COVID-19 pandemic, there was no decline in the level of employment. In 2020, due to the onset of the pandemic, most work activities were carried out remotely. It should be emphasized that every year the international business school INSEAD, Cornell University, and the World Intellectual Property Organization publish an analytical report “The Global Innovation Index”, in which all countries of the world are assessed from the point of view of their development, innovation and manufacturability.

The author of the study note that despite the unfavorable economic situation, innovative activity in the world continues to develop. Of the 132 countries included in the WIPO rating, we selectively compared the countries listed below in order to clearly show the dynamics of changes in the level of innovative development of countries according to the World Intellectual Property Organization for 2 years:

Table 1. Rating of countries by level of innovative development according to the World Intellectual Property Organization for 2021-2022 years

World countries	for 2021 year		for 2022 year	
	Place in the ranking	Place in the ranking	Place in the ranking	Place in the ranking
Switzerland	1	65,0	1	64,6
Sweden	2	63,1	3	61,6
USA	3	61,3	2	61,8
Great Britain	4	59,8	4	59,7
South Korea	5	59,3	6	57,8
China	12	54,8	11	55,3
Japan	13	54,5	13	53,6
Hong Kong	14	53,7	14	51,8
Russia	45	36,6	47	34,3
India	46	36,4	40	36,6
Ukraine	49	35,6	57	31,0
Kazakhstan	79	28,6	83	24,7
Azerbaijan	80	28,4	93	21,5
Uzbekistan	86	27,4	82	25,3

Pakistan	99	24,4	87	23,0
Tajikistan	103	23,9	104	18,8
Yemen	131	15,4	128	13,8
Angola	132	15,0	127	13,9

Source: <https://nonews.co/directory/lists/countries/global-innovation-index> (accessed 11/05/2023); World Intellectual Property Organization (WIPO) (2022). Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth? Geneva: WIPO. DOI 10.34667/tind.46596. – 266 p.

The table shows that Asian countries are at the lower level, or rather below the 79th rating. In comparison between 2021 and 2022, the level of innovative development of countries marked in green increased significantly. These include the USA, China, India, Uzbekistan, Pakistan, Yemen and Angola. Tajikistan, Sweden, South Korea, Russia, Ukraine, Kazakhstan, Azerbaijan, for objective or subjective reasons, lowered their rating in WIPO. The reason for this is many factors influencing the development of digitalization.

The above factors influence the development of each country differently. For example, the Republic of Uzbekistan, in order to accelerate the pace of digitalization of the country, began with the digitalization of the region and signed the state program “Digital Tashkent”. Its main task is to manage city services, create an integrated information environment for social facilities, production, road transport and utility infrastructure.

In addition, the Department has established the Information and Analytical Center “Rakamli Poytakht” (“Digital Capital”) to analyze and process information obtained as a result of interdepartmental electronic interaction of information systems of city services, identify systemic problems in the development of the urban environment, and develop proposals to improve efficiency work of city services, including improvement of the urban environment as a whole.

It can also be noted that the experience of digitalization of Kazakhstan is also acceptable for our country. Over the past two decades, Kazakhstan has been investing a large amount of financial and human resources to develop digitalization in the country, thereby increasing its level of international competitiveness on the world stage.

According to some reports [4], Kazakhstan has begun to actively implement the “Digital Kazakhstan” program. This initiative was proposed by the government of the country and was to be implemented in four key areas:

- creation of the “Digital Silk Road”, which will provide support in the development of digital infrastructure;
- providing support to the “Digital Silk Road” in raising awareness of business and other sectors to increase competitiveness;
- creating a digital government through improved electronic and mobile government systems;
- enabling the creation of a society that is receptive to new emerging trends and challenges, while developing the necessary skills for the digital economy, hence increasing digital literacy and learning at all levels of society. [5]

In addition to this program, 5G pilot projects have also been launched. This project was implemented in the cities of Nur-Sultan, Almaty and Shymkent. Also, under the TransCaspian Fiber Optic project, 880 villages in Kazakhstan have been brought to the level of home Internet communications worth 32.8 billion tenge. [6] The above evidence suggests that in Kazakhstan the role of advanced technologies and innovations in the development of the national economy is actively increasing. Further integration of digital technologies will be critical for the country.

The digital state of the Republic of Tajikistan is also not lagging behind in development. The leading areas of the digital economy in the country can be considered e-commerce, Internet banking, electronic payments, Internet advertising and electronic access to government services. The degree of accessibility and active use of these areas is determined by the Digital Quality of

Life Index in which in 2021 Tajikistan ranked 104th among 110 countries, but in 2022 the Republic of Tajikistan ranked 112th among 117 countries. [7]

The digital system in Tajikistan has been introduced into certain public spheres and this initiative continues steadily:

- digitalization in the field of production.;
- digitalization in the field of transport;
- digitalization in the field of finance is proven by non-cash and contactless payments, digital wallets, electronic money, remote customer service, etc.
- digitalization in the field of commerce.

Other sectors of the economy need enormous transformation and the introduction of digital technologies. The presence of digital infrastructure and the use of electronic gadgets does not indicate the full development of the digital economy. This is just one of the main steps towards the introduction of information and communication technologies and the path to digitalization of the country.

Conclusion: In connection with the above facts, we will offer several tips to accelerate the pace of digitalization in the country: adopt state digitalization programs in individual cities and regions, increase the level of digital literacy of the population, develop and improve digital infrastructure, prepare and attract professional specialists, ensure the sustainability of innovative enterprises.

List of sources:

1. URL://<https://www.Wikipedia.com/> - information site (access date 11/09/2023)
2. URL: <https://www.sostav.ru/publication/50865.html> - The digital economy will account for 50% of global GDP in the coming decades (access date 11/06/2023)
3. M. Porter. Competition. Corrected Ed./M. Porter. – M.: Publishing house “Williams”, 2005. – 602 p.
4. <https://nonews.co/directory/lists/countries/global-innovation-index> (accessed 11/05/2023)
5. Karpovich O., Baltash N. Development of the digital economy of Kazakhstan // Problems of the post-Soviet space. – 2020. - No. 7 (4). – pp. 485-494.
6. Shcherbatenko A. Artificial intelligence, e-document flow and online tenders in retail: what will be discussed at RDBS. URL: <https://rau.ua/ru/newsrdb/aleksejshherbatenko-smart-tender/> (access date 11/15/2023)
7. <https://surfshark.com/dql2022> - Digital Quality of Life Index (access date 10/31/2023)

Почоева М.А ., муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. E-mail: shukrona8585@mail.ru

СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур аз рушди соҳибкории хурду миёна ва нақши он дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавод оварда шудааст. Инчунин барои рушди нумӯи соҳибкории хурду миёна ва пешрафти он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои зарурӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон андешида шуда истодаанд ва нақши бениҳоят муҳимро фарогир мебошанд, пешниҳодҳо пешкаш гардидаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, хурд, иқтисодиёт, минтақа, рушд, миёна, ташкил, фаъолият, истеҳсолот.

МАЛОЕ И СРЕДНЕЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье представлено развитие малого и среднего предпринимательства и его роль в экономике Республики Таджикистан. Также Правительством Республики Таджикистан принимаются необходимые меры для развития малого и среднего предпринимательства и его прогресса в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: предпринимательство, малое, экономика, регион, развитие, средний, организация, деятельность, производство.

SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article presents the development of small and medium-sized businesses and its role in the economy of the Republic of Tajikistan. Also, the Government of the Republic of Tajikistan is taking the necessary measures for the development of small and medium-sized businesses and their progress in the Republic of Tajikistan.

Keywords: entrepreneurship, small, economy, region, development, medium, organization, activity, production.

Барои гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозоргонии нав, озодона ва таъмини яхелаи босамари самаранокии кори корхонаҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ, мутахассисони боихтисос, фозил ва ӯҳдабаро лозиманд, ки кори тадқиқотӣ, ақли қобили таҳлил бевосита бо онҳо ҳамсафар бошад.

Таҳти роҳнамоии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои гуногуни сохтори иқтисоди – иҷтимоӣ бо назарияи муайяни илмӣ роҳи рушди иқтисодиро дар партави қонунгузорӣ, пайдарпай амалӣ карда истода, хусусиятҳои иҷтимоии онро дар мадди аввал мегузоранд. Дар партави ин сиёсат рушди иқтисодии бозорӣ дар Тоҷикистон бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки ба манфиати мардум ва хифзи иҷтимоии аҳоли равона карда шавад. Дар иқтисоди бозорӣ асос фаъолияти соҳибкорӣ аст. Вобаста ба ҳамин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳибкорӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир мекунад. Зимни баромадҳо ва дастурҳои Пешвои миллат дастгирии давлатии соҳибкорон, бунёди заминаҳои мувофиқи ҳукукиро барои рушди соҳибкорӣ омода карда, тарбияи кадрҳои мутахассиси соҳа, таъмини муҳити солим барои фаъолияти онҳоро асоси ҳамаҷонибаи худ қарор додааст. Воқеан, таҷриба ва амалияи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки саҳми соҳибкорон махсусан, соҳибкорони хурд ва миёна чи тавр метавонад ба пешрафти иқтисодӣ таъсир расонад. Дар истехсолоти дохилии баъзе кишварҳои соҳибкории миёна ва хурд 60 -70 дарсадро ташкил медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, рушди корхонаҳои хурду миёна аз дигар кишварҳои қафо мондааст, ин бахш имруз дар кишвари мо ҳадди ақал 70 дарсад шумораи корхонаҳоро ташкил медиҳад ва он тақрибан 35-40 дарсад шумораи коркарда ва умумиро ташкил медиҳад. Инчунин, қарзҳои ба занону бонувони соҳибкор пешниҳодшуда 30 фоиз афзоиш ёфта, ба 4,8 миллиард сомонӣ расонида шудааст.

Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯӣ менамояд.

Дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар 7 соли охир аз 62 ҳазор ба 350 ҳазор баробар гардидааст. Дар ин давра аз ҷониби соҳибкорони кишвар беш аз 2 ҳазор корхонаву коргоҳҳои истехсолӣ бо 21 ҳазор ҷойи корӣ ташкил карда

шудаанд. Танҳо дар соли 2023 соҳибкорони мамлакат 715 корхонаи нави истеҳсолӣ бо 5 ҳазор ҷойи корӣ сохта, ба истифода супориданд.

Ҳукумати мамлакат ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки барои баланд бардоштани шаффофият, боз ҳам беҳтар гардонидани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ ва бартараф кардани монеаҳои маъмуриву сунъӣ дар ин самт тадбирҳои саривақтиро амалӣ созанд ва ташаббусҳои соҳибкоронро ҳаматарафа дастгирӣ намоянд. Тибқи маълумоти омӯрӣ дар ҳафт соли охир ба кишвар ба маблағи беш аз 95 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ ворид гардидааст, ки зиёда аз 30 миллиард сомонии он сармояи мустақим мебошад [1, 28.12.2023с].

Иқтисодиёти ҳозира барои соҳибкории хурд хеле ҳам шароити мусоид пайдо намудааст. Дар он доимо дигаргуниҳои ба вучуд меояд, ки имкони ташкили корхонаи нав пайдо мешавад. Мисол, дар солҳои охир талабот барои хизматрасонӣ меафзояд ва 97 дарсади ширкатҳое, ки ба ин кор машғуланд, корхонаҳои хурд мебошанд, ки то 100 нафар коргар доранд. Хусусияти имрӯзаи иқтисодиёти Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ на аз иқтисодиёти сода, анъанавӣ, балки аз иқтисодиёти нақшавӣ гардонида мешавад. Иқтисоди бозорӣ дар шароити ҳозира низомии ташкили хоҷагидорӣ дар ҳудуди мамлакат буда, ба муносибатҳои пулию молӣ, гуногуншаклии моликият, озодии фаъолияти иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва рақобати субъектҳои хоҷагидорӣ дар соҳаи истеҳсолот ва фурӯши мол хизмат асос меёбад. Соҳибкорӣ ҳамчун яке аз шаклҳои фаъолияти инсон ва қисми таркибии фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Рушди фаъолияти соҳибкорӣ, алаҳусус дар замони бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ, ки таъсири худро ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ расонда истодааст, яке аз заминаҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои он мебошад.

Дар шароити имрӯза фаъолияти соҳибкории хурд яке аз шартҳои муайянкунандаи рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Барои банақшагирии самаранокӣ фаъолияти соҳибкории хурд, амалисозӣ ва идоракунии он, таҳлили ҳолати имрӯза ва дурнамои рушди иқтисодии мамлакат зарур мебошад [2, с. 323].

Иқтисодии мамлакатро мавҷудияти захираҳои табиӣ, иқтисоди истеҳсолӣ ва илмӣ-техникӣ, зерсохтор, соҳаи иҷтимоӣ, молҳо ва хизматрасониҳои, ки ба шаҳрвандон, ширкатҳо ва ташкилотҳо, аз ҷумла, ба корхонаҳои муштарак, дар дохили кишвар ва берун аз он фурӯхта мешаванд ташкил менамояд.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ» ки соли 2014 қабул карда шуд, дар он қайд карда мешавад: «Соҳибкорӣ фаъолияти ташаббускорона ва мустақилонаи шаҳрвандон мебошад, ки ба гирифтани фоида ва даромади шахсӣ нигаронида шудааст». Фаъолияти соҳибкорӣ дар ин қонун бо фаъолияти корхона алоқаманд аст, ки дар натиҷаи он «мақоми соҳибкор» пас аз бақайдгирии давлатии корхона ба даст оварда мешавад. Аммо фаъолияти соҳибкории фардӣ бе ташкили шахси ҳуқуқӣ, ки дар чорҷӯбаи қоидаҳои умумии соҳибкорӣ ба амал бароварда мешавад, пешбинӣ карда шудааст.

Дигар самте, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он аҳамияти хос додааст, дар назар гирифтани шароити рушди иқтисодии кишвар аст. Азбаски Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари аграрӣ аст, дар он рушди соҳибкорӣ дар соҳаи саноати кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ташкили коркарди масолеҳи кишоварзӣ, соҳибкорӣ дар соҳаи саноати кишоварзӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Аз ҳамин сабаб ҳам ҷиҳати иҷрои сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба дастгирии ин соҳа ва таъмини рушди устувори он, чорабиниҳои дар ҷумҳурӣ амалӣ шудаанд, ки ба соҳибкорӣ ва пешрафти хоҷагиҳои деҳқонӣ такони бузург бахшидаанд. Аз ҷумла, тақсим кардани микдори муайяни замин ба аҳоли, ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ дар заминаи колхозу совхозҳо, маблағгузориҳои хоҷагиҳо, ташкили қарзҳои имтиёзнок ва ғайра аз ҳамин қабиланд. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон анъана ва суннатҳои қадим дорад ва инъикоси худро дар ақида, фарҳанг ва тарзи зиндагии мардум пайдо кардааст. Барои рушди соҳибкории хурд дар соҳаи кишоварзӣ эълон гардидани солҳои 2019 – 2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” мусоидат менамояд.

Аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои рушди бонизоми иқтисодиёт ва баланд бардоштани сифати зиндагии мардум тартиб дода шудаанд, ки ба санади Ҳадафҳои рушди ҳазорсола мувофиқат доранд. Дар ин барномаҳо ба соҳибкорӣ эътибори ҷиддӣ дода шуда, аксар чорабиниҳои ин барномаҳоро рушди фаъолияти соҳибкорӣ фаро гирифтааст. Ҷуноне маълум аст, сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он нигаронида шудааст, ки сатҳи камбизоатиро кам карда ва дар ин самт ба соҳибкорӣ бештар таъия карда шавад.

Ташкили корхонаҳо ба роҳ мондани фаъолияти онҳо дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияи нав ва баланд бардоштани сифати маҳсулот барои соҳибкорон масъалаҳои муҳим мебошад. Бо ин мақсад аз тарафи Асосгузори сулҳи ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти мамалакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳадафи ҷоруми рушди кишвар – саноаткунони ҳоҷагии халқ пешниҳод гардид. Бинобар ин, сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи рушди ин соҳаҳо таъсири бонуфузе ба вуҷъати соҳибкорӣ дар истеҳсолот дошта метавонад.

Барои пешрафти соҳибкорӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар кардани маблағгузорию дар ин соҳа яке аз шартҳои муҳимии инкишоф медонад ва қонуне, ки доир ба дастгирӣ ва маблағгузорӣ қабул карда шудаанд, аз ҷумла Қонунҳо «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузорию хурд», «Дар бораи таърихи қарзҳо», «Дар бораи сармоягузорӣ» ба ҳамин мақсад равона карда шудаанд[4,с.79].

Сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди бемайлоии соҳибкорӣ, аз байн бурдани монеаҳои ин соҳа нигаронида шудааст. Барои ин корҳои зиёдеро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом додааст, ки муҳимтарини онҳо дастрасии соҳибкорон ба манбаҳои қарз, афзоиши теъдоду сохтори ниҳодҳои молиявӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонии молиявӣ ва амсоли онҳо мебошанд. Ҳалли ин гурӯҳи масъалаҳо на танҳо истеъдод ва ташаббус, балки баланд бардоштани малакаю маҳорат ва дониши худӣ соҳибкорро бо воситаи курсҳои баланд бардоштани ихтисос ва дигар донишқадаву донишгоҳо тақозо менамояд.

Ба фикри мо соҳибкорию хурду миёна дар асоси лаёқат ва ҷамъбасти таҷрибаи умумии онҳо ба вуҷуд омада, раванди истеҳсол ва ё хизматрасонӣ дар асоси навоарию арзиши ҷамъиятӣ дошта, ки ба соҳибкор даромадҳои пулӣ ва қоньгардонии талаботро таъмин менамояд, мебошад. Аввали ислохот дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон умедворкунанда буд, соҳибкорию асосан дар соҳаҳои электроника, радио, авиатсия, истеҳсоли маҳсулоти ниҳой аз алюминий, коркарди мрамму маводи сохтмонӣ, санг ва филизоти қиматбаҳо ба роҳ монда шуда буданд[4,с.76].

Маҳз дар асоси барҳам пайваст карда шудани омилҳои истеҳсолот тавлиди меҳнати иқтисодӣ ва ҳадамот имконпазир мегарданд. Раванди ташкили истеҳсолот, тавлиди неъматҳоро ҳадамот, фурӯшу ба даст овардани даромад, тақсими он, барпо кардани низоми муназзаму мутаносиб бо ташкилотҳои молиявӣ аз ҷумлаи муаммоҳое мебошанд, ки ҳар як соҳибкор онҳоро дар ҳар як маврид бояд ҳал намояд.

Ин раванд хеле ҳам мушкилу мураккаб буда, барои дуруст ва оқилона ба роҳмондани он маблғҳои зиёди моддӣ, корӣ ва пулӣ талаб карда мешавад. Ғайр аз ин раванди пурра барқарор кардани харочот, ба даст овардани фоида, таъмин кардани ҷараёни навсозию таҷдиди технология ва ғайра вақти зиёдро тақозо менамояд. Аз ин нуқтаи назар ташкил кардани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолот яке аз соҳаи мураккаб ва меҳнатталаб мебошад.

Ҳамин тавр аз сабаби он, ки истеҳсолот соҳаи аз ҳама заруртарини ҳаёти ҷомеа ва яке аз навҳои мураккабтарини соҳибкорӣ ва сардаромади ҳавзаи иқтисод мебошад, гурӯҳи одамони ташаббускор, новобаста ба дараҷаи баланди ҳатари он ба ин соҳа миён сахт баста, фаъолият пеша мекунанд. Доир ба ташкили раванди истеҳсолот, истифодаи омилҳо ва тарзу услуби ба ҳам пайваст кардани онҳо, истифодаи захираҳо, ташкили истеҳсолот дар доираи

шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ва ғ. бояд аҳамияти аввалиндараҷаи соҳибкориро пеша намояд.

Рӯйхати адабиётҳо

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. – 28. 12. 2023 с.

2. Бозоров Ш.Ш. Асосҳои соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ барои макотиби олий. – Душанбе: “ЭР - граф”, 2018. – 428с.

3. Д.В.Исаев. Корпоративное управление и стратегический менеджмент. Информационный аспект. Издательский дом государственного университета Высшей школы экономики. Москва, 2010. -218 с.

4. Ҳабибов С., Ҷамшедов М. Иқтисоди корхона (ташкилот)-ҳои истеҳсоли: Китоби дарсӣ. Қисми 1. Зери таҳрири д.и.и., профессорон Ҳабибов С.Ҳ. ва Шарипов М.М.-Душанбе: «Ирфон», 2014. – 352с.

Файзулло М.К., Дӯстматов Б.М.

БАЎЗЕ ҶАНБАҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Яке аз дастовардҳои асосии ҳар як давлат ва таъмини рушди иқтисод ин гузариш ба усули инноватсионии рушд мебошад. Яке аз самтҳои афзалиятноки таҳияи сиёсати иқтисодӣ, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирии давлат нигаронида шудааст, дар ин радиф имтиёзҳои андозӣ яке аз омилҳои таъмини рушди соҳибкорию инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: навоарӣ, соҳибкорию инноватсионӣ, корпоратсия, андоз, андоз аз аризи иловашуда.

Файзулло М.К., Дӯстматов Б.М.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ УСЛУГ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Переход на инновационный путь развития является одним из главных достижений любого государства и развития экономики на самом высоком уровне. Одним из приоритетных направлений развития экономической политики, направленном на повышение конкурентоспособности государства, должно стать предоставление налоговых льгот, способствующее развитию инновационного предпринимательства в сфере услуг.

Ключевые слова: инновация, инновационное предпринимательство, корпорация, налог, НДС.

Faizullo M.K., Dustmatov B.M.

SOME ASPECTS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE SERVICE SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The transition to an innovative way of development is one of the main achievements of any state and economic development at the highest level. One of the priority directions of the development of economic policy aimed at increasing the competitiveness of the state should be the provision of tax incentives contributing to the development of innovative entrepreneurship in the service sector.

Key words: innovation, innovative entrepreneurship, corporation, tax, VAT.

Дар замони муосир дар бисёр мавридҳо маҳаки асосии рушди инноватсионии мамлакат ҳокимияти давлатӣ мебошад, чунки маҳз давлат стратегияҳои муҳимтарини рушди иҷтимоӣ –иқтисодиро коркард ва амалӣ менамояд. Бояд қайд намуд, ки вобастагӣ иқтисодии

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мамлакатҳои дигар аз ҷумла дар соҳаи энергетика, дар заминаи хароб гаштани захираҳои ҷаҳонии энергетикӣ, зарурияти рушди соҳаи инноватсиониро ба вучуд овардаанд. Барои рушди самти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин механизми самаранокӣ амалисозии сиёсати инноватсионӣ дар тамоми самтҳои фаъолияти давлат зарур аст, ки он барои аҳоли Ҷаҳон бошад ва аз тарафитамомии шаҳрвандони давлат пазируфта шаванд. Инноватсия танҳо дар он маврид натиҷа хоҳад дод, ки агар он асоси идеологии устуворе дошта бошад, ки ба ананаҳо, арзишҳои таърихива фарҳангӣ миллат таъям намуда, моҳият ва зарурияти рушди инноватсионии давлатро иникос кунанд.

Дар шароити амали иқтисодии бозорӣ рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳолии мамлакат таъсири мусбат мерасонад [1]. Хусусан таъсири он дар ҳолате ҷашмрас мебардад, ки низомии соҳибкории инноватсионӣ дар кишвар босубот ва самаранок ба роҳ монда шуда, механизми ташкилию иқтисодӣ ва меъёрию ҳуқуқӣ ба таври дуруст ташкил ва истифода шуда, самтҳои асосии афзалиятноки инкишофи он муайян ва амалӣ карда мешаванд.

Дар ҷумҳурии мо, ташаккул ва рушди соҳибкории дорои хусусияти инноватсионӣ дошта ҳамчун унсурҳои муҳими иқтисодии бозорӣ мавқеи бештарро ишғол мекунад. «Беҳтар кардани шароити иҷтимоию иқтисодӣ танзим ва заминаҳои фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ яке аз муҳимтарин шартҳои рушди на танҳо соҳибкории бахши хусусӣ, балки дар маҷмӯи иқтисодии миллии аст» [4].

Аз ин рӯ, омӯзиши ҷанбаҳои муҳталифи соҳибкории инноватсионӣ, хусусан дар бахши хизматрасонӣ, ки омӯзиши таҳқиқро талаб мекунад, муҳим арзёбӣ менамоям. Фаъолияти иқтисодии нимаи дууми асри XX, амалияи ташкили соҳибкориро дар рушди инноватсионӣ хеле душвор кардааст [3]. Барои рушди бомуваффақияти он, талаботҳои наватарафт бештар ба миён омада, як қатор қонуниятҳои, ки рушди доимии мукамалро дар амал ва тафаккури амиқи тақмили назарияи мувофиқро талаб мекунад, муқаррар карда мешавад. Сиёсати иқтисодӣ ва рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза сиёсати аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва дастгирии давлатӣ, ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ дар бахши хизматрасонӣ, ки ба рушди густариш ва баланд бардоштани самаранокӣ, пеш аз ҳама бахши инфрасохтори саноатии иқтисод вобастагии қалон дорад.

Аз ҷониби давлат ба раванди ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ, тавассути қабули қарорҳои дахлдори меъерӣ таъсир расонида мешавад. Бояд таъкид дод, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди фаъолияти соҳибкориро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар ҳисобида, барои таъмини шароити мусоид пайваста тадбирҳои судманд меандешад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 30 октябри соли 2020 қайд намуданд, ки: “Мо таъмин дорем, ки ислохотро дар самти таъмин намудани рушди соҳибкорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ идома бахшида, ташаббусҳои созандаи соҳибкоронро минбаъд низ ҳамаҷаҳаф дастгирӣ ва ҳуқуқи манфиатҳои онҳоро ҳимоя кунем” [5].

Танзими давлатии фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ ҳамчун як механизми иловагӣ ба низомии худтанзимкунии субъектҳои бозор, ки ба танзими рафтори иқтисодӣ ба манфиати ҷамъият нигаронида шудааст, зарур мебошад. Муайян намудани сабабҳои зарурияти танзими давлатии иқтисодӣ дар сатҳи лозимӣ, объектҳои зерини таъсири мақомоти давлатӣ бударо муайян мекунад. Объектҳои танзими давлатӣ зинаи ибтидоӣ дар соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ, соҳаҳо, минтақаҳо, равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ мебошанд, яъне диққати мақомоти давлатӣ ба таъмини шароити фаъолияти самарабахши иқтисодии миллии равона шудааст. Яке механизми танзимкунандаи рушди соҳибкории инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ бевосита андозҳо мебошад, ки таъсири онҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ назаррас мебошад.

Дар шароити кунунӣ, як масъалаи муҳим такмил додани механизми ташаккулёфтаи низоми андоз ва ҷаҳолсозии он бо мақсади пешгирии вазъияте мебошад, ки унсурҳои алоҳидаи он ҷаҳолияти соҳибкорӣ ва ташаббусро ҳам аз ҷониби соҳибкорӣ ва ҳам дар шакли соҳибкорони хусусӣ бозмедоранд. Дар кишварҳои хориҷи ИДМ ин масъалаи аз ҷиҳати стратегӣ муҳим дар идоракунии молиявии сохторҳои соҳибкорӣ мавқеи ҳалқунанда дорад, ки дар он усули асосӣ ҳавасмандкунии андоз аст. Тавре ки шумо медонед, истифодаи меъёри баланди андоз ё баҳисобгирии нокифояи омили андоз метавонад ба фазои хеле номусоиди молиявӣ ва ҳатто муфлисшавии корхонаю ташкилотҳо оварда расонад, ки метавонад боиси якбора кам шудани даромадҳои андоз ба буҷет ва мутаносибан, ба касри он. Аммо, дуруст ва оқилона истифода бурдани меъёрҳо ва имтиёзҳо афзоиши сармоягузорию ба истеҳсолот барои ҷорӣ намудани навоҳариҳои илму техника ва ғайра таъмин хоҳад кард.

Дар робита ба ин, на танҳо муайян кардани хусусияти таъсири андоз ба истеҳсолот, балки ошкор кардани ҷой ва аҳамияти ин воситаҳо дар системаи умумии фишангҳои иқтисодӣ барои танзими соҳибкорию инноватсионӣ дар бахши хизматрасонӣ ниҳоят муҳим аст.

Соҳибкорию инноватсионӣ ба навоҳарӣ дар сифати истеҳсоли маҳсулот ё пешниҳоди хизматрасониҳо асос ёфтааст, ки барои қонун кардани ниёзҳои аҳоли бозори нави истеъмолиро ба вуҷуд меорад. Рушди инноватсионӣ ҳамчун воситаи мушаххаси ҷаҳолияти соҳибкорӣ хизмат мекунад, на дар худ навоҳариҳо, балки ҷустуҷӯи роҳнамо ва

мутаҷаққили навоҳариҳо, таваҷҷӯҳи доимии онҳо аз ҷониби сохторҳои соҳибкорӣ.

П.Друкер боре қайд карда буд, ки «соҳибкорон бо нави инноватсионии тафаккур фарқ мекунад. Инноватсия воситаи махсуси соҳибкорист» [2].

Кишваре, ки ин нави тақрирестеҳсоли аз бисёр ҷиҳатҳо хос аст, худро аз шикастҳо ва ҳатто тақонҳои бештар дар соҳаи иқтисод муҳофизат мекунад, пешрафти иҷтимоию иқтисодии он динамикӣ ва устувор аст, дурнамои устувор дорад. Маҳз ҳамин равиш исбот мекунад, ки шароити иҷтимоию иқтисодии татбиқи шакли инноватсионии истеҳсолот барои ҳар як ҷомеа объективӣ мебошанд.

Ҳавасмандӣ барои пешбурди соҳибкорию инноватсионӣ инҳоянд:

- пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ дар қорҳои тадқиқотӣ, конструкторӣ ва технологӣ,

ки такмил додани маҳсулот ва технологияҳои истеҳсолшаванда вобастаанд;

- ба меъёри асосии истеҳлоқ нисбат ба фондҳои асосие, ки танҳо барои амалисозии ҷаҳолияти илмию техникӣ истифода мешаванд.

Барои таҳия ва татбиқи механизми самарабахши андоз дар ҳавасмандгардонии соҳибкорию инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ, ба таҷрибаи кишварҳои саноатии мутараққӣ муроҷиат кардан тавсия дода мешавад.

Дар баъзе кишварҳои пешрафтаи саноатӣ, ба ғайр аз имтиёзҳои андоз, усулҳои дигари дастгирии рушди инноватсионӣ, аз қабилӣ грантҳо ва кумақҳо истифода мешаванд.

Системаи амортизатсияи босуръати фондҳои асосӣ, ки барои истифода дар соҳаи тадқиқот ва таҷриба пешбинӣ шудаанд, васеъ паҳн шудааст. Шаклҳои дигари имтиёзҳои андоз барои ҷаҳолияти инноватсионӣ низ истифода мешаванд:

- қарзҳои андоз барои хароҷоти пардохти қормандони илмӣ ва таъсиси ҷойҳои қорӣ дар лабораторияҳои илмӣ;

- қарзҳои андоз барои сармоягузорӣ ба таҷҳизоти лаборатории тадқиқотӣ;

- озод кардани қорхонаҳо ва ташкилотҳои инноватсионӣ аз қисми андози даромад ва андози қорпоративӣ ва ғайра.

Ба қам кардани ҷузъи андоз бевосита ба нархи маҳсулоти қорои хусусияти илмӣ ва инноватсионӣ ноил шудан лозим аст, барои ин қораҳои ҳавасмандкунии зеринро истифода бурдан мумкин аст.

Аввалан, бо назардошти хусусияти фаъолияти созмонҳои инноватсионӣ (зарурати нигоҳ доштани шумораи зиёди кормандони соҳибхисос дар ҳайати ташкилот) пешниҳод карда мешавад, ки меъёри андозаи ягонаи иҷтимоӣ (минбаъд - УСТ) ва дигар пардохтҳо аз ҳисоби музди меҳнат барои ташкилотҳое, ки бо фаъолияти илмӣ ва инноватсионӣ машғуланд.

Сониян, қорӣ намудани озодкунӣ аз андоз аз арзиши изофӣ ба воридоти таҷҳизотҳои баландтехнологӣ, ки барои таҳқиқоти илмӣ ва эҷоди маҳсулоти инноватсионӣ, ҷузъҳо ва қисмҳои эҳтиётии он ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда мешаванд, мувофиқи мақсад аст. Ин тадбир имкон медиҳад, ки раванди нафсоии бахшҳои инноватсионӣ ва баландтехнологии иқтисодии ватанӣ пурзӯр карда шавад.

Хусусияти комплекси рушди инноватсионӣ мувофиқи мақсад мебошад. Чунки тағйир додан ва сифатан наф намудани техника маънои онро надорад, ки проблема пурра ҳал мегардад ё ин ки тағйироти сохтори дар иқтисодиёт ба вучӯ меоянд. Сохтори иқтисодии ҷомеа баъзе тарзҳои технологиро инъикос намуда на танҳо ба технологияҳо ва маҳсулотҳо маҳдуд мегардад, балки ҳамчунин ташкил ва идоракунии ҷузъҳои рушди инноватсиониро низ дар назар дорад.

Ҳамчунин пешниҳод карда мешавад, ки масъалаи қорӣ намудани меъёрҳои имтиёзҳои андоз аз арзиши иловашуда нисбат ба фурӯши намудҳои муҳимтарини маҳсулоти инноватсионӣ баррасӣ карда шавад. Мутаассифона, низоми мавҷудани андозбандӣ имрӯз хусусан ба рушди фаъолияти инноватсионӣ ҳавасмандӣ дар сатҳи зарурӣ намебошад.

Ҳамин тариқ, рушди соҳибқории инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз сиёсати давлатӣ, инчунин имтиёзҳои андоз вобаста аст, ки на танҳо ба ҳавасмандгардонии барномаҳои таҳқиқотӣ, балки ҳавасмандгардонии оғози соҳибқории инноватсионӣ нигаронида шудааст.

АДАБИЁТ

1. Аминов И. Основы предпринимательства / Под ред. проф. С.Х.Хабибова -Душанбе: 2007. - 96 с.
2. Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. – М.: СП «Бук Чембер Интернейшнл». –1992. г.–с.41.
3. Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования / С.Д.Комилов. - Душанбе: ТСентр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, 2004.-192 с.
4. Султонов З.С. Роль малых форм предпринимательской деятельности в экономическом росте и сокращению уровня бедности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б., Махмудов М.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 1(22). - С. 12-17.
5. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (<http://www.president.tj/>).

Курбонов А.К. – д.и.и., профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 917-24-24-83. E-mail:pbobomurodov@mail.ru
Бобомуродов П.У. – н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 904-12-62-63. E-mail:pbobomurodov@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ИҚТИДОРИ ИЛМИИ МИНТАҚАҲО ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар ин мақола, ҳолати имрӯзаи иқтидори илмӣ-истеҳсолӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки ҷойгиршавии минтақавии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ тамоюлҳои гуногун дошта, баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ таҳқиқоти алоҳидаи илмиро талаб мекунад. Дар давраи ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва минтақабандии он, инчунин ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолӣ дар сиёсати кластерӣ, ҳадафи истифодаи сиёсати навро яъне «инноватсияҳои кушод»-ро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: инноватсия, муассиса, илм, таълим, иқтисодиёти миллӣ, иқтисодиёти минтақа, субъекти хоҷагидор, соҳибкории инноватсионӣ, иқтидори истеҳсолӣ, иқтидори илмӣ.

АНАЛИЗ НАУЧНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье изучено современное состояние научно-производственного потенциала регионов Республики Таджикистан. В ходе исследования выяснилось, что региональное расположение высших профессиональных учебных заведений и научно-исследовательских учреждений имеет разные тенденции, а некоторые регионы страны требуют проведения отдельных научных исследований. В эпоху глобализации экономики и ее регионализации, а также размещения производительных сил в кластерной политике необходима цель использования новой политики, т.е. «открытых инноваций».

Ключевые слова: инновации, институт, наука, образование, национальная экономика, региональная экономика, хозяйствующий субъект, инновационный бизнес, производственный потенциал, научный потенциал.

ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC POTENTIAL OF REGIONS IN THE NATIONAL ECONOMY SYSTEM

This article examines the current state of scientific and educational potential in the regions of the Republic of Tajikistan. The study revealed that the regional location of higher professional educational institutions and research institutions has different trends, and some regions of the country require individual scientific research. In the era of globalization of the economy and its regionalization, as well as the placement of productive forces in cluster policy, the goal of using a new policy, i.e. "open innovations", is necessary.

Keywords: innovations, institute, science, education, national economy, regional economy, economic entity, innovative business, production potential, scientific potential.

Дар шароити ноустувории иқтисодӣ ва рушди босуръати прогресси илмӣ-техникӣ инноватсия шартӣ муҳими рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҳар як давлат ва минтақаҳои он дар маҷмӯъ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, сиёсати инноватсионие, ки имрӯз аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардида истодааст, воситаи муҳими рушди фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар давраҳои дарозмудат маҳсуб меёбад. Принсипҳои асосии чунин сиёсат бевосита дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” қайд гардидааст, ки «аз се сценарияи рушд иборат аст: инертсионӣ, индустриалӣ ва инноватсионӣ» [5, с.17]. Ҳадафи асосии ин стратегия фароҳам овардани шароит барои гузаштани иқтисодиёти миллӣ ба роҳи инноватсионии рушд мебошад. Ба

ақидаи мо натиҷаҳои сифатӣ ва миқдории рушди инноватсионии иқтисодии милли аз самаранокии сиёсати инноватсионие, ки дар мамлакат пешгирифти шудааст вобастагии калон дорад.

Як қатор олимони соҳа қайд менамоянд, ки «вазъи иҷтимоию иқтисодии давлатҳо дар замони муосир бо рушди инноватсионии минтақаҳои худ вобастагии зич дорад» [2, с.1523]. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он, ки дорои захираҳои зиёди табиӣ мебошанд дар ин замина бояд иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо суръати баланд рушд кунанд, то ин ки мунтазам раванди ҷойгиркунии иқтисодии истеҳсоли вобаста ба хусусиятҳои минтақаҳо ва бо назардошти талаботи иқтисоди бозорӣ таъмин карда шавад. Ин гуна муносибат шаҳодат аз он медиҳанд, ки истифодаи имкониятҳо вобаста ба иқтисодии инноватсионии бахшҳои иқтисодӣ, ки ба ташаккули устувории иқтисодии минтақа оварда мерасонад, зарур мебошад [1, с.5-6].

Қайд намудан зарур аст, ки бо қабули «Концепсияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар соли 2003 асосҳои бунёди рушди инноватсионӣ дар системаи иқтисодии милли гузошта шуда буданд. Бо қабули «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» маҷмӯи васеи заминаҳои бисёрсоҳавии рушди иқтисодии милли таҳия шудааст, ки тавассути он ҳадафи муайяни давлатӣ ба даст оварда мешавад.

Рушди иқтисодии минтақавӣ мувофиқи принсипи инноватсионӣ на танҳо истеҳсоли маҳсулоти нав, технологияҳо, воситаҳои техникӣ, инчунин инфрасохтори инноватсиониро низ ифода менамояд. Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати махсусро ба истеҳсоли маҳсулотҳои инноватсионӣ, истифодаи технологияҳои нави истеҳсоли, инчунин ба тақмили фаъолияти иқтисодии минтақавӣ равона намудан лозим аст.

Дар баробари бартарии модели рушди аграрно саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳи рушди инноватсионӣ-технологии минтақаҳои кишвар ба ташаккули зерсистемаҳои инноватсионии минтақавӣ мусоидат мекунад. Дар ин ҳолат диққати махсус ба рушди инфрасохтори инноватсионии соҳаҳо оид ба коркарди маҳсулотҳои ҳӯрокворӣ ва истифодаи навҳои нави ашёи хом, инчунин барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва расонидани маҳсулот то ба истеъмолкунандаи ниҳой нигаронида мешавад. Дар ин васила, хусусиятҳои хоси соҳаҳои иқтисодии милли ва ҳалли масъалаҳои дар пеш истодаро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҷдиди назар намуда, дар Паёми худ, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки «Мо ба ҳадафҳои стратегии худ, ки ба таъмини истиқлолияти энергетикӣ, истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ, баровардани давлат аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани он ба давлати транзитӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, инчунин дастрасии аҳолии мамлакат ба маҳсулотҳои босифати истеъмоли асос меёбад, ноил гашта истода, дар ин равад барои иқтисодии мамлакатро аз низоми аграрно-саноатӣ ба саноатно-аграрно табдил додан чораҳои зарурӣ меандешем» [4]. Вобаста ба ин, таҳлили иқтисодии илмӣ-таълимӣ ва истеҳсоли минтақа, ки ба навсозии иқтисодии минтақа мусоидат мекунад, мубрам арзёбӣ мегардад.

Муҳити рақобатпазирӣ инноватсионии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нишондиҳандаҳои ҳолати иқтисодии илмӣ-техникӣ ва фаъолнокии инноватсионии корхонаҳо, дараҷаи фаъолнокии бозори инноватсия, сармояи зеҳнӣ ва мубодилаи технологӣ тавсиф меёбад. Барои ноил шудан ба сатҳи рушди дар боло қайдгардида миқдори зарурии иқтисодии зеҳнӣ зарур аст, ки он бидуни захираҳои инсонӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар ҷадвали 1 нисбат ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар мамлакат фаъолият кунанда ва минтақаҳои он маълумот пешниҳод карда шудааст, ки вазъи кунунии иқтисодии таълимиро дар маҷмӯи инъикос мекунад.

Чадвали 1. - Нишондиҳандаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2022

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон		Солҳо					Таносуб 2022/2018 бо %
		2018	2019	2020	2021	2022	
Шумораи муассисаҳо, воҳид	I	39	40	41	41	46	117,9
	II	7	7	7	7	10	142,9
	III	6	6	6	6	7	116,7
	IV	24	24	25	25	26	108,3
	V	1	2	2	2	2	200,0
	VI	1	1	1	1	1	100,0
Шумораи донишҷӯён, хаз. нафар	I	209,8	229,6	245,9	239,5	218,1	104,0
	II	43,1	47,5	48,4	47,7	46,6	108,1
	III	37,5	43,9	49,7	50,0	47,4	126,4
	IV	121,2	130,4	139,9	134,6	117,9	97,3
	V	4,6	4,2	4,1	3,7	3,0	65,2
	VI	3,3	3,5	3,9	3,5	3,3	100,0

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2023. – С.52.

Эзоҳ: *I- Ҷумҳурии Тоҷикистон; II- Вилояти Суғд; III- Вилояти Хатлон; IV- ш. Душанбе; V – ВМКБ; VI-НТМ.*

Маълумотҳои омории чадвали 1 нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистон ва минтақаҳои он иқтидори таълимӣ тамоюлҳои гуногун дорад. Дар давраи таҳлилӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ шумораи МТОК 7 адад ё 17,9% зиёд гардида, дар вилояти Суғд 3 адад ё 42,9%, вилояти Хатлон 1 адад ё 16,7%, ш. Душанбе 2 адад ё 8,3% ва ВМКБ 1 адад ё 100% зиёд гардида, дар НТМ бошад, бетағйир боқӣ мондааст. Инчунин дар ин давра, шумораи донишҷӯён тамоюлҳои гуногун дошта, дар сатҳи ҷумҳурӣ 4,0% зиёд гардидааст. Шумораи донишҷӯён дар минтақаҳо низ дар ҳолати тағйирёбӣ қарор дошта, дар давраи таҳлилӣ дар вилояти Суғд 8,1% ва дар вилояти Хатлон бошад 26,4% афзоиш ёфтааст. Дар ш. Душанбе ва ВМКБ бошад тамоюлҳои баръакс баназар мерасад. Яъне дар ин давра дар ш. Душанбе 2,7% ва дар ВМКБ 34,8% коҳиш ёфта, дар НТМ бошад, ин нишондиҳанда бетағйир боқӣ мондааст.

Имрӯз МТОК дар баробари тайёр намудани мутахассисон вобаста ба соҳаҳои иқтисодиёти миллий, инчунин ба корҳои илмию тадқиқотӣ машғуланд ва ба корхонаҳои минтақа хизматрасониҳои илмиро низ пешниҳод менамоянд. Аз ин рӯ, дар чадвали 2 барои таҳлил ва баҳодиҳии ҳолати имрӯзаи массаҳои илмӣ дар минтақаҳои мамлакат маълумотҳои омории оварда шудаанд.

Чадвали 2. - Шумораи муассисаҳои илмӣ, ки ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғуланд, дар солҳои 2018-2022

Минтақаҳо	Солҳо					Таносуб 2022-2018 (+,-)
	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	82	82	82	81	80	-2
Вилояти Суғд	7	7	7	5	5	-2
Вилояти Хатлон	4	4	4	6	5	1
ш. Душанбе	66	66	66	66	66	-
ВМКБ	3	3	3	3	3	-
НТМ	2	2	2	1	1	-1

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2023. – С.52.

Чихеле, ки маълумотҳои оморӣ чадвали 2 нишон медиҳад, дар солҳои 2018-2022 шумораи муассисаҳои илмӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ 2 адад коҳиш ёфта, дар минтақаҳои мамлакат бошад тамоюли зиёдшавӣ танҳо дар вилояти Хатлон баназар мерасад, ки 1 адад зиёд гардидааст. Тамоюли баръаксро метавон дар вилояти Суғд ва НТМ мушоҳида намуд, ки муассисаҳои илмӣ онҳо ба 2 ва 1 адад коҳиш ёфтааст. Дар ш. Душанбе ва ВМКБ бошад, шумораи муассисаҳои илмӣ тағйир наёфтааст. Ҳамин тариқ, вазъи имрӯзаи муассисаҳои илмӣ, махсусан, дар вилояти Суғд ва НТМ нигаронкунанда буда, бо чунин тамоюл таъмини рушди инноватсионии корхонаҳо дар шароити навсозии иқтисодиёт душвор мегардад. Ба ақидаи мо, бо назардошти зиёдшавии аҳолии Тоҷикистон ҳама сола дар сатҳи муайян, ҷойгиршавии иқтисодии истеҳсолӣ дар минтақаҳо, ташкилҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ғ. шумораи муассисаҳои илмиро дар минтақаҳо зиёд намудан зарур аст. Чунки мувофиқи оморӣ расмӣ «аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 10078,4 ҳаз. нафарро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 951,8 ҳаз. нафар зиёд мебошад»[3, с.26].

Ҳамин тавр, тамоюли мазкурро ба назар гирифта, ҳангоми ташкили муассисаҳои илмӣ хуб мешуд баъзан аз марказҳои илмӣ соҳавиро дар минтақаҳо, ки дар он ҷо шароит ба ташкил ва тақвият бахшидани соҳа ҷой дорад ба роҳ монд, ки он метавонад дар оянда барои расидан ба ҳадафҳои олии гузошташуда мусоидат намояд.

Рӯйхати адабиёт

1. Бобомуродов П.У., Исвалиев Б.Ҷ. Ҳолати муосири рушди инноватсионии муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2021. № 4 (89). С. 5-12.
2. Гармашова Е.П., Дребот А.М. Факторы инновационного развития региона // Вопросы инновационной экономики. – 2020. – Том 10. - № 3. - С. 1523-1534;
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе: - 2023. – 419 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 26.12.2018. www.president.tj ;
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, - 2016. – 130 с.

Одинаев Раим Назарович. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, Таджикский национальный университет. E-mail: raim_odinaev@mail.ru.
Мавлонзода Сафарали Хикматулло. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, Таджикский национальный университет. E-mail: mavlonov_s96@mail.ru.

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ И КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ТРАНСПОРТНОЙ ЗАДАЧИ И ЕЁ ПРИМЕНЕНИЕ В РЕШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ РОГУНСКОЙ ГЭС

В этой статье рассматривается применение математического и компьютерного моделирования при решении транспортной задачи на примере строительства Рогунской ГЭС. В результате применения данного алгоритма были получены оптимальные планы перевозок для всех транспортных компаний, что позволило снизить затраты и ускорить обеспечение строительных материалов в строительные объекты ГЭС.

Ключевые слова: математическое и компьютерное моделирование, линейное программирование, транспортная задача, опорный план, оптимальный план.

МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ ВА КОМПЮТЕРИИ МАСЪАЛАИ НАҚЛИЁТ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДИИ НБО РОҒУН

Дар ин мақола истифодаи моделсозии математикӣ ва компютерӣ дар ҳалли масъалаи нақлиёт дар мисоли сохтмони НБО Роғун баррасӣ мешавад. Дар натиҷаи истифодаи алгоритми мазкур нақшаи оптималии кашонидани борҳо барои ҳамаи ширкатҳои нақлиётӣ ба даст оварда шуданд, ки имкон дод, ки хароҷотро коҳиш диҳанд ва таъмини маводи сохтмониро ба объектҳои сохтмони ГЭС суръат бахшанд.

Калимаҳои калидӣ: моделсозии математики ва компютерӣ, барномасозии хатӣ, масъалаи нақлиёт, нақшаи таъягоҳӣ, нақшаи оптималӣ.

MATHEMATICAL AND COMPUTER MODELING OF THE TRANSPORT PROBLEM AND ITS APPLICATION IN SOLVING ECONOMIC PROBLEMS OF THE ROGUN HPP

This article discusses the use of mathematical and computer modeling in solving the transport problem on the example of the construction of the Rogun HPP. The purpose of this work is to establish a methodology for solving the transport problem of linear programming on the example of the construction of Rogun HPP facilities. As a result of applying this algorithm, optimal transportation plans were obtained for all transport companies, which made it possible to reduce costs and speed up the provision of building materials to HPP construction sites.

Keywords: mathematical and computer modeling, linear programming, transport problem, basic plan, optimal plan.

1. Введение. В настоящее время математическое моделирование является одним из ключевых инструментов при решении различных задач, в том числе и экономических. Для решения большинства экономических задач используется математическое моделирование, которое позволяет определить цель и тип их решения, а также обеспечивает структуру для единого анализа. Отсюда следует, что экономико-математическое моделирование является основной частью исследования в любой области экономики. Модельное описание экономики с учётом всех её сложностей производится при помощи линейного программирования. Моделирование позволяет оценить эффективность решения задач и определить оптимальные решения в различных ситуациях.

Транспортная задача – это одна из главных задач логистики. Решение данной задачи позволяет оптимизировать расходы на транспортировку грузов и обеспечить оптимальное управление транспортными потоками. Транспортная задача находит применение в различных сферах – от торговли и производства до армии и государственного управления [4].

В целом, развитие транспортной системы грузоперевозок в Таджикистане является сложным и многогранным процессом, который требует внедрения новых технологий, улучшения инфраструктуры и повышения квалификации персонала, а также обеспечения безопасности грузоперевозок.

Транспортная задача является задачей линейного программирования, которая заключается в оптимизации распределения ресурсов между несколькими потребителями и поставщиками [1,2]. Она может быть классифицирована по следующим критериям: транспортная задача по критерию стоимости и транспортная задача по критерию времени [1-3].

2. Постановка транспортной задачи на примере Роғунской ГЭС. Рассмотрим конкретную задачу. Объектом исследования выступают 6 транспортных компании, занимающихся перевозками однородного груза в строительные объекты Роғунской ГЭС. Предметом исследования является построение оптимального плана перевозки с минимальными затратами из 3-х складов в строительные объекты Роғунской ГЭС, которая обслуживается транспортными компаниями.

По данным представленным управлением Рогунской ГЭС за 2021 год, в складах «Сомонтаьминот», «Сомонсохтмон» и «г.Вахдат склад Элок» содержались запасы металла соответственно 2056, 7163 и 3881 тонн. Данный однородный продукт (металл) доставлен на строительные объекты Рогунской ГЭС транспортными компаниями «ДАО "Сохтмони асосй"», «ООО "Сохтмон ва нақлиёт ХФ"», «ООО "Фируз НР"», «ЗАО "Туннел Садди Ориёно"», «ЗАО "ЗТМ" г. Норак», «ООО "Некзод» соответственно в объёме 1296, 304, 2057, 5294, 3649 и 200 тонн.

Стоимость перевозки одной тонны однородного продукта (металла) и потребностей из каждого пункта отправления в соответствующие пункты назначения (строительные объекты Рогунской ГЭС) приведена в таблице 1 (данные предоставлены офисом Рогунской ГЭС).

Таблица 1.

Пункты Отправления	Пункты назначения						Запасы
	ДАО "Сохтмони асосй"	ООО "Сохтмон ва нақлиёт ХФ"	ООО "Фируз НР"	ЗАО "Туннел Садди Ориёно"	ЗАО "ЗТМ" г. Норак	ООО "Некзод"	
Сомон таъминот	96	97	96	95	98	98	2056
Сомон сохтмон	83	82	90	78	81	84	7163
г.Вахдат склад Элок	66	65	72	67	67	64	3881
Потребности	1296	304	2357	5294	3649	200	13100

Сформулируем математическую модель задачи и составим оптимальный план грузоперевозки из трёх складов металла, в строительные объекты Рогунской ГЭС через 6 транспортных компаний, для того чтобы затраты были минимальными.

Пусть x_{ij} количество груза (металл) тонна, которое перевозится от поставщиков (складов металла) в строительные объекты Рогунской ГЭС (потребитель), c_{ij} - стоимость перевозки одной тонны металла из складов в строительные объекты Рогунской ГЭС. Тогда математическая модель с минимальными затратами на грузоперевозку имеет вид:

$$\min F(x) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n c_{ij} x_{ij} \quad (1)$$

Целевую функцию, можно записать в следующем виде:

$$F(x) = 96x_{11} + 97x_{12} + 96x_{13} + 95x_{14} + 98x_{15} + 98x_{16} + 83x_{21} + 82x_{22} + 90x_{23} + 78x_{24} + 81x_{25} + 84x_{26} + 66x_{31} + 65x_{32} + 72x_{33} + 67x_{34} + 67x_{35} + 64x_{36}$$

Сумма грузов у поставщиков (склады металла) равна общей сумме потребностей в пунктах назначения (Рогунской ГЭС), то модель транспортной задачи называется

$$\text{сбалансированной (закрытой). То есть } \sum_{i=1}^m a_i = \sum_{j=1}^n b_j. \quad (2)$$

Используя метод северо-западного угла, находим начальный опорный план.

Таблица 2.

Пункты Отправления	Пункты назначения						Запасы
	ДАО "Сохтмони асосй"	ООО "Сохтмон ва нақлиёт ХФ"	ООО "Фируз НР"	ЗАО "Туннел Садди Ориёно"	ЗАО "ЗТМ" г. Норак	ООО "Некзод"	
Сомон таъминот	96 1296	97 304	96 456	95 0	98 0	98 0	2056
Сомон сохтмон	83 0	82 0	90 1901	78 5262	81 0	84 0	7163
Ш.Ваҳдат Элок	66 0	65 0	72 0	67 32	67 3649	64 200	3881
Потребности	1296	304	2357	5294	3649	200	13100

$$F(x) = 96 * 1296 + 97 * 304 + 96 * 456 + 90 * 1901 + 78 * 5262 + 67 * 32 + 67 * 3649 + 64 * 200 = 1038633(\text{т/сомон})$$

При таком распределении груза, затраты на перевозку составят 1038633(т/сомон). Далее, с помощью метода потенциалов этот план проверяется на оптимальность. Построим систему потенциалов, которые соответствуют первому опорному решению. Для этого будем решать систему уравнений $v_j - u_i = c_{ij}$ при $x_{ij} > 0$ (т.е. занятые клетки).

$$v_1 - u_1 = 96; v_2 - u_1 = 97; v_3 - u_1 = 96; v_3 - u_2 = 90; v_4 - u_2 = 78; v_4 - u_3 = 67; v_5 - u_3 = 67; v_6 - u_3 = 64$$

$$v_1 = 96; v_2 = 97; v_3 = 96; u_2 = 6; v_4 = 84; u_3 = 17; v_5 = 84; v_6 = 81$$

Проверим выполнения условия оптимальности для свободных клеток таблицы. Для этого вычисляют оценки для всех свободных клеток по формулам $\Delta_{ij} = v_j - u_i - c_{ij}$. Если для всех свободных клеток $\Delta_{ij} \leq 0$, то вычисляют значение целевой функции и решение задачи заканчивается, так как полученное решение является оптимальным. Если же имеется хотя бы одна клетка с положительной оценкой, опорное решение не является оптимальным.

$$\Delta_{14} = 84 - 0 - 95 = -11; \Delta_{15} = 84 - 0 - 98 = -14; \Delta_{16} = 81 - 0 - 98 = -17; \Delta_{21} = 96 - 6 - 83 = 7;$$

$$\Delta_{22} = 97 - 6 - 82 = 9; \Delta_{25} = 84 - 6 - 81 = -3; \Delta_{26} = 97 - 6 - 82 = 9; \Delta_{31} = 96 - 17 - 66 = 13;$$

$$\Delta_{32} = 97 - 17 - 65 = 15; \Delta_{33} = 96 - 17 - 72 = 7;$$

Поскольку среди значений оценок существует положительное число, то полученное решение не является оптимальным. Поэтому для нахождения оптимального решения необходимо перейти к новому базисному решению, в котором значение целевой функции будет меньше. Среди найденных оценок выбираем наибольшую положительную оценку $\Delta_{ij} > 0$. Далее построим цикл в который входит выбранная клетка и часть клеток занятые опорным решением. В клетках цикла расставляют поочередно знаки «+» и «-», начиная с «+» в клетке с наибольшей положительной оценкой.

Выбираем наименьшее число, находящихся в минусовых клетках, затем это число добавляем в плюсовые клетки и вычитаем из минусовых клеток. Аналогично образом, используя данный метод, через 5 итерации получаем оптимальный план грузоперевозки.

$F(x) = 96 * 2056 + 78 * 5294 + 81 * 1869 + 66 * 1296 + 65 * 304 + 72 * 301 + 67 * 1780 + 64 * 200 = 1020725$. При таком распределении груза, минимальная стоимость перевозки металла составит 1020725(т/сомон). Аналогично используя метод потенциалов пятый опорный план проверяется на оптимальность.

Таблица 3.

Пункты Отправления	Пункты назначения						Запасы
	ДАО "Сохтмони асосӣ"	ООО "Сохтмон ва нақлиёт ХФ"	ООО "Фируз НР"	ООО "Туннел Садди Ориёно"	ЗАО "ЗТМ" г. Норак	ООО "Некзод"	
Сомон таъминот	96 0	97 0	96 2056	95 0	98 0	98 0	2056
Сомон сохтмон	83 0	82 0	90 0	78 5294	81 1869	84 0	7163
Ш.Ваҳдат Элок	66 1296	65 304	72 301	67 0	67 1780	64 200	3881
Потребности	1296	304	2357	5294	3649	200	13100

$$v_1 - u_1 = 96; v_4 - u_2 = 78; v_5 - u_2 = 81; v_1 - u_3 = 66; v_2 - u_3 = 65; v_3 - u_3 = 72; v_5 - u_3 = 67; v_6 - u_3 = 64$$

$$v_1 = 96; v_4 = 94; u_2 = 16; u_3 = 3; v_2 = 95; v_3 = 102; v_5 = 97; v_6 = 94$$

$$\Delta_{11} = 96 - 0 - 96 = 0; \Delta_{12} = 95 - 0 - 97 = -2; \Delta_{14} = 94 - 0 - 95 = -1; \Delta_{15} = 97 - 0 - 98 = -1;$$

$$\Delta_{16} = 94 - 0 - 98 = -4; \Delta_{21} = 96 - 16 - 88 = -3; \Delta_{22} = 95 - 16 - 82 = -3; \Delta_{23} = 102 - 16 - 90 = -4;$$

$$\Delta_{26} = 94 - 16 - 84 = -6; \Delta_{34} = 94 - 30 - 67 = -3$$

Данный опорный план является оптимальным, так как среди оценок Δ_{ij} нет положительных оценок и таким образом, минимальная стоимость перевозки металла будет составлять 1020725(т/сомон).

3.Результаты компьютерного моделирования. В этом разделе приведены результаты компьютерной программы разработанной на языке программирования C++, которая является важным инструментом для научных исследований в различных областях науки.

	ДАО 'Сохтмони асосӣ'	ООО 'Сохтмон ва нақлиёт ХФ'	ООО 'Фируз НР'	Туннел Садди Ориёно	ЗАО 'ЗТМ' г. Норак	ООО 'Некзод'	Запасы
Сомон таъминот	96	97	96	95	98	98	2056
Сомон сохтмон	83	82	90	78	81	94	7163
Склад Элок	66	65	72	67	67	64	3881
Потребность	1296	304	2357	5294	3649	200	13100

пятый опорный план:

```

0   0   2056  0   0   0
0   0   0   5294 1869  0
1296 304 301  0 1780 200
1296 304 2357 5294 3649 200
Fmin=1020725
v1=96 v4=94 u2=16 u3=3 v2=95 v3=102 v5=97 v6=94

```

ВЫЧИСЛИТЬ

Рис.1. Скриншот пятого опорного плана.

Компьютерной программой получены соответствующие результаты, и на пятой итерации был найден оптимальный план грузоперевозки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зайченко Ю.П. Исследование операций/ Ю.П. Зайченко // – Киев: Слово, 2003. – 688с.
2. Таха Х. Введение в исследование операций / Х. Таха //– М.: Мир, 1985. – 248с.
3. Odinaev, R. N. Mathematical model of cargo transportation of the republic of Tajikistan at the example of the Rogun HPP using linear programming methods / R. N. Odinaev, S. H. Mavlonzoda // Вестник Таджикского национального университета. – 2020. – No. 4. – P. 5-15. – DOI 10.51884/2413-452X_2020_4_5. – EDN MIDUWP.

Холахмади Сайалӣ н.и.и. и.в., дотсенти кафедраи молияи ДДТТ

РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ВА МУНОСИБАТҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола масъалаҳои рақамикунонии иқтисодиёт ва муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Маълумотҳои тадқиқодчиёни оид ба масъалаҳои рақамикунонии иқтисодиёту муносибатҳои молиявӣ оварда шудаанд. Дар шароити муборизаҳои рақибон барои пешсафии иқтисодӣ ҳар як давлатро мебояд дорои иқтидори илмӣ, инноватсионӣ ва моддӣ техникӣ бошад, ки истифодаи онҳо барои рушди иқтисоди миллий мусоидат менамояд. Барои истифодаи имкониятҳои мамлакат дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ рақамикунонӣ нақши бузургро мебозад. Асоси фаъолияти инноватсиониро фаъолияти соҳибкорӣ, фаъолияти субъектҳои хоҷагидор вобаста ба истеҳсоли мол, иҷрои қору хизматрасонӣ ва фаъолияти тичоратӣ ташкил медиҳад. Рақамикунонӣ қори онҳоро ба маротиб осон намуда, вақти иҷрои қорҳоро қам менамояд ва қарқи захираҳоро қам қарда, имқонияти қирифтани қоидаи зиёдро қароҳам меорад. Вобаста ба ин қори дарқи масъалаи рақамикунонии иқтисодиёт ва муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосир, муаллиф қикроу андешаҳои тадқиқодқиен, натиқаҳои тадқиқотҳои илмӣ ва ҳулосаҳои пешниҳодқоро овардааст.

Вожаҳои қалидӣ: рақамикунонии иқтисодиёт, муносибатҳои молиявӣ, платформаҳои рақамӣ, зеҳни сунӣ, технологияҳои рақамӣ, иқтисоди рақамӣ, қонсепсияи рушди иқтисоди рақамӣ

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ И ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются вопросы цифровизации экономики и финансовых отношений в современных условиях. Представлены сведения исследователей по вопросам цифровизации экономики и финансовых отношений. В условиях конкурентной борьбы за экономическое лидерство каждое государство должно обладать научным, инновационным и материально-техническим потенциалом, который будет способствовать развитию национальной экономики. Цифровизация играет важную роль в использовании возможностей страны во всех отраслях экономики. Основой инновационной деятельности является предпринимательская деятельность, деятельность хозяйствующих субъектов, связанная с производством товаров, оказанием услуг и коммерческая деятельность. Цифровизация значительно облегчает их работу, сокращает время выполнения работ и снижает стоимость ресурсов, предоставляя возможность получать больше прибыли. В связи с этим для понимания вопроса цифровизации экономики и финансовых отношений в современных условиях автор представляет мнения и мнения исследователей, результаты научных исследований, выводы и предложения.

Ключевые слова: цифровизация экономики, финансовые отношения, цифровые платформы, искусственный интеллект, цифровые технологии, цифровая экономика, концепция развития цифровой экономики.

DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AND FINANCIAL RELATIONS IN MODERN CONDITIONS

The article discusses the issues of digitalization of the economy and financial relations in modern conditions. The article presents information from researchers on the issues of digitalization of the economy and financial relations. In the context of competition for economic leadership, each state must have scientific, innovative and material and technical potential that will contribute to the development of the national economy. Digitalization plays an important role in using the country's capabilities in all sectors of the economy. The basis of innovative activity is entrepreneurial activity, the activity of economic entities related to the production of goods, provision of services and commercial activity. Digitalization significantly facilitates their work, reduces the time of work and reduces the cost of resources, providing the opportunity to make more profit. In this regard, to understand the issue of digitalization of the economy and financial relations in modern conditions, the author presents the opinions and views of researchers, the results of scientific research, conclusions and proposals.

Key words: digitalization of the economy, financial relations, digital platforms, artificial intelligence, digital technologies, digital economy, concept of development of the digital economy.

Айни замон дигаргуниҳои рақамии бахшҳои иқтисодӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи рушди иқтисодӣ мамлакат табдил ёфта истодааст. Технология ба тамоми соҳаҳои ҳаёт ворид шуда, қоидаҳои фаъолияти дар тичорат, истеҳсолот ва хидматрасониро аз нав сабт мекунад.

Рақамикунонии иқтисод на танҳо гузариш ба истифодаи технологияҳои рақамӣ, балки имкони эҷоди моделҳои инноватсионӣ ба монанди платформаҳои хизматрасонӣ, технологияҳои сабти иттилоот ба таври вертуалӣ (облако), зехни сунъӣ, интернет-ашё (IoT (англ. internet of things, IoT)) мебошанд, ки дар ҳаёти ҷомеаи шаҳрвандӣ тағироти бузургро ба миён меорад. Дар натиҷаи рақамикунонии раванди фаъолият дар шароити бозор хусусан тичорату хизматрасониҳои субъектҳои бозор дар як вақт фаъолият мекунанд ва идора карда мешаванд, ки ба рушди иқтисоди мамлакат мусоидат мекунанд. Бо ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, самаранокии раванди кор беҳтар мешавад, ки боиси афзоиши боздеҳии фаъолият мегардад. Ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки бисёр вазифаҳои муқаррариро ба таври автоматӣ иҷро намуда, хароҷотҳои вақт ва молиявиро кам намуда, инчунин эҳтимолияти хатогиҳоро кам намоем. Платформаҳои рақамӣ дастрасии фаврӣ ба миқдори зиёди маълумотро фароҳам меоранд, ки дар навбати худ ба корхонаҳо ва ниҳодҳои давлатӣ имкон медиҳад, ки дар асоси иттилооти муосир қарорҳои асоснок ва мутавозин қабул кунанд.

Бояд қайд кард, ки зехни сунъӣ (AI (англ. artificial intelligence; AI)) шакли нави рақамикунониро ифода мекунад, ки интернетӣ истеъмоли (тиҷорати электронӣ, коммуникатсияҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ) ва интернетӣ саноатӣ (молия, истеҳсолот, энергетика, нафту газ, нақлиёт) ифодакунандаи индекси глобалии ҳамгирӣ (GCI) мебошад. Тибқи ҳисобҳои ширкати технологияи HUAWEI, дар тӯли 15 соли охир рушди иқтисодӣ рақамӣ бо назардошти индекси GCI, аз суръати афзоиши иқтисоди ҷаҳонӣ 2,5-6 маротиба зиёдтар аст. Бо татбиқи пурраи GCI дар кишварҳои пешрафта, иқтисоди ҷаҳонӣ рақамӣ то соли 2025 ба 23 триллион доллари ИМА мерасад. Тадқиқоте, ки Huawei анҷом додааст, нишон медиҳад, ки 20% афзоиши сармоягузорӣ ба фанновариҳои иртибототӣ (ТИК) боиси 1% афзоиши ММД-и кишвар мешавад. Дар робита ба самаранокии сармоягузорӣ, даромади сармоягузорӣ ба ТИК нисбат ба дигар сармоягузориҳои ғайри ТИК 6,7 маротиба зиёдтар аст. Иқтисодӣ рақамии ҷаҳонӣ нисбат ба ММД 2,5 маротиба тезтар рушд мекунад ва бо рушди босуръат, инноватсияҳои қавӣ ва таъсири васеъ тавсиф мешавад. Дар ҳоли ҳозир беш аз 170 кишвари ҷаҳон стратегияҳои рақамиро амалӣ мекунанд ва зиёда аз 50 кишвари ҷаҳон стратегияҳои рушди зехни сунъиро нашр кардаанд [1].

Стратегияи миллии зехни сунъии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фароҳам овардани замина барои табдили кишвар ба «миллати ЗС» нигаронида шудааст, ки дар он

технологияҳои ЗС зиндагии мардумро дар ҳама ҷо беҳтар хоҳанд кард. Ифтитоҳи озмоишгоҳи зехни сунъӣ, ки технологияҳоро таҳия мекунад ва мутахассисонро дар соҳаи ЗС таълим медиҳад, як қадами муҳим дар роҳи татбиқи ин стратегия буд. Ин ба кишвар имкон медиҳад, ки дар ин самти асосӣ кадрҳо ва салоҳиятҳои худро ба вучуд оварда, истиқлолият ва рақобатпазирӣро дар бозори ҷаҳонӣ таъмин намояд [12].

Илова бар ин, муассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон бо нақшаҳои тасдиқшудаи таъсиси кафедраҳо ва факултаҳои ЗС ба омӯзиши риштаи зехни сунъӣ шурӯъ кардаанд. Ин рушди захираҳои инсонии кишварро дар самти ояндадор таъмин намуда, инчунин ба ҳамгироии донишҳои илмӣ ва амалӣ дар соҳаи зехни сунъӣ мусоидат мекунад.

Истифодаи технологияҳои омӯзиши мошинӣ аллакай дар баҳши молияи Тоҷикистон амалӣ шудааст. Ин технологияҳо ба афзоиши иштироки молиявии аҳоли тавассути фароҳам овардани дастрасии шаҳрвандон ба қарзҳо, ки таърихи қарзӣ надоранд, мусоидат мекунад, ки имкониятҳои шаҳрвандонро барои гирифтани хизматрасониҳои молиявӣ васеъ намуда, фарогирии молиявии онҳоро афзоиш медиҳад.

Ҳамаи ин фаъолиятҳо ба фароҳам овардани фазои мусоид барои рушд ва татбиқи зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд. Стратегияи миллии зехни сунъӣ як қадами муҳим дар ноил шудан ба ҳадафҳои кишвар оид ба ташкили иқтисоди инноватсионӣ ва рақобатпазир дар асоси технологияҳои пешрафта мебошад.

Иқтисоди рақамӣ воқеан як ангезаи рушди иқтисоди миллий мебошад, ки аз миқёси рушди он дар кишвар ва ҳиссаи он дар ММД шаҳодат медиҳад, ки бо сатҳи рушди иқтисодӣ робитаи мусбӣ дорад. Дар соли 2019 арзише, ки иқтисоди ҷаҳонии рақамӣ эҷод кардааст, ба 31,8 триллион доллар расид. Сарфи назар аз сатҳи рушд, иқтисодиёти рақамӣ нисбат ба ММД дар ҳама кишварҳо зудтар рушд мекунад, ки ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ иқтисоди рақамӣ дар муқоиса бо кишварҳои пешрафта боз ҳам тезтар рушд мекунад, зеро онҳо ҳанӯз ба марҳилаи камолоти рушд нарасидаанд.

Мувофиқи тадқиқотҳои форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ, то соли 2022 85 % - и ташкилотҳои бузурги ҷаҳонӣ банақша гирифта буданд, ки лоиҳаҳои рақамиро амалӣ намоянд, ки ин ифодакунандаи истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар самти равандҳои тиҷоратӣ мебошад. Аммо рақамикунонии бомуваффақияти иқтисод бидуни мутахассисони дорои малакаҳои мувофиқ ғайриимкон аст.

Рақамикунонии таҳсилот дари технологияҳои гуногунро мекушояд, ки воситаҳо ва усулҳои нави таълимро фароҳам меорад. Воқеияти виртуалӣ, курсҳои онлайн, таҳсилоти фосилавӣ, платформаҳои мачозӣ ва зехни сунъӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим табдил меёбанд. Ин барои омӯзиши инфиродӣ бо назардошти сатҳи дониш ва суръати азхудкунии мавод аз ҷониби ҳар як донишҷӯ имконият фароҳам меорад. Технологияҳои рақамӣ сарҳадҳоро вайрон мекунанд ва таҳсилро дастрастар мекунанд. Таҳсилоти онлайн ба донишҷӯёни кишварҳои гуногун имкон медиҳад, ки бидуни тарк аз хона маълумоти олӣ гиранд, ки ин барои баланд бардоштани таҳсил ва эҷоди универсалии ҷомеаҳои ҷаҳонии таълимӣ мусоидат мекунад.

Дар баробари ин, платформаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки миқдори зиёди маълумот дар бораи раванди таълим ҷамъоварӣ ва таҳлил карда шаванд. Таҳлил инчунин ба муаллимон ва маъмурон дар қабули қарорҳои оқилона барои беҳтар кардани сифати таълим кӯмак мекунад.

Бонки Ҷаҳонӣ тахмин мекунад, ки то соли 2025, 60% ҷойҳои корӣ малакаҳои талаб мекунанд, ки дар системаҳои мавҷудаи маориф ҳанӯз ба таври кофӣ ба таври муассир таълим дода нашудаанд [14]. Ин зарурати аз нав дида баромадани таълим ва тарбияро барои иқтисодиёти рақамӣ нишон медиҳад.

Бояд зикр намуд, ки сарфи назар аз тағйироти мусбӣ, рақамисозӣ мушкilotи муайянеро ба бор меорад. Ҳамин тавр, масалан:

- бо афзоиши ҳаҷми маълумоти рақамӣ, хатари ҳамлаҳои киберӣ низ меафзояд. Ин зарурати эҷоди низомҳои боэътимоди амнияти иттилоотиро таъкид мекунад;

- тақсимооти нобаробари технологияҳои рақамӣ метавонад нобаробарии иҷтимоиро афзоиш дода, гурӯҳҳои дастрасии маҳдуд ба захираҳои рақамиро эҷод кунад;

- автоматикунонӣ ва ҷорӣ намудани зехни сунъӣ боиси ихтисор шудани кор дар баъзе соҳаҳои саноат шуда метавонад, ки дар баробари ин ҳалли масъалаҳои бозомӯзӣ ва тайёр кардани кадрҳоро талаб мекунад.

Аз ин рӯ, барои рақамикунонии бо муваффақонаи иқтисодиёт зарур аст, ки:

- таҳияи муносибати мутавозин ба танзим ва дастгирии барномаҳои давлатӣ, ки бояд ба рушди инфрасохтори рақамӣ, таъмини дастрасии васеъ ба интернетӣ баландсуръат ва технологияҳои муосир нигаронида шаванд;

- ҳамкориҳои бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ чиҳати таҳияи барномаҳои омӯзишӣ ва бозомӯзӣ барои таъмини қувваи корӣ бо малакаҳои зарурии рақамӣ;

- таҳияи стандартҳои технологияҳои рақамӣ бо ҷораҳои мукаммали киберамният, ки метавонанд хатарҳоро кам кунанд ва эътимодро ба муҳити рақамӣ эҷод кунанд.

Қобили зикр аст, ки вобастагии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дигар кишварҳо ҳангоми пайвастшавӣ ба шабакаҳои байналмилалӣ боиси болоравии нархи интернетӣ яклухт мегардад ва танзими маҳдудкунандаи рақобат нархҳоро минбаъд то сатҳи чаканаи истеъмоли боло мебарад. Ин вазъ як омили ҷиддии манфи аст, зеро дараҷаи фарогирии интернет ба рушди иқтисодӣ бевосита вобаста аст. Ҳамин тариқ, афзоиши дастрасии фарохмачро то 10% метавонад ба 1% рушди иловагии иқтисодӣ оварда расонад (баҳодиҳии McKinsey, Analyzes Mason, Qiang & Rossotto ва ғайра) [11]. Муносибати боз ҳам наздиктари мусбатро бо рушди савдои хориҷӣ мушоҳида кардан мумкин аст: ба ҳисоби миёна ҳар 1% воридшавии интернет дар шакли афзоиши беш аз 4% содирот таъсир мерасонад (маълумоти Уолстен). Институти глобалии McKinsey пешгӯӣ мекунад, ки тиҷорати бо интернет муттаҳидшуда акнун ба ҳисоби миёна ду маротиба бештар аз ширкатҳои анъанавӣ ҷойҳои корӣ эҷод мекунанд.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон қадамҳои аввалинро дар самти гузариш ба рақамисозии иқтисодиёт тавассути фаъолияти технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар соҳаҳои гуногуни кишвар гузошта, дар солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гардид.

Дар робита ба ин, Консепсияи рушди иқтисоди рақамӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 дар асоси Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, нуқтаи назари умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамиро барои ноил шудан ба ҳадафи олии кишварҳои рушди дарозмуддат ифода мекунад. Самтҳои асосии Консепсияи мазкур ин баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, расидан ба сатҳи кишварҳои даромади миёна, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, инчунин ноил гардидан ба ҳадафҳои афзалиятноки рушди иқтисоди ҷумҳурӣ, аз қабилҳои таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва амнияти озуқаворӣ, аз бунбасти коммуникатсионии кишвар баровардан ва ба кишвари транзити табдил додани он, суръатбахшии саноатикунонӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад [15].

Дар консепсия таъкид шудааст, ки ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба таври густурда, аз ҷумла инноватсияҳои “рахнашаванда”, бояд заминаи таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ Тоҷикистон гардад. Рақамикунонии иқтисод эҷоди модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи байналмилалӣ, ҳавасмандгардонии табдили корхонаҳои мавҷуда ва рушди навъҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содирот ва ҳамзамон қонеъ гардонидани талаботи дохилиро тавассути воридотивазкуниро дар бар мегирад.

Консепсияи мазкур тадричан, зина ба зина гузаштанро ба татбиқи дидгоҳи табдили рақамӣ дар ҷумҳурӣ дар назар дорад. Се марҳилаи табдилдиҳии рақамӣ то соли 2040, аз ҷумла марҳилаи аввал то соли 2025, марҳилаи дуюм то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то соли 2040 ба нақша гирифта шудааст. Татбиқи трансформатсияи рақамӣ инчунин дар доираи лоиҳаи Digital CASA, ки ба тавсеаи имконоти коммуникатсионӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ нигаронида шудааст, ба нақша гирифта шудааст. Digital CASA як имконияти

нодирест барои Тоҷикистон барои табдил додани худ аз як кишвари канорӣ ба як маркази транзитӣ барои минтақа.

Як қатор тадқиқотҳо собит кардаанд, ки дар шароити Тоҷикистон рушди иқтисодии транзитии инфокоммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки бунбасти ҷуғрофӣ рафъ карда, онро ба бартари рақобатпазир табдил диҳем. Иштироки фаъолонаи Тоҷикистон дар лоиҳаи Digital CASA имкон медиҳад, ки кишвар ба як канали асосии транзитӣ байни Қирғизистон ва Афғонистон табдил ёбад ва аслан «шонси дуҷуми пас аз Роҳи бузурги абрешим барои ишғоли ҷои худ дар иқтисоди ҷаҳонӣ» пайдо шавад [13].

Мавриди зикр аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъмини амнияти иттилоотӣ тавассути қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин рушди базаи моддию техникӣ ва таъмини кадрҳо таваҷҷуҳи доимӣ зоҳир менамояд. Хусусан чанде аз санадҳои қонунгузорӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ дар Тоҷикистон қабулшуда, ки фаъолиятро вобаста ба таъмини амнияти иттилоотиро танзим менамоянд:

1. Қонун дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ. Ин қонун ҷамъоварӣ, ҳифз, истифода ва ҳифзи маълумоти шахсии шахрвандони Тоҷикистонро танзим мекунад. Он қоидаҳоро барои созмонҳо ва шахсони алоҳида, ки маълумоти шахсиро коркард мекунанд, барои таъмини махфият ва ҳифзи он аз дастрасии беиҷозат муқаррар мекунад [5].

2. Қонун дар бораи имзои электронии рақамӣ: мақоми ҳуқуқии имзои электронӣ, истифодаи онро муайян намуда, онро ҳамчун аналоги имзои дастнависи ҳуҷҷатҳо эътироф мекунад. Ин ба рушди муомилоти электронии ҳуҷҷат мусоидат намуда, амнияти муомилоти электрониро баланд мебардорад [6].

3. Қонун дар бораи иттилоот: қоидаҳои интишор, нигоҳдорӣ ва ҳифзи иттилоотро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад. Он инчунин дастрасӣ ва истифодаи иттилоотро дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа танзим мекунад [7].

4. Қонун дар бораи криптография: истифодаи воситаҳои криптографиро барои ҳифзи иттилоот ва таъмини махфияти он танзим мекунад. Он инчунин муқарраротро дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба фаъолияти криптографӣ ва назорати иҷрои онҳо дар бар мегирад [8].

5. Қонун дар бораи ҳифзи иттилоот: чораҳоро барои ҳифзи иттилоот аз ихроҷ, осеб ё дастрасии беиҷозат муқаррар мекунад. Он масъулияти ташкилотҳо ва мақомоти давлатиро оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва воқуниш ба ҳодисаҳои ин соҳа муайян мекунад [9].

6. Қонун дар бораи ҳуҷҷатҳои электронӣ: вазъи ҳуқуқии ҳуҷҷатҳои электронӣ ва истифодаи онҳоро дар равандҳои аҳамияти ҳуқуқӣ муайян мекунад. Он инчунин талаботро барои имзо ва нигоҳдории ҳуҷҷатҳои электронӣ барои таъмини эътибори ҳуқуқӣ ва эътимоднокии онҳо муқаррар мекунад [10].

Қабули ин санадҳои қонунгузорӣ аз бархӯрди ҷиддии ҳукумати Тоҷикистон ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи ҳуқуқи шахрвандон дар муҳити рақамӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, рақамикунории иқтисод як раванди ногузир ва давомдорест, ки ояндаи иқтисоди ҷаҳонро муайян мекунад. Кишварҳо ва ширкатҳое, ки ба ин тағйиротҳо бомуваффақият мутобик мешаванд, на танҳо рақобатпазирӣ худро беҳтар хоҳанд кард, балки тавассути фароҳам овардани имкониятҳои нав барои инноватсия ва рушди устувор ба неқӯаҳволии иҷтимоӣ саҳми назаррас мегузоранд. Барои рушди устувори иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабули саривақтии санадҳои қонунгузори дар соҳаи амнияти иттилоотиро таъкид кардан муҳим аст. Андешидани чунин тадбирҳо аз муносибати ҷиддии ҳукумат ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва эҷоди эътимод ба технологияҳои рақамӣ шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Тамоюлҳои болоравии иқтисоди рақамӣ. 19.09.2021. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.huawei.com/uz/news/uz/2021/trends-of-digital-economy>

2. ХБА 2020: технология, баробарӣ ва начоти сайёра ба манфиати рушди ҷаҳонӣ. Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ. 27.01.2020. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://globalcentre.hse.ru/news/337416608.html>

3. Барномаи давлатии рушди илмию инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027. Замимаи 1 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2023, № 417.
4. Горелов Н.А. Рушди ҷомеаи иттилоотӣ: иқтисодиёти рақамӣ / Н.А. Горелов, О.Н. Кораблева. -М.: Юрайт, 2023. -242 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018, №3, м.561.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои электронии рақамӣ». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2007, № 7, моддаи 682.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2002, № 4, қисми 2, м. 320.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи криптография». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012, № 7, м. 689.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2002, № 11, м. 696.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷатҳои электронӣ». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2002, № 4, қисми 1, м. 308.
11. Баррасии Институти глобалии McKinsey: «Имрӯз ва фардои таҳлил, зеҳни сунъӣ ва автоматизатсия». [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.mckinsey.com/mgi/overview>
12. Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои асосноккунии техникаи-иқтисодӣ (арзёбии талабот). Нур-Султон, Қазоқистон, апрели соли 2022. [Манбаи электронӣ]. URL: https://www.astanacivilservicehub.org/uploads/case_studies/20220526_Feasibility_Study_Report_v12_RU.pdf
13. Рушди иқтисоди рақамии Тоҷикистон дар доираи лоиҳаи Digital CASA. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20170619/ekspert-proyekt-digital-casa>
14. Рақобат дар давраи рақамӣ: Мушкilotи стратегӣ барои Федератсияи Русия. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.vseirnyjbank.org/ru/country/russia/publication/competing-in-digital-age>
15. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642.
16. Сергеев Л.И. Иқтисоди рақамӣ / Л.И. Сергеев, Д.Л. Сергеев, А.Л. Юданова. -М.: Юрайт, 2023. -438 с.
17. Тонких Н.В. Рақамизатсияи шуғл ва ташкили меҳнат: арзёбии шиддат / Н.В. Тонких, К.В. Квашнина, В. Катаев // Иқтисоди меҳнат. - 2022. -Чилди 9. -№ 7. -С.1167-1180. – дои: 10.18334/et.9.7.114974.
18. Поветкина Н.А. Саводнокии молиявӣ ва рушди устувор дар давраи рақамӣ (ченаки ҳуқуқӣ): монография / Н.А. Поветкина, Е.В. Кудряшова; Институти қонунгузорӣ ва муқоисавӣ. ҳуқуқшиносии назди Ҳукумати Федератсияи Русия. –М.: Норма: ИНФРА-М, 2020. -100 с.
19. Барномаи миёнамӯҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 аз 26 октябри соли 2021, № 460.
20. Иқтисоди рақамӣ: Тамоюлҳои ҷаҳонӣ ва амалияи тичорати Русия. -М.: Мактаби олии иқтисод Донишгоҳи миллии тадқиқотӣ, 2017.

*Хайдарова Фарзона Аскаралиевна - докторант PHD, 3 курс
кафедра «Экономика и предпринимательство»
Института экономики и торговли Таджикского
государственного университета коммерции в г. Худжанд
email: farzonah91@gmail.com*

НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ ЭКОСИСТЕМЫ ЦИФРОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Цифровое предпринимательство играет ключевую роль в экономическом развитии современных государств. В условиях Республики Таджикистан создание благоприятной экосистемы для цифрового бизнеса имеет стратегическое значение. Рассмотрим основные направления совершенствования данной экосистемы, основываясь на анализе текущего состояния и мировой практики.

1. Развитие цифровой инфраструктуры

Одним из важнейших условий для роста цифрового предпринимательства является наличие устойчивой и доступной цифровой инфраструктуры. В Таджикистане наблюдается значительная нехватка высокоскоростного интернета, современных технологий связи и развитых облачных сервисов, что замедляет развитие цифровой экономики. Недостатки в этой области обуславливают низкий уровень интеграции цифровых технологий в бизнес-процессы.

Ключевые проблемы:

- Низкая плотность интернет-соединений в сельских районах.
- Ограниченная доступность сетей 4G и 5G.
- Высокая стоимость подключения для малого и среднего бизнеса (МСП).

Рекомендуемые меры:

1. Инвестиции в телекоммуникационные сети:

- Привлечение частных и иностранных инвесторов для строительства новых сетей связи.
- Субсидирование государством модернизации существующей инфраструктуры.

2. Цифровизация регионов:

- Создание пилотных проектов по внедрению "умных" технологий в сельских районах.
- Формирование региональных цифровых хабов с доступом к образовательным и техническим ресурсам.

3. Государственная поддержка:

- Разработка программы по снижению стоимости подключения для бизнеса.
- Введение налоговых льгот для компаний, инвестирующих в развитие инфраструктуры.

Пример успеха: В Узбекистане реализация программы "Цифровой Узбекистан" увеличила уровень интернет-покрытия на 20% за три года.

Таблица 1. Сравнительная характеристика доступа к интернету в странах Центральной Азии (2023 г.)

Страна	Доля населения с доступом к интернету (%)	Средняя скорость интернета (Мбит/с)
Казахстан	85	55
Узбекистан	72	35
Кыргызстан	68	25

Страна	Доля населения с доступом к интернету (%)	Средняя скорость интернета (Мбит/с)
Таджикистан	55	15

Приоритетные направления развития инфраструктуры:

- Создание базовых станций связи в сельской местности
- Установка национального дата-центра для хранения и обработки данных
- Внедрение технологий "умных" сетей для управления энергией и водоснабжением

Предполагаемый прогноз после внедрения мер выше позволит значительно улучшить доступ к цифровым ресурсам, сократить цифровой разрыв между городом и селом и ускорить интеграцию Таджикистана в глобальную цифровую экономику.

2. Совершенствование законодательной базы

Эффективное регулирование цифровой деятельности способствует привлечению инвестиций, защите интересов предпринимателей и укреплению доверия со стороны иностранных партнеров. Современная законодательная база должна учитывать глобальные тенденции и национальные особенности Республики Таджикистан.

Ключевые проблемы:

- Устаревшие нормы налогового регулирования, которые не адаптированы для цифрового сектора.
- Недостаточная правовая защита интеллектуальной собственности, что снижает интерес инвесторов.
- Сложность и длительность процедур регистрации компаний.

Рекомендуемые меры:

1. Налоговые реформы:

- Введение льгот для стартапов и IT-компаний, таких как нулевая ставка на первые три года деятельности.
- Снижение налоговой нагрузки на предприятия, занимающиеся экспортом цифровых услуг.

2. Укрепление прав интеллектуальной собственности:

- Создание национального центра защиты интеллектуальной собственности.
- Введение штрафных санкций за нарушение авторских прав и незаконное использование данных.

3. Упрощение регистрации бизнеса:

- Введение онлайн-платформы для подачи документов и отслеживания статуса заявки.
- Устранение избыточных бюрократических процедур.

Пример: В Казахстане использование платформы "eGov" сократило время регистрации бизнеса до 24 часов.

Таблица 2. Сравнение процедур регистрации бизнеса в странах Центральной Азии

Страна	Количество шагов	Среднее время регистрации (дни)
Казахстан	3	1
Узбекистан	5	3
Кыргызстан	7	5
Таджикистан	10	7

Процесс регистрации стартапа в Таджикистане (текущее состояние)

- Подача заявки в налоговый орган
- Получение лицензии (если требуется)
- Регистрация в базе данных Министерства экономики

- Оплата регистрационного сбора
- Получение официального статуса

Предлагаемая модель регистрации стартапа:

- Регистрация через онлайн-платформу
- Автоматическая проверка данных
- Получение лицензии и статуса в один этап

Таким способом мы можем сократить административные барьеры, повысить прозрачность процессов и стимулировать развитие цифрового предпринимательства в Таджикистане.

3. Поддержка стартапов и инноваций

Для стимулирования инновационного предпринимательства в Таджикистане важно создать благоприятные условия для стартапов, которые смогут способствовать технологическому прогрессу и развитию экономики. Это требует как финансовой, так и организационной поддержки со стороны государства и частного сектора.

Ключевые проблемы:

- Недостаток специализированных инфраструктур, таких как инкубаторы и акселераторы.
- Ограниченный доступ к финансированию для молодых компаний.
- Низкий уровень знаний в области управления инновационными проектами.

Рекомендуемые меры:

1. Создание инкубаторов и технопарков:

- Постройка инфраструктур для предоставления офисных помещений, доступа к лабораториям и оборудованию.
- Организация консультационных услуг, включая юридическую и маркетинговую поддержку.

2. Грантовые программы:

- Выделение государственных субсидий для молодых предпринимателей.
- Привлечение международных доноров для финансирования инновационных проектов.

3. Образовательные мероприятия:

- Проведение хакатонов и воркшопов по разработке технологий и управлению стартапами.
- Организация курсов по предпринимательству для студентов и начинающих бизнесменов.

Пример успеха: В 2022 году в Душанбе был запущен стартап-инкубатор, который помог 25 проектам получить финансирование на общую сумму \$1,5 млн [2, стр. 50].

Таблица 3. Основные показатели эффективности стартап-инкубатора (2022г.)

Показатель	Значение
Количество поддержанных стартапов	25
Общая сумма привлеченного капитала	\$1,5 млн
Среднее число рабочих мест	3 на один проект

Этапы работы стартап-инкубатора:

- Отбор перспективных проектов через конкурс
- Предоставление образовательных и консультационных услуг
- Финансирование и менторская поддержка
- Подготовка к выходу на рынок

Реализация предложенных мер позволит создать устойчивую платформу для развития стартапов, способных конкурировать как на внутреннем, так и на международных рынках.

4. Повышение цифровой грамотности населения

Повышение цифровой грамотности населения играет ключевую роль в формировании устойчивой цифровой экономики. В Республике Таджикистан наблюдается разрыв между

уровнем цифровой подготовки городской и сельской местности, что ограничивает возможности граждан в доступе к новым технологиям и участии в цифровой экономике.

Основные проблемы:

- Низкий уровень цифровой подготовки среди взрослого населения, особенно в сельской местности.
- Отсутствие специализированных программ обучения по современным технологиям.
- Ограниченный доступ к интернет-ресурсам и образовательным материалам.

Рекомендации:

1. Образовательные инициативы:

- Введение курсов по программированию, цифровому маркетингу и основам предпринимательства в школах, колледжах и вузах.
- Создание бесплатных онлайн-курсов и образовательных платформ на национальном языке.

2. Проведение тренингов и семинаров:

- Обучение представителей малого и среднего бизнеса основам электронной коммерции и работы с цифровыми платформами.
- Организация массовых мероприятий для повышения осведомленности о преимуществах цифровых технологий.

3. Сотрудничество с международными организациями:

- Привлечение международных партнеров для реализации образовательных программ и обмена опытом.

Пример успеха: В 2023 году в сотрудничестве с ЮНИСЕФ было проведено более 50 тренингов, в которых приняли участие свыше 10,000 человек, что повысило общий уровень цифровой грамотности населения на 15%.

Этапы реализации образовательной программы

- Оценка текущего уровня цифровой грамотности
- Разработка образовательных программ с учетом потребностей разных групп населения
- Запуск онлайн-курсов и офлайн-тренингов
- Мониторинг и оценка эффективности программ

Повышение цифровой грамотности населения является важной частью общей стратегии по развитию цифрового предпринимательства в Таджикистане. Реализация предложенных мер позволит расширить возможности граждан и бизнеса в цифровой среде, что, в свою очередь, приведет к росту национальной экономики.

5. Финансовая поддержка и доступ к инвестициям

Развитие цифрового предпринимательства в Таджикистане невозможно без устойчивой финансовой основы. В условиях ограниченного доступа к традиционным источникам капитала, необходимы специальные программы поддержки для стартапов и цифровых бизнесов.

Основные проблемы:

- Недостаток венчурного финансирования и инвесторов, готовых поддерживать рискованные проекты.
- Высокие процентные ставки на кредиты для малого и среднего бизнеса.
- Ограниченные знания предпринимателей о возможностях привлечения международных инвестиций.

Рекомендации:

1. Создание венчурных фондов:

- Учреждение государственного фонда для поддержки стартапов.
- Привлечение международных доноров для создания совместных инвестиционных программ.

2. Льготное кредитование:

- Разработка специальной программы кредитования цифровых бизнесов с пониженными ставками.
 - Введение отсрочек на выплату основной суммы кредита для стартапов на начальной стадии.
3. **Стимулирование выхода на международные рынки капитала:**
- Обучение предпринимателей методам привлечения инвестиций через краудфандинг.
 - Содействие в участии местных стартапов в международных акселерационных программах.

Пример: Государственная программа "Цифровой старт"

В 2023 году была запущена программа "Цифровой старт", которая выделила 10 млн сомони для поддержки стартапов в области IT и инноваций. Благодаря этой инициативе 15 проектов получили финансирование, что привело к созданию более 100 рабочих мест.

Таблица 4. Основные показатели государственной программы "Цифровой старт"

Показатель	Значение
Общий объем финансирования	10 млн сомони
Количество поддержанных стартапов	15
Средняя сумма инвестиций на проект	670 тыс. сомони
Количество созданных рабочих мест	100

Механизм работы венчурного фонда

- Формирование капитала фонда за счет государственного бюджета и частных инвесторов
- Отбор перспективных проектов через конкурсный отбор
- Предоставление инвестиций и менторской поддержки стартапам
- Мониторинг и сопровождение проектов до стадии выхода на рынок

Предложенные меры позволят укрепить финансовую основу цифрового предпринимательства, стимулировать развитие инноваций и повысить привлекательность Таджикистана для международных инвесторов.

Заключение

Улучшение экосистемы цифрового предпринимательства в Республике Таджикистан требует комплексного подхода. Основные аспекты включают развитие инфраструктуры, совершенствование законодательства, поддержку стартапов, повышение цифровой грамотности населения и финансовое стимулирование.

Основные направления улучшения экосистемы:

1. **Развитие инфраструктуры:** обеспечение доступности высокоскоростного интернета и создание национального дата-центра.
2. **Законодательные реформы:** упрощение процедур регистрации бизнеса и защита интеллектуальной собственности.
3. **Финансовая поддержка:** льготное кредитование и привлечение венчурных инвестиций.
4. **Поддержка стартапов:** создание инкубаторов, акселераторов и образовательных программ.
5. **Цифровая грамотность:** внедрение национальных программ обучения и онлайн-курсов.

Внедрение этих мер не только ускорит развитие цифрового предпринимательства, но и повысит конкурентоспособность страны в условиях глобализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулаев А. Развитие цифровой экономики в Таджикистане. — Душанбе: Издательство «Наука», 2021. — 152 с.
2. Каримов Б. Поддержка инновационного предпринимательства: мировой опыт и региональные особенности. — Душанбе: Издательство «Прогресс», 2020. — 180 с.
3. Сайфуллоев Р. Образование и цифровизация: вызовы и перспективы. — Душанбе: Издательство «Знание», 2022. — 200 с.

Ясакиева Сабрина Азизовна - муаллими калони кафедраи
менечмент ва маркетинг Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Тел: (+992) 938193351, E-Mail: sabrinayasakieva@gmail.com

РУШДИ ҶАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ НАЗДИСАРҲАДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (ДАР МИСОЛИ ВМКБ)

Дар мақола хусусиятҳои минтақавии тиҷорати наздисарҳадӣ таҳқиқ шуда, ҷанбаҳои ҷаъолияти соҳибкорӣ дар ин минтақаҳо ошкор карда шудаанд. Дар асоси омӯзиши шаклҳои ҷаъолияти соҳибкорӣ дар савдои наздисарҳадӣ ва усулҳои танзими он омилҳои таъсирбахш ба рушди савдои наздисарҳадӣ муайян карда шудаанд.

Каливожаҳо: минтақа, тиҷорати наздисарҳадӣ, ҷаъолияти соҳибкорӣ, омилҳои ба он таъсиррасон.

Яке аз вазифаҳои стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2030 ин таъминии беҳатарии иқтисодии давлат ва ҳивзи соҳибхитӣҳои он ба шумор меравад. Вобаста ба ин масъала аз давлату Ҳукумат барои идора намудани минтақаҳои наздисарҳадӣ бо ба инobat гирифтани вазъи ҷуғрофӣ, геополитикӣ ва геоиқтисодӣ методологияи нави рушди иқтисодӣ-иҷтимоиро талаб менамояд. Маълум аст, ки тараққиёти иқтисодии ҳар мамлакат аз сиёсати молиявии он вобастагӣ дорад. Сиёсати фискалии давлат бошад тавассути майдони сиёсии он арзёбӣ мегардад. Агар ба майдони сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон назар афканем, ба он дар шароити ҷаҳонишавӣ аз Шарқ Ҷумҳурии Мардумии Чин- кишвари тараққиқардаи ҷаҳон ва пешбаранда дар бозори ҷаҳонӣ таъсир мерасонад. Аз Шимол ва Ғарб бошад Ҷумҳуриҳои Собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ- давлатҳои тараққиёташон миёна бо ва аз Ҷануб мамлакатҳои ҷаҳони сеюм- давлатҳои рӯ ба тараққӣ ниҳода бо идеология махсуси худ таъсир мерасонанд.

Давраи муосири рушди иқтисодиёти ҷаҳон дар равандҳои ҷаҳонишавие, ки на танҳо дар сатҳи байнидавлатҳо, инчунин дар сатҳи минтақавии онҳо асос меёбад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳамкориҳои миёнамарзӣ яке аз омилҳои муҳимтарини ҷаъолгардонии ҳамкориҳои иқтисодӣ дар соҳаи соҳибкории хурду миёна ба шумор меравад.

Яке аз унсурҳои рушди минтақаҳои наздисарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин тиҷорати миёнамарзӣ мебошад, ки он дар ҷумҳурӣ ба қадри кофӣ то имрӯз рушд накардааст. Рушд ёфтани минтақаҳои наздисарҳадӣ на ин ки барои баланд бардоштани самаранокии иштироки онҳоро дар иқтисодиёти ҷаҳон, балки барои пеш рафтани иқтисодиёти минтақа имкон медиҳад.

Тиҷорати наздисарҳадӣ- ин як шакли маҳдуди тиҷорати байналмиллалӣ мебошад, ки дар минтақаҳои бо дигар давлатҳо ҳамсарҳад ба роҳ монда мешавад.[2; С. 123]

Тиҷорати наздисарҳадӣ ворид гардидани молу ҳадамотро тавассути сарҳад то 30 км роҳ муайян карда мешавад ва он дар баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолии минтақаҳои наздисарҳадӣ имконият дода, ба ғайр аз мустаҳкам намудани муносибатҳои иқтисодӣ, муносибатҳои дӯстонаро байни давлатҳои ҳамсоя ба роҳ мемонад.[4; С. 96]

Тичорати наздисарҳадии миллати тоҷик чандин аср пеш тавассути бозорҳо оғоз ёфт. Маҳз тичорати миёнамарзӣ моҳияти бозорро дар рушди тичорат пурра кушода, имрӯзҳо ин бозорҳо дар шакли муосир чун як маркази тичоратии дорои логистикаи мураккаби муосир дар занҷири истеҳсолот ва истеъмолот, мубодилаву тақсимоат амал менамоянд.

Таҳлили вазъи фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои наздисарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар алоҳидагӣ, имконияти муайян намудани омилҳои ба он таъсиррасонро медиҳад, ки муҳимтарин инҳоянд:

Расми 1. Омилҳое, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити минтақаҳои наздисарҳадӣ

Тавре, ки аз расми 1 маълум гардид ба фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои наздисарҳадӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки баъзе онҳо барои рушди он мусоидат намуда, гурӯҳи дигари онҳо монеа мегарданд.

Омилҳои институтсионалӣ аслан бо батанзимдарории ҳукукии фаъолияти соҳибкорӣ, фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ бо давлати ҳамсоя, мавҷудияти созишномаҳо, барномаҳои минтақавии муштрак оиди дастгирии соҳибкории хурду миёна алоқаманд мебошанд.

Таҳлили адабиётҳои муосири илмӣ имконият медиҳанд, ки омилҳои муҳими молиявӣ, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои наздисарҳадӣ таъсир мерасонанд, муайян намоянд. Ба ингуна омилҳо дохиланд таъминоти бучети минтақа, фазои андозбандӣ, дастрас будани захираҳои қарзӣ, рушди сармоягузорию вечурӣ, амалӣ гардидани барномаҳои рушди иқтисодии минтақаҳои наздисарҳадӣ. Омилҳои дар боло зикргардида барои иттиҳоди иқтисоди байналмиллалӣ дар сатҳи минтақа шароитро фароҳам меоваранд.

Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон усулҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва маъмурӣ ии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои наздисарҳадӣ васеъ истифода мешаванд. Сатҳи хизматрасониҳои нақлиётӣ ва дигари намуди воситаҳои коммуникатсионӣ, инфрасохтори муҳандисӣ, ки базаи асосии ташкили фаъолияти соҳибкориро ташкил медиҳад, шароит фароҳам мезоянд. Дар ин соҳа муҳим он аст, ки ҳарорҳои қабулшудаи ҳокимияти маҳаллӣ саривақтӣ бошанд ва хоҳиши шарикони рушд ба инобат гирифта шаванд, махсусан агар масъалаҳо характери минтақавӣ дошта бошанд.

Самти дигари дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои наздисарҳадӣ ин ҳавасмандгардонии шарикони давлат ва бахши хусусӣ ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки истифода намудани фишангҳои шарикони давлат ва бахши хусусӣ ду нақши муҳимро дорад: аз як тараф ба рушди истеҳсолот дар минтақа мусоидат менамоянд, аз тарафи дигар барои ҷалби сармоягузорию аз давлати ҳамсоя мусоидат менамоянд. Таъвоноии зиёдро дар ҳал намудани ин масъала низоми махсуси иқтисодӣ-ҳуқуқии минтақа дорост, ки ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои осебпазир таъсир мерасонад.

Дар ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 4 минтақаи низоми махсусӣ ҳуқуқӣ-иқтисодии тичоратӣ амал менамоянд, ки инҳо :

- “Тем” шаҳри Хоруг
- “Ишкошим” ноҳияи Ишкошим
- “Рузвай” ноҳияи Дарвоз
- “Хумроғӣ” ноҳияи Ванҷ

Имтиёзҳо ва афзалиятҳои, ки барои соҳибкорони ҳар ду соҳил пешниҳод гардиданд, имконият медиҳанд, ки минтақаҳои наздисарҳадӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ –иҷтимоӣ рушд намуда, барои ҷалби сармоягузорию иловагӣ шароитро фароҳам меоваранд. Ҳавасмандгардонию фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои наздисарҳадӣ тавассути пешниҳоди грантҳо барои соҳибкорзанон, пешниҳоди имтиёзҳо барои дастгирии субъектҳои соҳибкорию хурду миёна инъикос меёбад.

Маблағгузорию ғайримустақими субъектҳои соҳибкорӣ аз ҷониби давлат тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ амалӣ мегардад. Аз рӯи самти аввал субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ аз супоридани андоз аз даромад озоданд ва то андозаи 1000\$ арзиши мол аз пардохти бочи гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ озоданд.

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути зиёд намудани ҳаҷми гардиши мол дар тижорати наздисарҳадӣ, рушди шабакаҳои нақлиётӣ ва инфрасохтори логистикӣ, рушди туризми байналмиллалӣ, ҳақориҳои дар соҳаи маориф, фарҳанг, илм амалӣ карда мешавад.

Новобаста аз он, ки мавқеи ҷойгиршавии субъектҳои наздисарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар алоҳидагӣ ҳамчун афзалият пазируфта шавад, аммо на ҳамаи онҳо ин афзалиятҳоро барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ истифода мебаранд. Монеаҳои асосии, ки рушди босуботи фаъолияти соҳибкориро дар минтақаҳои наздисарҳадӣ боз медоранд, инҳоянд:

- речаи кории бозорҳои наздисарҳадӣ;
- дастрас набудани қарзҳои имтиёзнok бонкӣ;
- машваратҳои ҳукукӣ ба роҳ мондани тижорати наздисарҳадӣ;
- гузаштани назорати гумрукӣ аз сарҳади гумрукию як гузаргоҳи сарҳадӣ

Барои беҳтар намудани раванди муккамалгардонию тижорати наздисарҳадӣ чунин чорабиниҳо амалӣ карда бояд шаванд:

- коркарди қонунгузорию махсус вобаста ба хусусиятҳои ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа;
- фаъолгардонию шаклҳои самараноки фаъолияти соҳибкорӣ дар тижорати наздисарҳадӣ;
- соддагардонию тартиби убури сарҳади гумрукӣ ва назорати гумрукӣ барои иштирокчиёни тижорати наздисарҳадии ду кишвар;
- ташкили бозорҳои дигари наздисарҳадӣ дар дигар минтақаҳои ВМКБ;
- беҳтар гардонидани назорати интиқоли молҳои баландсифат аз сарҳади гумрукӣ барои тижорати наздисарҳадӣ пешбинигардида.

Хулоса фаъолгардонию фаъолияти соҳибкорӣ дар самти тижорати наздисарҳадӣ дар сатҳи микро-, макро- ва мезоиктисод муҳим арзёбӣ мегардад. Дар баробари ин барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар ин самт монеаҳои зиёде вучуд доранд, ки барои муккамалгардонию он монеа мешаванд. Вобаста ба ин зарураст, ки силсила масъалаҳои алоқаманд ба тижорати наздисарҳадӣ бояд аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ҳал гарданд, аз ҷумла ҷалб намудани сохторҳои ғайритижоратие, ки барои тараққӣ додани фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои наздисарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон.

Адабиёти истифодашуда

1. Алибаҳшов Б. Стратегия устойчивого развития Памира//Материалы семинара по устойчивому развитию Горного Бадахшана (21-24 октября 2002 г.). - Хорог: ОФ “Па- мир”, 2003. - 91 с.

2. Рачабов Р.К. Региональные особенности развития предпринимательской деятельности в приграничной торговле Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан//Вестник центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Серия экономических наук. Душанбе, 2015.-4(47).-С. 123-131.
3. Ҳабибов С.Ҳ, Аслам Гудоз. Тиҷорати наздисарҳадӣ –омили рушди савдои молҳои истеъмолии Тоҷикистону Афғонистон.// Аҳбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе , 2021.-№2.-С-163-168.
4. Щербакова Н.А. Факторы экономического развития приграничных регионов России// Экономика.Профессия. Бизнес.Серия социальная и экономическая география, Барнаул.-2018.-№1.-С.94-98.

ББК: Тадж: 342
УДК: 0001+34
М – 45

«Ташаккул ва рушди тичорати электронӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ» бахшида ба эълон гардидани солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф».

Маводҳои III-юми конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ (27-28 декабри соли 2024) / Зери назари доктори илмҳои техникӣ Х.Х. Назарзода, номзади илмҳои иқтисодӣ Машокиров Ҷ.Н., Султонов З.С. ва Амонов С.С. Душанбе: «ДДТТ», 2024. - 425 с.

Матни маърузаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад. ©

©Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 2024
© Таджикский государственный университет коммерции, 2024
© Tajik State University of Commerce, 2024

